

RAZPRAVE FF

Ada Vidovič Muha

Moč in nemoč knjižnega jezika

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

RAZPRAVE FF

Ada Vidovič Muha

Moč in nemoč knjižnega jezika

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Moč in nemoč knjižnega jezika

Zbirka: Razprave FF (e-ISSN 2712-3820)

Avtorica: Ada Vidovič Muha

Recenzenti: Tomo Korošec, Erika Kržišnik, Andreja Žele

Spremna beseda: Andreja Žele

Prevod povzetka in spremne besede: David Limon

Tehnično urejanje in prelom: Jure Preglau

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

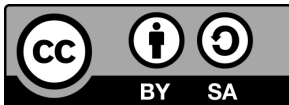
Oblikovna zasnova zbirke: Lavoslava Benčič

Ljubljana, 2021

Prva e-izdaja.

Publikacija je brezplačna.

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca. (izjeme so fotografije) / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789610604921

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 67738115

ISBN 978-961-06-0492-1 (PDF)

Kazalo vsebine

Uvod	7
I DRUŽBENI POLOŽAJ KNJIŽNEGA JEZIKA IN JEZIKOVNA POLITIKA	
1 Sodobni položaj nacionalnih jezikov v luči jezikovne politike	15
2 Vprašanje globalizmov ali meje naših svetov	37
3 Moč in nemoč slovenskega knjižnega jezika	47
4 Jezikovnopolitični vidik sodobne slovenske javne besede	59
5 Nacionalni jezik v času tranzicije in integracije (Primer slovenščine)	69
6 Slovenščina – jezik vztrajanja na prepihu	77
7 Anketa o položaju hrvaščine/srbščine v slovenski šoli	87
II NORMATIVNA VPRAŠANJA KNJIŽNEGA JEZIKA – AKTUALNI IN ZGODOVINSKI VIDIK	
8 Družbeno-politični vidik normativnosti v slovanskih knjižnih jezikih	93
9 Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika	115
10 Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture	137
11 Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik	147
12 Kaj je novega v knjižnem jeziku? – Ob izidu Slovenskega pravopisa	169
13 Čas stiske jezikoslovnega nazora ali odgovor avtorju na vprašanja zasnove Slovarja slovenskega pravopisa	177
14 Pomenska in stilna razsežnost besede primer	183
III FUNKCIJSKI VIDIK KNJIŽNEGA JEZIKA – S POUČENOM NA DRUŽBENI FUNKCIJI	
15 16. stoletje – čas vzpostavitve narodotvorne vloge jezika	193
16 Udeleženci govornega dejanja v I. in III. brižinskem spomeniku – njihova izrazna podoba in besedilna vloga	205
17 Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika	217
18 Aktualna vprašanja slovenske univerze in znanstvene razprave v slovenščini	227
19 Slovenščina kot jezik znanosti in univerze – da ali ne	237

20	Aktualne prvine slovenskega vojaškega jezika z zgodovinskega in sodobnega vidika	241
21	Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja	253
IV IZ NOVEJŠE ZGODOVINE SLOVENSKEGA JEZIKOSLOVJA		
22	Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja	277
23	Tvornost razmerja med slovenskim in češkim jezikoslovjem 20. stoletja	289
24	Praški jezikovnozvrstni funkcionalizem v slovenskem jezikoslovju	299
25	O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša	307
26	Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu	331
27	Breznikova napoved jezikoslovne teme 20. stoletja – praška teorija členitve po aktualnosti	343
28	Kocbekov in Voduškov delež v slovenski jezikoslovni misli.	353
V IZ NOVEJŠE ZGODOVINE LJUBLJANSKEGA SLOVENISTIČNEGA JEZIKOSLOVJA		
29	Slovenistika in aktualna vprašanja knjižnega jezika – stanje in perspektive	365
30	Od kod in kam – študij jezikoslovja na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani	373
31	Nekaj poudarkov iz 30-letne zgodovine simpozija <i>Obdobja</i>	379
32	Dinamika lektoratov slovenščine po svetu	391
33	Slovenščina na tujih univerzah	411
	Povzetek	419
	Summary	433
	Spremna beseda	447
	Postface	449
	Literatura	451
	Stvarno kazalo	473

Nataši in Urošu

Uvod

Utemeljitev naslovnega pojma knjižni jezik

Zbornik *Moč in nemoč knjižnega jezika* z razpravami neposredno ali posredno vezanimi na knjižni jezik, zlasti na njegovo družbeno vlogo, oblikuje monografsko celoto. Živimo v času, ko se pojem populistične demokratičnosti pogosto seli tudi na jezikovno področje in tako posredno načjenja ne samo temelje jezikovne kulture, ampak tudi koherentno moč jezika, ozaveščeno v nemirnih in vznemirljivih časih 16. stoletja, izraženo pa s pojmom knjižnosti. Knjižni jezik je torej tisti, ki je vgrajen prek narodne tudi v nacionalno substanco države; iz njega je rasel državotvorni politični program v 19. stoletju, na segmentu znanosti – ustanovitev slovenske univerze in slovenske akademije znanosti in umetnosti – realiziran v prvi polovici 20. stoletja, celovito z ustanovitvijo države, suverene oblasti določene politične skupnosti, pa v drugi polovici.

Danes je ta pojem spotikljiv, intriganten, poenostavljano identificiran s slabšalno oznako domačijskosti. Po vršičkih naše jezikovne, deloma tudi jezikoslovne skupnosti se pretaka standardni jezik – jezik standarda torej, razbremenjen vseh nacionalnokohherentnih vlog, zavezan samo frekvenci korpusa – rabi ali uzusu, kot se je v 60-ih letih prejšnjega stoletja raba, rabnost jezika učeno poimenovala.

V čem je torej razlika med pojmovanjem jezikovne rabe, kot jo je udejanjal SSKJ, in sodobnim pojmovanjem? Kako je lahko postal knjižni jezik t. i. uzusni oz. standardni jezik? – Odgovor zlasti na prvo vprašanje izhaja iz razumevanja koncepta jezika: jezik je raba v jezikovni sistem vgrajenih vseh prvin – skladnja v najširšem smislu, slovar, pragmatika – ki se v komunikacijskem procesu pod vplivom življenjske dinamike govorcev lahko spreminjajo. Knjižni jezik, definiran (zaznamovan) s kultiviranostjo javnega govorca, v tem kontekstu zahteva jezikoslovca, ki dobro pozna po eni strani delovanje jezika, njegovo strukturo na vseh treh omenjenih ravneh, po drugi pa aktualno, se pravi živo javno govorico v najširšem smislu, ki jo danes predstavlja referenčni korpus, v času koncipiranja SSKJ-a pa večmilijonski nabor aktualnega gradiva. Naloga jezikoslovca je sprejemati v knjižni jezik vse, kar ima določeno vlogo – poimenovalno, stilistično (preimenovalno), pragmatično, in ustrezno temu v jeziku seveda tudi opuščati. Nepoznavanje delovanja jezika na vseh treh temeljnih ravneh, se pravi zanašanje samo na »branje korpusa« se oznanja danes kot temeljni domet jezikovne kompetence. Takšno izhodišče seveda ne potrebuje jezikoslovca, saj se ta ne more poistovetiti samo z »bralcem« korpusa; tudi jezikovna kultura, ki implicira poleg

poznavanja relevantne rabe tudi aktivno poznavanje tradicije, kar pomeni sposobnost ustvarjanja kritične distance do nje, ni relevantna.

Kot je razvidno iz razprav, pa je vzrok odklanjanja pojma knjižni jezik zlasti v slovenskem prostoru lahko povezan tudi s kratkim stikom med njegovo dejansko, z aktualno rabo preverjano normo – gre torej za procesno razumevanje jezika – in umišljeno normo, določano kabinetno, temelječo na statično razumljenem jeziku; v tem slednjem primeru gre pravzaprav za prilaščanje normativnega vidika knjižnega jezika, torej za bolj ali manj subjektivno odločanje o jezikovnonormativni kodifikaciji. Vendar sprevrženo načelo, da se ljudstvo, torej govorniki jezika motijo in da je zato mogoče normo jezika določati mimo njih še ne more biti razlog za opuščanje pojma knjižni jezik z vsemi njegovimi vlogami, ki so danes sicer z drugačnimi vsebinami, enako aktualne; namreč dobro vemo, da spreminjanje izraza še ne pomeni kakovostnega premika jezikovnega vedenja družbe.

Glede na povedano menim, da danes morda bolj kot kadarkoli prej, potrebujemo močan, razvit knjižni jezik z vsemi prvinami, ki ta jezik določajo, saj je pokazatelj živosti slovenske znanosti, morda boljše – je edino njeno avtentično izrazilo, hkrati pa tudi temeljna orientacijska točka stilistike umetnostnega besedila; je torej temeljni izraz kultiviranosti javne besede. Ne nazadnje – potrebujemo tudi aktivno zavest, da smo s svojim knjižnim jezikom sooblikovalci že zgodnjenoveškega evropskega humanističnega prostora, da smo torej globoko zasidrani v evropski kulturni in danes s svojim družbeno-političnim statusom lahko tudi v znanstveni prostor.

Zgradba zbornika – utemeljitev tematskih sklopov

Razprave so ločene na pet tematskih sklopov, in sicer *Družbeni položaj knjižnega jezika in jezikovna politika*, *Normativna vprašanja knjižnega jezika – aktualni in zgodovinski vidik*, *Funkcijski vidik knjižnega jezika – s poudarkom na družbeni funkciji*, *Iz novejše zgodovine slovenskega jezikoslovja* in *Iz novejše zgodovine ljubljanske slovenistike*.

V poglavju o funkcijskem vidiku knjižnega jezika izstopa besediloslovna razprava o *Brižinskih spomenikih*. Z besediloslovno analizo se utemeljuje visoka kultiviranost slovenščine predknjižnega obdobja in s tem vsaj deloma dopolnjuje strnjeno jezikovnega razvoja tudi do 16. stoletja, ko se nam je predstavila v celovitosti knjižne funkcije.

Sicer pa je mogoče z vidika neposredne ali posredne povezave knjižnega jezika z družbeno vlogo vseh pet sklopov razprav ločiti v dve veliki enoti.

Razprave iz prvih treh sklopov sodijo neposredno na področje knjižnega jezika, saj obravnavajo njegove tako rekoč definicijske prvine, izhajajoče predvsem iz družbene funkcije kot odseva njegovega družbenega položaja. Znotraj tovrstnih vprašanj je izpostavljena problematičnost zlasti izbire jezika, kjer gre danes predvsem za razmerje globalni jezik glede na nacionalni oz. materni, ko je beseda o knjižnem jeziku pa tudi za njegovo kultiviranost, kot vemo, neločljivo povezano z aktivnim poznavanjem dinamike normativnega razvoja. Prav razumevanje knjižnojezikovne norme kot celovitosti mišljenja in izraza z upoštevanjem določenih pragmatičnih okoliščin je omogočilo vzpostaviti kritično distanco do t. i. ideologizacije jezika tako v smislu njegove sakralizacije, predvsem pa politizacije. Temeljna razprava na tovrstno problematiko je zbudila zlasti v slovanskem svetu precejšnje zanimanje. – Znotraj razčlenjevanja jezikovne politike so prvič v slovenskem jezikoslovju definirani nekateri sociolingvistični pojmi. Vzpostavljeno je razmerje npr. med maternim in prvim jezikom, med kulturnim jezikom, časovno zamejenim s pojavom protestantizma oz. prvin evropskega humanizma v slovenskem prostoru, in narodnim, pa tudi med nacionalnim in državnim jezikom, pri slednjem med jezikom države in jezikom v državi.

Tudi dejanska prepoznavnost aktualne postmoderne individualizirane družbe je vezana na jezik. Globalni denotat, ki gradi globalni pojmovni svet, je potreboval tudi globalni (jezikovni) izraz. Različne svetovne variante angleščine kot temeljnega jezika kapitala zlasti v času nastajanja različnih prispevkov monografije – omejitev je nujna, saj nas aktualne izkušnje postavljajo v nove tudi jezikovne realnosti – so upravičeno botrovale poimenovanju globalni jezik; gre za parazitsko varianto angleščine, ki se s svojim globalnim denotatom zažira v različne nacionalne jezike. Najvišja stopnja »internacionalizacije«, kot v posmeh temu pojmu imenujejo »internacionalizatorji« jezikovno globalizacijo, je dosežena s področno družbeno getizacijo nacionalnega jezika. Znanost in univerza, poleg umetnostnega jezika temeljna gradnika smiselnosti knjižnega jezika, sta trenutno na udaru. Kot sem pred leti zapisala: »Tako kot je absurдна zaprtost in samozadostnost, je absurдна tudi naivnost, da bo opustitev slovenščine kot jezika znanstvene razprave reševala slovensko znanost oz. ji dala pečat univerzalne vrednosti.« Opredelitev pojma globalni jezik je bila nujna za razumevanje tako družbene vloge nacionalnega jezika kot klasičnega pojma svetovni jezik(i), po D. Christalu definiranega predvsem s statističnimi podatki kot ozemeljska razširjenost, število prebivalcev, učenje na različnih stopnjah šolanja idr.

V drugi večji skupini je analiziran nabor razprav avtorjev v glavnem iz prve polovice in srede 20. stoletja, ki so sledili aktualnim evropskim jezikoslovnim smerem tedanjega časa, doma pa kot taki niso bili zares oz. dovolj prepoznavni. Predvsem R. F. Mikuš, A. Breznik, B. Vodušek, E. Kocbek so osebnosti, ki so s svojimi razpravami želele prevetrili slovensko jezikoslovno sceno in s tem vsaj posredno pripomoči k uveljavitvi polne knjižnojezikovne funkcionalnosti. Vendar pa je slovenski prostor tako ali drugače ukrotil njihove ambicije – tudi z izločitvijo, odhodom iz tega prostora (Mikuš) ali nezainteresiranostjo, morda bolje ignoriranjem njihovih (tovrstnih) prizadevanj. Kljub vsemu pa ostaja dejstvo, da smo imeli že v 30-ih in 40-ih letih prejšnjega stoletja na Slovenskem aktualne jezikoslovne ideje, vezane na teorijo sintagme in zlasti s t. i. jezikovno-sistemsko stilistiko na jezikovni funkcionalizem, se pravi na temelje ženevskega in praškega strukturalizma. Za jezikoslovno misel na Slovenskem pa je prelomna prva polovica 60-ih let, ko se je v ostri polemiki, ki je prerasla jezikoslovno argumentacijo in zopet naplavila klasično slovensko družbeno in politično konfliktno dvopolnost, se je oblikoval koncept SSKJ-a, s Toporišičevo kritiko slovnice štirih avtorjev tudi koncept nove slovnice. Vendar pa lahko rečemo, da je ta misel imela svoje korenine tudi na slovenski, kot sem jo imenovala, alternativni sceni 30-ih let.

Ko razmišljamo o posrednih dejavnikih, ki so vplivali na mesto in vlogo (knjižne) slovenščine v družbi, smo se ustavili v središču njenega raziskovanja in poučevanja – na ljubljanski slovenistiki. Sledi torej še sklop razprav, tematsko vezanih na zgodovino ljubljanske slovenistike. Sprememba jezikoslovnega nazora, ki se je zgodila v prvi polovici 60-ih let prejšnjega stoletja, kot rečeno, eksplicitno s sprejemom koncepta Slovarja slovenskega knjižnega jezika in nove slovnice, je vplivala na prenos slovenističnega študijskega jedra na aktualni jezik, zlasti na njegovo knjižno zvrst. Tematika jezikoslovnega študija na ljubljanski slovenistiki se je zlasti v drugi polovici 20. stoletja poglobljala tudi s študijskimi programi, vezanimi na razmah slovenističnih kateder in lektoratov na univerzah v tujini. Zlasti v 90-ih letih se je krepil pritisk na odpiranje slovenističnih centrov po različnih delih Evrope in drugod po svetu, zato je bilo nujno predvsem z vidika financiranja oblikovati neke vrste merila za njihovo ustanavljanje.

Knjiga je fragmentarna zgodovina predvsem knjižne jezikovne zvrsti, kot jo je risalo zlasti 20. stoletje. Gre za čas, ko je družbena vloga slovenščine v svoji knjižnojezikovni varianti doživljala vzpon in ob koncu stoletja razcvet s statusom državnega jezika, vendar paradoksalno – aktualni čas zaznamuje kriza zaupanja v nacionalni jezik. V zgodbi slovenščine, tega tisoč in več let starega jezika, se zdi, da se šele sedaj odpira pravi vidmarjevski »kulturni problem slovenstva«.

Ada Vidovič Muha

V Ljubljani, julij 2013

Zahvala:

Kolegici Andreji Žele sem dolžna iskreno zahvalo: poleg spodbudno kritičnega branja besedila, mi je bila njena živahna in iskriva beseda zlasti v zadnjem napor-nem času v veliko pomoč.

Zahvaljujem se tudi vsem trem kolegom recenzentom – poleg Andreje Žele sta bila to še Erika Kržišnik in Tomo Korošec, ker so si vzeli čas in ocenili ne samo to, ampak tudi prejšnji dve knjigi, ki sta izšli v zadnjem času.

Na Znanstveni založbi naše fakultete sta kolega dr. Matevž Rudolf in Jure Preglau, ki znata s svojo umirjenostjo in optimizmom presegati tudi kritične trenutke, v katerih sem se kdaj pa kdaj znašla – prav lepa hvala.

I

**Družbeni položaj
knjižnega jezika in
jezikovna politika**

1 Sodobni položaj nacionalnih jezikov v luči jezikovne politike

(Obdobja 20, 2003: Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje)

1.1 Predstavitev temeljnih pojmov, vezanih na izraz jezik

Tipološko predstaviti referenčna polja temeljnih sociolingvističnih pojmov, vezanih na izraz jezik, je sicer precej zahtevna naloga, vendar nujna, saj gre za prepoznavanje zanimivega in hkrati verodostojnega odsevanja usmerjenosti družbenih procesov na širšem evropskem in ožjem nacionalnem prostoru; v mislih imam predvsem slovensko in njemu podobna jezikovna okolja, se pravi državotvorne narode (nacije) z nov(ejš)im državnim statusom, nastale iz večnacionalnih držav na prelomu v 90-a leta 20. stoletja. V novoreku združene Evrope je z vidika vsaj posredne usmerjenosti jezikovne politike zanimiva že delno različna pogostnost distribucije posameznih tovrstnih pojmov glede na sociolingvistični pojmovnik v »klasičnih nacionalnih« državah.

1.1.1

Če izhajamo iz aktualne evropske jezikovne situacije, kot jo riše (bodoča) EU, lahko rečemo, da razpršenost oz. pogostnost verbalizacije pojmov v zvezi s ključno besedo *jezik* odseva po eni strani družbeno pa tudi politično pogojen predstavní svet ljudi, ki snujejo koncept kulturno-jezikovne podobe te Evrope, po drugi pa predstavní svet držav, ki želijo postati njen tudi formalno integralni del; tretjo skupino lahko sestavlja izrazje, ki odseva vsaj delno prekrivnost obeh svetov. Tako se v različnih institucijah EU, zlasti ko se razpravlja o jezikovnih vprašanjih, ob pojmu uradni jezik pogosto uporablja izrazje kot *mali jezik, regionalni, lokalni, manjšinski jezik/jezik etničnih skupin* – vse zlasti v zvezi z varovanje teh jezikov – redkeje pa *nacionalni*, sploh pa ne pojem *državni jezik* (npr. Vade–Mecum, resolucije Evropskega parlamenta o manj rabljenih jezikih Evrope, 1998, različne deklaracije evropskih institucij ob –Evropskem letu jezikov 2001)¹. – V (evropskih) državah, tudi kandidatkah

1 Temeljno sporočilo evropskega leta jezikov – dragocenost jezikovne različnosti ne glede na velikost oz. število govorcev v smislu različnosti in s tem razgibanosti (dinamike) pojmovnega sveta, ki ga vnašajo v človeško življenje, je doma, če potujemo seveda samo po evropskem ali nam bližjem srednjevropskem spominu, vsaj že v humanizmu 15. in 16. stoletja; pomislimo samo na svetovljanski uvod, ki ga je napisal Bohorič v svojo slovnico 1584. leta: »Da je znanje več jezikov prijetno in koristno, da, celo potrebno, se splošno priznava. Kaj namreč utegne plemenitega duha bolj veseliti, kakor da zna svojega ali drugega mišljenje /.../ s primerno besedo (ki je zrcalo duše) in v primernem govornem slogu prikazovati /.../?« (1987, 3) – Ne samo na Slovenskem, tudi drugod, npr. na Češkem, kjer je tovrstnih filozofsko-jezikoslovnih pa tudi širših družbenih in političnih podlag še veliko več, se v tem smislu veliko

za članstvo v EU, je pogosto izrazje kot, *svetovni jezik, nacionalni jezik/jezik naroda, državni jezik*. Besedilno okolje, v katerih se omenjeno izrazje pogosto pojavlja, je vezano na razpravljanje o EU – vsaj s strani slovenske izkušnje po eni strani z elementom napovedovanja, predvidevanja, sklepanja, po drugi pa s stališča trenutno še aktualnega referenčnega sveta, ki pa se, kot rečeno, umika oz. izgublja svojo izvorno opredelitev – je skratka defenziven. – Prekrivno izrazje, lahko z deloma različno referenco, je npr. *materni jezik, prvi/drugi jezik, tudi uradni jezik*.

Zanimivo je, da se pojem *nacionalni jezik*, v primeru nacionalne države tudi njena pomembna prepoznavna ali vsaj simbolna prvina, v jezikovnih konceptih EU sicer pojavlja, vendar, kot rečeno, redkeje, predvsem pa v drugačnem besedilnem oz. pojmovnem okolju – z razvidnim protekcionizmom skupaj s pojmi kot *regionalni, manjšinski, etnični* ipd. *jeziki*; glede na zasnovo evropske (kon)federacije, se pravi glede na njen maastrihtski temelj, je ta pozicija v zvezi z nacionalnim jezikom vsaj formalno nepotrebna, če ne nesmiselna. Z vidika deklarirane demokratičnosti (jezikovne) politike je razumljivo, da se ne formalizirata pojma *globalni, svetovni jezik*, ki tudi sicer presegata okvir EU; nekako nadomešča ga funkcijskopragmatični pojem *delovni jezik*. – Načeloma lahko rečemo, da je v dostopnih aktih EU, ki obravnavajo položaj jezikov v novi Evropi, na poimenovalni ravni opazna težnja po tudi formalni (izrazni) prepoznavnosti demokratične naravnosti (jezikovno)političnih teženj evropskega povezovalnega procesa ob hkratnem izogibanju opredelitve posameznih pojmov.

1.2

Pri opredeljevanju pojmov upoštevamo temeljno spoznanje, da je jezik v bistvu samo človeku lasten način sporočanja (komuniciranja), natančneje – način sporočanja, ki določa človeka² tako na generični kot individualni ravni, na slednji v smislu določene jezikovne skupnosti pa tudi posameznika znotraj te skupnosti. Gre torej za triplastno razumevanje jezika: temeljno splošno (univerzalno), posebno (specifično) – jezik skupnosti, lahko s kakovostnim premikom v pojem naroda z možno novo kakovostjo državotvornega naroda – nacije, in znotraj tega konkretno osebno (individualno), predmet raziskovanja npr. avtorski jezik posameznih literarnih umetnikov ipd. Sporočanj-ska in (samo)predstavitvena vloga sta konstitutivni prvini jezika na vseh treh ravneh:

premalo javno razmišlja in s tem aktualizira ideje, ki predstavljajo zgodovinsko utemeljitev sodobnega dogajanja in hkrati posredno opozarjajo na njihove korenine; zelo bi bila zanimiva tovrstna asociacija npr. v prispevku priznanega jezikoslovca O. Uličnega v popularnem dnevniku Lidové noviny (24. února 2001) *Evropská komunikace po česku*, čeprav je besedilo usmerjeno v motiviranje večjega normativnega poenotenja knjižne češćine; gre za nujno potrebno realno podpiranje (samo)zavedanja in s tem tudi samozavesti.

2 D. Crystal (1997: 400) povzema po Sapirju opredelitev jezika kot »samo človeške metode sporočanja idej, čustev in hotenj z neodvisnimi simboli.«

človeka kot vrste, jezikovne skupnosti na obeh kakovostnih ravneh in človeka posameznika; »Jezik je tako simbol kot orodje«, pravi D. P. Pattanayak (*Encyclopedia of language and linguistics*, 1994, dalje ELL: 1959), samo metajezikovno, ko se iščejo posamezne prioritete, npr. z vidika različnosti družbeno-političnih okoliščin, ju lahko ločujemo.

1.2.1

Materni jezik, język ojczysty (Ecyklopedia językoznawstwa ogólnego 1993, 243: dalje EJO;³ Markowski 1999, 593), jazyk rodnoj (Ahmanova 1966: 532), mother tongue oz. native language (ELL 1994: npr. 2612–2614, 2702–2706), Muttersprache (Metzler Lexikon Sprache 2000: 461, dalje MLS). Z vidika minimalnih družbenih okoliščin: jezik subjekta (še) žive jezikovne skupnosti. Zato se materni jezik načeloma lahko vgrajuje v katerikoli družbeno-politični položaj jezika – od globalnega prek nacionalnega oz. državnega do regionalnega oz. lokalnega jezika ali jezika etničnih skupin. Razlagan je lahko tudi časovnozaporedno glede na sprejemanje kot *začetni/prvi jezik*.⁴ Aktualni leksikoni o jeziku (npr. MLS 2000: 461, 192, 655) dajejo formalno prednost izrazoma Erstsprache oz. Spracherwerb (language acquisition), čeprav se dejansko v pojasnilih različnih pojmov, npr. v MLS (192), uporablja izraz *materni jezik* – Muttersprache (prim. gesla kot Spracherwerb, Sprachnation, Native speaker) v nezaznamovanem smislu.⁵ Pojem materni jezik naj bi bil zgodovinsko obremenjen z negativnim vrednotenjem zgodnje večjezikovnosti (MLS, 192).⁶ Gre za pojem, kjer se preizkuša demokratičnost družbe, hkrati tudi za pojem, na podlagi katerega se lahko meri živost jezika, npr. po D. Crystalu (2000) število govorcev, njihova starost oz. generacijska vezanost ipd., ne pa stopnja njegove polnofuncionalnosti.⁷

Pojem *prvega jezika* je mogoče razlagati vsaj z dveh vidikov: v didaktičnem, tudi psiholingvističnem smislu gre za poimenovanje materne jezika z že omenjenega

3 V EJO je nosilni (geselski) izraz *język etniczny*, »którego jako rodowitego (ojczystego) używają /.../« (241); samostojnega gesla pojem *język ojczysty* nima.

4 V izhodiščnem pomenu razume J. Toporišič (ESJ 1992: 236) *prvi jezik* sopomensko z materni jezik: »Jezik, ki se ga kdo nauči prvega, tj. materni jezik.« Pojem *materni jezik* veže na nagonско učenje iz govornega okolja: »Jezik, ki se ga kdo nauči od svoje matere, tj. govornega okolja, s katerim je v stiku, ko se (nagonско) uči jezika.« (100)

5 Npr. pri geslu *Spracherwerb* (MLS 2000: 655–656), avtor poudarja, da se »loči med pridobitvijo materne jezika (prvega jezika) /referenčni pojem navaja v oklepaju!/, drugega jezika in tujega jezika in med vodilnim (gesteuertem) *maternim* in nevodilnim (ungesteuertem) *nematernim jezikom*.« (655).

6 Dejansko gre za nerazumevanje neodvisnosti oz. dogovornosti vsebine termina glede na njegov izraz. Mogoče je seveda govoriti o dveh ali celo več maternih jezikih; v tem smislu J. Toporišič (ESJ 1992: 100–101), kjer pa je oporečno pojasnjevalno razmerje med pojmom matere in govornim okoljem; *materni jezik* je tisti »ki se ga otrok nauči od svoje matere, tj. od govornega okolja, s katerim je v stiku«.

7 V ELL (1994: 1960–1968) Lyle Campbell umiranje jezika na fizični ravni – manjšanje števila govorcev – krči tudi število okoliščin oz. področij njegove rabe; na strukturni ravni se to zaznava npr. v izgubljanju, neproduktivnosti besedotvornih vzorcev, na skladenski izgubljanju oz. posploševanju morfemskih vlog, seveda v leksikalnih spremembah. Vse to ima za posledico preveliko posploševanje (slogovno) nezaznamovanih prvin jezika v vlogi zaznamovanih in obratno – posploševanje zaznamovanih prvin; pojavi se t. i. polgovorec jezika. Z drugimi besedami – zvrstna oz. (sistemska) stilna redukcija, t. i. monostilistika jezika, pomeni njegovo zanesljivo umiranje.

zaporedja usvajanja jezikov (MLS 2000: 192, 814); v sociolingvističnem smislu gre za poimenovanje jezika državotvornega naroda, države, torej za položajno oz. statusno družbeno-politično opredelitev nacionalnega/državnega jezika – tudi v tem smislu za določene govorce lahko materni jezik. Torej za kakovostno stopnjo prvega jezika je potreben družbeno-politični okvir države (gl. zgoraj). Za razliko od konfederacije držav je posebna v tem smislu federalna/zvezna država: v federalni državi na ravni njenih enot ne moremo govoriti o državnem jeziku. Državotvornost položaja posameznih enot v takšni državi vzpostavlja kakovostno razmerje *državni jezik – prvi jezik* – največja možna zapolnitev javnih govornih položajev in področij – glede na *prvi jezik federalne enote – drugi jezik federalne države*.

V obeh omenjenih prvinah implicira pojem prvi jezik še pojem *drugi jezik* ali drugače:⁸ pogoj za uresničitev drugega jezika je obstoj prvega. Kaj je vse lahko *drugi jezik*?⁹ (a) globalni jezik za tiste, ki jim ta ni materni ali državni, (b) državni jezik za tiste, ki jim ta ni materni jezik in (c) v časovnem zaporedju usvajanja oz. znanja drugi po vrsti. Vsi navedeni vidiki drugega jezika so lahko s stališča maternega jezika *tuji jeziki*. – S sociolingvističnega vidika je tuji jezik brez družbeno-političnega statusa znotraj skupnosti govorcev, ki jim ni ne prvi ne drugi; s psihološkega vidika je tuji jezik lahko vsak nematerni jezik.¹⁰

1.2.2

Nacionalni jezik – Nationalsprache, national language (MLS 2000: 464): jezik državotvornega naroda, lahko (ne nujno) državni jezik, v tem smislu višja stopnja *narodnega jezika* – Nationalitätssprache, iz ruščine jazyk narodnosti (MLS 2000: 464). V svoji knjižni varianti¹¹ je pomemben nacionalni povezovalni element zlasti

8 V MLS (2000: 814) beremo, da *drugi jezik* – Zweitsprache »ljudje usvojijo po maternem jeziku (Muttersprache) ali prvem jeziku (Erstsprache).«

9 D. Crystal (CEL 1997: 368) ugotavlja, da je angleščina drugi jezik v ZDA za mnoge neangleško govoreče priseljence, na Japonskem npr. pa ima status tujega jezika; sicer pa je v mnogih neangleško govorečih državah angleščina prva izbira, v angleško govorečih je to francoščina, na kar vpliva, med drugim, zgodovinski vidik – tudi kot lingua franca mednarodne diplomacije od 17. do 20. stol., in pa položaj uradnega jezika (ob angleščini) Sveta Evrope (Council of Europe).

10 D. Crystal (CEL 1997: 372) veže rabo izraza *tuji jezik* (foreign language) na razmerje do vsakega jezika, ki »ni narojeni (a native language) v državi«; V CEL (368) beremo še, da je tuji jezik za razliko od drugega jezika tisti, ki nima statusa vsakodnevnne komunikacije v državi, učenje tujega jezika je vezano na šolo; MLS (2000: 219) navaja samo didaktično utemeljitev: »*Tuji jezik* je jezik, ki se ga človek nauči po prvem jeziku /.../«. – Predlog zakona o rabi slovenskega jezika (dalje PZSJ) veže pojem na vsak neslovenski jezik, na »zakonsko določenih območjih RS« tudi nemanjšinski jezik (čl. 3), kar lahko prevedemo v vsak nematerni, nedržavni pa tudi nemanjšinski jezik.

11 C. M. Eastman (ELL 1994: 2702–2706) razlaga *nacionalni jezik* »kot jezik politične, socialne in kulturne entitete /.../ v vlogi nacionalnega simbola /.../, prepoznaven kot nacija sama po sebi.« (ELL 1994: 2702). V razmerju do drugih pojavnosti (istega) jezika je sopomenski s pojmom *standardni jezik*. Po mnenju avtorja pride do t. i. *standardizacije*, če doseže jezik nacionalni oz. uradni status; standardizacija je torej del procesa poenotenja zaradi politične, kulturne, ekonomske nacionalizacije določene jezikovne skupnosti.

za t. i. jezikovne nacije, med katere se uvršča tudi slovenska, zato sta pomembni prvini, ki osmišljata knjižni jezik kot nacionalni jezik, jezikovna politika in jezikovno načrtovanje. Razumljivo je torej, da prek svoje nacionalno- oz. (državno) reprezentativne vloge knjižni jezik v večji ali manjši meri podlega t. i. jezikovnemu intervencionizmu – poseganju v njegovo delovanje in razvoj.¹²

1.2.3

Državni jezik – Staatssprache, v angl. še najbližji National Language/Official Language: poimenovanje z vidika države – formalno izpolnjene organiziranosti družbeno-političnega interesa, z vidika komunikacijskega zajetja (tudi) vseh državotvornih položajev in področij *uradni jezik države* in s tem tudi njen *prvi jezik*.¹³ Kot nacionalni jezik v (potencialnih) formalnih okvirih države izhajajo zlasti iz 19. in začetka 20. stol. (MLS 2000: 686–687). – Z vidika ustavnih določil R Slovenije, vsaj deloma pa tudi drugih držav, ki imajo v svoji ustavi člen o državnem jeziku,¹⁴ npr. Ruska federacija (68. čl.), Litva (14. čl.), Slovaška (6. čl.), uradnem jeziku, npr. Avstrija (8. čl.), Poljska (27. čl.), Makedonija (7. čl.), Estonija (8., tudi 52. čl.), Latvija (4. čl.), Španija – »kastiljščina je uradni španski jezik države« (3. čl.), nacionalnem jeziku, npr. Finska – »nacionalna jezika« finščina in švedščina, je nujno ločiti *uradni jezik države*¹⁵ od *uradnega jezika manjšin*, ki pa imajo svoj državni (in s tem seveda tudi uradni) jezik zunaj, v RS gre za italijanščino in madžarščino kot državna jezika Italije in Madžarske.¹⁶ V bistvu gre za razmejitve pojmov državni jezik – uradni jezik.¹⁷

12 Uravnavanje delovanja knjižnega jezika je že zaradi njegove narodnoprredstavitvene vloge, se pravi vloge temelja jezikovne nacije (državotvornega naroda), kot pomembno družbeno-politično interesno področje občutljivo: znano je, da je v nedemokratičnih ali manj demokratičnih političnoideoloških okoliščinah lahko uporabljan kot sredstvo ideologizacije (Stary 1994; Vidovič Muha 1998).

13 Ostaja dejstvo, da državnoinstitucionalni okvir t. i. klasične države velja oz. je veljal kot največje možno formalno zagotovilo jezikovne polnofunkcionalnosti samo dokler ni stopil v ospredje referenčni svet t. i. globalne informacije, vse dokler ni informacijska tehnologija premaknila težišča vrednot z (moči) znotrajnacionalnega na moč produktov novega kapitala kot absolutnih, se pravi t. i. nadnacionalnih »vrednot« – lahko tudi v smislu dehumanizacije družbe in s tem jezika. Tu se pojavi jezikovna politika kot izjemno pomembna prvina oblikovanja oz. vzdrževanja optimalnega državotvornega pravnega položaja države.

14 Brez ustavnega določila o jeziku so proti pričakovanju npr. Češka, Madžarska, tudi Danska, Norveška, Švedska, Portugalska, Italija (<http://www.servat.unibe.ch/icl/>).

15 *Državni uradni jezik* ni dobro poimenovanje; namreč *državni jezik* že implicira (vsebuje) pojem *uradni jezik*.

16 Ustava RS 1993 (enako 2000 na e-naslovu <http://www.servat.unibe.ch/icl/>) uporablja samo pojem uradni jezik (prim. čl. 11). Ne ločuje tudi jezika *v državi* od jezika *države*, saj se 11. člen glasi, da je »*u/uradni jezik v Sloveniji slovensščina*« (poševno A. V. M.); dejansko je slovensščina *uradni jezik Slovenije, v Sloveniji* (na področjih, kjer živijo avtohtone manjšine) pa sta uradna jezika »tudi italijanščina ali madžarščina«; enako ustavno dikcijo v zvezi s členom o (državnem) jeziku kot R Slovenija – torej jezik *v državi* – imajo še npr. Hrvaška, Jugoslavija, Makedonija, Poljska; npr. Avstrija, Estonija, Finska, Francija, Španija ustavno opredeljujejo (državni) jezik kot *jezik države*; npr. Litva, Ruska federacija, Slovaška še eksplicitno z opredelitvijo *državni jezik*, sledi ime države (<http://www.servat.unibe.ch/icl/>).

17 Tako npr. MLS (2000: 39) navaja, da je uradni jezik Amtssprache (official language) »jezik države, posebej zakonodaje, uprave, sodišč in šole« s kazalkama na državni jezik in upravni jezik; *državni jezik* (686) je

Dejstvo je, da je uradni jezik s strani države *predpisana* ali *omogočena* izbira jezika za ustno in pisno sporočanje (komunikacijo) v določenih okoliščinah; glede na to, ali je sporočanje predpisano za vse javne govorne položaje in za vse govorne položaje interesnega stika fizične ali pravne osebe s katerokoli javno/državno institucijo, je mogoče ločiti *uradni jezik države*, dejansko *državni jezik* od *uradnega jezika manjšin*: med uradnim jezikom države – *državnim jezikom* in uradnim jezikom manjšin obstaja temeljna razlika v statusu obeh jezikov: *manjšinski uradni jezik* je znotraj države/v državi na predpisanih območjih omogočena komunikacijska opustitev državnega jezika in s tem izbira zakonsko (v R Sloveniji z ustavo – 11., 64. čl.) določenega drugega jezika v predpisanih govornih položajih oz. ob državnem jeziku hkratna uporaba zakonsko določenega drugega jezika; dejansko je to *drugi jezik države* na njenih določenih območjih.

Naj kratko povzamemo: *državni jezik* je torej *uradni jezik z državno predstavitevno vlogo* kot komunikacijsko sredstvo uporabljan v vseh okoliščinah, ki so posredni ali neposredni nosilec te vloge; s stališča družbenega in političnega statusa je uradni jezik države – državni jezik tudi *prvi jezik*. Sam pojem *uradni jezik* je širši od pojma državni jezik, saj zajema, kot je bilo rečeno, s strani države ne samo predpisano, ampak tudi omogočene izbire jezika na določenem znotrajdržavnem področju; zelo splošno rečeno – gre za jezik uradnega govornega položaja.

Glede na stopnjo ohranjenih državotvornih funkcij se po vključitvi v EU verjetno spremeni položaj državnega jezika (izjema zlasti angleščina) v *nacionalni jezik* – jezik državotvornega naroda – ali samo *jezik naroda*, vsekakor pa verjetno v (najmanj) *drugi jezik*. »Treba /.../ je računati s pragmatično opcijo, da bo večanje ozemlja EU in števila državnih jezikov zahtevalo tudi funkcionalni dogovor o rabi določenih jezikov. Krepitev prvega tujega jezika kot smiselnega dopolnila naši jezični majhnosti se kaže kot kvalitativno vprašanje in ne kot izdaja narodnih interesov.« (*Slovenija v EU?* 1999: 87).¹⁸

V zvezi s pojmom *državni jezik* je potrebno razčistiti še razmerje do *knjižnega jezika*: državni jezik v svojem zakonskem zajetju presega področja rabe knjižnega jezika, saj zajema jezik na vseh npr. pravno-upravnih področjih, kot so pravice, ki

v pomenu znotrajdržavnega uradnega jezika in pravice biti uporabljan v znotrajdržavnih javnih funkcijah (večkrat na škodo govornice manjšin) omejen na 19. in zgodnje 20. stol. Sicer pa veže pojem *uradni jezik* tudi na jezik mednarodne komunikacije za »uradne zadeve, objavljene dokumente, pogodbe« idr. Po funkcijah je globalni jezik lahko tudi uradni jezik. – Kaže, da v ESJ, izid 1992, razlage pojmov kot *državni jezik*, *uradni jezik* (341) izhajajo še vedno iz položaja slovenščine znotraj jugoslovanske jezikovne skupnosti; tako je npr. *državni jezik* (1) »/u/radni jezik državne uprave«, (2) »/e/den izmed več jezikov, ki služi kot jezik državne uprave tudi na drugih jezikovnih področjih.« (32)

18 Z vidika položaja uradnih jezikov znotraj Evropske unije je seveda pomembno, ali bo to federalna ali konfederalna enota – zvezna država z enim uradnim jezikom (države) – državnim jezikom, ali zveza držav z naborom uradnih jezikov držav – državnih jezikov; gre za jezikovni izraz predvsem državno predstavitevni vlog.

izhajajo iz razmerja jezik – državljanstvo, jezik – javno delovanje oz. jezik – delo, zaposlitev sploh idr. – skratka, kot rečeno, tudi v vseh tistih položajih, ko govoreči prihaja aktivno ali pasivno (na lastni pobudo ali ne) v stik z državno institucijo na katerikoli hierarhični stopnji oblasti.

1.2.4

Globalni jezik: jezik interesno globalne informacije oz. sploh interesno globalne teme; določa ga torej tematska univerzalnost (znanost, informacijska tehnologija, deloma politika, gospodarstvo ipd.); temeljna vloga je (zaenkrat) sporočanje. Gre za aktualen pojem postmoderne informacijske družbe; načeloma je to angleščina.¹⁹ Leksikalna enota globalnega jezika je *globalizem*; od leksikalnega *internacionalizma* se torej loči po globalnosti denotata. Globalni jezik presega institucionalni okvir EU, je pa glede na statistične podatke Sveta Evrope in EU v vlogi »globalnega« sporazumevanja v veliki meri uporabljan tudi tu: angleščino kot materni jezik uporablja 16 % prebivalcev – enako število kot npr. francoščino ali italijanščino, nemščino 24 % – vendar pa jo obvlada skoraj 50 % prebivalcev EU – francoščino npr. 26 %, italijanščino 18 %, nemščino 32 % (Evropsko leto jezikov 2001: http://ec.europa.eu/languages/orphans/european-year-of-languages_sl.htm). S stališča pomembnosti družbene in politične vloge je angleščina imenovana tudi *prvi tuji jezik*. – Je hkrati materni in prvi oz. državni jezik,²⁰ kar pomeni, da ima tudi samopredstavitveno in državnopredstavitveno (identifikacijsko) vlogo. Globalni jezik je torej vezan na širše pojmovno polje, ki ga oblikuje leksem *globalni*, npr. *globalni interes*, *globalno onesnaževanje narave*, *globalno načelo* idr. Pojma globalni jezik v pregledanih aktih EU ni.

Globalni jezik je novejši (postmoderni) pojem, ki ga je zlasti glede na motivacijo poimenovanja potrebno ločiti od pojma *svetovni jezik* – *Weltsprache*; slednji je lahko večpomenski (MLS, 787):²¹ gre predvsem za poimenovanje z vidika velike razširjenost sporočanja, tudi velikega števila govorcev, velike prostorske oz.

19 Po R. Phillipsonu in T. Skutnabb-Kangas (ELL 1994: 994–995) globalizacija trga kolonizira mišljenje, saj zahteva skupni jezik; manjši jeziki postajajo marginalizirani in s tem manj razviti. Avtorja razumeta internacionalizacijo kot hierarhizirano funkcijsko ločevanje t. i. lokalnih jezikov od svetovnih; *lokalni jeziki* se vedno bolj omejujejo na tradicionalni izraz »doma in ognjišča«; večji jeziki se uporabljajo kot mednarodno sredstvo trgovine, administracije, politike – samodejno torej vedno bolj tudi v domačem okolju (mediji, višje izobraženstvo ipd.). Vse to po njunem mnenju vpliva na »dramatičen vzpon« angleščine kot mednarodnega jezika v zadnjem desetletju.

20 V tem smislu se postmoderno globalno sporazumevanje v angleščini psihološko, družbeno, tudi politično ločuje od večkrat primerjanega sporazumevanja v srednjeveški in zgodnjenovoveški lingui franci – latinščini.

21 MLS, ELL idr. ne uporabljajo pojma globalni jezik; njegovo vlogo vežejo na pomensko obremenjen svetovni jezik – *Weltsprache* (MLS 2000: 787), tudi *mednarodni jezik* – *Internationale Sprache* (MLS 2000: 312), *International Languages* (ELL 1994: npr. 1725).

ozemeljske razširjenosti, za jezik, ki se pogosto poučuje v šolah (francoščina, španščina, nemščina idr.).²²

Ko razmišljamo o realnosti jezikovne situacije v EU, ne moremo mimo pojma *delovni jezik* (Arbeitsprache),²³ ki ga zasledimo v aktih EU. Gre za najustvarjalnejši in s tem najbolj živ jezik, saj je vezan predvsem na (še) ne formalizirano (pravno ipd. dokončno) strokovno komunikacijo – predvsem ustno pa tudi pisno. Kateri jezik je to? Zdi se, da realnost jezikovne razgibanosti v združeni Evropi omejuje izbiro predvsem na globalni jezik, se pravi angleščino, saj jo obvlada 50 % prebivalcev EU (gl. zgoraj).

Dobro se je zavedati dejstva, da je določeni populaciji EU splošno (univerzalno) pomembna informacija glede jezikovnega izraza dostopna neposredno, pomeni le širjenje njihovega lastnega pojmovnega sveta. Za nosilce vseh drugih jezikov velja, da sta za usvajanje novega referenčnega sveta (z občekulturnimi prvinami vred) tako v smeri splošnega kot posebnega nujni ena od dveh, vsekakor zahtevnih poti: posredna, se pravi z naravo jezika skladno prevajanje, ali neposredna – privzem, znanje globalnega jezika na ravni maternega jezika za posamezna interesna področja oz. celovito. Tako pri posredni kot neposredni poti je vstopanje v referenčni svet vsakega nematernega, se pravi tudi globalnega jezika zahteven ustvarjalni proces, ki pa omogoča širjenje ali vsaj modificiranje obeh svetov – globalnega z nacionalnim in seveda obratno.

1.2.5

Regionalni/lokalni jezik: iz teritorialnega (poselitvenega) vidika avtohtonih manjšin, npr. v R Sloveniji *uradni jezik v državi* – italijanščina in madžarščina (11. in 64. člen Ustave RS), določen z javnimi govornimi položaji in področji; njegov pravni

22 U. Ammonu v ELL (1994: 1729) je pojem *globalni jezik* blizu pojma *mednarodni jezik(i)*, saj ga avtor veže na (a) ekonomsko moč, kar vpliva (med drugim) na znanost, (b) število držav, v katerih se govori, (c) število ljudi, ki se ga uči kot tuji jezik; (b) in (c) sta seveda v veliki meri posledica (a). Zanimiva je izpostavljena prednost rojenih govorcev *mednarodnega jezika*: samo pri tem tipu govorcev lahko govorimo o dejanski, resnični izbiri učenja oz. študija tujega jezika: sicer pa je samo njihov jezikovni izraz dejansko lahko popoln, absolutno ustrezen vsem okoliščinam oz. sporazumevalnim namenom in seveda učinkovit. Podobno o *svetovnih jezikih oz. svetovni angleščini* razmišlja tudi D. Crystal; k razširjenosti jezika po njegovem prispevajo politična, vojaška in ekonomska moč; ugotavlja privilegiranost položaja znanosti oz. znanstvenikov, ki jim je globalni jezik hkrati tudi materni jezik; svetovni jezik neizbežno razjeda položaj manjših jezikov in grozi identiteti naroda, zato, kot piše Crystal, mnogo ljudi zaskrbljeno spremlja napredovanje angleščine. Hkrati ugotavlja avtor tudi divergentnost razvoja angleščine kot svetovnega jezika; z vnašanjem identitetnih prvin različnih civilizacijskih in kulturnih področij sveta nastajajo jeziki, v katerih angleščina izgublja svojo prepoznavnost (CEL 1997: 359–361). – V EJO (1993: 242) je na uradni ravni – raba v OZN – šest jezikov uvrščenih med mednarodne, in sicer angleščina, francoščina, španščina, ruščina, kitajščina in arabščina. U. Ammon (ELL 1994: 1725) ne veže nujno mednarodne komunikacije z mednarodnim jezikom: »V/ mnogih okoliščinah je prevajanje mnogo ustrežnejše kot raba mednarodnega jezika.«

23 MLS (2000: 58) ima ob pojmu *Arbeitsprache* kazalko k *Amtssprache* (uradni jezik). – Zelo zaprto razlago za pojem *delovni jezik* nudi Predlog zakona o rabi slovenskega jezika, in sicer gre za jezikovno sporazumevanje »med fizičnimi osebami v izrednih razmerah (npr. reševalna akcija na terenu) ali – če to ni v nasprotju s pozitivnimi predpisi – po posebnem dogovoru med zastopniki pravnih oseb /.../«.«

položaj lahko označimo kot *manjšinski uradni jezik*; kot rečeno, državni jezik manjšine v omenjenem primeru je jezik sosednjih držav. V perspektivni EU je to lahko tudi izvorno državni jezik, npr. z manjšim številom govorcev, z manjšo teritorialno poselitvijo, če pojem *mali*: *veliki jeziki* omejujemo samo količinsko, ne pa kakovostno (neupoštevanje funkcijske zapolnitve).

Sicer pa se referenca pojma *regionalni jezik* znotraj Evropske unije nekako izmika jasnejši opredelitvi: zdi se, da gre zlasti v širjenju jezikovnega konglomerata Evropske unije z novimi državami predvsem iz nekdanjega političnega vzhoda Evrope in s tem z novimi tudi (izvorno) državnimi jeziki in drugimi, npr. manjšinskimi jeziki, ki jih te države prinašajo s seboj, lahko za vsaj implicitni hipernim funkcijsko, družbeno in seveda statusno različnih jezikovnih pojavnosti – kot rečeno, od izvorno državnih, do manjšinskih (izvorno regionalnih – lahko tudi uradnih), etničnih idr.²⁴ Tako se zdi, da se oblikuje posebna jezikovna situacija za referenčna področja (kon)federalne Evrope, ki ne upošteva ali ne more upoštevati trenutnih jezikovnih situacij znotraj (nacionalnih) držav – status državnega jezika, (uradnega) jezika manjšin, jezika etnij, znotraj držav dejansko regionalnega/lokalnega (uradnega) jezika. – Pojem regionalnega/lokalnega jezika izginja hkrati z izginjanjem oz. usihanjem notranjih državnih meja EU. Kot rečeno, ta pojem lahko dobiva znotraj bodoče EU novo referenčno polje – zasedajo ga lahko tudi izvorno državni/nacionalni jeziki, nepripravljeni za zasedbo in sploh vzdrževanje formalno možnega statusa *uradnega jezika*.

1.2.6

Jezik etničnih skupin (npr. romščina): lahko tudi brez ozemeljske vezanost in brez državnega zaledja (v smislu statusa državnega/nacionalnega jezika).

1.2.7

Iz predstavljenega pregleda vrstnih (generičnih) izrazov, ki sodijo v pojmovno polje jezika, je mogoče na podlagi motivacije poimenovanja oblikovati nekako tri sklope; poimenovanje je lahko nastalo glede na naslednje prvine:

- a) prostor, ki ga zavzemajo govorniki – nujna (nikakor pa ne edina) sestavina pojma je torej ozemlje; gre za izrazje kot *narodni*, *nacionalni*, *državni jezik*, tudi *regionalni*, *lokalni jezik*;

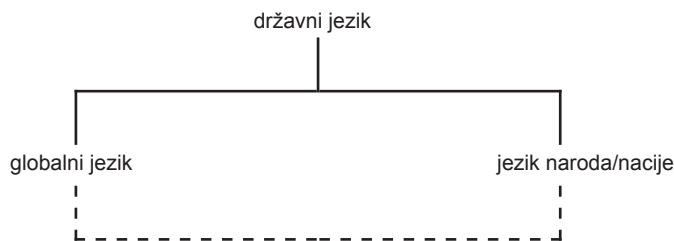
24 MLS (2000: 464) ločuje med pojmi Nationalitätensprache, rusko jazyk nacionalnosti, in Nationalitätssprache, rusko jazyk narodnosti (k temu je treba dodati že predstavljeni nacionalni jezik – Nationalsprache). Ker avtor veže pojem *Nationalsprache* predvsem na knjižni jezik (Literatursprache, Schriftsprache), naj bi šlo pri pojmu *Nationalitätensprache* »za jezik etnije«, pri pojmu *Nationalitätssprache* pa »za jezik, ki zajema vse variante jezika socialno-ekonomskega obdobja fevdalizma«, ko še »ni bil popolnoma izoblikovan knjižni jezik.«

- b) okoliščine sporočanja (komunikacije); v naši predstavitvi gre lahko za *materni jezik*, *jezik etnije* in *globalni jezik*; samo prva dva imata lahko (ne nujno) tudi svoj izvorni geografski prostor; globalni jezik – jezik t. i. globalne komunikacije se pojavlja lahko na kateremkoli (tudi) geografsko določenem jeziku, zaradi funkcijske razvitosti pa predvsem znotraj državnega oz. nacionalnega jezika; v tem trenutku zaseda predvsem javne govorne položaje knjižnega jezika²⁵ in s tem seveda krči prostor njegovega delovanja. Prek funkcijskega pokrivanja knjižnega jezika si oblikuje drugotni geografski prostor na račun državnega oz. nacionalnega jezika;
- c) funkcijo jezika; v našem primeru gre zlasti za pojma *uradni jezik* in *delovni jezik*; slednji je, zlasti v najnovejšem času, pogojen s pojmom *globalni jezik* – načeloma gre za njegovo živo, tvorno različico, ki mu v veliki meri odpira življenjski prostor in ga utrjuje; jezik je (jezikovna) raba, so ugotavljali nekateri praški strukturalisti že v začetku 30-ih let prejšnjega stoletja.

1.2.8

Iz okoliščin, ki jih zarisuje bližnja perspektiva nove Evrope, je mogoče glede na izhodišče v maternem jeziku vzpostaviti naslednja medjezikovna razmerja:

- 1) materni jezik →²⁶ (nacionalni jezik) → državni jezik → globalni jezik; na ravni rabe, se pravi funkcionalnosti, je to prvi jezik EU;
- 2) materni jezik → (nacionalni jezik) → državni jezik

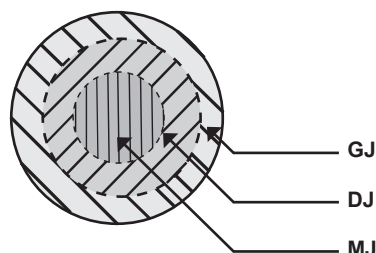
-- -: različnost števila in moči funkcijskih področij glede na posamezne (državne) jezike

Slika 1: Možna perspektiva državnega jezika v EU glede na delitev funkcijskih področij

25 Predvsem knjižni jezik nas v tem trenutku zanima, sicer je trditev zelo tvegana in ne drži v celoti; raziskava različnih (neknjižnih) socialnih govoric bo pokazala verjetno zelo razgibano sliko ne samo vrst oz. podvrsti slovenščine, ampak bo odprla vprašanja izbire jezika tudi v nejavnih ali zelo omejeno javnih govornih položajih.

26 → 'smer vraščanja/integriranja tipov jezika: materni jezik je integralni/sestavni del nacionalnega ipd.

3) materni jezik → jezik etničnih skupin; v EU načeloma nespremenjen status.

Legenda:

GJ – globalni jezik

DJ – državni jezik

MJ – materni jezik

- - -: prehodnost med različnimi funkcijami jezika

Slika 2: *Angleščina v vlogi maternega jezika (MJ), državnega jezika (DJ) in globalnega jezika (GJ) – jezika globalnega sporazumevanja.*

Družbeno in posredno politično vlogo angleščine v tem trenutku je mogoče predstaviti v obliki koncentričnih krogov, popolnoma odprtih navzven in deloma odprtih navznoter, ki temeljijo na upoštevanju njenih vseh treh možnih vlog – materni jezik, državni jezik, (svetovni) globalni jezik.

Po podatkih Sveta Evrope jo kot materni jezik (rojeni govorniki), kot rečeno, uporablja 16 % ljudi v Evropski uniji – zanje velja jezikovna prehodnost med vsemi tremi pojmi, lahko jo uporabljajo kot (svoj) državni in hkrati globalni jezik; za vse druge je angleščina globalni jezik – jezik interesno skupnega denotata; ev. je to tudi prvi jezik (kon) federalne EU z državnopredstavitveno in identifikacijsko vlogo. Prenikanje angleščine v materno jezike je seveda tudi opazen proces, vendar pa je perspektiva zasedanja celovit(ejš)e vloge v maternem jeziku težko predvidljiva in dolgotrajna z nejasnim oz. vprašljivim rezultatom, kot ugotavlja med drugim D. Crystal (gl. op. 22).

1.2.9 Slovarček predstavljenega izrazja

državni jezik – uradni jezik z *državnopredstavitveno* vlogo, kot komunikacijsko sredstvo uporabljan v vseh okoliščinah, ki so posredni ali neposredni nosilec te vloge, uradni jezik države in s tem njen prvi jezik

drugi jezik – 1. z družbeno-političnega vidika uradni jezik znotraj države, npr. *manjšinski uradni jezik*, 2. jezik, načeloma usvojen (predvsem) v okolju (za maternim/prvim jezikom)

globalni jezik – jezik interesno globalne informacije,

jezik etničnih skupin – jezik brez obvezne ozemeljske (geografske) vezanosti

materni jezik – z vidika minimalnih družbenih okoliščin jezik subjekta (še) žive jezikovne skupnosti; časovnozaporedno glede na usvajanje prvi jezik

nacionalni jezik – jezik državotvornega naroda, lahko *državni jezik*

prvi jezik – 1. z družbeno-političnega vidika uradni jezik države, 2. gl. *materni jezik*

regionalni/lokalni jezik – s teritorialnega (poselitvenega) vidika jezik avtohtonih manjšin s potencialnim statusom uradnega jezika

svetovni jezik – jezik z razširjeno komunikacijsko možnostjo, npr. zaradi velikega števila govorcev, velikega geografskega prostora

tuji jezik – 1. vsak nematerni jezik, 2. v demokratični družbi jezik brez družbeno-političnega statusa znotraj državnega jezika

uradni jezik – jezik uradnih govornih položajev.

1.3 Vloga jezikovne politike v nacionalnih jezikih

Jezikovno situacijo evropskih držav tega trenutka v večji ali manjši meri zaznamuje sindrom globalnega jezika – angleščine, kot sindrom razumljen seveda predvsem v segmentu površnosti, površinskega, tudi kulturnega univerzalizma. Z vidika predstavljenega pojmovnika je mogoče razbrati dvojno vlogo nacionalnih knjižnih jezikov aktualnega trenutka, ki zarisujeta tudi dva problemska okvira jezikovne politike:

- a) Sposobnost nacionalnega jezika sprejemati in ustrezno prilagajati referenčni svet globalnega jezika, ki tako lahko postaja tvorna sestavina sveta nacionalnega jezika. Dejansko gre za sposobnost poustvarjalnega procesa zlasti na določenih segmentih znanosti s prenosom in po potrebi prilagajanjem »globalnega« pojmovnega sveta nacionalnemu jeziku in s tem za vzdrževanje oz. ohranjanje celovit(ejš)e jezikovne kompetence rojenih govorcev. Jedro učinkovitosti tovrstnega delovanja temelji v veliki meri na razviti, kompetentni prevajalski službi. – Delovanje jezikovne politike v tem okviru je dvostrano: znotraj nacionalnih, v veliki meri tudi državotvornih strok, kot je npr. slovenistika, je potrebno vplivati na ustrezno realizacijo (aktualizacijo) vsebinskih in kadrovskih strategij oz. takšno strategijo (so)oblikovati; bistvene pomena pa je delovanje jezikovne politike tudi navzven, se pravi doseči vgraditev strateškega segmenta nacionalnih strok v strateške segmente države oz. državne politike; brez interesne sinergije strokovnega in nacionalnega oz. državnega uspeh ni mogoč. Aktualno poseganje državnih institucij v jezik s

sprejemanjem t. i. jezikovnih zakonov se zdi smiselno samo kot tisti segment jezikovne politike, ki na ravni rabe jezika preverja uspešnost siceršnje dolgoročno zasnovane razvojne strategije nacionalnih strok kot obveznega segmenta državne oz. nacionalne strategije.

- b) Sposobnost vzdrževanja avtentične ustvarjalnosti subjekta – konkretnega in prek njega tudi abstraktnega, se pravi nacionalnega; referenčni svet maternega in s tem tudi nacionalnega jezika velja predvsem kot segment prepoznavno posebnega v splošnem – specialnega v univerzalnem kot konstruktivni (tvorni) segment referenčnega sveta človeka posameznika. Gre torej za prizadevanje po ustvarjalnem mestu referenčnega sveta subjekta v univerzalnem svetu kulture in seveda znanosti. –

Tudi v tem primeru bi moralo biti delovanje jezikovne politike usmerjeno v prizadevanje po vgraditvi konceptov slovenske kulture pa tudi po svojem referenčnem svetu prepoznavne znanosti na Slovenskem v strategijo ustreznih državnih področij, se pravi v nacionalno oz. državno politiko.

1.3.1

Iz obsežnega in kompleksnega področja, ki ga zajema jezikovna politika, bomo za našo obravnavo zaenkrat izločili samo tisti segment, v katerega posega država, in sicer s svojo legislativo. Omejili se bomo torej na problematiko aktualnih zakonov o jeziku, kratko jezikovnih zakonov ali predlogov zakonov nekaterih evropskih držav, ki so v postopku sprejemanja.²⁷

Glede na pobudo oblikovanja in sprejemanja so jezikovni zakoni lahko predvsem *predpisni* – v določenih okoliščinah jezikovne rabe oz. v določenih govornih položajih predpisujejo jezikovno vedenje nosilcev jezika, ali pa *dopustni*, ko opozarjajo na dopustnost, pravico rabe jezika zopet v določenih okoliščinah oz. govornih položajih. V prvem primeru imamo opraviti z rabo jezika (državotvornega) naroda – nacije ali države; načeloma gre za državni jezik, pojmovan predvsem kot temeljna ali pomembna prvina državotvornega naroda, države. V drugem primeru gre za

²⁷ Obravnavani bodo naslednji zakoni oz. predlogi zakonov: *Predlog zakona o rabi slovenskega jezika* (26. 9. 2002 – PZSJ, 41 členov); gre za verzijo predloga zakona, ki je bil v prvem parlamentarnem branju vrnjen sestavljalcem v popravek; *Zakon o rabi francoskega jezika* (4. 8. 1994, sprejel parlament – ZFJ, 24 členov, uredba o rabi francoskega jezika, 3. 8. 1995 s še 4 členu o kazenskih sankcijah), *Zakon o poljskem jeziku* (7. 10. 1999, sprejel parlament – ZPJ, 19 členov), *Zakon o državnem jeziku Slovaške republike* (15. 11. 1995, sprejel parlament – ZSJ, 13 členov), *Predlog zakona o jeziku Češke republike (jezikovni zakon)* – parlament ga je 2. 11. 1999 zavrnil s 4 glasovi večine, s 84 : 80, po predhodnem glasovanju s 14 glasovi za popravo zakona in 114 proti – PZČJ, 10 členov); zanimivo je, da je sprejemanje jezikovnega zakona češčine povzročilo dodatni razkol med, pogojno rečeno, politično levico in desnico: samo na prvi pogled presenetljivo – sprejetje zakona je preprečila politična desnica; – deloma *Zakon o makedonskem jeziku* (maja 1998 – ZMJ, 16 členov). S svojimi 41 členu je daleč najobsežnejšo PZSJ.

jezik (avtohtone) manjšine – manjšinski jezik, določen z dejstvom, da je državni jezik nosilec manjšinskega jezika zunaj lastne države, skratka v drugi, načeloma (ne nujno) sosednji državi.

Jezikovni zakon, ki se nanaša na državni jezik, je v moderni postinformacijski družbi izraz krize jezikovne identitete kot temelja ali vsaj temeljne prvine identitete nacionalne države. Načeloma gre za vpliv tujega, lahko globalnega jezika, tudi jezika ali jezikov sosednjih držav, jezikov z dominantno zgodovinsko izkušnjo ipd., ki je v zadnji stopnji po presoji zakonodajnega telesa države tako izrazit, da ga je potrebno s prepovedjo preprečiti ali vsaj omejiti. Zato zakon predpisuje rabo jezika, se pravi govorno vedenje vedno v tistih govornih položajih, ki imajo narodno-/državnopredstavitveno vlogo, s stališča praških strukturalistov z začetka 30-ih let prejšnjega stoletja vezano na knjižni jezik; kot pa je bilo že omenjeno, državno-predstavitvene oz. sploh družbene in politične funkcije jezika presegajo pojem knjižnega jezika (gl. pogl. 1.2.3), kar se lepo kaže na področjih jezikovne rabe, na katere posega zakon s svojimi pristojnostmi.²⁸

Zanimivo je, da pri jezikovnih zakonih gre za zakonsko poseganje v *rabo* jezika, se pravi v jezikovno vedenje nosilcev določenega jezika, ki je seveda lahko le posledica družbenih in političnih okoliščin, v katerih jezik živi. Jezikovni zakoni namreč v veliko manjši meri, vsaj načeloma, posegajo v preprečevanje oz. odpravljanje vzrokov, ki so povzročili motnje jezikovnega vedenja, motnje jezikovne rabe. Namreč jezikovno vedenje nosilcev določenega jezika je vedno posledica kar nekaj pomembnih dejavnikov, npr. predvsem (jezikovnega) šolanja, kar pomeni tudi pridobivanje, vzgajanje sposobnosti samoumevnega življenja v svojem jeziku in s tem samodejno sposobnost državljankega samozavedanja – (samo)zavesti. – Smiselnost sprejemanja jezikovnega zakona izhaja torej iz posebnosti jezikovne situacije v posameznih državah: jezikovni zakoni, ki so celo v naslovu omejeni na rabo jezika, bi, po našem mnenju, morali rasti iz celovite jezikovne politike, ki se ji je uspelo vgraditi v strateško zasnovano državne politike – sicer gre za zelo odmevna, vendar kratkoročna dejanja, katerih učinek je vprašljiv.

Ostaja še ena, vendar manj realna osmislitev sprejemanja jezikovnega zakona v razmerah, kot so npr. slovenske: jezikovni zakon bi moral vplivati tudi na spremembo jezikovnih okoliščin, ki negativno vplivajo na jezikovno rabo, kar pomeni npr. spremembo položaja nacionalnih strok tako, da bodo postale del nacionalne razvojne

28 V zvezi z jezikovnimi zakoni je zato uporabljan pojem uradni jezik, npr. v enem izmed predlogov jezikovnega zakona o rabi slovenščine, vendar, kot je bilo že omenjeno, je nujno ločevati med pojmom državni jezik, ki je že po definiciji uradni, od uradnega jezika. Predlagatelji se izogibajo pojmu državni jezik, čeprav pri obravnavanih jezikovnih zakonih gre natančno za državni jezik – uradni jezik države; izjema v tem smislu je ZSJ – slovaščina je državni jezik.

zasnove; konkretno gre za možnost vzpostaviti med državnimi institucijami in nacionalnimi strokami – po naravi predmeta raziskovanja ima tu osrednje mesto npr. slovenistika, tudi kot izhodišče, temelj prevajalskega študija – zavezujoče razmerje, npr. časovno zamejeni, tudi mednarodno ovrednoteni raziskovalni projekti imajo zagotovljeno financiranje.²⁹ – Jezikovni zakon, ki se vgrajuje v neustrezne jezikovne okoliščine, želi jih pa spremeniti oz. (so)oblikovati jezikovni razvoj, v nenaklonjenih družbenih okoliščinah osmišljati in s tem motivirati rabo nacionalnega/državnega jezika, bi se torej moral usmeriti tako v vzrok kot v posledico, se pravi tako v mesto nacionalnega jezika, ki ga ta ima znotraj državnih institucij kot v samo jezikovno rabo, ki je v bistvu le zrcalna podoba učinkovitosti pomembnega, to je jezikovnega segmenta strategije države.

Pri oblikovanju zakona v smislu zajetja obeh segmentov lahko seveda nastane problem, saj zakon, kot rečeno, sprejema država oz. ustrezna državna institucija, če ta nima nacionalnorazvojne strategije, v kateri bi imel jezik mesto, ustrezno pojmu jezikovna nacija (nacija po jeziku). Kaj naj potem pomeni sprejemanje jezikovnega zakona? Hoteno ali nehoteno prelaganje odgovornosti za usodo jezika na nosilce jezika? Popolno nerazumevanje jezikovnega fenomena? Pravni akt več? – Civilna družba, se pravi izobraževalne, znanstvene in raziskovalne institucije bi morale biti tiste, ki bi imele možnost jezikovno- in s tem tudi nacionalnorazvojno ustreznega ravnanja.

V nadaljevanju bomo razčlenili jezikovne zakone v glavnem z naslednjih vidikov: (a) utemeljitev sprejemanja zakona, (b) na koga se zakon nanaša – gre za morebitno upoštevanje obeh omenjenih vidikov, državnih institucij in govorcev jezika, (c) predviden nadzor nad izvajanjem določil zakona in morebitno sankcioniranje.

1.3.1.1

Sprejem zakona se utemeljuje pri večini obravnavanih besedil, razen PZČJ in ZMJ, in sicer v 1. čl. ali v integralnem delu kratke preambule členov zakona³⁰ (1) z narodno– in državnapredstavitveno vlogo jezika, (2) s kulturno vrednostjo, prepoznavnostjo naroda, države – jezik je kulturna vrednota,³¹ pri ZPJ in ZFJ s poudarjeno

29 O temeljnih slovenističnih raziskavah več v prispevkih (npr. na str. 93, 115).

30 Obsežen uvod (13 strani) vsebuje PZSJ, kjer je npr. pri *presoji dejanskega stanja* v ospredju prav oporečnost jezikovnega vedenja, manj pa dejansko mesto jezika, jezikoslovja oz. humanistike sploh v snovanju strateških ciljev države.

31 Ni jasno, zakaj Predlog zakona o rabi slovenščine (PZSJ) postavlja na glavo – v posledično razmerje pojma jezik – narod: »Slovenski jezik /.../ je največja kulturna stvaritev in vrednota slovenskega naroda«. Kot je znano, je zgodovinski razvoj oz. oblikovanje narodne zavesti pogojeno z razvojem jezika – širjenjem področij njegove rabe, zato tudi velikokrat uporabljan pojem *jezikovni narod* – narod po jeziku. – V nadnaslovu omenja PZSJ, da gre za »b/rušenje prenovljenega zakonskega besedila«; ni jasno, ali zadnja varianta Predloga pomeni »b/rušenje« že prenovljenega zakona.

zgodovinsko vlogo, (3) s sporazumevalno učinkovitostjo v javnih govornih položajih in področjih, (4) vsaj posredno s pravnim vidikom – sklic na ustavno določilo pri PZSJ, kjer je slovenščina *uradni jezik* v Republiki Sloveniji, ZFJ posredno – citat iz ustave »Jezik Republike /.../«, slovaščina je »uradni državni jezik na področju Republike Slovaške /.../«. ³²

V zvezi z utemeljitvami sprejemanja jezikovnega zakona je potrebnih nekaj pojasnil: *Zakon o rabi francoskega jezika* (ZFJ) vsebuje prvino, ki je ni zaslediti v nobenem od pregledanih sprejetih ali predlaganih jezikovnih zakonov. Francija se čuti odgovorna za svoj jezik tudi v frankofonskih državah, se pravi zunaj meja svoje države, saj je francoščina »privilegirana vez držav frankofonske skupnosti« (iz 1. čl.). Določilo izvira iz zgodovinskega statusa francoščine – iz njene razširjenosti in veljavnosti, ki jo je imela v bistvu do 20. stol.; gre za namero tudi danes ohranjati in razvijati francoščino kot jezik mednarodnega sporazumevanja in tako krčiti prostor angleščine. V tem smislu *Zakon* nadgrajuje določilo francoske ustave, da je »jezik Republike /.../ francoščina«. ³³

Zakon o poljskem jeziku (ZPJ) se v 1. čl. z dvema prvinama vpenja v širše, nadnacionalne družbene in politične okoliščine, ki upravičujejo sprejem. Globlje humanistično razumevanje smisla jezikovne različnosti hkrati pa državotvorno samozavedanje izkazuje vgrajevanje poljske kulture v »zgradbo skupne, raznovrstne evropske kulture«, ki pa jo je mogoče varovati z »varovanjem poljskega jezika« (v preambuli zakona). Z izpostavitvijo procesa globalizacije so izpostavljene tudi neposredne družbene okoliščine, ki vplivajo na sprejem jezikovnega zakona. – ZPJ vsebuje tudi določila, vezana na obveznost države širiti znanje poljskega jezika in s tem poljske kulture tudi zunaj domovine (čl. 3).

1.3.1.2

Pregledani jezikovni zakoni oz. predlogi zakonov so s svojimi določili res usmerjeni predvsem v rabo jezika, kar pomeni, da predpisujejo predvsem jezikovno vedenje v določenih okoliščinah. Deloma izjemen v tem smislu je ZSJ, ki v 2. čl. v dveh točkah eksplicitno navaja obveznosti države, in sicer v smislu oblikovanja okoliščin

32 PZSJ (2. čl.) je glede na vse pregledane jezikovne zakone izjemen, saj v istem členu hkrati z izpostavitvijo pravne teže zakona – opredeljuje ga kot »osrednji pravni predpis za operativno uresničevanje ustavne določbe o slovenščini kot uradnem jeziku«, ki »postavlja temeljna pravila za njeno rabo na posameznih področjih javnega sporazumevanja« – ustanavlja še neke vrste nadzorni organ – »Državni urad za slovenski jezik« (čl. 27). – M. Stabej (2001a) meni, da je »predvideni urad za jezik s sociolingvističnega vidika in zaradi posebne slovenske jezik(slo)vne tradicije še posebej sporen.«

33 Zlasti za zadnjo popravljeno verzijo Zakona velja, da temelji tudi na podpiranju večjezičnosti in spoštovanju kulturne različnosti; direktor Inštituta za francoski jezik l. 1999 v poročilu ministru za šolstvo, znanost in tehnologijo in kulturnemu ministru poroča tako o položaju francoskega jezika kot tudi položaju jezikov v Franciji.

(šola, znanost, informacijski sistem), ki omogočajo vsakemu državljanu Slovaške »usvojiti in uporabljati državni jezik«³⁴ ter skrbi za »znanstveno raziskovanje državnega jezika«.³⁵ – Tudi v PZČJ je v 2. točki 1. čl. izrecno izpostavljena obveznost države zagotavljati vzgojo v češkem jeziku, zagotavljati razvoj češčine, tudi razvoj študija češčine v tujini. – *Predlog zakona o rabi slovenskega jezika* in *Zakon o rabi makedonskega jezika* sta že v naslovu omejena na rabo. – PZRSJ vzpostavlja razmerje z »državo« na ravni *ugotavljanja* – »/d/ržava z aktivno jezikovno politiko skrbi za pravne, organizacijske, finančne, kadrovske in druge možnosti za učenje, uveljavljanje, razvoj, kultiviranje in znanstveno raziskovanje slovenščine«³⁶ (2. odst. 1. čl.), in *omogočanja* – tečaji slovenščine za »tujce in begunce v Sloveniji« in za »slovenske skupnosti zunaj Republike Slovenije« (13. čl.).³⁷ – V ZPJ je za obravnavano vprašanje pomembna sestavina 4. čl., kjer je ugotovljeno, da je »poljski jezik uradni jezik /.../ konstitutivnih organov države«; vsaj posredno sodi v dolžnosti države »širjenja vedenja o poljskem jeziku in njegovi vlogi v kulturi«, »promocija poljskega jezika v svetu«, »podpiranje učenja poljskega jezika tudi v deželah zunaj meja« (v čl. 3).

1.3.1.3

Jezikovni zakoni in predlogi jezikovnih zakonov predpisujejo govorcem obveznost (a) rabe državnega jezika – torej izbiri jezika; (b) kakovosti rabe jezika, kjer je mogoče izločiti razmerje do tujejezičnih prvin, ki ga vsebujejo vsa pregledana besedila, in do neknjižnih prvin istega jezika, zlasti narečnih in vulgarizmov – ZPJ (čl. 3), tudi ZSJ (posredno v čl. 2). Tujejezične prvine, ki jih zakon prepoveduje, so vezane zlasti na poimenovanja v vlogi stvarnih lastnih imen, ki sicer tako kot lastna imena sploh poimenujejo posamezno, vendar se od drugih lastnih imen ločijo po razmeroma hitri spremenljivosti – skladno s trajanjem svojega referenčnega polja, npr. političnih strank,³⁸ podjetij, tudi različnih časopisov, publikacij idr. – in razmeroma pogoste težnje po obvestilnosti.

34 Zanimivo je, da zakon o slovaškem jeziku (ZSJ) nikjer ne uporablja pojma knjižni jezik; beseda je le o kodificirani podobi državnega jezika. – Na okrogli mizi na temo učinkovitosti jezikovnega zakona, organizirana 8. junija 2000 (objavljeno v časopisu Literárny týždenník), je tekla beseda predvsem o razmerju med pojmom *državni : knjižni jezik*; jasne oz. prepričljive razmejitve ni bilo. Mimogrede – z niti približnim, kaj šele konkretnim statističnim podatkom ni bilo odgovorjeno na naslovno vprašanje.

35 Pri predlogu zakona o češkem jeziku (PZČJ) je zanimivo, da upošteva znanje slovaščine, npr. v čl. 8 v zvezi z delovnim dovoljenjem – obvladanje češkega ali slovaškega jezika; nič podobnega ni najti v zakonu o slovaškem jeziku.

36 Namesto preprostega dejstva, da je za državni jezik kot za svojo temeljno/pomembno prepoznavno prvino dolžna skrbeti država, se brez hierarhije navajajo segmenti njene aktivnosti v zvezi z jezikom.

37 Nič o slovenščini v tujini zunaj slovenskih skupnosti, npr. o dolžnosti/obveznosti širjenja slovenščine na tujih univerzah, o obveznosti rabe slovenščine v različnih institucijah EU, skladno seveda z evropskim pravnim redom, vendar tu možnost vezanja neposredno na slovenščino.

38 Stvarna lastna imena sicer lahko zelo intenzivno (pogostnost pojavljanja v medijih, vplivajska oz. učinkovalna moč) zapolnijo določen prostor in resnično vplivajo na vidni oz. slušni vtis jezika, hitro se lahko ustvarja občutek jezikovne skladnosti ali jezikovne motnje. Vedeti pa je treba, da je denotat stvarnih lastnih imen (politične stranke, časopise ipd.) – za razliko od drugih lastnih imen – kljub intenzivni pojavnosti v glavnem zelo kratkoročen in tone v pozabo.

Tako pri izbiri kot kakovosti jezika gre seveda za predpisane govorne oz. rabne okoliščine. Zlasti v drugem segmentu zakoni presegajo ustavno določilo, v pojasnjevalnosti (eksplicitnosti) v prvem segmentu pa odprtost vzorca ustavnega določila³⁹ po svoji presoji konkretizirajo. – Rabo državnega jezika tudi pri nosilcih konstitutivnih državnih funkcij – skupščina, vlada, sodstvo – izpostavljajo samo ZPJ (4. čl., 1. točka), ZSJ (5. čl., izrecno v op. 5), PZČJ (2. čl.).

Zakon zahteva določeno stopnjo znanja jezika, določeno kakovost znanja – načeloma je to knjižni jezik – kot pogoj za pridobitev pravnega statusa – državljanstvo, zaposlitev, delovna dovoljenja ipd.⁴⁰ – vsaj deloma posledično glede na zahtevo rabe jezika na vseh javnih govornih položajih in področjih (državnopredstavitvena vloga jezika); posledica neznanja ali zahtevani stopnji neustreznega znanja jezika – jezikovna nezmožnost ali pomanjkljiva jezikovna zmožnost – je zavrnitev pridobitve pravnega statusa (državljanstvo, delovno dovoljenje ipd.), posledica nerabe ali zahtevani kakovosti neustrezne rabe je vsaj v nekaterih zakonih oz. predlogih zakonov denarna kazen – sankcija (ZFJ, ZPJ, ZSJ, PZSJ).

1.3.1.4

Pregledana besedila v zvezi z jezikovnimi zakoni se ločijo na ravni t. i. nadzora nad izvajanjem zakonskih določil in sankcioniranja. V tem smislu je najdoslednejši PZSJ, saj z istim pravnim aktom, se pravi pod naslovom *Predlog zakona o rabi slovenskega jezika* edini med pregledanimi (s posebnim poglavjem) ustanavlja t. i. Državni urad za slovenski jezik⁴¹ in mu določa tudi pooblastila – tako nadzorna kot sankcijska.⁴² Da delovanje predvidenega Urada osmišlja prav z jezikovnim zakonom zasnovana oz. zamejena jezikovna politika, izhaja predvsem iz dejstva, da se z istim zakonskim aktom – zakonom o jeziku – celo z istim členom (2. čl.), določa jezikovno vedenje v javnosti in institucionalizira Državni urad za slovenski jezik, organ, ki bo skrbel predvsem za njegovo izvajanje (27. čl.). Urad

39 Vzorec je vezan na imenovanje države in jezika, lahko z vidika institucionalno (državno) reprezentativne vloge – državni/uradni jezik.

40 Po pregledanih jezikovnih zakonih in predlogih zakonov urejajo to problematiko t. i. področni zakoni s člani, ki se nanašajo na jezik.

41 Po poročilu J. Orešnika (1995) poznajo t. i. urade za jezika skandinavske države, in sicer Danska, Islandija, Norveška, Švedska, vendar predvsem v svetovalni vlogi. Zanimivo, da omenjene države nimajo ustavnega člena o jeziku države (<http://www.servat.unibe.ch/icl/>); tudi gl. op. 14.

42 Ustanovitev Urada sodi v poglavje *Besedilo členov*, ločenem na sedem podpoglavij – *Splošne določbe, Področja rabe slovenščine, Državni urad za jezik, Nadzor, Kazenske določbe, Prehodne določbe, Končna določba*. Glede na to, da Državni urad za slovenski jezik lahko prijavlja neizvajanje zakona o jeziku »pristojnemu inšpektorju« (čl. 32), predvsem pa glede na stekanje s sankcijami pridobljenega denarja na Urad, sta nadzor in sankcioniranje (gl. iz Uvoda v predlagani zakon o slovenščini poglavje o finančnih posledicah ustanovitve oz. delovanja Urada) konstitutivni prvini Urada.

je sicer trenutno organ pri vladi, po sprejetem zakonu pa je to državni organ, ki je »za svoje delo odgovoren vladi« (26. čl.). Ne gre torej za organizirano dejavnost jezikovnega kultiviranja, ki bi bila sestavina civilne družbe, lahko znotraj znanstvenih in/ali pedagoških centrov, npr. univerze, SAZU-ja, drugih humanističnih institucij,⁴³ ampak za jezikovno politiko, v slovenskem jezikoslovju večkrat kritizirano (Vodušek 1932, str. 15, 59, 69, 115), ki postaja hočeš nočeš tudi formalno del dnevne politike; tako je onemogočeno ali vsaj oslABLJENO snovanje takšne jezikovne politike, ki bi rasla iz lastnih od dnevne politike neodvisnih jezikovnokulturnih načel.

Pričakovana posledica jezikovnega urada kot vladne oz. državne inštitucije je, da so tudi »naloge urada« in njegova sestava takšne, da zagotavljajo neposredno ali posredno »uresničevanje zakonskih in podzakonskih predpisov« (27. čl.). Ključne besede 15-ih alinej, v katerih so navedene obveznosti Urada, so *zakon* (in tvorjenke iz te besede), tudi kot *zakonski predpis*, *zakonska določba*, *ukrep*, *pravne posledice*, *pritožbe*, *fizične*, *pravne osebe*.⁴⁴ – Naravnost Urada v zakonsko obvladovanje jezika je razvidno tudi iz 13-članske sestave t. i. strokovnega sveta Urada, v katerem sta tudi dva pravnik, in sicer »iz ministrstev in vladnih služb« (čl. 28).

Nadzor jezikovnega vedenja v jezikovnozakonskih predpisih v drugih pregledanih zakonih, kot rečeno, ne predvideva posebne ustanove. V 12. čl. ZPJ je svetovalna in ekspertna institucija v zvezi s poljščino *Svet za poljski jezik*, ki deluje kot »odbor za reševanje problemov skladno z odredbami 34. čl. Poljske akademije znanosti«. Denar razmeroma visokih denarnih kazni ZPJ namenja »Fundaciji za promocijo ustvarjalnosti, ustanovljen na podlagi čl. 111 Zakona o avtorskem pravu /.../« (čl. 15). – V ZSJ opravlja nadzorno vlogo ministrstvo za kulturo, ki tudi predpisuje kazni (10. in 11. čl); tako pridobljen denar je namenjen državnemu skladu za kulturo *Pro Slovakia*. – ZFJ z *Uredbo o rabi francoskega jezika* (1995) kot dodatku Zakona (1994) predvideva denarne kazni tako za fizične kot pravne kršitelje Zakona; o namembnosti denarja ne govori. – Brez nadzorne in kaznovalne funkcije ostaja PZČJ.

43 Zlasti češki jezikoslovni prostor, kjer je bil pojem jezikovne kulture opredeljen v smislu tvorne prvine knjižnega jezika, pozna že dolga desetletja ustanovo znotraj Češke akademije znanosti (ČAV, nekoč ČSAV), ki skrbi za jezikovno kulturo; med njenimi predstojniki je bil v 60-ih letih prejšnjega stoletja znameniti, pravkar preminuli jezikoslovec prof. dr. Alexandr Stich. Tovrstne ustanove poznajo znotraj znanstvenih ali znanstveno-pedagoških centrov tudi druge države, med slovanskimi npr. Poljska.

44 Nejasno je, kaj je mišljeno z »nalogo urada«, da »daje pobude za širitev slovenščine na nova področja, da bo jezik sledil znanstvenemu in tehnološkemu razvoju ter sodobnemu načinu življenja« (del čl. 27). Slovenščina kot znanstveni ali strokovni jezik je, vsaj v tem trenutku, še vedno živa. Če pa bomo še dolgo čakali na aktualna bazična dela, med katera sodijo v prvi vrsti aktualni, verodostojni slovarji (dokumentirano gradivo, ustrezno zasnovi slovarja), seveda tudi terminološki, bo državni ali vladni urad za jezik s svojo svetovalno službo težko pokrival npr. terminološke potrebe jezika znanosti na Slovenskem, jezika novih informacijskih tehnologij ipd.

1.3.2

Ne glede na različnost položaja jezika v državah, v katerih je aktualna problematika jezikovnih zakonov, velja, da dejansko jezikovno vedenje v javnih govornih položajih po presoji, s katero se organi državne oblasti lahko poistovetijo, ne ustreza ali ne ustreza dovolj državnoidentifikacijski in s tem državnopredstavitveni vlogi jezika; zakonodajna veja oblasti, načeloma parlament, jezikovno vedenje zato zakonsko predpiše. Lahko torej ponovimo, da je jezikovni zakon, ki se nanaša na državni jezik v postmoderni informacijski družbi, izraz krize jezikovne identitete kot temelja ali vsaj temeljne prvine identitete nacionalne države. Načeloma gre za vpliv tujega, lahko globalnega jezika, tudi jezika ali jezikov sosednjih držav, jezikov z dominantno zgodovinsko izkušnjo ipd., ki je po presoji v zadnji stopnji zakonodajnega telesa države tako izrazit, da ga je potrebno preprečiti ali vsaj omejiti s prepovedjo. Dejansko gre za posredno priznanje poraza tistih instrumentov jezikovne politike, ki jih dopušča narava jezika kot samo človeku lastnega načina sporazumevanja.

1.4

Izhajajoč iz slovenske izkušnje, do določene mere pa tudi iz (posredne) izkušnje zlasti t. i. tranzicijskih, predvsem novonastalih držav pa se ob zakonskem urejanju jezika pojavi temeljno vprašanje, ki pomembno vpliva na učinkovitost državnoinstitucionalnega poseganja v jezik in s tem na urejanje jezikovnega položaja: je jezikovno vprašanje sestavina nacionalnega vprašanja, z drugimi besedami – ali jezikovno vprašanje sooblikuje koncept nacionalne politike sploh? Položaj, natančneje status (državnega) jezika v nacionalni strategiji države odločilno vpliva, med drugim, na izbiro sredstev (instrumentarija) jezikovne politike in s tem tudi na trajnost njenega učinka, vpliva na intelektualno moč stroke v državi, katere raziskovalno področje je jezik – intelektualna moč pa vemo, da je odvisna od možnosti izbire njenih nosilcev, kar zopet pomeni tudi povratak k izhodiščnemu, temeljnemu problemu – družbenemu položaju stroke.

1.5 Kratice

1.5.1

CEL – *The Cambridge encyclopedia of language*, 1997, David Crystal – 2nd ed. Cambridge University Press.

EJO – *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, 1993: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wrocław – Warszawa – Kraków.

ELL – *Encyclopedia of language and linguistics*, 1994, Editor-in-Chief R. E. Asher, University of Edinburgh, UK. Pergamon Press Oxford – New York – Soul –Tokyo.

ESJ – *Enciklopedija slovenskega jezika*, 1992. Jože Toporišič. Cankarjeva založba. Ljubljana.

MLS – *Metzler Lexikon Sprache*, 2000 (Zweite, überarbeitete und erweiterte Auflage). Verlag J. B. Metzler. Stuttgart – Weimar.

1.5.2

PZČJ – *Predlog zakona o jeziku Češke republike*

PZSJ – *Predlog zakona o rabi slovenščine*

ZFJ – *Zakon o rabi francoskega jezika*

ZMJ – *Zakon o makedonskem jeziku*

ZPJ – *Zakon o poljskem jeziku*

ZSJ – *Zakon o državnem jeziku Slovaške republike*

1.6 Gradivo

Loi n° 94-665 du 4 août 1994 relative à l'emploi de la langue française

Návrh poslanců Zdeňka Klanici, Miloslava Kučery st. a dalších na vydání zákona o jazyce České republiky (jazykový zákon)

Predlog zakona o rabi slovenskega jezika (26. 9. 2002)

Predlog zakona o rabi slovenščine (Prenovljeno besedilo uvoda v *Zakon o rabi slovenščine* 23. 9. 2002)

Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim

Zakon na upotrebata na makedonskiot jazik

Zakon národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štatnom jazyku Slovenskej republiky

2 Vprašanje globalizmov ali meje naših svetov

(Obdobja 22, 2004: Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem)

2.1

Globalizem je razumljen kot pojem, ki na ravni svojega semiotičnega prostora definira *globalni jezik*,¹ vsaj primarno izražen z različnimi variantami angleščine po svetu; globalni jezik je torej eden izmed temeljnih pojmov aktualnega časa, saj prepoznavno določa postmoderno informacijsko družbo.² – Določa ga dejstvo, da je za opredelitev njegova geografska razsežnost drugotnega pomena, saj je cepljen na družbeno strukturirane nosilce določenih diskurzov oz. v najširšem smislu tematskih področij. Lahko rečemo, da gre za geografsko razpršeno jezikovno pojavnost, ki členi družbo v smislu stika z globalnim denotatom. Gre za novo pojmovno in izrazno izkušnjo človeka, izvirajočo iz spoznanja o tako rekoč absolutni informacijski (komunikacijski) obvladljivosti sveta kot celote: tehnološke možnosti minimalizirajo čas glede na prostor oz. drugače – gre za zgoščevanje prostora in v tem smislu za tako rekoč hkratne trke različnih kultur in civilizacij našega planeta.

Zanimivo je, da pojma globalizem in globalni jezik v obravnavanem pomenu ni zaslediti v aktualnih sociolingvističnih slovarjih in leksikonih, kar pa o razširjenosti oz. živosti teh dveh pojmov ne pove veliko. Namreč, v publicističnih besedilih slovenskega elektronskega nabora besedil – korpusa Fida, najdemo zveze kot *Prihaja globalni jezik*, *Globalna javnost prevzema globalni jezik*, tudi *globalni semantični sistem* ipd. O *globalnem jeziku* in *globalizmih* kot njegovih prepoznavnih prvinah je torej danes nujno govoriti tudi z jezikoslovnega vidika.³

1 Smiselno je upoštevati tudi opredelitve sociolingvističnih pojmov, vezanih na izraz jezik, med njimi tudi globalni jezik, v razpravi A. Vidovič Muha (str. 15).

2 Razumljivo je torej, da je za sodobno informacijsko družbo razmeroma pogosto poimenovanje v publicističnih besedilih (korpus Fida) *globalna družba*, *globalna skupnost*, ki jo zopet določa skupni denotat, izražen ne samo v globalnem jeziku, saj gre lahko tudi npr. za *globalno glasbo*, *modo*, *znanost*, *tržnost* idr. V tem smislu se nam globalizem pojavlja kot neke vrste generični pojem, natančneje – kot celota, vsebina in izraz dela sodobnega semiotičnega prostora.

3 Glede na rabo zlasti v publicističnih besedilih (korpus Fida) je *globalizem* sociološki pojem, s pomenom rezultata procesa, imenovanega *globalizacija*, in s pogosto pojativjo z vrstnim pridevnikom prilastku, npr. *finančni in gospodarski globalizem*, *kapitalistični globalizem*; *globalizacija*, pogosto. desnoprilastkovnimi zvezami, npr. *globalizacija brez revščine*, *globalizacija proizvodnje*, *globalizacija finančnih tokov*. – Da pa ne bi prišlo do sporazumevalnih zadreg, naj omenimo, da so pojmi kot *globalizem*, *internacionalizem*, *evropeizem*, ki jih obravnavam v prispevku, jezikoslovni izrazi in da se pomensko družboslovnimi oz. politološkimi pomeni ne prekrivajo. Na formalni ravni se to kaže npr. v prisotnosti oz. odsotnosti števni kot kategorialne lastnosti samostalnika: jezikoslovni pojmi so zaznamovani s števno (š+), družboslovni z neštevno (š-), npr. *slovar globalizmov*, *internacionalizmov*, glede na *globalizem* (sin. *globalizacija*) *mišljenja*.

Segmente pojmovnosti globalizma in globalnega jezika je v jezikoslovnih razlagah mogoče najti tudi znotraj opredelitve klasičnih pojmov kot *intemacionalizem*, *evropeizem*, *svetovni jezik(i)*, *mednarodni jezik(i)*⁴ (Braun 1990, Bergmann 1995, Volmert 1990 idr.); v razlagah teh pojmov lahko celo prevladujejo segmenti, značilni za pojem globalizem (Metzler Lexikon Sprache, 2000; prispevki v zb. *Internacionalizácia v súčasných jazykoch: za a proti*, 1999 idr.). Ker so omenjeni klasični pojmi v modernejšem smislu, tipični zlasti za drugo polovico 19. in v bistvu celotno 20. stoletje, se mi zdi nujno vzpostaviti razločevalna razmerja med njimi, kar pomeni vsaj poskus pojmovne in izrazne razmejitve.

2.1.1

Že sam izraz *internacionalizem* nedvoumno sporoča dvoje: da gre vsaj izvorno za en jezik dajalec in, kar je bistveno, več kot en jezik prejemnik; to je mogoče izraziti z obrazcem 1JD → xJP,⁵ kar pa ne pomeni, da jezik prejemnik ne bi mogel postati sekundami, terciarni itd. jezik dajalec, kar lahko izrazimo z dodatnim obrazcem: xJP1 → xJP2,3,n → xJD2,3,n.⁶ Potovanje posameznega intemacionalizma do trenutnega ciljnega jezika ima torej lahko več vmesnih postaj. Gre za prvine jezika – najbolj prepoznavne in, kot se zdi, tudi najpogostejše, na ravni leksike⁷ – ki imajo nadnarodni karakter in s tem torej presegajo pojmovni svet posameznega jezika; kot taki se torej lahko pojavljajo v vlogi mednarodnega oz. medjezikovnega pojmovnega povezovanja zlasti še, ker v jeziku prejemniku obvezno ohranjajo vsaj del izrazne podobe izvornega jezika: pri leksiki gre za ohranitev najmanj izraza denotativnega pomena, torej za korenske, deloma lahko tudi besedotvorne morfeme; slovnični morfemi, zlasti končniški, dosledno izhajajo iz jezika prejemnika, npr. (morf-em)-ø/-a; (*džungl*)-a/-e.⁸ Lahko rečemo, da že sama motiviranost izraza *inter-nacionalizem* s predponskim obrazilo *inter-* izraža preseganje jezika

4 Za razmerje med pojmom *globalni jezik* glede na *svetovni jezik*/*svetovne jezike*, *internacionalni* (*mednarodni jezik(i)*) velja kot razločevalna lastnost število: samo pri globalnem jeziku gre dejansko enost, eno pojavitev, pri drugih dveh za možnost več kot ene pojavitve.

5 JD – jezik dajalec, JP – jezik prejemnik, x – nedoločeno število, vsekakor najmanj 2.

6 xJP1 – jezik(i) prejemnik(i) prvega ranga, xJP2,3,n – jezik(i) prejemnik(i) drugega, tretjega, n-ranga. xJD2,3,n – jezik(i) dajalec (dajalci) drugega, tretjega, n-ranga.

7 Metzler Lexikon Sprache (2000: 312) glede na svojo tematiko omejuje pojem internacionalizem samo na leksiko; gre za »[l]ekseme različnih jezikov z enako ali podobno obliko in pomenom [...]«. – Sicer pa je mogoče govoriti o intemacionalizemih glede na vse jezikovne ravnine – od morfematike, npr. v zvezi z besedotvornimi morfemi kot *anti*-(*demokratičen*), *bi*-(*polaren*), (*alkohol*)-*izem*, (*kapital*)-*ist*, (*morf*)-*em*, do besednih, tudi stavčnih zvez, lahko z besedilno vrednostjo, npr. *cum grano salis*, *ad rem*; *Veni, vidi, vici*, *De mortibus nil nisi bene* (Volvart 1990: 49, Bergmann 1995: 246–249). Sicer pa za tovrstno besedotvorno morfematiko velja spoznanje, da se vsaj v slovenščini pa tudi drugih slovanskih jezikih lahko razvršča le na podstavo, ki prav tako sodi med internacionalizme; obratno seveda ne velja: na prevzeto podstavo se lahko razvršča obrazilni morfem jezika prejemnika, npr. *nominativ-ni*, *morfolo*-(*š*)*ki* idr.

8 Seveda to ne velja za t. i. citatne internacionalizme, vezane zlasti na stavčne strukture, kjer celotna izrazna podoba leksema ostaja enaka kot v izvornem jeziku.

(klasičnega) pojma nacije – (državotvornega) naroda. Internacionalizmi, zlasti na ravni leksike s svojim pomenom in izrazno podobo – vplivajo na dejstvo, da so v posameznem jeziku prejemniku razumljeni kot posebni.

Glede na izvor je seveda z evrocentričnega vidika mogoče ločiti dva tipa internacionalizmov: prepoznavno jedro tako v smislu razsežnosti kot različnosti tematskih področij, ki jih pokrivajo, predstavljajo tisti, ki izhajajo iz klasičnih jezikov – grščine ali latinščine, tip *lingvistika*. Za drugo skupino internacionalizmov pa je značilno, da semiotični prostor evropskih jezikov širijo z lastno semiotiko, pogojeno npr. geografsko, zgodovinsko in sploh izkušensko, tip *džungla* (indijski jeziki); znotraj te skupine predstavljajo poseben podtip internacionalizmi, katerih jezik dajalec sodi med evropske jezike, tip *balalajka* (ruščina).

2.1.1.1

Večina evrocentričnih jezikoslovnih razlag veže *internacionalizem* predvsem na pojmovni svet antične kulture, torej na latinsko-grški izvor (npr. Horecký 1999: 80–83). Kot rečeno, dejansko prevladujejo leksikalne prvine jezika, ki predstavljajo prototipično jedro internacionalizmov v smislu razširjenosti (število jezikov) in pomenske različnosti; za razliko od stavčno strukturiranih internacionalizmov, tistih torej, katerih denotat je (leksikalizirano) govorno dejanje in katerih izrazna podoba ostaja citatna, prihaja pri leksikalnih internacionalizmih do izrazne polprevzetosti, najpogosteje pa do popolne prevzetosti.⁹ Zanje je značilno, da ohranjajo svojo temeljno geografsko razsežnost, ki presega geografski prostor nacionalnega jezika, vendar v obliki koncentričnih krogov, zdi se tako, z ohranjeno geografsko strnjeno oz. z razvidnostjo geografske širitve. Glede aktualnega razmerja do tovrstnih internacionalizmov je zelo pomembno, da jedro takšnih krogov – latinščina, grščina, nima več rojenih govorcev, vendar pa prav zaradi svojega močnega kulturnega vzorca in dinamične odprtosti ostaja nekako nadčasovno in se je še vedno sposobno cepiti v kulturni prostor evropskih jezikov in ga tako (so)ustvarjati.

Pri tovrstnih internacionalizmih, imenovanih glede na prostor vsaj izhodiščnega širjenja tudi *evropeizmi* (npr. Bergmann 1995: 239–277), gre za zahtevnejši,

⁹ Kot je znano, izhajajo pojmi kot *citatnost*, *polprevzetost* in (popolna) *prevzetost* iz stopnje izrazne prilagojenosti jeziku prejemniku: citatne prvine jezika – celotna izrazna zgradba jezika dajalca ostaja v jeziku prejemniku nespremenjena, polprevzete prvine – v jeziku prejemniku se pojavijo lastni pregibalni vzorci (končniški sistem), če gre za besedo, je ta lahko tudi motivirajoča, in prevzete prvine – tudi glasovna in črkovna podoba prevzete prvine je lastna jeziku prejemniku. – *Slovenski pravopis* (2001: npr. 699) uveljavlja za »podomahene prevzete besede« – gre torej samo za besede – izraz *izposojenka*, kar je moteče glede na dejstvo, da je ta izraz uporabljan pri A. Brezniku za besedo, ki je prišla v slovenščino iz drugih slovanskih jezikov.

abstraktnejši denotat; zato je razumljivo, da tovrstno leksiko uvrščajo tudi med t. i. intelektualizme (npr. Bergmann: 1995);¹⁰ lahko gre za dele terminologije, npr. področje naravoslovja z medicino, tehniške, humanistične, družboslovne vede, tudi za izseke iz pojmovnega sveta antične kulture. Nekaj primerov (po Braunu 1990: 16–19) iz različnih jezikov v zaporedju slovenščina – nemščina – angleščina – francoščina – španščina: *virus* – *Virus* – *virus* – *virus* – *virus* – *virus*; *demokracija* – *Demokratie* – *democracy* – *démocratie* – *democrazia* – *democrazia*; *instrument* – *Instrument* – *instrument* – *instrument* – *strumento* – *strumento*; *doza* – *Dosis* – *dose* – *dose* – *dose* – *dosis*; *dekada* – *Dekade* – *decade* – *décade* – *decade* – *década*. Lahko rečemo, da so internacionalizmi načeloma omejeni na intelektualno zahtevnejše razpravljanje v javnem ali nejavnem govornem položaju. Prostor gibanja je torej besedilnovrstno in funkcijsko omejen, razmeroma jasen glede tvorca besedila naslovnika in do določene mere teme.

2.1.1.2

Tudi pri drugem tipu internacionalizmov gre za enak vzorec – en jezik dajalec in več jezikov prejemnikov. Temeljna razlika izhaja iz dejstva, da je v te primeru jezik dajalec tako kot jezik prejemnik aktualen, živi jezik. Gre za neke vrste medsebojno prepletanje posameznim jezikom lastnih denotatov kot odseva tipičnih življenjskih izkušenj govorcev določenega jezika; vsaj na prvi pogled zdi, da pri tem tipu res lahko govorimo predvsem o leksiki, leksikalnih internacionalizmi, t. i. interleksemih (Braun 1990, Bergmann 1995).¹¹ Nekaj primerov prav tako po P. Braunu (1990) v zaporedju slovenščina – nemščina – angleščina francoščina: *džiudžic* – *Jiu-Jitsu* – *jiu-jitsu* – *jiu-jitsu* (iz japonščine), *algebra* – *Algebre* – *algebra* – *algèbre*, *žirafa* – *Giraffe* – *giraffe* – *girafe* (iz arabščine), *banana* – *Banane* – *banana* – *banane*, *gorila* – *Gorille* – *gorilla* – *gorille*, *oaza* – *Oase* – *oasis* – *oasis* (iz afriških jezikov). – Še nekaj primerov medsebojnega prevzemanja znotraj evropskih jezikov: *lajtmotiv* – *Leitmotiv* – *leitmotiv* – *leitmotiv/f*, *puč* – *Putsch* – *putsch* – *putsch*, *naci* – *Nazi* – *nazi* – *nazi* (iz nemščine); *car* – *Zar* – *tsar* – *tsar*, *stepa* – *Steppe* – *steppe* – *steppe*, *sputnik* – *Sputnik* – *sputnick* – *sputnik* (iz ruščine).

10 V širšem smislu uvrščamo med pojmovno zahtevnejšo leksiko tudi primere kot *radio*, *televizija*, *telefon* res je ta leksika danes načeloma del splošne zavesti, vendar pa izvorno ostaja vezana na določeno področje strokovne terminologije; šele zaradi postopnega posploševanja in končne vsesplošnosti svojega denotata je postala del splošnega vedenja. – Vsesplošna pomembnost oz. uporabnost denotata je vplivala na dejstvo, da so nekateri evropski jeziki uveljavili ali skušali uveljaviti načeloma kalkirano poimenovanje iz svojega (nacionalnega) jezika, npr. nemščina *der Rundfunk*, *das Fernsehen*, *der Fernsprecher*, hrvaščina npr. *dalekozor* idr. Splošnost lahko tudi abstraktnega denotata povzroča izrazno dvojničnost kot v slovenščini npr. *kvaliteta* – *kakovost*, *kvantiteta* – *količina* idr.

11 Omejitev na leksiko je res tvegana, če pomislimo npr. na zapletenost filozofskih pojmov in način njihovega »prevajanja«.

2.1.1.3

Z jezikovnopolitičnega oz. sploh političnega vidika je za internacionalizme značilno, da niso izraz kakršnihkoli hegemonističnih teženj. Kot rečeno, najpogostejši internacionalizmi prvega tipa imajo svoj izvor v jezikih, ki danes nimajo rojenih govorcev, pri drugem tipu pa gre za medsebojno izmenjavanje specifičnih svetov posameznih jezikov. Zato se zdi nujno tudi s knjižnonormativnega vidika do tega sklopa jezikovnih prvin vzpostaviti drugačno razmerje kot do prvin, ki temeljijo na razmerju en jezik dajalec, en jezik prejemnik, kar je mogoče zapisati 1JD→1JP; v jeziku prejemniku gre dejansko z vidika slovenščine za germanizme, npr. nemcizme, romanizme, npr. italijanizme, slavizme, npr. srbohrvatizme idr. in seveda globalizme.¹²

V slovenski knjižnojezikovni kodifikaciji se med omenjenimi pojmi načeloma ne razločuje – vse je v najširšem smislu obravnavano kot tuje, tujka, lahko z različnim notranjim členjenjem, npr. glede na stopnjo prevzetosti – citatnost, polprevzetost, (popolna) prevzetost.¹³

Če ostajamo v zamejenem okviru opredelitve leksikalnih interacionalizmov, velja še poudariti, da denotat obravnavanih leksemov načeloma ni slovnični, se pravi, da gre največkrat za polprevzete in prevzete prvine; lahko gre torej za lekseme, izrazno enobesedne, tip *lingvistika*, ali večbesedne (stalne besedne zveze), tip *status quo*; citatni internacionalizmi so zlasti stavčno izrazljivi denotati, tip *Veni, vidi, vici*.

Iz povedanega ne moremo sklepati, da bi bili internacionalizmi poimenovalne enote t. i. *internacionalnega jezika*. Namreč, najmanjše besedilne enote, stavčno zgrajene povedi, ki se, kot smo videli, tudi pojavljajo kot internacionalizmi, so vedno del slovarja jezika prejemnika, so torej uslovarjene, leksikalizirane, ne nastajajo med govornim dejanjem, se pravi, da so od govornega dejanja neodvisne drugimi besedami: leksikalni internacionalizmi niso sposobni v govornem dejanju tvoriti besedilnih enot – stavčnih povedi; vedno so del jezikovnega sistema in s tem seveda tudi besedila jezika prejemnika. Sicer pa ima, kot bomo videli, pojem internacionalni ali mednarodni jezik lastno, vendar od internacionalizmov neodvisno razumevanje.¹⁴

12 Težko bi bilo sprejeti stališče J. Kořenskaga, da se »jezik internacionalizira v tem smislu, da vpliva nanj drug jezik (drugi jeziki) velikokrat tako, da je do določene mere zaradi tega jezika omejevan v svoji funkcijski raznovrstnosti, se pravi da se na nekaterih področjih svojega funkcijskega delovanja delno ali v celoti ne uporablja več« (2003: 7). Proces te vrste ne moremo »pojmovati kot internacionalizacijski; kot rečeno, gre za enosmerno delovanje lahko kakorkoli, načeloma pa vendarle politično, danes predvsem ekonomsko-politično, privilegirane jezika; v večnacionalni skupnosti ima tak vpliv državni jezik, npr. v zvezi s slovenščino v smislu germanizacije, italianizacije ipd., v aktualnem času pa tudi ali predvsem globalizacije – vplivanje globalne angleščine, predvsem amerikanizacije.

13 Gl. op. 9, str. 39.

14 Eno izmed možnosti nam ponujajo t. i. umetni jeziki oz. jeziki, ki jih lahko opredelimo z dejstvom, da so brez identifikacijske vloge; namenjeni so torej samo medjezikovnemu – mednarodnemu (internacionalnemu) sporazumevanju, npr. esperanto, zato tudi mednarodni (internacionalni) jeziki.

2.1.1.4

V razmerju do globalnega jezika je potrebno omeniti še pogosto uporabljan pojem *svetovni jezik* oz. *svetovni jeziki*. Že možnost množinske oblike priča o drugačnosti ali vsaj variantnosti pojma glede na globalni jezik.

U. Ammonu (1994: 1729) je pojem *mednarodni jezik(i)* blizu pojmu *globalni jezik*, kot ga sami razumemo; *mednarodni jezik* avtor namreč veže predvsem na ekonomsko moč, kar vpliva (med drugim) na znanost, in na število ljudi, ki se ga uči kot tuji jezik. V tem razmišljanju je zanimiva izpostavljena prednost rojenih govorcev globalnega, po avtorju *mednarodnega jezika*: samo pri tem tipu govorcev lahko govorimo o dejanski, resnični izbiri učenja oz. študija tujega jezika, kar vpliva na dejstvo, da je samo njihov jezikovni izraz dejansko lahko absolutno ustrezen vsem okoliščinam oz. sporazumevalnim namenom in s tem seveda učinkovit. – Podobno o svetovni angleščini v globalni sporazumevalni vlogi razmišlja tudi D. Crystal (1997: 359–361); k razširjenosti jezika po njegovem prispevajo politična, vojaška in ekonomska moč; ugotavlja privilegiranost položaja znanosti oz. znanstvenikov, ki jim je globalni jezik hkrati tudi materni jezik; ta jezik neizbežno razjeda položaj manjših jezikov in grozi identiteti naroda, zato, po Crystalu, mnogo ljudi zaskrbljeno spremlja napredovanje angleščine (tudi v Vidovič Muha 2001: 5–27). Hkrati ugotavlja avtor tudi divergentnost razvoja angleščine kot svetovnega jezika: z vnašanjem identitetnih prvin različnih civilizacijskih in kulturnih področij sveta nastajajo jeziki, v katerih angleščina izgublja svojo prepoznavnost.¹⁵ Menimo, da je pojem *svetovni jezik* vsekakor potrebno ohraniti in ga, kot rečeno, opredeliti predvsem z vidika velikega števila govorcev in velike prostorske oz. ozemeljske razširjenosti, pa tudi pogostega poučevanja v šolah, npr. francoščina, španščina, nemščina idr. (Prim. tudi Vidovič Muha 2001: 11.)

2.1.2

Za razliko od pojma internacionalizem je *globalizem* opredeljevalni pojem t. i. *globalnega jezika*, za katerega lahko rečemo, da ga v najsplošnejšem smislu vežemo na sodobni jezik – se pravi na jezik časa, ki ga v veliki meri določa postmoderna informacijskotehnološka družba, katere prepoznavni segment je, kot rečeno, interesno globalna informacija oz. interesno globalna tema sploh. Univerzalnost sodobnega denotata je torej temeljna lastnost globalnega jezika.

Navedimo nekaj področij s primeri iz korpusa Fida; gre za segmente znanosti kot npr. *globalna filozofija*, dalje za informacijsko tehnologijo, npr. internet kot *globalna*

¹⁵ J. Kořenský (2003: 11) predvideva prej ali slej »emancipacijske procese, ki v optimalnih primerih peljejo v razvoj pozitivnih funkcijskih lastnosti internacionaliziranega jezika«.

komunikacija, globalna informacijska mreža, gospodarstvo – globalni trg, globalna ekonomija, globalna recesija, deloma politiko oz. sploh družbena dogajanja – globalna prevlada ZDA, Terorizem je postal globalni, globalni termonuklearni holokavst ipd.;¹⁶ lahko gre tudi za segmente popularne glasbe in kulture kot *MTV je globalni pojav, pesem je postala globalni hit*, deloma modo idr. Jezikovni izraz teh pojmov je načeloma angleščina; v publicističnem zgledu iz Fide beremo, da se »v globalni javnosti angleški jezik najpogosteje uporablja«.

Sicer pa je temeljna vloga globalnega jezika komunikacijska, vendar že z močno identifikacijsko vlogo določenih družbenih skupin. Zdi se, da je prav pri mlajši oz. mladostniški populaciji mogoče govoriti o globalni komunikaciji, ki presega jezikovni okvir in oblikuje vsaj začasni življenjski interesni prostor, npr. glasba, moda ipd. Gre za prepoznavno identifikacijsko podlago te populacije, lahko seveda tudi v smislu globalnega družbenega obrobja, zaznamovanega npr. z narkomanstvom kot *džojnt, spid, staf, džanki, džankijeovski, diler, trip, ekstazi, hors, šus, overdoza, (biti) klin, fiksati se*; tudi širši pojmi, npr. *džob, flet, frend, luzer, sit, fajt, fajter, fajtanje, lajff, keš, drink, darkerca, kul, bulšit, ful, dbest, totalen, okej, sori, fak, uau* idr. (iz dela 1. Welsha, v prevodu A. Ermenca Skubica – priredba za oder Harry Gibson 1996, v slovenščini za sezono 1998/99).

Kot smo že ugotavljali, bi bilo torej v zvezi s pojmom globalizem mogoče govoriti o enoti komunikacije, ki presega jezikovni okvir in sega iz jezikoslovja tudi na druga strokovna področja, vezana na družbeno problematiko, npr. sociologija kulture, sociologija, psihologija ipd.¹⁷

2.1.2.1

Lahko rečemo, da je globalni jezik izraz aktualnega predvsem ekonomsko-družbenega procesa, imenovanega globalizacija. Proces globalizacije namreč ne temelji na klasični predstavi geografske členjenosti sveta s središčnim pojmom države oz. jezika. V že omenjenem korpusu je razmeroma pogosto mogoče najti zveze, ki temeljijo na nasprotju *nacionalno : globalno*, npr. *Iz nacionalnega stopamo v globalni prostor*, ali *regionalno : globalno*, npr. *Organizacija združenih narodov je na globalni, Svet Evrope pa na regionalni ravni*; v smislu premikanja pomenskega težišča iz jedrnega pomena *globalni* 'svetovni, planetarni' v pomen izražanja največje razsežnosti česa so zanimivi zgledi kot *oblikovati globalni planetarni koncept, globalni planetarni idoli, tudi sindrom sveta kot globalne vasi*.

16 Spomnimo še na naslov nove knjige N. Chomskega (2004) *Prizadevanje Amerike po globalni dominaciji* (America's quest for global dominance) – *globalna dominacija*.

17 V tem smislu je zelo poveden zgled iz Fide, saj ponazarja semiotični prostor globalnega jezika: *Akcijski filmi so globalni mednarodni jezik – vsi ga razumejo*.

Procesno gledano pa je seveda jasno, da raba globalnega jezika na določenih segmentih življenja ne glede na vrsto denotata samodejno oblikuje tudi globalni semantični in širši semiološki prostor. Po nekem črnem scenariju R. Philipsona in T. Skutnabb-Kangasove (1994: 994–995) globalizacija trga kolonizira mišljenje, saj zahteva skupni jezik; manjši jeziki postajajo marginalizirani in s tem manj razviti.¹⁸ Avtorja razumeta internacionalizacijo (v bistvu globalizacijo) kot hierarhizirano funkcijsko ločevanje t. i. lokalnih jezikov od svetovnih; *lokalni jeziki* se vedno bolj omejujejo na tradicionalni izraz »doma in ognjišča«; večji jeziki se uporabljajo kot mednarodno sredstvo trgovine, administracije, politike – samodejno torej vedno bolj tudi v domačem okolju (mediji, višje izobraženstvo ipd.).¹⁹ Vse to po njenem mnenju vpliva na »dramatičen vzpon« angleščine kot mednarodnega, v bistvu torej globalnega jezika v zadnjem desetletju.

2.1.2.2

V zvezi s semiotiko globalizma in globalnega jezika se odpirata dve temeljni vprašanji – razsežnost tega prostora in njegov jezikovni izraz. Je ta prostor že presegel komunikacijsko vlogo jezika in prevzel/začenja prevzemati identifikacijsko vlogo? Zdi se, kot rečeno, da je za določen del zlasti mlajše populacije to mogoče trditi. Vendar pa gre za zapleteno vprašanje, celovit(ejši) odgovor bi zahteval interdisciplinarno analizo relevantnega jezikovnega gradiva z upoštevanjem interpretacij, ki jih ponujajo tudi družbene vede.

V zvezi z (jezikovnim) izrazom globalnega jezika bi bilo vsaj v tem trenutku mogoče govoriti o primarnosti, vezani na različne variante svetovne angleščine, in sekundarnosti, vezani na jezike, ki prihajajo v globalnointeresni stik s tovrstno angleščino. Nanjo se jeziki lahko odzivajo s prevajanjem ali s prepuščanjem določenih tematskih področij globalni angleščini (Ammon 1994: 1725). Če izhajamo iz predpostavke, da globalno angleščino prepoznavno določajo t. i. globalizmi, se na prevodni ravni odpira vprašanje pasivnega prevajanja – kalkiranja oz. aktivnega (ustvarjalnega) prevajanja; v prvem

18 O usodi slovenščine v času globalizacijskih procesov zanimivo razmišlja A. Ermenc Skubic (2003: 92): »V času globalizacije ekonomije in kulturnih tokov, ki le-tej sledijo, bo slovenščina znova na preizkušnji prav pri zgornjih [družbenih] razredih«, ki jih uvršča v »družbeno elito«. In dalje: »Zato je toliko bolj pomembno, da posegi jezikovnega načrtovanja upoštevajo razmerja lojalnosti v družbi – namreč da je vsaka družbena skupina lojalna predvsem jeziku, v katerem se dobro počuti [...]. Obenem pa je zelo pomembno, da se družbena skupina, ki svoj položaj v družbi sorazmerno najbolj reflektira, zaveda svoje kolektivne odgovornosti za semiotiko celotne jezikovne in kulturne skupnosti.«

19 Dejansko gre vsaj za tristopenjsko smiselno hierarhiziranje preživitvene moči jezikov: globalnemu jeziku z jedrom v angleško govoreči populaciji bolj ali manj tesno sledijo svetovni jeziki. Najbolj ranljivi so prav t. i. lokalni jeziki – izraz iz novoreka EU (Vidovič Muha 2003) – kjer se zdi vsaj formalno smiselno izločiti tiste, ki imajo status državnega jezika; pri teh je jezikovno kompetenco, ki se kaže v sposobnosti vsakovrstnega sporazumevanja (komuniciranja), ob dobri (nacionalni) politiki načeloma mogoče vzdrževati.

primeru gre, kot je znano (Vidovič Muha 2000: 11), za ohranjanje upomenjanja (semantizacije) predstave denotata iz izvornega jezika in s tem za njegovo jezikovnopredstavno privzemanje, v drugem za lastno, od izvornega jezika neodvisno upomenjanje denotata in s tem za njegovo jezikovnopredstavno poustvarjanje, tip (iz računalništva) *windows – okna: miška – maus* (delna kalkiranost) : *software – programska oprema* ipd.

2.2

Lahko povzamemo v tem smislu, da živi globalni jezik mimo horizontalne geografske členjenosti;²⁰ cepi se na določene segmente družbe, ki so tudi nosilci globalnih procesov. Za razliko od t. i. nacionalnih (državnih) jezikov globalni jezik ne gradi več na ideologiji nacionalne države, ampak na interesnem povezovanju posameznih družbenih skupin ne glede na nacionalno oz. izvorno jezikovno različnost. Zdi se, da prihaja do drugačnega, t. i. vertikalnega družbenega členjenja oz. skupinjenja, kjer klasični (jezikovni) prostor izgublja svojo temeljno razsežnost. Vertikalno členjena družba vzpostavlja nove, na skupnem interesu temelječe povezave; interes sam je seveda izvorno lahko tudi individualni, skupinski, manj ali vedno manj klasično nacionalni. Pojem funkcije jezika postaja tudi globalni pojem oz. odprto vprašanje tudi globalnega jezika.

20 Dejansko gre za jezik kapitala, moči kapitala; kot tak ima seveda tudi svoje izvorno geografsko središče.

3 Moč in nemoč slovenskega knjižnega jezika

ali, če bi sledili nekaj več kot 30 let stari dihotomiji Dušana Pirjevca narod kot nacija – nacionalni, vsaj implicitno knjižni jezik, in narod kot jezikovno-kulturna skupnost – materni jezik

(37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 2001)

Za uvod v razmišljanje o stanju in pravzaprav tudi usodi slovenskega jezika, zlasti njegove knjižne variante sem si dovolila (ponovno) branje Pirjevčeve razprave *Vprašanje naroda*; vsaj nekateri segmenti dobivajo danes razsežnost, vredno pozornosti.

3.1

V aktualnem družbenem in političnem trenutku Slovenije, ko se z njenim vstopanjem v Evropsko unijo preurejajo pristojnosti države – vsaj sedaj še optimalne nacionalne organizacije, in s tem tudi pristojnosti njenega jezika, se mi zdi prav, da se uvodoma ustavimo ob razpravi Dušana Pirjevca *Vprašanje naroda*, napisani 1. 1978. Kot rečeno, marsikatera misel iz te razprave se presenetljivo aktualizira danes, v času prevelikega upanja in – zdi se, da tudi premajhnega samozaupanja. Avtor svojo tezo o nujnosti ločitve narodnega, na-rojenega po njegovem, in nacionalnega na koncu razpravljanja sicer nekako izloča, kot pravi, iz »posebne slovenske situacije«, saj »kaj vse to pomeni za našo /.../ kvaliteto in kvantiteto moči, za našo jezikovno kulturno skupnost itd. ne sodi več v okvir pričujočega razmišljanja.« (134). Da se ni mogel ali ni želel popolnoma izogniti svoji neposredni slovenski izkušnji pa priča ne tako izjemno sklicevanje zlasti na slovensko literaturo – tudi v smislu Cankarjeve prerokbe *Narod si bo pisal sodbo sam* (107), še posebej pa eksplicitno avtorjevo spraševanje, »kaj je z narodom, kaj je s slovenskim narodom, kaj je z nami in kaj z nami bo« (91).

3.1.1

Preden vsaj v nekaterih segmentih predstavimo odgovor v bistvu na eksistencialno vprašanje, ki ga v obliki omenjene teze ponuja avtor, velja izpostaviti njegovo pritegnitev oz. vzpostavitev skupnega virtualnega avtorstva, s čimer dobiva njegova teza dodatno, pomembno razsežnost. Pirjavec namreč uvodoma omejuje razumevanje *vprašanja naroda* z izločanjem: v razpravi mu ne gre za razmišljanje o »narodnem ali nacionalnem vprašanju« (87) v smislu boja narodov »za svojo popolno uveljavitev

in vsestransko dopolnjenje svoje nacionalitete« (87), niti za »vprašanje o narodu in njegovem bistvu« v smislu znanstvene analize pojma narod, temelječe na »kritični analizi« dosedanjih opredelitev. *Vprašanje naroda* razume kot *narodovo vprašanje*, kar daje razpravljanju pomembno razsežnost; namreč glagolniško jedro imenske zveze – *vprašanje* – nam dovoljuje interpretacijo v smislu t. i. dejanske svojilnosti, nastale iz stavčne zveze *Narod sprašuje*. Avtor upravičuje in še razširi takšno interpretacijo s predmetom spraševanja, ko zapiše, da gre za »/v/prašanje, ki si ga narod zastavlja samemu sebi o sebi samem«; sledi oženje tematske usmeritve: narodovo vprašanje »izvira iz vprašljivosti ali problematičnosti naroda, a to iz takšne vprašljivosti in problematičnosti, ki je očitna in razvidna narodu samemu.« (87)

S takšnim okvirom je dal Pirjavec svojemu razpravljanju o narodu dvojno težo: količinsko – virtualna množičnost avtorstva, in kakovostno – subjekt – narod, tisti, ki se sprašuje, je hkrati tudi objekt – prizadeti z dejanjem; neke vrste (samo)destruktivnost vsebujeta pojma, ki ju avtor vgrajuje v uvodno usmeritev teme, saj je »vprašljivost in problematičnost« lastne eksistence »razvidna narodu samemu«.

3.1.2

Kaj je po mnenju Dušana Pirjevca v poznih 70. letih razvidno narodu samemu v zvezi z njim samim? In kje so tu vprašanja knjižnega jezika oz. jezika sploh? Ne glede na Pirjevčevo razmišljanje velja že uvodoma poudariti, da ugašanje vlog knjižnega jezika je v veliki meri pogojeno z ugašanjem nacionalne subjektivitete. Trditev se nanaša seveda na Slovenijo in slovenski (knjižni) jezik, pogojena pa je z zgodovinsko izkušnjo in velja za ta trenutek; sicer pa gre samo za uzaveščanje dejstva, brez želje po kakršnemkoli prejudiciranju. Tako sem zapisala v zasnovo programa za letošnji simpozij Obdobja, tematsko vezanega na aktualna vprašanja (slovenskega) knjižnega jezika, »da rahljanje klasičnega pojma (nacionalne) države kot najvišje organizirane bolj ali manj samozadostne (nacionalne) inštitucije oz. njenih pristojnosti pomeni hkrati tudi rahljanje klasičnega pojmovanja vloge knjižnega jezika oz. preurejanje njegovih klasičnih vlog.« (2001)

3.1.3

V zvezi s Pirjevčevim razmišljanjem se velja ustaviti ob njegovi temeljni tezi o nujnosti »razločenja« naroda kot na-rojenega, se pravi etnične in recimo še jezikovno-kulturne skupnosti, in naroda kot državotvorne entitete. Narod ima torej dve ločeni razsežnosti: po eni strani omogoča »uresničevanje socialnih potreb in možnosti kapitala«, v tem smislu presega samega sebe, je nadnarodni oz. anacionalni, po drugi

pa je »socialno historično uresničevanje bistva človeka, se pravi vsega na-rodnega, na-rojenega, vsega od rojstva danega.« (95) Problem naroda je problem subjektivite, ki se imenuje »volja do moči« oz. moč (109), vendar s temeljno samoomejitveno prvino t. i. pluralizma moči, ki šele omogoča številnost narodov (109).

Zanimivo je Pirjevčevo pogojevalno razmerje med narodom kot pojmom oblasti, moči in na-rojenostjo – tudi kulturo in jezikom, ki vsaj v določeni razvojni stopnji vendarle dovoljuje sprejemanje obeh segmentov naroda kot globinske celote: »Etnična struktura in jezikovna kulturna skupnost sta v okviru naroda oziroma nacije 'uporabljena' za utemeljevanje moči.« (110) Vendar kasneje: »Popolna svoboda naroda, njegova dosledna osvoboditev je /.../ konec naroda, je njegova osvoboditev od vsega etničnega in narodnega. To, kar se v tem koncu osvobaja od etničnega in na-rodnega, se v naši terminologiji imenuje moč oziroma volja do moči /.../. Moč in subjekt prerasteta okvire naroda, osvobodita se iz narodnega jezika in etnične strukture«. Šele v kontekstu redukcije pojma narod na voljo do moči, na »konec naroda /.../ predvsem kot sinteze /.../ nacije in na-rodnega« (124), na dokončno »razločitev 'ljudske skupnosti' 'od' narodno etničnih določil« (124), šele v tem okviru postavlja lastno voljo naroda v jedro njegove usode (126).

Pirjevec pa se ni zadovoljil z »razločitvijo« oblasti, moči, ki jo ima nacija znotraj sebe od vsega »na-rojenega«, ampak je storil še korak naprej, ko je povzemal francoskega publicista in politika Servana-Schreïberja v smislu prihodnje Evrope, ki bo »federativnega /.../ značaja, se pravi skupnost, kjer ne odloča soglasje, marveč le večina glasov, kajti 'načelo popolne soglasnosti je tehnika odlaganja. Načelo večine pa tehnika akcije.'« (121–122) S tem, da je Pirjevec v pojem pluralizma moči kot pogoja pluralizma narodov oz. nacij vsaj posredno, prek navajanja oz. povzemanja stališč drugega avtorja, vnesel načelo večine, je moč »osvobodil« pojma državotvorni narod in jo tako absolutiziral.

Kje je v vsem tem Pirjevčevem razmišljanju jezik? Skupaj s kulturo ga vpleta v pojem na-rojenega in ga navaja skupaj z etničnim. Vendar: »Kibernetika, ki je do kraja racionalizirana moč /.../, osvobojena vsega neracionalnega ali iracionalnega in zato tudi vsega nacionalnega, etničnega in na-rodnega« (123–124) »/.../ spreminja jezik v izmenjavanje sporočil.« Ob koncu naroda, razmišlja Pirjevec, se odpre vprašanje upravičenosti posebnega položaja oz. posebne vloge knjižnega jezika glede na vse druge jezikovne možnosti; z avtorjevimi besedami: gre za vprašanje »privilegiranosti jezika izgovorjene besede, tako da se na obzorju pojavijo kot enakopravni 'partnerji' vsi drugi, doslej zapostavljeni jeziki oziroma načini govora.« (130) Jezik, ki ni več nacionalni jezik, izgubi svoj posebni položaj in s tem tudi vse lastnosti, ki so tak njegov položaj upravičevale. Pirjevec uveljavlja pojem maternega jezika,

katerega prostor je poezija: »Jezik kot poezija ni več nacionalni jezik in govor nacije«, zato »/.../ nanj racionalno logična misel znanosti in tradicionalne filozofije ni bistveno vezana.« (131) Jezik poezije po Pirjevcu nima političnih implikacij; vse nepoetske literarne zvrsti se morajo poetizirati. (131)

3.1.4

Kot rečeno, vsaj nekatere prvine Pirjevčevega razmišljanje se zdijo v trenutku bližnje slovenske realnosti znotraj »federativne Evrope« aktualne. Razvojna divergentnost družbe v smislu selektivne, se pravi ne za vse (enako) veljavne postopne anacionalizacije in (končne) anacionalnosti – če nadaljujemo – s t. i. globalnim jezikom, se pravi tudi njegovo konceptualizacijo sveta, se je zdela ob branju razprave konec 70. let vsaj z vidika slovenske jezikovne situacije prej odtujenost posameznika, tudi določene ideologije, kot pa bolj ali manj zaželeno oz. pričakovana realnost. Namreč klasična predstava optimalnih uresničitev zmogljivosti naroda se je zdela mogoča znotraj lastne države, katere temeljna prepoznavna prvina na podlagi dolge zgodovinske izkušnje je jezik, saj so (bili) ključni kakovostni premiki (knjižne) slovenščine od deželnega jezika prek nacionalnega jezika oz. jezika zrelega naroda (nacije) v državni jezik skladni s spreminjanjem njene družbene in politične vloge.

3.2

Vloga knjižnega jezika v nacionalnem smislu je artikulirana znotraj Praškega lingvističnega krožka.

3.2.1

Zlasti 19. stoletje je pri narodih s tedaj vzpostavljeno oz. tudi jasno izraženo državotvorno ambicijo tesno povežalo pojem zrelega (državotvornega) naroda in lastnega jezika. Ne po naključju na Češkem oz. Čehoslovaškem nastali Praški lingvistični krožek v svojih Tezah 1929. leta, nekaj let kasneje pa še v razpravi člana tega krožka B. Havránka (1932) izoblikuje teorijo knjižnega jezika v smislu celonarodne danosti: različnost knjižnega jezika glede na t. i. ljudski jezik je bila večja, dokler jezik ni bil atribut narodne zavesti, meni Havránek (32).

3.2.1.1

Reprezentativna vloga knjižnega jezika na ravni države pa je na široko odprla vrata tudi t. i. (jezikoslovnemu) intervencionizmu – poseganju v jezik. Kot ugotavlja B.

Havránek (52, 54, 56), je uravnavanje knjižnojezikovne rabe od zunaj usmerjeno po eni strani zlasti na širjenje področij knjižnega jezika, kar je tesno povezano s sprotnim oblikovanjem (manjkajoče) terminologije, po drugi pa tudi na kritično vrednotenje knjižnega jezika z vidika novega (državotvornega) funkcionalizma. Vsi omenjeni vidiki poseganja v knjižni jezik, ki jim je treba dodati že v Tezah omenjeno cenzuro čustvenih prvin – gre za t. i. kulturo evfemizmov – so opredelili intelektualizacijo oz. racionalizacijo kot neločljivo, opredeljujočo lastnost knjižnega jezika. Stabilnost rabe – temeljna prvina (knjižno)jezikovne kulture – je bila zagotovljena z nujnostjo uzakonjanja (kodifikacije) prožnosti knjižnega jezika, utemeljene predvsem s funkcionalnostjo.

3.2.1.2

O vplivu praške teorije knjižnega jezika na slovenski prostor, o v glavnem selektivnem prevzemanju prvin te teorije in sploh praškega funkcionalističnega jezikoslovja z vidika posebnih družbenih in političnih okoliščin slovenskega prostora in njegove zgodovine je bilo že marsikaj napisanega (tudi A. Vidovič Muha, str. 365). Naj samo povzamem: slovenska zgodovinska in sploh kulturna izkušnja je položaj jezika usodno povezovala s položajem naroda, eksplicitno s položajem državotvornega naroda. Jezikovno vprašanje je temeljno nacionalno vprašanje, menita apologeta slovenstva in osrednja slovenska intelektualca I. Cankar in J. Vidmar.

Knjižni jezik je v tem smislu ves čas v središču tako laičnega kot strokovnega zanimanja; slednje je dobilo tudi ustrezno raziskovalno podlago z ustanovitvijo temeljnih nacionalnih znanstvenih ustanov – slovenske univerze 1919. leta in akademije znanosti 1939. leta, neovirano možnost preizkusa svoje zmogljivosti pa s prehodom v državni jezik.

Lahko povzamemo: Knjižni jezik je znotraj Praškega lingvističnega krožka dobil bistveno nacionalno razsežnost z možnostjo (jezikoslovnega) poseganja vanj, utemeljenega s konkretnimi vlogami – predvsem z vzajemnim delovanjem jezikovnega izraza in na novo odprtega referenčnega sveta, tudi s tem pogojene potrebe po novih terminologijah, in z aktivnim (kritičnim) razmerjem do temeljnega načela učinkovitosti (funkcionalnosti) knjižnega jezika; v novih okoliščinah, v katerih se je z nastankom države znašla (knjižna) češčina, je bilo to v bistvu državotvorno dejanje. Še posebej za nas je pomembno dejstvo, da je knjižni jezik dobil državno-/nacionalnoafirmativno vlogo, smiselno utemeljeno z aktualnimi potrebami novonastale države. Knjižni jezik je tako dobil tudi celonarodni značaj – storjen je bil nujni kompromisni korak pritegnitve žive rabe jezika v njegovo normativno podobo.

3.3

Potrebno je izpostaviti okoliščine, ki oblikujejo današnjo jezikovno situacijo¹ v Sloveniji.

3.3.1

Družbeni, predvsem pa politični dogodki, ki bodo vplivali ali – ne da bi se tega popolnoma jasno zavedali – že vplivajo na usodo zlasti knjižnega jezika, so tudi zaradi svoje kratkoročnosti zgoščeni, intenzivni in v veliki meri vsaj relativno dokončni. Jezikoslovci, še posebej slovenisti, smo dolžni o tem govoriti ne samo z vidika prepričanja o vitalni sposobnosti jezika in s tem slovenske entitete v aktualnih življenjskih okvirih, ampak – kot sem ne tako davno zapisala – tudi zaradi dejstva, da pač ne moremo in nočemo prevzemati odgovornosti za možni črni scenarij, ko bodo slovenščino čez nekaj desetletij raziskovali ameriški ali francoski jezikoslovci kot izjemno zanimiv jezik z mnogimi staroslovanskimi relikti, ki se po nekaterih odročnih krajih celo še govori.

Izhajamo iz dejstva, da slovenski jezikovni položaj zaznamujeta dve okoliščini, različni glede možnosti lastnega vplivanja.

3.3.1.1

Zunanje okoliščine so z vstopanjem v Evropsko unijo vezane na rahljanje klasičnega pojma (nacionalne) države, na prenašanje določenih pristojnosti na različne evropske institucije, kar pomeni seveda tudi izginjanje referenčnih področij nacionalnega jezika in s tem seveda tudi pričakovano ugašanje jezikovne zmožnosti rojenih govorcev. Ne samo Evropska unija, tudi nujnost neposredne informacije kot ključnega gibalna družbe – neke vrste poroka njene uspešnosti – gre za segmente politike, tehnologije, znanosti ipd. – do določene stopnje vplivajo na izginjanje referenčnega sveta nacionalnega jezika. Kolikšna bo oz. je ta stopnja, je seveda odvisno tudi od strategije v zvezi z nacionalnim jezikom oz. od mesta nacionalnega jezika v strategiji države. Ostaja dejstvo, da je (tudi) od nas samih, se pravi (tudi) od oblastnih struktur države odvisno, ali bo ločnica referenčnega sveta globalnega in nacionalnega jezika res ločnica nacije in naroda – državotvornih in na-rojenih prvin naroda, kot bi temu rekel Pirjevec, z omejenimi, samo navznoter delujočimi »državnimi« – deželnimi,

1 Pojem jezikovne situacije pri A. Jedlički (1974) je v bistvu vezan na jezikovnokomunikacijsko dinamiko določene jezikovne (komunikacijske) skupnosti. N. B. Mečkovskaja (1996) opredeljuje ta pojem kot celokupnost socialno-funkcijskih vrst (stilov), uporabljenih v okviru določenih politično-teritorialnih enot ali držav. K. Gutschmidt (1995) vnaša v ta pojem še odnos uporabnikov jezika do jezikovne kulture, vključno z normo in kodifikacijo.

regijskimi, lokalnimi inštitucijami, ali pa bo ta ločnica pomaknjena na skrajni zunanji rob nacionalnega; v tem primeru seveda ne bo šlo za ločnico, ampak prepoznavni, tvorni stik državnih entitet, z razvidnim lastnim ustvarjalnim deležem.

3.3.1.2

Splošna ugotovitev v zvezi s trenutnim družbenim položajem slovenskega knjižnega jezika znotraj države nikakor ni spodbudna; vsaj dve prvini vplivata na njegov mrtvi tek; glede na dinamiko časa in (svetovnega) prostora sta perspektivno lahko tudi razdiralni. Obe prvini izhajata iz nesposobnosti ali nepripravljenosti razumeti svoj, se pravi slovenski jezik kot samoumevno danost svojega bivanja. V bistvu gre za nezmožnost otresti se zaznamovanosti njegove rabe v vseh smiselnih okoliščinah, se pravi otresti se občutka njegove in s tem tudi lastne manj- ali večvrednosti. Kot da bi morali vnesti v Wittgensteinovo spoznanje o odvisnosti meja lastne svobode od meja lastnega jezika mazohistično zamejevanje lastne svobode z idejo – ideologizacijo lastnega jezika. Gre torej po eni strani za vprašljivost razumevanja pojma jezik, v tem okviru zlasti seveda pojma knjižni jezik, po drugi pa za dvomljivo pripravljenost države, njenih pristojnih ustanov vztrajati v svoji lastni prepoznavnosti – tudi ko se preureja svet, spreminjajo vrednote, se preizkušajo v ustvarjalnem stiku moči različnih kultur.

3.3.1.2.1

V slovenskem prostoru je trenutno v ospredju jezikovna politika, ki je v veliki meri obrnjena nazaj, preveč zaznamovana s konservativnim ekskluzivizmom, se pravi, da je kljub večkrat drugačnemu predstavljanju zasnovno neprilagojena ali slabo prilagojena aktualnim družbenim in političnim okoliščinam v Evropi in po svetu, katerega del je seveda tudi Slovenija. Zaznamuje jo pomanjkanje pripravljenosti (mentalno) izstopiti iz varnih okvirov razmeroma preproste (knjižno)jezikovne normativistike in prisluhniti živemu jeziku zlasti tistega dela slovenske družbe, ki zaradi svojega izpostavljenega in zato tudi vplivnega družbenega – kulturniškega, strokovnega, političnega – položaja premika normativne vidike knjižnega jezika in tako hočeš nočeš pušča sledove v jezikovnem vedenju večine; ne jemati v resno kritično analizo jezika mladine, jezika različnih, v glavnem mladostniških družbenih skupin, ko se razmišlja o normativnih težnjah sodobnega knjižnega jezika, se pravi ne razmišljati o realnosti njegove jutrišnje javne besede.

Sposobnost oz. pripravljenost na kompromis med javno govorico vplivne ali perspektivno vplivne večine in tradicijo kot pomembno prvino jezikovne kulture bi

lahko ohranjala upanje, da bo slovenska javna beseda našla svoje samoumevno mesto tudi v konglomeratu jezikov in kultur nove Evrope. V verjetno najboljčutljivejšem trenutku slovenske zgodovine ne upoštevati jezikovne realnosti, ki je hkrati tudi napovedovalka usode jezika, bi pomenilo zavračati pomembno motivacijo rabe lastnega jezika in s tem vsaj posredno povzročati izstop iz njega.

V zadnjem času najodmevnejše dejanje jezikovne politike, sprejetje zakona o jeziku z možnostjo sankcioniranja in ustanovitev Državnega urada za jezik pri vladi R Slovenije ima lahko le kratkoročni učinek vprašljive vrednosti, saj gradi predvsem na zaupanju v prepoved in kazen. Pojmi kot *inšpekcijski nadzor*, *inšpekcijski ukrep*, *prisiliti* (koga k upoštevanju zakona), *odstranitev*, npr. javnega napisa po *inšpektorjevem naročilu /.../ brez odlašanja*, pritožba zoper odločitev *inšpektorja ne zadrži /.../ njihove uresničitve*, predlog pristojnemu *inšpektorju* za začetek postopka */.../* lahko da */.../* tudi *vsaka fizična in pravna oseba, ki meni*, da je zakon kršen (vse 26., 27. in 28. člen),² *kazenske določbe* (nadnaslov 29. in 30. člena), *disciplinska odgovornost* (31. člen) ipd. v zvezi z jezikom imajo veliko negativnih konotacij iz ne tako zelo davnega, posebej tudi primorskega zgodovinskega spomina. Sploh pa, ali se zavedamo, da je vsaj prikrita posledica takšnega pojmovnika zakona z izkazano hierarhizirano oblastjo, segajočo navzdol v »ljudstvo«, lahko tudi strah uporabljati svoj jezik. Tudi tako se krepi na eni strani molčeča, na drugi pa angleško jecljajoča množica.

Zakon v zvezi s (knjižno) slovenščino ima namreč dvojno, glede različne teže problema zabrisano razsežnost: v besedilu večkrat izražen namen zakona – obveznost doslednega izvajanja ustavnega določila o slovenščini kot uradnem jeziku Republike Slovenije (11. člen Ustave) se prepleta z uravnavanjem njegove kakovosti (npr. čl. 3, 6 idr.). Vladni organ – Državni urad za jezik z inšpekcijsko službo naj bi se torej ne omejil na preverjanje upoštevanja ustavnega določila, se pravi na ustreznost *izbire* (uradnega) jezika javne besede, ampak naj bi bil pristojen tudi za *kakovost* uradnega jezika države. – Tu velja opozoriti še na sicer smiselni, vendar zakriti vrednostni premik, ki si ga je dovolil zakon: uradni jezik RS je samo knjižni jezik RS, saj le ta zvrst omogoča preverjanje svoje kakovosti v normativnih priročnikih, na katero se sklicuje zakon. Mimogrede: za ta namen imamo v zvezi s slovenščino na razpolago pravopisna pravila iz 1. 1994, pravopisni slovar iz 1. 1962 in enojezični normativni in razlagalni slovar knjižnega jezika z leksiko izpred najmanj petnajstih let.

Res se seveda velja zamisliti in se vprašati, ali je z zakonom in sankcijami mogoče urejati kakovost jezikovnega vedenja, in to brez dolgoročneje državne strategije

2 Sklicujem se na Teze za zakonsko ureditev rabe slovenščine kot uradnega jezika Republike Slovenije, objavljene v zborniku Slavističnega društva Slovenije (2000), in na Predlog zakona o rabi slovenščine kot uradnega jezika – prva obravnava (JiS, 1–2, 2000/01, 52–73).

financiranja mednarodno ovrednotenih slovenističnih raziskovalnih projektov – tudi ali v tem trenutku predvsem v zvezi s knjižno slovenščino – ki bi dajali možnost motiviranja z vprašanji slovenskega jezika tudi mladih, nadarjenih in delavnih ljudi; brez ambicioznega, delavoljnega podmladka se bo jezik sušil v svojem bistvu. Nič o tem v zakonu, noben člen ne predvideva »sankcioniranja« države, odgovornih državnih institucij zaradi nerazumnega omalovaževanja tega, iz česar se je sploh rodila državotvorna volja – jezika in predvsem prek njega prepoznavne kulture. Res je, zakon o jeziku države nič ne stane, Državni urad za jezik pa razmeroma malo ali morda celo nič, če se bodo sankcije obnašale tržno – država pa si bo ob hitrem izginevanju slovenskega strokovnega jezika, bolj ali manj prikritem ugašanju slovenskega učnega jezika na slovenskih univerzah lahko po pilatovsko umila roke: saj je za jezik naredila vse, kar je mogla – celo z zakonom ga je zavarovala.

Naj povzamem: smisel zakona o jeziku, ki bi pa moral biti vgrajen v širšo strategijo države v zvezi z jezikovnimi vprašanji, vidim v problemski omejitvi na *izbiri* javne besede, se pravi na preverjanje uresničevanja ustavnega določila. Sam zakon, brez širše državotvorne akcije, ima po mojem lahko le kratkoročne rezultate, brez temeljnega kakovostnega premika razumevanja pojma jezik in jezikovna identiteta.

3.3.1.2.2

V uvodu razmišljanja o okoliščinah, ki vplivajo na današnji jezikovni položaj v Sloveniji, je omenjeno tudi stališče države kot najzanesljivejšega formalnega zagotovila udejanjanja lastnih ustvarjalnih zmogljivosti.

Kot je bilo vsaj posredno že rečeno, gre za hud nesporazum, da je s politično odmevnimi dejanji državnega poseganja v jezik, kot je sprejem zakona o jeziku, ustanovitev državnega urada za jezik s strani države storjeno tako rekoč vse za »svojski organ kulture«, kakor je J. Vidmar imenoval jezik. Takšno stališče priča o nerazumevanju jezikovnega fenomena: nič smiselno utemeljenega in tudi zato dolgoročnega se ne more zgoditi z jezikom brez vgraditve v zavest njegovih uporabnikov dejstva, da je lastni jezik najnaravnejši in hkrati najavtentičnejši izraz nas samih; ne moremo govoriti o jezikovni kulturi, če ne govorimo o lastni kultiviranosti – parafraziram misel nedavno umrlega imenitnega hrvaškega jezikoslovca Aniča.

Ugotovili smo že, da je čas, ki ga živimo, zaradi kratkoročnosti tektonskih premikov družbe zgoščen in intenziven; zahteva izbiri ciljev in jasno strategijo njihovega uresničevanja. Ali jo imamo, natančneje – so odgovorne državne ustanove

pripravljene vsaj na diskusijo o strateških ciljih, ki jih je slovenistična stroka postavila v zvezi s predmetom svojega raziskovanja, se pravi v zvezi z jezikom v vseh življenjskih razsežnostih.

Naj ponovim že zapisano misel. Vsak dan smo priča paradoksnemu položaju: slovenščina je vsaj na verbalni ravni slovenske politike vitalni interes države – dvomim, da bi kdo od izpostavljenih politikov tvegala javno oporekanje tej trditvi – kot predmet znanstvenega raziskovanja in prenosa raziskovalnih spoznanj na univerzitetni ravni pa ostaja na obrobju ali celo zunaj državnega interesa, v okvirih, ki si jih je izbojevala pred trideset in več leti v neprimerljivih družbenih in političnih okoliščinah; njeni jezikoslovni in literarnovedni raziskovalni programi so na obrobju ali zunaj nacionalnih in državnih prioritet. In vendar kdo drugi, če ne slovenistika mora biti odgovorna (tudi) za vitalnost in učinkovitost državnega (knjižnega) jezika – seveda samo v okoliščinah, ki ji omogočajo razviti lastno strokovno vitalnost in učinkovitost. Zaradi »operativne« nemoči stroke in nerazumnega obnašanja države nastaja, boljše ostaja v družbenem vzdušju, v nacionalni oz. jezikovni zavesti prazen prostor, v katerega lahko vstopa zastranjevalna jezikovna politika.

Naj si ponovno spravimo v zavest vsaj trenutno glavne strateške cilje razvoja slovenističnega jezikoslovja na ljubljanski Filozofski fakulteti, temeljni znanstveno-pedagoški in znanstvenoraziskovalni ustanovi, saj se zlasti v zvezi s knjižnim jezikom predvsem tu oblikujejo strokovnjaki najvišje izobrazbene stopnje. Poudarek na knjižnem jeziku upravičuje njegova družbena vloga in povečano povpraševanje po tovrstnih znanjih.

- Če postajajo normativne sklicevalne reference sicer zanimivih prispevkov o vsakdanji rabi jezika npr. Verbinčev slovar, edina ne samo normativna, ampak tudi temeljna stilistična informacija Slovar slovenskega knjižnega jezika, katerega gradivo sega 40 let nazaj itd., potem se je nujno organizirati ob temeljnih delih; iz česa naj sicer nastajajo učbeniki, najrazličnejši priročniki oz. namensko ožje opredeljeni slovarji, tudi za tujce z različno stopnjo znanja slovenščine, z različnimi maternimi jeziki ipd. Pogoj za verodostojnost takšnega dela je poleg strokovnega znanja tudi aktualna računalniška besedilna zbirka.
- Ne vem, če se dovolj jasno zavedamo, da »globalizacija« znanosti tako rekoč samodejno potaplja referenčni svet slovenskega znanstvenega oz. strokovnega jezika. Znano je, da je financiranje določenih znanstvenih publikacij s strani ustreznih ministrstev celo pogojeno z objavljanjem v »globalnem« jeziku – verjetno je to realnost, ki presega slovenske okvire. Vendar pa se ob tem vsiljujeta vsaj dve vprašanji: je nujno, da ugaša pojmovni svet slovenskega

znanstvenega jezika na vseh področjih znanosti – tudi na področju humanistike, družboslovja, zlasti npr. prava, deloma ekonomije ipd., da ugaša z njim tudi njegov aplikativni segment, strokovni jezik? Ali ni mogoče nič storiti za to, da bi bil pojmovni svet t. i. »nacionalnih« znanstvenih področij (v izhodišču so vedno »nacionalna«) del tudi pojmovnega sveta lastnega jezika? – Tako rekoč neobvladljive količine pravnih aktov Evropske unije skupina pri vladi R Slovenije prevaja v slovenščino brez vsaj splošnega slovenskega pravnega slovarja, pa tudi brez sistematične strokovno usposobljene podpore: namreč na temeljni izobraževalni ustanovi, Pravni fakulteti, ni primerno izobraženega jezikoslovca slovenista, ki bi imel na skrbi moderni slovenski pravni jezik, da bi se končno izvil iz primeža nemške dikcije iz srede 19. stoletja, ni nikogar, ki bi seznanjal študente tudi s slovenskim pojmovnikom pravne stroke tako kot sedaj npr. z angleškim ali nemškim – poleg latinskega seveda. Na spletni strani se ponuja »evroterm« – slovar prevajalcev upravno-pravnih besedil Evropske unije v slovenščino z več kot sedemnajst tisoč gesli. Je npr. to gradivo vsaj v problemskem razvidu Pravne fakultete?

Slovenski znanstveni oz. strokovni jezik bi moral v bližnji prihodnosti postati sestavina študijskega programa vseh fakultet slovenskih univerz, če želimo ohraniti kolikor toliko živ pojmovni svet znanosti na Slovenskem. Kaj to dejansko pomeni, nam je že v začetku druge polovice 19. stoletja razlagal Levstik – ne samo v Napakah slovenskega pisanja, ampak tudi v kritiki Cigaletovega slovarja. Obogateni s sodobno strokovno in družbeno izkušnjo je potrebno ta besedila brati ponovno. Kot rečeno, ne gre samo za znanost, gre tudi za mnoge aplikativne vede od npr. jezika diplomacije do pravno-upravnega jezika idr.

- Seveda je z jezikovnokulturnega vidika slovenščine potrebna jezikovna sve-tovalnica: iz aktualnega gradiva, dostopnega, kot rečeno, v časovno odprti računalniški besedilni zbirki, je mogoče oblikovati strokovno podlago zlasti knjižnojezikovne kulture, iz jezikovne strategije razviti jezikovnopolitično strategijo, ki bo neodvisna od dnevnopolitičnega dogajanja.
- Status slovenščine kot državnega jezika je še povečalo zanimanje tujcev za znanje slovenščine: v svojih študijskih programih jo trenutno ima blizu petdeset univerz, skozi različne tečaje Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik gre letno blizu štiri tisoč tujcev, ki želijo (vsaj deloma) znati slovensko. Nujno je torej tovrstno raziskovanje slovenščine, pa tudi čim boljši prenos raziskovalnih izsledkov tako v najrazličnejše učbenike in učne pripomočke kot seveda v konkretno pedagoško delo. – V ta okvir sodi seveda tudi metodika slovenščine kot drugega/tujega jezika; na kaj naj se danes glede tovrstnega znanja opira vrsta lektorjev doma in po svetu?

Samo še nekaj področij naj omenim:

- V raziskovalni interes je nujno enakovredno zajeti celotni slovenski prostor z avtohtonimi slovenskimi manjšinami v Italiji, Avstriji, Madžarski in slovenske poselitvene otoke – Argentino, Avstralijo, ZDA, Kanado.
- V bližnji prihodnosti bo slovenščina eden od formalno enakopravnih jezikov Evropske unije; v kolikšni meri bo ta formalnost udejanjena, je odvisno predvsem od usposobljenosti slovenščine biti središčni oz. izhodiščni jezik.
- Znotraj tretjestopenjske/podiplomske šole je nujno povezati mentorje, po potrebi pritegniti k sodelovanju tako upokojene univerzitetne učitelje kot strokovnjake iz tujine.

Za uresničevanje zastavljenih ciljev naj omenim samo en segment: potrebno je odpreti slovenistični raziskovalni prostor, delno spremeniti status slovenistov, se pravi zmanjšati pedagoške obremenitve in vzpostaviti možnost vzporedne ali zaporedne zaposlitve na konkretnih, mednarodno ovrednotenih raziskovalnih programih – seveda s časovno določeno obveznostjo zaključka programov in sprotim (npr. polletnim, letnim) ocenjevanjem kakovosti dela. Kot rečeno, to pomeni seveda tudi strnjevanje jezikoslovnih sil v slovenskem prostoru. Sicer pa več o tem v objavljenem prispevku (1999).

3.4

Bo že res, kar pravi Dušan Pirjevec konec 70. let v uvodoma predstavljeni razpravi: ne gre več za vprašanje, kaj neka tuja ali močnejša nacija počne z nekim drugim in slabotnejšim narodom, ampak kaj vsak narod počne sam s seboj (126); pri Slovenih se razmerje do sebe zrcali v razmerju do jezika.

4 Jezikovnopolitični vidik sodobne slovenske javne besede

(Ob Nacionalnem programu jezikovne politike, Slavistična revija 2009, 57/4, 617–626)

4.1

Dejstvo je, da knjižni jezik kot ena izmed sistemskih stilističnih oz. zvrstnih variant, določenih z intelektualno vlogo, izgublja svoj družbeni prostor, kar vpliva na izravnavanje medzvrstne različnosti, posledično pa na izumiranje jezikovne polnofunkcionalnosti in s tem, kot vemo, jezika samega (Campbell 1994: 1960–1968). Vzrok je potrebno iskati predvsem v dveh sociološko na videz nasprotujočih si pojavih: po eni strani gre za vprašanje globalizacije informacijskotehnološke družbe in z njo povezanega vpliva globalnega jezika, po drugi pa za individualizacijo postmoderne družbe; oboje vedno bolj aktualizira razmerje med knjižnim jezikom¹ in (neknjižnim) pogovornim, predvsem pokrajinsko zaznamovanim sociolektom.² Vemo, da pojava nista značilna samo za slovensko okolje in z njim povezanim slovenskim, zlasti knjižnim jezikom, vendar pa velja, da se samo v slovenskem in njemu podobnih primerih tako načenja tudi temeljna nacionalnointegrativna, se pravi pri nas tudi državotvorna substanca.

Vstop globalizacijskega jezika v intelektualni prostor knjižnojezikovne slovenščine – gre predvsem za prevzemanje vloge na področju znanosti in stroke (gl. str. 227, 237), pomeni torej z ožjega jezikovnega vidika slabljenje smisla te zvrsti, s širšega pa socialno diferenciacijo, ki ima za posledico krepitev družbeno razslojene govornice – sociolektov, znotraj globalnega jezika pa vsaj v prehodnem obdobju tudi krepitev razslojenosti govorcev tega jezika v smislu kompetenčne različnosti

1 V slovenskem jezikoslovju je že kar nekaj časa je opaziti izogibanje izrazu knjižni jezik; nadomestil naj bi ga standardni jezik. Nekaj podobnega je doživljal v zgodnjih 70. letih prejšnjega stoletja hrvaški jezikoslovni prostor, kjer se zdi, da je šlo predvsem za (jezikovno)politično ozadje, skratka za nadomestitev hrvaško-srbskega/srb/hrvaškega knjižnega jezika s standardnim hrvaškim jezikom (Brozović 1970: 14–18). – Po A. E. Skubicu naj bi bil standardni jezik manj obremenjen z uzakonjanjem norme – kodifikacijo, češ da ta v slovenskem jezikoslovju ne sledi dejanski rabi (2005; 45–55). Res, v marsičem je lep primer za to prav najnovejši pravopisni slovar (prim. prispevke iz SR, 2003), vendar pa s preimenovanjem knjižnega jezika v standardni jezik nismo za rešitev problema storili ničesar. Prej obratno: tradicionalno ime knjižni jezik z uveljavljenim pomenom – intelektualna vloga znotraj jezika in zunajjezikovna integrativna narodotvorna vloga – brez utemeljitve, z izjemo pri Skubicu, marsikdaj skuša zamenjati standardni jezik. Seveda samo upamo lahko, da se za drugačnim poimenovanjem ne skriva oženje vloge knjižnega jezika.

2 Danes zelo aktualen pojem sociolekt je v slovensko jezikoslovje uvedel in definiral A. E. Skubic (2005), v smislu družbeno vertikalno členjene govornice, posledično v jezik družbene središčnosti in manjše ali večje obrobnosti oz., če poenostavimo, v jezik intelektualnega kapitala in jezik zunaj njega.

in s tem seveda intelektualnovplivajnske moči. Jezikoslovna raziskava javne besede na Slovenskem, zlasti na znanstvenem področju, bi verjetno potrdila domnevo o vsaj delnem kompetenčnem vakuumu tako na ravni slovenskega znanstvenega jezika kot tudi angleškega oz. globalnega; že slogovna kompleksnost razvitega jezika presega poznavanje terminologije in temeljnih jezikovnih struktur posameznega znanstvenega ali strokovnega področja; z drugimi besedami: poznavanje globalnega jezika samo določenega strokovnega področja – kolikor je to sploh mogoče – pomeni jezikovnokompetenčno invalidnost. Moč besede je moč celovite človekove umske in čustvene določenosti, če parafraziramo Kocbeka.

Lahko povzamemo: Oba pojava – globalizacija kot medjezikovni pojav, vsaj deloma posledično pa tudi individualizacija, se pravi vstop pokrajinsko zaznamovanih sociolektov v javni prostor, opazno vplivata tako na siromašenje tematizacije jezika kot na jezikovno kulturo. V prvem primeri gre za prepuščanje pojmovno zahtevnih komunikacijskih področij globalnemu jeziku, kar vpliva na družbenopolitično vrednostno tematizacijo znanosti, v kateri izgubljata zlasti humanistika in družboslovje (gl. str. 227, 237). Neposredni dokaz za to je tudi prek izbire jezika uveljavljeno hierarhiziranje znanstvene kompetence npr. pri univerzitetnih habilitacijskih merilih, na Agenciji za raziskovalno dejavnost RS pa tudi znanstvenih področij, seveda z ustreznimi finančnimi posledicami. – Vdor socio- in dialektalnih posebnosti v javno besedo, ko zanje ni drugega upravičila kot pomanjkanje knjižnojezikovne kompetence govorca ali pisca, predvsem pa seveda družbeno toleriranje takšnega pojava, kaže na nerazumevanje ali ignoranco temeljne vloge knjižnega jezika.

Če seveda želimo razvijati knjižni jezik in s tem svet, ki je po naravi stvari lašten samo tej jezikovni zvrsti, menim, da bi morala oba novodobna pojava – tako globalizacija kot individualizacija jezika – najti ustrezen odziv v dveh segmentih družbe: v družbeni volji kot odsevu politične volje in stroki, strokovni javnosti; oba segmenta sta medsebojno pogojena.

V nadaljevanju bo beseda o družbeno-politični naravnosti, kot jo lahko prepoznavamo predvsem v temeljni listini – *Resoluciji o nacionalnem programu za jezikovno politiko od 2007–2011* (ReNP1P)³ pa tudi v drugih pomembnih listinah; gre za neposredni ali posredni odsev razmerja politične stvarnosti do jezika.

3 Prim. tudi jezikovnopolitični prispevek M. Stabeja (2006: 309–326/685–703), kjer sta navedena dva predloga programa slovenske jezikovne politike: premisleka vreden Beaugrandov predlog in vsaj v nekaterih segmentih tudi Škiljanov. Manjka avtorjevo kritično razmerje do obeh navedenih predlogov oz. jasno lastno programsko stališče.

4.2

Čprav je od sprejema omenjene listine v Državnem zboru minilo skoraj dve leti in pol – sprejeta je bila 7. maja 2007 – nimamo v tem trenutku še nobene ocene njenega družbenega in nenazadnje tudi političnega učinka. Menim, da dokument, ki želi oblikovati strategijo družbenega položaja jezika, ne sme doživeti usode Zakona o javni rabi slovenščine, za katerega še po petih letih od sprejema nimamo niti okvirne analize njegovega vpliva. Nacionalni program jezikovne politike je namreč strateška listina države; kot tak mora temeljiti na soglasju tako civilne družbe kot državne politike oz. države; seveda mora imeti tudi javno zaznaven vpliv.

4.2.1

Vendar ne glede na pričakovano analizo učinkovanja tega strateškega akta ostajajo v njem še vedno odprta nekatera temeljna vprašanja v smislu nerazumevanja, dejansko neupoštevanja prioritet učinkovanja,⁴ kar kaže na nedomišljenost same zasnove. To dejstvo vpliva na njegovo objektivno vrednost, posledično pa verjetno tudi na družbeno-politični učinek.

Na povabilo dr. J. Dularja, takratnega direktorja Sekcije za slovenščino pri Ministrstvu za kulturo, naj pisno posredujemo pripombe na osnutek Nacionalnega programa za jezikovno politiko (NPJP), sem mu nekaj kritičnih misli 5. 11. 2006 tudi poslala. Takrat obljubljeni vabilo k sodelovanju na okrogli mizi je kasneje izostalo. Naj poslane zapisane pripombe v strnjeni obliki navedem, saj nekatere ostajajo aktualne tudi danes.

- Namen NPJP:

Uvrstitev jezikovnega vprašanja med temeljne nacionalne (državne) prioritete – med temelje strategije razvoja Slovenije; gre za »nadvladno«, se pravi za nacionalno (državno) prioriteto. Torej se ne moremo strinjati, da naj bo »skrb za jezik /.../ soodgovornost vseh vladnih resorjev in vlade kot celote« (13, tudi 48),⁵ saj manjka bistveno določilo »vsakokratno«, torej »vsakokratne vlade kot celote«. Takšna opredelitev sploh ne bi bila potrebna, če bi bilo vprašanje jezika razumljeno kot državni interes.

- Realnost razmerja politike do državnega jezika:

Razvidna je, med drugim, iz uvrstitve t. i. nacionalnih raziskav v najnižjo vrednostno lestvico. Zato preden se zapiše med *Ovrednotenje razmer za jezikovno strategijo*

4 Veliko vznemirjenje v glavnem v smislu odklonilnih stališč strokovne pa tudi širše javnosti je povzročilo določilo o uvajanju sinhronizacije tujih filmov v slovenščino. Sicer pa so bili kritični pomisleki v zvezi s celotnim besedilom vsaj v zapisani obliki skromnejši; šlo je v glavnem za govorjeno javno besedo, organizirano v obliki okroglih miz, tudi televizijskih in radijskih izjav.

5 Citiranje je skladno z osnutkom NPJP, ki je bil podlaga za razpravo.

– pod podnaslov *Izzivi (priložnosti)* npr. stavek o »financiranj/u/ jezikoslovnih znanstvenih raziskav in razvoj/u/ slovenske terminologije« (11), bi bilo dobro upoštevati tovrstno realnost. Nujno je prevrednotiti položaj slovenistike oz. humanistike nasploh v vrednostni hierarhiji znanosti na Slovenskem (53). S tem je neločljivo povezan tudi jezik znanosti oz. sploh jezik na slovenskih univerzah. Problem se dotika obstoja (knjižnega) jezika in zasluži posebno izpostavitvev. Zato bi bilo potrebno razviti in postaviti v ospredje eno izmed alinej na str. 13 (tudi str. 35), ki se mi zdi temeljna, vendar sedaj problemsko izravnana s številnimi drugimi alinejami in nekako izgubljena v obsežnem besedilu, npr. Cilji in Program jezikovne politike.

- Cilji in Program /.../:

Verjetno je prav v zvezi s slovenščino oz. z vsako materinščino, potrebno govoriti tudi o identifikacijski vlogi jezika in ne samo o njegovi rabi (npr. 14); obe lastnosti (maternega) jezika sta neločljivo (organsko) povezani, saj se medsebojno pogojujeta

- Preusmeritev vplivnih negativnih tokov v slovenski družbi v zvezi s položajem, vrednostjo oz. pomenom jezika:

Dolgoročno se s predpisi, ukrepi, nadzorom oz. inšpekcijo, kaznovanjem (sankcijo) ne bo nič premaknilo prav tako kot tudi ne s pohvalami, nagradami ipd. (15–16, sodi pod prvi cilj). Premalo je razvidna procesnost jezika, torej tudi trajnost, neprekinjenost (kontinuiranost) skrbi zanj v smislu kritičnega sledenja njegovi javni rabi.

- Vloga Zakona o javni rabi slovenščine:

V veliki meri se dogaja to, kar je bilo predvideno: Zakon ostaja bolj ali manj osamljen akt brez prave vraščenosti v družbeno voljo, ki bi jo podpirala državna politika; tudi zato sklicevanje nanj v NP JP nima prave teže.

- Politične stranke in jezik:

Če bi bil državni jezik (jezik države RS) zajet v državni strategiji, bi bilo omenjanje jezika v programih političnih strank ali v koalicijski pogodbi vladnih strank odveč (8, posredno tudi 13, 14); jezik bi končno nehal biti v bistvu žaljivo ali vsaj poniževalno sredstvo politične agitacije – doslej drugega učinka na ravni političnih strank ni bilo zaslediti.

- Terminologija v NPJP:

uradni jezik →⁶ *državni jezik*; *domači jezik* (12) → *materni jezik*; *standardni jezik* → *knjižni jezik* (7; *standardni jezik* tudi v Nacionalnem programu za kulturo; kritika je potrebna, saj se zavedamo, kaj izgubljam o opuščanjem pojma *knjižni jezik*). Nenavadna se mi zdi zveza *strokovno-znanstvena slovenščina* (20, 21 idr.); če

6 → ustrežnejše

ni mišljen tudi žargon (strokovna terminologija pogovornega jezika), manjka vsaj *knjižna slovenščina*, sicer *knjižni jezik strokovne in znanstvene zvrsti*.

- Vloga urada:

Glede na povedano je potreben jezikovnokulturni center pri univerzi ali SAZU. Urad kot neposredno državna ustanova naj bi skrbel za pravnoformalni oz. pravni vidik jezikovnega položaja, v prvi vrsti za izbiro jezika kot javne besede (sicer prim. str. 55, 56 s problemsko predstavitvijo jezikovne politike in njenega uresničevanja).

Navedene pripombe lahko strnemo nekako v tri sklope. Nanašajo se na (a) neke vrste problemsko uravnilovko, kar potiska iz središčnosti razumevanje oz. temeljno odgovornost države, državnih institucij za položaj slovenščine kot državnega jezika, (b) nedorečenost razmerja med jezikovno politiko in jezikoslovjem nasploh, (c) nedorečenost razmerja med (formalno)pravnim državnim organom, kar naj bi bil urad za jezik, in nujno potrebnim jezikovnokulturnim centrom, katedro, inštitutom znotraj univerze ali ZRC SAZU, ki pa ga NPJP niti ReNPJP ne predvidevata.

Nekatere pripombe, ki pa ne vplivajo na zasnovo, so bile v resolucijskem aktu upoštevane. Tako je bilo opuščeno omenjanje slovenščine v programih političnih strank oz. koalicijski pogodbi, upoštevanji so bili predlogi terminoloških sprememb kot *uradni jezik* – vsaj načeloma *državni jezik*, *standardni jezik* – *knjižni jezik*, *strokovno-znanstvena slovenščina* – *knjižni jezik strokovne in znanstvene zvrsti*; omenjena je bila tudi identifikacijska in ne samo sporazumevalna vloga jezika, vendar ko gre za materni jezik omenjenost identifikacijske vloge še ne pomeni vgrajenosti v zasnovu samega besedila.

4.2.2

O listini *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko od 2007–2011* (ReNPJP) je smiselno govoriti z vidika razmerja tega programa do drugih pomembnih listin, ki bi se morala neposredno ali posredno dotikati jezikovnih vprašanj, in z vidika vsebinske zasnove samega programa, ki se kaže predvsem v tematskem členjenju in hierarhiziranju, predvidljivosti izvajalcev in časovnosti izvedbe. – O navedenih izvajalcih nacionalnega jezikovnega programa v tem trenutku ne bo beseda, prav tako ne o časovni uresničljivosti posameznih postavk.

4.2.2.1

Glede na nacionalnoidentitetno vlogo slovenščine je upravičeno pričakovati, da bo ReNPJP realizacija pomembnega segmenta državnega akta *Strategija razvoja*

Slovenije, sprejetega na Vladi junija 2005, vendar med desetimi področji, navedenimi na koncu, ki sooblikujejo Strateški razvoj Slovenije, zaman iščemo področje nacionalne strategije jezikovnega razvoja kot ene izmed temeljnih slovenskih nacionalnoidentitetnih prvin; nobenega jezikoslovca ni najti med člani, ki so oblikovali predloge za posamezna področja, kaj šele med področnimi koordinatorji. V tej listini je slovenščina tako rekoč mimogrede v dveh stavkih omenjena v zvezi s kulturo oz. kulturno identiteto. Jezik je torej razumljen kot del kulture in ne kot državotvorni del.

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko se razmerja do jezika v tem strateškem dokumentu dotika, vendar nekoherentno: v uvodnem poglavju kritično – omenja se obrobnost jezikovne problematike, v jedrnem besedilu pa postane to pozitivna referenčna prvina, brez komentarja o umeščenosti jezikovnega vprašanja v državnostrateško listino. ReNPJP bi se kot taka morala neposredno navezovati na listino Strateški razvoj Slovenije. Potiskanje obravnave jezikovnega vprašanja iz državnostrateške področja med kulturna vprašanja, se pravi v okvir Nacionalnega programa za kulturo, pomeni opuščanje oz. nepriznavanje državotvornosti jezikovne vloge.

Naj opozorimo še na razmerje ReNPJP do *Zakona o javni rabi slovenščine*, sprejetega 5. 8. 2004. Izrečni sklic jezikovnega nacionalnega programa na pravno podlago jezikovnega zakona (28. člen, posredno tudi 4.) nima ne vsebinske ne formalne teže, saj bi moral jezikovni zakon predstavljati le eno izmed možnih strateških prvin nacionalnega jezikovnega programa; v bistvu gre za bolj ali manj obrobni fragment jezikovne strategije, kar pomeni, da je lahko v to listino vgrajen, nikakor pa ne more biti podlaga za oblikovanje celovitega dokumenta o jezikovni politiki. Kot rečeno, je podlaga za referenčni sklic listine o jezikovni strategiji državnostrateška listina, nikakor pa ne jezikovni zakon. Torej smiselna hierarhija listin, ki jih sprejema Državni zbor, mora izhajati iz temeljne listine o strateškem razvoju Slovenije, v kateri se ob listini o kulturni strategiji enakovredno pojavlja listina o strategiji jezikovnega razvoja; torej *Zakon o javni rabi slovenščine* je lahko le prvina ReNPJP. *Nacionalni program o kulturi* pa je listina, ki mora imeti enako vsebinsko in formalno težo kot *Nacionalni program jezikovne politike*.

4.2.2.2

V zvezi z vsebino ReNPJP menim, da bi vsak jezikovnopolitični program, posebej seveda še nacionalni oz. državni, moral izhajati iz kritičnega dialoga med politiko in stroko. Ta bi se moral nanašati tako na posamezne faze oblikovanja nacionalnega

programa kot na oblikovanje finančne konstrukcije, se pravi pogoja za njegovo realizacijo, kjer gre npr. za vprašanja kadrovske politike, infrastrukture idr. Če bi bil s strani politike sogovornik Sektor za slovenščino na Ministrstvu za kulturo oz. njegov direktor – vendar s popolnoma drugačnimi pooblastili – bi morala biti s strani stroke oz. jezikoslovja sogovornica skupina, oblikovana s konsenzom slovenističnega jezikoslovja.

4.2.3

Samo nekaj besed o oblikovanju zasnove NPJP oz. ReNPJP: v prvi fazi bi moral biti na podlagi empiričnih raziskav dogovorno med obema sodelujočima identificiran dejanski aktualni položaj slovenščine;⁷ (a) v državi Sloveniji z upoštevanjem obeh manjšinskih uradnih jezikov (italijanščina in madžarščina glede na slovenščino), ločeno od (b) slovenščine zunaj nje, se pravi tako v celotnem slovenskem kulturnem prostoru, slovenskem zamejstvu, kjer na jezikovno rabo pomembno vpliva geografska povezanost, kot v strnjjenih poselitvah Slovencev po svetu; posebno strategijo zahteva nujnost zajetja zlasti strokovne jezikovne zvrsti, predvsem terminologije, kot se oblikuje znotraj prevajalskih skupin Evropske unije.⁸

Za vsak segment jezikovne rabe je potrebna posebna strategija jezikovne politike: optimalna oblika strateškega jezikovnopolitičnega delovanja je vezana seveda na slovenščino kot uradni jezik države, torej državni jezik, z ustreznim upoštevanjem obeh manjšinskih in drugih jezikov, slovenski kulturni prostor zahteva ustrezno jezikovnopolitično skrb znotraj drugega državnega jezika, vprašanja slovenskih jezikovnih otokov zlasti tistih z razvitim šolstvom, kot ga izkazuje slovenska skupnost v Argentini, bi morala prav tako imeti svoj poseben jezikovnopolitični program.⁹ Pri jezikovnorazvojno naravnani strategiji v zvezi s slovenščino zunaj domovine je potrebno imeti v zavesti pomembno kulturnopovezovalno vlogo, ki jo imajo manjšinski oz. sploh jeziki, ki živijo v neposrednem bolj ali manj odvisnem razmerju do drugih jezikov. Na podlagi empiričnih raziskav bi se izločila, recimo temu, šibka oz.

7 To stališče izpostavlja tudi V. Gorjanc (2009: 17): »Že pri oceni stanja pa ne moremo mimo dejstva, da ta /.../ ne temelji na poglobljeni analizi jezikovne situacije. /.../ Pričakovali /bi/ analizo strukturnih socio- in etnolingvističnih spremenljivk vitalnosti jezika /.../, na podlagi katere bi se gradila strategija jezikovnopolitičnega delovanja.«

8 Samo skupina prevajalcev v slovenščino, ki deluje znotraj Evropskega parlamenta v Luksemburgu, šteje 50 prevajalcev – 35 z ustreznim statusom in 15 pripravnikov; po direktivi EU – ne morda nacionalnih držav – mora biti vse gradivo parlamenta prevedeno v vseh 23 jezikov EU, torej tudi v slovenščino. Položaj naravnost sili v neposredno kontinuirano povezavo z matično slovenistiko po eni strani, po drugi pa z ustreznim, načeloma pravno-upravnim pa tudi ekonomskim področjem.

9 Posebno strategijo v smislu razvoja, ne samo ohranjanja bi bilo potrebno razviti v zvezi s t. i. argentinsko slovenščino; že posebne objektivne okoliščine, po eni strani geografske, kulturne oz. civilizacijske idr., po drugi neposredna življenjska stičnost s španščino, so vplivale na posebno podobo slovenskega jezika tako v pojmovnem kot izraznem smislu. Gre za širjenja slovenskega pojmovnega in izraznega sveta, ki ima močno obvestilno vlogo; kot tak je del slovenske zavesti.

problemska mesta slovenščine v javni in poljavni rabi razločevalno znotraj države glede na probleme zunaj nje. Temu ustrezno bi se morala oblikovati tudi jezikovno-politična strategija.

Iz ReNPJP ni razvidno, da se dovolj zavedamo kritičnosti položaja slovenščine na Primorskem v razmerju do italijanščine – mimogrede naj omenim, da v času fašistične Italije ni šlo za »skoraj popolno prepoved slovenščine«, kot sedaj piše v jezikovnem programu, ampak po Gentilijevi reformi kar za popolno prepoved slovenščine – in če nadaljujem, veliko premalo se zavedamo na Štajerskem kritičnosti položaja slovenščine glede na nemščino.

4.2.4

Naj nadaljujemo z vprašanji problemskih mest v zvezi z državnim jezikom v Republiki Sloveniji: potrebno bi jih bilo dalje členiti na tista, ki že podlegajo izbiri jezika tako v javni kot v poljavni rabi in jih tako ločiti od vseh tistih, ki izkazujejo zanemarjanje jezikovne kulture javne besede, kjer gre načeloma za razmerje do knjižnega jezika oz. knjižnojezikovne norme.¹⁰

Veliko premalo ReNPJP izpostavlja problematičnost rabe zlasti znanstvene in strokovne slovenščine predvsem na univerzi, kar povzroča dvojno krizno razmerje: na znotrajjezikovni ravni gre zlasti za vprašanje terminologije in s tem knjižnega jezika, na medjezikovni ravni pa za razmerje slovenščine do globalnega jezika, natančneje, kot rečeno, za zmanjševanje prostora rabe slovenskega znanstvenega/strokovnega (knjižnega) jezika. Kar nekaj je bilo že povedanega v zvezi z učnim jezikom na univerzi in razpravnim jezikom v znanosti na Slovenskem, zato naj za konkretizacijo problema omenim samo možnost izbire učnega jezika – slovenščina, angleščina – ki jo ponujajo obrazci za izpolnitev bolonjskih programov tudi na ravni dodiplomskega študija, znana so stališča mnogih naših univerzitetnikov in visokih ali manj visokih državnih uradnikov (gl. str. 237).

4.2.5

Vprašanje jezikovne kulture se kot temeljno pojavlja na ravni notranje jezikovne izbire, se pravi na ravni jezikovnosistemske stilistike oz. izbire jezikovne zvrsti. Iz ReNPJP ni razvidno, da z ugašanjem knjižnega jezika ugaša tudi možnost izhodiščne stilotvorne orientacije oblikovanja, med drugim, umetnostnih besedil. Tako

10 Tu se pojavlja aktualno vprašanje uzakonjanja (kodificiranja) knjižnojezikovne norme. V interesu motiviranja rabe knjižnega jezika je pri uzakonjanju nujno upoštevati dejansko normo, tisto torej, ki izhaja iz razmerja med sistemom in rabo jezika, kot se udejanja v javnem govornem položaju.

se seveda odpirajo vrata že omenjenemu izravnavanju medzvrstne različnosti in s tem izumiranju jezikovne polnofunkcionalnosti.

4.2.6

Ko je v ReNPJP beseda o priročnikih, ki jih potrebuje slovenski prostor, je verjetno pomotoma izpuščen vsaj splošni terminološki slovar, da ne govorimo o aktualnem slovarju slovenskega jezika; danes v času nastajanja relevantnih korpusov je sklic na tako rekoč zgodovinsko gradivo SSKJ-a, ki se je pred 20-imi leti končal na sicer skoraj šestmilijonskem listkovnem naboru takrat aktualnega dokumentiranega gradiva, začel pa pred 40-imi, ali sklic na pravopisni slovar, ki je nastal na tako rekoč istem gradivu, nenavaden.

4.2.7

V mnenju, ki sem ga poslala avtorju že v kontekstu pripomb na ta program, sem zapisala, da je škoda, ker gre pri tako pomembnem segmentu jezikovne politike, kot je nacionalni program, za »problemsko uravnilovko«, se pravi za nerazvidnost, lahko tudi zabrisanost problemskih jeder. V veliki meri je to posledica pomanjkanja jasnega koncepta tudi zaradi odtujenosti uradne jezikovne politike od stroke kot svoje naravne podlage, predvsem pa seveda zaradi realnega družbenega razmerja do jezika kot identitetne prvine države. Vemo pa, da to razmerje tako kot vedno v zgodovini v veliki meri oblikuje konkretna politika države.

4.3

Nacionalni program za jezikovno politiko je pomembna listina, zato bi morala načela temeljiti na političnem in strokovnem konsenzu. Politična volja sprejeti slovenščino kot polnofunkcionalni državni jezik bi se morala izkazovati že z vidnejšo vgraditvijo jezikovnega vprašanja v temeljno listino o strateškem razvoju Slovenije, strokovni vidik pa bi moral temeljiti na preverljivem poznavanju aktualnega položaja v zvezi s slovenščino tako doma v Republiki Sloveniji kot v zamejstvu in zdomstvu; tovrstno poznavanje bi omogočalo razvidno in smiselno hierarhizacijo problemov na obeh temeljnih segmentih delovanja jezikovne politike – v zvezi z izbiro jezika in jezikovno kulturo. – Tako pa obstaja upravičena bojazen, da čaka nacionalni program jezikovne politike enaka usoda kot zakon o javni rabi slovenščine: državne inštitucije so formalno opravile svojo vlogo, kakšno družbeno oz. politično težo imata oba dokumenta pa kot da nikogar več ne zanima. Če je bila pri jezikovnem zakonu takšna reakcija predvidljiva, pa bi se

morali ob jezikovnostrateškem dokumentu resno zamisliti: tako civilna družba kot stroka bi morali odgovoriti na vprašanje, kaj z listino jezikovnostrateškega pomena zakonodajne veje oblasti sploh hočemo.

5 Nacionalni jezik v času tranzicije in integracije (Primer slovenščine)

(Angleški povzetek, ICCEES, 2000, Helsinki)

5.1 Kratek zgodovinski pregled

5.1.1

Slovenski jezik kot eden izmed južnoslovanskih jezikov se je ukoreninil na geografsko razgibanem alpsko-panonsko-dinarsko-mediteranskem prostoru, v neposrednem stiku s prav tako razgibanimi jezikovnim prostorom – romanskim, germanskim, ugrofinskim in slovanskim, se pravi z italijanščino oz. furlanščino, nemščino, madžarščino in hrvaščino; v vseh jezikovnih relacijah, tudi v smeri južno- in zahodnoslovanskega sveta je bil sposoben oblikovati in ohraniti lastno prepoznavnost. – Število nosilcev tega jezika je vsaj v okviru evropskega pojmovanja relativno majhno – dvomilijonsko –, vendar pa uravnoteženo z močno jezikovno in sploh kulturno zavestjo, razumljeno kot temelj lastne nacionalne identitete. Neke vrste naravno kompenzacijo številčnosti rojenih govorcev predstavlja narečna členjenost slovenščine, ki je v okviru slovanskih jezikov najštevilčnejša.¹

Drugo pomembno dejstvo, ki zaznamuje nosilce slovenskega jezika skozi vso zgodovino tako rekoč do najnovejšega časa, se pravi do leta 1991, je različna stopnja nedržavnosti tega jezika, kar je imelo za posledico zopet različno stopnjo dvojezičnosti na celotnem etničnem (poselitvenem) prostoru. Samoumevnost lastnega jezika, ki je pogoj za naravno razmerje do njega, je bila v primeru slovenščine ves čas prepletena z dvema, medsebojno odvisnima težnjama: po eni strani s prizadevanjem po vzpostavitvi, če ne lastne države s slovenščino kot državnim jezikom, pa vsaj njene dvojezičnosti² – enakopravnosti in seveda enakovrednosti z večinskim jezikom v skupni državi, po drugi pa v danih političnih in družbenih okoliščinah po ohranitvi statusa quo, se pravi z bolj ali manj aktivnim upiranjem popolni asimilaciji.

1 Kot je znano že iz Kratke zgodovine slovenskega jezika F. Ramovša (1936), je mogoče slovenščino predvsem na podlagi glasoslovno-morfoloških lastnosti členiti na sedem temeljnih narečnih baz s 46 narečji; F. Bezlaj (1967) ugotavlja, da »/n/oben drug slovanski jezik ni tako občutno diferenciran«; narečno, zlasti pa narečnobazično različnost lahko interpretiramo kot apriorno duhovno bogastvo tudi v smislu humboldtovske različnosti »videnja sveta«.

2 V Program Zedinjene Slovenije, nastalem leta 1848 ob t. i. »pomladi narodov«, je poleg zedinjevalne vloge slovenščine poudarjena tudi njena reprezentativnost v smislu državnosti.

5.1.2

Z letom 1918 je bil razbit tako rekoč tisočletni nemški politični in državni okvir. Geografsko in številčno močno okrnjeni Slovenci – jugozahodni del, t. i. Primorska s približno štiristo tisoč prebivalci se je znašla v Italiji, severni (na Koroškem) z več kot sto tisoč prebivalci pa v Avstriji –, so skupaj z južnoslovanskima narodoma Hrvati in Srbi ustanovili državo Jugoslavijo. Kljub obema lastnima temeljnima znanstvenima inštitucijama – univerzi, ustanovljeni 1919. leta, in akademija znanosti, ustanovljeni leta 1939, ni imela slovenščina ob večinski srbohrvaščini nikoli državne reprezentativne vloge. Tudi po letu 1945 je bila njena vloga sekundarna zlasti v diplomaciji, državnih upravnopravnih zadevah, raba slovenščine je bila izključena iz poveljevalnega jezika v vojski³ ipd.

5.1.3

Zlasti čas po letu 1929. leta je zaznamovan z močnimi unitarističnimi težnjami države, ki so se npr. na področju šolstva pojavljale v zvezi z učbeniki – ti naj bi bili vsedrjavni, v slovenščino pa naj bi se prevajali le, dokler ne bi postala srbohrvaščina vsedrjavni jezik – tudi na področju strokovne terminologije in s tem posredno znanstvenega jezika (Rotar: 1996, 65–96). Ob tem pa je nujno poudariti, da je poskuse getizacije slovenskega knjižnega jezika celotna slovenska javnost, tudi znanstvena in kulturniška, odločno zavračala. – Kot da so se zlasti v drugi polovici sedemdesetih in prvi polovici osemdesetih let ponovila zgodnja trideseta leta: zopet zlasti prek šolstva, šolskih programov in učbenikov se je stopnjeval unitaristični pritisk, ki je ponovno izzval odločno odklonilno reakcijo slovenske javnosti. Vprašanja jezikovne politike so stopila v ospredje jezikovnega zanimanja – še več, jezikovna politika je postala jedro slovenske nacionalne politike.

Iz spoznanja neposredne jezikovne konkurenčnosti, v kateri je imela slovenščina v danih zgodovinskih razmerah vedno objektivno manjše možnosti, se je pri Slovencih razvil neke vrste kompenzacijski občutek aktivnega razmerja do svojega jezika: pojem t. i. jezikovne ogroženosti, ki je postal sestavina slovenske jezikovne in s tem v veliki meri nacionalne zavesti, lahko v njegovi tvorni varianti razumemo kot spodbudo za vzdrževanje jezika v vseh tistih njegovih življenjskih vlogah, ki so bile v določenih zgodovinskih okoliščinah optimalne.

3 Znano je, da je bila slovenščina med 2. svetovno vojno tudi poveljevalni jezik od leta 1943–44.

5.2 Nekaj pomembnejših prvin jezikovne situacije v slovanskem svetu po devetdesetih letih

5.2.1

Družbeno-politični dogodki, ki so koncem 80-ih in v začetku 90-ih let pretresli ves slovanski svet, so bistveno vplivali na spremembo jezikovne situacije.⁴ Oblikovanje drugačnega zemljevida slovanske (deloma tudi širše) Evrope – nastanek (bolj ali manj) novih nacionalnih držav je povzročilo po eni strani izgubo vloge t. i. državnih jezikov v okviru nekdanjih večnacionalnih držav (Sovjetska zveza, Čehoslovaška, Jugoslavija), po drugi pa spremembo statusa nacionalnih jezikov oz. njihov prehod med državne jezike (slovenščina, hrvaščina, ukrajinščina, beloruščina, slovaščina). Posledica tovrstnih premikov je pogojevala, med drugim, spremembo razumevanja vloge zlasti knjižnih oz. standardnih jezikov: državna reprezentativnost, izhajajoča iz jezika, v večji meri sovpada tudi z nacionalno reprezentativnostjo in s tem v veliki meri tudi z jezikovno avtentičnostjo. Na formalni ravni je tako storjen pomemben korak k humanizaciji družbe – »biti v (lastnem) jeziku«. V tem okviru velja opozoriti na dve nasprotujoči si silnici, ki sta se pojavili znotraj (slovanskih) jezikov: knjižni (standardni) jeziki po eni strani krepijo svojo vlogo (velja predvsem za mlade države) – tako lahko razumemo premike meril določanja pojma jezik iz znotrajjezikovnosti v zunajjezikovnost (srbsščina – hrvaščina, tudi bosanščina ipd.) –, po drugi pa se pojavlja težnja po tako rekoč absolutni individualizaciji jezika oz. po zanikanju vloge knjižnega jezika.

5.2.2

Proces družbeno-političnih sprememb, ki se je začel v 90-ih letih, vpliva tudi na spreminjanje vrednostnega sistema oz. sistema družbenih vrednot (Gutschmidt 1995). Z jezikovnega vidika se zdi, da je posledica med drugim tudi tega procesa dvojna: (a) gre za težnjo po realni (ne virtualni) referenčnosti jezikovnega izraza; v tem smislu so opazni močni premiki znotraj posameznih jezikov, med jezikovnimi zvrstmi, aktualizirajo se vprašanja pogovorne poljščine, npr. polemike ob zasnovi sodobnega obsežnega poljskega slovarja, prostorečja v ruščini, polemike ob vprašanju jezika v ruski dumi, pogovorne (obecne) češčine – stališče P. Sgalla in skupine okrog njega, polemike ob novem pravopisu ipd. (gl. str. 93), (b) biti v jeziku populističen – tudi z

⁴ Pojem jezikovne situacije pri A. Jedlički (1974) je v bistvu vezan na jezikovnokomunikacijsko dinamiko določene jezikovne (komunikacijske) skupnosti. N. B. Mečkovskaja (1996) opredeljuje ta pojem kot celokupnost socialno-funkcijskih zvrsti (stilov), uporabljanih v okviru določenih politično-teritorialnih enot ali držav. K. Gutschmidt (1995) vnaša v ta pojem še odnos uporabnikov jezika do jezikovne kulture, vključno z normo in kodifikacijo.

nekritičnim hierarhiziranjem vrednostnega sistema referenčnega sveta v korist drugega/tujega jezika, zlasti angleščine oz. t. i. ameriščine. Posledica tega so poskusi jezikovne »globalizacije« posebej na področju znanosti (brez upoštevanja različnih, tako zunaj- kot znotrajjezikovnih okoliščin), izstopi iz jezika na vseh segmentih javnega, zlasti med mladimi tudi privatnega življenja. Predvsem kot posledica takšnega jezikovnega vedenja se pojavlja jezikovni »intervencionizem«, ki lahko zaide v drugo skrajnost, v t. i. sakralizacijo jezika; kot tak je kontraproduktiven.

5.2.3

Znotraj aktualne problematike vpliva tujih jezikov, zlasti angleščine, torej ne gre samo za normativno vprašanje, gre lahko tudi za krčenje, perspektivno morda celo ukinjanje nekaterih področij komunikacije v nacionalnih jezikih (znanost). V tem smislu kaže, da je jezikovni položaj v slovanskih jezikih, zlasti z manjšim številom govorcev, precej podoben, različna ali vsaj deloma različna pa je strokovna reakcija. Razumno je seveda sprejemanje trenutno nespremenljive realnosti: dejstvo je, da je jezik »nadnarodne« znanosti angleščina; v kolikšni meri bo smiselnost njene rabe upoštevana (Daneš 1997), v kolikšni meri bo posegala v strukturo nacionalnega jezika in spreminjala njegovo normo, pa je seveda odvisno vsaj posredno od mnogih, tudi zunajjezikovnih dejavnikov, neposredno pa seveda od jezikovnega vedenja nosilcev nacionalnih jezikov. Omeniti velja, da čeprav so »znanstvena spoznanja po svojem značaju nadnarodna« (Daneš 1997), angleščina ni »nadnarodna«, zato je primerjava z vlogo srednjeveške latinščine v znanosti vsaj vprašljiva; zlasti v okviru manjših zahodnoevropskih narodov so prepoznavne njene imperialistične jezikovne ambicije (Phillipson 1992).

5.3 Slovenščina – nacionalnost in (evropska) integralnost

5.3.1

Ostaja dejstvo, da je identiteta Slovenije kot ene izmed držav v geografskem in jezikovnem jedru Evrope usodno odvisna od lastne kulturne identitete, artikulirane prav jezikovno. S spoznanjem, da je v primeru slovenščine jezikovno vprašanje neposredno ali posredno prek kulture tudi temeljno nacionalno vprašanje (I. Cankar, J. Vidmar) je zunaj vsakega dvoma; danes lahko dodamo le, da je z vlogo državne prepoznavnosti pridobilo novo kvaliteto. Po letu 1991 smo se s svojo državo znašli v položaju drugih (evropskih) številčno manjših jezikov s konkretno možnostjo kritičnega medsebojnega primerjanja, tudi glede uravnavanja svojega razmerja do angleščine kot svetovnega jezika.

Formalno vključevanje v Evropsko unijo, se pravi tudi v njen konglomerat jezikov, zahteva temeljit premislek o strategiji države Slovenije, saj gre za vprašanje ohranitve bistva njene identitete. Če sledimo pozitivnim trendom znotraj združene Evrope, pomeni ustrezna strategija hkrati tudi ustvarjalni prispevek humanizaciji neizogibnih integrativnih procesov.

5.3.2

V tem smislu se zdi nujno ločiti sklop vprašanj, ki so v slovenski pristojnosti oz. v pristojnosti slovenske države od tistih, ki so v veliki meri zunaj tega okvira in na katere je mogoče vplivati le posredno, npr. znotraj posameznih akcij s premišljenim povezovanjem z državami, ki so se znašle v novi Evropi v podobnem položaju. Dejstvo, da je t. i. delovni jezik Evropske unije, se pravi avtentična problemska komunikacija, angleščina, pomeni seveda v veliki meri tudi temu jeziku lastna konceptualizacija sveta. V tem smislu je seveda tudi pomembno, v katerem jeziku nastajajo različna uradna besedila. Hkrati v jezikih držav Evropske unije ali pa gre za prevajanje – iz enega, več jezikov? Zavedati se teh vprašanj pomeni za lastni jezik že prvi korak iskanja kompenzacijskih možnosti.

5.3.3

Ker je slovenska nacionalna in državna identiteta, kot rečeno, usodno odvisna od jezikovne oz. kulturne identitete, je seveda nujna kritična analiza aktualne jezikovne situacije, saj ta lahko celo neposredno vpliva na kulturno strategijo države.

Jezikovno situacijo v državi Sloveniji, iz katere je mogoče oblikovati lastno nacionalno (državno) strategijo, določata – zelo posplošeno rečeno – dva koncepta, med katerima v tem trenutku (še) ni ustvarjalne oz. produktivne vezi. Glede na zgodovino zlasti knjižnega (standardnega) jezika ne pomenita nič novega, le da so se v devetdesetih letih stališča izostrila, saj je v tem času slovenščina postala državni jezik, katerega uradna raba je zagotovljena tudi z Ustavo Republike Slovenije (11. člen).⁵ Omenjena dva vidika vsaj deloma temeljita tudi na različnem razumevanju bistva jezikovnega fenomena – na (predvsem) instrumentalističnem in (predvsem) ontološkem.

5.3.3.1

Instrumentalistični vidik jezika, aktualen zlasti na ravni njegove knjižne (standardne) variante, temelji v veliki meri na t. i. jezikovnem intervencionizmu: zlasti

⁵ Ustava (11. in 64. člen) zagotavlja jezikovne pravice tudi narodnih manjšin oz. vsakomur (64. člen) uporabo svojega jezika in pisave, tudi »pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti /.../« (62. člen).

knjižni jezik naj bi bilo mogoče uravnati »od zunaj«, če je potrebno, kot dokazuje praksa v nekaj jezikih, tudi z zakonom in sankcijo. Zlasti če se pristojnosti v zvezi z obema prvinama – zakonsko in sankcijsko, ne omejujejo samo na izbiro jezika, ampak segajo (tudi) na področje jezikovne normativnosti, se pravi na področje (institucionalizirane) stroke – univerze, akademije znanosti – pomenijo privzemanje kriterijev jezikovne ustreznosti in s tem v skrajni stopnji lahko ideologizacijo jezika.

Prav v zadnjih mesecih aktualiziran predlog zakona v zvezi s slovenščino ima temeljno pomanjkljivost – konceptualno nekonsistentnost v omenjenem smislu: v besedilu večkrat deklariran namen zakona – obveznost doslednega izvajanja ustavnega določila o slovenščini kot uradnem jeziku Republike Slovenije – povzroča dvom o verodostojnosti stališča, saj je že v naslovu zapisana namera o »normativni ureditvi slovenščine kot uradnega jezika« (poud. A. V. M.). Urad za jezik, katerega ustanovitev predvidena predlog zakona, naj bi se torej ne omejil na t. i. operacionalizacijo tematske razsežnosti ustavnega določila, se pravi na ustreznost izbire (uradnega) jezika, ampak naj bi bil pristojen tudi za kakovost uradnega jezika države. Prepletanje obeh področij dejavnosti tudi v besedilu, ob neizvajanju zakona celo s predvidenim sankcioniranjem, izničuje morebitni učinek, ki bi ga zakon imel, če bi ostal v mejah ustavnega člena. Z zakonom in sankcijami urejati kakovost jezikovnega vedenje je seveda za vse segmente demokratične družbe neučinkovito, celo kontraproduktivno. Vprašanje jezikovne normativnosti je eno izmed temeljnih strokovnih, se pravi jezikoslovnih vprašanj; zgodovina nas uči, da mu je bilo jezikoslovje kos – in da mu bo ostalo kos tudi danes – kljub restriktivni finančni politiki države.

5.3.3.2

Znotraj slovanskih jezikov, zlasti tistih, katerih državnopredstavitvena vloga je mlada – mednje sodi seveda tudi slovenščina – je opaziti pomanjkanje samoumevnosti rabe svojega jezika, pomanjkanje občutka »normalnosti«, nezaznamovanosti svojega jezika. Res gre lahko za privzete, »podedovane« vzorce jezikovnega vedenja, vendar v zvezi s slovenščino vsaj na formalni ravni danes presežene in zato nerelevantne. Vprašanje sodobnega jezikovnega vedenja je zato v veliki meri odvisno od sposobnosti oz. možnosti socializacije bistva jezika – organske celote mišljenja in izraza; raba jezika v smislu ustrezne izbire jezikovnega izraza je temeljno vprašanje avtentičnosti mišljenja in s tem vsaj posredno tudi temeljno vprašanje človekove osebne in nacionalne svobode.

Doseči samoumevnost konceptualne identifikacije nosilcev jezika z lastnim jezikovnim izrazom v vseh komunikacijskih možnostih znotraj države bi v veliki meri

pomenilo odvzeti smisel neupravičenim oz. nerazumnim izstopom iz jezika. Namreč pri določenih socialnih slojih, pa tudi v segmentu različnih strok gre velikokrat za naivno predstavo, da bo že izbira jezikovnega izraza, npr. angleščine namesto slovenščine, vplivala na moč besede oz. misli, da jo bo morda celo nadomestila. – Poseben problem predstavlja zatekanje zlasti mlade (najstniške) generacije v jezik navidezne svobode, danes največkrat angleščine. Jezikovna politika, ki bi temeljila na t. i. sakralizaciji lastnega jezika, v bistvu jezikovnega izraza, bi seveda na ravni (jezikovni) izraz – misel pospeševala frustracijo človeka.

Pridobivanje jezikovne samozavesti in s tem samoumevnosti bivanja v lastnem jeziku je prav gotovo daljši proces. Njegov uspeh je odvisen predvsem od pripravljenosti države premakniti (slovenistično) jezikoslovje – skrb za stopnjo njegove razvitosti – v svoje strateško jedro; konkretno to pomeni povečati finančna sredstva za mednarodno ovrednotene raziskovalne projekte in za vse stopnje šolanja – eno in drugo je seveda neločljivo povezano. Kot rečeno – gre za dolgoročni proces, vendar rezultat bi pomenil trajni temeljni kakovostni premik v razumevanju lastnega jezika in s tem razmerju do njega.

5.4 Optimističnost povzetka

Kljub določenim pomislekom, ki se porajajo v vsaki dinamični jezikovni skupnosti, lahko sklenemo optimistično: slovenščina je jezik, ki si je znala v svojem tisočletnem obstoju – njeni prvi zapiski, Brižinski spomeniki, so približno toliko stari – izoblikovati pa tudi izostriti svojo eksistenčno strategijo do te mere, da je na koncu drugega tisočletja postala državni jezik Republike Slovenije. Znašla se je v položaju drugih (evropskih) številčno manjših jezikov, ki s konkretnimi predvsem motivirajočimi prvinami uravnavajo položaj svojega jezika v razmerju do drugih jezikov, tudi do svetovnega.⁶

6 Leta 1995 je Fakulteta za družbene vede in novinarstvo organizirala več medijskih nastopov na temo *Slovenščina ogrožena – da ali ne?* predvsem z aktualnega vidika, se pravi v razmerju slovenščine do svetovnih jezikov, zlasti angleščine. Temeljno sporočilo je bilo, da je danes slovenščina ogrožena od svetovnih jezikov pač toliko, kolikor so ogroženi vsi drugi moderni jeziki zlasti številčno manjših (državnih) jezikovnih skupnosti.

6 Slovenščina – jezik vztrajanja na prepihu

(Predavanje na Filozofski fakulteti Univerze v Buenos Airesu 12. novembra 2008, Meddobja 2008; skrajšano)

Ko premišljam o svojem maternem jeziku, imam vedno občutek, morda zaradi svojega kraškega porekla, da je to jezik na prepihu skozi vso svojo zgodovino in da tudi danes, v sicer bistveno spremenjenih okoliščinah, ni z njim bistveno drugače. Verjetno gre zopet samo za mojo povezavo kraške trdoživosti s slovenščino, vendar nekako si mora človek razložiti preživitveni čudež danes dvomilijonske jezikovne skupnosti, katere vitalnost se je skozi več kot tisoč let dokazovala s sposobnostjo vključevati se v aktualne tokove evropskega časa: 16. stoletje, s humanizmom zaznamovani protestantizem na Slovenskem, je čas vstopa Slovencev v evropski kulturni prostor kot prepoznavne narodne entitete, 19. stoletje zaznamuje s prvim političnim programom prehod naroda v državotvorni narod in konec 20. stoletja gre za čas, ko se državotvornost naroda udejani z vsemi, tudi formalnimi znamenji lastne samobitnosti. Naj iz ne tako daljne zgodovine izpostavim tudi za aktualni slovenski družbeni in politični trenutek pomembno moč slovenskega samozavedanja: letos je 70 let od ustanovitve Slovenske akademije znanosti in umetnosti in 90 let od ustanovitve slovenske univerze, zaznamovane s slovenskim učnim jezikom; 3. decembra 1919. leta je imel znameniti slovenist profesor Fran Ramovš prvo predavanje na tej novoustanovljeni univerzi v slavnostni dvorani nekdanjega deželnega dvorca – ne po naključju na temo o historični gramatiki slovenskega jezika.

6.1

Na kratko naj se ustavim ob omenjenih treh zgodovinskih obdobjih, ki pomenijo temeljni kakovostni premik slovenščine v smeri nacionalnega in leta 1991 tudi državnega jezika. Gre za obdobja, ki dokazujejo vpetost jezika v družbeno in politično dogajanje časa oz. drugače: močna zavest lastnega, samosvojega jezika je bila gonilna sila družbenih sprememb.

6.1.1

Čas oblikovanja slovenskega knjižnega jezika vežemo na 16. stoletje in se tako pridružujemo stališču literarnega zgodovinarja F. Kidriča; jezikovno ustvarjalnost od Brižinskih spomenikov do 16. stoletja, po I. Grafenauerju uvrščeno v knjižni

jezik, ki jo zaznamuje vrsta celovitih ali tudi fragmentarnih besedil, uvrščamo v čas slovenskega kulturnega jezika.

6.1.1.1

Kako razumemo pojem knjižnega jezika? Pri opredelitvi tega pojma je smiselno slediti idejam modernega evropskega jezikoslovja prve polovice 20. stoletja, kot so se oblikovale v mednarodni strukturalistični jezikoslovni šoli, Praškem lingvističnem krožku. Knjižni jezik je osmišljen z dvema tipičnima, vendar neločljivo povezanimi vlogama: izraža ves tisti intelektualni svet, ki ga narečja in druge socialne govornice nimajo, ker ga pač ne potrebujejo; kot nadnarečni segment jezika pa lahko opravlja tudi povezovalno in s tem narodotvorno vlogo. – Knjižni jezik je torej s svojo terminologijo jezik znanosti in stroke, tudi publicistike, s svojim zapletenim metaforično-metonimičnim svetom jezik leposlovja, temeljni ozir vseh njegovih stilističnih možnosti, oblikuje pa se lahko v družbeno-političnih (zgodovinskih) okoliščinah, ki takšno jezikovno vlogo potrebujejo.

6.1.1.2

Prevod celotnega Svetega pisma smo dobili Slovenci v 16. stoletju. Ne vem, če se dovolj zavedamo stopnje razvoja jezika, ki je zmožni v svoj pojmovni svet vgraditi svet celotne Stare in Nove zaveze. Prevod Svetega pisma, tudi nastanek Trubarjevega Cerkevnege reda – Cerkovne ordninge, prvega besedila s pravnimi pojmi, sicer pa več kot 50 knjig s slovnico in slovarjem, vse napisane tako rekoč v drugi polovici 16. stoletja, pomenijo kakovostni premik slovenščine v knjižni jezik. Lahko rečemo, da smo že v 16. stoletju imeli sistemsko trden, v rabi pa prožen jezik z vgrajenimi besedotvornimi in sploh poimenovalnimi pa tudi skladenjskimi vzorci.

Slovenščina 16. stoletja je torej svojo knjižnost osmislila z intelektualizacijsko vlogo, s tem pa tudi prevzela zlasti za Slovence skozi vso zgodovino značilno družbeno vlogo povezovanja; tako je presegla narečno ali katerokoli socialno razdrobljenost in nas kot narodno celoto začela predstavljati tudi navzven. Povezovalna vloga slovenščine je izpričana že v uvodnem nagovoru prvih dveh slovenskih knjig Primoža Trubarja: *Vsem Slovencom Gnado, Mir, Milost* (Katekizem 1550), *Vsem mladim inu preprostim Slovencom* (Abecedarij 1550; podč. A. V. M.). Karkoli je že pojem Slovenec v tistem času pomenil, vsekakor lahko rečemo, da je bil presežen glede na takratne dežele Kranjsko, Štajersko, Koroško; zajel je pač vse, ki so slovenščino razumeli in jo v takšni ali drugačni obliki govorili. Obe predstavljeni vlogi – znotraj jezika abstraktna, intelektualizacijska, in širša družbena – povezovalna

in predstavitvena – dejansko seveda neločljivi, saj ena iz druge izhajata, pomenita temeljni kakovostni premik slovenščine v knjižni jezik.

Vendar ob vsej tej impresivni jezikovni ustvarjalnosti ostaja dejstvo, da slovenščina 16. stoletja ne bi bila sposobna izražati intelektualnih potreb tedanjega ideološko razgibanega časa brez strnjene razvoja od prvih zapisov, Brižinskih spomenikov; srednjeveška kulturna slovenščina, kakršna je živela predvsem v cerkvi, je bila trdna podlaga zahtevnim jezikovnim nalogam 16. stoletja.

6.1.2

Moderno slovenščino, njeno ustalitev in razvoj vežemo na drugo polovico 19. in začetek 20. stoletja, ko z oblikovanjem političnega koncepta Zedinjene Slovenije preide narod v državotvorni narod, slovenski politični, zlasti parlamentarni in strokovni jezik pa postajata del slovenske jezikovne realnosti. Zahteva po slovenski univerzi – univerzi s slovenskim učnim jezikom postane del političnega programa Slovencev. S sposobnostjo prevzemanja vloge javnega, tudi govornega sporazumevanja tako v politiki kot npr. v upravi, šolstvu, dokazuje knjižna slovenščina svojo sistemsko zrelost in prožnost.

6.1.2.1

Pleteršnikov slovar s konca 19. stoletja (1894/95) pomeni dokončno ustalitev moderne knjižnega jezika. Slovensko-nemški slovar je prvič v zgodovini slovenskega slovarstva vzel za izhodišče izrazje pojmovnega sveta slovenskega prostora in temu izrazju je bila neposredno ali posredno dana normativna podoba. Na njegovo zasnovo so odločilno vplivale tri osrednje jezikoslovne osebnosti tedanjega časa – Miklošič, Levstik in Škrabec. Znano je bilo stališče Frana Miklošiča v duhu francoskih razsvetljencev, da je slovar (ob slovnici) prva knjiga vsakega naroda. Znameniti nastopi jezikoslovca patra Stanislava Škrabca so po 16. stoletju prvi poseg v jezikovno kulturo tudi javne govorjene besede v smislu neodtujljivosti knjižnega jezika od poimenovalnih in skladenjskih vzorcev trdnega, na dejanski rabi temelječega jezikovnega sistema. Ti nastopi so pustili močne sledove v Pleteršnikovem slovarju, ki se odlikuje z dejstvom, da je z naborom zasnovi ustreznega dokumentiranega gradiva tudi na slovarski ravni uveljavljeno načelo Kopitarjeve slovnice (1808): jezikoslovec ni predpisovalec jezika, je le opisovalec njegove dejanske rabe.

Lahko rečemo, da se s tem slovarjem vsaj v glavnem končuje iskanje normativnosti slovenščine v kontrastivni povezavi z nemščino – razpoznavne lastnosti slovenščine rastejo iz nje same. Pleteršnikov slovar ostane tako temeljni jezikovni priročnik še

v 20. stoletje. Iz njegove zasnove se oblikuje prvi slovenski pravopis (Levec 1899), deloma v polemичnem smislu vpliva tudi na kasnejša Breznikova pravopisa (1920; Breznik-Ramovš 1935), pa tudi na slovenska pravopisa 1950, 1962, zlasti v njenem obsežnem slovarskem delu.

6.1.2.2

Prizadevanja odpirati poti v nacionalno samostojnost, izrazita zlasti v drugi polovici 19. stoletja, so gradila tudi na nujnosti ustanovitve slovenske univerze, določene s slovenskim učnim jezikom. Zrelost jezika – slovenščina s konca 19. stoletja se je izkazala, kot rečeno, za moderen, dinamičen jezik z vgrajenimi razvojnimi vzorci – evropsko uveljavljeno učiteljsko zaledje in nenazadnje tudi zanimanje mladih, so bila dejstva, ki so vplivala na to, da so se lahko teološka, filozofska in pravna fakulteta, z nekaj letniki še medicinska in tehniška združile 1919. leta v slovensko univerzo. Čeprav je do tega temeljnega dejanja nacionalne samobitnosti prišlo šele po 1. svetovni vojni, je bilo vse organizirano delo, ki je zaznamovalo čas po 1848. letu, zelo pomembno. Nadaljnjih 20 let vztrajnega prizadevanja slovenskih intelektualcev, predvsem učiteljev na slovenski univerzi s profesorjem Ramovšem na čelu, je bilo potrebnih, da smo Slovenci dobili drugo pomembno narodotvorno ustanovo Slovensko akademijo znanosti in umetnosti.

Z institucionalizacijo znanosti, ki jo je Slovenija dosegla z ustanovitvijo slovenske univerze v modernem smislu in Slovenske akademije znanosti in umetnosti, so bile oblikovane tudi formalne okoliščine za skladen razvoj znanosti na Slovenskem, znotraj nje seveda nacionalnih strok – tudi slovenistike; ta zaradi področja svojega raziskovanja – slovenščina v vseh pojavnih oblikah od umetnosti prek publicistike do znanosti – posebej še v primeru Slovenije sodi po naravi stvari v nacionalno bistvo države. Zato je razumljivo, da je bila slovenistika prek slavističnega seminarja prvih profesorjev Ramovša, Kidriča, Nahtigala temeljni kamen nastanka nacionalne univerze.

6.1.2.3

Jezikoslovna dogajanja predvsem zgodnjih 60-ih let so bila izjemno pomembna za razumevanje knjižnega jezika oz. meril vrednotenja njegove normativne podobe. Ta čas je zaznamovan s prizadevanjem po »preureditvi jeziko(slo)vnega nazora«, kot je podobnemu, vendar manj vplivnemu dogajanju v jeziku na začetku 30-ih let prejšnjega stoletja rekel Božo Vodusek. Gre za konfliktno razmerje, v javnosti zelo odmevno, med t. i. tradicionalističnim jezikoslovjem, ki ga je s

svojo zasnovo predstavljal Slovenski pravopis (1962), in novim funkcionalističnim, ki ga je predstavljala zasnova Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) v Poskusnem snopiču tega slovarja (1963). Kot rečeno, v bistvu je šlo za vprašanje razumevanja knjižnega jezika in meril uravnavanja njegove ustreznosti, njegove normativne podobe. S sprejetjem zasnove SSKJ je tako kot drugod v evropskem jezikoslovju prevladalo merilo funkcijske različnosti jezika npr. v znanosti oz. stroki glede na besedno umetnost, publicistiko, vsakdanje praktično sporazumevanje. Skratka knjižni jezik ni bil več razumljen kot univerzalni (posplošeni) nabor zakonitosti iz umetnostnega jezika, ampak kot nabor tistih zakonitosti, ki so ustrezale vlogi vsake posamezne zvrsti. – Z dokončnim sprejetjem zasnove SSKJ in z njenim uspešnim dograjevanjem ob nastajanju 1. knjige (izid 1970) se je tudi v slovenskem jezikoslovju uveljavila celovita jezikovnosistemska stilistika oz. zvrstno-slogovna teorija.

V zgodnjih 60-ih letih je nujno omeniti še jezikoslovno-filozofsko besedilo Edvarda Kocbeka, ki se v bistvu navezuje na že omenjeni Voduškov jezikoslovni nazor, predstavljen v reviji Krog leta 1931/32. Božo Vodušek in Edvard Kocbek sta posegla tudi v slovensko jezikoslovno in prek nje humanistično misel v trenutku, ko je bilo potrebno predvsem glede na aktualne družbene in politične dogodke povezati interpretacije jezika in s tem opozoriti na njegovo temeljno (ontološko) razsežnost. Iz lastne ustvarjalne izkušnje sta vedela, da je jezik človeka določujoči način bivanja (Kocbek 1963) in ne samo človekovemu bistvu odtujeno sredstvo ali orodje; zato je seveda jezik tudi resnični izraz človekove svobode.

6.2

6.2.1

Danes zaznamuje slovenščino dejstvo, da je prvič v svoji tisoč- in večletni zgodovini državni jezik. Ustava R Slovenije jo označuje v 11. členu kot uradni jezik RS, vendar menim, da bi bilo ustrezneje uporabiti pojem državni jezik, kot so to v svoji ustavi storile npr. Ruska federacija (68. čl.), Litva (14. čl.), Slovaška (6. čl.). Z vidika ustavnih določil R Slovenije, vsaj deloma pa tudi drugih držav, je namreč nujno ločiti uradni jezik države od uradnega jezika manjšin, ki pa imajo svoj državni (in s tem seveda tudi uradni) jezik zunaj; v R Sloveniji gre za italijanščino in madžarščino kot državna jezika Italije in Madžarske. S priključitvijo Slovenije Evropski uniji 1. maja 2004 je postala slovenščina tudi eden izmed njenih 23 enakopravnih jezikov.

V zvezi s pojmom državni jezik je potrebno razčistiti še razmerje do knjižnega jezika: državni jezik v svojem zakonskem zajetju presega področja rabe knjižnega jezika, saj zajema jezik na vseh npr. pravno-upravnih področjih, kot so pravice, ki izhajajo iz razmerja jezik – državljanstvo, jezik – javno delovanje oz. jezik – delo sploh idr. Torej slovenščino lahko opredelimo kot državni jezik politične skupnosti, ki ima na določenem ozemlju suvereno oblast, če nekoliko parafraziram opredelitev pojma država v SSKJ.

Za rabo slovenščine ni trenutno nobenih formalnih ovir, saj je, kot rečeno, ustavna kategorija, na vsakdanji ravni pa jo oz. naj bi jo zagotavljali različni akti npr. v zvezi s poslovanjem, prevajanjem idr. Še nikoli ni bilo toliko izbire slovenskih časopisov za različne generacije, tudi različne socialne skupine, še nikoli ni bilo toliko slovenščine na vseh informacijskih medijih od filmov, televizije, radia do interneta, mobitela in drugih tehnoloških sredstev. Razumljivo, da je slovenščina učni jezik na vseh ravneh šolanja, se pravi tudi univerzitetnega. Rabo slovenščine kot znanstvenega, strokovnega učnega jezika zagotavlja v svojem 8. členu tudi Zakon o univerzi, Statut univerze in posameznih fakultet.

Tudi danes ostaja slovenistika Filozofske fakultete v Ljubljana s svojimi skoraj šeststo študenti v najrazličnejših študijskih povezavah raziskovalno in pedagoško jedro svojega področja, ki skuša slediti tudi novim družbenim okoliščinam doma in v aktualni Evropi. Poleg bazičnih slovenističnih kateder postaja tudi Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, ki s svojimi petimi programi skuša pokriti različne potrebe po znanju slovenščine tudi pri tistih, ki jim je slovenščina tuji jezik, vse bolj pomemben. Namreč z aktualizacijo slovenščine v EU se povečuje zanimanje zanjo. Tovrstne izkušnje nas utrjujejo v prepričanju, da je slovenščina del žive evropske in širše zavesti.

Smo v času, o katerem je že v 70-ih let prejšnjega stoletja (1979) zapisal Dušan Pirjevec: »Ne gre več za vprašanje, kaj neka tuja ali močnejša nacija počne z nekim drugim in slabotnejšim narodom, ampak kaj vsak narod počne sam s seboj.«

6.2.2

In vendar postajamo v razmerju do globalnega jezika vedno bolj ranljivi, globalizacija se vedno bolj zažira v jezikovno, se pravi hkrati tudi identitetno tkivo naroda, zlasti ker se zdi, da so močni vplivi angleščine kot t. i. globalnega jezika neizogibni.

6.2.2.1

Na kratko: kaj razumemo s pojmom globalni jezik? Formalno gre za različne variante angleščine, vsebinsko pa za sporazumevanje na svetovnem trgu tako

finančnega kot intelektualnega kapitala. Globalni jezik določa torej vezanost na izražanje kapitalske moči, kar vpliva, med drugim, na razvoj znanosti v tem jeziku; veliko število ljudi iz različnih interesnih skupin seveda iz različni držav se ga tako rekoč mora učiti kot tuji jezik. Dejansko je globalni jezik aktualen pojem postmoderne informacijske družbe. Presega institucionalni okvir EU, je pa glede na statistične podatke Sveta Evrope in EU v vlogi »globalnega« sporazumevanja v veliki meri uporabljan tudi tu: angleščino kot materni jezik uporablja 16 % prebivalcev – enako število kot npr. francoščino ali italijanščino, nemščino 24 % – vendar pa jo obvlada skoraj 50 % prebivalcev EU – npr. francoščino 26 %, italijanščino 18 %, nemščino 32 %. – Je hkrati materni in prvi oz. državni jezik. V tem smislu se postmoderno globalno sporazumevanje v angleščini psihološko, družbeno, tudi politično ločuje od večkrat primerjanega sporazumevanja v srednjeveški in zgodnjenovoveški latinščini.

6.2.2.2

Dejstvo je, da knjižni jezik kot ena izmed sistemskih stilističnih oz. zvrstnih prvin, določenih z intelektualno vlogo, izgublja svoj družbeni prostor. Vzrok je potrebno iskati v dveh sociološko na videz nasprotujočih si pojavih: po eni strani gre za globalno informacijskotehnološko družbo in, kot rečeno, z njo povezanega vpliva omenjenega globalnega jezika, po drugi pa za postmoderno družbo, ki teži po individualizaciji, po ohranitvi prepoznavnosti človeka kot posameznika v vseh segmentih življenja. Obe prvini – globalizacija in individualizacija – negativno vplivata na razmerje do slovenščine, neposredno ali posredno tudi do knjižnega jezika: v prvem primeru gre za temeljni problem, saj je vezan na izbiro jezika – angleščina zaseda prostor znanosti, informacijske tehnologije, pomembnega dela gospodarstva idr., v drugem pa za jezikovno kulturo, zlasti za kulturo knjižnega jezika; individualizirana slovenščina vedno bolj naplavlja tudi v javno besedo, kjer bi pričakovali kultivirano govorico, po eni strani dialektizme, sociolektizme, skratka pogovorne ali celo nižje pogovorne prvine, po drugi pa globalizme oz. t. i. amerikanizme.

Razvojna perspektiva knjižne slovenščine se trenutno zdi, da je motena. Oba pojava – globalizacija kot medjezikovni pojav, vsaj deloma posledično pa tudi individualizacija, se pravi vstop pokrajinsko zaznamovanih jezikovnih prvin v javni prostor, opazno vplivata tudi na vrednostno hierarhizacijo znanosti, v kateri izgubljata zlasti humanistika pa tudi družboslovje. Če prištejemo k temu še pojav jezikovnega snobizma – naivne predstave o družbeni in celo intelektualni prestižnosti, ki naj bi jo imel tuji jezik, zlasti angleščina, v razmerju do maternega jezika, položaj slovenščine ni najboljši.

6.2.2.3

Menim, da bosta morala oba medsebojno povezana novodobna pojava – tako globalizacija kot individualizacija jezika – najti učinkovitejši odziv v dveh segmentih družbe: v družbeni volji kot odsevu politične volje in stroki, strokovni javnosti.

6.2.2.3.1

Vprašanje nacionalnega jezika bo moralo postati pomembnejša prvina državne strategije, kar bo vplivalo na doslednejše upoštevanje ustavno in zakonsko določenega položaja slovenščine v javnosti. Nujen pretok znanja – strokovnjakov, učiteljev, študentov – bo moral biti zagotovljen z doslednim prevajanjem in drugimi oblikami, ki bodo preprečevale neposredni poseg v vlogo knjižne slovenščine, v ugašanje slovenske znanstvene pa tudi strokovne terminologije. Naravno je pričakovati, da bo omogočeno financiranje tečajev slovenščine za vse študente iz tujine, ki želijo študirati na slovenski univerzi, pa čeprav samo določen čas. Tako kot po drugih državah, tudi z manjšim številom govorcev, bo moral postati pogoj za vpis na slovensko univerzo določena stopnja znanja slovenščine.

Sicer iz svoje izkušnje kot nekdanja predsednica Komisije za slovenščino na tujih univerzah lahko rečem, da se ustrezna ministrstva zavedajo mednarodne promocijske vloge, ki jo ima za državo slovenistika na tujih univerzah. Finančna sredstva omogočajo postopno povečevanje števila slovenistik na univerzah v tujini. Upajmo, da je tudi zato mogoče pričakovati financiranje omenjenih tečajev slovenščine za vse študente iz tujine na slovenski univerzi.

6.2.2.3.2

Slovenistično jezikoslovje je v novih družbeno-političnih okoliščinah pred novimi nalogami: povpraševanje po jezikoslovnem znanju zlasti iz sodobnega (knjižnega) jezika se povečuje, zato je poleg razvijanja ustreznih metodoloških pristopov, učbenikov, učnih gradiv ipd. potrebno delo na temeljnih programih, kot je npr. priprava modernega slovarja slovenskega jezika, ki naj bi opisal pojmovni svet sodobne slovenščine. Nujno potrebujemo tudi sodoben splošni terminološki slovar kot podlago za ustrezen razvoj slovenskega strokovnega jezika; ta naj bi postal študijski predmet na različnih fakultetah slovenskih univerz. Ustrežno tematizirani programi so potrebni za slovenščino kot izhodiščni jezik kontrastivnega študija na različnih jezikoslovnih oddelkih, kot materni jezik pri najrazličnejših prevajalskih povezavah tako znotraj države kot na ravni Evropske unije idr. Celovite podobe sodobne slovenščine ni mogoče oblikovati brez sistematičnega raziskovanja slovenščine v zamejstvu in zdomstvu.

Kot rečeno, za vse to potrebujemo nekaj novih temeljnih priročnikov, ki bi odsevali spremenjeno realnost slovenskega družbenega trenutka. Samo za primer vzemimo SSKJ, ki je leksikografsko vzorno delo – v tem smislu je doživel v času svojega izhajanja veliko priznanj zlasti v tujini, vendar pa gradivno absolutno zastarel; njegova zadnja peta knjiga je izšla 1991. leta, prva pa 1970. Res je nenavadno, da 18 let po osamosvojitvi, po na novo ovrednotenem svetu, v katerem živimo, nimamo svoje zrcalne podobe, ki jo lahko ponudi samo na verodostojnem gradivu nastali slovar. – Upam, da se v tem smislu stvari premikajo na bolje. Z veseljem posredujem kar pomembno novico, ki se je zgodila par dni pred mojim odhodom v Argentino: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša je pod novim vodstvom etimologa dr. Marka Snoja sklical dvodnevni mednarodni strokovni posvet o zasnovi novega sodobnega slovarja slovenščine.

6.3

Kljub določenim pomislekom, ki se porajajo v vsaki dinamični jezikovni skupnosti, lahko sklenem optimistično: slovenščina si je znala v svojem tisočletnem obstoju izoblikovati pa tudi izostriti svojo eksistenčno strategijo do te mere, da je na koncu drugega tisočletja postala državni jezik Republike Slovenije. Znašla se je v položaju drugih (evropskih) številčno manjših jezikov, ki s konkretnimi, predvsem motivirajočimi prvinami uravnavajo svoje razmerje znotraj sebe, pa tudi navzven do svetovnih jezikov. – Slovenska jezikovna izkušnja utrjuje zaupanje v vitalnost nacionalnih kultur – tudi kot kakovostne prvine integrativnih procesov moderne evropske družbe, ki se želi zavezati pojmu humanosti.

7 Anketa o položaju hrvaščine/srbščine v slovenski šoli

(Jezik in slovstvo 1992/93, XXXVIII/3)

Zahvaljujem se vam za prijazno povabilo k sodelovanju v okviru ankete, ki ste jo pripravili v zvezi s položajem hrvaščine/srbščine v naših šolah. Dovolite, da izkoristim možnost, ki jo dajete v uvodnem dopisu, in upoštevam anketo bolj kot spodbudo za razmišljanje, katerega jedro ni vprašanje hrvaščine/srbščine v naših šolah, ampak predvsem položaj materinščine v razmerju do tujih jezikov in v tem okviru seveda tudi do hrvaščine/srbščine.

Kljub danes bistveno drugačnemu formalnopravnemu položaju slovenščine – državno zaščitena domovinska pravica jezika – menim, da ostaja razmerje Slovencev do njihovega materne jezika v veliki meri še naprej nenaravno, nekako prežeče, tabuirano ali pa skrajno podcenjevalno; posredna ali neposredna posledica tega je spontani ali celo načrtni beg v tuji jezik. V mislih imam predvsem dve skrajnosti – govorico zlasti šolajoče se mladine in v veliki meri govorico znanosti na Slovenskem; kot je razvidno tudi iz ankete, se je v zadnjem času začela ali pa kar nadaljevala getizacija slovenščine tudi na področju gospodarskega poslovanja in celo »notranjega sporazumevanja v gospodarskih podjetjih« – nekdanjo srbohrvaščino »uspešno« zamenjujeta nemščina in angleščina, na Primorskem še italijanščina – s cenanim predznakom evropskosti oziroma evropske prestižnosti. Zgodovinske izkušnje slovenske humanistike kot sooblikovalke in ne samo prevzemovalke t. i. evropskosti v tem trenutku niso »moderne«. Kot vedno, ko gre za družbeni položaj slovenščine, vprašanja presegajo stroko in se uveljavljajo v svoji temeljni narodno- in danes tudi državnotrditveni vlogi.

Izhajajoč iz naravne vloge materinščine kot samoumevnega in spontanega življenjskega izraza, mi je nekako nerazumljivo prvo in deloma tudi četrto vprašanje, ali ima lahko »ustrezno zasnovano učenje hrvaščine/srbščine kakšen pomen in vlogo za boljše obvladanje slovenščine kot materne jezika«. Ker je hrvaščina/srbščina tuji jezik, bi po mojem moralo biti vprašanje zastavljeno obratno: na kateri stopnji šolanja si otroci že toliko uzavestijo svoj materni jezik, zlasti temeljne prvine njegove zgradbe, da jim lahko služi kot trdna opora za učenje tujega jezika – ali drugače: na kateri stopnji šolanja so otroci sposobni izločati moteče prvine, tudi če so iz sorodnega jezika? Ali sploh na kateri? In tu se mi zdi jedro problema. Dvomim, da bi ga lahko reševali z uvajanjem kontrastivnosti. Prej obratno: pristajanje na kontrastivnost po mojem pomeni posredno priznavanje (vsaj delne) dvojezičnosti; to seveda potiska slovenščino iz skupnosti modernih jezikov – tudi številčno

manjših narodov – in jo vrača za stoletje nazaj, ko se je skušala izviti iz dvojezičnega položaja med drugim tudi s tem, da je bila zlasti za njeno normiranje uporabljena protistavnost z nemščino. Nismo tega že davno presegli?

Razumljivejše postane omenjeno anketno vprašanje v celotnem sklopu vprašanj (A), kjer se izpostavi možnost »t. i. naravn/ega/ učenj/a/ tega jezika /hrvaščine/ srbsčine/, npr. na televiziji, ulici ipd.«. Če se je mogoče hrvaščine/srbsčine na eni strani, na drugi pa nemščine ali angleščine učiti »naravno na ulici ali televiziji«, to seveda pomeni tudi (potencialno) sprejemanje teh jezikov za svojo »naravno« govornico. Verjetno ni treba posebej poudarjati, da gre pri tem za ključni družbeni problem: t. i. naravno sprejemanje okolju nelastnega (tujega) jezika pomeni neposredno približevanje dvojezičnosti, kar seveda tudi strokovna literatura bistveno loči od dvo- ali večjezičnosti.

Ponavljam svoje stališče: izredno kritičen družbeni položaj slovenščine je nujno reševati znotraj nje same – med drugim tudi s splošno sprejetim temeljnim načelom jezikovne kulture (vpr. 3), to je s skladnostjo besede in njenega namena po eni strani in z ustrezno jezikovnozvrstno normo po drugi. Se je z napovedanim prenavljanjem slovenističnega pouka po anketno ugotovljenem poraznem razmerju učencev do svojega maternega jezika v naših šolah zgodilo že kaj pomembnega? So dobila jezikovnokulturna vprašanja možnost ustreznega reševanja v okviru strokovne ustanove, npr. Filozofske fakultete? Strokovna institucionalizacija jezikovne kulture je npr. pri Čehih stara že krepko čez pol stoletja, pri nas pa mislim, da se niti danes, ko so zagotovljene vse objektivne možnosti, v tej smeri kaj bistvenega ne dogaja: kot da je dovolj, če vsakih nekaj (deset) let – odvisno pač od dnevne politike – vnesemo v živa jezikovna vprašanja zvrhamo mero čustvenosti, kot se pač za dnevno politiko spodobi. Še vedno se ne moremo otresti politično pogojenega refleksa jezikovnega beganja, o katerem je npr. že v tridesetih letih razmišljal B. Vodušek: za vsako ceno je treba jezika enkrat rešiti germanizmov, drugič spet za vsako ceno vnesti čim več (ilirskih) slavizmov, ki jih krepko (politično) razočarani spet lahko menjamo za nemicizme in danes za anglizme. Razumljivo je, da to beganje v času politične, do neke mere tudi še jezikovne neustaljenosti (do konca druge polovice 19. stoletja) ne more imeti vedno negativne konotacije, saj je dokazalo zdravo samoohranitveno reakcijo. Danes pa so okoliščine take, da slovenščina mora tako rekoč samodejno prevzeti vse vloge, ki modernemu državnemu jeziku pripadajo, z drugimi besedami – beg v tuji jezik ali reševanje vprašanj materinščine s pomočjo tujega jezika ne more in sme imeti objektivne utemeljitve.

Če smo danes sposobni v čim krajšem času dati slovenščini tisto mesto, ki ji kot državnemu jeziku pripada, pri čemer je bistvenega pomena naša sposobnost

oblikovanja takšne jezikovne politike, ki bo v vsakršnih dnevno-političnih okoliščinah lahko tvorna in trajna sestavina jezikovne kulture, se mi zdi, da je vprašanje hrvaškega/srbskega jezika v naših šolah drugotno: če je mogoče vzpostaviti do tega jezika interesno razmerje predvsem na ravni države, potem ne vidim razloga, da se ga v šoli ne bi učili tako kot pač vsakega drugega tujega jezika, za katerega smo zainteresirani. Ker se o šolskih programih, tudi v zvezi s tujimi jeziki, odločamo samostojno, kot rečeno, s stališča lastnih interesov, se mi zdi »načelo recipročnosti kot pogoj za ohranitev« hrvaščine/srbščine nerelevantno.

Ob vsem povedanem pa ostaja odprto vprašanje: Ali smo sposobni v tem trenutku v zvezi s hrvaščino/srbščino racionalno odločati, ali smo sposobni vzpostaviti tudi do tega tujega jezika normalno interesno razmerje in s tem seveda zagotoviti nujno potrebno motivacijo tako pri učencih kot pri učiteljih. Morda bi bilo prav, da zdaj ponudimo predmet kot fakultativno možnost ob seveda temeljito spremenjeni vsebinski zasnovi, z metodiko, ki bo prilagojena modernemu učenju tujega jezika idr. Če ti pogoji vsaj v bistvenih prvinah ne morejo biti izpolnjeni, je tako za predmet sam kot tudi za vse, ki se z njim ukvarjajo, veliko bolje, da gre čim prej iz šole.

II

Normativna vprašanja knjižnega jezika – aktualni in zgodovinski vidik

8 Družbeno-politični vidik normativnosti v slovanskih knjižnih jezikih¹

(*Slavistična revija* 1998, 46, št 1/2)

8.1

S stališča družbeno-političnih dogodkov, ki so koncem 80-ih in v začetku 90-ih let pretresli ves slovanski svet in bistveno vplivali na spremenjen jezikovni položaj,² je mogoče izločiti tiste slovanske jezike, ki so z nastankom novih, vsaj v glavnem nacionalnih držav, tudi na formalni ravni dosegli svojo funkcijsko zapolnitev. V tem smislu bo pri predstavitvi aktualnih vprašanj norme sodobnih slovanskih knjižnih jezikov poudarek na slovenščini.

8.2

V okviru jezikovne norme bo najprej izpostavljeno načelo t. i. ideologizacije, ki je v večji ali manjši meri (glede na položaj zunaj ali znotraj vzhodnega bloka pa tudi glede na različno stopnjo ideološkega pritiska) zajelo vse slovanske jezike in do določene mere vplivalo na jezikovno in s tem tudi normativno razklanost. – Z zastavljenega vidika je potreben vsaj grob pogled na ruščino kot tisti jezik, ki je po 2. svetovni vojni oz. po letu 1948 znotraj vzhodnega bloka imel ambicije prevzeti določene segmente jezikovne komunikacije: perspektiva sporazumevalnega jezika v znanosti znotraj držav vzhodnega bloka, v glavnem vsiljeni drugi jezik v teh državah, šolski programi, izjemno močne rusistike na univerzah idr.; gre za težnjo po delni ali popolni dvojezičnosti. Samodejno vplivnost je imela ruščina tudi kot izvirni jezik različnih variant ideologije na oblasti.³ – Češčina je za obravnavo zanimiva tako z jezikovnega kot z jezikoslovnega vidika: gre za primer jezika, ki je bil v dvonacionalni državi dominantnejši – slovaščina se, vsaj v glavnem, ne pojavlja

1 Naslov referata za mednarodni slavistični kongres v Krakovu (1998) je *Dynamika normativnych kriterij v slovanskyh jazykoch*; na pobudo uredništva slovaške jezikoslovne revije *Jazykovedný časopis* je objavljen v njihovi kongresni številki 1–2, 1998 (v slovaščini); tu predstavljam nekoliko spremenjeno verzijo (razširjena vprašanja zlasti v zvezi s slovenščino, deloma tudi slovaščino).

2 Pojem jezikovnega položaja (jezikovne situacije) pri A. Jedlički (1974, 1978) je v bistvu vezan na jezikovnokomunikacijsko dinamiko določene jezikovne (komunikacijske) skupnosti. N. B. Mečkovskaja (1996) opredeljuje ta pojem kot celokupnost socialno-funkcijskih zvrsti (stilov), uporabljenih v okviru določenih politično-teritorialnih enot ali držav. K. Gutschmidt (1995) vnaša v ta pojem še odnos uporabnikov jezika do jezikovne kulture, vključno z normo in kodifikacijo.

3 Npr. v češčini naj ne bi ruščina pustila kakšnih posebnih sledov (Daneš 1997). Vendar pa v slovanskih jezikih ostaja vsaj kot del jezikovnega spomina leksika, ki jo je rodil specifični družbeni, politični, ekonomski sistem; v vsakem trenutku je lahko aktualizirana, npr. na ravni ironije.

kot problematična glede na normativna vprašanja češčine, obratno da. (Prim. pogl. 8.2.3, 8.2.4.) S svojo izvirno teorijo jezikovne norme v zgodnjih 30-ih letih so člani Praškega lingvističnega krožka (PLK) to problematiko tudi v evropskem in širšem kontekstu jezikoslovno aktualizirali; z njo so vplivali tudi na slovensko jezikoslovno misel, na razumevanje slovenske jezikovne realnosti, o čemer bo tudi beseda.

8.2.1

Jezikovna norma nasploh, zlasti pa njena knjižnojezikovna varianta, uvrščena, kot rečeno, s strani članov PLK (zlasti B. Havránka) v zgodnjih 30-ih letih med immanentno jezikoslovna vprašanja, je bila opredeljena s pojmom jezikovnega sistema in njegovega srečevanja z dejansko (knjižno)jezikovno rabo, t. i. uzusom, na knjižni ravni pa odvisna še od (jezikoslovnega) uravnavanja (intervencije). Ta izvirna trikomponentnost knjižne norme ima v slovanskih jezikih, če zelo posplošimo, temeljno zastranitev, in sicer politično ideologizacijo. – Vsaj v nekaterih, do nedavna t. i. nedržavnih jezikih pa se je ob tem pojavila še ena zastranitev: gre za neke vrste sakralizacijo (nacionalnega) jezika, ki je, med drugim, vsaj delno vplivala na jezikovno odtujenost zlasti mlajše generacije. Obe odklonski pojavnosti sta povezani s težnjo podrediti si knjižni jezik kot tisti segment, ki ima sui generis največjo vplivajnsko in učinkovalno moč, zlasti seveda v določenih javnih komunikacijskih položajih in področjih. Odtujitev knjižnojezikovne norme njenemu naravnemu (knjižno)jezikovnemu okolju, se pravi privzem pravice biti njen normativni kriterij, pomeni največkrat tudi pot do obvladovanja javne besede.

8.2.1.1

Po letu 1945 lahko govorimo, kot rečeno, o spremenjenih jezikovnih okoliščinah v vseh slovanskih jezikih kot posledici družbeno-političnega in v veliki meri tudi ekonomskega vzorca Sovjetske zveze, ki je bil prenesen na vse slovanske države; jugoslovanski politično-ekonomski model družbenega samoupravljanja pomeni sicer formalni izstop iz tega vzorca, vendar hkrati ohranitev temeljne socialistično-komunistične ideologije. Vloge jezika, posebej seveda še na ravni definicijskih (normativnih) lastnosti njegove knjižnosti, so se ključni ideologi dobro zavedali.⁴ Zlasti na področju javne besede z družbenim vplivom se začne okrepljeno poseganje v referenčni svet knjižnega jezika. V glavnem se verbalizira t. i. virtualna resničnost. Knjižni jezik predvsem v svoji vplivajnski in učinkovalni vlogi je pretežno v službi uresničevanja določene ideologije, v tem smislu samouresničevanja nosilcev

4 Znano je Leninovo poseganje v jezikovno normo knjižne ruščine v 20-ih letih; Stalinova stališča v 50-ih letih so izzvala »ustrezne« reakcije npr. na Češkem. (Gl. pogl. 8.2.3.)

te ideologije; izraža torej ali potvorjeno, virtualno resničnost, ki je v veliki meri neresnica (Wierzbicka 1993), ali pa je ta »resnica« premaknjena v prihodnost oz. v pogojevane okoliščine.⁵

Z ideološko zapolnitvijo referenčnega sveta najvplivnejšega dela knjižnega jezika je ta jezik samodejno prenehal biti celovit semiotični izraz. Knjižni jezik in njegova kodificirana norma je postal za mnoge vir socialne semiotične frustracije; s tem, da je postal način samopredstavitve oz. samopotrditve interesov (ideologije) oblastne strukture, je prenehal opravljati svojo temeljno vlogo – biti način samopredstavitve in s tem samopotrditve človeka posameznika. V podstavi jezikovnonormativnega razkola, ki so ga, tudi zaradi svoje izpostavljene ideološke odgovornosti, zlasti intenzivno doživeli dominantni jeziki držav vzhodnega bloka – ruščina v okviru Sovjetske zveze, češčina v okviru Čehoslovaške, poljščina, je virtualna politično-ideološka zapolnitev pretežnega dela knjižnega jezika (bolj ali manj zunaj ostaja le jezik znanosti).

Politična »diglosija« (Wierzbicka 1993; Širjajev 1997) vpliva na bolj ali manj zaveden razcep jezikovne norme, na oblikovanje t. i. jezikovne »diglosije«; »prostorečje«, »obecna« češčina, substandardna (neknjižna) poljščina⁶ je marsikdaj jezik človekove osebne reakcije – v veliki meri tudi na virtualno resničnosti knjižnega jezika.⁷ Prišlo je do ločitve jezika realnosti z njemu lastno zelo vplivno, čeprav nikoli kodificirano normo, od jezika ideologije na oblasti – t. i. ideološkega jezika, na leksikalni ravni določenega s t. i. ideologemi,⁸ v ruskem jezikoslovju imenovanega »novojazyk oz. novojaz« (npr. Širjajev 1997; Zemskaja 1997) z normo, ki je dosledno kodificirana. Znotrajjezikovna »diglosija« seveda ni mogla ostati brez spontanega medsebojnega vplivanja: spremenjena jezikovna situacija po letu 1990 zlasti v omenjenih slovanskih državah je določena tudi z aktualiziranjem kriterija

5 Že leta 1963 piše E. Kocbek, da pravice do svobode ni mogoče uresničiti z idejami o pravici, resnici, svobodi. (Gl. pogl. 8.2.5.3.2.)

6 Gre za jezikovni substandard, ki ga npr. slovenščina celovito ni oblikovala. Za slovaščino je J. Horecký (1979b) sicer predvidel ob knjižnem jeziku tudi jezikovni standard in substandard, vendar brez empirične podlage; njegova členitev, kot ugotavlja J. Bosák (1995b), se kljub popularizaciji (prenos v šole idr.) ni uveljavila.

7 Po Wierzbicki (1993) je to tudi jezik anekdot, ironij, različnih duhovitih jezikovnih obratov na račun aktualni političnih dogajanj.

8 E. Kocbek (1963), ugotavlja, med drugim, realno vrednost nekaterih aktualnih ključnih ideologemov (jugoslovanske) politike tedanjega časa: o *miroljubni koeksistenci (med narodi)* piše kot o »paralelizmu monologov« (208), ki temelji na nujnosti neizrekanja in kot taka vodi v »indiferentnost, prikrivanje laži in novo nasilje« (208); njej nasproti postavlja *dialog* in iz njega izvirajoči pluralizem; *internacionalizem* (jezikovni unitarizem) postavlja ob *narod* kot »vzvenrazredno kategorijo«, *kolektivizem*, *univerzalizem* ob *individualizem resnice* kot posebne človekove izkušnje idr. (Gl. dalje.) – J. N. Širjajev (1997) piše na podlagi izkušnje s sovjetskim ideološkim vzorcem o besedah *ideologemih*, ki semantično pokrivajo skupine besed oz. pojmov, npr. koncept *kolektivizma* (glede na individualizem) zajema pojme kot *naš(e)* v pomenu 'splošno, pripadajoče kolektivu': vse, kar je zunaj kolektiva je rušilno, protidružbeno; dalje pojma *narod* in *partija*: *narod* pomeni 'družbo, ki v celoti sledi partiji', *partija* ni ena izmed partij, ampak se v celoti pooseblja z *narodom* – 'enotnost naroda in partije'; leksika je *naša* in *nenasha*: *delavci*, *kolhozi* proti *kapitalisti*, *bankirji* ipd.

opredelitve normativnega znotraj knjižnega jezika v veliki meri z vidika nujnosti upoštevanja jezikovnega substandarda.⁹

Naj torej povzamemo: knjižni jezik v slovanskih državah zlasti vzhodnega bloka izkazuje na komunikacijskih področjih z vplivansko vlogo v večji ali manjši meri, odvisno pač tudi od različnih notranjih družbenih in političnih nihanj,¹⁰ dosledno normativnost, ki bi jo lahko imenovali formalna; kot taka je seveda lahko konfliktna glede na temeljno vlogo jezika v smislu možnosti biti realna človekova in s tem celotna družbena samopredstavitel in samopotrditel. Objektivno so torej »nenormativne« lahko vse tiste prvine jezika, ki so izraz omejene, v našem primeru oblastne skupine znotraj jezikovne skupnosti, deklarirajo pa se kot družbene glede na celotno jezikovno skupnost. V knjižno normo so tako vgrajene prvine, ki povzročajo konfliktnost na ravni temeljne jezikovne vloge.

8.2.1.2

Omenili smo že, da je (bil) znotraj večnacionalnih oz. večjezičnih slovanskih držav poleg ideologizacije družbe prek jezika tako rekoč kronično prisoten še en odklon, ki se je v različnih državah artikuliral z različno razvidnostjo in različno intenzivnostjo, odvisno zopet od intenzivnosti političnega oz. ideološkega pritiska. Preprosto rečeno – gre za razmerje med večinskim jezikom (jezikom večine), ki je (bil) vsaj na dejanski, načeloma pa tudi formalni ravni državni jezik, kot tak določen predvsem s samoumevnostjo rabe v vseh komunikacijskih položajih in področjih, in jezikom manjšine (številčno manjše skupnosti), katerega raba je (bila) določana glede na različnost teh položajev in področij.

Kljub temu, da je (bila) razvidnost te problematike vsaj na ravni javne artikulacije v različnih državah zelo različna,¹¹ velja spoznanje, da imamo v takšnih okoliščinah na splošno opraviti z dvema nasprotujočima si reakcijama: povečevanje kompetenc oz. sploh večja kompetenčnost t. i. državnega jezika je sprožala naravno samohranitveno reakcijo, ki pa se je lahko izražala tudi v »nenaravnem« razmerju do jezika; neke vrste prisvajanje kriterijev normativnosti s strani t. i. varuhov jezika,

9 S tega vidika so zanimive diskusije v zvezi z ambicioznim konceptom obsežnega poljskega slovarja (predvidenih je 30 – morda celo več zvezkov) – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, npr. v *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* (1996).

10 V ruskem jezikoslovju so obdobja rasti oz. upada demokratizacije jezika poimenovana po ključnih nosilcih oblasti, npr. *stalinizem*, obdobje Hruščova, Brežnjeva oz. političnem in družbenem gibanju, ki so ga ti povzročili – *perestrojka* (Širjajev 1997).

11 Jezikovni položaj je (bil) tako rekoč skrajnosten, če primerjamo Sovjetsko zvezo z nekdanjo Jugoslavijo zlasti po sprejetju reformi rane ustave 1. 1974, ali Slovaške po letu 1970, čeprav seveda v nobenem primeru ne optimalen (Bosák 1995a; Buzassyová 1995; Toporišič 1991); za slovenščino je povedno dogajanje v zvezi z jezikom v vojski tudi v 80-ih letih (Gjurin 1991).

se pravi odtujevanje norme od njenega naravnega jezikovnega okolja pomeni seveda posebne vrste »ideologizacijo« jezika – njegovo sakralizacijo: jezik ni več samo socializacija in s tem samoumevna prepoznavna človeka, je tudi izraz uporabnikovega vrednostnega razmerja do njega. Usodna posledica jezikovne sakralizacije je nemalokrat beg iz jezika zlasti med mladimi in zatekanje v jezik, ki ustvarja videz jezikovne svobode, danes največkrat angleščina.

Zdi se, da to, kar se v zadnjih letih dogaja s hrvaščino (Pranjeković 1997), pomeni več kot samo jezikovno sakralizacijo: del družbeno in politično angažiranega okolja skuša vsaj popravljati, če že ne brisati zgodovinski spomin (knjižnega) jezika, natančneje – tisti njegov del, ki je s stališča aktualnih političnih razmer, se pravi glede na srbsčino, tako ali drugače travmatizirajoč. Poskusi »čiščenja« jezika so seveda predvsem leksikalni,¹² deloma tudi morfološki na ravni besedotvorja¹³ ipd.; tudi t. i. internacionalizmi so (predvsem kot srbizmi) lahko na normativnem udaru, pri čemer se brišejo ali so vsaj manj pomembni drugi knjižnonormativni kriteriji, tudi jezikvosistemske, npr. besedotvorni vzorci.¹⁴ Kriteriji knjižne hrvaščine so v veliki meri zunaj jezika, vsaj deloma tudi zunaj jezikoslovja.¹⁵ Prek hrvaškega knjižnega jezika so se namreč skušali dosegati določeni politični cilji. Kot ugotavlja V. Anić (1993, 74), »/i/skanje razlik in izmišljanje razlik glede na srbski jezik za vsako ceno je samo drug obraz minulih organiziranih prizadevanj v obratni smeri.«¹⁶

8.2.1.3

Naj na kratko povzamemo: jezikovna norma v slovanskih jezikih na ravni knjižnosti je v veliki meri izvzeta iz svojega naravnega jezikvosistemskega okolja oz. drugače: ideologizacija jezika je mogoča tudi prek obvladovanja, celo prilasčanja

12 Tovrstni učinek naj bi imel npr. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika* (Brodnjak 1991), kjer moti ne samo zanemarjanje knjižnosti, prozodije, ampak tudi t. i. izpraznjena poimenovalna mesta v hrvaščini – namesto ustreznice je parafraza (opis), npr. *blebnica* (1) 'prostorija u kojoj stoji kruh'; *privoče* 'dijete koje dovede muž ženi ili žena mužu iz prvog braka' (431); tu se seveda pojavlja zanimivo vprašanje: so ta izpraznjena mesta realna v smislu vsaj deloma drugačnega pojmovnega sveta, ki ga odseva leksika srbskega jezika – tedaj bi šlo za odsotnost denotata v hrvaščini, ali gre v bistvu za krčenje (siromašenje) leksike hrvaškega jezika zaradi njene kakorkoli oporečne izrazne podobe. Odgovor na to vprašanje bi bil zanimiv tudi s kulturološkega in sploh sociološkega vidika.

13 Npr. dajanje prednosti obrazilu *-telj* glede na *-(a)c* za vršilca dejanja, tip *brani-telj – brani-lac, podržava-a-telj – podržava-č-telj – podržava-lac, izvesti-telj – izvesti-lac* ipd.; v tem smislu je normativno besedotvorje S. Babića (1986), čeprav se izpeljanke s sufiksom *-telj* in *-l(a)c* pomensko ne razlikujejo (280); razlika je torej (jezikovno) politično normativna. Podobno je npr. z obrazilom *-(id)ba* prav tako pri samostalnikih iz glagola kot *buš-idba, zasluž-ba* idr. (Babić 1986: 114–115).

14 Npr. *moralan – čudoredan, ventrikolista – trbuzoborac, izvestilac – glasnogovornik, izvestitelj* ipd. O normativni vrednosti nekaterih tipov besedotvorne morfematike v slovenščini A. Vidovič Muha (1995a).

15 Kot piše V. Anić (1993), je »na zaustavljanje beograjskega tipa jezika na leksikalni ravni, kakršnega si je predstavljal A. Belič pod »beograjskim stilom« (70), vplivalo delo P. Guberine in K. Krstića *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika iz leta 1940*.

16 D. Brozović (\ 970: 10 1) ugotavlja, da je bila srbohrvaščina kot standardni jezik že ob svojem nastanku »hendikepirana«, ker ni imela svojega »avtonomnega razvoja«; nastala je »z zavestno intervencijo Vuka Karadžića in ilircve«.

normativnih kriterijev. T. i. skrb za jezik, tudi s strani vodilnih predstavnikov ideologije na oblasti, je zato razumljiva.

8.2.2

Ruski knjižni jezik s svojim normativnim vidikom je kot izvorni in najstarejši izraz (od revolucijskih in porevolucijskih časov, se pravi od 20-ih let tega stol.) različnih mutacij komunistične ideologije vzhodnega bloka njen najzanesljivejši zgodovinski spomin.

8.2.2.1

Razpad klasične elitne (npr. moskovske pravorečne) knjižnojezikovne norme druge polovice 19. in začetka 20. stoletja¹⁷ se je začel v revolucijskem in porevolucijskem času (Kunert 1984) z vstopom množic v javno besedo. M. V. Panov (1962) predstavlja jezik tedanje javne komunikacije v obliki dveh koncentričnih krogov: manjši krog zavzema strogo normativni jezik, drugi, veliko večji, pa lahko le potencialno razumemo kot knjižni, saj z množico neknjižnega (kolokvialnega) briše oz. slabi veljavne kriterije knjižne normativnosti. Leninov poseg v jezik s pozicije vodilnega ideologa oblastne strukture v smislu povratka v trdne tradicionalne normativne okvire – preprostost, jasnost, natančnost, nepotrebnost tujk (Kunert 1984) – je pogojen s spoznanjem o temeljni vplivanski vlogi oz. moči jezika; njegovo zavrnitev ruščine kot državnega jezika je mogoče razlagati tudi z zavestjo, da komunikacijsko nečlenjen knjižni jezik s trdno nadzorovano normo sam po sebi lahko prevzema funkcije v državi in tako samodejno postaja državni.

Lahko povzamemo, da preprečitev normativnega preporeda ruskega knjižnega jezika, skladno z družbenimi in političnimi dogodki časa, pomeni neke vrste temeljno »legalizacijo« jzikovnonormativne razklanosti, saj si kriterije knjižne normativnosti prilasti jezik oblastne ideologije.

Glede na povedano je razumljivo, da je dinamičnost knjižnojezikovne norme v medobdobju – času nekako od 30-ih let do »perestrojke« – mogoče presojati v zvezi z večjo ali manjšo demokratičnostjo družbe znotraj ohranjene politične ideologije. Tako predstavlja hruščevsko medobdobje – predhodni stalinizem in kasnejše brežnjevsko obdobje – tudi določeno stopnjo jezikovne demokratizacije.¹⁸ Iz projekta

17 Posebna komisija pri Ruski akademiji znanosti je izdelala predloge za ruski pravopis 1912 leta; potrjen je bil leta 1917.

18 Dejstvo, da jezikoslovci (npr. Širjajev 1997; Zemskaja 1997 idr.), ki iz sodobnih spremenjenih družbenih in političnih okoliščin razčlenjujejo procese v razvoju ruskega jezika od l. 1945 in s tem posredno odkrivajo dinamiko knjižnojezikovne norme, kot kriterij te razčlenitve lahko sprejmejo družbeno-politično izhodišče, veliko pove o temeljni funkciji knjižnega jezika in apriornosti njegove norme. Beseda je o štirih temeljnih obdobjih: totalitaristično administrativnem – stalinizem, delno demokratičnem v okviru komunistične ideologije – hruščevsko obdobje, stagnacijskem – brežnjevsko obdobje in demokratičnem s pluralizmom ideologij – t. i. perestrojka in obdobje po njej.

Vinogradov-Ožegov (1958) *Ruski jezik in sovjetska družba* (kasneje – 1963 – serija publikacij *Razvoj sodobnega ruskega jezika*) je razvidna teoretična podlaga praške jezikoslovne šole: (knjižno)jezikovna norma je preučevana in kodificirana v okviru podsistemov, določenih na podlagi temeljnih socialnih funkcij knjižnega jezika (Kunert 1984). Aktualen postaja sistematični študij »prostorečja« (Krasilnikova 1984). Npr. A. O. Lapteva (1966) z ločevanjem pogovornega jezika na jezik javne in vsakdanje komunikacije spominja na Havránkovo členitev govornega jezika na dialoški jezik in jezik javnega nastopanja (Teze PLK 1929).

Za normo ruskega knjižnega jezika velja, morda še bolj kot za norme drugih slovanskih knjižnih jezikov, da je stopnjevanje ideološkega pritiska vplivalo na normativno zaprtost tako v razmerju do zvrsti drugih socialnih struktur, t. i. prostorečja, žargona ipd., kot tudi v razmerju do tujejezičnih elementov; in obratni proces: rahljanje ideološkega pritiska, t. i. hruščevsko obdobje v 60-ih letih, je vplivalo na pojav elementov jezikovne demokratizacije, prepoznavne (po Panovu 1988, cit. po Širjajevu 1997) npr. na ravni večje jezikovne individualizacije, predvsem pa vsaj do določene mere večjega upoštevanja načel t. i. komunikacijske norme (Jedlička 1974; Nebeská 1995).

8.2.2.2

Temeljne spremembe, ki so povzročile razpad veljavnih sistemov na vseh ravneh življenja in ki so globoko vplivale tudi na pojmovanje normativnega v ruskem knjižnem jeziku, so vezane na začetek in konec našega stoletja. V obeh primerih je potrebno upoštevati tudi spremenjen položaj ruščine v razmerju do drugih jezikov: po letu 1917 postane knjižna ruščina tudi znotrajdržavni mednarodni jezik, totalitarnost političnega sistema pa jo zapre navzven in s tem samodejno zmanjša možnost zunajdržavnega tujejezičnega vplivanja. Po razpadu Sovjetske zveze se njena znotrajdržavna mednarodnost bistveno omeji, z demokratizacijo političnega sistema, z normalizacijo meddržavnih povezav pa se na tej ravni odpre druge vrste medjezikovno vplivanje: dominantno vlogo igrajo t. i. svetovni jeziki, določeni predvsem po kapitalski moči; številčnost govorcev nima prvenstvene vloge (gl. str. 147). V takšnih okoliščinah postane ruščina predvsem eden izmed jezikov prejemnikov – internacionalizacija, zlasti amerikanizacija prizadeva vse ravnine njene zgradbe, posebej seveda morfematiko in leksiko (Zemskaja 1997).

Sprememba referenčnega sveta knjižnega jezika, ki se je začela s perestrojko in časom po njej – ideološko nasičen, virtualni svet se konkretizira in materializira, na objektivni in subjektivni ravni zamaje veljavne normativne temelje knjižne ruščine:

demokratizacijo jezika zlasti v smislu jezikovnosistemske odprtosti različnim komunikacijskim vlogam spremlja, med drugim,¹⁹ tudi splošni vdor »prostorečja« v javno besedo, kar vpliva na vulgarizacijo jezika (Zemskaja 1997; Širjajev 1997). Vendar pa se zdi, da je ta problem bolj zapleten: jezikovna vulgarizacija je lahko tudi posledica »stanja duha« v družbi, ki se ima končno možnost javno artikulirati. V tem primeru seveda ne moremo govoriti o vulgarizaciji jezika, ampak o zrcalni vlogi jezikovnega izraza.

8.2.3

Pri obravnavi češčine oz. njene knjižnojezikovne norme bosta v središču našega zanimanja dva vidika: izvirna opredelitev (knjižno)jezikovne norme, kot se je oblikovala v okviru Praškega lingvističnega krožka (PLK), in njen razvoj predvsem v okviru češkega in (deloma) slovaškega jezikoslovja, pa tudi njena neposredna in posredna aplikacija v slovenski prostor.

8.2.3.1

Odkar je bil v zgodnjih 30-ih letih v okviru praškega strukturalizma (Havránek 1963) in njegove socialnozvrstne teorije tudi formalno opredeljen pojem norme kot imanentne lastnosti jezika nasploh, s posebnimi funkcijami pa še znotraj knjižnega jezika,²⁰ je ta pojem tako na Češkem, v drugih slovanskih lingvistikah (pregled Jedlička 1988), pa tudi drugod po svetu, (npr. Coseriu 1970; Bartsch 1985), doživel mnoge variante, dopolnitve, posredno ali neposredno celo popolne zavrnitve – najbolj eksplicitno morda prav v svojem izvirnem okolju na Češkem (Starý 1995). Po eni strani gre pač za naravni razvoj evropske in svetovne jezikoslovne misli, po drugi pa za radikalno spremenjene jezikovne okoliščine, ki so vplivale na radikalno spremenjeno jezikovno situacijo.

Vemo, da so na oblikovanje (knjižno)jezikovne teorije praških strukturalistov vplivale tako jezikovne in jezikoslovne kot tudi novonastale širše družbene in politične okoliščine na Češkem. Dotedanja učinkovitost knjižnega jezika zlasti na ravni njegove pragmatične aplikacije v celonarodno strukturo mlade, ambiciozne meščanskodemokratske države ni bila zadovoljiva. Hallerjevo izenačevanje knjižnojezikovne norme z normo umetnostnega jezika (Mathesius 1982; Havránek 1963;

19 Izrazita je zlasti internacionalizacija – tudi na ravni strokovnega izrazja; njen učinek pojmuje Zemskaja (1997) kot intelektualizacijo jezika.

20 B. Havránek (1963) ločuje dvestavinsko norme ljudskega jezika, kjer gre za razmerje med jezikovnim sistemom in rabo (uzusom), od trisestavinske knjižnojezikovne norme, kjer funkcijsko načelo daje možnost, da se sistemu in rabi – ta je omejena na knjižni jezik –, pridruži še uravnavanje knjižnega jezika od zunaj.

Nebeská 1995) je v spremenjenih družbenih in političnih okoliščinah stopnjevalo jezikovno frustracijo.

Tedaj prek ženevskih strukturalističnih idej evropsko aktualna metodologija jezikovnega raziskovanja, izhajajoča iz »objektivizacije« jezika – jezik postane »predmet« opazovanja in raziskovanja – je našla odziv v tedanjih družbenih in političnih okoliščinah nove čehoslovaške države. Saussurjevo pojmovanje jezika kot predmeta, »objekta« raziskovanja je operacionalizirano s pojmom sredstvo; gre za opredelitev jezika na ravni njegove sporazumevalne (komunikacijske) vloge kot sistema sredstev za izražanje z določenim namenom, npr. »/jezik kot sporazumevalno sredstvo določene – posebej narodne – skupnosti« (Havránek 1963). S tem je seveda odprta možnost instrumentalizacije jezika, saj je vzpostavljena dihotomija: jezik kot človekovo sredstvo za izražanje : jezik kot človeku lasten način izražanja.

Saussurjeva dihotomija (jezikovni) sistem – govor je nadgrajena s pragmatičnim spoznanjem o ključnih funkcijah jezika, prepoznavnih tako na ravni (pod)sistemov (langue) kot njihove realizacije v govoru (parole).

Funkcijski vidik, vsebovan že v pojmu jezikovne intencionalnosti (Teze PLK), je eno izmed temeljnih izhodišč razmišljanja o jeziku v okviru praške strukturalne šole. Ta vidik samodejno izloči knjižni jezik kot tisti, ki je prav s stališča funkcij znotraj jezika samega najbolj razčlenjen, edini obremenjen tudi zunajjezikovno, in sicer z vlogo narodne povezovalnosti in iz nje izhajajoče narodne reprezentativnosti (Havránek 1963). Zlasti za določene zgodovinske okoliščine, ko npr. jezikovna skupnost gradi svojo narodno prepoznavnost predvsem na jeziku ali ko se oblikuje državnost določene (narodne) skupnosti, je knjižni jezik še posebej opredeljen tudi s tema svojima zunajjezikovnima vlogama.

Popredmetenje (objektnost) jezika – jezik je namensko (sporazumevalno) sredstvo – omogoča, njegova funkcionalizacija – zaradi svojih prestižnih prvin z zunajjezikovno razsežnost je posebej pomembna za knjižni jezik, pa upravičuje poseganje v jezik. Lahko rečemo, da je funkcijsko uravnavanje njegove knjižne variante pomemben vidik normativnosti.²¹ Prek uzakonjanja (kodifikacije) knjižnojezikovne norme, da bi se v najboljšem primeru ohranjala njegova stabilnosti in druge zaželene lastnosti (Havránek 1963; Nebeská 1995), je tudi formalno dana možnost usmerjanja njegovega delovanja. Samo od demokratičnosti družbe je odvisno, ali bo to »usmerjanje« uveljavljala prek ustrezno spodbujanega, se pravi razvitega

21 I. Nebeská (1995) za PLK ugotavlja, da je funkcijskost splošni pristop k jeziku in temeljni princip njegove regulacije.

jezikoslovja,²² ali pa se bo vse skupaj dogajalo (tudi) v okviru ideoloških in sicer-
šnjih ambicij družbene oblasti.²³

Naj povzamemo: izvirno (predvsem Havránkovo) pojmovanje jezikovne norme izloča normo knjižnega jezika zlasti s stališča njegove posebne funkcije. Kot immanentna lastnost jezikovnega sistema je norma tvorno povezana s knjižnojezikovno rabo, funkcijski princip razumevanja (knjižnega) jezika pa predvideva tudi njeno uravnavanje oz. poseganja vanjo.

8.2.3.2

Širjenje oz. dograjevanje razumevanja (knjižno)jezikovne norme je bilo skladno z jezikoslovnim dogajanjem doma in po svetu. Z zаетjem tudi skladenske problematike, se pravi s prenašanjem interesnih poudarkov na višje ravnine jezikovne zgradbe, je nastopilo rahljanje njene zlasti glasovno-morfološke vezanosti in s tem seveda tudi njena jezikovnosistemska dorečenost (Nebeská 1995); s prehajanjem na vprašanja besedila, z zajemanjem tudi pragmatičnih okoliščin njegovega nastajanja, z vključitvijo komunikacijske problematike v jezikoslovje (z eksplicitnim poudarkom tudi na normi knjižnega jezika zlasti Jedlička 1974, 1978, 1982; Chloupek 1988; 1991),²⁴ s pritegnitvijo drugih ved v procesno razlago govornega dejanja (Kořenský 1988) se vprašanja norme relativizirajo – natančneje, postajajo odvisna od mnogih manj predvidljivih, tudi zunajjezikovnih okoliščin. Aktualizira se norma posameznih funkcijskih zvrsti, posameznih sistemskih danosti jezika, npr. leksikalna norma (Filipec npr. 1995). Funkcijski vidik, ki ga je vnesla v jezikoslovje praška šola v začetku 30-ih let, pa vendarle ohranja zvezo z mnogimi, tudi implicitno normativnimi segmenti nadaljnega jezikoslovnega dogajanja.

In vendar, kot rečeno, doživlja knjižni jezik in s tem tudi njegova norma po letu 1945, ko se Češka z drugimi slovanskimi državami znajde v okviru stalinistične

22 O poseganju v knjižnojezikovno normo B. Havránek meni: »Norma spisovného jazyka se vytváří i dále vyvíjí zpravidla za teoretických zásahu, a to teorie jazykové i mimojazykové« (1963: 31); če pojem zunajjezikovnosti odpira možnost ideološkega ali kakršnegakoli interesno omejenega poseganja v normo knjižnega jezika, bi ga moral pojem teoretičnosti omejevati.

23 O stanju duha na Češkem pred drugo svetovno vojno posredno priča tudi dejstvo, da so v okviru PLK našli modus vivendi tudi ruski intelektualci, med njimi pripadniki ruske formalistične šole (Jerma 1978); v kontekstu našega razmišljanja je relevanten predvsem delež R. Jakobsona. Vgraditev v Teze PLK spoznanja ne samo o komunikacijski (sporazumevalni), ampak tudi o estetski vlogi jezika odpira možnost celovite interpretacije jezika. S pritegnitvijo estetske vloge jezika na ravni umetnostne besede doživi Saussurjev pojem jezikovnega znaka variantno interpretacijo: obvestilnost (lahko) izhaja tudi iz njegove celovitosti.

24 A. Jedlička nadgradi pojmovanje norme z zunajjezikovnimi prvinami: jezikovno normo postavi v razmerje s konkretno komunikacijsko situacijo. Pritegnitev komunikacijskih prvin v pojem norme pomeni seveda tudi konec možnosti njene kodifikacije.

ideologije in njene eksplicitne jezikovne doktrine, dvojno frustracijo – v smislu ideologizacije in antiideologizacije; slednje seveda ne pomeni nujno resnične jezikovne demokracije. Na ravni jezikoslovja so posebna 50-a leta, ko zavračajo pojem strukturalizma predvsem zaradi njegove opredelitve jezika kot znakovnega sistema (Novak 1990). Jezik je opredeljen samo s svojo socialno (sporazumevalno) funkcijo (Travníček 1955).

Sicer pa kaže, da se v ideološko indoktriniranem družbenem okolju na Češkem po 1. 1945 stopnjuje tipična notranjejezikovna diglosija, kot imenuje F. Daneš (1997) pojav neknjižnega jezikovnega standarda (substandarda), t. i. obecné češtiny, ob češkem jezikovnem standardu oz. knjižnem jeziku. Da gre za neke vrste zavračanje normativne podobe jezika, lastne vsem medijem politične in ideološke propagande, pričajo 60-a leta, ko v družbeno oz. politično bolj sproščenih okoliščinah začne t. i. obecná čeština prevzemati vlogo knjižnega jezika: tedaj aktualni češki pisatelji, dramatik, esejisti – Hrabal, Škvorecký, Kohout idr. se načeloma (B. Hrabal dosledno) izražajo v jezikovnem substandardu – »obecní« češtiní.

Gre za zanimiv pojav, poseben tudi v okviru slovanskih jezikov, ko je zaradi razmeroma velike geografske razširjenosti ali vsaj centralne umeščenosti t. i. obecná čeština lastna velikemu številu govorcev. V okviru leposlovja je bilo to dejstvo v 60-ih letih učinkovito izrabljeno.²⁵ Zdi se, da se searlovská opredelitev umetnostnega besedila v smislu povnanjanja (umetnikovega) notranjega sveta ni mogla zgoditi v izrazni podobi jezika, ki je zaradi posebnih družbenih in političnih okoliščin izgubil verodostojnost v svojih najbolj izpostavljenih oz. vplivnih funkcijah (publicitika oz. ves medijski aparat); kaže, da je prevladoval občutek, da bi že sam izraz normiranega knjižnega jezika lahko vplival na izgubo obvestilne moči besedila ali obratno – »obecná« čeština je že samo s svojim glasovno-oblikoslovnim segmentom spregovorila sama po sebi.

Da je »obecná« čeština tudi človekova reakcija na politično jezikovno frustracijo dokazuje dejstvo, daje po 1968 v glavnem skupaj s svojimi nosilci v leposlovni besedi bila bolj ali manj na indeksu, da je tako ugasnila oz. izgubila svoj učinek.

8.2.3.2.1

V jezikoslovnih krogih je bil pojav »obecné« češtiny v manj pričakovanih govornih položajih vrednoten razmeroma skrajnostno. Nekateri jezikoslovci, med njimi zlasti P. Sgall ves čas, se pravi od 60-ih let, zagovarjajo rahljanje norme knjižnega

²⁵ Seveda je (bila) »obecná« čeština hvaležno karakterizacijsko sredstvo v leposlovju že prej (npr. Haškov Švejk). V 60-ih letih pa gre za dejstvo, da pri odmevnih leposlovcih prevzema funkcijo knjižnega jezika.

jezika (Sgall 1963; Sgall – Hronek 1992).²⁶ Zanimivo je stališče P. Sgalla, da bi s selektivnim odpiranjem knjižnojezikovne norme »obecní« češčini – gre zlasti za nekatere strukturne glasovno-oblikoslovne lastnosti – do določene mere preseglji ekskluzivnost knjižnega jezika: ta bi lahko postal sporazumevalni način tudi v ne-javnih govornih položajih, s čimer bi bila v veliki meri lahko presežena tipična češka diglosija (Sgall 1994).

Še vsaj dve stališči, ki jih češki jezikoslovci nekako od 80-ih let jasno artikulirajo, sta vsaj posredno v prid odpiranju norme knjižne češčine in s tem odpravljanju notranjejezikovne diglosije. Gre za radikalno kritiko funkcionalističnega (knjižno)jezikovnega kriterija kot temeljnega normativnega izhodišča nekaterih članov PLK zlasti s strani Z. Staréga (1995a; 1995b) in za spoznanja v zvezi s češko jezikovno situacijo v času baroka (Stich 1991; 1995); »obecná« češčina, tedaj tudi jezik javne besede, je s kodifikacijo starejšega (obrozenskega) jezikovnega standarda (Dobrovský, Jungmann) izgubila svoj prestižni položaj (Starý 1995a, 1995b; Sgall 1994).²⁷

V glavnem prevladujoče stališče o ohranjanju knjižne češčine v dosedanjih normativnih okvirih (npr. K. Hausenblas 1962; Skalička 1962; Chloupek 1991) je utemeljevano predvsem z geografsko omejenostjo »obecné« češčine, z možnostjo očitka t. i. pragocentrizma (Daneš 1997), z vsaj deloma drugačno jezikovno situacijo na Moravskem in v Šleziji – pogostejše uporabljanje knjižne češčine v govorjeni komunikaciji ob sicer izrazitejši narečni razdrobljenosti idr. Vendar F. Daneš uvršča med tri odločilne prvine, ki vplivajo na sodobno knjižno komunikacijo na ravni njene normativnosti na prvo mesto prav »specifično češko diglosijo« – poleg vedno globlje in natančnejše funkcijske diferenciacije in masovnega vpliva tujih jezikov, predvsem angleščine (1995; 1997).

8.2.3.2.2

V okviru aktualne problematike vpliva tujih jezikov, zlasti angleščine, na sodobni češki knjižni jezik²⁸ ne gre samo za normativno vprašanje, gre tudi za krčenje, perspektivno morda celo ukinjanje znanstvene komunikacije v nacionalnih jezikih oz. za ukinjanje vsaj nekaterih komunikacijskih položajev in področij. V tem smislu

26 Diskusija o vprašanih »obecné« češčine je bila v 60-ih letih prenesena tudi iz češkega prostora, npr. Slova a slovesnosti v Voprose jazykoznanija (npr. Sgall 1960).

27 Z. Starý (1995b: 62) očita Havránku različno vrednotenje odpiranja knjižne češčine ljudskemu jeziku: v husitskem obdobju naj bi ta pojav pomenil zblíževanje knjižnega in ljudskega jezika, v času baroka pa je »analogni proces« ovrednoten kot prehajanje »ljudskih posebnosti in dialektizmov v knjižni jezik«. Havránkovo stališče se zdi razumljivo, saj sta jezikovni situaciji različni: če drugega ne, gre za različno stopnjo ustaljenosti knjižne češčine, da o siceršnjih družbenih in političnih okoliščinah ne govorimo.

28 Na ravni predvsem čustvenega razmerja do knjižnega jezika je bila tovrstna problematika prisotna tudi v polemikah o novem češkem pravopisu, npr. v Literárných novinách.

kaže, da je jezikovni položaj v slovanskih jezikih, zlasti z manjšim številom govorcev, precej podoben, različna ali vsaj deloma različna pa je strokovna reakcija. (Prim. slovenščino, deloma slovaščino, posebnosti v zvezi s hrvaščino idr.) Razumno je seveda sprejemanje trenutno nespremenljive realnosti: dejstvo je, da je jezik »nadnarodne« znanosti angleščina; v kolikšni meri bo smiselnost njene rabe upoštevana (Daneš 1997), v kolikšni meri bo posegala v strukturo nacionalnega jezika in spreminjala njegovo normo, pa je seveda odvisno vsaj posredno od mnogih, tudi zunajjezikovnih dejavnikov, neposredno pa seveda od jezikovnega vedenja nosilcev drugih nacionalnih jezikov. Omeniti velja, da čeprav so »znanstvena spoznanja po svojem značaju nadnarodna« (Daneš 1997: 80), angleščina ni »nadnarodna«, zato je primerjava z vlogo srednjeveške latinščine v znanosti vsaj vprašljiva; zlasti v okviru manjših zahodnoevropskih narodov so prepoznavne njene imperialistične jezikovne ambicije (Phillipson 1992).

8.2.3.3

Naj na kratko povzamemo: sodobna češka knjižnojezikovna norma ostaja tudi konceptualno v svojih tradicionalnih okvirih, kar pomeni, da se je s poudarjeno prvino »prožne stabilnosti« sposobna prilagajati izjemno zahtevnim aktualnim družbenim potrebam, verjetno tudi s postopnim vstopanjem v vsaj nekatere nejavne govorne položaje. Tudi t. i. narodnoreprezentativna in narodnopovezovalna funkcija knjižnega jezika, opredeljena kot njegova imanentna lastnost v posebnih družbenih in političnih okoliščinah s strani nekaterih članov PLK, ima v tem trenutku v evropskem in svetovnem kontekstu še vedno temeljni smisel. Zgodovinske analogije brez upoštevanja širših družbenih okoliščin se zdijo zavajajoče.

8.2.4

Jezikovna situacija na Slovaškem je bila do leta 1989 determinirana z včasih bolj včasih manj zakrito težnjo po dvojezičnosti (Horecký 1979a). Ideje iz 20-ih let o enotnem narodu in jeziku, obnovljene v 50-ih in deloma 60-ih letih v okviru stalinistične jezikovne doktrine (Buzassyová 1995; Bosák 1995a) so poleg ideološke obremenitve, lastne vsem slovanskim jezikom, še dodatno obremenile normo knjižne slovaščine: pojem vrednotenja (knjižnega) jezika na podlagi jezikovne zvesti (v zb. 1967 npr. Růžička; Miko idr.), se pravi – splošno rečeno, odgovornosti prvemu izmed kriterijev knjižnosti J. Růžičke (1967) – narodni reprezentativnosti, je pomemben vidik normativnega pristopa. Jezikovni normativisti, kot jih imenuje J. Bosák (1995a), so si odpirali pot do jezika tudi prek (vsaj delnega) spreminjanja razmerij med pojmi knjižna norma, uzus, kodifikacija: norma je zbir jezikovnih

zakonitosti (npr. Kočiš 1979) – meja s kodifikacijo se tako briše. Sicer pa se je mogoče samo strinjati s spoznanjem istega avtorja (Bosák 1997), da tudi javna sodobna komunikacija postaja vedno bolj govorjena, spontana (demokratizacija življenja), kar seveda bo moralo vplivati oz. že vpliva na pojmovanje (knjižno)jezi-kovne norme, sploh pa na njeno uzakonjanje.

Jezikovno stratifikacijo, ki pomeni temeljit odmik od stilnofunkcijskega koncepta praške šole, je predstavil J. Horecký (1979b).²⁹ Izhajal je iz narodnega jezika, iz njegove geografsko-socialne členjenosti in s tem povezanih različnih komunikacijskih dejanj. Ločil je knjižni jezik, standard, substandard, nadnarečje in narečje.³⁰ Jezikovni standard naj bi se od knjižnega jezika ločeval po tolerantnejši normi. Kljub aktualnemu komunikacijskemu pristopu se koncept Horeckéga ni uveljavil v praksi (Bosák 1995b).³¹ Vendar pa ostaja dejstvo, da model Horeckéga odseva, kot piše J. Bosák (1997: 49), »realno situacijo v funkcioniranju slovaščine 70-ih let našega stoletja«.

Aktualna podlaga sodobnega normativnega opisa (knjižne) slovaščine naj bi bila socialno-komunikacijska (Bosák 1995a; Buzassyová 1995); temeljni dvom o smiselnosti vračanja v 60-a leta, ko so nastala Růžičkova merila knjižnosti – gre za prizadevanja nekaterih jezikoslovcev –, je mogoče utemeljiti predvsem s popolnoma spremenjeno jezikovno situacijo, v kateri se je znašla slovaščina 90-ih let (Bosák 1997).

Lahko povzamemo, da je naravnost tudi slovaškega jezikoslovja do knjižnojezi-kovne norme oz. do jezika nasploh – podobno kot v drugih jezikovnih okoljih, še zlasti pa tistih, kjer je po letu 1990 nacionalni jezik postal tudi državni jezik neka-ko dvovrstno: samoumevnosti jezikovne rabe v vseh komunikacijskih položajih se prilagaja tudi zavest o tem. Če se to ne zgodi, ostaja neke vrste »konfliktnost« med jezikovno formalno resničnostjo in zavestjo o potrebnosti, celo nujnosti ohranjanja oz. vzdrževanja varovalnega razmerja do jezika. Ne glede na podobne zunaj- in znotrajjezikovne okoliščine je posploševanje določenih jezikovnovedenjskih vzorcev in jezikoslovnega razmerja do njih lahko zelo tvegano oz. zavajajoče. Aktualna slo-venska izkušnja ni najbolj spodbudna: določeni družbeni sloji, kapitalsko nezane-marljivi, se zdi, da izbirajo jezik npr. glede na družbeno prestižnost komunikacijskega položaja: zlasti angleščina, nemščina, tudi italijanščina se ob slovenščini pojavljajo kot komunikacijski jeziki v marsikdaj neutemeljenih (nerazumnih) položajih.

29 V diskusiji na bratislavski konferenci o teoriji knjižnega jezika je K. Horálek (1979) v zvezi s prispevkom J. Horeckéga opozoril na nujnost novega kritičnega ovrednotenja stališč praške šole.

30 Nekatere tendence v sodobnem češkem jezikoslovju (Starý 1995a; deloma Sgall že npr. od 1960. leta dalje idr.) izkazujejo določene asociacije z obravnavano jezikoslovno strategijo.

31 V slovaščini se namreč (še) ni izoblikoval splošni (neknjižni) substandard, kot je npr. t. i. obecná češčina ali pogovorna ruščina (Bosák 1989).

8.2.5

Z vidika oblikovanja norme določajo knjižno slovenščino vsaj tri prvine:

- 1) največja narečna členjenost med slovanskimi jeziki;³²
- 2) skozi vso zgodovino do najnovejšega časa različna stopnja ndržavnosti;
- 3) političnoideološka izkušnja, vendar v zvezi s slovenščino glede na večino drugih slovanskih jezikov modificirana v smislu variantnega jugoslovanskega modela.

Izhajajoč iz sodobnega stanja knjižnojezikovne norme lahko povzamemo, da so omenjene prvine vplivale predvsem na

- kronično prisotnost knjižnonormativnega uravnavanja tako znotraj jezikovnega (še v 19. stol. npr. tudi glede na knjižno prekmurščino, poskusi oblikovanja vzhodnoštajerskega jezikovnega standarda), predvsem pa medjezikovnega,³³
- premajhno upoštevanje ali celo neupoštevanje (knjižne) slovenščine na celotnem narodnostnem prostoru (zamejstvo – Italija, Avstrija, Madžarska) in vsaj v strnjeni diaspori; zaradi številčnosti izseljencev, predvsem pa zaradi razvite šolske in sploh kulturniške dejavnosti je v tem smislu aktualna zlasti Argentina (Glušič 1996).

8.2.5.1

Različna stopnja ndržavnosti³⁴ slovenskega jezika je imela za posledico različno stopnjo dvojezičnosti njegovih nosilcev na celotnem etničnem prostoru.³⁵

Iz spoznanja neposredne jezikovne konkurenčnosti, v kateri je imela slovenščina v danih zgodovinskih razmerah vedno objektivno manjše možnosti (Toporišič 1991), se je pri Slovencih razvil neke vrste kompenzacijski občutek aktivnega razmerja do svojega jezika: pojem t. i. jezikovne ogroženosti, boljše nesamoumevnosti,

32 Kot je znano (Ramovš 1936), je mogoče slovenščino predvsem na podlagi glasoslovno-morfoloških lastnosti členiti na sedem temeljnih narečnih baz s 46 narečji; F. Bezljaj (1967: 16) ugotavlja, da »n/oben drug slovanski jezik ni tako občutno diferenciran«; narečno, zlasti pa narečnobazično različnost lahko interpretiramo kot apriomo duhovno bogastvo tudi v smislu humboldtvske različnosti »videnja sveta«. V zvezi z razvojem norme slovenskega knjižnega jezika (prim. razpravo str. 115).

33 Slovenska knjižnojezikovna norma se je tako rekoč do konca 19. stol. v precejšnji meri oblikovala protistavno z nemščino – tu je seveda izjemna Kopitarjeva slovnica. Šele Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar je prek slovenskih iztočnic predstavil slovenski pojmovni svet tedanjega časa in po njem uravnaval nemško leksikalno gradivo (Vidovič Muha 1995).

34 Tudi jugoslovanska ustava iz leta 1974, ki velja vsaj s slovenskega stališča za najbolj demokratično v okviru nekdanje predvojne in povojne Jugoslavije, izloča uporabo slovenščine iz vojaškega poveljevalnega in vojaškega učnega jezika (V. Gjurin 1991: 100); v tem smislu je bil deloma izjemen čas med drugo svetovno vojno. Sicer pa že samo dejstvo, da je bilo glavno mesto države Jugoslavije vedno zunaj Republike Slovenije je imelo seveda tudi samoumevne jezikovne posledice: na ravni visoke državne administracije je bila slovenščina v najboljšem primeru jezik drugega, se pravi prevodnega ubesedovanja.

35 Zlasti po nastanku prve Jugoslavije leta 1918 oz. po priključitvi Koroške Avstriji 1920 je nujno ločevati položaj Slovencev, ki so ostali zunaj matične domovine – v Italiji, Avstriji in na Madžarskem – kjer so se znašli kot manjšina.

ki je postal sestavina slovenske (jezikovne) zavesti, lahko v njegovi tvorni varianti obravnavamo kot spodbudnik vzdrževanja jezika v vseh tistih njegovih življenjskih vlogah, ki so bile v določenih zgodovinskih okoliščinah optimalne. Sicer pa je pojem nesamoumevnosti in ogroženosti slovenščine mogoče razumeti tudi vzročno-posledično: odsotnost državnopredstavitvene vloge slovenščine pomeni že apriorno neenako možnost njene uporabe in s tem seveda njenega naravnega razvoja v posebej občutljivi večjezikovni državni skupnosti, tudi z zadnjo jugoslovansko izkušnjo po letu 1945; zavest ogroženosti je torej (bila) posledica nesamoumevnosti uporabe svojega jezika v vseh govornih položajih oziroma posledica nesamoumevne, politično izpostavljene odločitve.

V danih okoliščinah je razumljivo, da je na oblikovanje norme slovenskega knjižnega jezika skozi vso njegovo zgodovino imela izrazit vpliv jezikovna politika, za katero pa tako rekoč dosledno velja, daje bila sicer načeloma narodotvorna, vendar pa preveč odvisna od dnevne politike in zato vsaj daljnosežno jezikovno večkrat nekonstruktivna. Nerazvidnost lastnih meril delovanja jezikovne politike kot prvine jezikovne kulture v daljni in bližnji zgodovini najprej v razmerju do istodravnega jezika (nemščina, srbohrvaščina) danes predvsem v razmerju do t. i. svetovnega jezika (angleščina, deloma nemščina) vseskozi zaznamuje oblikovanje oziroma vzdrževanje norme slovenskega knjižnega jezika.

8.2.5.2

O oblikovanju lastne normativne podobe slovenskega knjižnega jezika je posebej smiselno govoriti po njegovi dokončni ustalitvi, se pravi po izidu obsežnega Pleteršnikovega slovarja (1894/95): tedaj je prvič v zgodovini slovenskega slovarstva vzeto za izhodišče izrazje pojmovnega sveta slovenskega človeka in temu izrazju je bila neposredno ali posredno dana tudi normativna podoba. Lahko rečemo, da se s tem slovarjem vsaj v glavnem končuje iskanje normativnosti slovenščine v kontrastivni povezavi z nemščino – razpoznavne lastnosti slovenščine se oblikujejo iz nje same (Vidovič Muha 1995a).

Čas 30-ih let zaznamuje močno samoohranitveno jezikovnopolitično delovanje (v smislu jezikovne kulture), pogojeno z unitarističnimi težnjami države, ki so se na področju šolstva pojavljale v zvezi z učbeniki – ti naj bi bili vsedržavni, v slovenščino pa naj bi se prevajali le, dokler ne bi postala srbohrvaščina vsedržavni jezik – tudi na področju strokovne terminologije in s tem posredno tudi znanstvenega jezika (Rotar 1996).³⁶

36 Slovenska situacija tedanjega časa spominja na slovaška 20-a leta.

Predvsem trideseta leta z idejami evropskega (praškega in ženevskega) strukturalizma – gre zlasti za pojmovanje jezikovne zvrstnosti s poudarkom na posebnostih knjižnega jezika, eksplicitno obravnavanje jezika kot sistema glede na njegovo govorno realizacijo idr. –, pomenijo tudi v slovenskem prostoru začetek dogajanja, ki se posploši v zgodnjih šestdesetih letih. V tem času se v slovenskem jezikoslovju izoblikujeta dve pojmovanji knjižnega jezika in njegove norme: tradicionalistično – knjižni jezik je monolitna pojavnost z normo slovničarsko popravljenega »dobrega avtorja«,³⁷ in druga, načeloma neodmevna, ki izhaja iz programsko pisane razprave B. Voduška (1932/33) s povednim naslovom *Za preureditev nazora o jeziku*, z nekaterimi, tedaj evropsko aktualnimi idejami o jeziku.

Za Voduškovo razumevanje slovenske (knjižno)jezikovne norme je pomembna zlasti narodnozdrževalna vloga knjižnega jezika, zato se mu zdijo nedopustni posegi v njegovo normo s stališča dnevne politike; gre predvsem za purizem 19. stoletja, ki je z idejo panslavizma prekinil naravno podstavo knjižnojezikovne norme, izhajajoče iz naravne ljudske govornice,³⁸ in za purizem tridesetih let, ki se je lotil vsega izvorno slovanskega. Glede na različne socialne funkcije knjižnega jezika Vodušek zavrača povzdigovanje umetnostnega jezika v normativno merilo; zlasti znanstveni jezik ima s svojo funkcijo pogojeno prepoznavno podobo, npr. nominalno izražanje. Z Voduškovimi večinoma polemičnimi razmišljanji o jeziku smo imeli v slovenskem prostoru sicer neodmevno, vendar pa evropsko aktualno socialnofunkcijsko razumevanje jezika.

Čas do šestdesetih let zlasti v smislu delovanja B. Voduška v zgodnjih tridesetih in med petdesetimi in zgodnjimi šestdesetimi leti (kritike zlasti slovarskega dela *Slovenskega pravopisa* iz 1950 v smislu nerazvidnosti leksikalne stilne, časovne, zvrstne členjenosti, zavzemanje za naravno podobo govornega knjižnega jezika pomemben normativni vidik jezik intelektualne Ljubljane), na metodološko raziskovalni ravni tudi A. V. Isačenka – gre za njegovo dialektološko monografijo *Govor vasi Sele na Rožu* iz 1939. leta, besedotvorno razpravo A. Breznika iz 1944, za dela funkcionalističnega strukturalista R. F. Mikuša (več o omenjenih avtorjih A. Vidovič Muha str. 277, 307; 1994) lahko obravnavamo kot neke vrste usmerjanje jezikoslovnega razvoja v moderno, evropsko aktualno razumevanje knjižnega jezika, njegove vloge in delovanja.

37 Kot je znano, se s pojmom »dobrega avtorja« srečamo tudi v češkem jezikoslovju tega časa. B. Havránek (1963: 31) ugotavlja, »da sodi v normo knjižnega jezika to, kar je v sodobni knjižni rabi; v bistvu je to Ertlov »dober avtor«; seveda pa tu ni sledu o slovničarskih »korekturah«.

38 Pojem naravna ljudska govornica je že od B. Havránka (1963. 1. izd. 1932) določen z dejstvom, da njegova norma ni podvržena zunajjezikovnemu uravnavanju, kar je seveda samoumevna posledica odsotnosti zunajjezikovnih vlog (v zvezi z narodom predstavitvenost in povezovalnost).

8.2.5.3

Jezikoslovna dogajanja, ki so zaznamovala zgodnja šestdeseta leta v smislu nadaljnega jezikoslovnega razvoja, je kritika *Slovenske slovnice* iz 1956. leta J. Toporišiča (1960), ki pomeni hkrati tudi zasnovno nove slovnice istega avtorja zlasti iz leta 1976, odmevna in strokovno argumentirana kritika *Slovenskega pravopisa* iz 1962. leta zlasti avtorjev B. Pogorelec, B. Urbančiča, J. Toporišiča, prav tako odmevna in prav tako strokovno podprta kritika *Poskusnega snopiča Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) iz 1963. leta, zlasti F. Jakopina, B. Pogorelec, pa tudi čeških avtorjev (gl. tudi str. 289). Posebno mesto v tem času zavzema intelektualno močna kritika funkcionalističnega oz. tehnokratskega omejevanja jezika, ki jo je napisal E. Kocbek (1963).³⁹

8.2.5.3.1

Jezikovnozvrstne (funkcijskostilne) teorije,⁴⁰ ki se je v tem času (iz)oblikovala na Slovenskem, zaradi posebnih slovenskih okoliščin v nobenem primeru ne moremo razumeti kot čisto aplikacijo češkega pojmovanja (knjižnega) jezika v okviru PLK. Slovenska varianta jezikovnih zvrsti tega časa se nam predstavlja vsaj v dveh podobah:

- Glede celovitosti jezikovne vloge izbirna smer poudarja tako rekoč samo sporazumevalno (komunikacijsko) vlogo jezika; da bi bil končno presežen umetnostni jezik kot edini vrednostni (normativni) kriterij za vse druge jezikovne funkcijske zvrsti, se o posebnostih umetnostnega jezika (zlasti R. Jakobson) tako rekoč ne govori (B. Urbančič 1960/61, 1961162; 1972), ali pa je njegova vloga zaradi polemičnih okoliščin izrazito izpostavljena (npr. J. Gradišnik). Protipuristično stališče B. Urbančiča se kaže predvsem v izrazitem poudarjanju jezika (le) kot »sredstva za sporazumevanje«. Podobno stališče zasledimo tudi pri drugih jezikoslovcih, npr. B. Pogorelec (1965: 132): »J/ezik kot sredstvo za sporazumevanje ni enotna tvorba«. Zanemarjanje t. i. pesniške (poetske) vloge jezika je bila v tistem trenutku, kot rečeno, do neke mere razumljiva, ker je pač vsa slovenska normativna knjižnojezikovna tradicija temeljila na bolj ali manj idealiziranem jeziku leposlovja kot najvišjem normativnem merilu.
- Z dokončnim sprejetjem zasnove SSKJ in z njenim uspešnim dograjevanjem ob nastajanju njegove 1. knjige (izid 1970) se uveljavi (na leksikalni ravni) celovita slovenska jezikovnozvrstna (funkcijskostilna) teorija.

39 Obvestilna moč tedanjega Kocbekovega razmišljanja o jeziku sega z mnogimi prvina mi prav v današnji čas.

40 Iz PLK izhajajoči pojem funkcijski stil je J. Toporišič nadomestil z jezikovna zvrst, ki se je prek učbenikov prenesel tudi v šole in tako postal splošen.

SSKJ odlikujeta vsaj dva sklopa prvin:

- Kot rečeno, uveljavitev zvrstnega (funkcijskostilnega) pojmovanja jezika v slovenskem (jezikoslovnem) okolju na podlagi razmeroma uravnotežene funkcij-skozvrstne dokumentacije; gre za prepoznavanje knjižnojezikovne norme na ravni podsistemov knjižnega jezika; prvič po Pleteršnikovem slovarju, se pravi po l. 1894/95, je aktualiziran tonemski naglas.⁴¹
- Ohranitev čiste referenčnosti oz. uvedba t. i. pomenskih kvalifikatorskih pojasnil izloča iz slovarske razlage političnoideološko vrednostno načelo, npr. v kapitalistični ekonomiki *delnica* 'vrednostni papir, ki izkazuje pravico do de-leža' ipd.⁴²

Zlasti s stališča relevantnosti celovite knjižnojezikovne norme za SSKJ velja, da iz političnoideoloških razlogov ni mogel zajeti bogate jezikovne ustvarjalnosti slovenskega izseljenstva, slovensko zamejstvo pa je bilo lahko upoštevano le deloma.

8.2.5.3.2

Zgodnja 60-a leta zaznamuje slovenski jezikoslovni in sploh kulturniški prostor razprava o jeziku E. Kocbeka (1963). Svoje razmišljanje utemeljuje s potrebo po avtentičnosti jezikovnega izraza, kajti »vprašanje jezika postaja vprašanje človekovega uresničevanja« (206).

Na temelju postavitve jezika v središče prepoznavanja človeka kot takega, identifikacije človeka – je Kocbek napisal kritiko navideznosti oz. utvare resnice, izhajajočega iz nekaterih ključnih političnih ideologemov tedanjega časa.⁴³ V kritiko videza resnice je Kocbek vgradil tudi kritiko tehnokratske redukcije jezika na čisti jezikovni funkcionalizem: opredelitev jezika v smislu sredstva/orodja pomeni njegovo alienacijo – z drugimi besedami: pomeni izraz utvare resnice.⁴⁴

Sicer pa pojem jezika predstavi Kocbek na ravni govora, ki ga razume predvsem kot sposobnost človeku lastne zavesti – ontološki vidik; z normativnega vidika je zanimivo njegovo razumevanje jezika v ožjem smislu: gre za sistem človekovega

41 Po zaslugi J. Riglerja prinaša SSKJ podatek o visokem – nizkem tonu; s shemami za dinamični in tonemski naglas rešuje v *Uvodu v SSKJ* (I, XXV–LVIII) naglasno problematiko tudi na ravni oblikoslovja.

42 Velja omeniti, da so prav iz redaktorskih izkušenj ob nastajanju 1. knjige SSKJ nastali nekateri za normativnost knjižnega jezika zanimivi ali zanimivejši članki, npr. T. Korošca, J. Müllerja, A. Vidovič Muhe. Skratka SSKJ je vsekakor razgibal slovenski prostor tudi v smislu širšega, aktualnega razmišljanja o jeziku.

43 V okviru frazemov, ki jih za obdobje med leti 1945 in 1995 razčlenjuje na podlagi časopisnega gradiva E. Kržišnik (1998), se vsaj posredno kažejo tudi nekateri ideologemi, npr. *kapitalistična politika oz. politika kapitalističnih držav, imperialistične države* ipd.

44 Kocbekove *Misli o jeziku* izkazujejo avtorjevo poznavanje ne samo relevantnih filozofskih del, pač pa tudi relevantna jezikoslovna, predvsem Bühlerja, ženevsko strukturalno šola, verjetno tudi teze PLK.

besednega izražanja z »narodnoizkustveno ureditvijo« in tudi s takšno kodifikacijo; utemeljen je v slovarju in slovnici strukturalni vidik. Obema pojmom, se pravi govoru in jeziku v ožjem smislu, pridruži Kocbek še pojem besede kot afirmacijo individualnosti in s tem »poziv bližnjiku«; v bistvu gre za sociološki vidik jezika, ki ga Kocbek predstavi z Bühlerjevo jezikovno trisestavinskostjo: razodevalna in predstavitevna vloga glede na tvorca sta glede na naslovnika samodejno pozivni.

Kaj je torej za Kocbeka jezik? Prek pojma besede mu pomeni človekovo samourešničevanje: sposobnost zavesti (govor) se udejanja prek specifično (glede na narod) urejenega sistema. Eno izmed temeljnih sporočil njegovega razmišljanja izhaja iz spoznanja o moči jezika, o moči »besede«, kajti »beseda svet tolmači«, zato je »močnejša od realnosti«. Jezik prek besede dobiva tako temeljne etične razsežnosti, saj je vrednost jezika hkrati »vrednost govorečega«. Zato je po Kocbeku boj za resnico jezika v bistvu boj za resnico nasploh.

V bistvu pomeni Kocbekovo besedilo kritiko dehumanizirajočega pristopa k jeziku, kritiko instrumentalizma, omejenega na razumevanje jezika (samo) kot orodja oz. sredstva z določeno vlogo. Kocbeku je v zgodnjih 60-ih letih uspelo povezati pojem jezika, njegove norme in uzakonitve (kodifikacije) z vrednostnim pojmom človeka oz. njegove besede.⁴⁵

8.2.5.4

Zlasti v prvi polovici sedemdesetih let se jezikovnozvrstno pojmovanje (knjižnega) jezika dopolnjuje tudi v smislu posebnosti, ki jih pogojujejo slovenske okoliščine (npr. Toporišič 1970). Med funkcijskimi zvrstmi je veliko pozornosti namenjene publicistiki (Dular 1975, Korošec 1977). Jezikovnozvrstno pojmovanje jezika se nadgrajuje s poskusi zajetja področij (javne) jezikovne komunikacije (Toporišič, Gjurin 1981).

Kot da so se zlasti v drugi polovici sedemdesetih in prvi polovici osemdesetih let ponovila zgodnja trideseta leta: zlasti prek šolstva, šolskih programov in učbenikov se je stopnjeval unitaristični pritisk, ki je izzval odločno odklonilno reakcijo slovenske javnosti: vprašanja jezikovne politike stopijo v ospredje jezikovnega zanimanja; jezikovna politika se pojavi kot temeljni spodbudnik utrjevanja slovenske jezikovne zavesti in s tem vsaj posredno kot neke vrste normativni jezikovni filter zlasti v razmerju do srbohrvaščine. Znotraj množične politične organizacije *Socialistične*

45 Humanistična prvina razumevanja jezika je zelo zabrisana v zasnovi prenove pouka slovenščine na srednji pa tudi osnovni šoli. Temeljita razčlenitev jezika izhaja samo iz (pragmatično)funkcijskega načela t. i. sredstva javne komunikacije.

zveze delovnega ljudstva Slovenije so bile oblikovane po posameznih komunikacijskih področjih (gospodarstvo, znanost, vojska, film in televizija idr.) različne delovne skupine z nalogo skrbeti za slovenščino v vseh javnih komunikacijskih položajih in področjih. Odmevno in za normo knjižnega jezika predvsem posredno vplivno je bilo delo *Jezikovnega razsodišča* (1981–1989): manj morda v vlogi jezikovne svetovalnice in bolj v politično inštitucionalizirani težnji gojitve zavesti o odgovornosti za kakovost javne besede.

Devetdeseta leta se zdi, da zaznamuje potreba po spremembi tako splošne kot tudi politične zavesti (zavesti odgovornih politikov) o položaju in vlogi slovenščine kot državnega jezika. Še naprej se bolj ali manj marginalno razpravlja o ogroženosti in išče »zunanjega sovražnika«, v veliki meri brez temeljnega spoznanja, da smo se znašli v položaju drugih (evropskih) številčno manjših jezikov, ki s konkretnimi predvsem motivirajočimi prvinami uravnavajo položaj svojega jezika v razmerju do drugih jezikov, tudi do svetovnega.⁴⁶

8.3

Kljub znotrajjezikovni »diglosiji«, pa tudi spremenjeni medjezikovni situaciji, nastali zaradi razpada večnacionalnih in s tem tudi večjezičnih držav, »amerikanizaciji« življenja slovanskega sveta in s tem seveda njegovih jezikov – ali pa morda prav zaradi vsega tega – se zdi, da se v slovanskem svetu ohranja težnja po izvirnem pojmovanju norme knjižnega jezika oziroma po aktualizaciji koncepta »prožne stabilnosti«, iz katerega izhaja. Ta namreč odpira tudi možnost vsaj delne redefinicije jezika in s tem normativnosti kot reakcije na spremenjene družbene in individualne komunikacijske potrebe; tako ostaja prostor za razumevanje jezika kot izraza celostne podobe človeka in ne samo njegovih različnih javnih vlog.

46 Leta 1995 je Fakulteta za družbene vede in novinarstvo organizirala več medijskih nastopov na temo *Slovenščina ogrožena – da ali ne?* predvsem z aktualnega vidika, se pravi v razmerju slovenščine do svetovnih jezikov, predvsem angleščine. Temeljno sporočilo je bilo, da je danes slovenščina ogrožena od svetovnih jezikov pač toliko, kolikor so ogroženi vsi drugi moderni jeziki zlasti številčno manjših (državnih) jezikovnih skupnosti.

9 Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika

(Slovenski jezik 1998: Opole)

9.1

Slovenski jezik, posebej njegovo knjižno varianto, določa dejstvo, da je število nosilcev tega jezika vsaj v okviru evropskega pojmovanja relativno majhno, vendar pa uravnoteženo z močno jezikovno in sploh kulturno zavezanostjo njegovih nosilcev lastni nacionalni entiteti, prepoznavni tako v evropskem kot tudi širšem kontekstu (Vidmar 1932). Neke vrste naravno kompenzациjo številčnosti predstavlja narečna členjenost slovenščine, ki je v okviru slovanskih jezikov najštevilčnejša.¹

Drugo pomembno dejstvo, ki zaznamuje nosilce slovenskega jezika skozi vso zgodovino tako rekoč do najnovejšega časa, pa je različna stopnja nedržavnosti tega jezika,² kar je imelo za posledico zopet različno stopnjo dvojezičnosti njegovih nosilcev na celotnem etničnem (poselitvenem) prostoru.³ Samoumevnost jezikovne danosti, ki pogojuje naravno razmerje do svojega (materne) jezika, je (bila) v primeru slovenščine ves čas prepletena po eni strani z optimalističnim prizadevanjem po vzpostavitvi, če ne lastne države s slovenščino kot samoumevnim državnim jezikom, pa vsaj njene dvojezičnosti – enakopravnosti in seveda enakovrednosti z večinskim sojezikom v skupni državi (Horecký 1979: 21–25) – po drugi pa v danih političnih in družbenih okoliščinah z nujnost jo ohranitve statusa quo, se pravi z bolj ali manj aktivnim upiranjem popolni asimilaciji.

Iz spoznanja neposredne jezikovne konkurenčnosti, v kateri je imela slovenščina v danih zgodovinskih razmerah vedno objektivno manjše možnosti (Priatelj 1937; Toporišič 1991), se je pri Slovencih razvil neke vrste kompenzacijski občutek v že omenjenem smislu aktivnega razmerja do svojega jezika: pojem t. i. jezikovne

1 Kot je znano že iz *Kratke zgodovine slovenskega jezika* F. Ramovša (1936: 96–146), je mogoče slovenščino predvsem na podlagi glasoslovno-morfoloških lastnosti členiti na sedem temeljnih narečnih baz s 46 narečji; F. Bezlaj (1967: 16) ugotavlja, da »noben drug slovanski jezik ni tako občutno diferenciran; narečno, zlasti pa narečnobazično različnost lahko interpretiramo kot apriorno duhovno bogastvo tudi v smislu humboldtovske različnosti »videnja sveta«.

2 Tudi jugoslovanska ustava iz leta 1974, ki velja vsaj s slovenskega stališča za najbolj demokratično v okviru nekdanje predvojne in povojne Jugoslavije, izloča uporabo slovenščine iz vojaškega poveljevalnega in vojaškega učnega jezika (Gjurin 1991: 100); v tem smislu je bil deloma izjemen čas med drugo svetovno vojno (Avšič 1969). Sicer pa že samo dejstvo, da je bilo glavno mesto države Jugoslavije vedno zunaj Republike Slovenije, je imelo seveda tudi samoumevne jezikovne posledice: na ravni visoke državne administracije je bila slovenščina v najboljšem primeru jezik drugega, se pravi prevodnega ubesedovanja.

3 Zlasti po nastanku prve Jugoslavije leta 1918 oz. po priključitvi Koroške Avstriji je nujno ločevati položaj Slovencev, ki so ostali zunaj matične domovine, kjer so se znašli kot manjšina.

ogroženosti, morda bolje nesamoumevnosti, ki je postal sestavina slovenske (jezikovne) zavesti, lahko v njegovi tvorni varianti obravnavamo kot spodbudnik vzdrževanja jezika v vseh tistih njegovih življenjskih vlogah, ki so bile v določenih zgodovinskih okoliščinah optimalne.

Sicer pa je pojem nesamoumevnosti in ogroženosti slovenščine mogoče postaviti tudi v vzročno-posledično razmerje: odsotnost državnopredstavitvene vloge slovenščine pomeni že apriomo neenako možnost njene uporabe in s tem seveda njenega naravnega razvoja v posebej občutljivi večjezikovni državni skupnosti, tudi z zadnjo jugoslovansko izkušnjo po letu 1945; zavest ogroženosti je torej (bila) posledica nesamoumevnosti uporabe svojega jezika v vseh govornih položajih oziroma posledica nesamoumevne, politično izpostavljene odločitve.

V danih okoliščinah je razumljivo, da je na oblikovanje norme slovenskega knjižnega jezika⁴ skozi vso njegovo zgodovino imela izrazit vpliv jezikovna politika, za katero pa tako rekoč paradigmatično velja, da je bila sicer načeloma ves čas narodotvorna, vendar pa, kot bomo videli, preveč odvisna od dnevne politike in zato vsaj daljnosežno jezikovno večkrat nekonstruktivna. Nerazvidnost lastnih meril delovanja jezikovne politike kot prvine jezikovne kulture (Stich 1979; Jedlička 1974) – v daljni in bližnji zgodovini najprej v razmerju do istodržavnega jezika (nemščina, srbohrvaščina), danes predvsem v razmerju do t. i. svetovnega jezika (angleščina, deloma nemščina, tudi italijanščina) – vseskozi zaznamuje oblikovanje oziroma vzdrževanje norme slovenskega, od leta 1991 tudi državnega (knjižnega) jezika.

9.2

Za razumevanje jezikoslovnega dogajanja na Slovenskem zlasti v zvezi s knjižnojezikovno normo, je nujno na kratko pregledati vsaj tri obdobja slovenske jezikovne in jezikoslovne zgodovine:

- Čas in okoliščine oblikovanja slovenskega knjižnega jezika,⁵ kot ga v smislu socialne jezikovne zvrstnosti določa moderno jezikoslovje, v svojih temeljih vezano na praški strukturalizem (Jakobson, Havránek, Mukařovský 1986:

4 Norma (knjižnega) jezika izhaja iz spoznanj in uzaveščenih značilnosti lastnega jezikovnega sistema, pa tudi iz tistih prvin (norme) drugega/tujega jezikovnega sistema, ki so šle skozi (morebitni) filter jezikovne politike (Coseriu 1988a: 52; isti 1988b: 298–302; Vidovič Muha 1995a: 153–156).

5 V slovenskem prostoru sta prisotni dve tezi o začetkih slovenskega knjižnega jezika: Kidričeva (1926–1938: 10) veže knjižni jezik na 16. stol., izhajajoč iz naključnosti slovenskih srednjeveških spomenikov, Grafenauerjeva (1919: 11), nasprotno, gradi na nenaključnosti teh spomenikov, na njihovi kontinuiranosti v smislu knjižnojezikovne tradicije; slednji se izrecno pridružuje npr. B. Pogorelec (1974), imajoč v zavesti predvsem bogato funkcijskozvrstno razslojenost slovenskih srednjeveških spomenikov, verjetno manj pa (narodno) predstavitevno vlogo knjižnega jezika.

162–169; Havránek 1963: 30–60; Hausenblas 1994), vsaj posredno prek funkcijske razvejenosti pa tudi pragmatično jezikoslovje. Gre predvsem za ločitev pojmov t. i. kulturnega jezika (Horálek: 1954) in knjižnega jezika. Za naše razmišljanje pa je posebej pomembno dejstvo, da se že v samih začetkih knjižnega jezika pojavijo prvine, ki v različni intenzivnosti spremljajo slovensko jezikoslovje tako rekoč vse do danes.

- Zlasti 19. stoletje z izrazito problemsko izpostavitvijo razmerja med pojmom knjižni in ljudski jezik (Orožen 1996), razmerja, ki je bilo z različnimi poudarki prav tako živo še v šestdesetih letih našega stoletja, in tako problematiziralo normo knjižnega jezika.
- Dvajseto stoletje, ki že v začetku prinese pod vplivom evropskega t. i. psiholingvizma pomemben poskus spremembe razumevanja slovnice v smislu njenega približevanja jezikovni resničnosti (Breznik: 1908), kar bi posredno lahko vplivalo na jezikovno (besedilno) normo. Predvsem trideseta leta z idejami evropskega (praškega in ženevskega) strukturalizma – gre zlasti za pojmovanje jezikovne zvrstnosti s poudarkom na posebnostih knjižnega jezika, eksplicitno obravnavanje jezika kot sistema glede na njegovo govorno realizacijo idr. pomenijo tudi pri nas začetek dogajanja, ki se prosploši v zgodnjih šestdesetih letih.

9.2.1

Ko govorimo o zavestni izbiri odločitvi tvorca zlasti javnosti namenjenega besedila za slovenščino, je nujno ločiti čas pred 16. stoletjem, se pravi pred eksplicitno povezovalno in predstavitevno vlogo slovenskega jezika, in po njem, v obeh primerih pa upoštevati poleg zgodovinskih in socialnih okoliščin predvsem searlovsko vplivajško pragmatičnojezikovno funkcijo.

Glede na izpričane vire – srednjeveška in zgodnjenovoveška zapisana besedila od Brižinskih spomenikov dalje – je mogoče slovenščino tega časa v smislu družbene razslojenosti njenih nosilcev ločiti v dve temeljni pojavniki obliki: na t. i. občevalno/pogovorno slovenščino s predvsem sporazumevalno vlogo, katere primarni nosilec ni bil družbeno izpostavljen – slovenščina je bila vsaj načeloma njegov prvi in največkrat tudi edini jezik, in na t. i. kulturno slovenščino z izrazito prvino tudi umetnostnega jezika;⁶ tako prva kot druga oblika jezika sta bili glede na doslej izpričane vire, tudi v smislu besedilne koherence, načeloma najprej govorjeni oziroma prirejeni za govor, iz pragmatičnih razlogov pa (kasneje) lahko tudi zapisani.

6 V smislu teorije Mukařovskega (1986: 3c, 165–169, 1940), pa tudi R. Jakobsona, ki v vlogi obvestilnosti pesniškega jezika upošteva (jezikovni) znak kot celoto in ne morda samo njegovo vsebinsko, označeno prvino.

Odločitev za kultivirano srednjeveško slovenščino v javni besedi je pragmatična, vezana predvsem na zakrito ali tudi izraženo vplivanjsko in deloma učinkovalno vlogo besedil, namenjenih najbolj množičnemu naslovniku, ne glede na njegovo socialno vezanost. Tvorec besedila je bil predvidoma predstavnik vsaj v očeh posameznika najpomembnejše institucije, načeloma cerkve,⁷ države le, ko je šlo za bolj ali manj ključne zapise npr. prvin običajnega prava.⁸ Slogovne lastnosti večine doslej znanih verskih besedil, zlasti njihove retorične prvine (Koruza 1991), pričajo o tem, da gre, kot rečeno, za prvotno govornjena in šele kasneje zapisana besedila (molitveni in drugi obredni obrazci, pridige ipd).⁹ Čeprav so tovrstna besedila najbližja knjižnojezikovnim, jih vendarle ne moremo brez pomislekov obravnavati kot knjižna v modernem smislu, saj jim manjka zavestna predstavitvena in povezovalna vloga, ki osmišlja pojav knjižnega jezika določene jezikovne (narodne) skupnosti.¹⁰

Spremenjene zgodovinske, se pravi družbene in politične okoliščine 16. stoletja, ko se je izoblikoval slovenski knjižni jezik – močna motivacija je bil protestantizem – so v veliki meri povzročile dvig poznosrednjeveške kulturne slovenščine v knjižni jezik. Pragmatični vidik, vezan zlasti na vplivanjsko in učinkovalno vlogo besedila, je postal v smislu svojega dosega veliko ambicioznejši; vplival je na pojav nove kvalitete temeljnega pomena za prehod slovenskega kulturnega jezika v slovenski knjižni jezik;¹¹ gre za jasno izraženo povezovalno in s tem tudi predstavitveno vlogo protestantskih besedil 16. stoletja. Povezovalna vloga slovenščine je izpričana že v uvodnem nagovoru v prvih dveh slovenskih knjigah Primoža Trubarja: *Vsem Slovencom Gnado, Mir, Milost* (Katekizem 1550), *Vsem mladim inu preprostim Slovencom* (Abecedarij 1550; podč. A. V. M.).

7 V t. i. kulturni jezik sodita vsaj še dva tipa besedil: ljudska (govornjena umetnostna) besedila, prvotno brez ambicij imeti družbene razsežnosti knjižnega jezika; znotraj slovenskega kulturnega jezika so posebna predvsem s stališča drugačne vplivanjske vloge tvorca in seveda drugače motiviranega naslovnika; oboje pogojuje tudi drugačno motivacijo morebitnega (kasnejšega) zapisa – ohranitev t. i. ljudskega blaga. Posebno zvrst slovenskega kulturnega jezika predstavljajo plemiška pisma, določena s privatnim govornim položajem družbeno privilegiranih tvorcev; kar nekaj zlasti zgodnjenovoveških besedil je, ki bi jih lahko uvrstili med slednja (Merku: 1980).

8 Iz leta 1582 imamo Recljev prevod (običajnega) vinogradniškega prava, zapisanega v nemščini 1542. leta.

9 K. Horálek (1954: 369–376) veže pojem kulturnega jezika predvsem na ustni prenosnik, npr. ljudsko slovstvo, običajno pravo ipd.; meni, da imamo s kulturnim jezikom opraviti pri Slovanih že pred nastopom Cirila in Metoda, tudi na Moravskem.

10 Posebej še s stališča družbene vloge, ki jo ima knjižni jezik, je težko sprejemljiva misel J. Toporišiča (1995), da imamo v 17. stoletju z deli A. da Sommaripe, plemiški pismi na Primorskem knjižni jezik; prav gotovo pa gre za kulturno slovenščino, določeno predvsem z družbenim položajem njenih tvorcev, zlasti pri A. da Sommaripi pa tudi z željo po vplivanju v smislu uporabe jezika okolja.

11 J. Raecke (1995) omenja v svoji obsežni in temeljiti razpravi med plastmi Trubarjevega slovenskega jezika nemški knjižni jezik (Lutrov prevod Biblije), slovenski občevalni/pogovorni jezik (die Gemeinsprache) in Trubarjeve individualizme; glede na izpričan obstoj slovenskega kulturnega pojmovnega sveta, ki je dajal smisel slovenskemu kulturnemu jezikovnemu izrazu, je, kot rečeno, pri iskanju izvornosti Trubarjevega jezika potrebno upoštevati tudi kultivirani slovenski jezik kot posebno obliko predknjižne slovenščine – kulturni jezik.

Protestantizem na Slovenskem je s temeljnima jezikovnosistemsima priročnikoma, z Bohoričevo slovnico (1584) in Megiserjevimi slovarji s konca 16. in začetka 17. stoletja, prvič poskrbel tudi za pomembno razpoznavno lastnost knjižnega jezika, za njegovo normativno ustalitev.

Zlasti iz razmeroma dolgega uvoda v Bohoričevo slovnico (1987, 21 str.) je razvidno, da avtorjeva odločitev napisati slovnico o slovenskem, se pravi deželnem (in ne nemškem državnem) jeziku v metajeziku izobražencev tedanjega časa – v latinščini vendarle ni bila tako samoumevna: neke vrste upravičilo za svojo odločitev, ki je hkrati tudi pomembna motivacija dovolj zoženega naslovnika – evropskega intelektualca, ki obvlada latinščino, najde Bohorič v pripadnosti Slovencev (Slavis) skupnosti Slovanov (Slavorum), določenih s številčnostjo, slavnostjo, starostjo, razširjenostjo pa tudi pomembnostjo ljudi, ki so ji pripadali.

Zdi se, da se je t. i. ogroženost slovenščine v času nastanka in hkrati razcveta slovenskega knjižnega jezika izražala predvsem v bojazni po odsotnosti naslovnika oziroma bralca. Tako so tvorci slovenskih besedil zanimanje za lastna besedila v celoti prilagodili razmeram: po eni strani so skušali pridobiti slovenskega intelektualca, navajenega nemščine, da bi segal tudi po slovenski knjigi, ki je doslej ni bil vajen, po drugi pa med preprostimi ljudmi, nevednimi branja, vzbuditi zanimanje za knjigo s slovenščino, ki je ustrezala (zlasti pri Trubarju) tudi njihovem doživljajskemu in izkušenjskemu svetu.

Za nadaljnji razvoj slovenskega knjižnega jezika zlasti v smislu lastne normativne podobe je pomembno, da so že v njegovo podstavo v 16. stoletju vgrajene tri prvine:

- Pragmatično določa dejstvo, da je jezikovni izraz na obrobju ali celo zunaj zanimanja tvorca besedila. Postavlja se vprašanje, ali je v takšnih okoliščinah res mogoča najvišja stopnja konstruktivne izrabe jezika. Pri Trubarju z njegovo predvsem pragmatično motivacijo pisanja je bil položaj poseben: sam je želel dograjevati tradicionalni slovenski kulturni jezik v smislu čim izrazitejše vplivajske in učinkovalne vloge; kot je znano, vsaj v zrelem času svojega ustvarjanja, tega ni počenjal brez jezikovnoizrazne zavzetosti.¹²
- Purizem samo v svoji skrajnostni podobi izgublja iz zavesti vse tri temeljne vloge jezika – sporazumevalno, estetsko (umetnostno ali poetsko) in čisto obvestilno, vezano na znanost; giblje se znotraj t. i. jezikovnoizrazne avtohtonosti, lahko z bolj ali manj nejasnimi merili te avtohtonosti. Knjižni jezik

12 Trditev v zvezi s Trubarjevim jezikom je seveda zelo posplošena, sprejemljiva relativno zlasti v razmerju do Kreljevega jezikovnokulturnega prizadevanja; glede na spoznanja (Rigler 1968: 82–100) tudi ne velja enakomerno za vsa Trubarjeva dela: J. Rigler na podlagi glasoslovne analize loči dve intenzitetni stopnji Trubarjeve jezikovnoizrazne akribije, osmišljene tudi s pomensko razločevalnostjo: jezikovno najzrelejšje je srednje obdobje, nekako med leti 1562 in 1574 (1968: 82–84).

16. stoletja je v smislu konstruktivnega purizma zaznamoval S. Krelj; v tem smislu tudi njegova kritika Trubarjevega jezika, zlasti njegovih (pogovornih) nemcizmov (Rigler 1968: 117–142).

- Uravnoveženost razmerja med obvestilnostjo, povezano seveda z namenom tvorca besedila, in jezikovnim izrazom. Če razmišljamo zaenkrat v okviru knjižnega jezika 16. stoletja, potem lahko le v tem smislu razumemo še danes v marsičem neprešežen Dalmatinov prevod Biblije (1584).

9.2.2

Razpoznavnost teženj v slovenskem jezikoslovju, do določene mere vgrajenih, kot rečeno, že v začetke slovenskega knjižnega jezika, je v različnih zgodovinskih obdobjih različna, odvisna pač od trenutnih družbenih in političnih okoliščin, čeprav za nobeno obdobje v zgodovini slovenskega jezikoslovja ne moremo reči, da je katera izmed njih popolnoma prevladala. Tako lahko za 19. stoletje, se pravi za čas, ki je odločilno vplival na moderno podobo slovenskega knjižnega jezika, ugotovimo, da je bilo njegovo konstruktivno jedro, poosebljeno na prelomu 18. in 19. stol. v slovenskih razsvetljencih (zlasti Linhart, Vodnik), kasneje pa predvsem v Prešernu in Čopu, Kopitarju in Metelku, Miklošiču, Levstiku, Škrabcu, sposobno ujeti tvorno ravnotežje med purizmom in protipurizmom. Tako je bila konec stoletja s Pleteršnikovim Slovensko-nemškim slovarjem (1894–95) dosežena ustaljenost knjižnega jezika in s tem izoblikovanost njegove moderne podobe, katere neposredni izraz je bilo slovensko leposlovje z začetka 20. stoletja.

Zlasti za 19. stoletje, kot rečeno, za čas tik pred ustalitvijo modernega knjižnega jezika, je mogoče nedvomno določiti polemični jezikovni področji, relevantni za normativno podobo knjižnega jezika. Gre predvsem za:

- medjezikovno razmerje, tako rekoč skozi vso zgodovino knjižnega jezika zaznamovano s pojmom *domače – tuje*, lahko tudi na miselnopodstavni ravni (Levstik 1956; A. Vidovič Muha 1988: 46–48, Vodušek 1932–33), in za
- znotrajjezikovno, zaznamovano s pojmom *knjižni – ljudski jezik*, tudi občevalni, pogovorni, pri čemer se pojma lahko izrabljata demagoško v smislu knjižni načeloma odtujeni, ljudski pa pristni, pravi; v čem je odtujenost in v čem je pristnost, velikokrat ni dorečeno.

Motiva za ta dva spremna pojava slovenskega knjižnega jezika sta pravzaprav v bistvu zunajjezikovna.

Stopnjevana občutljivost za razmerje domače – tuje je pogojena predvsem z že omenjenim posebnim političnim in družbenim položajem slovenščine vsaj na

konkretni ravni kot drugega jezika v skupni državi tako rekoč skozi vso zgodovino. V tem smislu je purizem razumljiv, tvoren pa lahko le, dokler se omejuje predvsem na sprotno uzaveščanje lastne jezikovne identitete nasproti drugi, načeloma privilegirani in zato objektivno močnejši; razmerje domače – tuje je, kot rečeno, lahko tvorno, dokler je sprotno (aktualno) ustvarjalno.

Sicer pa se v 19. stoletju normativnost slovenskega knjižnega jezika v veliki meri oblikuje v kontrastivnem stiku z nemščino, npr. v Vodnikovi (1811), Metelkovi (1824), Murkovih (1832, 1843, 1850) idr. slovnica¹³.

Veliko bolj zapleteno je razmerje med pojmom knjižno – ljudsko. Že v 19. stoletju je mogoče iz pojma ljudskega jezika izluščiti dve nasprotujoči si razlagi:

- Negativistično prizadevanje, vezano na pojem ljudskega jezika, se jezikovnega izraza dotika le posredno; dejansko gre za bolj ali manj prikrito težnjo po zoženju pojmovnega sveta na ruralno predmetnost, katere jezik je njen najustreznejši izraz. Kolikor so bile v slovenski zgodovini takšne težnje, so imele seveda čisto družbeno- oziroma političnomaniplulativni značaj: naivna ali namerano zavajajoča je interpretacija v smislu (jezikovne) ruralne pristnosti in (jezikovne) meščanske odtujenosti. Konflikt med Kopitarjem in Prešernom, znanstvenikom in umetnikom s konca dvajsetih in začetka tridesetih let 19. stoletja, v ta okvir ne sodi kljub mnogim tovrstnim razmeroma naivnim interpretacijam. Kot je bilo po svoje že povedano, gre, vsaj videti je tako, za spopad dveh različnih konceptov razumevanja umetnosti (Paternu 1994: 108), vendar s temeljno skupno poanto pristnostjo doživetega in jezikovno izraženeega.
- Zlasti pri Levstiku in kasneje, kot bomo videli, npr. pri B. Vodušku, izraža pojem ljudski (Vodušek tudi občevalni) jezik skladnost med izrazom in vsebino – drugače: gre za uporabo jezika v njegovi temeljni naravni vlogi kot izraza naravne drže tistega, ki ga tako uporablja. V tem smislu predstavlja ljudski jezik nasprotje jezikovnemu formalizmu. Levstikovo, Voduškovo, Tominškovo in še marsikoga sklicevanje na ljudski jezik, ko je bila beseda o normativnosti knjižnega jezika, je razumljivo, če seveda pojmujeemo ljudski jezik v pravkar obravnavanem smislu.

9.2.3

O oblikovanju lastne normativne podobe slovenskega knjižnega jezika je posebej smiselno govoriti po njegovi dokončni ustalitvi, se pravi po izidu obsežnega Pleteršnikovega slovarja (1894–95): tedaj je bilo prvič v zgodovini slovenskega slovarstva vzeto za izhodišče izrazje pojmovnega sveta slovenskega človeka in temu izrazju je bila

¹³ J. Kopitar v svoji slovnici (1808) opisuje slovenščino (deloma) kontrastivno ne samo z nemščino, ampak tudi z drugimi evropskimi jeziki – francoščino, angleščino, ruščino (Toporišič 1981).

neposredno ali posredno določena tudi normativna podoba.¹⁴ Lahko rečemo, da se s tem slovarjem vsaj v glavnem končuje iskanje normativnosti slovenščine v kontrastivni povezavi z nemščino – razpoznavne lastnosti slovenščine rastejo iz nje same. Pleteršnikov slovar ostaja tako temeljni leksemski priročnik še dolgo v 20. stoletje, razmeroma zanesljiv zgodovinski informator pa je lahko še danes.¹⁵ Iz njegove zasnove se oblikuje prvi slovenski pravopis (Levec 1899), deloma v polemičnem smislu vpliva tudi na kasnejša Breznikova slovenska pravopisa (1920; Breznik-Ramovš 1935),¹⁶ pa tudi na slovenska pravopisa iz 1950 in 1962, zlasti v njunem obsežnem slovarskem delu.

Pleteršnikov slovar je s svojo zasnovo tudi v smislu sprejemanja izrazja različnih funkcijskih zvrsti, zlasti seveda strokovnega in publicističnega – oboje z ustrezno zaznamovanostjo¹⁷ – pomembno vplival na razumevanje jezikovne vloge. Tako J. Tominšek v uvodnem delu svojega *Antibarbarusa* (1910) razmišlja o jeziku ne samo v smislu njegove »pravilnosti« ampak tudi »pravice /.../, kako naj se razširi njegov vpliv« (2); z razmišljanjem o »uradniškem slogu, /ki da se/ šele razvija« (7), je dokazal razumevanje jezikovne večfunkcijskosti. Pojem »pravilnega« v jeziku je skladno z Levstikovimi načeli posredno povezoval z njegovo obvestilnostjo – učenje naravne vloge jezika, zato je kriterij uporabnosti posebej izpostavil.¹⁸

- 14 Pleteršnikov slovar pomeni dokončno uveljavitev spoznanja o samozadostnosti slovenskega jezika v smislu sposobnosti izražanja vseh civilizacijskih dosežkov. Na njegovo zasnovo sta odločilno vplivali dve osrednji jezikoslovnii osebnosti svojega časa – prva tudi v širšem evropskem. druga v slovenskem prostoru – Fran Miklošič in Fran Levstik. – Za Miklošiča je sploh značilna živa zavest o potrebi po aktualizaciji modernega jezikoslovja v okviru slovenščine. V tem smislu se mu zdi temeljno delo poleg slovnice prav slovar, ki ga v pismu Bleiweisu oceni v duhu francoskih razsvetljencev kot »prv/o/ knjig/o/ vsakega naroda« (Sturm Schnabl 1991: 664–665). Sam je pripravil slovensko-nemški slovar in kot Kopitarjev učence zbiral gradivo predvsem iz živega jezika; dober slovar mora povezovati takšno gradivo s »sodobno stopnjo jezikovne znanosti«, piše J. Bleiweisu 1853. leta. Obsežno Miklošičevo slovarsko delo – čez tristo strani rokopisa v štirih zvezkih – je v rokopisu tudi ostalo, vendar pa je za Pleteršnika predstavljalo pomembno slovarsko orientacijo. – Bistvo Levstikovega razumevanja jezikovne vloge, predstavljeno npr. v njegovi programski razpravi *Napake slovenskega pisanja* (1956; Vidovič Muha 1988: 45–48), tudi v kritiki Cigaletovega Nemško-slovenskega slovarja iz 1860. temelji na humboldtovskem spoznanju o vlogi jezika kot najrazpoznavnejšem izrazu kulturnega in sploh izkušenskega sveta njegovih nosilcev. Levstik sledi Kopitarjevemu in Miklošičevemu načelu, da temeljna vloga jezikoslovja (in s tem tudi slovaropisja) ni ustvarjati svet, ampak že ustvarjenega prek jezika predstaviti (Vidovič Muha 1995b).
- 15 O tvornem vplivu Pleteršnikovih slovaropisnih načel na Slovar slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ 1970, 1975. 1979. 1985. 1991) prim. članek A. Vidovič Muha (1994c: 99–113).
- 16 Breznikova polemičnost s Pleteršnikovim slovarjem je bila posredna prek Levčevega pravopisa, vezana predvsem na pravorečno-pravopisno vprašanje v zvezi s tvorjenkami iz glagola za pomen vršila dejanja tip *bra-vec*: *bra-vec*; Levec je po vzoru na Pleteršnikov slovar uvedel razmeroma zapleteno zapisovanje teh obrazil: tvorjenke prve stopnje se pišejo z *-vec*, vse višjestopenjske tvorjenke z *-l-*, torej *bra-vec*: *bral-n-ica* ipd. (Breznik 1982: 120–124).
- 17 Oznaka *ново knjižno* (*nk*), ki jo uporablja Pleteršnik, je v veliki meri vezana na lekseme (tudi njihove pomene), ki so zlasti prek časopisja prihajali v slovenščino pod vplivom takrat aktualnih panslavističnih in novoirskih idej; strokovno izrazje nosi ustrezno oznako stroke – zajetih jih je 21 področij – izjemoma, zlasti če gre za prevzeti sinonim ustaljenemu poimenovanju, lahko tudi oznako *nk*.
- 18 Kasnejši »antibarbarusi«, zlasti npr. Koštišalova (1927 in (931) se na podlagi gradiva iz umetnostnega jezika omejujeta na abecedno naštevaje »napak« na slovarski in slovnčni ravni: slovarske napake so lahko izrazne, npr. tudi zapis premen po zvenečnosti, tip *brptenica*, morfemske (besedotvome) v smislu izbire, razvrstitve obrazil, tip *tebničar*: *tebnič*; slovnčne se lahko nanašajo na paradigmatico, tip *Kruševacu*, ali sintagmatico – glagolska vezljivost. – Poudarjeno puristično stališče prinaša šele *Jezikovno rešeto* R. Kolariča (1931), ki pri zavračanju tujk upošteva tudi moralni vidik: »/T/ujka je slepilo in jezikovno nepoštena« (13).

Na začetek stoletja (1908) je vezana razprava A. Breznika, ki nas skuša z jezikoslovno (skladenjsko) interpretacijo jezika približati jezikovni resničnosti in tako (posredno) vplivati na (knjižno)jezikovno normo. Z ločitvijo pojmov stavka kot (jezikovno)strukturne enote in stavka kot pomenske (besedilne) enote, z vpeljavo višje besedilne enote – govornega odstavka (v bistvu skladne s pojmom sekvenca pri van Dijk) je vprašanja besednega reda (t. i. proste stave) približal načelom členitve besedila po aktualnosti (Mathesius 1939). Razprava je ostala v slovenskem prostoru brez ustreznega odmeva in seveda brez vpliva (gl. tudi str. 343).

9.3

Nekako od 30-ih let dalje na splošno lahko rečemo, da je dogajanje v slovenskem prostoru v zvezi s knjižnim jezikom mogoče ločiti na več problemsko različno zaznamovanih obdobjih:

- Zlasti v tridesetih letih velja za normo knjižnega jezika prevladovanje, nikakor pa ne popolno obvladovanje, merila idealiziranega »dobrega pisatelja«;¹⁹ ob tem se namreč že pojavijo evropsko aktualne strukturalistične prvine in v tem kontekstu tudi razlage knjižnojezikovne norme (Vodušek 1932–33). Sicer pa zaznamuje ta čas močno samoohranitveno jezikovnopolitično delovanje (v smislu jezikovne kulture), pogojeno z unitarističnimi težnjami države, ki so se na področju šolstva pojavljale v zvezi z učbeniki – ti naj bi bili vsedržavni, v slovenščino pa naj bi se prevajali le, dokler ne bi postala srbohrvaščina vsedržavni jezik – tudi na področju strokovne terminologije in s tem posredno tudi znanstvenega jezika (Šolar 1967; Rotar 1996: 65–96). Ob tem pa je nujno poudariti, da poskuse getizacije slovenskega knjižnega jezika odločno zavrača tako prevladujoče »tradicionalistično« jezikoslovje z eminentnim A. Breznikom kot tudi »alternativno« Voduškovo, če se omejimo seveda samo na jezikoslovce.
- S stališča vsesplošne jezik(osl)ovne dinamike so štirideseta leta zaznamovana z neke vrste letargičnostjo.²⁰ Za obdobje tik po vojni »je značilen vdor ruskega sorealističnega izrazja«, ki ga spremlja »izgub/a/ občutk/a/

19 Kot je znano, se s pojmom »dobrega avtorja« srečamo tudi v češkem jezikoslovju tega časa. B. Havránek (1963: 31) ugotavlja. »da sodi v normo knjižnega jezika to, kar je v sodobni knjižni rabi; v bistvu je to Ertlov »dober avtor«. K. Hausenblas (1994: 316) ugotavlja, da so Ertlovo pojmovanje »dobrega avtorja« praški strukturalisti v načelu sprejeli.

20 J. Toporišič (1987: 297) piše o »mrtvilu«, ki je nastopilo s smrtjo A. Breznika 1944. leta: prav »zganila« sta ga šele SP 1950 in SP 1962. Vsekakor pa velja poudariti, da je med vojno izšel pravopis za uporabo na osvobojenih (neokupiranih) slovenskih ozemljih (Gjurin 1980); za razumevanje delovanja (knjižnega) jezika prav v tem času sta izšli tudi dve pomembni razpravi, in sicer *Zloženke v slovenščini* A. Breznika (1944) – razprava velja za začetek slovenskega skladenjskega besedotvorja, in v Ljubljani (v samozaložbi) delo slovenskega funkcionalističnega strukturalista R. F. Mikuša *Šta je u stvari rečenica?* (1945; gl. tudi str. 307). Poskus normiranja slovenske knjižne izreke v samostojni publikaciji je podan v *Slovenskem pravorečju* M. Rupla (1946). Res pa je, da širše odmevnosti omenjena dela niso doživela.

za stilistične norme, deloma se ožijo tudi funkcijska področja slovenskega knjižnega jezika (vojska, radio, pozneje televizija, tehnična navodila ipd.)« (Toporišič 1991).

- Petdeseta, predvsem pa šestdeseta leta zaznamuje začetek posploševanja, v šestdesetih letih pa posplošitev prevrednotenega »nazora o jeziku«, če parafraziramo naslov Voduškovе razprave iz 1932. leta. Spoznanje o socialno- in funkcijskozvrstni členjenosti jezika samodejno raste iz naravnega družbenega razvoja in njegovih potreb, zato zlasti ob ustrezni jezikovni politiki nikakor ne more biti destruktivno v smislu temeljne narodnopovezovalne in reprezentativne vloge, ki jo ima knjižni jezik (še posebej seveda slovenski), kot so mislili nekateri. Za umestitev knjižnega jezika v ustrezni strokovni in s tem tudi širši družbeni prostor je pomembna sprememba njegovega položaja na ravni univerzitetnega študija: konec petdesetih let postane diplomski predmet (Pogorelec 1979), šele leta 1969 pa se oblikuje stolica za sodobni knjižni jezik, stilistiko in zgodovino knjižnega jezika (Toporišič 1987: 352).²¹
- Predvsem v drugi polovici sedemdesetih in v začetku osemdesetih let spominja družbeno-politični položaj jezika na zgodnja trideseta leta. Krepi se pritisk (jezikovne) unitarizacije predvsem v obliki ponovnega poskusa izenačitve učnih programov v celotnem jugoslovanskem prostoru (zloglasna jedra), ustrezno temu pa zelo angažiran odpor, tudi v tedaj najbolj množični družbenopolitični organizaciji Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije (SZDL).
- Devetdeseta leta, se zdi, zaznamuje potreba po spremembi tako splošne kot tudi politične zavesti (zavesti odgovornih politikov) o položaju in vlogi slovensčine kot državnega jezika. Nujna sprememba izobraževalnega sistema kot temelj, iz katerega naj ta zavest samoumevno raste, iz različnih razlogov, predvsem pa zaradi nerazumevanja celovitosti tega problema in temu ustrezne nesposobnosti združiti tako in drugače razdrobljene ustvarjalne moči in jih primerno denarno podpreti, ne zaživi. Še naprej se bolj ali manj marginalno razpravlja o ogroženosti in išče »zunanjega sovražnika«, v veliki meri brez temeljne zavesti, da smo se znašli v položaju drugih (evropskih) številčno manjših jezikov, ki s konkretnimi, predvsem motivirajočimi prvinami uravnavajo

21 Predvsem današnji državni položaj Slovenije narekuje univerzitetni slovenistiki, da stori naslednji pomemben reorganizacijski in posredno tudi vsebinski korak: nujna je osamosvojitve slovenistike kot oddelčne enote znotraj Filozofske fakultete; v bistveno spremenjenih družbenih in političnih okoliščinah ohranjanje vsaj formalne izenačitve študija slovenistike s študijem drugih slovanskih jezikov zaradi tradicije, vezane na slovanski seminar profesorjev F. Ramovša, R. Nahtigala, F. Kidriča, na žalost ne odtehta nujno potrebne preglednosti strokovno in s tem tudi družbeno pomembnih nalog, ki jih ima temeljna nacionalna veda. Z vključenostjo slovenističnega študija v študij drugih slovanskih jezikov ostajamo ena redkih, če ne celo edina univerza v Evropi, ki ima študij svojega (državnega) jezika in književnosti izravnani (formalno izenačen) s študijem drugih jezikov.

položaj svojega jezika v razmerju do drugih jezikov, tudi do svetovnega.²² Slovenski jezikovni položaj je poseben morda le toliko, da ostaja jezikovna stičnost z jeziki, s katerimi smo stoletja (nemščina) in desetletja (hrvaščina) živeli v državni skupnosti, kar pa ne more biti moteča prvina zrele državotvorne zavesti.

9.3.1

Lahko rečemo, da se v tridesetih letih v slovenskem jezikoslovju izoblikujeta dve pojmovanji knjižnega jezika in njegove norme: že omenjena, recimo ji tradicionalistična – knjižni jezik je monolitna pojavnost z normo slovnicaško popravljenega »dobrega avtorja«, in druga, neodmevna, tako rekoč alternativna strukturalistična, dejansko aktualna in splošno sprejeta šele v šestdesetih letih, ko se ob drugih ugodnih okoliščinah izoblikuje zasnova *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.

9.3.1.1

A. Breznik leta 1933 v sestavkih *O časnikarski slovenščini* (zajame predvsem čas druge polovice 19. stol.) ugotavlja, da se »/u/stvarja dvojen jezik: časnikarski, ki je napolnjen s srbohrv. izposojenkami in romanskimi tujkami, in umetnostni, kjer se za isto dejanje ali isti pojem rabi domač izraz« (1967c: 135). Breznik v svojih jezikovnonormativnih delih sicer piše npr. o časnikarski slovenščini, znanstveni, poljudnoznanstveni »vrsti« jezika (npr. 1967a: 117, 1967č: 132, 1967d: 187), vendar, kot rečeno, z enotnim normativnim vidikom, ujetim na jezikovnostrukturni ravni že 1918. leta v enotni skladijski vzorec: »Pri nas /je/ prav v glagolu vsa moč!«, zato je »/g/lavna stvar /.../, da ima slovenski stavek glagol« (1967a: 94) in da so »/v/ pravem slovenskem stavku /.../ vsi členi med seboj organsko zvezani« (1967a: 85).

Na leksikalni ravni, kjer je dragocena misel, da »/č/im večje je število tujih izrazov v kakem jeziku, tem večji je vpliv tuje omike« (1967e: 75), pa je s stališča jezikovnosistemske samostojnosti težko razumljiva delitev besed iz drugih jezikov na t. i. izposojenke in tujke, ki se ohranja v slovenščini v pozna petdeseta leta: prve prihajajo v slovenščino iz drugih slovanskih jezikov, slednje iz vseh neslovanskih;

22 Fakulteta za družbene vede in novinarstvo je l. 1995 organizirala več medijskih nastopov na temo *Slovenščina ogrožena – da ali ne?* predvsem s čisto sodobnega, aktualnega vidika, se pravi v razmerju slovenščina kot državni jezik glede na svetovne jezike, angleščino. Temeljno sporočilo je bilo, da je danes slovenščina ogrožena od svetovnih jezikov pač toliko, kolikor so ogroženi vsi drugi moderni jeziki zlasti številčno manjših (državnih) jezikovnih skupnosti; tu bi bilo nujno dodati odsotnost, boljše pomanjkljivost državniške izkušnje pri Slovencih in zato morda večjo ranljivost; sicer pa je znano, da je t. i. spontanost agresije svetovnih jezikov, zlasti angleščine, samo navidezna; gre za dejansko načrtno ekspanzionistično jezikovno in kulturno politiko (Phillipson 1992; Filipović 1986).

sicer pa, piše Breznik v zgodnjih dvajsetih letih, »Župančičevi prevodi dokazujejo, da slovenščina lahko prebije brez vseh tujk« (1967f: 96). In še dalje – Slovenci ne prevzemamo samo tujk, ampak tudi negativne jezikovne vzorce, saj »/r/abiti tujke ni evropska navada, ampak samo nemška razvada« (1967f: 97). Sicer pa je zlasti v razpravah iz tridesetih let Breznik – tudi pod vtisom celotnega družbenega in političnega dogajanja – vendarle posebej kritičen prav do t. i. izposojenk – ilirizmov oziroma srbohrvatizmov.

9.3.1.2

V letu 1932 objavi B. Vodušek razpravo s povednim naslovom *Za preureditev nazora o jeziku*, v kateri predstavi svoje razumevanje jezika nasploh, še posebej pa (knjižne) slovenščine v njenem zgodovinskorazvojnem, zlasti pa družbenem (narodotvornem) in kulturološkem smislu. Vsaj iz dveh razlogov je prav, da na nekatere temeljne pojme iz razprave še enkrat opozorimo. V slovenskem okolju pa tudi širše gre v marsičem za novo pojmovanje vloge in delovanja (knjižnega) jezika; pomembno je tudi, da so temeljna načela tega pojmovanja v kasnejšem Voduškovem jezikoslovnem delu, npr. zlasti v kritiki Slovenskega pravopisa iz leta 1950, pa tudi pri zasnovi moderne razlagalnega slovarja (knjižne) slovenščine, ostala nespremenjena.

Jezik skuša Vodušek definirati s treh vidikov: strukturalnega, ontološkega in sociološkega. Zanj je jezik »produkt najrazličnejših socijalnih, kulturnih, gospodarskih in individualno psiholoških okoliščin /.../, ni kasnejši od pojma, temveč je zgodovinsko razvojno z njim najtesneje zvezan« (70). Temeljna Voduškova opredelitev knjižnega jezika je skladna z desaussurjevsko: knjižni jezik je »organiziran sistem /.../, obvezen za določeno socijalno ali politično skupnost« (71); je zapletena zgodovinska in kulturna tvorba, zato »je drugotna oblika, le govorjeni jezik /pri Vodušku največkrat imenovan ljudska govornica/ je prvotna« (71).

Razmerje med t. i. glagolskim in samostalniškim načinom izražanja, ki obremenjuje Breznika tudi v tem času, pojmuje Vodušek kot splošnojezikovno in ne specifično slovensko.²³ Tako ugotavlja za znanstveni jezik, ki ga določa, kot pravi, visoka stopnja racionalnosti, vezanost na nominalno izražanje, umetnostni jezik pa določa verbalnost. Funkcijskozvrstno členjenost Vodušek smiselno veže tudi na socialne zvrsti. Odsotnost znanstvenega jezika v okviru neknjižnih socialnih

23 O tem razmerju je kasneje premišljal slovenski funkcionalistični strukturalist R. F. Mikuš in ga reševal v skladu z de Saussurjevo in Ballyjevo teorijo, po kateri je bilo tudi prvotno človekovo sporočilo vedno stavčno – osebkovopovedkovo, skladno z izražanjem celovitega prostorsko-časovnega dogodka. Izhajajoč iz stavka kot temeljne govorne enote razume Mikuš jezikoslovno razhajanje glede imenskosti ali glagolskosti govora kot nerelevantno. – Prim. R. F. Mikuš, npr. *Šta je u stvari rečenica?* (1945).

zvrsti, npr. narečij, vpliva na njihovo manjšo abstraktnost, kar ima za posledico glagolskost izraza.

Sicer pa je za Voduškovo razumevanje slovenske knjižnojezikovne norme pomembna zlasti družbena vloga jezika: jezik kot temeljni družbeni pojav, ki definira narod – po Humboldtju – v smislu zgodovinsko in krajevno določene družbene enote, je pri Slovencih – poudarja Vodušek – še dodatno obremenjen, saj pogojuje narodno zavest. Knjižni jezik ima torej temeljno narodnozdrževalno vlogo, zato se mu zdijo nedopustni posegi v njegovo normo v smislu t. i. dnevne politike. Purizem 19. stoletja je z idejo panslavizma prekinil naravno podstavo knjižnojezikovne norme, izhajajoče iz naravne ljudske govornice – naravne v smislu njegove s tradicijo povezane obvestilnosti (tradicija kot pomembna prvina tudi jezikovne kulture) in naravne držbe njegovih nosilcev (stališče, v drugi polovici 19. stol. znano zlasti pri F. Levstiku). Gre za protikulturno puristično stališče, saj so s tem, ko so izganjali staro, že uveljavljeno, med drugim kršili tudi pravila časa; novi purizem tridesetih let – časa, ko je nastala Voduškova razprava – ki se je lotil vsega izvorno slovanskega, je po Vodušku dokaz za to.

Stališče naravnega razmerja do jezika, tudi do njegove knjižne variante, je Vodušek ohranil ves čas svojega jezikoslovnega delovanja, zlasti očitno v kritiki *Slovenskega pravopisa* iz 1950. leta, predvsem njegovega slovarskega dela.²⁴ Na katerih načelih gradi Vodušek svojo kritiko?

- Temeljno načelo pravopisa je po Vodušku vrednotenje, v tem se pravopisec loči od »opisujočega in razlagajočega jezikoslovca« (3).²⁵ Pravopisec si mora zato izoblikovati vrednostna merila, temeljno izhodišče zanje pa mora izhajati iz spoznanja o narodnopovezovalni vlogi knjižnega jezika (5) in iz ohranjanja njegove naravne vloge.²⁶ Kritika SP 1950 pomeni tako za Voduška kritiko vrednostnih meril tega pravopisa, »ki se ne ujemajo s pravilnim pojmovanjem naše zgodovine in naše današnje stvarnosti« (3). S tem ko SP 1950 po eni strani izganja oziroma neustrezno vrednoti uveljavljene izposojenke, po drugi pa s prekomernostjo, odsotnostjo razlag in nezaznamovanostjo pokrajinskih besed oziroma dialektizmov briše razloček med knjižnostjo in neknjižnostjo, ovira »zedinjujočo vlogo knjižnega jezika«, vnaša nesigurnost tudi v sposobnost ohranjanja in dograjevanja »lastn/ega/ pojmovn/ega/ svet/a/« (4), skratka gre za »nezdravo umetničenje knjižnega jezika« (4).

24 Prva Voduškova kritika slovarskega dela *Slovenskega pravopisa* 1950 (dalje SP 1950) je bila objavljena v Novem svetu istega leta (1950); pomemben soavtor SP 1950 A. Bajec je B. Vodušku odgovoril leto kasneje (1951); obravnavani polemični Voduškov zapis je odgovor A. Bajcu, izšel pa je v desetih nadaljevanjih v *Slovenskem poročevalcu* 1952, pod naslovom *O slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih*.

25 Številka v oklepaju pri predstavitvi Voduškove polemike iz *Slovenskega poročevalca* pomeni številko nadaljevanja.

26 Kot pravi Vodušek, samo v tem smislu se ravna po »duh/u/ in načel/ih/ Prešernovega jezika« (8); tako zavrača Bajčev očitek, da mu gre za Prešernov besedni zaklad (8).

- Glede na pravkar povedano je razumljivo Voduškovo stališče, v slovenskem prostoru prvič eksplicitno izrečeno, da bi moral pravopis (slovar) dosledno zaznamovati besedišče²⁷ glede na njegovo, danes bi rekli, funkcijsko- in socialnozvrstno vezanost (narečno, pokrajinsko ipd.), slogovno vrednost s stališča časa – saj starinsko besedišče ni del knjižnega jezika; zavrača vrednotenje s prepovedovalnimi simboli, kot so v SP 1950 križec, krožec ipd.
- Vodušek je kritičen do breznikovske delitve prevzetih besed na izposojenke in tujke glede na njihovo slovansko oziroma neslovansko poreklo;²⁸ relevantnost prevzetih besed presoja po njihovi jezikovni vlogi in času bivanja v jeziku: posebno obravnavo zahtevajo t. i. ljudske izposojenke, ki so večinoma iz neslovanskih jezikov, in t. i. knjižne izposojenke iz slovanskih in neslovanskih jezikov: prve določa predvsem čas, druge (lahko, ne pa nujno) njihova posebna vloga.
- Iz polemike je mogoče razbrati, da Vodušek ločuje tri oblike jezika v njegovi naravni vlogi, ali drugače – tri naravne govorne položaje nosilcev jezika: gre za ljudski jezik in njegovo socialno (intelektualno) zahtevnejšo varianto občevalni jezik – obe obliki sta sicer zunaj knjižnega jezika, vendar temeljni vir in temeljno merilo uravnavanja njegove norme; pogovorni jezik Vodušek opredeljuje kot »na oder presajeni občevalni jezik« (6) – skratka kot govorjeno različico knjižnega jezika, ki je hkrati, kot rečeno, naravni vir ohranjanja njegovega polnega funkcijskega ravnotežja.²⁹
- Za normativno izhodišče slovenskega knjižnega jezika je pomembno Voduškovo stališče, da sicer ne gre izenačevati t. i. slovenske občevalne govorice z govorico ljubljanske inteligence, vendar je podcenjevanje te govorice v omenjenem kontekstu glede na vlogo Ljubljane, ki jo je imela tudi v slovenski zgodovini, dokaz »nezdravega gledanja na jezik« (7).³⁰

Voduškovo stališče do knjižnega jezika je zaznamovano s težnjo po vplivanju nanj v smislu naravnosti oz. neafektiranosti, spontanosti, z željo po njegovi tvorni zvezi z živo, nadnarečno govorico in opustitvijo dialektizmov, arhaizmov, nepotrebnih novih izposojenk iz slovanskih ali neslovanskih jezikov (6). Lahko

27 Vodušek uporablja za slovarsko geslo izraz iztočnica, ki ga je kasneje (verjetno po njem?) uporabljal v svojih slovaropisnih in slovaroslovnih razpravah V. Gjurin.

28 Delitev besed po izvoru na tujke in izposojenke je lastna tudi Breznikovim učencem, npr. A. Bajcu oziroma avtorjem tako SP 1950 kot SP 1962.

29 Če bi ohranili tradicionalni izraz, bi govorili o bogatitvi jezika, npr. (knjižni) jezik se bogati iz govorjenega jezika ipd., vendar dejansko ne gre za bogatitev, pač pa vsaj pri razvitem, polnofunkcionalnem jeziku za ohranjanje njegovega normalnega delovanja v vseh (dinamičnih) življenjskih okoliščinah.

30 V širšem kontekstu slovenske pravorečne norme bi bilo nujno razčleniti tudi Voduškovo načelno stališče v zvezi s tem vprašanjem (1958–59). Podobno Voduškovemu razumevanju vloge Ljubljane oziroma ljubljanske inteligence pri oblikovanju govorjene podobe knjižnega jezika je Riglerjevo v zvezi s podstavo knjižnega jezika 16. stol. (1968).

povzamemo, da smo z Voduškoviimi večinoma polemičnimi razmišljanji o jeziku imeli v slovenskem prostoru sicer neodmevno, vendar pa evropsko aktualno funkcijsko- in socialnozvrstno razumevanje jezika.³¹ Če je bil v začetku tridesetih let Vodušek v svoji razpravi intelektualno zaprt, je bila njegova polemična reakcija v začetku petdesetih let vezana na pravopis, torej na temeljni jezikovnonormativni priročnik. Kljub odmevnosti njegovega razpravljanja ob SP 1950 pa tudi takrat ni bil razumljen, dvanajst let mlajši *Slovenski pravopis* (SP 1962) npr. v svojem slovarkem delu še vedno ni sprejel socialno- in funkcijskozvrstne členitve besedišča, njegovega slogovnega vrednotenja v smislu časovnosti, čustvenosti ipd.; še naprej je ohranjal simbolna normativna (prepovedna, usmerjevalna) znamenja (npr. krožec, puščice ipd.).³²

9.3.2

Za razumevanje jezika, posebej njegove knjižne zvrsti, so bila pomembna zgodnja šestdeseta leta, ko je bila v širših ugodnih okoliščinah – konceptualna kritika Slovenske slovnice (1956),³³ Slovenskega pravopisa (1962), dokončno sprejeta moderna zasnova Slovarja slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ), na normativni ravni izražena zlasti s praškostrukturalnim pojmovanjem jezikovnih zvrsti.

9.3.2.1

Tudi v okviru oblikovanja zasnove modernega slovarja slovenskega knjižnega jezika je imel B. Vodušek zanimiva izhodišča, ki pa jih, kot kaže, kljub formalnim možnostim organizacijsko ni znal ali ni mogel izpeljati.³⁴

V tem kontekstu naj samo omenimo, da tako kot se je Vodušek gibal na ravni vrednotenja besedišča v okviru strukturalnih izhodišč, je tudi pri pomenskem členjenju izhajal iz načel zlasti ženevskega funkcionalističnega strukturalizma. Kot temeljno je sprejel spoznanje, da skladijske zakonitosti jezika pogojujejo njegov

31 V širšem kontekstu predstavitev slovenskega jezikoslovja 30-ih let velja omeniti še A. V. Isačenka, ki je prinesel v slovenski prostor tako rekoč pojmovni aparat češkega in ženevskega strukturalizma (1939; gl. str. 277).

32 J. Toporišič (1987: 297–315) je sicer podal svoje celovitejše videnje obravnave jezikovnih vprašanj na Slovenskem in v tej zvezi ocenil tudi Voduška; ker pa menim, da pri Voduškovem jezikoslovnem delovanju ne gre samo za »nekako deslavizacijo knjižnega jezika« (298), ampak za poskus spremembe »nazora o jeziku« v smislu aktualnih ženevskih in praških strukturalnih načel, se mi je zdelo potrebno njegova stališča posebej razčleniti.

33 J. Toporišič je l. 1960 objavil kritiko Slovenske slovnice štirih avtorjev (A. Bajec, M. Rupel, R. Kolarič in (neimenovani) J. Šolar), v kateri je predstavil temeljna načela svojega razumevanja slovnice problematike, na glasoslovni ravni izhajajoča iz praške fonologije (Trubeckoj), sicer pa zlasti na ravni razmerja med besednimi vrstami in stavčnimi členi do neke mere iz ameriškega distribucionalizma (bloomfieldizma) in funkcijskega strukturalizma.

34 Med leti 1952 in 1963 je bil B. Vodušek vodja leksikološke sekcije na Inštitutu za slovenski jezik pri SAZU.

pomen, zato je sintagma tista, ki omogoča razpoznavnost jezikovnega pomena;³⁵ slednji se kaže tudi v razmerju do drugih besed jezikovnega sistema.³⁶

Obe obravnavani Voduškovi razpravi z začetka šestdesetih let, pa tudi njegova neobjavljena razmišljanja so odprla mnoga tudi za širši, ne samo slovenski prostor aktualna pomenoslovna vprašanja, vendar so ostala nekako nedorečena, tudi z avtorjeve strani.³⁷

Čas do šestdesetih let, zlasti v smislu delovanja B. Voduška v zgodnjih tridesetih in med petdesetimi in zgodnjimi šestdesetimi leti, na metodološko–raziskovalni ravni tudi A. V. Isačenka (1939), A. Breznika besedotvorno razpravo iz 1944. leta (Vidovič Muha 1988: 40–43), R. F. Mikuša s teorijo sintagme, v slovenskem prostoru predstavljene 1952. leta (gl. str. 307), lahko obravnavamo kot neke vrste usmerjanje jezikoslovnega razvoja v moderno evropsko aktualno razumevanje knjižnega jezika, njegove vloge in njegovega delovanja.³⁸

9.3.2.2

Jezikoslovna dogajanja predvsem šestdesetih let eksplicitno ali manj eksplicitno zaznamuje v veliki meri prizadevanje po zvrstnem razumevanju jezika v smislu strukturalnega češkega jezikoslovja. Posebne slovenske okoliščine so vplivale na

35 Kriterije pomenske členitve je Vodušek predstavil na jugoslovanskem kongresu slavistov 1960. leta, objavil pa 1961/62; istega leta je po vezljivostnih kriterijih pomensko razčlenil glagol *vzeti*.

36 Za metodološko izhodišče pomenske razčlenitve je Vodušek vzel binamost kot jeziku lastno načelo in ga, kot kaže, pri glagolu *vzeti* skušal uveljaviti na ravni njegove vezljivosti. V smislu aktualne Tesnièrejeve skladnje iz 1958. leta členi glagole na vezljive in nevezljive, prve na tožillniškovezavne in na vse druge. Število udeleženskih vlog je pomensko odločilno; pri glagolu *vzeti* loči pomena med npr. *vzeti kaj*: *vzeti kaj v roko* 'prijeti'. Iz tipkopisnega in deloma tudi rokopisnega Voduškevega gradiva, hranjenega na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša – ob pripravljanju razprave o prvinah strukturalizma na Slovenskem (1994a) so mi na Inštitutu ljubezljivo dovolili vpogled v to gradivo – je razvidno, da je Vodušek upošteval vezljivost kot temeljni pomenski kriterij pri glagolih pa tudi pridevnikih; ločil je tip *odtrgati*: *odtrgati od, zelen*: *zelen od* (*zavisti*). – Kriterije pomenske členitve razporeja Vodušek po pomembnosti: izhodiščna so, kot rečeno, slovnična oziroma skladenjska razmerja, ki jih lahko preverja z možnostjo medbesednih oz. medpomenskih (semskih) paradigemskih povezav v smislu sinonimnosti ali antonimnosti; pri teh razmerjih gre za ugotavljanje vrednosti z možnostjo zamenjave. Tudi razporeditev gradiva v okviru posameznih slovarskih iztočnic podreja Vodušek slovničnostrukturalnemu načelu: »S/trukturalno najpreprostejši primeri /so/ na prvem mestu«.

37 V zvezi z nastajanjem zasnove modernega slovarja slovenskega jezika velja omeniti tudi zelo zanimiva razmišljanja prvega predsednika SAZU, jezikoslovca Frana Ramovša, ki so ohranjena prav tako v tipkopisni obliki v arhivu Inštituta: »Brez dobre slovnice ni dobrega slovarja«, je menil F. Ramovš 1947. leta; v navodilih izpisovalcem gradiva za slovar je rečeno, naj se »evidentira dejanska raba«, ker le-ta bo odločala tudi o slovniških pravilih in ne obratno. Kot je iz zapisov tega časa razvidno, je F. Ramovša posebej zanimala raba dovršnika v sedanjiku in njegov pomen pri t. i. »efektivnih« glagolih, tip *prisežem, obljubim* – danes imenovanih performativi, zanimal gaje »predikativni nominativ«, tip *čutim se mlad/mladega* idr. Skratka iz ohranjenega neobjavljenega gradiva je mogoče sklepati, da je jezikoslovni interes mladogramatika Ramovša zelo aktualno segal tudi na področje modernega knjižnega jezika.

38 J. Toporišič (1987: 297) meni, da sta SP 1950 in Slovenska slovnica štirih avtorjev (A. Bajec, M. Rupel, R. Kolarič, I. Šolar 1956) »jasno odkrili nemalo število svojih slabosti, zato imata med drugim to zaslug, da je ob njiju postalo očitno, kako zelo obdelave potrebne so prav vse plasti slovenskega jezika«.

dejstvo, da v nobenem primeru ne moremo govoriti o čisti aplikaciji češkega pojmovanja jezikovne zvrstnosti, kot sta jo razvila v okviru praškega lingvističnega krožka B. Havránek, R. Jakobson pa tudi J. Mukařovský. Slovenska varianta jezikovnih zvrsti tega časa se nam predstavlja v dveh podobah:

- glede celovitosti jezikovne vloge izrazito izbirna smer poudarja tako rekoč samo sporazumevalno vlogo jezika; da bi bil končno presežen umetnostni jezik kot edini vrednostni (normativni) kriterij za vse druge jezikovne funkcijske zvrsti, se o posebnostih umetnostnega jezika (zlasti R. Jakobson) tako rekoč ne govori (Urbančič 1961, 1964; Pogorelec 1964, 1965), ali pa je njegova vloga zaradi polemičnih okoliščin izrazito poudarjena (Gradišnik npr. 1967);
- z dokončnim sprejetjem zasnove SSKJ in z njenim uspešnim dograjevanjem ob nastajanju njegove 1. knjige (redatorska dela končana 1968. leta, izid 1970) se uveljavi (na leksikalni ravni) celovita slovenska zvrstno-slogovna teorija.

Med jezikoslovna dogajanja, ki so zaznamovala zgodnja šestdeseta leta v smislu nadaljnjega jezikoslovnega razvoja, sodi že omenjena kritika *Slovenske slovnice* iz 1956. leta J. Toporišiča (1960), ki pomeni hkrati tudi zasnovo nove slovnice istega avtorja (zlasti 1976), odmevna in strokovno argumentirana kritika *Slovenskega pravopisa* iz 1962. leta zlasti avtorjev B. Pogorelec (1962), B. Urbančiča (1963, 1972), J. Toporišiča (1962–63), prav tako odmevna in prav tako strokovno podprta kritika *Poskusnega snopiča SSKJ*, domača, zlasti F. Jakopina (1964), B. Pogorelec (1964), pa tudi češka.³⁹

9.3.2.2.1

Ponesrečena pravopisna reforma zapisa obrazila za vršilca dejanja z *-vec* namesto (knjižno) že uveljavljenega *-lec*, ki jo je prinesel SP 1962, češ da bo tako vsaj posredno preprečeno l-kanje kot najvišja stopnja odtujene (knjižne) govornice, je povzročila razmišljanja o »govorjenem knjižnem jeziku«. B. Pogorelec (1965) loči predvsem na podlagi področne razširjenosti, znotraj pa glede na področje rabe (morda bolj funkcije) štiri tipe govornega jezika: dva splošnejša, in sicer visoko in nižjo varianto (gre morda za normativno hierarhizirano, vendarle pa še knjižno pravorečje – po češkem vzoru kasneje zborni in splošni pogovorni jezik pri J. Toporišiču? – 1970, 1976), ter dva narečna, s prav tako visoko in nižjo varianto. Čeprav je mogoče polemizirati z njenim stališčem o tem, da »knjižnega jezika pravzaprav nikjer neposredno ne govorimo /.../, da ga le beremo« (132),⁴⁰ so vsekakor zanimive ugotovitve, veljavne za

39 Avtorji kritike so bili sodelavci takrat nastajajočega slovarja enakega tipa *Slovník spisovného jazyka českého*, M. Heisl, L. Janský, J. Machač, Z. Sochová, Z. Zima (1964: 254–262).

40 B. Havránek že v *Tezab Praškega lingvističnega krožka* (1986: 3b, 165) piše tudi o govornem knjižnem jeziku; ločt t. i. kontinuirani govornji knjižni jezik, npr. predavanja, govori ipd., ki da je bolj oddaljen od ljudskega jezika, izmenični ali prekinjeni govornji knjižni jezik (dialoški) naj bi bil ljudskemu bližji.

vse oblike govornega jezika, o nujnosti upoštevanja, danes bi rekli pragmatičnih vidikov njegove uporabe, na skladenjski ravni pa podobnost stavčne zgradbe; ta je »drugačna od stavčnih zgradb, ki so običajne v pisanem jeziku« (1965: 133).⁴¹

9.3.2.2.2

Poskusni snopič SSKJ (1963) je vsaj deloma lahko gradil svoj koncept tudi na kritičnih izkušnjah SP 1962.⁴² F. Jakopin (1964) pri kriterijih sprejemanje v slovar postavlja na prvo mesto funkcijo in pomen (ne glede na izvor poimenovanja); nujno se mu zdi upoštevati moč žive (aktualne) jezikovne norme, kar se začne že pri izbiri slovarskih gesel – tudi pri besednih oblikah in naglasu je nujno upoštevati »jezikovno realnost«; s t. i. kvalifikatorji naj bo izražena časovnost (sicer naj SSKJ prinaša besedišče od slovenske moderne dalje – slovenski klasiki le v smislu morebitnega nujnega tolmačenja pomenov), ekspresivnost in krajevnost (poleg oznake za pokrajinskost še narečnost) leksemov; nujno je seveda zajetje tudi strokovnega izrazja, ki je že prešlo okvire (ozke) znanosti.

Pri razvrščanju pojasnjevalnega gradiva tako F. Jakopin kot B. Pogorelec (1964) omenjata nujnost upoštevanja »semantično-sintaktične odvisnosti«, in s tem pravzaprav aktualizirata Voduškovu stališče (1961). V zvezi z informativno-normativno zasnovo SSKJ B. Pogorelec meni, da je »/i/nformacija lahko norma takrat /.../, kadar upošteva stopnjo jezikoslovnega vedenja določenega jezika« (243). SSKJ naj na ravni zvrstnosti označuje »dinamično sinhronijo jezika«, kar tolmači s »sonavzočnostjo jezika različnih generacij« (236). Sicer pa kot temeljno nalogo slovarja navaja predstavitev pomenov (od splošnega k posebnemu), sledijo podatki o stilistični vrednosti in morfološki podatki, pri čemer je seveda pomen najvažnejši. Oba kritika *Poskusnega snopiča*, tako F. Jakopin kot B. Pogorelec, predlagata nujnost seznama za SSKJ izpisanih del; na žalost ga ni prinesla niti zadnja knjiga SSKJ (1991).⁴³

Za dokončno oblikovanje zasnove SSKJ pa je bila pomembna tudi kritika *Poskusnega snopiča* avtorjev takrat nastajajočega slovarja češkega knjižnega jezika (1964),

41 Empirična raziskava govornega knjižnega jezika (poklicnih) televizijskih govorcev ali intelektualcev pred televizijsko kamero, ki jo je v seminarju A. Vidovič Muha v okviru diplomske naloge opravil M. Galunič (1995), dokazuje glede na pisani knjižni jezik razpoznavno skladenjsko zgradbo v smislu prevladovanja enostavnih povedi in povedi z nezapleteno stavčno zgradbo.

42 Uredniški odbor SSKJ oziroma njegovega *Poskusnega snopiča* (A. Bajec, M. Klopčič, F. Tomšič s sodelovanjem S. Suhadolnika in L. Legiše) si je prizadeval zbrati kar največ relevantnih mnenj o bodočem slovarju, tudi o njegovem obsegu, oblikovanju; tako je med drugim razposlal, posebno anketo Društvu slovenskih pisateljev in jo objavil tudi v *Jeziku in slovstvu* (1964).

43 Ker pomeni vpogled v gradivne vire slovarjev z zasnovu, kot jo ima SSKJ, pomembno obvestilo o normativnih načelih, je velika škoda, da do objave tega gradiva ni prišlo oziroma ne pride; podatki o izpisnem gradivu so bili ves čas nastajanja SSKJ zelo skrbno vodeni – tudi glede na število in vrsto izpisov – zato se zdi, da objava ne bi smela predstavljati posebnih težav.

v približno enakem obsegu in namenjenega približno enakemu naslovniku. V marsičem sicer spodbudna ocena Poskusnega snopiča se kritično ustavi ob podobnih mestih kot domači ocenjevalci: zavrnjeno je stališče o številčno izraženem pogostnostnem podatku zaradi gradiva, ki je zbrano za leksikalno, in ne frekvenčno slovarsko obdelavo; pogostnost naj se predstavi opisno z oznakami kot *redko*, *malo rabljeno* ipd. Za razvrščanje pojasnjevalnega gradiva mora biti uveljavljeno skladensko načelo kot pomoč semantičnemu; posebej je omenjana pomenska problematika glagolov s t. i. prostim predložnim morfemom – možnost vezave (rekcije) tudi s predložnimi zvezami; kot smo videli, je problematiko slutil, ne pa na žalost razvil, že B. Vodušek. Pomembno stališče čeških kritikov je vezano na spoznanje o pomenski samostojnosti vsake leksemske enote, zato je nujna razlaga vseh pomenov z njihovimi »vsebinski mi sestavinami«. ⁴⁴

Da je lahko nastal slovar, za katerega so tudi tuji, ali predvsem tuji kritiki po izidu njegove prve knjige (1970) menili, da ustreza vsem načelom sodobne leksikografije (J. Müller: 1993), sta bila odločilna vsaj še dva dejavnika:

- Podiplomski študij mlajših slovarskih sodelavcev na praški slavistiki, tudi v Havránkovem seminarju, in njihovo usposabljanje za slovarsko delo na Ústavu pro jazyk český ČSAV, konstruktivnost generacijsko in jezikoslovnazonazorsko zelo različnega kolektiva, pri čemer gre seveda glavna zasluga prav starejšim profesorjem, ki so znali prisluhniti (slišati) tudi jezikoslovnim spoznanjem, ki jim morda niso bila blizu.
- Zelo pomembna je bila tudi splošna družbena zavest o nujnosti bazičnega slovarskega dela in iz tega izvirajoče ves čas dejansko (ne samo formalistično) zanimanje širše javnosti za potek slovarskega dela, spodbudno posebljeno v tedanjem predsedniku SAZU J. Vidmarju. ⁴⁵

Konec leta 1968 so bila redakcijska dela za prvo knjigo SSKJ končana in S. Suhadolnik je javnosti predstavil »koncept novega slovarja« (1968). Temeljne prvine, ki odlikujejo SSKJ, je mogoče ločiti na dve skupini, in sicer na tiste, ki so vezane na tradicijo domačega jezikoslovnega okolja s poudarkom na pojmovanju jezikovne

44 B. Vodušek (1961) govori o predstavitvi asociativnih lastnosti vsake slovarske besede; pojem pomenskih sestavin (semov) je bil torej v zgodnjih šestdesetih letih sicer v še ne popolnoma razvidni obliki vendarle prisoten.

45 Na »prevrednotenje nazora o jeziku« in s tem na deloma drugačno pojmovanje njegove norme so v 60-ih letih vplivali še drugi dejavniki: hkrati s prevodom kritike *Poskusnega snopiča SSKJ*, ki so jo napisali češki leksikologi, in domačih kritik *Poskusnega snopiča SSKJ* je objavljen tudi prevod »razvoja jezikoslovja v 20. stoletju« T. Milewskega (1964), kjer so predstavljene temeljne prvine Desaussurjevega strukturalizma, prvine praške (strukturalne) fonologije, Bühlerjeva shema govornega akta, Jakobsonova šestelementna shema komunikacije z ustrežno shemo komunikacijskih funkcij – skratka s to razpravo so se v slovenskem prostoru pojavili temeljni pojmi aktualnega evropskega jezikoslovja. Za jezikoslovno dogajanje na Slovenskem je bila zanimiva objava razprave A. Jedličke o teoriji praške šole o knjižnem jeziku (1965), predavanje B. Havránka o knjižnem jeziku na ljubljanski Filozofski fakulteti 1968. leta (objava 1969). Po izidu prve knjige SSKJ 1970 je bila izjemnega pomena tako rekoč celotna podpora tujih kritik njegovi zasnovi, do neke mere pa tudi domačih (pregled kritik Müller 1993).

zvrstnosti, in na tiste, ki so (tudi) širše jezikoslovno zanimiva zlasti v smislu leksi-
koloških načel slovarjev podobnega tipa.

- Predvsem s stališča knjižnojezikovne norme je SSKJ v slovenskem (jeziko-
slovnem) okolju pomemben zaradi uveljavitve zvrstnega pojmovanja jezika,
nastalem na razmeroma uspelem poskusu funkcijskozvrstno uravnotežene
dokumentacije;⁴⁶ pomemben je tudi zaradi podatka o tonemskem naglasu, na-
vedenim prvič po Pleteršnikovem slovarju (1894–95),⁴⁷ in pa zaradi aktualne,
sicer zakrite slovnične obvestilnosti⁴⁸ idr.
- Tudi za tuje leksikografske izkušnje so zanimive naslednje prvine:
 - a) ohranjanje čiste referenčnosti; z uvedbo t. i. pomenskih kvalifikatorskih
pojasnil, vezanih na podatke o razlaganem leksemu glede na njegovo
(nezaznamovano ali izvorno) krajevno, časovno, družbeno-politično
okolje,⁴⁹ npr. v ruskem okolju (*borsč*), v srednjem veku (*alkimija*), v ka-
pitalistični ekonomiki (*delnica*) ipd.;
 - b) poskus oblikovanja t. i. pojmovnih polj: S. Suhadolnik kot osrednji or-
ganizator slovarske delavnice, sicer član glavnega uredništva SSKJ, je z
oblikovanjem kartoteke leksemov, ki so opravljali vlogo t. i. uvrščevalnih
pomenskih sestavin (*genus proximum*), v veliki meri vplival na ohranja-
nje iste uvrščevalne pomenske sestavine pri razlagi leksemov, ki so sodili
v isto pojmovno polje;
 - c) oblikovanje kartoteke sinonimov tako v vlogi pomožne razlagalno-
sti kot tudi normativnosti. Tako je bila deloma kompenzirana odlo-
čitev, da SSKJ ne bo upošteval predlaganega skladiščno-pomenske-
ga kriterija razvrščanja pojasnjevalnega gradiva. Kljub temu ostaja to
na pomenski ravni ključna slovarska pomanjkljivost.⁵⁰ Sicer pa je S.

46 Začetno gradivo – približno 2,5 milijona izpisov, zbranih v desetletjih pred dokončno slovarsko zasnovo, je res bilo vezano predvsem na leposlovje, vendar pospešeno izpisovanje zlasti v 60-ih letih, sicer pa med celotnim nastajanjem SSKJ, ki je povečalo obseg za nadaljnjih približno 4,5 milijona izpisov, je nastalo v veliki meri iz gradivno pomanjkljivih funkcijskih zvrsti, predvsem časopisja in poljudnoznanstvene literature..

47 Po zaslugi J. Riglerja prinaša SSKJ prvič po Pleteršnikovem slovarju (1894–95) podatek o tonemskosti (visoki – nizki ton), s shemami za dinamični in tonemski naglas rešuje v Uvodu v SSKJ (1: XXV–LVIII) naglasno problematiko tudi na ravni oblikoslova.

48 Slovnična inovativnost SSKJ je vezana predvsem na t. i. slovnična kvalifikatorska pojasnila – obvestila o spremenjenem slovničnem vedenju besede predvsem v katerem izmed pomenov (sememov), npr. pojasnilo »v povedni rabi« opozarja na prehod samostalnika med povedkovnike, pojasnilo »kot prilastek« o nesposobnosti prehoda pridevnika med povedkovnike, »z oslajenim pomenom« pri glagolu na obvezno zloženi povedek (prisotnost povedkovnega določila) ipd. (Vidovič Muha 1993a); tako rekoč neodpustno je, da tudi zadnja knjiga SSKJ (V, 1991) ne prinaša niti seznama uporabljenih slovničnih (in drugih) kvalifikatorskih pojasnil, kaj šele njihove razvrstitve.

49 Izločitev vplivajske vloge zlasti s stališča družbeno-političnega vrednotenja ni bilo tako samoumevno, če pomislimo na čas, v katerem je nastajala zasnova SSKJ in prav tako celotno delo.

50 Med opaznimi pomanjkljivostmi tudi v zvezi z normo naj omenim npr. neločevanje obrazil *-(e)n* in *-ni* v smislu kakovostnosti in vrstnosti pridevnikov: SSKJ obravnava v istem geslu (z obrazilom *-(e)n*) tip kot (*zelo*) *solzen obraz*: *solzni kanal*, *solzni mešček*, *sončen obraz*: *sončni žarek* (Vidovič Muha 1988). Tudi sicer je nekaj slovničnih, besedotvornih, pravopisnih odprtih vprašanj (Toporišič 1971, 1976), na katera bo moral ustrezno reagirati novonastajajoči enozvezkovni slovar.

Suhadolnik korektno izpostavil dejstvo, da je bil SSKJ »izrazito skupinsko delo /.../, ki ga izdeluje razmeroma maloštevilna, a generacijsko različna skupina« (223).⁵¹

9.3.2.2.3

Tudi siceršnje širše strokovno vzdušje šestdesetih let je bilo v precejšnji meri naklonjeno drugačnemu »jezikoslovnemu nazoru«, kot ga je uveljavljal SP 1962. B. Urbančič v radijskih jezikovnih pogovorih (1965) prenaša praško zvrstno teorijo v slovenski prostor. Loči »umetniški, znanstveni, poslovni, publicistični in konverzijski stil« (222, 223)⁵² sicer z že omenjenim selektivnim poudarkom; njegovo protipuristično stališče se kaže predvsem v izrazitem poudarjanju jezika (le) kot »sredstva za sporazumevanje«. Podobno stališče zasledimo tudi pri drugih jezikoslovcih, npr. B. Pogorelec (1965: 132): »/J/ezik kot sredstvo za sporazumevanje ni enotna tvorba«. Zanimanje t. i. pesniške (poetske) vloge jezika je bilo v tistem trenutku, kot rečeno, do neke mere razumljivo, ker je pač vsa slovenska normativna knjižnojezikovna tradicija temeljila na bolj ali manj idealiziranem jeziku leposlovja kot najvišjega normativnega merila.⁵³ J. Toporišič sicer loči pesniško zvrst jezika (1966: 83–87) od prozne (1967: 95–107), vendar ne v smislu njunih različnih vlog, saj med proznimi zvrstmi navaja poleg »praktično sporazumevaln/e/«, »praktično strokovn/e/«, »znanstven/e/« in »publicističn/e/« še »umetnostn/o/«.

Zlasti v prvi polovici sedemdesetih let se utrjuje jezikovnozvrstno pojmovanje, tudi v smislu posebnosti, ki jih pogojujejo slovenske okoliščine (Toporišič 1970; Dular 1974; Gjurin 1974). Med funkcijskimi zvrstmi je veliko pozornosti namenjene publicistiki (Dular 1975; Korošec 1976).

9.3.2.3

Kot da so se zlasti v drugi polovici sedemdesetih in prvi polovici osemdesetih let ponovila zgodnja trideseta leta: zlasti prek šolstva, šolskih programov in učbenikov

51 Velja omeniti, da so prav iz redaktorskih izkušenj ob nastajanju 1. knjige SSKJ nastali nekateri za normativnost knjižnega jezika zanimivi članki, npr. T. Korošca (1972, 1974), J. Müllerja (1974), A. Vidovič Muhe (str. 183, 217 idr.). Skratka SSKJ je vsekakor razgibal slovenski prostor tudi v smislu širšega, aktualnega razmišljanja o jeziku.

52 J. Toporišič (1967: 95, 96) uvede namesto konverzijskega jezika »praktično sporazumevalni« in namesto poslovnega »praktično strokovni«.

53 J. Gradišnik, zagovornik jezikoslovnega tradicionalizma, tudi jezikovnega purizma, v tem smislu napisanih več knjig, npr. *Slovenščina za Slovence* (1967), *Slovenščina za vsakogar* (1974), *Še znamo slovensko?* (1981), *Za lepo domačo besedo* (1985), *Naš jezik* (1986), *Slovensko ali angleško* (1993), poudarja, sklicujoč se na Županciča (1965), da ta »nikakor ni bil privrženec splošne rabe« (66), in tako, lahko bi rekli, izrazi svoj »jezik(osl)ovni nazor«; mogoče se je strinjati z mislijo, zapisano v istem prispevku, da »/j/ezik ni samo sredstvo za sporazumevanje med ljudmi, temveč tudi pripomoček, v katerem se človek umetnostno izraža« (6).

se stopnjuje unitaristični pritisk, ki izzove odločno odklonilno reakcijo slovenske intelektualne javnosti: vprašanja jezikovne politike stopijo v ospredje jezikovnega zanimanja; jezikovna politika se pojavi kot temeljni spodbudnik utrjevanja slovenske jezikovne zavesti in s tem vsaj posredno kot neke vrste vrednostni (normativni) jezikovni filter zlasti v razmerju do srbohrvaščine (Pogorelec 1979).

Po posvetovanju o jeziku leta 1979, organiziranem s strani temeljne stanovske organizacije Slavističnega društva Slovenije (SDS) in predstavnikov Republiške konference SZDLS – zbornik s tega posveta je izšel 1983. leta – so bile znotraj te politične organizacije oblikovane po posameznih področjih (gospodarstvo, znanost,⁵⁴ vojska, film in televizija idr.) različne delovne skupine, ki naj bi skrbele za polnofunkcionalno slovenščino, hkrati pa tudi za kulturo javne besede (Dular 1988). Odmevno in za normo knjižnega jezika predvsem posredno vplivno je bilo delo Jezikovnega razsodišča: manj v vlogi jezikovne svetovalnice in bolj v politično institucionalizirani gojitvi zavesti o odgovornosti za javno besedo in njeno kakovost.

9.4

Ob vseh teh pomembnih podvigih strokovne in širše slovenske javnosti, ki je s svojim homogenim nastopom zavrnila poskus novodobnega »ilirizma«, pa se tudi v tem času vse do danes slovenska jezikovna politika kot strokovno verodostojni dejavnik knjižnojezikovne norme ni institucionalizirala v smislu samostojne, z dnevno politiko sicer podprte, vendar od nje neodvisne dejavnosti, lahko v okviru druge strokovne inštitucije, predvsem univerze.⁵⁵ Skratka jezikovna politika tudi danes ne more postati prvina jezikovne kulture z lastnimi, od dnevne politike neodvisnimi načeli. Delovna skupina za jezik, ki deluje v okviru (sedanjega) državnega zbora R Slovenije – najvišjega organa oblasti – sicer lahko motivira državni zbor in prek njega tudi širšo javnost v smislu zavesti o nacionalno- oziroma državoidentifikacijski vlogi jezika, vendar se ob tem človek sprašuje dvojne: kako je mogoče, da je danes za uporabo slovenščine kot državnega jezika takšna motivacija sploh potrebna, in zakaj se čim prej ne začneja odpravljati vzrokov, ki so pripeljali do še vedno zaznavne ignorance ontološke razsežnosti maternega jezika (gl. tudi str. 137).

54 V okviru raziskave, ki je izhajala iz obravnavane pobude, je organizirala A. Vidovič Muha dve posvetovanji o slovenskem jeziku v znanosti; referati s teh posvetovanj so bili objavljeni v dveh zbornikih v uredništvu prav tako A. Vidovič Muhe, in sicer *Slovenski jezik v znanosti 1* (1986) in *Slovenski jezi v znanosti 2* (1989), slednji s souredništvom N. Šumija.

55 Neizogibnost nastanka samostojnega Oddelka za slovenski jezik in književnost na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze je med drugim pogojena z dejstvom, da bi morala na podlagi ustreznega (prenovljenega) študijskega programa v tem sklopu delovati skupina strokovnjakov za kulturo jezika – tudi z možnostjo neposrednega stika z javnostjo.

10 Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture

(27. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1991)

Beseda stoji v središču človeške kulture ...

B. Vodušek, Krog 1933

10.1

Pred skoraj šestdesetimi leti je Božo Vodušek zelo aktualno razmišljal o načelih, ki jih mora jezik upoštevati, če naj bo »izrazilo naše kulture«.¹ Med taka načela je uvrstil »čim večjo skladnost književnega jezika z dejansko govorjeno ljudsko slovenščino, načelo diferencijacije po določenih socijoloških skupinah in čim večjo individualno svobodo posameznika, kolikor ta očitno ne krši harmonije ugotovljenih razvojnih zgodovinskih norm slovenskega jezika /.../« (str. 76). V bistvu izhajajo vsa tri načela iz temeljnih prvin jezikovne kulture, zato so v ustrezni interpretaciji živa še danes. Če jemljemo načelo »diferencijacije /jezika/ po določenih socijoloških skupinah« v kontekstu takrat nove jezikovnozvrstne teorije praškega jezikoslovnega strukturalizma,² potem lahko rečemo, da smo imeli Slovenci neka- tera teoretična vprašanja jezikovne kulture obravnavana hkrati z njihovo evropsko aktualizacijo.

10.2

Preden se lotimo predstavitve nekaterih vidikov slovenske jezikovne kulture s posebnim poudarkom na jezikovni politiki zlasti v zvezi s šolsko jezikovno vzgojo, je nujno vsaj dvoje: pojem jezikovna kultura razmejiti glede na druge predmetnostno bližje jezikovnoteoretične pojme in prek razčlenitve vseh prvin besedne zveze jezikovna kultura (tudi slovnične) utemeljiti možnost izločitve nekaterih njenih vrednotenjskih meril.

10.2.1

Pojem jezikovne kulture je neločljivo povezan s pojmom jezikovne norme, in ko gre za knjižni jezik, tudi njene zakonitve; prav zato je nujna njihova vsebinska

1 B. Vodušek, *Za preureditev nazora o jeziku*, Krog, Zbornik umetnosti in razprav, Ljubljana 1933, 66–76, cit. str. 76.

2 B. Havránek je znotraj Praškega lingvističnega krožka objavil svojo zvrstno teorijo l. 1932. leta pod naslovom *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, zb. Spisovná čeština a jazyková kultura.

oziroma področna razmejitev. Za smiselno razmejitev pojmov jezikovna kultura in jezikovna norma je nujno slednjo opredeliti tudi z vidika razmerja do drugih jezikov in z vidika znotrajjezikovnega medzvrstnega razmerja.

10.2.1.1

Tako je mogoče reči, da je jezikovna norma zbir vseh tvornih jezikovnih lastnosti. Izhajajoč iz slovenske izkušnje pa tudi iz sedanjega slovenskega jezikovnega položaja zajema vprašanje tvornosti poleg temeljne mentalno-socializacijske vloge jezika še ohranjanje te vloge v okvirih tistih lastnosti, ki (slovenski) jezik razločevalno določajo glede na vse druge, zlasti pa še istodržavne jezike (npr. za večino Slovencev do 1918 nemščina, kasneje srbohrvaščina, za slovenske manjšine vseskozi nemščina, italijanščina in madžarščina). V tem okviru predstavlja torej jezikovna norma zbir vseh (jezikovno)funkcijskih in (jezikovno)identifikacijskih prvin, ki so v primeru slovenščine hkrati tudi narodnoidentifikacijske.³ In katero vlogo opravlja pri tem jezikovna kultura? Izhajajoč prav tako iz (slovenske) izkušnje, lahko na jezikovno kulturo v večji ali manjši meri vezemo vsa prizadevanja po ohranjanju občutljivega ravnotežja med obema sestavinama jezikovne norme – med mentalno(socializacijsko) in (jezikovno)identifikacijsko. Glede na povedano bi torej morala biti merila jezikovne kulture tista, ki bi v primeru knjižnega jezika, ko je to nujno, odločala, ali je jezikovna norma tudi skladna z jezikovnimi zakoni.⁴

10.2.1.2

Jezikovna norma posameznih zvrsti izhaja iz prvin splošne jezikovne norme in iz razločevalnih (definijskih) prvin posameznih zvrsti. Tu ima seveda posebno mesto knjižni jezik, ki je kot naravna, hkrati pa vendarle po dogovoru nastala jezikovna različica obremenjen še z izjemno pomembnimi dodatnimi vlogami, kot sta zlasti narodnopovezovalna in narodnopedstavniška.⁵ Prav norma knjižnega jezika je zato podvržena neprestanemu jezikovnokulturnemu vrednotenju ali drugače rečeno – norma knjižnega jezika zahteva izdelana jezikovnokulturna

3 Zlasti med drugo ali tretjo generacijo naših izseljencev lahko zaradi razumljivega neznanja ali slabega znanja slovenščine prevzamejo vlogo narodnega povezovanja druge prvine, npr. zavezanost rodu, tradicija, (rodovna) kultura idr.

4 Jezikovna kultura kot etično načelo tudi v smislu zavezanosti tradiciji, prepojeno včasih še z nedefiniranim ali premalo definiranim pojmom lepega, pa tudi funkcionalnega, je v slovenskem jeziku razvidno prisotna vsaj od 15. stol. dalje. – Predvsem pod vplivom praškega jezikovnega funkcionalizma je konec 50-ih let B. Urbančič skušal izpostaviti jezikovno kulturo kot jeziko(slo)vno teoretično vprašanje – gl. npr. njegovo delo *O jezikovni kulturi*, Ljubljana 1973 (tretja predelana in razširjena izdaja 1987); nerazumljivo je, da Enciklopedija Slovenije 4, Ljubljana 1990, tega pojma sploh ne obravnava.

5 Pri definiciji knjižnega jezika navaja obe prvini J. Toporišič – prim. njegovo *Slovensko slovnico*, Maribor 1976, 11–12.

merila, oprta tudi na sociološka, psihološka, aksiološka, deloma zgodovinska in morda še katera dejstva.⁶ Naša razmišljanja bomo vezali predvsem na vprašanje kulture knjižnega jezika.

10.2.2

K razumevanju celovitosti pojma jezikovna kultura nam lahko pomaga tudi razčlenitev pomena sestavin te besedne zveze vključno z razčlenitvijo njenega slovnicega pomena: ta izhaja iz razmerja med samostalniškim jedrom (kultura) in pridevniškim prilastkom (jezikovni), nastalim iz samostalnika (jezik). Utemeljiti pa je treba tudi nadpomenskost obeh pojmov kultura in jezik.

10.2.2.1

Pridevniški prilastek *jezik-ov-ni* v obravnavani besedni zvezi je lahko nastal iz različnih sklonskih pomenov; tako je v pridevniški podstavi mogoče najti naslednje: (a) svojini rodilnik: *kultura (od) jezika* – ki jo ima jezik, *imeti* 'biti sestavina česa'; (b) mestnik v pomenu nahajanja, obstajanja: *kultura v jeziku* – ki je, obstaja v jeziku; (c) sestavinski rodilnik s predlogom *iz*: *kultura iz jezika* – sestavljena iz (prvin) jezika; (č) izvorni rodilnik s predlogom *iz*: *kultura iz jezika* – ki izhaja iz jezika; (d) namembni tožilnik: *kultura za jezik* – ki je namenjena jeziku.

Vseh pet interpretacij je mogoče strniti v dve večji skupini: v primerih (a) do (c) je *kultura* lastnost, lahko celo konstitutivna, jezika samega – tip (a) – v primerih (c) in (č) pa je od jezika nekako ločena, in sicer v tipu (č) tako, da izhaja iz njega – izpostavljena je samo izvornost kulture – sicer pa je lahko integralni del kulture kot celote, v tipu (d) pa tako, da se iz celovite kulture (lahko) izloči tista, ki jo je mogoče povezati z jezikom. Oba vidika sta za jezikovno kulturo aktualna.

10.2.2.2

Tudi pojem *kulture* se v obravnavani zvezi lahko obravnava vsaj z dveh vidikov: po eni strani gre za določeno stopnjo lastnosti, kar bi lahko izrazili s pojmom *kultiviranost*, po drugi pa za dejavnost, kar je mogoče izraziti z glagolnikom *kultiviranje*. Oba pojma seveda združuje dejstvo vrednosti ev. vrednotenja, ki ga vsebuje izhodiščni pojem *kultura*. Iz izraza jezikovna kultura nam ostaja še pojem *jezik*, ki se tako v zvezi s kultiviranostjo kot s kultiviranjem lahko uresničuje v obeh temeljnih

6 A. Stich v razpravi *K pojmu jazykové kultury a jeho obsahu*, zb. *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*, Praha 1979, 98–108, izpostavlja nujnost povezave jezikovne kulture s sociologijo, teorijo kulture, aksiologijo oziroma, kot pravi, vse te discipline se spajajo prek jezikovne kulture z jezikoslovjem.

desaussurjevskih pojavnostih – kot sistem (langue) ali govor (parole): lahko govorimo torej o kultiviranosti ali kultiviranju tako sistema kot govora.

10.2.3

Glede na povedano je mogoče reči, da o jezikovni kulturi v smislu jezikovne kultiviranosti lahko govorimo v primerih, ko je jezik tako rekoč samodejno sredstvo mentalne socializacije, samodejno sredstvo doseganja skladnosti vsebine in jezikovnega izraza, upoštevajoč seveda pri tem v najvišji možni meri splošno jezikovnoizrazno normo in jezikovnoizrazno normo zvrsti (socialnih, funkcijskih), v katero se besedilo uvršča.

Zdi se, da je to dejstvo mogoče ponazoriti z ravninskim koordinatnim sistemom: na ordinatno os (y) lahko nanašamo vsebinsko podstavo, na abscisno os (x) pa tej vsebini ustrezne (normativne) jezikovnoizrazne prvine. O kultiviranosti besedila lahko govorimo, ko je dosežena najvišja možna korelacija med vsebino in ustreznim (normiranim jezikovnim izrazom). Če je torej os (y) vsebinska in os (x) jezikovnoizrazna, potem kot najvišjo stopnjo jezikovne kultiviranosti zaznamujemo z 1 skladnik, korelat (k) obeh osi, torej $k = 1$; če je $k > 1$ ali če je $k < 1$, imamo opravka z besedilno motnjo, lahko na ravni vsebine (y), jezikovnega izraza (x) ali obeh prvin besedila ($y + x$).

Takšne motnje lahko nastanejo zaradi jezikovnoizrazne nezadostnosti glede na določeno vsebino – morda tudi že pred opomenjevalnim procesom (izbiro pomenskih sestavin) na t. i. predstavljalni ravni. Razlogi za to so lahko objektivni, npr. nerealizirana ali nepopolno realizirana predmetnost znotraj določene jezikovne skupnosti. Takšno stanje je definirajoče v glavnem za dve razmerji, in sicer za razmerje svetovnega jezika do vseh drugih, t. i. nesvetovnih jezikov, in za razmerje vodilnega državnega jezika v (jezikovno) neenakopravno dvo- ali večjezični -nacionalni državi.⁷ V prvem primeru gre za t. i. spontano bolj ali manj tiho jezikovno agresijo, pogojeno s koncentracijo kapitala v okviru ene jezikovne skupnosti. Tako rekoč svetovna kapitalska prestižnost je temeljni pogojevalec tudi t. i. (svetovne) jezikovne prestižnosti na eni in večje ali manjše vsaj posredne jezikovne getizacije na drugi. Francoski zakon iz leta 1976 o razmerju do uporabe tujk, zlasti anglicizmov v francoščini, priča o aktualnosti ekonomsko pogojene spontane in zato morda še toliko bolj nevarne jezikovne agresije.

V večnacionalnih (večjezikovnih) državah prihaja do izpraznjenih predmetnostnih področij, ko gre za neuravnotežen oziroma centraliziran razvoj gospodarstva in

7 Prim. A. Vidovič Muha, *Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik*, zb. Slovenski jezik v znanosti 1, Ljubljana 1986, 23–43.

seveda protekcionistično politiko, kar se na jezikovni ravni kaže v brisanju (državne) večjezikovnosti in vzpostavljanju večjezičnosti.⁸ Gre za stanje, ki jezikovno uravnoteženost spreminja v jezikovno getiziranost. Slovenščina je npr. z izgubo lastne vojske izgubila tudi možnost tovrstne jezikovnoizrazne identifikacije.⁹ Prevodna literatura s pravno-upravnega področja, ki je predmetnostno prav tako v veliki meri izpraznjeno, ne more ustrezno nadomestiti neposredne lastne (predmetnostne) izkušnje.

Vzroki za obravnavane motnje pa so seveda lahko tudi subjektivni, izhajajoči iz zavedne ali nezavedne malomarnosti, odklanjanja morebitnega dodatnega navora za osvojitev spoznanih normativnih jezikovnih lastnosti, za premajhno uzaveščenost funkcijske jezikovne razslojenosti, za neuravnoteženo, življenju in s tem dejanski jezikovni rabi odtujeno privilegiranje samo ene ali pretežno samo ene jezikovne zvrsti, za zanemarjanje dejstva, da so npr. nekatere funkcijske zvrsti, vezane po definiciji samo na knjižni jezik ipd.¹⁰

10.2.4

Ko smo govorili o jezikovni normi, smo omenjali, da izhaja tako iz temeljne mentalno-socializacijske vloge jezika, določene s pojmom sporazumevalnosti, kot tudi iz jezikovnoidentifikacijske vloge, ki pa je večkrat odvisna tudi od zunajjezikovnih dejavnikov. Ker opravlja jezikovna kultura vlogo ohranjanja ravnotežja med obema prvinama jezikovne norme, je prav spregovoriti o zelo pomembnem zunajjezikovnem dejavniku slovenske jezikovne norme – o jezikovni politiki, s katero mora slovenska jezikovna kultura računati, saj v marsičem iz nje tudi raste.

10.2.4.1

Jezikovna politika ima pomembno vlogo pri oblikovanju jezikovne norme, ker se, kot rečeno, slovenska narodna zavest v veliki meri prekriva s pojmom slovenskega jezika. Da bi pa slovenska jezikovna politika res lahko bila tvorna prvina slovenske

8 V uporabljenem smislu loči pojma večjezikovnost in večjezičnost J. Horecký, *Všeobecné a špeciifické črty jazykovej kultury v našich jazykoch*, v zb., cit. v op. 6, str. 139.

9 Prim. J. Avšič, *O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije*, JiS 4, 1969, 97–103.

10 Tak je npr. znanstveni jezik med drugim tudi zaradi svoje definicijske lastnosti vzpostaviti neposredno razmerje med vsebino in jezikovnim izrazom s takimi (jezikovnimi) sredstvi, ki omogočajo kar največjo socializacijo tako glede naslovnika kot tudi (jezikovno)izraznih možnosti. – Tudi zato ostaja poskus V. Gjurina, objavljen kot dodatek kriminalki B. Gradišnika *Nekdo drug*, Ljubljana 1990, ubesediti strokovno (jezikoslovno) vsebino v ljubljansčini samo kuriozum, ki s pojmom jezikovne kulture nima veliko skupnega; ljubljanski pogovorni jezik namreč nima svojega lastnega besedišča, s katerim bi lahko izrazil pojmovni svet znanosti, saj ga, za razliko od knjižnega jezika, ne potrebuje; strokovno izrazje v ljubljanski glasovni preobleki deluje zato kot barbarizem, prav tako mešanje tega izrazja z (ljubljsko)pogovornim. Skladno ljubljansčine, izhajajočo predvsem iz govorjene besede, skuša avtor reševati s posebnim govornim položajem – obrača se direktno na naslovnika. V glavnem pa velja, da se ljubljansčina (ali katerakoli neknjižna zvrst) v znanstvenem jeziku omejuje samo na glasoslovno ravnino.

(jezikovne) kulture, bi morala v svojem ravnanju upoštevati nekatera dejstva. Tako bi morala preiti iz bolj ali manj občasnega delovanja v trajno in v okviru jezikovne kulture institucionalizirano dejavnost, ki ima za svoje ravnanje izdelana merila in ki se jih dosledno drži.¹¹

Iz slovenske zgodovine je razvidno, da velja za slovensko jezikovno politiko v veliki meri načelo občasnosti, kar ima za posledico neizdelanost ali premajhno izdelanost lastnih meril; ta se včasih nekritično privzemajo iz trenutne širše družbene politične naravnosti in zato ni nujno, da so skladna z načeli jezikovne kulture; negativne posledice takega ravnanja v jeziku ostajajo tudi potem, ko se politični interesi spremenijo. Pomislimo na panslavistične ideje druge polovice 19. stol., ki so vplivale na slovenski knjižni jezik v smislu velike tolerantnosti vsega slovanskega zlasti v besedišču, pa tudi v morfemati.¹²

V zvezi z institucionalizacijo jezikovne politike se pojavlja vprašanje ustreznosti njenega povezovanja samo ali predvsem z institucijami trenutne politične danosti; glede na dejstvo, da bi morala biti jezikovna politika trajna sestavina jezikovne kulture, bi bilo pričakovati, da bo v slovenski jezikovni situaciji¹³ v prvi vrsti poskrbljeno za institucionalizacijo jezikovnokulturne dejavnosti, in sicer v ustanovah, ki so samoumevna sestavina družbe ne glede na njeno politično naravnost. Zdi pa se, da so bila pri nas ta razmerja do določene mere zapostavljena. Npr. kljub drugačnim evropskim vzorom še do danes nimamo ustanove ali vsaj sekcije pri kateri izmed jeziko(slov)nih ustanov, ki bi trajno in dosledno skrbela za jezikovno kulturo. Tako se nam je zgodilo, da se je akcija *Slovenščina v javnosti*, ki se je začela že leta 1965 s pismom Socialistične zveze Slovenije, se uspešno aktualizirala na mariborskem zborovanju slovenskih slavistov dve leti kasneje, zlasti pa 1977. leta na blejskem zborovanju in skupaj z RK SZDL leta 1979 na posvetovanju v Portorožu pripeljala do zavezujočih sklepov,¹⁴ da se je torej ta akcija kot jezikovnopolitična

11 Prim. B. Pogorelec, *Slovenski jezik: jezikovna politika in praksa*, 15. SSJLK, Ljubljana 1979, 3–31, kjer predstavlja avtorica med drugim tudi jezikovno politiko pred- in povojnega časa ter možnost razvoja knjižnega jezika do konca 70-ih let. – *O pomenu jezikovne politike za slovenščino in slovenstvo* gl. tudi J. Dular, *Jezikovna politika*, Enciklopedija Slovenije 4, Ljubljana 1990, 306–307. – Pomembno jezikovnopolitično vzgojo je imelo še posebej v začetku svojega delovanja Jezikovno razsodišče, ustanovljeno 15. 10. 1980 v okviru Sveta slovenščine v javnosti pri RK SZDL – prim. zb. *Jezikovno razsodišče 1980–1982*, Celovec 1984, gradivo zbral in obdelal J. Moder. – S stališča jezikovne politike so bili zelo pomembni odmevni prispevki V. Gjurina v tedniku 7D, v letih 1987–90, zlasti v zvezi z mestom slovenščine v vojski.

12 Kritično je o tem pisal že B. Vodušek v razpravi, cit. v op. 1, str. 137, še odločneje pa v kritiki *Pravopisa iz 1950 Pripombe k Slovenskemu pravopisu*, *Novi svet* 5, 1950, 947–953, 1045–1052, 1147–1152; kasneje – 1952 – kot odgovor A. Bajcu še v Slovenskem poročevalcu v več nadaljevanjih pod naslovom *O Slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih*.

13 Pojem jezikovni položaj oziroma jezikovna situacija uporablja A. Jedička, *Spisovni jezik v sodanšni komunikaci*, Praha 1974, npr. 35–38, v smislu načina uporabe jezika na različnih komunikacijskih področjih pri družbeno različnih skupinah; prim. tudi njegovo razpravo *Teorie jazykové kultury dnes*, objavljeno v zb. cit. v op. 6, 12–21.

14 Prispevki s portoroškega posvetovanja so izšli v zb. *Slovenščina v javnosti*, Ljubljana 1983 v uredništvu B. Pogorelec. – Prim. tudi *JiS* 6, 1977/178, 169–239, kjer so objavljeni prispevki z blejskega posvetovanja.

institucionalizirala pri RK SZDL kot sicer najbolj množični, a vendarle politični organizaciji. S tem je sicer pridobila izjemen in za tisti čas še posebej pomemben jezikovnopolični naboj, vendar pa je ob tem nekako ostalo ob strani dejstvo, da je jezikovnopolično vprašanje trajno vprašanje vsake tvorne (slovenske) politike; če bi se torej takrat našla možnost ohranitve politične teže jezikovnih vprašanj ob njihovi formalno samostojni institucionalizaciji, bi morda danes imeli še vedno delovni kolektiv, ki bi prek že bolj ali manj organizacijsko in vsebinsko oblikovanih skupin še naprej skrbel za jezik v znanosti, publicistiki, sodstvu, gospodarstvu, turizmu, šolstvu ipd. skratka za kulturo jezika javne besede. Tako pa se nam je zgodilo, da je dejavnost, ki je imela vse možnosti za razvoj v trajno vseslovensko (jezikovno)kulturno dejavnost, zamrla hkrati z umikom njene krovne organizacije s središčne slovenske scene. Jezikovnim vprašanjem, ki so bila v tem okviru načeta, se vsak dan pridružujejo nova, za njihovo reševanje pa sistematično in zavezujoče ne skrbi nobena ustanova.

10.2.4.2

Tako se pojavlja nekaj zelo aktualnih odprtih vprašanj jezikovne kulture, ki bi jih jezikovna politika morala uravnavati. Med njimi se mi zdi zelo pomembno razmerje do maternega jezika, do slovenščine, kot se pojavlja na vseh stopnjah šolanja.

Če se zaenkrat omejimo predvsem na osnovno pa tudi srednjo šolo, zaznamuje to razmerje predvsem nerazumevanje celovitosti pojma materni jezik, kar ima marsikje za posledico omejevanje pouka slovenščine na naivizirano interpretacijo lepe besede; namesto da bi se v pouk materinščine kot temeljna prvina vgradilo prizadevanje po kultiviranju jezika, ki ga učenec uporablja, s katerim se socializira, pomeni ta pouk v veliki meri izrazno odtujitev, frustracijo, ki se kaže med drugim tudi v odklonilnem razmerju do tega predmeta.¹⁵

Prenova pouka slovenščine bi glede na povedano verjetno morala iti v smeri prizadevanja po oblikovanju vrednostnega občutka besede tako v smislu njene izrazne normativnosti kot tudi njene vsebinske ustreznosti, se pravi obvestilne moči – gre torej za prizadevanje, ki naj bi izhajalo iz prvin jezikovne kulture. Vrednostni občutek besede pa lahko raste tudi ali morda celo predvsem iz avtentične učenčeve govornice v vseh, zlasti pa v javnih govornih položajih; ta govornica bi se morala kot predmet kritične analize prenesti v razred. Specialna didaktika, psihologija in morda še katera veda pa so dolžne povedati, kako naj takšna kritična analiza poteka; samo dvignjen učiteljev prst in rdeč svinčnik sta zagotovo vsaj vprašljiva.

15 Iz gradiva za diskusijo na Zavodu za šolstvo Slovenije dne 14. 11. 1990.

Glede na povedano lahko podvomimo, da je vzrok za marsikdaj odklonilno razmerje učencev do materinščine v pomanjkanju »specialnodidaktičnih centrov na kadrovskih šolah«, kot menijo npr. na Zavodu za šolstvo. Čeprav se je nujno zavedati pomena zlasti t. i. specialnih didaktik, pa se zdi, da se problematičnost vendarle začne že veliko prej, in sicer pri učnih vsebinah, pri njihovi odtujenosti od dejanskega življenja, pa tudi življenjskih perspektiv mladega človeka.

10.2.4.3

Če izhajamo iz temeljne vloge jezika, da naj bi bil to kultiviran izraz vseh življenjskih oblik njegovih uporabnikov, potem seveda moramo vse t. i. govorne položaje ovrednotiti vsaj z dveh vidikov, in sicer pogostnosti in izpostavljenosti (javnosti); v okviru teh dveh vidikov bi bilo treba definirati delež posameznih jezikovnih zvrsti in si ustrezno temu deležu prizadevati za njihovo kulturo – med drugim tudi na vseh stopnjah šolanja.

Z upoštevanjem omenjenih dveh vidikov – pogostnosti in izpostavljenosti – se izkaže, da je strokovni/znanstveni jezik tisti, ki ima izjemno družbeno razsežnost, saj služi, med drugim, tudi kot sredstvo socializacije lastnega (poklicnega) dela. Skladno s tem spoznanjem bi bilo treba strokovni jezik z vsemi podzvrstmi (znanstvenim, poljudnoznanstvenim, praktičnostrokovnim) v naših šolskih programih veliko bolj aktualizirati in mu dati veljavo, ki ustreza njegovi družbeni vlogi in s tem pojmu jezikovne kulture.

10.2.4.3.1

Ob prebiranju veljavnih učnih načrtov je mogoče oblikovati vsaj nekaj predlogov, ki naj bi uravnotežili in s tem aktualizirali strokovno delo v šoli, med drugim glede na različne jezikovne zvrsti, zlati pa glede na književnost.

Precejšen napredek bi pomenil že prenos težišča s samo pasivnega sprejemanja dejstev – učenja več ali manj na pamet – na aktivno prisvajanje lastnosti norme sodobnega strokovnega jezika; gre za prizadevanje po aktivnem oblikovanju lastnega ustreznega (strokovnega) izraza. S tem v zvezi je nujno preseči enodimenzionalno definirano (strokovne) jezikovne kulture v smislu samo jezikovnoizrazne ustreznosti in jo predstaviti kot koordinatno točko vsebinske (ordinatne) normativne (abscisne) osi; prav strokovni/znanstveni jezik omogočata v omenjenem smislu vsaj teoretično razmeroma preprosto doseg omenjene skladnosti ($k=1$). Uspešnost v tej smeri je povezana, med drugim, z aktualiziranjem gradiva in metodologije, kar bi bilo mogoče npr.

- a) z enakovrednim upoštevanjem tudi nepisnih prenosnikov, predvsem seveda govornega; gradivo bi bilo lahko vezano tudi na posnetke javnih nastopov, npr. radio, televizija, lahko tudi različnih govornih položajev učiteljev, učencev v razredu (predavanja, referati, izpiti oziroma spraševanja ipd.), kar bi omogočalo zajeti v kritični pretres tudi t. i. parajezikovno sporočanje (mimika, gib, drža telesa, ubeseditveno okolje ipd.);
- b) s takšno izbiro strokovnih besedil, kjer bi prišla do izraza njihova jezikovna členjenost kot posledica različne (strokovne) vsebine matematičnih, filozofskih, naravoslovnih, pravnih idr. besedil. S tem zvezi bi bilo potrebno tudi določiti raznolikost govornih položajev, vezanih na obvladanje strokovnega jezika, in tako utrditi spoznanje, da strokovni jezik kot jezik velike večine poklicev sodi med temeljna življenjska izrazna sredstva.

Že v osnovni, sploh pa v srednji šoli je nujno zajeti v delovni program normativno jezikovno zgodovino strok; ta zgodovina je namreč vseskozi popolnoma zanemarljena, kot da so vse stroke tako rekoč od danes; jezikovna tradicija kot pomembna prvina jezikovne kulture je tako iztisnjena iz naše zavesti, prepuščena je naključnosti, kar se morda najbolj drastično kaže na področju strokovnega izražja; tu imamo velikokrat opravka z neustaljenostjo, s pomanjkanjem tvorbenih modelov, skratka s pomanjkljivo (strokovno)jezikovno normativnostjo. V šoli je nujno aktualizirati spoznanje, da v celovitost kulturne tradicije sodi poleg zgodovine umetnosti, literature v enaki meri tudi zgodovina znanosti, zato morajo poleg (literarnih) umetnikov postati del sodobne narodne (samo)zavesti tudi znanstveniki.

V celovitosti pojma jezikovna kultura (strok) sodi tudi kritična obravnava strokovnega jezika na celotnem slovenskem narodnem prostoru, se pravi tudi (strokovni) jezik naših zamejcev v Italiji, Avstriji, na Madžarskem.

Z omenjenimi in morda še drugimi prvinami oblikovan jezikovni program šolanja je precej zahteven in morda bi bilo za njegovo izvedljivost potrebno omogočiti gibljivost učnih kadrov tako med srednjimi šolami kot med fakultetami in srednjimi šolami.

Glede na vse povedano seveda menimo, da je uvajanje tujega učnega jezika v določene srednje šole, kar se je pri nas pred časom začelo, izrazito protikulturno dejanje; med drugim gre tudi za prekinjanje naravnega razvoja (dograjevanja) mišljenja v maternem jeziku, kar ima seveda tudi povratni negativni učinek – getizacijo maternega jezika ne samo pri posamezniku, ampak konec koncev pri (jezikovni) skupnosti – s čimer spontano nastajajo najboljše možnosti za t. i. drugorazredne jezike.

10.2.4.3.2

V zvezi s kultiviranjem znanstvenega jezika se zdi nujno v okviru univerze na vseh fakultetah poskrbeti za predavanja in seminarje iz jezika ustrezne stroke. Delež univerze pri uzaveščanju vprašanj slovenskega strokovnega jezika mora rasti iz ustreznega srednješolskega znanja.

Tako bi bilo potrebno kritično predstaviti vse pozitivne in negativne jezikovne (razvojne) težnje; iz norme (sodobnega) knjižnega jezika bi bilo nujno oblikovati jezikovno normo stroke, strokovnojezikovno obnašanje; opozorjeno mora biti tudi na tista mesta, kjer se nehajo jezikovne kompetence področnega strokovnjaka in kjer mora prevzeti odgovornost jezikoslovec.

Bistvena prvina univerzitetnega strokovnojezikoslovnega dela je tudi izpopolnjevanje poznavanja zgodovine jezika s poudarkom na določeni stroki. Gre za iskanje rdeče niti pozitivnega jezikovnega razvoja – tudi kontrastivno zlasti z državno- oziroma neposrednostičnimi jeziki (nemščina, srbohrvaščina, italijanščina, madžarščina), pa tudi z drugimi, npr. svetovnimi (angleščina, t. i. spontana agresivnost zaradi prestižnega ekonomskega položaja njenih nosilcev); tako bi bilo počasi mogoče definirati mišljenjsko pa tudi izrazno izvornost ob hkratni učinkovitosti sodobnega slovenskega (strokovnega) jezika.

10.3

Namen prispevka je bil opozoriti na samo nekatera problematična mesta sodobne slovenske jezikovne kulture in nekako spodbuditi njihovo reševanje. Zdi se, da je trenutno eno izmed takšnih mest šolska jezikovna vzgoja; najprej se mora tu vzpostaviti takšno razmerja do materne jezika, ki bo skladno z njegovo naravno vlogo. Vse kasnejše jezikovnokulturno delovanje bo veliko uspešnejše, če bo lahko rastlo iz ustreznih šolskih temeljev.

11 Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik

(*Slovenski jezik v znanosti 1, 1986*)

11.1

Sistem slovenskega knjižnega jezika doživlja v znanstvenih besedilih nekatere značilne spremembe ne samo glede na druge jezikovne zvrsti (umetnostni jezik, publicistika idr.), ampak tudi znotraj sebe samega, glede na svojo uresničitev v posameznih znanstvenih panogah. Te spremembe nastajajo v veliki meri zaradi medjezikovnih vplivov.

11.1.1

Posledica zanemarjanja za jezik značilnega (razločevalnega) načina poimenovanja, ki se kaže v samo njemu lastnem izboru pomenskih sestavin,¹ je lahko tako imenovani globinski jezikovni razkroj; poimenovanje je izrazno ustrezno, ima pa tujo miselnopodstavno pot, izbor pomenskih sestavin poimenovanja je bil narejen v tujem jeziku, v domačem je dobil samo primerno »preobleko«. Takšne miselnopodstavne jezikovne spremembe so lahko posledica subjektivnih in objektivnih vzrokov.

11.1.1.1

Subjektivni vzrok je prav gotovo pomanjkljiva jezikovna izobrazba, nepoznavanje ali slabo poznavanje splošnih in zvrstnih jezikovnih zakonitosti pa tudi jezikovne tradicije in s tem jezikovne kulture posameznih strok. Za ponazoritev sem si sposodila nekaj primerov z metalurškega, botaničnega in medicinskega

1 Pomenska sestavina je temeljna pomensko razločevalna enota predmetnega pomena, katerega nosilec je korenski morphem. O uporabi pomenskih sestavin pri predmetnopomenskem razčlenjevanju prim. J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor 1976 (dalje SS 1976), 94, kjer določa pomen npr. besedi *dekle* s sestavinami *človeško*, *žensko*, *mlado*, *neporočeno*. Prim. tudi J. Orešnik, *Formalizacije semantičnih definicij najmanjših jezikovnih enot s pomenom*, zb. Problemi semantike, sintakse in obravnave tekstov, Ljubljana 1972, 37–46; J. Toporišič, *O strukturalnem določanju besednih pomenov* (ob glagolu *biti*), *Linguistica* 1980, 151–167; A. Vidovič Muha, *Nova slovenska skladnja J. Toporišiča*, Slavistična revija (dalje SR) 1984, 142–155, kjer je izpostavljena misel, da vlada med pomenskimi sestavinami hierarhično razmerje: vodilno, pomensko vedno neposredno hipernimno sestavino imenujemo uvrščevalno (UPS), znotraj te navadno več razločevalnih sestavin (RPS); ob primeru *dekle* je UPS *ženska* (KPS *človek/kdo*), RPS pa *mlada*, *neporočena*; hipernim – UPS *ženska* je *človek ženskega spola***ženski človek*, UPS **ženski človek* je *človek*; hipernim besedi *človek* je *bitje* (UPS) itd. do pomenskega vrha, kjer so UPS zaimki ali t. i. glagolski primitivi.

področja,² kjer gre za kalkirano razmerje slovenščine z nemščino in srbohrvaščino. Tako se ob domači, pomensko nemotivirani besedi *plavž* pojavlja še *visoka peč* kot morfemski prevod iz nemščine (Hochofen), kjer gre za poimenovalno motivacijo po videzu; ob besedi *potapljati* (na poseben način močiti) imamo še kalk iz srbohrvaščine *omakati* (samo glagol močiti); ob ustreznih zvezi *svinčeni oklep* (v podstavi glagol okleniti – »kleniti« okrog in okrog) imamo še morfemski prevod iz nemščine *svinčeni plašč* (Bleimantel – s podobnostjo motivirano poimenovanje); ob zvezi *listno zelenilo* (poimenovanje po vrsti barve) se pojavlja še nemški kalk *listno barvilo* (Blattfarbstoff – samo obarvana snov); ob ustreznih zvezi *pravi ohrov* še kalk iz nemščine *listnati ohrov* (Blättekohl – poimenovanje po sestavini – iz listov/z listi); zloženka *slabokrven* je izpodrivana s kalkom iz srbohrvaščine *malokrven*, čeprav gre enkrat za kakovostno, drugič pa za količinsko poimenovalno motivacijo; podobno *mladoleten* : *maloleten*; ustrezno poimenovanje *ravnatežni živec*, motivirano z vlogo, je dostikrat spodrinjeno s kalkom iz srbohrvaščine *živec v srednjem ušesu*, ki ga motivira mesto nahajanja; ob ustreznih zvezi *sklepni brustanec* (v sklepu – mesto) še iz srbohrvaščine *zglajeni brustanec* (po videzu) itd.

Primerov ohranjanja ustreznega jezikovnega videza in zanemarjanja lastne miselne podlage, ki se kaže v sebi lastnem razumevanju predmetnosti in zato sebi lastnem izboru za poimenovanje potrebnih lastnosti, imamo seveda veliko. Posledice takšnega ravnanja so za jezikovni razvoj lahko usodne; ne samo, da nastaja poimenovalna in sploh izrazna zmeda (sopomenskost, enakoglasnost idr.), pretrgana je tudi pozitivna poimenovalna tradicija in s tem je onemogočeno analogno ustvarjanje poimenovanj za množico nove, drugačne predmetnosti, s katero se tako rekoč vsak dan srečujejo posamezne stroke.

11.1.1.2

Med objektivne vzroke miselnopodstavnega jezikovnega razkroja sodi predmetnostni primanjkljaj v posameznih jezikovnih okoljih; hkrati s predmetnostjo se namreč prenaša v novo jezikovno okolje tudi njeno ime – jezikovni izraz – največkrat v prevzeti ali kalkirani (morfemsko prevedeni) obliki, premalokrat pa tudi v ustrezno »prevedeni« miselni podstavi. Gre za mnogokrat izrečeno, vendar največkrat premalo uzaveščno spoznanje, da je jezik v najširšem smislu odsev življenja njegovih nosilcev. Izpraznjena ali neuresničena življenjska

2 Primeri so vzeti večinoma iz odgovorov na anketo o stanju jezika v posameznih strokah, ki je bila poslana področnim strokovnjakom spomladi 1984 (za metalurgijo A. Paulinu, za medicino A. Dolencu) v zvezi z raziskavo *Slovenski jezik v znanosti*; primeri tudi iz A. Dolenc, *Človeško telo*, Samolepljiva slikovnica – Kritični prikaz, *Zdravstveni vestnik* 3, 52, 1983, 133–143.

(predmetnostna) področja v določenem jezikovnem okolju se nujno zapolnjujejo s tujo, »uvoženo« predmetnostjo in s tem velikokrat tudi s tujo poimenovalno miselno podstavo celo v primerih, ko bi poznavanje jezikovne tradicije omogočalo poimenovalno analognost. Zlasti na področju humanistike pa gre lahko tudi za predmetnostno drugačnost v posameznih jezikovnih okoljih; kot bomo videli, gre npr. v filozofiji za drugačne mišljenjske razsežnosti, ki so posledica drugačne življenjske izkušnje.

Zdi se, da zaradi prevzetega načina mišljenja prihaja tudi do zakritih jezikovnoizraznih (ne samo miselnopodstavnih) sprememb, ki se kažejo npr. v porušenem medmorfemskem (beseda) medbesednem (besedna zveza, stavek), medstavčnem ali medpovednem razmerju. V bistvu gre torej za kršenje slovničnega jezikovnega pomena; ker se misel ne oblikuje po izdelanih jezikovnosistemskih »vzorcih« – zanjo bi bilo treba takšne vzorce šele oblikovati – nastaja neke vrste »napetost« med mislijo in njeno izrazno podobo. Tako se npr. pri prenosu ali predstavitvi tuje filozofske ideologije avtor znajde v zavedni ali nezavedni stiski, ali naj ohrani originalnost npr. tudi z »originalnim« zaporedjem njenih izraznih sestavin ali naj išče možnost izraziti predmetnostno drugačnost s slovenščini ustrezno predelavo jezikovnega izraza. Seveda je druga pot veliko zahtevnejša; glede na socio- in psiholingvistična dejstva je vprašljiva tudi njena izvedljivost. Mislim pa, da bi se prav na področju humanističnih ved splačalo potruditi in predmetnost dojeti in posredovati tako, da bi postala del naše jezikovne zavesti in s tem našega jezikovnega izraza. Šele pristni jezikovni izraz omogoča suvereno kritično razmerje do vsebine. To bi pomenilo dejansko izrazno in vsebinsko bogatitev lastne humanistične znanstvene misli in s tem seveda narodove kulture.

11.1.1.3

Na usodnost miselnopodstavnega zanemarjanja za jezikovni razvoj je opozarjal že v 19. stoletju npr. Fran Levstik, ko je v *Napakah slovenskega pisanja*³ pisal o pomembnosti ohranitve t. i. »duha« jezika. Za tvorbo nemškimi zloženkam ustreznih slovenskih poimenovanj pravi: »/.../ vzame naj se misel (Begriff), ki je gotovo in nerazvezljivo zedinjena z nemško besedo, ako ravno je Nemec ni zaznamoval v sestavi, ker si jo mora človek misliti pred tem, kar dopoveduje nemška beseda, ali pa morda šele pozneje«. Pri Levstiku se torej že srečamo z modernim strukturalističnim ločevanjem predmetnosti od poimenovanj predmetnosti, ali kakor sam pravi, z ločevanjem »misli« od »zaznamovanja« te misli;

3 Prim. Zbrano delo 6, Ljubljana 1956, 38–88; razprava je prvič izšla v Novicah 1858. leta.

o tem, kako se bo zaznamovala »misel«, bo odločal »duh jezika«; v bistvu gre torej za spoznanje; da je pomenska izpostavitel iste predmetnosti v slovenskem jeziku lahko drugačna kot v nemškem – na pomenski ravni gre torej za različen izbor pomenskih sestavin.⁴ Trditev ponazarja Levstik s primeri kot *Spinnrad* – presti in kolo : *kolovrat* – kolo in vrteti se idr. Levstik pa tudi drugi, naj omenim s konca prejšnjega stoletja zaradi jasnosti stališča še Peruška,⁵ dokazujejo nujnost ohranitve ne samo lastnega jezikovnega izraza, ampak tudi lastne misli kot posledice neponovljive življenjske in s tem zgodovinske izkušnje. neponovljive seveda v smislu časa. prostora, družbenih in psiholoških dejavnikov ipd. Omejiti jezikovno kulturo nasploh pa tudi jezikovno kulturo posameznih strok na samo morfemsko prevajanje bi torej pomenilo ohranjati le videz izrazne ustreznosti, v bistvu pa rušiti lastno, originalno miselno izkušnjo. Če povzamemo Peruškovo misel, lahko rečemo, da se z globinskim jezikovnim razkrojem začenja tudi razkroj narodove kulture, saj slovenski kmet začenja misliti tako nemški, pravi Perušek. Kaj ju potem še sploh ločuje?

11.2

Glede na obseg in strukturno raznolikost vplivanja na jezik posameznih znanstvenih panog je mogoče vse vplivajske jezike ločiti v dve temeljni skupini – na umetni jezik ali jezik simbolov, katerega vplivnost je najizrazitejša v matematičnih in njim sorodnih vedah, ter na naravne jezike; vloga umetnega jezika v znanstvenem besedilu je bistveno drugačna od vloge tujih naravnih jezikov, saj njegova uporaba pomeni definicijsko prvino nekaterih znanstvenih besedil; uresničuje težnjo po pomenski enoumnosti in s tem preprostosti na višji intelektualni ravni.

Iz vplivajskih naravnih jezikov je mogoče izločiti latinščino in grščino, ki sta danes kot samostojna sistema mrtva; vezani sta zlasti na medicinska besedila. Glede na obsežnost in strukturno raznovrstnost vplivanja bi med živimi naravnimi jeziki lahko ločili t. i. svetovne jezike,⁶ predvsem angleščino na področju tehničnih ved pa tudi medicine, zlasti ko se vsebinsko navezuje na tehniko, ter verjetno tudi nemščino na področju humanistike (nekateri filozofske smeri idr.); vplivnost enega od državnih jezikov – srbohrvaščine, je vezana zlasti na

4 Prim. A. Vidovič Muha, *Zgodovina obravnavanja zloženek v slovenskem knjižnem jeziku*, XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (dalje SSJLK), Ljubljana 1984, 129–151, kjer je izpostavljen delež F. Levstika in R. Peruška (144–149) za razumevanje globinske (mislno-podstavne) jezikovne zgradbe.

5 Prim. R. Perušek, *Zloženke v novejši slovenščini*, Izvestja novomeške gimnazije, Novo mesto 1890, 3–42.

6 Pojem svetovni jezik določa poleg številčnosti njegovih uporabnikov predvsem vsestranskost in vrhunska razvitost okolja (predmetnosti), na katerega je vezan.

besedila s političnega, upravno-pravnega ter vojaškega področja. Kljub temu, da zlasti sistemsko živi imenovani pa tudi neimenovani naravni jeziki posegajo v jezik vseh strok, je predstavljeno razmejitev znanstvenih panog na podlagi vplivnosti drugih jezikov mogoče utemeljiti prav z obsežnostjo in raznovrstnostjo. (Prim. preglednico 1.)

11.3

V glavnem zaradi drugojezičnih vplivov so spremembe slovenskega knjižnega jezika znotraj posameznih znanstvenih področij glede na obliko pojavljanja dvovrstne, kot rečeno, izražene (eksplicitne) in zakrite (implicitne).

11.3.1

Izražene spremembe so vezane na ohranjanje tuje izrazne podobe na dveh ravneh, in sicer:

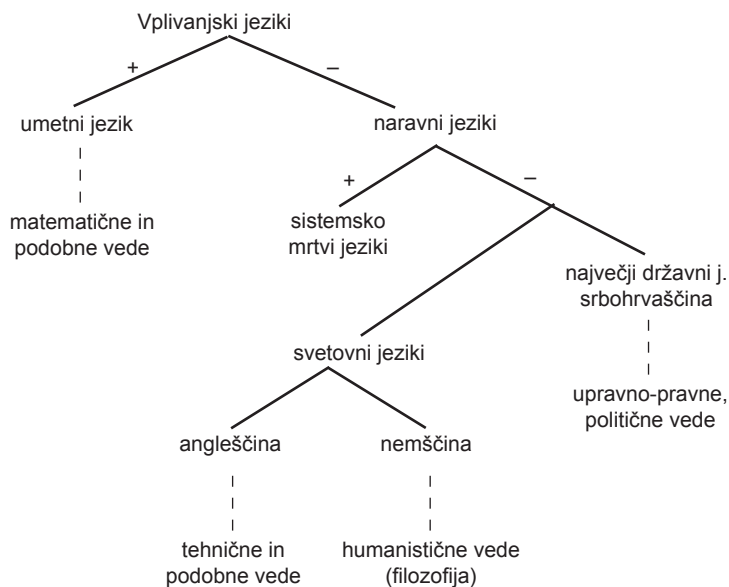
- a) na predmetnopomenski ravni, ko gre za korenenske morfeme in za njihove obrazilne pretvorbe, zlasti za besedotvorne modifikacije (sestavljanje, modificirano izpeljevanje); nekaj primerov iz medicine:⁷ *infekcij(-ski)*, *miokard(it-is)*, *encephalomyel(it-is)*; *para-tifus*, *par-enteral(-ni)*, *re-cidiv*, *par-ot(it-is)*, *pro-gnoz(-a)*, *post-typh(os-a)*, *a-tipič(-en)* ipd.;
- b) na slovnični ravni, ko gre za citatnost predlogov, končnic, veznikov; pojav je mogoč le ob citatnih predmetnopomenskih jezikovnih sestavinah, npr. *variola sine eruptin-e*, *perityph-it-is*, *typhus chron-ic-us*, *haemophil-us parapert-uss-is*, *vibri-o cholerae* ipd.

11.3.2

Zakrite spremembe so vezane predvsem na jezikovna razmerja, lahko znotraj besede, na razmerja med najmanjšimi pomenskimi jezikovnimi enotami – morfemi, ali pa na razmerja med besedami, besednimi zvezami, stavki. Ker te spremembe ne prizadenejo predmetnopomenskih jezikovnih sestavin, jih lahko imenujemo zakrite. Njihova izraznost je znotraj besede vezana na razumevanje pojma beseda, npr. na pisavo skupaj ali narazen, npr. *kinoprojektor* : **kino projektor*,⁸ na vlogo vezaja, kot *sivozelen* : *sivo-zelen*, npr. odvisnega člena kot **angora volna* : *angorska volna* : *volna angora*, na izrazno podobo zlasti besedotvornih morfemov kot posledice (sistemsko) nepričakovanih postopkov, npr. *zobozdravnik* : *zobni zdravnik* : *zob-ar* idr.

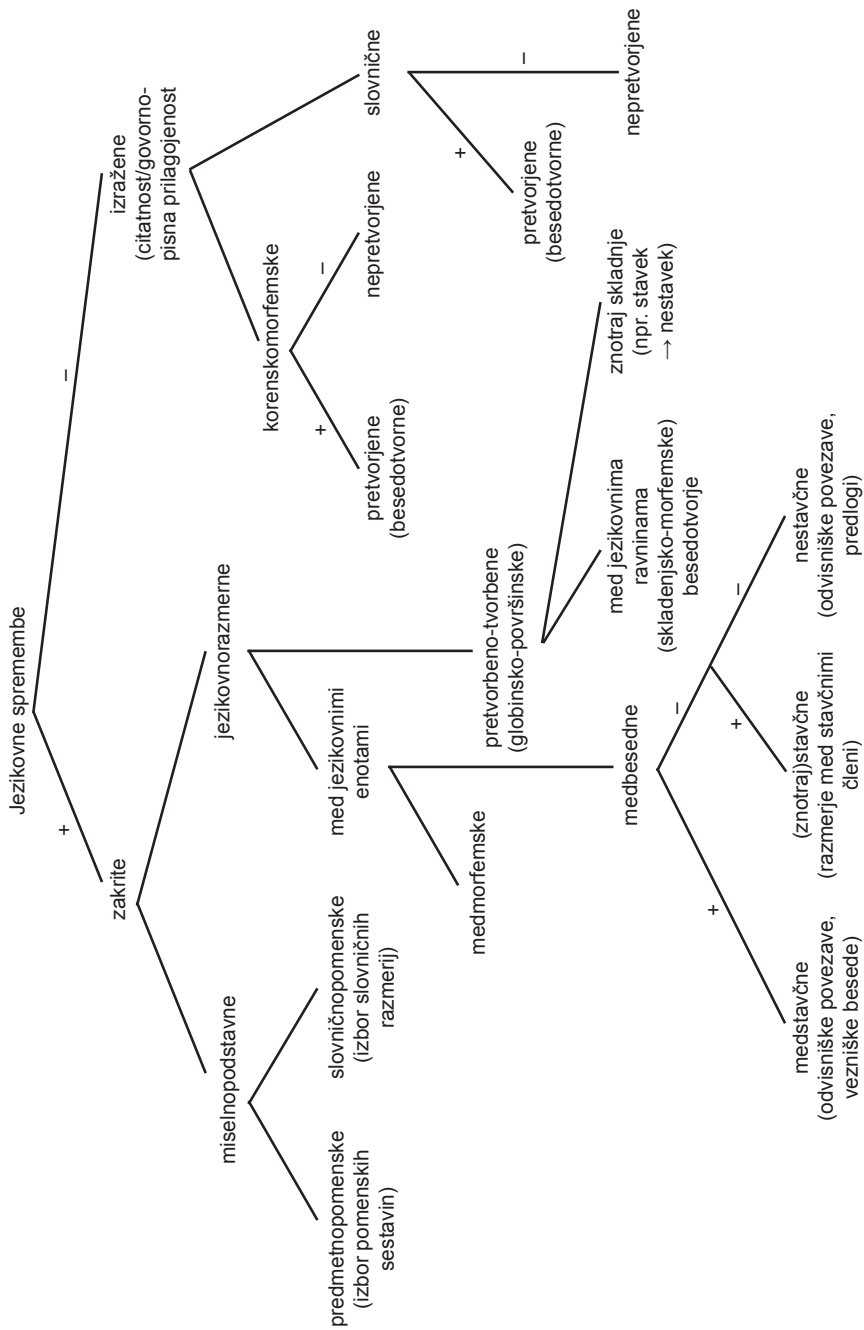
7 Primeri so iz knjige M. Bedjanič, *Infekcijske bolezni*, Ljubljana 1961.

8 * – neustrezna ali manj ustrezna oblika.

Slika 1: *Vplivanjski jeziki*

Kot bomo videli, je zelo živo vprašanje pretvorbene ustreznosti med obrazilnim morfemom in njegovim skladenjskim opisom – t. i. skladenjsko podstavo. S tem vprašanjem segamo na področje razmerja med globinskim (zakritim) pomenom in površinskim (izraženim). Uvrstitev tudi teh sprememb med zakrite je mogoče utemeljiti z dejstvom, da je presoja o njihovi jezikovni ustreznosti mogoča šele na podlagi poznavanja pretvorbene (besedo)tvornosti. Zakrite spremembe med-besednih in medstavčnih razmerij so vezane samo na slovnične morfeme – končnice, predloge (in končnice) ter veznike, in sicer predvsem na ustreznost njihove razvrstitve in z njo povezane izrazne podobe idr.

Slika 2: Jezikovne spremembe

11.3.2.1

V pričujočem sestavku bomo v besedilih s filozofskega področja obravnavali tiste zakrite spremembe, ki so vezane na besedoslovna vprašanja; s spreminjanjem izrazne podobe besede se spreminja tudi njen pomen. Vprašanja medbesednih (skladenjskih) razmerij bodo omejena na razčlenitev enega samega primera, ki pa vsebuje več značilnih skladenjskih vprašanj.

Preurejen besedni izraz kot ga je zaslediti v obravnavanih besedilih, je zelo vpliven, saj je prestopil okvire strokovne (filozofske) zaprtosti in ga pogosto najdemo tudi v publicistiki.

11.3.2.1.1

Beseda je razgrajena na svoje manjše pomenske sestavine, morfeme, ali vsaj poskušajo jo tako razgraditi – pravilnost takšnega postopka je odvisna od avtorjevega »občutka« za morfemsko pomensko členitev, dejanskega znanja zanjo ima verjetno kot nejezikoslovec premalo. Nekaj primerov (seznam kratic gl. na str. 167): *pre-sežena* (TH 133), *pred-stavljanje* (TH, 14), *pro-zornost* (TH, 169), *do-jemanje* (TH, 36), *zemlje-merec* (TH, 101), *samo-pro-iz-vajanje* (TH, 33), *za-po-red-je* (TH, 25), *literarno-estetski* (P, 699), *ideo-logiji* (TH, 158), *iz-ho-dišče* (TH, 53), *ne-celovitosti* (TH, 162), *raz-graditi* (P, 702), *pro-iz-vajati* (P, 653), *u-nič-evanje* (P, 651), *ek-staza* (P, 693), *teo-kracija* (P, 605), *bogo-vladje* (P, 605), *ne-umno* (D, 64), *od-poklicial* (SH, 1245), *pred-met* (TH, 56), *Zmago-Slavno* (SH, 1250), *za-govarja* (SH, 1246), *iz-ena-čila* (SH, 1249), *do-go-dek* (SH, 1251), *u-de-janja* (P, 693). Seveda do nesmiselnih izraznih podob izpostavljenih besednih sestavin prihaja v ne tako redkih primerih, ko avtor besedo razmejuje mimo morfemskih (pomenskih) šivov, npr. *iz-ho-dišče* (TH, 53; kaj naj bi pomenil *-ho-?*), *iz-ena-čila* (SH, 1249, pomen *-čila?*), *do-go-dek* (SH, 1251, pomen *-go-?*) idr.

Razgraditev besede na morfemske sestavine je vezana samo na tvorjenke. Netvorjene besede, tudi če so pregibne, se ne morfemizirajo, končniško izražen slovnični pomen (pomen medbesednih razmerij) se ne poudarja.

V tvorjenkah je z vezajem obrazilo izpostavljeno:

- a) zaradi lastnega pomena, npr. *raz-graditi* (P, 702) ← graditi [narazen], [] → -graditi; *pred-stavljati* (TH, 14) ← (večkrat) predstaviti, [] → -lja-ti, *pred-staviti*, staviti → staviti [pred], [] 'spredaj' → pred-, -staviti; *pro-iz-vajati* ← [večkrat] proizvesti, *pro-izvesti* ← izvesti [skozi], [] → pro-, -izvesti, *iz-vesti* ← vesti [iz], [] → iz-, -vesti; *od-poklicati* (SH, 1345) ← poklicati [od] 'stran'

- od-, -poklicati; *pre-bivati* (TH, 111) ← bivati [skozi], [] → pre-, -bivati; primeri potrjujejo misel, da so med obrazili za pomensko izpostavitve zanimiva zlasti tista, ki so po pretvorbenem postopku nastala tudi iz predmetnopomenskih besed. V obravnavanem gradivu so to predvsem sestavljenke, torej predpanske tvorjenke, lahko tudi tvorjenke, ki so iz njih nastale, tip predstavljati ipd.;
- b) zaradi izpostavitve pomena podstave, na katero je obrazilo vezano, npr. *u-nič-evanje*, kjer gre posredno za glagolsko tvorjenko iz predložne zveze, torej *u-nič-evanje* ← to, da se u-nič-uje, u-nič-evati ← dajati {v} nič{-ø}; [] → -eva-ti, {-ø} → u-, -nič-; brez-časen ← [tak, ki je] {brez} čas{-a}, [] → -en, { } → brez-, -čas- ipd. Pri tovrstnih tvorjenkah je predpona nastala iz slovničnega pomena – predloga in končnice, npr. *brez*, -a, zato je pomenski poudarek na podstavnem korenu, v navedenih primerih *-nič-* in *-čas-o*.

Z vezajem so ločene tudi dvo- ali večkorenske (besedotvorne) podstave zloženk, seveda če jih avtor želi pomensko izpostaviti: *bogo-vladje* (P, 605) ← [to, da] vlada{-ø} bog{-ø}, [] → -je, {-ø} → -ø-, -vlad(a), bog-; *zemlje-merec* ← [tisti, ki] meri{-ø} zemlj{-o}, [] → -ec, { } → -e-, -mer(i)-, zemljo-.

Z razgrajevanjem tvorjenke na njene besedotvorne sestavine so v veliki meri odzveti besedi njeni morebitni metaforični in metonimični pomeni; izpostavljen je t. i. besedotvorni pomen – tisti torej, ki ima pretvorbena varianto v določeni besedni zvezi – skladijski podstavi (gl. primere zgoraj), zanemarjen pa zlasti tisti slovarski pomen, ki z besedotvornim ni prekriven, npr. glagol *predstaviti* je v SSKJ 3 (1012) razložen 'z navajanjem imena koga osebno seznaniti s kom'.⁹

11.3.2.1.2

V istih filozofskih in prav tako že tudi publicističnih besedilih pa se pojavlja postopek, ki bi ga lahko imenovali besedno združevalnega – besede so zvezajem strnjene v novo, lahko bi rekli funkcijsko besedno enoto.

Nekaj primerov: *zgolj-smrt* (P, 650), *biti-iz-nečesa* (P, 623), *biti-nekaj-določenega* (P, 623), *ne-tole* (D, 62), *biti-za-nas* (D, 61), *bit-za-zavest* (D, 60), *bit-za-neko-drugo* (D, 59), *vsak-čas* (TH, 37), *pred-tem* (TH, 35), *za-tem* (TH, 35), *vse-upotujoče* (TH, 219), *tu-bit* (TH, 261), *v-svetu-bit* (TH, 261), *zgolj-nič* (TH, 270), *samo-na-sebi-kazoče se* (TH, 270) ipd. Kodificirana vloga vezaja v knjižnem jeziku – predvsem znotrajbesedno znamenje prirednosti besednih sestavin¹⁰ – je s temi in s prejšnjimi

⁹ Prim. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ) 3, Ljubljana 1979.

¹⁰ Prim. *Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, Ljubljana 1981, 101–103; v primerih kot *c-vitamin* vezaj seveda ne izraža prirednosti, ampak besednost z znakovno (levo) sestavino.

primeri razveljavljena, vezaj izraža le razgraditev besede na njene pomenske sestavine ali strnitev besed v novo »besedno« enoto. V nekaterih primerih je celo zabrisana razmejitev med enim in drugim postopkom: v *več-ali-manj-kot-pre-po-znanem* (TH, 198), v *več-ali-manj-kot-pri-sotnem* (TH, 198) idr. V teh primerih postaneta morfem in beseda izrazno izenačena, npr. *-ali-*, *-manj-* : *-pri-*; *-manj-*, *-kot-* : *-pre-*, *-po-*.

Nekakšna predstopnja besednega povezovanja je npr. v Pirjevčevem besedilu dosledno vezajno združevanje desnega imenovalniškega prilastka pa tudi prirednih sestavin besedne zveze, npr. *potreba-proizvodnja* (P, 650), *potrošnja-proizvodnja* (P, 651); *Dostojevski-umetnik* (P, 582), *poslušalec-otrok* (P, 702), *človek-bog* (P, 673), *človek-suženj* (P, 673). *oskrbovalno-proizvodno* (TH, 48), *potreba-proizvodnja-potrošnja* (P, 683). Da se takšna poenobesedenja dogajajo pravzaprav samo na (predmetno)pomenski ravni, dokazuje ohranjena sklonljivost tudi prve oziroma sploh vseh nezadnjih sestavin, npr. *poslušalcem-otrokom* (P, 702), *človeku-bogu* (P, 673). Če ne bi imel vezaj v obravnavanih besedilih tudi v drugih primerih besedno povezovalne ali razdruževalne vloge, bi takšne primere lahko obravnavali le kot pravopisnostilistične posebnosti.

Tako kot pri besedno razdruževalnem postopku se tudi pri besedno združevalnem pojavi vprašanje njegove predvidljivosti. V obravnavanih filozofskih besedilih kaže, da se tako kopičijo besede najpogosteje okrog glagola biti, mogoče še okrog njegove samostalniške variante bit kot temeljne filozofske kategorije. Na podlagi potencialne besedotvornosti bi bilo mogoče ločiti dva tipa takšnih povezav – nebesedotvornega in potencialno besedotvornega.

11.3.2.1.2.1

Nebesedotvorni tip je na podlagi slovničnih ali pomenskih določujočih ali dopolnjujočih členov mogoče ločiti na več skupin:

- a) ob glagolu *biti* je členek *zgolj*, npr. *zgolj-bit* (P, 624, D, TH, idr.), *zgolj-bit* (P, 624 idr.). Kaže, da je *zgolj* izvzemalni členek s sopomenkama kot *le*, *samo*. Ker zveza s členkom ni »besedotvorna« v smislu predvidljive pretvorljivosti v tvorjenko, ostane sistemsko sprejemljiva samo brez vezaja. Členek *zgolj* je z vezajem pogosto dodan še drugim, tudi filozofsko temeljnim pojmom, npr. *zgolj-smrt* (P, 645), *zgolj-življenje* (P, 648), *zgolj-nič* (TH, 270) idr.;
- b) ob polnopomenskem glagolu *biti* 'obstajati, nahajati se' so zelo številni pri-slovnodoločilni ali (slovnično)predmetni samostalniški zaimki ali samostalniki s posplošujočim »zaimenskim« pomenom, npr. *biti-za-nekaj* (P, 623),

biti-za-nas (D, 60), *biti-za-nič* (P, 623) – primeri torej izražajo namenjenost obstajanja, jasnejša izrazna možnost z izraženim prislovnim pomenom predloga bi bila obstajati v dobro (korist) nečesa, nas, ničesar; *biti-iz-nečesa* (P, 623) – prislovni pomen predloga je zunaj, variantna izrazna možnost bi bila obstajati zunaj nečesa (snovni ali morda sestavinski pomen predloga iz ob ustreznem samostalniku implicira samo slovnični pomen glagola *biti*, tip *ograja je iz kamna* ← je kamnita;¹¹ *biti-po-nečem* (P, 623) – izrazna varianta verjetno obstajati tak kot nekaj ali obstajati v obliki česa drugega; sestavno drugačno je poimenovanje *biti-kar-tako* (P, 623), kjer nezaimski prislov v prislovnem določilu modificira členek, zveza je torej tudi površinsko dovolj jasna, je pa frazeologizirana z nefrazeološko varianto obstajati brez namena; glagolski samostalnik *bit* ima enako vezljivost, npr. *bit-za-zavest* (D, 60), *bit-zanjo* (D, 60), *bit-drugo* (D, 59);

- c) ob veznem (slovničnopomenskem) glagolu *biti* imamo zaimkovno povedkovo določilo, npr. *biti-nekaj* (P, 623), *biti-nekaj-določenega* (P, 623) – zadnji primer je pleonastičen, saj zaimek nekaj (za razliko od poljubnostnega kaj) implicira določenost (vendar neimenovanost).¹² Pojavlja se vprašanje, zakaj vsaj tipa (c) ne zajame besedotvorni postopek pač po vzorcu npr. *biti prijatelj* → *prijatelj-evati*.¹³ Vzrok je treba verjetno iskati v zaimkovnosti samostalniških besed, ki so v razmerju z glagolom *biti*, v primerih pod (b) pa še v težnji po ohranitvi polnopomenskosti glagola, saj vsaka morfemizacija, tudi obrazilna, pomeni hkrati pomensko posploševanje.

11.3.2.1.2.2

Besedotvorno možnost odpirajo predložne zveze z nekaterimi osebnimi zaimki ter s povratnoosebni *sebe*; ti zaimki so namreč izpričani v podstavah splošnih, neterminoloških besed, npr. *zasebni* ← [tak, ki je] {za} seb{-e}, [] → -ni, { } ~ za-, -seb-, posebni, prisebni, odsebni idr., tudi *ponašen* ← ponašiti in morda še kaj. V filozofskem besedilu je takšno možnost izkoristil B. Debenjak (prevod Heglove Fenomenologije duha),¹⁴ Po sistemskem vzorcu tvorjenja iz predložne zveze tip *napotje* ← [to, da je] {na} pot {-i}, [] → -je, { } ~ na-, -pot-, je oblikoval besede kot *zasebstvo* (D, 66 idr.) ← [to, da je] {za} seb{-e}, [] → -stvo, { } ~ za-, -seb-; *izseb-je/-stvo* (D,

11 O t. i. snovnem in sestavinskem roditelju prim. A. Vidovič Muha, *Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov*, SR 1981, 19–42, zlasti 32–34.

12 Prim. SS 1976, 246.

13 Prim. A. Vidovič Muha, *Primeri tvorbenih vzorcev glagola*, XXI. SSJLK, Ljubljana 1985, 47–61, zlasti 49, 50–51, 52.

14 G. N. F. Hegel, *Fenomenologija duha* (Odlomki), Problemi 1–3, 1984, 56–81, prevedel dr. Božidar Debenjak: v poglavju *Nekaj spremlevalnih pripomb* je prevajalec zapisal, da je »/p/ričujoči prevod /.../ nastal že pred časom za pedagoško rabo in je še vedno delovni material«, 81.

68) ← [to, da je] {iz} seb{-e}, [] → -je/stvo, { } ~ iz-, -seb-; *naseb-stvo/-je* ← [to, da je] {na} seb{-i}, [] → -je/-stvo, { } → na-, -seb- idr. Besedotvorni pomen, lepo viden iz skladijskega opisa, izraža lastnost oziroma stanje: [to, da je] → -ost/-je. Škoda, ker ni vzorec izpeljan za vse ustrezne primere; prevajalec je včasih opustil tudi izrabo tvorbenih možnosti slovenskega jezika in oblikoval neke vrste morfemizirano prevedene (kalkirane) opise sicer večinoma brez vezajnih povezav; s tem je stavek še otežil, saj takšne poimenovalne besedne zveze dobijo včasih zaradi svojega (notranjega) skladijskega razmerja v širšem sobesedilu nenavadno in zato nerazumljivo skladijsko vlogo:

- a) *Samozavedanje je na sebi in za sebe, v tem ko in s tem da je za neko drugo na sebi in za sebe, tj. je le kot pripoznano* (D. 68). Tako odtujen izraz verjetno tudi v interesu same stroke naravnost kliče po preubeseditvi. K večji razumljivosti bi nekaj pripisovala že odprava predložnih zvez na nepričakovanih mestih, saj bi jih lahko nadomestila pridevniška ali samostalniška tvorjenka iz predložne zveze:
- a₁) *Samozavedanje je nasebno in zasebno* (besedotvorni pomen – ki je za sebe, namenjeno sebi) *s tem, da je* (v tem in s tem sta blizupomenska – izražata sredstvo načina – s čim/kako) *nasebno in zasebno za neko drugo ...*

Del povedi za veznikom *tj.*, ki naj bi bil pojasnjevalen, se je v predstavljeni obliki sprevrgel v svoje nasprotje.

Poleg samostalniških imamo v Debenjakovem prevodu tudi deležniške tvorjenke, ki imajo vsaj na drugi stopnji enako podstavo kot obravnavane, na prvi pa implicirajo glagolske tvorjenke: *nasebstvujoči* (D, 64) ← [tak, ki] *nasebstvuje[-ø], [] → -oči, nasebstvuj(e)-; *zasebstvujoči* (D, 66) ← [tak, ki] zasebstvuje[-ø] → -oči, zasebstvuj(e)-; *zasebujoči* (D, 66) ← [tak, ki] zasebuje[-ø] → -oči, zasebuj(e)- idr. Besedotvorni postopek potencialnih glagolov bi bil izpeljavni; besedotvorni pomen glagola je lepo viden v skladijski podstavi, npr. *nasebstvovati* ← [biti] nasebstv[o], [] → -ova-ti, nasebstv- ipd. Glede na sestavno jezikovno vzorčnost je vsaj deloma nepokrita hipotetična tvorjenka **zasebiti* (v podstavi deležnika zasebujoči), saj gre za glagolsko tvorjenko iz predložne zveze z glagolom biti v jedru – biti za sebe; kolikor je znano,¹⁵ izkazujejo tako tvorjeni glagoli v jedru svojega skladijskopodstavnega opisa le glagol *dati/dajati* (*dati iz rok* → *izročiti* ipd.); analogno na izpeljavne glagole, ki imajo v jedru skladijskega opisa lahko tudi glagol *biti*, tip *prijateljevati*, bi morda lahko dopustili tudi takšno tvorbeno možnost.

Obravnavane hipotetične tvorjenke iz Debenjakovega prevoda je večinoma mogoče lepo zajeti v besedotvorni sistem slovenskega knjižnega jezika. Če bi bil

15 Gl. op. 13, str. 157.

vedeni tvorbeni vzorec dosledno ohranjen, se ne bi srečevali tudi z nekaterimi tvorbeno neustreznimi primeri kot *zadrugostvo* (D, 65), kjer se ne ve, ali gre morda za »obrazilo« -ostvo ali pa za dvojno obrazilo -ost in -(st)vo, vendar z nejasnim, medsebojnim razločevalnim pomenom -ost in -stvo sta v jeziku največkrat sinonimna; mogoča bi torej bila le *zadrug-ost/-stvo*. Zaradi slovničnopomenskih lastnosti glagolske podstave glede na vrsto obrazil so vprašljive tudi tvorjenke tipa *podvrženje* (D, 66), *pokazanje*¹⁶ 17 (D, 63). Ni tudi jasno, zakaj je avtor v nekaterih primerih omejil besedotvorni postopek samo na zapis skupaj, npr. *sebienaka* (D, 63), *neposrednobivajoče* (D, 61). Primera bi bilo mogoče razložiti s sklapljanjem, vendar pa je to edini besedotvorni postopek, ki je lahko v celoti uporabljen kot stilno sredstvo in zato komaj primeren za strokovno besedilo.

11.3.2.2

Ob prevodih filozofskih besedil, pa tudi ob tistih, ki izhajajo iz prevzete (tuje) filozofske smeri postaja zelo živo vprašanje skladnje. Če gre pri besedotvorju in sploh pri poimenovanjih za slovenski misli ustrezn izbor pomenskih sestavin skupaj z jezikovni strukturi ustreznimi besedotvornimi postopki, gre pri skladnji za slovenskemu načinu mišljenja ustrezno izbiranje zlasti odvisniških razmerij in njihovih izrazil tako znotraj stavka kot med stavki samimi. Mislim, da bi se bilo treba tega vprašanja čim prej lotiti, verjetno filozofi skupaj z jezikoslovci, sicer se lahko zgodi, da bodo vsaj nekatere filozofske smeri ostale odtujene tudi zaradi »miselne« neprevedenosti, neposlovenjenosti. Zadovoljitev s takšnim stanjem bi verjetno pomenila bistveno oddaljitev od originalnega jezika ustreznih filozofskih besedil, če drži Debenjakova ugotovitev, da je npr. »Heglov jezik naraven, oziroma /da/ Hegel nenasilno izrablja možnosti nemškega jezika.«¹⁷ V najširšem smislu bi bilo treba na področju skladnje obravnavati vprašanja oblikoslovnih kategorij, npr. sredstva za izražanje (glagolskega) naklona, časa, načina, obravnavati bi bilo treba vprašanja besednih zvez s stališča skladijskih lastnosti, npr. ujemanja, vezljivosti, družljivosti. Tu se pojavlja seveda še bistveno

16 Tvorjenke tipa *pokazanje*, *podvrženje* najdemo pri naših protestantih, npr. pri Trubarju v Cerkovni ordninki; kljub ustaljenim besedotvornim postopkom marsikdaj še ni bila določena razvrstitev obrazil glede na pomen podstave, njene slovnične lastnosti idr.; o tem prim. A. Vidovič Muha, *Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordninki*, Obdobja 6, Ljubljana 1986, 349–374.

17 Prim. poglavje *Nekaj spremjvalnih pripomb*, cit. v op. 15; B. Debenjak zanimivo nadaljuje, da »je treba tudi prevod graditi na naravni slovenščini s čim naravnejšo rabo besedotvorja.« Seveda pa se je treba zavedati, da je prevajanje klasične filozofije kakega naroda pravzaprav temeljno ustvarjalno delo, saj pomeni zaradi miselne filozofske predmetnosti bogatitev, razvijanje lastne (filozofske) misli in s tem znanosti sploh. Prav zato pa se kljub težavnosti takega dela ne bi smeli zadovoljiti npr. z ugotovitvijo, da so nekateri izrazi neprevedljivi in zato naj neprevedeni tudi ostanejo; tako npr. T. Hribar v avtorskem delu *Kopernikanski obrat*, Ljubljana 1984, 187, ohranja, tudi zato, ker »ni ustrezne slovenske besede« citatni pojem *bespiegelt*: »/J/az sem jaz, se človek najprej BESPIEGELT v drugem človeku.«

vprašanje besednega reda, t. i. stalne stave. Že na besedilno področje sega členitev po aktualnosti, ki odloča o razporeditvi aktantov, okoliščin, skratka bistveno vpliva prav tako na vprašanje besednega reda. Pri pisnem kanalu na besedilni ravni je temeljnega pomena tudi členitev besedila z ločili. Posebno vprašanje je vezano na »stilistično« jekovnosistemsko variantnost, izhajajočo iz pretvorbeno-tvorbenih jekovnih razmerij, npr. med besedno zvezo in tvorjenko, med stavčnimi in nestavčnimi zvezami, med jekovno prirednostjo in podrednostjo, med različnimi podrednimi zvezami ipd. Vse te variantne jekovnosistemske izrazne možnosti so živo povezane z znanstvenim besedilom, saj njihova optimalna izraba lahko bistveno vpliva na temeljni namen znanstvenega besedila, na njegovo obvestilnost v najširšem smislu. Seveda pa zahteva vsak od naštetih in še katerih drugih problemov obsežno obravnavo, podprto z razčlenitvijo ustreznega besedila. Za to priložnost smo si za razčlenitev izbrali le en naključni primer iz že uporabljenega prevodnega filozofskega besedila. Prevod izkazuje pomanjkljivosti v zvezi z oblikoslovnimi kategorijami – izražanje glagolske naklonskosti, osebe – v zvezi s skladenjskim naklonom, z vezljivostjo, z oblikovanjem smiselnih odvisniških povezav, s členitvijo besedila z ločili, ki pa se vsaj deloma navezuje tudi na razumevanje odvisnostnih povezav: (Začetna poved je v oklepaju dodana zaradi sobesedilne jasnosti.)

- (a) *(Vedenje, ki je najpoprej ali neposredno naš predmet, ne more biti nikako drugo kot le-tisto, ki je samo neposredno vedenje, vedenje neposrednega ali bivajočega.) Mi se imamo obnašati prav tako neposredno ali sprejemajoč, torej na njem, kot se ponuja, ničesar spreminjati in pojmljenje držati stran od dojetanja* (Auffassen) (D, 61).

Predlagana spremenjena poved – z variantami v oklepaju:

- (b) *Moramo se obnašati prav tako neposredno ali sprejemajoč ga (takšnega), kot je (se nam nudi); na njem torej ne smemo ničesar spreminjati (torej ne smemo ga spreminjati) in pojmljenje moramo ločevati od dojetanja (in pojmljenja ne smemo družiti z ...)*

Varianto (b) je mogoče utemeljiti z naslednjimi dejstvi:

- Za zborni jek je vsaj vprašljivo izražanje naklonskosti z glagolom *imeti*; znanstveni zvrsti je vsekakor tuje.¹⁸
- Če ni stavčnofonetičnega upravičila (poudarek), je seveda tudi izpostavitve osebnega zaimka mi neutemeljena:
 - (a₁) *Mi se imamo obnašati ...*
 - (b₁) *Obnašati se moramo / Naj bi se obnašali ...*

18 Prim. SS 1976.

- Verjetno kalkiran prevod v tipu (a₂) je tudi v pogovornem jeziku vprašljiv, če sta aktanta pojmovna, zlasti če je pojmovni tožilniški aktant:
 - (a₂) ... *pojmljenje držati stran od dojetanja* ...¹⁹
 - (b₂) ... *pojmljenje ločevati od dojetanja* ...
- Ob vezljivostno pomanjkljivo realiziranem in s tem nesmiselnem deležijskem prislovu se tudi priredni veznik *ali* ne more uveljaviti niti v svojem pojasnjevalnem niti v protivnem pomenu, kar je povzročilo težko razumljivo zvezo:
 - (a₃) *Mi se imamo obnašati prav tako neposredno ali sprejemajoč, torej na njem, kot se ponuja, ...*
 - (b₃) *Moramo se obnašati prav tako neposredno ali (to je) sprejemajoč ga (takšnega), kot je (se nudi) ...*
- Predmetna dopolnitev deležijskega prislova (b₃) je sprostila tudi sledečo misel, saj je iz sklepalnega priredja, uvedenega z veznikom *torej*, potegnila primerjalni odvisnik, ki se nanaša nanjo – pojasnjuje deležijski prislov – in tako tudi ta odvisnik osmislila.
- Sklepalno stavčno priredje zahteva ponovno uvedbo osebne glagolske oblike in s tem osvežitev glagolskega naklona, saj je po podredni stavčni zvezi od nje precej oddaljeno:
 - (a₄) ... *torej na njem, kot se ponuja, ničesar spreminjati* ...
 - (b₄) ... *torej na njem ne smemo ničesar spreminjati (na njem torej ne smemo ničesar spreminjati) ...*
- Še vedno zapleteno zloženo poved S/S/S+S bi bilo mogoče poenostaviti tako, da priredno stavčno zvezo tudi formalno, npr. s podpičjem, osamosvojimo; podpičje je možno že prej, pred sklepalnim *torej* (prim. rešitev (b));
 - (a₅) ... *ničesar spreminjati in pojmljenje držati stran od dojetanja* ...
 - (b₅) *torej na njem ne smemo ničesar spreminjati; pojmljenje moramo ločevati od dojetanja* ...

Teh nekaj pripomb pomeni seveda samo obrobni poskus uporabe jezikoslovnega vedenja pri prevajanju ali tudi (po)ustvarjanju filozofskega besedila. Zavedam pa se, da bi bilo treba za dejansko relevantno kritiko vzeti v roke original, ga v celoti dojeti (verjetno s filozofom prevajalcem), se pravi ne samo razumeti (izraz za izrazom), ampak prodreti v njegovo misel, kolikor seveda dopušča lastna, s strukturo maternega jezika določena (omejena) izkušnja in sposobnost preseganja te izkušnje; šele nato se začne novo ubesedovanje, ki pomeni najprej bogatenje misli v smislu dodajanja novih kombinacijskih (strukturnih) razsežnosti in šele nato tudi izraza. Ta mora biti tudi v filozofiji, tako kot na vsakem področju znanosti,

19 SSKJ 1, Ljubljana 1970, 517–519, pri glagolu *držati* ne navaja takšne zveze niti med ilustrativnim gradivom.

le posledica potrebe po poimenovanju novega, nove predmetnostne drugačnosti; novost namreč zahteva, če naj ohrani svojo identičnost, tudi razločevalno, razpoznavno izrazno podobo.

11.4

Omenili smo že, da prihaja zlasti na področju matematičnih znanosti do prepleta naravnega jezika z umetnim; posledica takšnega prepletanja je seveda prav nasprotna procesu, ki ga povzročajo vplivi naravnih jezikov. Namreč uporaba umetnega jezika ali jezika simbolov pripomore k intelektualizaciji besedila, saj dela besedilo pomensko enoumno, izrazno jasno in strnjeno.

Izrazna podoba umetnega jezika so simboli, črteži ali kakršnakoli dogovorjena znamenja. Da lahko govorimo o umetnem jeziku in ne morda samo o poljubnem zbiru simbolov – znamenj z dogovorjenim pomenom, je mogoče utemeljiti z dejstvom, da se tako izražajo ne samo predmetnopomenske sestavine jezika, ampak tudi razmerja znotraj njih, med njimi predikacijsko razmerje, kar pomeni, da imamo tudi v umetnem jeziku opraviti s takšnimi najmanjšimi sporočilnimi enotami – povedmi, ki imajo osnovno stavčno strukturo (stavek v pomenu besede, zbrane okrog osebne glagolske oblike). Gre npr. za t. i. enačbe ali neenačbe tipa $a = b$ ali $a \neq b$, kar bi besedno izrazili: določeno število je/ni enako drugemu določenemu številu ali se enači / se ne enači z drugim določenim številom.

11.4.1

Ob tem se pojavlja več zanimivih jezikovnih in jezikoslovnih vprašanj. Temeljni med njimi se mi zdita dve, in sicer zakaj prihaja do takšnega povezovanja, zakaj prevzema umetni jezik vlogo naravnega, pa tudi kdaj, v katerih okoliščinah se to dogaja. Odgovor na ti dve vprašanji bi nam pojasnil tudi druga, npr. kolikšen je obseg takšnega prevzemanja, katero je izrazno in pomensko razmerje med obema jezikoma in morda še kaj.

11.4.1.1

Glede na obvestilno odprtost lahko v matematičnem besedilu ločimo nekako dve skupini simbolov, in sicer splošnojezikovne in pa takšne, ki so vezani bolj ali manj samo na matematična besedila.

Številsko in ne besedno izražanje t. i. veličin, npr. $5 : pet$, je bolj ali manj splošnojezikovna značilnost, ker pa je veličina v najširšem smislu predmetnost matematičnih

ved, je načeloma dosledno izpeljana prav tu. V glavnem na te vede je vezana abstraktizacija veličin, izražena z glasovnimi/črkovnimi znamenji – pomensko razločevalna glasovna/črkovna enota postane enota z veličinskim (količinskim) predmetnim pomenom; pojav se torej uvršča v homonimijo. Izraba glasov/črk je sicer lahko tudi splošnojezikovni pojav, vendar je opomenjenje fonemov drugačno – navadno gre za izražanje zaporednosti (vrstnosti), morda še hierarhičnosti, kar pa zahteva še dodatna pravila izbora glasov/črk, npr. zaporednost.

Tudi izrazno samostojna, dogovorjena znamenja imajo matematične vede omejene na poimenovanje ali bolje izražanje vsega, kar se z veličinami lahko dogaja tako znotraj matematike, do določene mere celo kot njena vsebina, pa tudi seveda zunaj nje, npr. za dodajanje (seštevanje) je dogovorjeno znamenje +, za odzemanje (odštevanje) je znamenje – itd.

Z jezikoslovnega vidika je pravzaprav najzanimivejša prav izrazno samostojna skupina simbolov, ki lahko poimenuje poleg že omenjenega dogajanja (predmetne sestavine glagolskega pomena) tudi slovnični pomen, se pravi odvisnostna ali neodvisnostna jezikovna razmerja (podrednost, prirednost). Ker pa za čisti slovnični pomen ni izrazno posebnih znamenj, je seveda obvestilno težišče na dogajanju in npr. na posledicah dogajanja. Ubeseditev razmerja je pravzaprav določena samo okvirno, npr. podrednost in ne prirednost, in zato lahko tudi večvariantna.

Če se omejimo na umetni jezik, v poglavju o številih Vidavove knjige *Višja matematika 1* (V, 1–16),²⁰ lahko rečemo, da je med števili veličinami pomen predikacije vezan na izražanje enakosti/neenakosti, večje/manjše številske veličine; opraviti imamo z zloženim povedkom – vez biti, lahko tudi zanikana, ima določilo v predikativu iz pridevnika enak, večji, manjši. Ker pa kaže, da je osebkovalna številska veličina lahko samo edninska, tudi predikativ enak ne more izražati razmerja znotraj osebkovalnih veličin; tako nimamo zapisa $a =$, kar bi brali a-ji so enaki, ampak vedno s pomenskim dopolnilom, ki poimenuje drugo številsko veličino $a = b$ ali $a \neq b$. To pomensko dopolnilo je ob pridevniku enak dajalniško, ob stopnjevanjih pridevnikih večji/manjši pa predložnorodilniško ali s primerjalnim veznikom *kot*, npr. *a je večji od b/kot b*. Kaže, da v primerih, ko znamenja ne izražajo dogajanja, ampak posredujejo le neko stanje v zvezi z matematičnimi veličinami, nimamo variantnih slovničnopomenskih izraznih možnosti. Te se pojavijo, ko npr. v predikacijsko izraženo veličinsko razmerje vstopajo tudi različno sestavljene veličine, npr. osebkovalna in sestavina povedkovega določila sta priredno zložena kot $a + b = b + a$, kar bi besedno lahko izrazili npr. s pogojniškooodvisniško zvezo:

20 Prim. J. Vidav, *Višja matematika*, Ljubljana 1961.

- (a) Če prvemu določenemu številu dodam drugo določeno število, je enako, kot če drugemu določenemu številu dodam prvo določeno število.

To, kar dodajamo, lahko izrazimo s sklonsko različnostjo:

- (a₁) Če določenemu številu dodam določeno število, je enako, kot če določeno število dodam določenemu številu.

Glavni stavek izraža stanje, ki nastane v določenih okoliščinah – ko se uresniči razmerje med odvisnikoma. Poved je zapleteno zložena in bi jo lahko zapisali s^s/s . Glavni stavek je mogoče tudi izpostaviti, pri čemer pa se ne spremeni slovnični pomen:

- (a₂) Enako je, če prvemu določenemu številu dodamo drugo določeno število, kot če ... Poved zapišemo $s^s/s+s$.

Tudi izrazno samostojna, definicijska varianta ohranja pomen uresnitve v določenih okoliščinah, le da se je podredna odvisniška zveza zreducirala na samo en (pogojni) odvisnik:

- (a₃) Vsota se ne spremeni, če zamenjam vrstni red seštevancev.²¹

Za primer si oglejmo še nekaj ubeseditvenih možnosti štirih osnovnih računskih operacij, kjer imamo na levi vedno podano vrsto (računskega) postopka, na desni pa posledico, rezultat postopka:

- (b) $a + b = c$.

Neštevilске znake izrazimo besedno z *in*, *je enako*:

- (b₁) *a in (plus) b je enako c*,

pri čemer pa *in* nima vezniške, ampak glagolsko (dejanjsko) vlogo, saj pomeni dodajanje in ne morda hkratnosti obstajanja ali kaj podobnega;²² formalno je to izraženo s sopomenko *plus*.²³ Takšna prostostavčna razvezava je torej samo površinska, ker prvi del enačbe tudi tu izraža okoliščino, v kateri se lahko drugi del uresniči. Dejansko gre za dve ubeseditveni varianti:

- (b₂) *Če a-ju dodamo b, dobimo c*,

strnjeno pa:

- (b₃) *a, povečan za b, da c*.

21 Prim. delo iz op. 20, str. 163.

22 Prim. v SSKJ 2, Ljubljana 1975, 33, redakcijo besede *in*, kjer je predstavljena samo kot veznik; matematični pomen je četrti brez kakršnegakoli slovničnopomenskega oziroma besednovrstnega pojasnila z razlago 'za seštevanje, prištevanje'.

23 Prim. SSKJ 3, 647, kjer je besedi *plus*, ki je v obravnavanem pomenu uvrščena med prislove z razlago 'izraža prištevanje', nadrejen (za podpičjem) med veznike uvrščeni *in*, ki je povrhu vsega še drugače (vsaj variantno) razložen; z besednovrstnega vidika pa tudi z vidika razlag je sopomenska povezava nesmiselna; popraviti bi bilo treba seveda redakcijo matematičnega izraza *in*.

V primeru (b₃) je število udeležencev enako kot v primeru (b₁), deloma je spremenjena njihova vloga. Primer (b₂) vnese z uvedbo podredno zložene povedi tudi novega splošnega vršilca dejanja in s tem še bolj spremeni vlogo udeležencev iz primera (b₁). Podobne ubeseditvene variante se pojavijo tudi pri tipu $a - b = c$.

Posebno ubeseditvev ima znamenje za množenje tip

- (c) $a \cdot b = c$,
- (c₁) *a krat b je enako c,*
- (c₂) *a (po)množeno z b je/da c,*
- (c₃) *Če a (po)množimo z b, dobimo c.*

V čem je torej prednost umetnega jezika in zakaj se je kot temeljno izrazilo uveljavil prav v tako eksaktnih vedah kot je matematika in njej podobne? Kot smo videli iz pretvorb povednih enot s strukturo stavka iz umetnega v naravni jezik, so v naravni jezik pretvorjene povedi obvestilno bolj zapletene, do obvestilne enoumnosti je daljša spoznavna pot. Bistveni vzrok za to je verjetno v dejstvu, da je v naravnem jeziku izražanje slovničnega pomena zelo eksplicitno, hkrati pa prav tako kot izražanje predmetnega pomena vezano na besedo. Kot je znano, se pomen jezikovnih razmerij v slovenskem jeziku izraža besedno samostojno z veznikom ali predlogom (zadnji je slovničnopomenski le skupaj s končnico), s končnico, ki je vedno sestavina besede, ter pri podredni zvezi z razvrščanjem besed glede na jedro; zlasti to velja za samostalniško besedno zvezo.²⁴ Izražanje razmerij v naravnem jeziku je torej zapleteno prav zato, ker je treba znotraj istega sredstva – besede – poiskati možnosti, ki bodo omogočile njeno pomensko različno vlogo ali različno vlogo njenih pomenskih sestavin (morfemov), npr. pregibnost (končnica) : nepregibnost, korenskomorfemska beseda : beseda brez korena. Drugače je v umetnem jeziku. Kot smo videli, je tu obvestilo najpogosteje skrajšano npr. na podatek o podrednosti ali prirednosti, kako se ta izraža pa je drugotno. V umetnem jeziku je vsaj pri obravnavanih primerih poudarek na vrstah in na vsebini dogajanja.

11.4.1.2

Znotraj matematičnega jezika je za jezikoslovje zanimivo že omenjeno vprašanje, kdaj lahko umetni jezik vstopa v sistem naravnega jezika, drugače rečeno, ali je mogoče predvideti, kaj bo izraženo v jeziku simbolov in kaj v naravnem jeziku. Ostali bomo pri umetnojezikovnih povedih s strukturo stavka, pri t. i. enačbah/neenačbah, in si ogledali nekaj primerov iz že cit. poglavja Vidavove knjige. Kaže, da če gre za samo slovnični pomen, ki ga je treba izpostaviti, se za to uporabljajo samo sredstva

24 Prim. v SS 1976, npr. 456, znano Breznik-Toporišičevo pravilo, da je pridevniška beseda vse, kar je levo od samostalnika.

naravnega jezika. Pogosto je tako izraženo vezniško razmerje, npr. priredno vezalno z veznikom in; podredni vezniki uvajajo okoliščine, v katerih se lahko uresničijo določene simbolno izražene zakonitosti; v takšnih večstavčnih povedih je besedni tudi slovničnopomenski (predmetnopomensko oslabljeni) vezni glagol. Besedni je tudi modifikacijski pomen (členki). Nekaj primerov: *Torej je $\alpha = \beta$ le, če je $a = b$ in $a' = b'$* (V, 14); *če je $\alpha > \beta$ in $b > c$, je tudi $a > c$* (V, 3); *ker je $c/(a + b) < 1$, velja (to), da je $a_1 = ac/(a + b) < a$ in $.../$* (V, 8); *$a/b = a_1/b_1$, če je $ab_1 \neq a_1b$; če je $ab_1 \neq a_1b$, potem je tudi $a/b \neq a_1/b_1$* (V, 3). Ko se ustvarjajo odvisniške stavčne zveze, se lahko zgodi, da slovnični pomen ni več zajet s simbolom, npr. v zvezi *če je $a = b \dots : a = b$* , kar ubesedimo, *če je število a enako številu b : število a je enako številu b* . V naravnem jeziku je podano ime, v umetnem pa so izražene matematične zakonitosti.

Če gre za poved s strukturo stavka, je verjetno od členitve po aktualnosti odvisno, katera vloga v povedi bo izražena v naravnem in katera v umetnem jeziku. Zdi se, da se pri nezaznamovani stavi na prvo aktantsko mesto (stavčni osebek) vsiljuje ime matematične zakonitosti, npr. zakon komutativnosti seštevanja je $a + b = b + a$ (V. 1). Možna je seveda tudi zamenjana vloga prvega aktanta: $a + b = b + a$ je zakon komutativnosti seštevanja. S stavčnostrukturnega vidika potrjuje tudi ta primer že izrečeno misel, da povzroči pretvorba umetnojezikovne sestavine stavka v besedno večjo stavčnostrukturno zapletenost: *Zakon komutativnosti seštevanja se glasi, da je vsota števil enaka, če se zamenja vrstni red istih dveh števil*. Iz prostega stavka v prvem primeru smo v besednem opisu dobili podredno stavčno zvezo $^s/_s/_s$.

11.4.1.3

Odgovor na zastavljeni vprašanji, zakaj prevzema umetni jezik vlogo naravnega pa tudi v katerih okoliščinah se to dogaja, bi zahteval razčlenitev obsežnega ustreznega gradiva. V pričujoči obravnavi je šlo le za izpostavitve vprašanj, katerih razčlenitev bi bila zanimiva ne samo za jezikoslovce, ampak tudi za področne strokovnjake, zlasti npr. za avtorje učbenikov.

11.5

Vpliv sistemsko mrtvega latinskega in deloma grškega jezika je najizrazitejši v medicinskih vedah.²⁵ Za jezik teh ved velja, da prihaja do mešanja z latinščino/grščino predvsem na poimenovalnem (predmetnopomenskem) področju. Kot je bilo

25 O tem se je veliko govorilo na zborovanju o slovenski medicinski besedi na 15. Plečnikovih spominskih dnevih od 5.–7. 12. 1984; prim. zbornik referatov s tega posvetovanja *Slovenska medicinska beseda*, Ljubljana 1984, in ustrezna slovenistična stališča; tudi A. Vidovič Muha, *Nekaj misli o tvorbenih možnostih slovenskega medicinskega izrazja*, zb., cit. zg. 761–771; ista, Namesto dveh taborov raje ustvarjalen kolektiv, *Naši razgledi*, 6. jun. 1985.

že ugotovljeno,²⁶ so v skrajnih primerih slovenske le besede, ki izražajo slovnični pomen, se pravi predlogi z ustreznimi končnicami, vezniki ter pomožne glagolske oblike, zlasti *biti* in sploh glagoli, ki zahtevajo vsebinsko dopolnilo, npr. fazni, naklonski idr. Nekaj primerov: /*Vizualni evocirani potenciali pri odkrivanju demielinizacijskih lezij vidnega sistema* (ZV, 145); /*Sfinkter obkroža ves kolobom. Po tem ga ločimo od koloboma po iridektomiji* (O, 194); /*congenita totalis je posledica .../ intrauterino prestalega uveitisa* (O, 223); /*Kortikalne supranuklearne okvare facialisa ne povzročajo obromitve orbikularisa* (O, 58) ipd. V takšnih in podobnih primerih ostaja poleg slovničnega pomena slovenski še besedotvorni pomen, ki je, kot je znano, lahko pretvorba slovničnega ali pomensko zelo omejenega predmetnega. Da bi se pa uzavestila besedotvorna pravila tudi v medicinskem in sploh strokovnem oziroma znanstvenem jeziku, je nujno predstaviti besedotvorne vzorce posameznih terminologij; ustreznost ali neustreznost posameznih tvorjenk bi se morala presojati glede na možnost uvrstitve v predstavljene vzorce.

11.6 Kratice

D – B. Debenjak kot prevajalec dela G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha /Odlomki/, Problemi 1–3*, 1984, 56–81.

O – Dr. L. Ješe, *Oftalmologija*, Ljubljana 1953.

P – D. Pirjevec, *Bratje Karamazovi in vprašanje o bogu*, Evropski roman, v Ljubljani 1979, 575–702.

SH – S. Hribar, *Zapisnik I, Nova revija* 1985, 41/42, 1238–1262.

TH – T. Hribar, *Kopernikanski obrat*, Ljubljana 1984.

V – I. Vidav, *Višja matematika*, Ljubljana 1961.

ZV – *Zdravstveni vestnik* 3, 1981, 133–198.

26 Prim. A. Vidovič Muha, *Nekaj misli o besedotvornih možnostih medicinskega izrazja*, Slovenska medicinska beseda II, Ljubljana 1984, 761–773.

12 Kaj je novega v knjižnem jeziku? – Ob izidu Slovenskega pravopisa

(*Slavistična revija*, 2003, 51/2)

12.1

Odgovor na krovno tematsko vprašanje okrogle mize *Kaj je novega v knjižnem jeziku* sedaj, ko smo pod naslovom *Slovenski pravopis* (SP) poleg pravil dobili še slovar, ki se s sto in več tisoč iztočnicami samo občnoimenskega gradiva uvršča v zgornjo mejo slovarjev srednjega obsega, je preprost: novega je zelo veliko, saj s svojo zasnovno pomeni precejšnje zastranitev v načinu razmišljanja o jeziku, predvsem v razumevanju (knjižno)jezikovne norme. Pojem zastranitev je mogoče utemeljiti z naslovom dela in iz njega izvirajoče obvestilnosti, s presenetljivo podcenjevalnim razmerjem do aktualnega gradiva, se pravi do aktualnega življenja jezika, razvidnim že v *Spremni besedi*, in seveda z razčlenitvijo predstavljenih rešitev, ki se kljub onemogočenemu elektronskemu pristopu počasi rojevajo.

12.2

Naslov *Slovar Slovenskega pravopisa* (SSP), temeljni nabor gradiva in zasnovne prvine upravičujejo misel, da gre pri tem delu za uzakonjanje knjižnojezikovne norme, ki naj bi bila sodobna (izid 2001) predvsem na podlagi predpisov, izvirajočih iz zakonitosti konzerviranega jezikovnega sistema, morebitno popravljenih na podlagi jezikovnega čuta katerega izmed članov uredniškega odbora ali redaktorskega kolektiva. Zanemarjen je temeljni jezikovnokulturni vidik knjižne normativnosti – jezikoslovno uravnavanje kultivirane knjižne rabe jezika naj-novejšega časa (jezika sodobne vplivne in mlajše perspektivno vplivne generacije) z jezikovnim sistemom – odprtim in prilagodljivim naborom zakonitosti, ki jezik kot tak določajo. Za take vrste normativni priročnik je seveda potrebno živo sodobno gradivo, ki odseva v veliki meri nov pojmovni svet (predvsem knjižne) slovenščine zadnjih desetih let, ko je tudi formalno postala funkcijsko enaka drugim državnim jezikom; hkrati gre seveda še za jezikovni izraz spremenjavanja družbenih in političnih načel, vrednostnih sistemov družbe, za izraz časa, ko se zdi, da se izgublja jezikovna zmožnost (kompetenca) slovenskih govorcev vsaj za (nekatera) področja znanosti – se res? – itd. itd. Kljub temu, da je ustrezno gradivo za kritično razčlenitev aktualnega (knjižnega) jezika v relevantnih

računalniških besedilnih zbirkah tako rekoč na dosegu roke, se nam ponuja v glavnem »popravljen« SSKJ in brušena slovenščina iz srede 20. stoletja. Izdajatelj SAZU in ZRC SAZU s ključnim avtorjem J. Toporiščem dajejo takšnemu delu pomembno težo.

12.2.1

Kot je bilo na podlagi podatkov iz *Spremnne besede SSP* (VII–X), reklamnih ponudb, pa tudi iz doslej opravljenih razčlenitev že ugotovljeno, so gradivni viri uzakonjanja sodobne knjižnojezikovne norme v pravopisnem slovarju strokovno porazni. Če se je knjižna norma SSKJ oblikovala na več milijonih takrat aktualnega, dokumentiranega in vrstno uravnoteženega gradiva (Uvod v SSKJ, & 11 – 14, tudi npr. & 1, 8, 9, 10 idr.), v zvezi z normo govorenega knjižnega jezika (tonematika, število naglasov in njihovo mesto, trajanje glasov) na relevantnih anketah (& 14, 8, 9), je bilo temeljno gradivo SSP povzeto iz SSKJ, se pravi ne samo zastarelo (1. knj. 1970, zadnja 1991), ampak slovarsko vsestransko, tudi normativno, že izrabljeno. – Pregleden in še danes strokovno v glavnem sprejemljiv *Uvod v SSKJ*, napisan konec 60-ih let prejšnjega stoletja, so v SSP-ju zamenjala *Pravila slovenskega pravopisa*, zmanjšano količino pomenske obvestilnosti (informativnosti) – tudi nerazvidno opuščanje pomenov, krajšanje razlag – pa v pravopisnem slovarju večja količina slovnične obvestilnosti, npr. povedkovnik, členek, uvrstitve zaimkov, pomenske kategorialne lastnosti kot pojmovno, snovno idr., vse brez pomenske opredelitve oz. razlage.

Lahko povzamemo, da je zavest moderne tudi slovenske slovarske tradicije, vgrajene že v jezikoslovno misel 19. stoletja v navezi Kopitar – Miklošič – Levstik, uresničene prvič v Pleteršnikovem slovarju, v SSKJ zasnovno aktualizirane z jezikoslovnimi idejami 20. stoletja, s pravopisnim slovarjem doživela hud upad.

12.2.2

Zlasti ob izidu slovarskega dela *Slovenskega pravopisa* se odpirajo pomembna širša vprašanja. Z jezikovnopoličnega pa tudi sociološkega vidika je zanimivo, da je mogoče danes gradivni zgodovinski spomin, ujet v informativno-normativni *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Uvod, & 7),¹ »popravlјati« v predpis (knjižno)jezikovnega

1 Neaktualnost gradiva SSKJ za današnji čas je neposredno razvidna iz *Uvoda SSKJ*, kjer avtorji zapišejo: »V slovarju je zajet besedni zaklad /.../ in prikazana njegova raba, kakor se kaže v sodobnem knjižnem jeziku, to je /.../ od začetka tega stoletja do 1969 oziroma do leta izida posamezne knjige.« (& 1, poud. A. V. M.) In še: »Pojmovni svet, zajet z besediščem slovarja, je prestavljen s stališča sodobnega človeka.« (& 10) Tako celotni *Uvod* kot tudi predstavljena člena pričata, med drugim, o odgovorni zavezanosti avtorjev živemu jeziku časa kot temeljni zasnovni prvini slovarja.

vedenja. Tako se nam predpisni priročnik ponuja v vlogi aktualnega normativnega slovarja (knjižnega) jezika, ponuja se nam celo kot nadomestek stilističnega priročnika. Ob tem se je upravičeno vprašati, kako je mogoče, da edini med jeziki s tranzicijskim bremenom vsaj znotraj slovanskega sveta nismo (z)mogli izdati niti enozvezkovnega aktualnega slovarja (knjižne) slovenščine – kljub slovarski delavnici, ki se je leksikografsko odlično usposobila in strokovno potrdila z izdelavo SSKJ – delavnici, ki dobro ve, kaj pomeni zasnovi slovarja ustrezno, dokumentirano gradivo (raziskovalni material). Imamo torej leksikografsko skupino, imamo tudi v slovenskem prostoru evropsko primerljiv nabor aktualnega gradiva – in vendar se nam tudi po trideset in več letih izida 1. knjige ponavlja SSKJ, sedaj še v vlogi, ki je v svoji zasnovi ni želel imeti.

12.2.3

Naj se v tem omejenem obsegu dotaknemo vsaj nekaterih »poprakov« SSKJ-a; gre za (a) uvedbo in rabo t. i. splošnih normativnih oznak (SP, 130), (b) zvrstne in stilne oznake, (c) eno izmed načel uvajanja novega izrazja in (č) razumevanje pojma pridevniške vrstnosti (generičnosti).

12.2.3.1

Splošne normativne oznake zajemajo ukaz – *prepovedano* črna pika (•), *nepravilno* glede na pravilno – krožec (°), in *odsvetovano* – puščica (→). Normiranje, v prapovpisu seveda uzakonjanje z grafičnimi znamenji, ki ga slovensko jezikoslovje oz. slovenska jezikovna kultura ne pozna že štirideset let – od SP 1962, ko ga je s predstavitvijo ustreznega področja rabe presegel SSKJ – je v SSP uporabljeno v približno 1200 primerih.² Ponovna uvedba takšnega načina uzakonjanja upravičeno zbujajo pozornost. V tem okviru bo opozorjeno samo na nekatere vprašljive uzakonitve vzorcev in ne na posamezne primere.

(a) Na mešanje meril zvrstnih (pod)sistemov kažejo primeri, ko se besedam iz neknjižnih zvrsti predpisuje knjižnojezikovno vedenje, npr. nek. ljud. *gazda* – *gazdov*, •*gazdin*; sleng. *mačó*, *mača*, °*mačota*, *mačov* (verjetno mišljeno *mačev*), °*mačotov*; šol. žarg. *brucevati*, °*brucovati*, *brucevaje*, °*brucovaje*, *brucevanje*, °*brucovanje*; pokr. prim. *nono* –*a*, °*nonota*, *nonov*, °*nonotov*; pokr. vzh. *kruc*, *kručev*, °*krucov*.³

2 Gradivo so zbrali študentje letošnjega 1. letnika slovenistike o knjižnojezikovnem seminarju.

3 V ta sklop lahko uvrstimo tudi neke vrste odgovor na moje presenečenje (Delo, 7. 12. 2001, 8), da je mogoče na podlagi »osrednjedolenjskega govora /.../ prever/jati/ Riglerjevo in Nartnikovo otonemljanje besedja« (SP, IX); glavnemu avtorju SP pa se ne zdi nič posebnega, če se tonemi slovenskega knjižnega jezika določajo na podlagi doljenščine (Delo, KL, 4. 3. 2002), se pravi enega izmed slovenskih narečij. Morda se nam obeta povratna (novo – stara) razlaga tudi zgodovine knjižnega jezika?

- (b) Z neločevanje govornih položajev oz. okoliščin gre v primerih, ko se ljubkovalnim ali sploh čustveno zaznamovanim besedam, vezanim na privatni (nejavni) govorni položaj, predpisuje prav tako knjižnojezikovno vedenje, npr. ljubk. *oči -ja*, °očita, *miško -a*, °miškota; šalj. *bimbo -a*, °bimbota, *bimbov*, °bimbotov; šalj. *bučko -a*, °bučkota, *bučkov*, °bučkotov; šalj. *debelko -a*, °debelkota, *debelkov*, °debelkotov; *rdečko -a* (brez oznake, vsaj pog.), °rdečkota.
- (c) Ni jasno, zakaj je potrebno širiti obseg pravopisnega slovarja z navajanjem svojilnoprivedniških tvorjenk iz celotnih tujih osebnih lastnih imen (ime, priimek idr.) in jih označevati z nepravilno, če takšna raba ni izkazana (Fida). Gre za tipe kot °*Dantealigherijev*, °*Baudouindecourtenayjev*, °*Lopedevogov*, °*Lopedevogin*, *Leonardodavicijev*, °*Ortegaygassetov* in tu še °*Ortegaygassetin* (?) ipd.
- (č) Tudi s sociolingvističnega vidika je vprašljivih kar nekaj rešitev: – zanemarjanje ženskih osebnih imen tipa *Saša*, *Vanja*, v smislu iztočnične samostojnosti, zlasti še, ker se pri a-jevskih končnicah oseb m. spola dosledno (ne glede na dejansko rabo) navaja kot prepovedana (·) oblika z obrazilom *-in*, tip *Sašin*, *Vanjin* – za osebe ž. spola seveda pričakovano obrazilo; opustitev aktualne rabe tovrstnih imen oseb ž. spola je še toliko bolj nenavadna ob dejstvu, da SSP navaja po mnenju avtorjev ljudske oblike imen ž. oseb – kar vseh po vrsti, ne samo znanih iz leposlovja – tip *Drnovšk-ovka*, in sicer samo iz podstave poimenovanja oseb m. spola kot *Drnovš(e)k-*, zanemarja pa t. i. vzporedno narečno tvorbo, tip *Drnovš-ek* : *Drnovš-ca*. Tudi pri t. i. novotvorbah so zanemarjene možnosti vzporedne tvorbe, npr. iz *akademik* nastaja izrazno zapletena tvorjenka *akademikinja* – *akademikinjin* (?), čeprav ob *akadem-ik*, *akadem-ski* lahko tudi *akadem-ka* – *akademkin*. – Sploh je nenavadno dosledno navajanje poimenovanj oseb ž. spola kot podgesla poimenovanjem oseb m. spola; nič ne pomaga *Branki Jurca* ali *Vidi Jeraj* pisateljjevanje, *Ivani Kobilca* slikanje – tako kot *Marie Curie* ostajajo v senci svojih moških parov, lahko tudi brez navedbe svojilnega pridevnika, ta je dosledno navajan le za m. osebe, torej le *Curiejev*; samo zaradi premajhne pogostnosti priimka v slovenščini je odpadla *Curiejevka* ali *Kobilčevka*, *Jerajevka* ni imela te sreče.
- (d) Zlasti je nenavadno uporabljati splošne normativne oznake pri frazemih, ko gre npr. tudi za metaforično rabo, npr. *biti s kom na bojni nogi* → sprt; *bojno polje* → bojišče; *okorel zločinec* → nepoboljšljiv; *polagati račun o svojem delu* → poročati; *dajati ga v oceno*; *položiti račun za kaj* → zagovarjati se (zanemarjanje vidskega razmerja – slovarske kategorialne lastnosti glagola – je pogosto v razlagah pravopisnega slovarja); *položiti roko nase* → narediti samomor; *postavljati kaj pod vprašaj* → dvomiti o čem; *zrušiti oblast* → spodkopati, ogroziti.

12.2.3.2

Poleg splošnih normativnih oznak zasluži posebno poglavje tipološka primerjava zvrstnih in stilnih oznak. Tu samo nekaj opomb. Glede na SSKJ se je pojavilo kar nekaj novih poimenovanj, ki kljub strokovno neprepričljivim razlagam⁴ obetajo občutljivo stilistično ločevanje, npr. med *neknjižno pogovornim* in *neknjižno ljudskim*, *praktičnosporazumevalnim*, *poudarjalnim* in *čustvenostnim*, *knjižno neobčevalnim* in *izobrazbenim* idr. Vendar na podlagi česa so npr. besede kot *ajmoht*, *štrudelj*, *španga*, *marela*, *šnops*, *piksna*, *afne guncati* neknjižno ljudske, *zbrihtati*, *fejst*, *špricar*, *šank*, *obcet*, *fasati*, *pasati*, *vaga*, *parazol* neknjižno pogovorne? Ali *oženiti* 'dati v zakon' je nekjn. ljud., *oženiti se s sosedom* pa nekjn. pog.⁵ – Na nerazumevanje posebnosti terminoloških sistemov kažejo besede, zaznamovane npr. z *novota* (neologizem v SSKJ) – navedene celo kot zgled definicije te oznake (SSP, 133) – sodijo pa v jezikoslovje;⁶ tako so ob potresniku 'potresni oškodovanec' z oznako nov. predstavljeni še jezikoslovni izrazi *sledje*, *narečjeslovje* – oboje brez pomenske opredelitve, *utvariniti* 'tematizirati'.⁷

12.2.3.3

Zgodovinska izkušnja nas uči, da je slovenščina tako kot drugi evropski jeziki bila sposobna sprejeti za svoje, se pravi ustrezno (oblikoslovno, besedotvorno, glasovno oz. črkovno) predelati tudi t. i. kulturne latinizme in grecizme – leksiko latinščine in grščine, jezikov torej, ki danes nista nikomur več materna, kar je za njeno jezikovnokulturno obravnavo temeljnega pomena. – Preseneča nabiranje novega besedišča glede na SSKJ tudi s tovrstnim »podomačevanjem«⁸ – ne glede na izvor prevzetega, starost in uveljavljenost v jeziku, se pravi s popolnim zanemarjanjem tradicije kot pomembne prvine jezikovne kulture. Samo nekaj naključno nabranih primerov: *antropologija* [človekoslovje], *antropolog* [človekoslovec],⁹ *antropologinja* [človekoslovka] idr., *arheologija* <starinoslovstvo>, *arheolog* <starinoslovec> idr., *biologija* [živoslovje], *biolog* [živoslovec] idr., *entomologija* [žužkoslovje], *entomolog* [žužkoslovec] idr., *geologija* [zemljeslovje], *geolog* [zemljeslovec] idr., *neologizem*

4 Npr. *zbornu privzdignjeno* zaznamuje »prvin/o/ knjižnega jezika, ki je *privzdignjena* /podč. A. V. M./ *dvojnica* /verjetno sopomenka, saj gre za stilno variantnost/ h knjižni nevtralni prvini /knjižne /.../ prvine?« (SP 129).

5 Gradivo za obe oznaki so prav tako nabrali študentje slovenisti letošnjega 1. letnika v knjižnojezikovnem seminarju.

6 V SP (133) beremo: »novota, neologizem jezikovna prvina, katere novost še čutimo /.../«. Kdo, če je že ne preverjamo z aktualnim gradivom? Uporabnik nekako s srednješolsko izobrazbo, ki mu je SP namenjen, naj bi »čutil« »novoto« terminologije znanstvenega področja?

7 Nobene od terminoloških »novot« ne prinaša, kaj šele razlaga, *Slovarček jezikoslovnih izrazov* v SP (197–212)

8 V bistvu gre za preprosto kalkiranje, za t. i. pomenske kalke.

9 Lomljeni oklepaj »zaznamuje tudi še ne povsem uveljavljeno // slovensko ustreznico prevzete besede.« (SP, 226.)

jezikosl. <nova beseda, novota>¹⁰, *psihologija* (dušeslovje)¹¹, *psiholog* (dušeslovec) idr., *viktimologija* <žrtvoslovje>, *viktimološki* <žrtvosloven>, *zdravoslovje* star. zdravstvo, medicina

12.2.3.4

Na nerazumevanje pojma vrstnosti (generičnosti) pri pridevnikih, se pravi posledično tudi na nerazumevanje pojma slovarska beseda – leksem kot poimenovalne enote jezika kažeta vsaj dva tipološka primera.

12.2.3.4.1

Zapis J. Toporišiča v *Spremni besedi*, da si je »dosti /.../ prizadeval tudi za ponazarjanje rabe nedoločnih pridevnikov v vlogi povedkovega določila« (SP, IX) temelji na teoretičnem kratkem stiku – na neločevanju med pojmom skladenjske oz. besedilne določnosti, vezane samo lastnostne pridevnike, tip *bogat sosed* : *bogati sosed*, in besedotvornim pomenom (pridevniške) vrstnosti, tip *rdeči ribez* : *rdeč ribez*, npr. *rdeči ribez je že precej rdeč*, (*ta*) *mравlja je rdeča* (*mравlja*) – *je rdečka*. Neločevanje slovarske pomenske kategorije pridevniške vrstnosti od lastnostnosti, mešanje te slovarske problematike z besedilno, je pri pridevnikih, tvorjenih z obraziloma *-(e)n* (lastnostnost) in *-ni* (vrstnost), širilo pravopisni slovar. Predsednik SAZU-jeve pravopisne komisije se je namreč odločil, da bo v iztočnici brisal pomensko razločevalnost in vse pridevnike predstavil kot lastnostne, torej z obrazilom *-(e)n*, tudi če primerov teoretično ni mogoče utemeljiti (najpreprostejši dokaz je sposobnost stopnjevanja, npr. opisnega s prislovi stopnje), raba pa jih ne izkazuje; v SSP so torej iztočnice *strojen*, *elektrotermičen*, *enosedežen*, *gugalen* itd., čeprav gre samo za vrstni pomen, torej *strojni* (*inženir – strojnik*), *elektrotermični* (*proces*), *enosedežni* (*čoln*), *gugalni* (*stol – gugalnik*), *vladni* (*ukrep*). Na ravni iztočnice se briše pomenska razvidnost obrazil *-(e)n* (lastnostnost) in *-ni* (vrstnost) tudi v primerih, ko se lahko razvrščata na isto podstavo, npr. *enosmeren – zelo* (*precej ipd.*) *enosmeren vpliv* (lastnost) : (**zelo*) *enosmerni tok* (vrsta); *solzen – (čisto) solzen obraz* (lastnost) : (**čisto*) *solzni mešiček, kanal* (vrsta); *sončen – (zelo) sončen obraz* (lastnost) : (**zelo*) *sončni mrk* (vrsta).

Za vrstne pridevnike je značilna razmeroma redka raba v povedkovem določilu, torej v glagolski skladenjski vlogi. Če pa se taka raba pojavi, jo lahko razumemo le

10 Posebno obravnavo bi potrebovalo medgeselsko usklajevanje pojmov – celo znotraj jezikoslovne terminologije v SP; je npr. sopomenka za jezikoslovno neologizem samo *novota* ali *besedna novota* (gesli *neologizem, novota*, razlaga oznake *novota* v SP, 133)?

11 Okrogli oklepaj »v razlagi zaznamuje opustljivi del besede ali besedne zveze: /.../ terminologija /.../ (strokovno) izrazje.« Le kaj je pri *dušeslovju* opustljivega?

kot izpust samostalniškega jedra – razmeroma pogosta poenobesedenja še dodatno potrjujejo to misel: torej (*ta inženir je strojni (inženir) – strojnik, (ta) glagol je dovršni (glagol – dovršnik)*). Kar je spodbudilo avtorja J. Toporišiča, da se je posebej trudil s tem problemom, je morda dejstvo, da se vrstni pridevnik, če preide v povedkovo določilo, lahko pojavlja tudi z obrazilom *-(e)n* in se tako izrazno prekriva z lastnostnim pomenom pridevnika, torej ob *vpliv je (zelo) enosmeren* tudi *promet je enosmeren* (pričakovano enosmerni). Ker pa vemo, da se vprašanja jezikovnega pomena začnejo na ravni morfematike, je takšno rabo mogoče pojasniti z dopomenskostjo obrazila *-(e)n*: prvotni pomen ostaja lastnostni, tip *vpliv je (zelo) enosmeren*, drugotni pa sopomenski z obrazilom *-ni*, tip *promet je enosmeren*, dejansko *enosmerni*. Škoda, da je izrazna zadrega (če je lahko zadrega v jeziku pogosta morfemska sopomenskost) povzročila kar splošno brisanje tudi izrazne pomenske razločevalnosti in po nepotrebnem bogatila strani SSP.

12.2.3.4.2

Ukinitiv oz. spreminjanje zunajjezikovnih krajevnih in časovnih okoliščin, ki jih uporablja SSKJ za ustrezno razumevanje pojma, v vrstne opredelitve (z vrstnimi pridevniki), pomeni mešanje okoliščin pojavljanja določenega predmetnosti s (pod)vrsto te predmetnosti, npr. *akindžija*¹² ne more biti turški konjenik, torej vrsta konjenika, ampak 'konjenik' ev. v določenem času v turškem okolju, *spahija* ipd. ne more biti zgod. turški zemljiški posestnik, ampak posestnik ev. v turškem okolju določenega časa idr.

12.3

Naj na kratko povzamemo: *Slovenski pravopis* s svojim slovarjem, ki želi prevzeti vlogo tudi zakonsko veljavnega (uzakonjenega) normativnega in stilističnega priročnika, je za sodobni, izjemno občutljiv čas s svojim gradivom obrnjen nazaj, v zasnovi pa s predpisovalno ambicijo brez lastne gradivne podlage neverodostojen.

12 SSKJ izraza ne navaja, tudi raba ga ne izkazuje.

13 Čas stiske jezikoslovnega nazora ali odgovor avtorju na vprašanja zasnove Slovarja slovenskega pravopisa

(Slavistična revija, 2003: 51/3)

13.1

Že iz naslova tematskega sklopa prispevkov z okrogle mize lanskega Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture je razvidno, da vprašanja, ki so se tedaj odprla, presegajo kritiko pravopisnega priročnika: nanašajo se predvsem na kritiko jezikoslovnih načel, ki se nam prek temeljnega normativnega priročnika ponujajo kot zavezujoča, ko gre za vrednotenje kultiviranosti javnega jezikovnega vedenja, ko gre torej za vprašanja pisne ali govorne podobe sodobnega, modernega slovenskega knjižnega jezika. Z družbenega vidika gre za zavezujoče vrednotenje javne besede generacije na prelomu v 21. stoletje, tako tiste, ki jo je zaznamovalo pretežno 20. stoletje kot tiste, ki je ta prehod pričakala »zgodovinsko« bolj ali manj neobremenjena.

Gre za pomembno vprašanje: bo slovenščina ostala »moj« in »naš« jezik – jezik kocbekovske osebne in prek nje nacionalne osvobojenosti, demokratičnosti, ali pa jo bo kabinetni predpis sistematično odtujeval živi podrasti in jo tako razmeroma hitro iztisnil iz javne vloge. Podobno kot že večkrat v zgodovini (knjižne) slovenščine gre tudi v tej aktualni polemiki za dva načeloma različna pogleda na jezik: mi sami smo jezik – tudi v naši skupni knjižni varianti; pri tem je bistveno, da pač smo – naša (samo)všečnost pri tem je veliko manj pomembna. Seveda pa se lahko postavimo v položaj, da jezik ni naša avtentičnost oz. da naš jezik mora biti tako ali drugače, od tega ali onega popravljen avtentičnost, zlasti seveda ko je ta jezik vpliven, ko ima družbeno moč; javna beseda mora biti narek, diktat resda tokrat recimo, da samo na izrazni ravni, vendar sčasoma zakaj ne tudi na vsebinski: kaj nista misel in beseda celota? Iz zgodovine pa tudi iz zelo živih sodobnih izkušenj t. i. globalnega sveta vemo, da je ta misel, zlasti ko je javno izrečena, lahko »naša« samo od tako ali drugače izbranih.

Naj takoj poudarim: sem daleč od vsakršne jezikovne anarhije, kar bi mi morda kdo v tem trenutku želel podtakniti; tako kot diktat mi je še posebej tuja, ko gre za vprašanja knjižnega jezika, saj se dobro zavedam, da na tem segmentu bomo kot državotvorna jezikovna skupnost (ob)stali ali (po)tonili. Kar želim povedati oz. ponoviti – in s tem se bližam odgovoru na polemiko avtorja pravopisa – je dejstvo,

da je uzakonitev knjižnega jezika, ki nam jo ponuja Slovar Slovenskega pravopisa (SSP),¹ nastala brez razčlenitve sodobnega, živega, zasnovi pravopisnega slovarja ustreznega gradiva (gl. npr. reklamno ponudbo, izjave avtorja na prvih tiskovnih konferencah, navsezadnje tudi zapis v uvodu), da je skratka nastala na podlagi »konzerviranega jezikovnega sistema« (159) (gl. dalje). S pravopisnim slovarjem smo dobili torej predpis knjižnojezikovnega vedenja na podlagi individualne, sicer jezikoslovčeve simulacije sodobnega knjižnega jezika.

13.2

Reakcije avtorja pravopisnega slovarja in slovenskega pravopisa J. Toporišiča je mogoče strniti v dva problemska sklopa: (1) gradivni viri pravopisnega slovarja; glede na odgovor se zdi, da avtorju – »nam« – res »ni jasno«, kaj pomeni »konzerviran jezikovni sistem«. Ker gre za pomembno vprašanje razumevanja jezika, ki pogojuje tudi temeljni metodološki pristop normiranja (in uzakonjanja) jezikovne knjižnosti – predpisnost ali opisnost, je pojasnilo nujno; (2) strokovne rešitve; nekatere po odgovoru postajajo še bolj nevzdržne – v interesu stroke je pojasnilo zopet nujno.²

13.2.1

Načelo konzerviranosti jezikovnega sistema – kot svoje naravno stanje ga lahko izkazuje le tisti jezik, ki ni nikomur več materni (prvi), ki skratka nima več rojenih govorcev – je vgrajeno v zasnovo Slovarja Slovenskega pravopisa (SSP). Da normativnost knjižne slovenščine ne temelji na kultiviranem ustvarjalnem razmerju med dinamično odprtostjo sistema in aktualne rabe – zapisane in govorjene javne besede – pričajo naslednji segmenti iz polemikovega besedila:

- »SSKJ nam je služil kot glavna zbirka občnoimenskega besedja«. Ponovno se potrjuje dejstvo, da je »glavna zbirka« gradiva za SSP povzeta iz namensko zbranega in v smislu informativno-normativne zasnove SSKJ že presejanega gradiva – kot da se v zadnjih petnajstih, dvajsetih letih ni s

1 Kot je iz *Vsebine* (2) razvidno, je Slovenski pravopis ločen na *Pravila* – samostojna enota, zaznamovana z rimsko I (str. 1–271), sicer »sprejeta na skupščini Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18. maja 1989« in sedaj kot »šesta izdaja »ponovno pregledana« – ter *Slovar* – zopet samostojna enota, zaznamovana z rimsko II (303). V mojem prispevku na okrogli mizi je beseda o *Slovarju Slovenskega pravopisa* in ne o *Pravilih*; le zakaj tu avtor Slovenskega pravopisa – torej *Pravil* in Slovarja oz. »predsednik pravopisne komisije SAZU« – oporeka svoji lastni členitvi? (159.)

2 Prvotno sem želela dodati še točko (3), vendar zaradi dostopnosti referenčnega besedila bo naveden samo en primer samovoljnega oz. podtikljivega branja in seveda navajanja mojega besedila. Kot je razvidno iz objave, je prosto po avtorju polemike nastala trditev, da ima »novi pravopis 'podcenjevalno razmerje do aktualnega gradiva', ker da mu je bil 'onemogočen elektronski pristop'«. S poljubnimi povezavami besedila, zlasti če ga postavljamo v medsebojna nova vzročna razmerja, vidim, da res lahko nastane nov roman.

(knjižno) slovenščino nič zgodilo. Slovensko slovarstvo, ki nam ga ponuja SSP, je glede na moderno slovarsko (in jezikoslovno) tradicijo 19. in 20. stoletja izgubilo svojo verodostojnost, saj se je tudi zaradi neprepoznavanja ali zanemarjanja vloge dokumentiranega, namensko zbranega gradiva spremenilo iz jezikovnega opisa v (kabinetni) predpis.³ Namesto, da bi SSP prinašal predvsem novo, glede pravopisno-pravorečnih vprašanj aktualno gradivo, se avtor sklicuje na prepise iz SP 1962 (159) oz. iz SSKJ. Gre za sprevržen leksikografski kriterij: vrednostna potrditev novega slovarja je v prepisih iz starih slovarjev. – Presenetljivo je med drugim zamolčevanje (tudi) normativne zasnove SSKJ, npr. trditev, da »smo /.../ v pravopis uvedli tonemskost« (160) na omenjenem mestu brez dopolnitve v smislu dolenskih popravkov tonemskosti iz SSKJ.

- »Zakaj bi bili v SP 2001 proti grafskim oznakam, ko pa so taka znamenja običajna za vse dosedanje slovenske pravopise, začenši z Levčevim.« (160)⁴ Preprosto zato, ker je slovensko jezikoslovje v smislu oblikovanja lastne zvrstne teorije in jezikovnosistemske stilistike uspešno zapolnilo 60-a leta prejšnjega stoletja, v polemiki z avtorji SP 1962 to teorijo dopolnjevalo in jo vgradilo v zasnovno odličen slovar pa tudi polemik v svoj Slovenski knjižni jezik. Sklici na Levca, SP 1962 ipd. (160 idr.) so pravi anahronizem, v veliki meri tudi avtorjevo brisanje lastnih teoretičnih stališč iz najustvarjalnejšega obdobja.
- »V Webstru pa beremo, da je Dante tudi fantovsko ime« (161), ali akindžija »je po A. Škaljića slovarju *Turcizmi v srpskohrvatskom jeziku* (1965) 'navalni konjanici; jurišna konjica /.../'«. Za slovenski pravopis postaja pomembno, kako Danteja razumejo Angleži – poleg dekliškega smo dobili še fantovsko ime (?), kako kaj razume Škaljić oz. srbohrvaščina (?), tudi kako je kaj v SP 1962, saj oblika *Baudouindecourtenayje* »je čisto mogoča /.../, ker ima SP 1962 Baudouinov in Courtenayev« (161). Popolnoma zunaj zanimanja pravopisnega slovarja s sto in več tisoč samo občnoimenskega besedja pa ostaja današnji govorec slovenščine. Nihče ga nič ne vpraša – ne posredno prek preverjanja gradiva v takšnih ali drugačnih gradivnih naborih, ne neposredno, npr. z ustreznimi, dokumentiranimi anketami; pa bi se splačalo, saj pravopis uzakonja javno jezikovno vedenje. Katero? Samo tisto, ki se pri *Dantealighierijev* lahko ravna po »zgledu na *francjožefovski*« (161)?

3 Zanemarjeno je Kopitarjevo, Miklošičevo, Levstikovo, Riglerjevo načelo o jezikoslovčevi vlogi opisovalca in ne predpisovalca dejanskega jezika, s slovarskega stališča uresničeno v Pleteršnikovem slovarju in Slovarju slovenskega knjižnega jezika.

4 Da je za ustrezno obvestilnost potrebno pri slovarskem delu včasih tudi naporno usklajevanje, dokazuje med mnogimi drugimi neuskklajenostmi raba puščice (→): avtor odgovora na kritiko SSP trdi, da je pri frazemu *biti s kom na bojni nogi* in pri *bojno polje* ni, jaz pa pravim, da je; tragikomično je, da imava oba prav. – Lahko bi se tudi prerekala, ali je *bojno polje* vzneseno ali ne – in zopet bi bili glede na SSP obe izključujoči trditvi resnični itd. itd.

- Ostaja odprto temeljno vprašanje, glede na kaj »smo dodali enote« (159), ki jih v SSKJ ni, in še naprej – glede na kaj »smo« opuščali gesla ali pomene pri večpomenskih geslih. Se je npr. pojem besede *poromuniti* in njene besedne družine kot *poromunjen*, *poromunjenje* itd. (159) za razliko od npr. *pobolgariti* v zadnjih desetih, petnajstih letih v slovenskem prostoru tako razživel, da ga je moral sprejeti celo pravopisni slovar? Aktualna besedilna zbirka ne potrjuje te domneve.⁵

13.2.2

V zvezi s strokovnimi rešitvami je na žalost nujno ponovno opozoriti vsaj na nekatere temeljne kratke stike.

- Upam, da je bilo načelo zvrstne členjenosti jezika, kot rečeno, v slovenskem prostoru splošno sprejete v 60-ih letih prejšnjega stoletja, razumljeno tudi pri avtorjih SSP ne samo formalno, ampak tudi vsebinsko: na pravopisni ravni se nas še posebej dotika spoznanje, da je jezik (nad)sistem, sestavljen iz nabora (pod)sistemov. Če torej določen leksem kot npr. *nono* sodi v narečni sistem, upravičeno izkazuje tudi narečnosistemsko, npr. narečno oblikovje (paradigmo), torej *nono* – *nonota*; v knjižnem jeziku imamo za ta isti denotat (predmetnost oz. predstavo te predmetnosti) popolnoma drugačen izraz – *ded* ali *stari oče* s seveda v celoti knjižnemu jeziku ustreznimi oblikami. Sicer gre za nerazumno primitivizacijo jezika, tudi knjižnega, za mešanje delov različnih jezikovnih (pod)sistemov. – Da avtor SSP ne razume oz. noče razumeti zvrstno pogojene sistemskosti, priča tudi dejstvo, da pregibanje pogovornega (ekspresivnega) tipa *bimbo*, *medo* – v SSKJ (ne samo v t. i. odzadnjem slovarju) ustrezno predstavljeno s podaljšano osnovo *-t(-a)*, torej *bimbota*, *medota* – primerja z intelektualizmi oz. strokovnimi izrazi kot *bajaco*, *teraco*, *pončo* ali celo lastnimi imeni *Makao*, *Mao* (160–161).
- Povedanemu je v zvezi s SSP-jevskimi »feminativni« (161) težko še kaj dodati. Morda vsaj z jezikoslovnega vidika velja (ponovno) izraziti presenečenje, da avtor besedotvornega poglavja v slovenski slovnici podreja tvorbe poimenovanj za ženske osebe poimenovanjem za moške osebe tudi v primerih, ko gre za vzporedno tvorbo: *pravn-ica*, *zdravn-ica*, tudi *delav-ka* so lahko le podgesla poimenovanjem *pravn-ik*, *zdravn-ik*, *delav-ec*.
- Za trdnost terminoloških sistemov tako z vidika obvestilnosti, temeljne vloge znanstvenih, v veliki meri pa tudi strokovnih besedil, kot tudi tradicije – pomembne jezikovnokulturne prvine, je naravnost porazno kalkiranje

⁵ Za besede *poromanjen*, *porositi*, *porogljivost*, *porozen*, *port*, velja, da so tudi v SSKJ – verjetno jih avtor pomotoma navaja kot na novo uvedene v SSP; zakaj ni v SSKJ tipov kot *portretirančev*, *portretistka* ipd., je treba prebrati v Uvodu. Seveda pa bi bilo strokovno korektno, če bi avtor res geselsko osamosvojil vrstne pridevnike glede na lastnostne oz. kakovostne, torej *porozen* glede na *porozni*, saj bi tako iz slovarja odpadla vrsta virtualnosti kot *porošiven*, *mizen*, *omaren*, *stolen*, *posteljen*, tudi *dovršen* ipd. (Gl. dalje.)

uveljavljenih strokovnih izrazov pa tudi drugih (evropskih) intelektualizmov tipa *arheolog* – *starinoslovec*.⁶ Je res mogoče, da živ jezik ne šteje nič, saj je jezik mogoče »delati« v kabinetu? Ni jasno, koga podcenjuje oz. precenjuje avtor SSP-ja, ko meni, da je mogoče »izobraževati« »neuko« ljudstvo, se pravi približevati mu pojmovni svet posameznih strok oz. sploh zahtevnejši, abstraktnejši svet, z uvajanjem kalkiranega (strokovnega) izrazja?

- Še beseda o »spopolnjeni stilističnosti« (160). Ponovno se sprašujem o teoretičnih podstavah vrste novih slogovnih oznak oz. o vsaj ustreznih uvodnih opredelitvah pojmov, ki se glede na SSKJ »popravljajo« ali na novo uvajajo. Če avtor meni, da je *poudarjalno* lahko razloženo z »beseda /ima/ večjo intenziteto od nezaznamovanega« (162), ali da je *izobrazbeno* »nekako tipa Aristoteles« (162) ipd., potem strokovnost SSP-ja samo sebe lovi za rep; še huje je, če se tega sploh ne zaveda. – Ponovno se tu zelo živo postavlja vprašanje gradiva: na podlagi česa lahko avtor trdi, da je *knjižno pogovorno* značilnost »mestnih govoric«, *neknjižno ljudsko* pa »bolj vseslojno«, kdo so »preprostejši govorniki slovenščine«, ki govorijo neknjižno ljudsko«, ali »podobni izrazi iz mestnih naselij«, ko gre za neknjižno pogovorno? Zgledi rešitev, objavljeni v prispevku za okroglo mizo, pričajo o nerazločevalnosti pojmov, ki jih SSP uvaja na novo.
- Ponovno razpravljanje o avtorjevem vztrajanju pri pridevniški določnosti oz. nedoločnosti, ko gre za slovarski, se pravi besedotvornopomenski pojav, je brez smisla. Strokovno neskladje se je omejilo na spreminjanje *rdeče mravolje* v *zeleni radič* ali *zeleno stranko*, kar pomeni, da v nobenem primeru ne bo poimenovalne enotnosti, dejansko pa se zavedamo, da gre pri *zelenem radiču* za leksem – eno slovarsko besedo – enako kot pri *rdeči mravolji*, ki se lahko celo poenobesedi v *rdečko*. Škoda je le, da se vse skupaj megli z navajanjem, kot rečeno, virtualnih oblik tipa *miz-en* ali *dovrš-en* in z zapletanjem pridevnikov, ki tvorijo stalno besedno zvezo, v povedkovodoločilno rabo. Danes so ti pojmi strokovno ustrezno pojasnjeni, ovrgel jih ni nihče. Res je natančno to, kar sem zapisala: *enosmerni (promet)* bi se moral ohraniti tudi v povedkovem določilu – *Promet je enosmerni* – in res je tudi, da gre pri obrazilu *-(e)n*, torej *enosmer-en*,

6 Kar se tiče moje besediloslone izobrazbe: avtorju odgovora na našo okroglo mizo predlagam, da, med drugim, morda upošteva kaj iz slovarčka Breznikovih pojmov, ki sem ga objavila v SR (1993) na koncu svojega prispevka o Breznikovi (tudi) besediloslorni razpravi *Besedni red v govoru*; če ni popolnoma zavezan kalkom, bi se morda odločil in namesto *sladja* za *sekvenco* uporabil Breznikov *govorni odstavek*. – Seveda »kritičarka ne izključuje jezikoslovec iz kroga tistih, ki lahko tvorijo *novote* (poud. A. V. M.)« (162), če je za to objektivni razlog, se pravi, če je treba poimenovati novo, na novo spoznano; zakaj bi pa bila za *neologizem* potrebna »domača dvojnica« *novota*, če se prevzeti *neologizem* že čisto po domače obnaša (sklanja, je besedotvorno motivirajoč ipd.), mi pa ni jasno. Temeljni jezikovnokulturni pristop namreč zavrača dvojničnost (za razliko od sopomenskosti) kot jezikovno negospodarnost oz. kot obvestilno motnjo. – Nejasna je tudi trditev, da »v/ primerih kot *človekoslovje* ob *antropologija* ne gre za 'podomačevanje', ampak za vzporednice prevzetemu, morfemsko neslovanskemu /.../«. Nima smisla, da se jezikovna politika tako hitro prilagaja dnevniki politiki; bolje bi bilo, če bi imela svoja, od dnevnice politike neodvisna jezikoslovna stališča.

za dvojni pomen obrazilnega morfema *-(e)n*: lastnostni, tip */zelo/ enosmeren vpliv* ali *značaj glavnega junaka je /zelo/ enosmeren* (iz SSKJ), in vrstni, kjer je prišlo verjetno pod vplivom razlag, ki smo jim priča v zvezi s SSP, do zvez kot *enosmeren promet* oz. *Promet je enosmeren*; smiselnost pomenskega nasprotja pa izhaja iz pridevniške lastnostnosti glede na vrstnost.

13.3

Zlo v jezikoslovju kot v vsaki drugi znanosti je neargumentiranost, zlasti če temelji na avtoritarnost kogarkoli ali česarkoli. Naj končam kleno, kot avtor odgovora na kritiko SSP-ja: »duh« je slab/zaudarja, kar je zelo hudo.

14 Pomenska in stilna razsežnost besede primer

(Jezik in slovstvo 1972/73, XVIII, št. 7/8)

V jezikovnih člankih o rabi posameznih besed zasledimo različna mnenja o tem, kakšno mesto naj bi imela v jeziku beseda *primer*, kakšna je njena pomenska in stilna povezava s sinonimnimi besedami, zlasti z besedama *zglede* in *slučaj*. Zato naj nam nekoliko podrobnejša analiza pomaga pri odločitvah, kdaj in kako uporabljati navedene besede.

Beseda *primer* se uporablja na dveh širokih, pa tudi zelo različnih pojmovnih področjih: na eni strani se vključuje v besedno družino glagola *primerjati* (*primerjanje*, *primerek*, *primera* itd.), na drugi strani pa je naslonjena na en pomen glagola *primeriti*, in sicer na tistega, ki se da sinonimno izraziti z besedami *pripetiti*, *zgoditi*, *dogoditi se* (pomen, ki je sinonimno povezan z glagolom *posrečiti se*, nima nobene zveze z besedo *primer*). Na področju obeh glagolov je *primer* razvil precej pomenskih, sintaktičnih in stilnih variant.

14.1 Primer – zgled

Besedo *primer* s pojmovnega področja glagola *primerjati* zasledimo v Vodnikovem rokopisnem gradivu za slovar, v katerem je dvopomenski nem. *Beispiel* poslovenjen z *izgled*, *spregled*, *primér*, *pokázanje*. Že v teh zapisih se torej pojavi poleg stare besede *zglede*, ki je lahko pokrivala samo en pomen nemške besede, še vrsta umetno narejenih oziroma iz drugih slovanskih jezikov sposojenih sinonimov, ki naj bi v slovenščini posredovali še drug pomen te besede. Tudi drugi slovarji 19. stol., npr. Murkov, potrjujejo dejstvo, da po eni strani *zglede* ni mogel v celoti zadoščati, da pa je bil po drugi strani *primer* premalo domač in zato premalo poveden, tako da je moral imeti ob sebi še vrsto sinonimov. Janežič navaja v svojem slovarju iz leta 1867 tele sinonime za nem. *Beispiel*: *zglede*, *izgled*, *razgled*, *priklad*, *primer*, *primerek*; *zum Beispiel* – *na primer*, *na priliko*. Če jemljemo zaporedje slovenskih sinonimov kot vsaj podzavestno težnjo po normiranju, potem moramo reči, da je imel takrat za Janežiča celo *priklad*, sposojen iz češčine ali poljščine, prednost pred *primerom*. Kljub temu se je sredi prejšnjega stoletja raba v glavnem premaknila v korist *primera*. Cigale v Nemško-slovenskem slovarju prevaja zvezo *ein Beispiel anführen* s povedati, pokazati *primer*, *ohne Beispiel* brez *primera*. Tudi celotno besedno družino sloveni z besedami iz družine *primer* (*primerček*, *brezprimeren*, *poln primerov*, *za primer*, *na primer*, *primeroma*). Zlasti prislovna zveza *na primer*, ki sta jo prvič zapisala v svojih slovarjih prav Cigale in Janežič, se je hitro uveljavila brez dodatnih pojasnjevalnih

sinonimov. Ko se je namreč pojavila potreba po poimenovanju vsebine, ki jo izraža prislovna zveza, je bila tudi sama beseda *primer* v osnovni, neizpeljani obliki že kolikor toliko utrjena. Vzrok za to je treba iskati v kultiviranju knjižne slovenščine, ki se kaže med drugim tudi v težnji po vsebinski jasnosti in trdnosti posameznih poimenovanj. Ko je postala v jeziku aktualna tista vsebina besede *Beispiel*, ki je *zglede* zaradi drugačne pomenske usmeritve ni mogel pokriti, je bil verjetno pod vplivom ilirske miselnosti sprejet iz srboohrvaščine oz. ruščine *primer*. Opozoriti je treba še na nekaj: v osnovni obliki spadata *zglede* in *primer* oz. njuna glagola *zgledeovati* se in *primerjati*, kot se bomo lahko prepričali ob kasnejši analizi, v isto kategorijo poimenovanj. Oba samostalnika oz. glagola poimenujeta neko razmerje, zato je v osnovni, neizpeljani obliki lahko *zglede* prevzel tudi pomensko funkcijo *primera*, seveda z določeno pomensko ohlapnostjo; v izpeljanih oblikah pa se pomenski področji obeh besed tako razideta, da ni več mogoča pomenska zamenjava: *brezizgleden* je popolnoma nekaj drugega kot *brezprimeren*, *neprimeren*. Torej ima največ zaslug za dokončno utrditev *primera* prav potreba po poimenovanju vsebine, ki jo imajo njegove izpeljanke.

Klasiki so *primer* zelo pogosto uporabljali, največkrat v prislovni zvezi *na primer*, pa tudi kot polnopomenski samostalnik. Da pa je bila beseda novejša, pomensko še ne popolnoma izčiščena, vendar v drugi polovici prejšnjega stoletja zelo aktualna in tudi agresivna, zlasti v odnosu do besede *zglede*, nam dokazuje zveza, ki jo je zapisal Trdina v *Pripovedki od zlate bruske* 1851. leta: *na primer in v izgled naj ti bo nedolžna kletev*. Podobne ohlapnosti v zvezi z rabo te besede zasledimo tudi pri Jurčiču, Erjavcu in drugih.

Pleteršnik je v *Nemško-slovenskem slovarju* 1895 pomensko lepo opredelil obe besedi, in sicer tako, da je navedel njune tipične zveze: *primer trdote v drugi stopinji, za primer, s primerom razjasniti, na primer proti biti komu v zglede, po njegovem zgledu*.

Tudi Breznikov *Pravopis* ostaja pri Pleteršnikovi delitvi pomenskih področij obeh besed. *Slovenski pravopis* iz leta 1950 podpira to delitev še s številnimi novimi tipičnimi zvezami. Nekoliko zmede je napravil Pravopis iz leta 1962, ki je spremenil glagole v stavčni zvezi besede *zglede*. Namesto zveze, navedene v SP 1950, *za zglede kaj postaviti komu*, beremo tu *za zglede kaj povedati, pokazati*, kar formalno popolnoma sovпада z zvezo *za primer kaj povedati*, čeprav ju pomensko ne moremo enačiti. S tem pa že prehajamo na analizo tega pomena besede *primer* v sodobnem knjižnem jeziku.

Primer kaže na tem pomenskem področju trojno funkcijo: samostalniško, glagolsko oz. glagolniško in prislovno.

V samostalniški funkciji se pojavlja lahko samostojno, se pravi, da je beseda sama nosilec določenega pomena, ali pa z roditelnikom, pri čemer je pomen jasen šele v zvezi z njim. Kot stilno ne označena in pomensko samostojna se uporablja beseda *primer* v takihle stavkih: *vsí primeri so naglasno zaznamovani, izmisliti si primere, navedel je še nekaj primerov, poskusimo na (preprostem) primeru dokazati, to je slab primer, skušal je najti primer za takšno trditve*. V navedenih stavkih oz. zvezah je s *primerom* poimenovano to, kar je zaradi svojih sestavnih elementov dano za primerjanje z določeno idejo, trditvijo, ki nam na drugem, prenesenem področju posreduje ravno te elemente. V zgoraj navedenih zvezah naj bi bil torej *primer* konkretna, realna pojavna oblika ideje. Na osnovi primerjanja določene ideje oz. trditve in tega, kar je izbrano za njen *primer*, ali z drugimi besedami, na osnovi primerjanja abstraktnega in konkretnega, pridemo do spoznanja o veljavnosti povedanega. Raba samostalnika *zgleđ* namesto samostalnika *primer* pa pogojuje vsebinsko spremembo. *Zgleđ* je namreč vključen v družino glagola *zgleđovati se*, ki poimenuje sicer tudi neko razmerje (kdo ali kaj se lahko zgleđuje po čem), le da mora biti v tem razmerju ena stran vzorna, da se druga stran lahko zgleđuje po njej. *Zgleđ* izraža torej že neko vrednoteno razmerje, medtem ko je pri *primeru* to razmerje čisto, objektivno.

Takšno pomensko opredelitev primera potrjujejo tudi njegove roditelniške zveze: *to je primer današnjega človeka, videli smo več primerov portugalske arhitekture*. Pri teh zvezah je pomenska teža na roditelniku in *primer* pomeni samo konkretizacijo njegove vsebine. Da gre za tako imenovano »popredmetenje« roditelnika, nam dokazuje tudi dejstvo, da je *primer* zamenljiv s samostalnikom *primerek*, zlasti če roditelnik poimenuje kaj iz materialnega sveta, torej: *muzej brani več primerov oz. primerkov orodij, primeri oz. primerki portugalske arhitekture*. *Zgleđ* se uporablja v zvezi z abstraktnim roditelnikom. V takšnih zvezah je zelo očitna njegova funkcija vrednotenja: predstava je bila *zgleđ* uprizoritve domačih del proti predstava je bila (prvi) *primer* uprizoritve domačih del. Kadar poimenuje roditelnik določeno lastnost, značilnost, ga vežemo samo z besedo *zgleđ*: *zgleđ* dobrote, pridnosti, junaštva. Navadno so te zveze povezane z aktivnimi glagoli, ki izražajo posredovanje česa: *dati, dajati, nuditi zgleđ pridnosti*, lahko pa seveda tudi s pasivnim glagolom: *biti, ostati zgleđ dobrote*. Tu se pogosto pojavlja tudi stavčna konstrukcija z veznikom *za*: *dajati zgleđ za solidarnost, za junaštvo*. Raba samostalnika *primer* v tovrstnih zvezah je zaradi svoje povezanosti z glagolom *primerjati* pomensko popolnoma neupravičena. Kot posebnost moramo omeniti pri tej kategoriji še nekoliko ekspresivno zvezo *to je klasičen, šolski primer česa*, kar naj bi pomenilo »zelo dober primer« oz. takšen *primer*, ki je nosilec vseh tipičnih lastnosti besede, ki stoji v roditelniku.

Pomenska razlika med primerom in zgledom je še izrazitejša v zvezah, kjer imata besedi že glagolniško funkcijo: *samo za primer vzemimo dejstvo, to vam bom navedel za primer, za primer smo opisali nekaj živali*. Namesto primer bi lahko vstavili primerjava in namesto zveze za primer je mogoče uporabiti tudi zvezo kot primer, ki prehaja že v prislovno kategorijo. Tu je torej še bolj poudarjen pomen glagola primerjati, in če bi v teh zvezah uporabili besedo zgled, bi se pomen zelo spremenil: *to vam bom navedel za primer proti to vam bom navedel za zgled*; pri prvi zvezi gre za primerjanje, pri drugi za zgledovanje. Popolnoma nesmiselno pa je, da v zvezah, ki pomensko izhajajo iz glagola zgledovati se, uporabljamo namesto zgled besedo primer: *vzemite si brata za zgled, ne vzemite si brata za primer*. Do zamenjave prihaja verjetno pod vplivom srbohrvaščine ali pod vplivom enakih sintaktičnih možnosti.

V čisti glagolniški funkciji pa je primer tudi formalno nezamenljiv z zgledom: *v primeru z njim sem bil doslednejši, ta človek nima primera*. Bolj pogosta in običajnejša je v takšnih zvezah tudi formalna oblika glagolskega samostalnika: *v primerjavi z njim ...* ali tudi *v primeri z njim sem bil doslednejši, ta človek nima primerjave oz. primere*.

14.2 Primer – slučaj

Tudi primer s pomenskega področja glagola *primeriti* (pripetiti, zgoditi, dogoditi se) je zapisal že Vodnik, in sicer kot slovenski sinonim za nemški *Zufall*. Vendar je bila, kot kažejo kasnejši slovarji, raba samostalnika primer na tem področju še manj utrjena kot njegova raba na področju glagola primerjati. Murko in Janežič navajata za nemško besedo *Zuffal* oz. *Vorfall* veliko umetno narejenih slovenskih sinonimov: *prigodek, zgodek, pripetek, naključba, naletek* in med njimi tudi *primerek, primerlej*. Šele Cigale v svojem slovarju navaja primer kot enega izmed številnih, prav tako umetno narejenih sinonimov. Vse kaže, da se je v prejšnjem stoletju utrjevala in izčiščevala raba besede primer predvsem na področju glagola primerjati, zato ni mogla prevzeti še kake druge pomenske obremenitve. Ker so bili sinonimi, ki so jih navajali za nem. *Zufall* dotedanji slovarji, umetno narejeni in zato brez potrebne trdoživosti, je prišlo v drugi poolovici prejšnjega stoletja, verjetno spet pod vplivom določene panslovanske usmerjenosti, do velikega razmaha samostalnika *slučaj*. Najdemo ga že kot pripis s svinčnikom na Vodnikovem rokopisnem slovarskem gradivu,¹ iz česar lahko sklepamo, da je bil pri nas znan že prej, kot je

1 Prim. Jože Stabej, Nekaj ugotovitev ob popolnem izpisu Vodnikovega rokopisnega nemško-slovenskega slovarja, JIS XI, 1966, št. 1–2, str. 42.

mislil Breznik; ta namreč trdi, da je slučaj pri nas uvedel Zamik v Novicah 1862.² Slovenski klasiki Jurčič, Kersnik, Erjavec, pa tudi Cankar in drugi so slučaj skoraj dosledno uporabljali. Šele v tem stoletju so Breznik in zadnja dva pravopisa spet dosegli, da se je začel tudi na tem pomenskem področju uporabljati primer.³ Obe besedi, slučaj in primer, imata svoje prednosti in pomanjkljivosti: slučaj ni sistemsko vključen v naš jezik, pojmovno ga nimamo kam nasloniti, ker nima glagolske oblike, pomensko pa je bolj enoten; primer se da sistemsko lepo izpeljati iz glagola primeriti, je pa dvopomenski. Danes se je raba pod vplivom pravopisov premaknila v korist samostalnika primer in prav je, če pri tem tudi ostanemo.

O samostalniku slučaj smo seveda govorili samo toliko, kolikor se dotika samostalnika primer. Mimogrede naj omenimo, da je slučaj vezan na dve pomenski področji. Na eni strani je v sinonimnem odnosu z besedo primer (iz primeriti se), na drugi strani pa z besedo naključje (nepričakovan, nepredviden dogodek): zato ni slučaj oz. naključje, da se je to zgodilo; slučaj oz. naključje je hotelo, da sva se srečala; slučajno oz. po naključju sem uspel. Ta pomenski odnos torej ne vključuje besede primer, zato ga bomo izpustili iz nadaljnje obravnave.

Primer s pojmovnega področja primeriti se je pomensko določljiv v stavčnih zvezah, zato ne moremo govoriti o pomenski samostojnosti te besede. V glavnem se dajo vse sintaktične zveze zožiti na dva tipa, ki sta tudi nosilca dveh pomenskih področij: 1. predložno-prilastkove zveze, kjer je prilastek navadno stavčni odvisnik ali samostalnik v rodilniku s funkcijo odvisnega stavka: *v primeru dežja, za primer dežja*, in 2. predložno ali brezpredložno-prilastkove zveze, kjer se kot prilastek pojavlja odvisni stavek, lahko pa tudi pridevnik ali samostalnik v rodilniku: *brezupen primer, govorili so o primeru, ki je bil zanj zelo boleč*.

Predložno-prilastkove zveze izražajo lahko realnost ali potencialnost dejanja, ki ga poimenuje prilastek. Oglejmo si nekaj zvez z realnim pogojnim odvisnikom, pri čemer gre za istodobnost dejanja v glavnem in odvisnem stavku: *v primeru bolezni ne pridem oz. ne bom prišel, v primeru dežja vzamem oz. bom vzel plašč, v primeru napada pojdite v zaklonišče, v primeru potrebe uporabite orožje*. Ta tip stavčnih vez je vezan na publicistični oz. sploh pisani izraz. Stilno nevezani so stavki z realnim pogojnikom: *če bo dež, vzamem plašč, če bo (se primeri, pripeti) napad, pojdite v zaklonišče*. Najslabša izrazna možnost, ki se pojavlja spet v publicistiki, zlasti v različnih političnih poročilih in komentarjih, je v podvojitvi: *v primeru, če bo napad, pojdite v zaklonišče; v primeru, če bom bolan, ne bom prišel*. Pogojnost v teh zvezah dovolj jasno nakazuje že sam odvisni stavek, uveden s pogojnim veznikom če, torej

2 Prim. Anton Breznik, *Življenje besed*, Maribor 1967, 155.

3 Prim. Breda Pogorelec, *Še o slovanskih sposojenkah v jeziku zamejskih Slovencev*, Delo, 24. 1. 1970, str. 18.

je zveza v primeru, če nepotrebna. Namesto pogojnega veznika se v tovrstnih stavčnih zvezah, kljub dolgotrajnim prepovedim, pogosto uporablja dopustni veznik da. Funkcijo pogojnosti prevzame tokrat v celoti zveza v primeru, zato je za pravilno razumevanje nujno potrebna, torej: *v primeru, da bo dež, obleci plašč*. Takšne stavčne zveze pa so zaradi izrazite stilne označenosti nepriporočljive.

V pogovornem jeziku in tudi v mnogih stilno obarvanih tekstih se kot neke vrste stopnjevana pogojnost ali tudi kot verjetnostna oz. možnostna omejitev uporablja prislov *slučajno*: *če bo slučajno napad, pojdite v zaklonišče; če bo slučajno dež, ne bo predstave*. Čeprav tovrstne stavčne zveze pravopis v glavnem odsvetuje in predlaga druge izrazne možnosti, bi jih morali v knjižnem jeziku dopustiti, seveda le za navedeni pomenski odtenek, ker nadomestila niso pomensko točna.

Opozorili bi še na stavčne zveze, ki so zlasti v publicističnem stilu že klišejske. Gre navadno za nedoločne zaimke, nedoločne števnike pa tudi za nekatere pridevnike v prilastkovi funkciji: v vsakem primeru pridem, v nobenem primeru, v nasprotnem primeru, v izjemnem primeru. Te zveze še ohranjajo sistemsko povezanost z glagolom primeriti (namesto v vsakem primeru lahko rečemo naj se primeri karkoli). Besede pa, ki se priporočajo kot stilno nevtralne variante (vsekakor, nikakor, nasprotno, izjemoma), te sistemske povezanosti nimajo.

Predložno-prilastkova zveza z besedo primer, ki je še najbližje funkciji potencialnega pogojnega odvisnika, se nam pojavlja v zvezi za primer česa: *hotel sem se domeniti za primer dežja, za primer neuspeha se je zavaroval*. Tu gre za raznodobnost dejanja v glavnem in možnega dejanja v odvisnem stavku; dejanje v glavnem stavku se zgodi zaradi morebitnega, vendar na prihodnost vezanega dejanja v odvisniku. Tudi za to sintaktično možnost lahko rečemo, da je stilno vezana na publicistiko. Kot izrazit publicistični stilizem se pojavlja še zveza: *za primer, če bi vas kdo napadel, vzemite puške s seboj; zavaroval se bom za primer, če ne bi uspel*. Nevtralna sinonimna oblika teh zvez bi lahko bila: *če bi vas kdo napadel, vzemite puške s seboj; zavaroval se bom, če ne bi uspel*. Vprašanje je seveda, če je iz tovrstne stavčne konstrukcije poleg pogojnosti razvidna tudi časovna različnost dogajanj v obeh stavkih.⁴ Zlasti v govornem jeziku se pogojni naklon v odvisnem stavku spreminja v povednega; s tem pa se seveda izgublja morebitna možnost posredovanja različnega časovnega dogajanja. Zato lahko trdimo, da zveza za primer česa nima možnosti tako popolne nevtralne transformacije, kot jo ima zveza v primeru česa.

V drugem tipu zvez se primer pojavlja s predložnim ali brezpredložnim prilastkom. Njegova vsebina je omejena na poimenovanje rezultata glagolskega dejanja,

4 Prim. Franc Jakopin, *Raba pogojnih veznikov*, JiS VI, 1960/61, št. 1, str. 5.

povezava z glagolom primeriti pa je še močno občutena: *primer tega podjetja ni osamljen* (kar se je primerilo, zgodilo podjetju), *raziskali bodo njegov primer, v tem primeru je bojazen neupravičena*. Te zveze so sicer stilno označene, vezane na publicistiko, so pa kljub temu nosilec določenega pomenskega odtenka. Zveza *govorili so o njegovem primeru* ne pove istega kot zveza *govorili so o njem*; v prvem stavku je poudarjeno, da se je govorilo samo o tem, kar se je komu posebnega primerilo, zgodilo, v drugem pa, da se je pač lahko tudi nasploh govorilo o kom. Omembe vreden je tudi pomenski odnos med pojmi *smrt, primer smrti, smrtni primer*. Podoben pomenski odnos, kot smo ga že zgoraj nakazali, vsebujeta zvezi: *smrt ga je pretresla* proti *primer smrti ga je pretresel*; prvič gre lahko za smrt kot dejstvo, drugič pa lahko za okoliščine, posledice, skratka za vse, kar je povežitno s tem dejstvom. Zveza *smrtni primer* pa se uporablja v stavkih kot *pri tem obolenju so smrtni primeri zelo redki, na naših cestah je bilo čez praznike več smrtnih primerov*. Zveza se pojavlja navadno v množinski obliki in s tem dobijo stavki posplošujočo vlogo; pomenski poudarek ni toliko na posamezni smrti, ampak na dejstvu, pojavu smrti nasploh. Tovrstne stavčne zveze so vezane na publicistično in strokovno izražanje.

V nasprotju z rodilniškimi zvezami besede primer s pojmovnega področja glagola primerjati je pri teh rodilniških zvezah pomenski poudarek na besedi primer. To nam dokazuje zlasti raba te besede v medicinskem žargonskem in tudi že v strokovno-publicističnem izražanju: *vse težje primere je operiral, v bolnišnico so sprejeli več novih primerov*. Tu se stanje po glagolskem dejanju izenači z nosilcem stanja, ki je bil prej izražen z rodilnikom oziroma s prilastkom.

Še en tip zvez bi bilo treba omeniti, čeprav gre za redkeje rabljene stilizem. Glavni stavek je pojasnjen s prilastkovim odvisnikom, ki ga uvaja veznik ko: *so primeri, ko ne vem, kaj naj storim; poznamo primere, ko igralec popolnoma pozabi tekst*. Zlasti v prvem stavku ima beseda primer funkcijo brezosebne glagola, zato se te glagolske oblike lahko uporabljajo kot nevtralna izrazna možnost: *zgodí se oz. primeri se, pripeti se, da ne vem, kaj naj storim; zgodí se, da igralec popolnoma pozabi tekst*. V takšni stavčni konstrukciji pa prevzame funkcijo uvajanja prilastkovega odvisnika veznik da.

III

Funkcijski vidik knjižnega jezika – s poudarkom na družbeni funkciji

15 16. stoletje – čas vzpostavitve narodotvorne vloge jezika

(*Trubarjev zbornik, Slavistična Revija 2008–4, 2009–1*)

Prehod slovenskega jezika iz kulturnega v knjižni je mogoče utemeljiti neposredno predvsem s pojavom zavestnega jezikovnega funkcionalizma v teološkem in pragmatičnem smislu, posredno pa z zavestjo ontološke vrednosti jezika in iz tega izvirajočega temeljnega, tedaj še implicitnega spoznanja o neupravičenosti vrednostne hierarhizacije jezikov. – Analiza Uvoda v Bohoričevo slovnico izloča tako funkcionalistični kot ontološki vidik razumevanja jezika, Dalmatinov prevod Biblije pa udejanja jezikovno kompetenčnost tedanjega časa na takšni ravni, da lahko govorimo o 16. stoletju kot narodotvornem času slovenstva.

15.1

Jezikovni funkcionalizem 16. stoletja, cepljen na ontološko vrednost jezika – jezik kot samo človeku lasten način socializacije, je opravil pri Slovencih bistveno povezovalno vlogo, seveda v danih okoliščinah tedanjega evropskega kulturnega in političnega prostora; kot tak pomeni začetek knjižnega jezika.

15.1.1

Spoznanje, da od 16. stoletja dalje lahko govorimo o slovenščini tudi kot o knjižnem jeziku je, kot vemo, polemično prisotno v slovenski kulturni in jezikovni zgodovini že dolgo,¹ vendar merila, ki utemeljujejo tako čas knjižnosti slovenščine od Brižinskih spomenikov dalje, kot tista, ki vežejo knjižnost na 16. stoletje, niso dovolj prepričljiva, marsikdaj so tudi nedorečena; premalo upoštevajo novo, bistveno spremenjeno družbeno vlogo jezika 16. stoletja v smislu jezikovnega in s tem vsaj posredno tudi narodnega samozavedanja,² na katerem je gradil protestantizem. Duhovna gibanja Evrope, ki so posegala globoko v vrednostni sistem tedanje

1 Kot zagovornike stališča o kontinuiranosti knjižnega jezika od Brižinskih spomenikov dalje velja omeniti npr. I. Grafenauerja (1919: 11), ki gradi na nenaključnosti slovenskih srednjeveških spomenikov, na njihovi knjižnojezikovni tradiciji; B. Pogorelec (npr. 1974) se tej tezi pridružuje z utemeljitvijo v bogati slogovni razčlenjenosti javne govorjene besede, vendar z neupoštevanjem predvsem (narodno)povezovalne vloge knjižnega jezika. – Začetke knjižnega jezika veže na 16. stol. npr. F. Kidrič (1929–1938), izhajajoč, za razliko od Grafenauerja, iz naključnosti srednjeveških spomenikov. Zavest o zunajjezikovni vlogi knjižnega jezika ni bila upošteva pri nobeni od obeh tez. – O pojmu kulturni jezik v zvezi s slovenščino od Brižinskih spomenikov do 16. stoletja prim. razpravo na str. 115.

2 Ostaja odprto vprašanje različnih izhodiščnih opredelitev pojma narod zlasti glede časovnosti in tudi s tem povezane strokovne, zlasti sociološke opredelitve.

družbe, pri nas, kot rečeno, zlasti protestantizem, so v smislu humanizma lahko le preko nacionalnih jezikov dosegala svoje (parcialne) cilje.³

15.1.2

Za vzpostavitev razumevanja družbene vloge knjižnega jezika se je nujno ustaviti v prvi polovici 20. stoletja, ko se je znotraj Praškega lingvističnega krožka (PLK) oblikovala teorija knjižnega jezika. Njeni avtorji, izpostaviti velja zlasti B. Havránka, W. Mathesiusa, M. Weingarta, B. Trnko, posredno tudi J. Mukařovskega, so bili ne po naključju češki člani te eminentne mednarodne predvsem jezikoslovne asociacije. – Namreč družbeno-politične okoliščine, v katerih se je po 1. svetovni vojni kot demokratična država znašla Čehoslovaška, so zahtevale jezik, ki naj bi bil v svoji intelektualizirani knjižni različici kos vlogam moderne evropske države, se pravi znanosti oz. strokovnosti, publicistiki in drugim področjem javnega delovanja. Tovrstna razvita infrastruktura je v svojem nacionalnem jeziku samodejno lahko opravljala tudi povezovalno in s tem reprezentativno vlogo (nacionalne) države z močno jezikovno identifikacijo.⁴

Lahko torej povzamemo: jezikovni funkcionalizem kot ga je opredelil PLK,⁵ je podal realne okvire, v katerih se giblje bistvo knjižnega jezika. Njegov nastanek in razvoj sta osmišljena s spremenjenimi družbenimi, političnimi pa tudi gospodarskimi okoliščinami gorvorcev.⁶

15.2

Če v kontekstu naše teme – torej vezanost prvega, v bistvu temeljnega kakovostnega premika slovenščine na 16. stoletje – odmislimo možnost politične ali

3 O vrednostnem premiku protestantizma v smislu zavezanosti po eni strani humanističnim idealom – po sv. Pavlu »vsak jezik bo častil Boga« – po drugi pa vendarle še vedno skupni ideji, torej ideološkosti, je primerjalno s Prešernovim sistemom vrednot pisal B. Paternu (1986).

4 Tu se ne bomo spuščali v razmerje češčina – slovaščina, ki zlasti med obema vojnama pa tudi pozneje pozna več različnih faz svojega sobivanja (Vidovič Muha 1998).

5 Vendar seveda niti približno ne gre za redukcijo jezika samo na funkcijo, kot se je v zgodnjih 60-ih letih prejšnjega stoletja poenostavljeno interpretiral jezik in jezikovnosistemska stilistika PLK – teorija jezikovnih zvrsti, v slovenskem prostoru. Da se je pri nas v tem času izrecno poudarjal jezikovni funkcionalizem, ki je temeljil na analizi gradiva predvsem publicistične in strokovne zvrsti, je mogoče razlagati z dejstvom, da je dotedanje t. i. tradicionalistično jezikoslovje temeljilo na idealizirani podobi jezika, se pravi zlasti na virtualnem svetu umetnostnih besedil (Vidovič Muha 1998a; 2000). – Sicer v poenostavljeni obliki izražen jezikovni funkcionalizem je torej mogoče razumeti kot posledico takratne jezikoslovne realnosti. Osvečanje jezikovnega fenomena v ontološkem smislu je tedaj pomenila razprava E. Kocbeka (1963), ki je izhajala v bistvu iz humboldtivistične ideje o jeziku. Kot ugotavlja Kocbek, je jezik res univerzalističen, vendar pa tudi specifičen, ko gre za narod in iz tega državotvornost naroda.

6 Ideja o družbeni reprezentativnosti kot definicijski zunajjezikovni vlogi knjižnega jezika se v doktrinarnem političnem vzdušju resda lahko spremeni tudi v ideologijo. Zlasti 20. stoletje je prineslo marsikateri dokaz ideologizacije knjižnega jezika (Vidovič Muha 1998).

kakršnekoli ideološke manipulacije, ki se lahko lepijo na knjižni jezik, so bile spremenjene zunanje okoliščine tiste, ki so vplivale na spremenjeno jezikovno vedenje. Pri Slovencih je bila družbenoreformatorska ideja protestantizma, umeščena v razgibano Evropo renesanse in humanizma tista, ki je bila neposredni povod prehoda slovenščine v knjižni jezik. V slovenski literarni zgodovini je bilo že izpostavljeno pomembno dejstvo (Paternu 1986): posledica protestantske doktrine o nujnosti neposredne dostopnosti Biblije vsakomur je bila intelektualizacija živega, govorenega jezika; tako je bila preprečena diglosija, ki bi imela daljnosežne negativne posledice za konstituiranje modernega jezika. Dejansko je bil preprečen razpad slovenščine 16. stoletja na visoko cerkveno in nižjo ljudsko varianto, ki do določene mere še danes zaznamuje nekatere vzhodne cerkve, npr. ruščino (Derganc 2003).

Umestitev slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletje na podlagi upoštevanja njegove družbenomobilizacijske in s tem povezovalne vloge členi slovenski jezik nekako na tri obdobja.

15.2.1

Slovenščino od prvih pisnih začetkov, Brižinskih spomenikov, do 16. stol., se pravi do pojava Trubarja oz. do pojava protestantske ideologije, je v zvezi z javno besedo mogoče opredeliti kot t. i. kulturni jezik, ki ga zaznamuje odsotnost družbenomobilizacijske ideologije. – Prav ta humanistično naravnana ideologija protestantizma je v 16. stoletju vplivala na uvrstitev slovenščine med evropske knjižne jezike; povzročila je prevrednotenje samo jezikovne skupnosti v narodno skupnost po jeziku. – Ostane še tretje obdobje, z družbenopolitičnim vidikom zaznamovano 19. stoletje, ko se je v politični program Zedinjene Slovenije vgradila tudi nujnost institucionalizacije znanosti na Slovenskem, in prva polovica 20. stoletja, ko nastaneta slovenska univerza, definirana s slovenskim jezikom, in, kot vemo, ne tako samoumevna Slovenska akademija znanosti in umetnosti; skratka gre za čas, ko se narodotvorna skupnost prevrednoti v državotvorno.

15.2.1.1

Če se samo z nekaj besedami ustavimo ob pojmu kulturni jezik, uporabljan pri češkem jezikoslovcu Karlu Horálku (1954: 369–376), pripadniku in nadgrajevalcu idej Praškega lingvističnega krožka, toliko da vzpostavimo razmerje po eni strani z občevalnim/pogovornim jezikom⁷ po drugi pa predvsem s knjižnim

7 Poimenovanje povzroča zadrego: pogovorni jezik je v sodobnem jezikoslovju termin – posebna zvrst oz. jezikovnosistemski stil, prav tako občevalni jezik, če upoštevamo Voduškovo rabo tega poimenovanja (Vodušek 1958–59). V tem trenutku ostajamo pri nerodnem dvojnem poimenovanju. – Razčistiti je potrebno še razmerje

jezikom; opraviti imamo namreč s tremi pojmi, ki potrebujejo vsaj približno razmejitev. Kaj torej kulturni jezik ločuje od drugih dveh? Morda si še najhitreje oz. najpreprosteje pomagamo s pritegnitvijo pragmatično-funkcijskega vidika.

Občevalni/pogovorni jezik je vezan na zasebni oz. nejavni govorni položaj s predvsem sporočanje (komunikacijsko) vlogo. Govorni položaj, vezan na kulturni jezik, pa je bil javni, naslovnik je bil torej množični, tvorec besedila pa načeloma vsebinsko kompetenten, tudi verodostojen, ali pa je imel kakšno drugačno vplivajsko in učinkovalno moč; v glavnem je bil to predstavnik v očeh posameznika najpomembnejše institucije, cerkve – države le, ko je šlo za bolj ali manj naključne zapise običajnega prava.⁸

Naj povzamemo s pritegnitvijo tudi sociološkega vidika: Srednjeveška in zgodnjenovoveška zapisana besedila omogočajo členitev slovenščine predknjižnega časa v smislu družbene razslojenosti njenih govorcev na t. i. občevalno/pogovorno slovenščino s predvsem sporazumevalno vlogo, katere primarni nosilec načeloma ni bil družbeno izpostavljen – slovenščina je bila njegov prvi in velikokrat tudi edini jezik, in na kulturno slovenščino z izrazito prvino tudi umetnostnega jezika. Tako prva, prvenstveno sporočanje kot druga, prvenstveno kulturna oblika jezika sta bili glede na doslej izpričane vire načeloma najprej govorjeni oz. prirejeni za govor, iz pragmatičnih razlogov pa (kasneje) lahko tudi zapisani (Horálek 1954: 369–376; gl. str. 115). Slogovne lastnosti večine doslej znanih besedil, zlasti njihove retorične prvine, pričajo o tem (Koruza 1991).

Knjižni jezik je najmlajši, saj sodi v čas nastajanja narodov,⁹ v zvezi s slovenščino morda bolje jezikovnega osveščanja ljudstev, vsaj v evropskem kontekstu. Vsebuje torej pomemben družbeno-politični vidik, ki izvira iz znotrajjezikovne intelektualizacijske funkcije (znanost/strokovnost, publicistika, v smislu stilistike – knjižnost glede na neknjižnost – tudi umetnostna besedila) in zunajjezikovne – izraz narodne, nacionalne oz. državotvorne skupnosti. Čeprav srednjeveških in zgodnjenovoveških besedil ne moremo obravnavati kot knjižna v modernem smislu, pa je potrebno imeti v zavesti, da pojav nove jezikovne kakovosti – knjižnega jezika v

do pojma ljudski jezik, ki se pogosto uporablja v delu K. Ahačiča (2007), sicer brez eksplicitne opredelitve. Iz sobesedila je mogoče razbrati, da gre za žive, razvojno agresivne jezike tedanjega časa (256), ki imajo (lahko) svojo opisano slovnico (npr. 111, 113 idr.), nasproti klasičnim, zlasti vzorčni latinščini (npr. 70, 81). Verjetno bi bil tudi tu dobrodošel pojem kulturni jezik kot s posebno vlogo določen podtip ljudskega jezika, zlasti seveda če sprejmemo dejstvo, da je začetek (slovenskega) knjižnega jezika vezan na 16. stol.

8 Pregled slovenske pismenosti od 14. do 16. stoletja podaja M. Mikhailov (2001).

9 Tu je izraz uporabljan predvsem na jeziku temelječe samozavedajoče skupnosti.

16. stoletju – ne bi bil mogoč brez jezikovnega razvoja s posebnim poudarkom na kulturnem jeziku, zlasti cerkveni govorjeni besedi.¹⁰

Lahko povzamemo: odločitev za kulturno srednjeveško in zgodnjenovoveško slovenščino v javni besedi je bila sicer predvsem pragmatična, vendar za nadaljnje kakovostne premike slovenščine izjemno pomembna.

15.2.1.2

Kot rečeno, z javnimi pisnimi in ustnimi nastopi slovenskih protestantov prevzame jezik za Slovence še posebej pomembno družbenokonstitutivno vlogo ideološkega povezovalca in reprezentanta. Pojem knjižne slovenščine se je pojavil s temeljnim kakovostnim premikom jezikovne funkcije iz osebnoidentifikacijske v občo, se pravi družbenoidentifikacijsko; slovenščina kot materni jezik postane nosilec avtentičnega razumevanja temeljnega ideološkega konflikta tedanjega evropskega časa, katerega vir je še posebej za Slovence v pomembnem humanistično-teološkem načelu, da naj bo jezik kot učlovečenje človeka neposredna vez med posameznikom in Bogom. Gre torej za jezik v vlogi prepoznavne identifikacije človeka kot mislečega bitja brez vrednostne hierarhije njegovega (jezikovnega) izraza, saj bi ta v bistvu pomenila vrednostno hierarhijo človeka samega. Bistvo humanizma, ki je zaznamoval protestantsko ideologijo tedanjega časa, izhaja torej iz vere v človeka kot bitja, ki je prek besede v neposredni zvezi z Bogom, zato je nujno, da jezikovni izraz sledi tej ideji oz. omogoča prek tistega jezikovnega izraza, ki je zanj najpristnejši, torej materne jezika, vzpostaviti to razmerje. Tudi v tako razumljenem teološkem smislu je mogoče razumeti Bohoričevo veselje nad izdajo celotne Biblije:¹¹

In tako obstaja ne le sveto pismo hebrejsko, kaldejsko, grško in latinsko /.../, ampak je danes v našem stoletju, naprodaj tudi Sveto pismo v nemškem, španskem, francoskem, laškem, ogrskem, češkem, poljskem, rutenskem in moskovitskem jeziku. Edino našim kranjskim ljudem ali Slovencem /.../ do naših dni še ni bilo dano, da bi imeli to veliko dobroto v svojem narečju. (4)¹²

10 Glede na izpričan obstoj kulturnega pojmovnega sveta na Slovenskem, ki je pogojeval slovenski kulturni jezik, je pri iskanju izvornosti Trubarjevega jezika in s tem do določene mere knjižne slovenščine 16. stoletja sploh potrebno upoštevati tudi kultiviran slovenski jezik kot posebno obliko predknjižne (kulturne) slovenščine. V tem smislu je sicer obsežna razprava J. Raackeja (1995) o jezikovnih plasteh Trubarjevega jezika pomanjkljiva.

11 Mogoče se je strinjati s stališčem B. Paternuja (1986), da humanizem kot ga lahko navežemo na protestantizem 16. stoletja, sicer osvobaja človeka posameznika, vendar zaradi poudarka na transcendenci še vedno v ideološkem smislu; umanjkal mu je pomemben humanistični vidik, ki individualizira jezik in s tem seveda človeka sploh v razmerju do sočloveka. Ta korak naj bi pri nas storila šele romantika oz. v zvezi s slovenščino Prešeren.

12 Citati so iz slovenske izdaje Bohoričeve slovnice (dalje BS) v zrcalnem prevodu J. Toporišiča (1987).

Človek ne potrebuje za izraz svojega razmerja do Boga nobene vrste posrednikov. V tem smislu postane težišče protestantske kritike tedanje prilasčanje vzpostavljanja tega razmerja in s tem prisvajanje nečesa, kar je po protestantski ideologiji zunaj pristojnosti človeka. Prvič v slovenski kulturni zgodovini in svoji zgodovini sploh so bili k humanistični naravnosti kritike nagovorjeni vsi Slovenci.

Ob tem pa vendarle velja opozoriti na pragmatični, se pravi sporočanski vidik razumevanja vloge jezika, ki ga je najti prav tako pri Bohoriču. Namreč

»/k/aj /.../ utegne plemenitega duha bolj veseliti, kakor da zna svojega ali drugega mišljenje, pa naj že govori ali piše, s primerno besedo (ki je zrcalo duše) in v prikladnem govornem loku prikazovati oziroma prikazano tako rekoč na svoje oči gledati?« (2)

Pomembna, če ne kar temeljna prvina humanizma, ki zaznamuje protestantsko ideologijo, je razumevanje jezika kot celote mišljenja in izraza. Jezikovni izraz je pot k poznavanju mišljenja, se pravi pot do človeka sploh. Za protestantizem na Slovenskem velja, da nagovarja k bistvenim spremembam vzorcev jezikovnega vedenja seveda ne kot posledice mimikrije, ne gre torej samo za jezikovni izraz, ampak kar je zelo pomembno, za posledico dejansko spremenjene vsebine pojma jezik: ta prevzame transcendentalno vlogo – prek Svetega pisma postane neposredna vez med Bogom in človekom. Mobilizatorska vloga protestantske ideologije razume torej jezik kot bistvo človekove sicer ideologizirane eksistence.

Lahko povzamemo: V času protestantizma na Slovenskem postane jezik prav zaradi svoje identifikacijske vloge – vemo, da gre za materni jezik jezikovne skupnosti z dokazano prisotnim razvitim kulturnim jezikom – torej da postane ta jezik močno družbeno sredstvo, z jasno izraženim, vendar humanistično opredeljenim ideološkomobilizacijskim predznakom, iz katerega nagovarja vse, ki ta jezik govorijo. Čas zgodnjega novega veka, se pravi s humanizmom zaznamovanega protestantizma na Slovenskem, je bil čas vstopa Slovencev v evropski kulturni prostor kot prepoznavne narodne entitete.

15.2.2

Če Dalmatinov prevod Biblije udejanja jezikovno kompetenčnost tedanjega časa na takšni ravni, da lahko govorimo o 16. stoletju kot narodotvornem času slovenstva, pa Uvod v Bohoričevo slovnico neposredno izloča tako funkcionalistični kot ontološki vidik razumevanja jezika sploh, vendar pa v neposrednem razmerju do slovenščine. Iz tega besedila bomo izpostavili nekaj tovrstnih prvin.¹³

13 Prim. tudi sliko 1 na koncu *Temeljni pojmi utemeljevanja izdaje slovnice*. – Povzetek vsebine Uvoda in problemsko-tematsko predstavitev Bohoričeve slovnice je pripravil J. Toporišič (1987: 281–329, o Uvodu 282–290).

15.2.2.1

Uvod je po eni strani res motivacijsko besedilo v smislu branja in uporabe slovnice o slovenskem jeziku, saj, kot piše Bohorič, »človek mora znati jezik naroda, s katerim ima opraviti«, po drugi strani pa je mogoče izluščiti reformirano razumevanja ključnih pojmov vloge jezika. Dva temeljna problemska sklopa oblikujeta besedilo: tema o govorcih slovenščine in vlogi ter izvornosti jezika. V prvi vrsti motivacijska je tema o govorcih slovenščine, med katere uvršča poleg Slovencev, Kranjcev in Slovencev (ne samo Kranjcev), še Slovane, Henete ali Venete Vinde ali Vandale, vse pa odlikuje starost, slavnost, številčnost, ozemeljske razširjenost, pomembnost posameznikov. Namreč

z imenom /Slovani/ označujem vse pokrajine in ljudi, ki ali slovansko [Slavice] govore ali se jim očitno vidi, da jih zaradi pretežno ujemajočega besedišča veže bodisi svaštvo bodi krvno sorodstvo s slovanskim [Slavica] jezikom. (BS, 10).

Jedrna, tudi problemsko najbolj zanimiva tema pa je vezana na razumevanje lastnosti in izvornosti jezika. V bistvu je to na humanističnih temeljih zgrajeno razpravljanje o jeziku, kjer se prepletata ontološko-identifikacijski vidik – zlasti glede izvora jezika s poudarjenim teološkim razumevanjem – in komunikacijsko-pragmatični. Vstopanje latinščine v razmerje z živim slovenskim jezikom ima v tem kontekstu dvojno vlogo: po eni strani je povezano s teološko sredje- in zgodnjeno-voveško vrednostno hierarhizacijo jezikov glede na izvor, po drugi pa tudi z vzorčnostjo slovničnega opisa; vidika sta seveda v medsebojni vzročni zvezi. Bohoriča sicer zaznamuje humanistično razumevanje jezika kot celote mišljenja in izraza, saj »/k/aj utegne plemenitega duha bolj veseliti, kakor da zna svojega ali drugega mišljenje /.../ prikazovati« (BS, 2), vendar pa ves čas prehaja med človekovo sveto-pisemsko identifikacijo v smislu jezik je božje v človeku oz. jeziki so pravi stik med Bogom in človekom, ter dinamično pragmatično-komunikacijsko; slednja temelji na govornem dejanju v smislu jezik je izraženo mišljenje ali pa mišljenje, ki ga znamo izraziti, ko je beseda o nujnosti znanja tudi drugih jezikov. Čisto pragmatični vstop v razmišljanje o jezikih pomenijo retorična vprašanja kot

Kaj je /.../ donosnejše, kakor da moreš bodisi ustno razpravljanje o Bogu, pravu in naravi bodisi pisana dela o teh stvareh prav razumeti /.../? (BS, 3).

Poleg občečloveške sveto-pisemske vloge jezika pri prepoznavanju človeka v razmerju do Boga pa lahko rečemo, da zaznamuje Bohoriča tudi osebna jezikovna identifikacija: slovenščino imenuje *moj jezik, materni jezik* (21), *domač slovenski jezik, domača mi slovenska govorica*, tudi čustveno *meni ljub jezik*.

Ob vprašanju izvornosti jezika je Bohorič spretno povezal staro- in novozavežno razumevanje. Srednjeveška starozavezna vrednostna hierarhija jezikov – hebrejščina prek Mojzesovih knjig jezik Boga in predgrešnega človeka z grščino in latinščino kot prvima prevodnima jezikoma Biblije, je v evropskem humanizmu zgodnjega novega veka izravnana z novozaveznim konceptom sv. Pavla v smislu vsi jeziki bodo slavili Boga, torej ni boljših in slabših jezikov, razvitih in manj razvitih.

Z vidika Bohoričevega jezikovnega nazora in sploh humanističnega stališča je zanimiva razčlenitev večkrat izraženega pojma *prav* z variantama *pravilno*, *pravilnejše*.

Dragocen jezikovnokulturni vidik tega pojma priča o Bohoričevem humanističnem jezikoslovnem nazoru, izkazanem neposredno v zvezi z intelektualizirano slovenščino 16. stoletja, vsaj posredno – prek jezikovnega sistema – pa tudi v zvezi z razmerjem do latinščine: gre namreč za vrednotenje aktualnega slovenskega jezika, ki se je tudi v svoji intelektualizirani razsežnosti dokončno potrdil s prevodom Biblije. Tako pomeni Bohoriču prav vse, kar je »po splošni rabi pravilne govornice« (20) oz. drugje s pojasnilom, kaj je pravilna govornica: tista, ki ustreza »splošni rabi, kakor se je udomačila«. ¹⁴ Ob tem pa skladno z jezikovnim konceptom časa Bohorič ohranja vrednostni stik slovenščine z latinščino kot še vedno tradicionalno vzorčnim jezikom:

/P/rilagodil /sem se/ običajnim pravilom latinske pismenosti do te mere, da tudi najsplošnejših zgledov nisem opustil /.../. Uporabljal pa sem jih zato, da se iz že udomačenih, povsem znanih in prav posebno poučnih zgledov pomen neznanega tem jasneje zasveti. (21)

Pravila rabe »latinske pismenosti« je vedno skušal utemeljiti, kot pravi, s »poučnimi zgledi«, ki naj bi upravičili dotlej »neznano« v slovenščini. Tudi tako je upravičil trditev, da »ni nikoli prikrival, v čem se slovenski jezik loči od latinskega« (21). Upravičena je torej trditev, da je v njegovi slovnici latinščine toliko, kolikor je slovenščina prenese, saj mu je šlo za to, da bi mogli »kolikor mogoče omikano in pravilno pisati« (22). Splošna raba žive govornice z upoštevanjem pravil latinske »pismenosti«, vendar le toliko, kolikor ta ne moti obvestilne moči aktualne (knjižne) slovenščine, nam torej izloči jezikovnokulturni vidik slovenskega knjižnega jezika, kot ga je razumel Bohorič, tudi glede na ideološko doktrino pa slovenski

14 Bohoričev jezikoslovní nazor in iz tega tudi njegovo razumevanje jezikovne norme, morda bolj jezikovne kultiviranosti, je razviden npr. iz utemeljevanja razlage besede Slovan iz slaven. Njegovo stališče je, da »prvotnega pomena kaki besedi pač ne utegne nikjer nihče pravilneje razložiti kakor iz lastnega jezika kakega naroda. Kdor pa na to ne pazi, dostikrat le prazne razdira.« (11) In dalje, ko je beseda o medjezikovnem vplivanju oz. prevzemanju, ko »so /v prejšnjih stoletjih/ za poimenovanje stvari tudi v velikih rečeh neredko rabili prave besedne nakaze (ker jih pač njihovi učitelji tedaj niso bolje naučili).« (11) In dalje: »Vsekakor je bilo povsem nepotrebno, mešati grške besede z nemškimi.« (12) Bohorič učitelj je tu prišel do izraza.

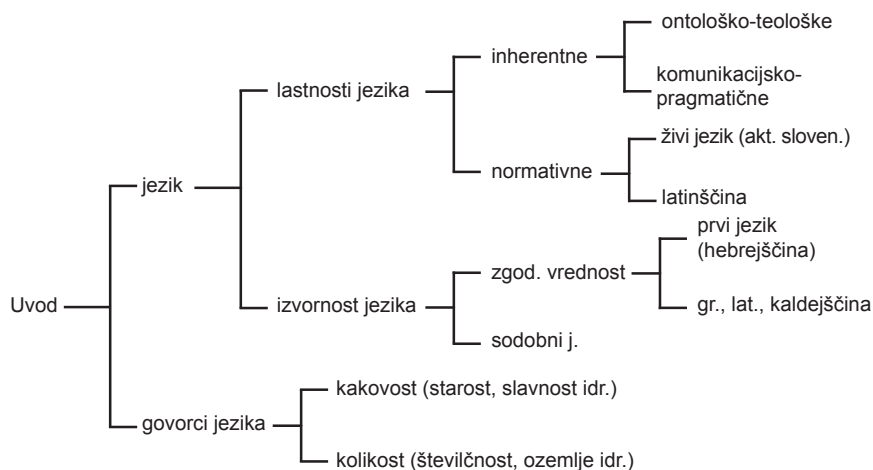
protestantizem sploh. – Lahko povzamemo: vrednostni vidik jezika je Bohorič gradil na konkretni splošni jezikovni rabi (intelektualizirane) slovenščine v kritičnem razmerju do (abstraktnega) sistema, kot mu ga je ponujala latinska slovnica, saj »ni nikoli prikrival« razlik med njima.

Seveda pa je *prav(ilno)* tudi vse tisto, kar je v skladu s svetopisemskim pojmovanjem Božjega v človeku (BS, npr. 4).

Prav mu v razmerju do drugega (tujega) jezika – jezika dajalca, pomeni ustrezno z jezikom govorečega oz. jezikom prejemnika – skladno torej z razumevanjem pojma jezik kot celote mišljenja in izraza.

15.2.2.2

Ostaja vprašanje latinščine kot metajezika Bohoričeve slovnice. Zakaj ni nastala slovnica slovenščine v slovenskem jeziku zlasti glede na stopnjo ustaljenosti razvoja knjižne slovenščine konec 16. stoletja? Ob upoštevanju latinščine v že omenjenem smislu jezikovnega izvora je bil prav gotovo eden izmed pomembnih vzrokov vezan na izpostavljeno motivacijsko vlogo natančno določenega, v uvodu navedenega segmenta naslovnikov. V latinščini napisana slovnica o slovenščini je bila namenjena »sinovom (svetlih) štajerskih, koroških in kranjskih veljakov, vsej plemeniti mladini viteškega stanu« (BS 3), vsem torej, ki so mladi in imajo oblast in moč, se pravi tistim, katerih prihodnost naj bi bila zaznamovana s slovensko govorečimi (Vidovič Muha 1998a).

Slika 1: *Temeljni pojmi utemeljevanja izdaje slovnice*

15.2.2.3

Ne smemo zanemariti tudi dejstva, da se je Adam Bohorič zapisal v slovensko kulturno zgodovino ne samo kot avtor prve slovnice o slovenskem jeziku, pač pa tudi kot avtor prvega besedila s pedagoško vsebino. S tem, da je uvedel slovenščino v protestantske stanovske šole, pa čeprav kot pomožni jezik, je dokazal, da razume vlogo maternega jezika tudi v smislu več kot 60 let mlajše doktrine Komenskega, ki bi jo lahko predstavili v obliki koncentričnih krogov: v žarišču je dobro obvladanje svojega (maternega) jezika kot pogoja za učenje, kot pravi Komenski, najprej jezikov sosednjih držav – s tem se širi lastni bivanjski prostor, in na koncu tudi latinščine kot izraza znanosti (Komenski 1995).

15.3

Naj čisto na kratko v zvezi s slovenskim knjižnim jezikom izpostavimo še nekaj dejstev: Slovenski kulturni jezik je bil v 16. stoletju, zaznamovanem s protestantsko humanistično ideologijo, dobra podlaga za oblikovanje knjižnega jezika, temeljčega na jeziku intelektualnega osrednjega slovenskega prostora; kot tak se nam je predstavil med drugim tudi v Cerkovni ordningi, prevodu Novega testamenta, obsegovno in pojmovno impresivnem prevodu celotne Biblije, za katero Bohorič pravi, da je »zasijal /.../ tisti veseli dan, ko morejo tudi Kranjci in Slovenci videti in slišati Boga samega, patriarhe, preroke, apostole in evangeliste, kako /v/ kranjskem jeziku govore« (BS: 10)

Če je torej intelektualizacija tista lastnost knjižnega jezika, ki ga osmišlja glede na vse druge jezikovne vrste – geografsko pogojena narečja, različne družbeno definirane govorice, jo slovenščina 16. stoletja v polni meri izpolnjuje. – Tudi jezikovnokulturni vidik, ki je odsev z družbeno vlogo pogojene prestižnosti, je zaznamoval knjižnost slovenščine 16. stoletja: sem se uvrščata Bohorič in Megiser s slovničnim in slovarskim opisom slovenščine; doslejnjše razčlenitve so pokazale (Rigler, Toporišič), da se neposredno v ta kontekst uvršča tudi Kreljevo fonetično-fonološko (pravo)pisno prizadevanje.

16. stoletje, čas konstituiranja slovenskega knjižnega jezika, njegova slovnično-slovarska utemeljitev, predvsem pa s prevodom Biblije potrjena sposobnost tematsko-izrazne abstrakcije slovenščine, je bila dobra podlaga za njegov nadaljnji razvoj skladno z drugimi jeziki evropskih držav, seveda če bi se lahko oblikovale ustrezne družbene in politične okoliščine.

Lahko povzamemo: prehod slovenskega jezika iz kulturnega v knjižni je mogoče utemeljiti neposredno predvsem s pojavom zavestnega jezikovnega funkcionalizma

v teološkem in pragmatičnem smislu, posredno pa z zavestjo ontološke vrednosti jezika in iz tega izvirajočega temeljnega, tedaj še implicitnega spoznanja o neupravičenosti vrednostne hierarhizacije jezikov. Spoznanje, ki je aktualno tudi za današnji čas.

16 Udeleženci govornega dejanja v I. in III. brižinskem spomeniku – njihova izrazna podoba in besedilna vloga

(Zbornik Brižinski spomeniki, 1996)

16.1

Omejitev naslovne problematike na Brižinski spomenik I. in III. (BS) je mogoče utemeljiti z znanim dejstvom, da velja za ta dva spomenika vsaj delna vsebinska prekrivnost, saj gre v obeh besedilih za spoved, kesanje in prošnjo za milost.

16.1.1

Celotno besedilo I. BS zaznamuje govorno dejanje, v katerem se govoreči neposredno obrača na ogovorjenega, vendar pa je referenca prvo- in drugoosebnega udeleženca govornega dejanja v različnih delih besedila različna. Prav glede na to, kdo je govoreči in kdo ogovorjeni, je mogoče celotno besedilo I. BS ločiti na tri, vsebinsko hierarhično različne enote.

Uvodni stavčno zgrajeni povedi *Glagolite po nas rēdka slovesa* (1)¹ sledi v jedrnem besedilu sprememba prvo- in drugoosebne udeleženske vloge in njuna deloma drugačna referenčnost: govoreči iz prve povedi se umakne, postane po eni strani načeloma zakriti, hierarhično nižji (drugotni) ogovorjeni, po drugi pa tudi govoreči, vendar predvsem v smislu prenosnika, posrednika ustrezne vsebine govornega dejanja glavnemu govorečemu – tistemu, ki je bil v prvi povedi ogovorjeni; govoreči se sedaj neposredno obrača na novega udeleženca pogovora, ki je hkrati tudi rdeča nit – vezni člen celotnega jedrnega in zaključnega besedila: *Bože, gospodi milostivi, otče bože, tebē ispovēdē* (2).

Govoreči iz uvodne povedi se v vlogi drugotnega, hierarhično nižjega ogovorjenega pojavlja lahko le v vlogi *božjega služabnika*² – *božji rabe* (7) – tistega torej, ki prek pojma *božji* vzpostavlja razmerje z osrednjim naslovnikom: božji služabnik ← služabnik Bogu ← (tisti, ki) služi Bogu.

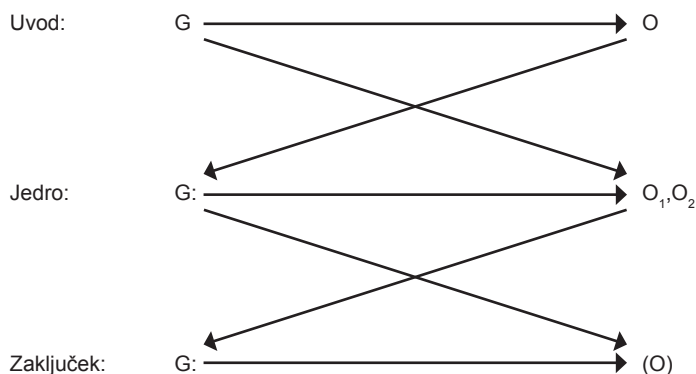
V zaključni povedi se vlogi prvo- in drugoosebnega udeleženca govornega dejanja glede na jedro besedilo podobno zamenjata kot v jedrnem besedilu glede na

1 V zgledih je uporabljen za zapisovanje preprostejši fonetični prepis iz Ramovševe in Kosove izdaje Brižinskih spomenikov, Ljubljana 1937.

2 Božji služabnik 'duhovnik' – tako tudi v zadnji, znanstvenokritični izdaji Brižinskih spomenikov, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1993 (dalje zadnja izdaja BS), str. 85.

uvodno poved: ogovorjeni iz jedrnega besedila postane v zaključni povedi (posredno) govoreči, govoreči iz jedrnega besedila pa postane (želi postati) ogovorjeni, del ogovorjene množice: /P/ridête otca mēga izvol'eni (33).

Predstavljeno spreminjanje udeleženskih vlog v I. BS je v glavnih obrisih mogoče grafično ponazoriti:

Legenda:

G – govoreči

O_{1,2} – (prvi, drugi) ogovorjeni

(O) – potencialni ogovorjeni

– smer zamenjave udeleženskih vlog

– tvorec besedila – naslovnik oz. govoreči – ogovorjeni

16.1.1.1

V uvodni povedi *Glagolite po nas rēdka slovesa* sta tako govoreči kot ogovorjeni (več naslovnikov) izražena posredno: govoreči je razviden iz pozivne vloge glagola, izražene z velelnu obliko *Glagolite*, končniški morfem (*Glagoli*)te pa izraža ogovorjenega. Iz pozivnega pomena glagola je vsaj posredno razvidna tudi različnost hierarhičnega razmerja med govorečim in ogovorjenim.

Kot predmet dejanja – z dejanjem prizadeto – se pojavlja zveza *rēdka slovesa*. Glede na tehtnost besed, ki pogojuje njihovo maloštevilnost – *rēdka slovesa* – bi bilo mogoče zvezo prevajati v sodobno slovenščino z 'izbrane besede' in se tako izogniti kataforičnemu zaimku teh (teh nekaj besed), ki ga v prvotnem zapisu ni, pojavlja pa se brez pojasnila tudi v prevodu zadnje izdaje BS, verjetno glede na ustaljeno prevodno možnost v sodobno slovenščino.³ Prevod Brižinskih spomenikov v

3 V Ramovš-Kosovi izdaji (str. 28) beremo: *Govorile za nami teh malo besedi*; F. Grivec, Zarja stare slovenske književnosti. Frisiški spomeniki v zarji sv. Cirila in Metoda. Ljubljana 1942, prevaja: *Govorite za nami malo besed*; v izdaji J. Pogačnika, München 1968, str. 216: *Govorile za nami teh nekaj besed*. Seveda pa gre pri vseh omenjenih prevodih za opustitev izvorne oblike zapisa BS, kar vsaj posredno omogoča prevajalcu večjo izbirnost.

angleščino prav tako v zadnji izdaji opozarja na neavtentičnost kataforičnega *these* tako, da ga navaja v oklepaju.⁴

V časovni okoliščini potencialne uresničitve dejanja, ki jo lahko vežemo na predložni glagolski morfem *po/za* in množinsko mestniško obliko osebnega zaimka *mi* – *Glagolite (po) nas* 'Govorite za nami' se govoreči dodatno predstavi kot množičen – zaimek v množini – ob dopuščeni možnosti njegove stilne izrabe v smislu edninske funkcije; vsaj posredno se potrjuje tudi hierarhično višji položaj glede na ogovorjenega: *Glagolite po nas* 'Govorite za nami'. V globinski podstavi obravnavane povedi so razmerja med govorečim in ogovorjenim popolnoma jasna: *Glagolite po nas redka slovesa* 'Govorite za nami izbrane besede' ← Govorite tiste izbrane besede, ki jih/katere (naj)prej mi govorimo 'Ponavljajte za nami izbrane besede'.

Iz predstavljenе pretvorbe je razvidno tudi, ima zveza *redka slovesa* v globinski pomen, podstavi svoj ustreznik v oziralnem zaimku *ki/kateri* – *katere (ki jih)*, hkrati pa se z vsebino odvisnika posredno predstavi referenca zaimka *tisti*: *tiste izbrane besede, ki jih (naj)prej mi govorimo*. Gre za jezikovnosistemsko razmerje med glavnim stavkom in odvisnikom, pogojeno z oziralnimi zaimenskimi vezniki. Vendar pa je v obravnavanem zgledu dejanska referenca katafore *tisti* – *tiste izbrane besede* celotno jedrno besedilo Spomenika. Globinski oziralni odvisnik predstavlja torej s svojo vsebinsko zapolnitvijo neke vrste prehod, most do prave reference, to je do jedrnega besedila Spomenika.

16.1.1.2

Kot rečeno, tudi za jedrno besedilo velja, da se govoreči neposredno obrača na ogovorjenega.

Da lahko vzpostavimo koreferenčno razmerje med skupinskim ogovorjenim (množina) iz uvodne povedi in posameznim govorečim iz jedrne besedila, je nujno govorečega v jedrnem besedi razumeti kot del množice, posameznega v množici; tako lahko razumemo množinskost ogovorjenega, izraženo z glagolsko obliko *Glagolite*, kot poziv vsakemu posameznemu iz množice h hkratni uresničitvi istega besedila.

Sicer pa temelji jedrno besedilo (kot je znano v glavnem na treh hierarhiziranih dejanjih govorečega, ki jih je mogoče okvirno izraziti z glagoli *spovedati se*, *kesati se*, *prositi za milost* oziroma *odpuščanje*: uresničitev dejanj, izraženih s prvima dvema glagoloma, je odvisna od govorečega, milost⁵ oziroma odpuščanje od ogovorjenega.

4 Prim. *Say after us [these] few words*, str. 78.

5 V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) II, Ljubljana 1975, str. 779, je beseda *milost* predstavljena tudi kot religiozni izraz (4. pomen) z razlago 'nadnaravni dar, ki je dan človeku za doseg zveličanja'; prim. tudi pojasnilo v zadnji izdaji BS, str. 85.

Ker smiselnost uresničitve dejanj govorečega – spovedovanje, kesanje – pogojena z uresničitvijo prošnje ogovorjenemu po odpuščanju, po njegovi milosti, je seveda ogovorjeni tisti, ki osmišlja celotno besedilo

16.1.1.2.1

Govoreči – tisti, ki se spoveduje, kesa in prosi za milost – je poimenovan zaimkovno, se pravi posredno; izrazna sredstva so torej predvidljiva, jezikovnosistemska, uporabljana lahko tudi tako, da imajo še dodatni, slogovni učinek. Mogoče jih je ločiti nekako na pet skupin:

1. Najpogostejši je končniški glagolski morfem za 1. osebo ednine, v podstavi torej osebni zaimek *jaz*, npr. *isповédě vās moj grěh* (2–3), *hot'q biti* (7), *věrujō, da* (8), *bih krst'en* (13), *pomnūq ili ne pomnūq* (13), *da bim na sem svētě* (25). V primeru *I da bim uslišal na sōdnī dān tvō milost vel'q s tēmi, ježe vzoveš tvojimi usi* (31–33) ustvarja govoreči s prvoosebim glagolskim morfemom *bim* – podstavnim *jaz* – (globinsko) priredno razmerje s kataforičnim posamostaljenim zaimkom *tēmi* – da bi *ti(sti)* in *jaz*.
2. Pojavlja se tudi neimenovalniški osebni zaimek, npr. v vlogi z dejanjem prizadetega: *otmi mę vsēm zlodějem* (28); ko izraža govoreči namen temeljnega dejanja ogovorjenega *Bože, ti pride s(ə) nebese, uže sę da v mōkōq za vās narod* (27–28), se skromnostno poistoveti z vsemi, zaradi katerih je bilo to dejanje storjeno: */.../ sę da v mōkōq za vās narod*,⁶ da bi ni (← narod, rod in s tem tudi govorečega) *zloděju otěl* (28, 29). Že v naslednjem stavku usmeri dejanje nase: *otmi mę vsem zlodějem* (28, 29).
3. Kot zakrita prvina govorečega se v jedrnem besedilu v pričakovani prilastkovni vlogi pogosto pojavlja tudi svojilni zaimek s pretvorbena možnostjo v edninski svojilni rodilnik: *isповédě ves moj* (← od) mene) *grěh* (1–2), *primi mojo isповéd mojih grěhov* (11), *jesəm ne spasal /.../ ni mēga posta* (18–19). V priredno zloženem tožilniškem predmetu je s ponavljanjem prilastkovnega svojilnega zaimka *moj* dosežen slogovni učinek v smislu stopnjevanja predanosti: *tebē porōnčō mē tělo i mō dušō i moja slovesa i mē dēlo i mō volō i mō věrō i moj život*. (29–31)
4. Opozoriti velja na posebno obliko izraza za govorečega, vezanega na naslon-ski dajalniški zaimek *mi* – *jaz, meni/mi*. Gre za prvino v omiljenem neposrednem ali posrednem izražanju naklonskosti glagolskega dejanja:
 - (a) med neposredno, kot rečeno, omiljeno izražanje volje govorečega lahko uvrstimo zglede, ko se govoreči v vlogi osebkā in hkrati vršilca dejanja

6 Pojasnilo v zadnji izdaji BS: »Izvirna oblika *narod* se tu uporablja v pomenu človeštvo, človeški rod /.../«, str. 87.

(jaz) samo formalno umakne z imenovalniškega – osebkovega mesta in privzame dajalniško obliko *mi/meni*, razvrsti pa se ob glagol *hoteti*, npr. *ili eže mi se tomu hotélo, emuže mi bi ne dostalo hotéti* (16) ← ker sem (jaz) hotel to, česar ne bi (jaz) smel hoteti. Zadnji prevod BS v sodobno slovenščino ustrezno ohranja izvorno stilizacijo, za katero ima potrditev tudi v sodobnem jeziku⁷ – enako npr. tudi Ramovš. V nemškem prevodu zadnje izdaje: */W/eil mich nach etwas gelüstete, wonach mich nicht hätte gelüsten dürfen* (str. 111), v angleškem pa */B/ecause I wanted something I ought not to have wanted* (str. 121);

- (b) za t. i. posredno izražanje naklonskosti gre v primerih, ko je dajalniška oblika osebnega zaimka ob nedoločniku, npr. *Iméti mi je život po sem, iméti mi je odpustak mojih gréhov* (9, 10) 'Moram/Želim imeti življenje po tem, moram/želim imeti odpustek mojih grehov'; modalni glagol je torej opuščen. Tudi te konstrukcije z zaimkom *mi* in nedoločnikom so danes še uporabljane.⁸ Prevod v sodobno slovenščino v zadnji izdaji BS te konstrukcije ohranja in s tem seveda tudi izvorno stilizacijo besedila v smislu vznesenosti; v Ramovš-Kosovi izdaji je naklonskost izražena s povedkovnikom *Treba mi je življenje po tem*.⁹ Za popolno opustitev naklonskosti pa gre v Ramovševem prevodu v primeru, ko je konstrukcija z *mi* pretrgana z deležijskim polstavkom: *vêrujê, da mi je, na sem svêtê bêvši iti že na on svêt* (8, 9) *verujem, da bom, ko preminem na tem svetu, šel na oni svet*, v prevodu zadnje izdaje pa: *verujem, da mi je, ko sem na tem svetu bil, iti na oni svet*. V nemškem prevodu prav tako zadnje izdaje je uporabljen glagol *sollen*: *Ich soll das Leben haben nach diesem, ich soll die Vergebung meina Sünden haben* (111), v angleščini: *I am to have life here-after. I am to have remission of my sins* (str. 121).
5. Zakrito koreferenčnost lahko izražajo z obrazilnim morfemom tudi tvorjenke kot pretvorbene variante prvin skladenjske pod stave; v zvezi z govorečim opravlja takšno vlogo eden izmed ključnih glagolov besedila *spovedati* – *isповéde vês moj grêh* (2–3), *biti isповédan* (7): kot modifikacijska glagolska tvorjenka vsebuje v predpovonskem obrazilu *iz-* zakrito valenčno razmerje z rodilniškim povratnoosebim zaimkom *sebe*; pretvorba v skladenjsko podstavo spravi zabrisano valenco na površino: *iz-povedati (kaj)* → *povedati (kaj)* iz 'ven' sebe.

7 Prim. Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) 1, Ljubljana 1970, v 4. pomenu glagola *hoteti*, str. 822, je tudi zgled *čprav se mu je že hotelo dremati, je pogovor slíšal*.

8 V SSKJ II, Ljubljana 1975, str. 213, je v okviru gesla *jaz* na koncu obsežnega 1. pomena zapisan zgled *govoriti mi je o poeziji z razlago 'govoriti moram'* in socialnozvrstno oznako zbornosti (knjiž.).

9 Prim. v zadnji izdaji BS, str. 85, komentar k obravnavanemu delu besedila (9–10), kjer so navedeni prevodi v sodobno slovenščino in prevod Vašica (1966) v sodobno češčino.

16.1.1.2.2

Kot smo že omenili, je ogovorjeni tisti, ki s prošnjo govorečega po uresničitvi dejanja – odpuščanje, milost – osmišlja celotno besedilo. Njegova pomembnost je med drugim razvidna tudi iz umestitve v jedrno besedilo: z zvalniško obliko *Bože, gospodi milostivi, otče bože* (2) je predstavljen takoj na začetku prve povedi jedrnega dela besedila. Sicer pa se od dvanajstih povedi, kolikor jih jedrno besedilo vsebuje, šest vsebinsko temeljnih, oblikovanih okrog že omenjenih ključnih dejanj – izpovedovanje, kesanje, prošnja za milost – začinja z zvalniško obliko ogovorjenega, štiri izražajo ogovorjenega samo anaforično – gre za medpovedno anaforo – in le dve sta brez koreferenc z ogovorjenim.

Prav govorni položaj govoreči – ogovorjeni omogoča uporabo zvalnika, oblike, s katero ločimo in s tem izpostavimo predmetnostno referenco glede na skladenjsko funkcijo njenega nosilca: ta je izražena z ustreznimi sklonskimi oblikami osebnega zaimka ti.

Z zvalniško obliko pa je govorečemu dana tudi možnost, da ogovorjenega lahko tudi različno vsebinsko modificira: tako je v že omenjeni začetni povedi jedrnega besedila *Bože, gospodi milostivi, otče bože, tebe ispovedê* (2) z dajalniškim tebe, ki izraža prejemnika dejanja; sledi *Bože milostivi, primi mojo ispoved* (10–11), kjer je slovnična vloga vezana na glagolsko končnico (globinski zaimek ti). Za kataforo gre v zvezi *Ti edin, bože, vês* (20); v prošnji za milost se ponovi uvodni vzorec nagovora *Bože, gospodi milostivi tebe se mil tvorjo* (21–22). Zanimiva je morda še končna poved jedrnega besedila, kjer se govoreči izroča Bogu: nagovori ga z *Milostivi bože, tebe poročno mè telo* (29); v celem besedilu je samo v tem primeru uporabljena nezaznamovana stava prilastka, sicer imamo vedno opraviti z inverzno obliko *gospodi milostivi, bože milostivi* (1, 10–11).

Medpovedna (anaforična) koreferenčnost se v zvezi z ogovorjenim pojavlja v krajših povedih, predvsem pa v primerih, ko je glede na pomembnostno členitev (omejenega) besedila v ospredju kakšna druga referenca: *od sih počtenih greh* (22); *Têh se tebe mil tvorjo* (24–25); *I da bim /.../ pokazan vzêl, akože ti mi zadeneš i akože tva milost i tebe lûbo* (25–26).

V zvezi z glagolskim dejanjem izpovedovanja je ogovorjeni v vlogi prejemnika tega dejanja – dajalniški delovalnik – hierarhiziran: govoreči se v okviru iste povedi izpoveduje najprej Bogu, nato vsem, ki so z Bogom povezani – svetim in božjim, tudi božjim vernikom, nazadnje še vsem pravičnim: *Bože /.../ tebe ispovedê /.../ i svetêmu Krstu, i svetêj Mariji, i svetêmu Mihaelu, i vsêmu krilatcem božjem, i svetêmu Petru, i vsêmu s(ə)lom božjem, i vsêmu močenicom božjem, i vsêmu*

věrnikom božjem, i všem děvam pravdnim, i všem pravdnim. (1–7). Zaporedje navajanja tistih, ki jim je izpoved namenjena, po njihovi pomembnosti je izpeljano brez najmanjše motnje: od Boga, učlovečenega Boga, Marije, nadangela (Mihaela), angelov prek utemeljitelja Cerkve svetega Petra do vseh pravičnih.

V okviru skoraj osemvrstične začetne povedi jedrnega besedila se ponuja razlaga pridevniškega prilastka božji v svojilnem pomenu – možna pretvorba v edninski svojilni rodilnik: *božji* → (*od*) *Boga ki* → (*ga*) *ima Bog*; takšna razlaga seveda vzpostavlja koreferenčno (anaforično) zvezo s prvim in glede na celotno besedilo tudi najpomembnejšim ogovorjenim – *Bog, gospod milostljiv*. Vendar že upoštevanje celotnega besedila znotraj povedi omaja oziroma rahlja verodostojnost takšne enoumne razlage: če bi dejansko šlo za vzpostavitev anaforičnega razmerja s pojmom Bog v smislu svojilnosti, potem bi bilo mogoče uporabiti nedvoumnejši svojilni zaimek *Tvoj* → (*od*) *Tebe, npr. krilatci Tvoji, sli Tvoji, mučeniki Tvoji, verniki Tvoji*. Pri interpretaciji je vsekakor nujno upoštevati tudi možnost vrstnoprivedniškega pomena, npr. *za Boga* ali (po izvoru) *iz Boga*, ki sicer ohranja koreferenco s pojmom Bog, vendar z odprto možnostjo razumevanja vrste te koreference.

Takoj v naslednji samostojni povedi pa je kot ogovorjeni v vlogi prejemnika spovednega dejanja kataforično – slogovno posebej opazno torej – izpostavljen duhovnik: *I tebě, božji rabe, hoťq biti izpovědĕn* (7); gre torej za tistega udeleženca govornega dejanja, ki se je v uvodni povedi deiktično predstavil kot govoreči – najprej z velelno glagolsko obliko *Glagolite* in takoj za tem tudi zaimensko (*Glagolite po*) *nas*. Iz tega lahko sklepamo dvoje:

- da je iz dejanja, ki ga izraža glagol spovedati, duhovnik, ki to dejanje (formalno) vodi – *Glagolite po nas* – iz uresničitve celotnega dejanja izvzet, ali
- da je izvzet samo iz tistega segmenta uresničitve spovedi, v katerem je ogovorjeni on sam.

16.1.1.2.3

Vsebina pripovedovanja, natančneje vsebina spovedi je predstavljena nekako v dveh razsežnostih: začetno priznanje grešnosti se kasneje z naštevanjem grešnih dejanj konkretizira.

Ko govoreči v prvi stavčni povedi z izpovedjo prizna samo, da je grešil – *Bože /.../ tebě izpovědě vĕs moj grĕh* (2–3) – *Bog, /.../ tebi se izpovem, da sem grešil / tebi priznam vse, kar sem grešil* – z edninsko obliko besede *grĕh* posredno upravičuje

dejstvo, da ne navaja, v čem je grešil;¹⁰ težišče obvestila prenese na že omenjene, po pomembnosti hierarhizirane naslovnike. V prvi naslednji daljši povedi, ko predstavi posamezna grešna dejanja, ogovori samo Boga s prošnjo, naj sprejme njegovo spoved; na navajanje posameznih grešnih dejanj je opozorjeno nekako kataforično z množinsko obliko besede *greh*: *Bože /.../ primi mojo ispoved mojih gréhov* (10–11).

V tem okviru zbudi pozornost opustitev pozajmenjenja: *Bože /.../ primi mojo ispoved mojih gréhov: /.../ eže jesam ne spasal neděla, ni svęta večera /.../ i inoga mnogoga, eže protiv bogu* (10–11, 17– 19) namesto pričakovane zaimkovne zveze, koreferenčne z ogovorjenim: *eže protiv tebě*.

16.1.1.3

K sklepnemu delu besedila lahko prištejemo dve povedi. V prvi govoreči iz jedrnega besedila izrazi željo, da bi se pridružil deiktično (zaimensko) poimenovani množici, konkretizirani z vsebino odvisnika, ki ga uvaja oziralni zaimek: *I da bim uslišal na sōdñi dān tvō milost velō s tēmi, jēže vzoveš tvoji mi usi* (31–33). Uvedena je torej tudi sprememba vlog v govornem položaju, aktualna za naslednjo, zadnjo poved besedila: ogovorjeni iz jedrnega besedila postane fiktivni govoreči; dejanski govoreči namreč navaja njegove (potencialne) besede, s katerimi v velelnem (glagolskem) naklonu ogovarja vse izbrane: *priděte otca mēga izvolēni* (33) → *pridite tisti ki/katere vas je izvolil/izbral¹¹ moj oče*.

16.1.2

Govorno dejanje v III. BS je s stališča govorečega preprostejše – govoreči je en sam, izražen z osebnim zaimkom *jaz*, kasneje z ustreznimi končniškimi glagolskimi morfemi *věrujō, iskō* idr.

Če sklepamo po ključnih glagolih v obeh besedilih, potem lahko povzamemo, da je dejanje v III. BS v primerjavi s prvim manj celovito. I. BS je grajen, kot smo videli, okrog jedrnega glagola *spovedati se*: spoved in kesanje pogojujeta prošnjo za milost, skozi celotno jedrno besedilo pa ostaja neposredno ogovorjeni, izražen v

10 Edninsko obliko besede *greh* v obravnavanem delu Spomenika pojasnjuje zadnja izdaja BS v smislu »označ/evanja/ celot/e/ grešnega razmerja do Boga in do bližnjega.« In dalje: »V edninski obliki se uporablja takrat, kadar spomenik opozarja na grešno usmerjenost, ki jo človek priznava Bogu samemu (1 3), v množinski obliki pa takrat, ko gre za naštevavanje posameznih prestopkov, grehov v skupni ali osebni spovedi (1 7, 8, 22).« (str. 85) Verjetno že samo dejanje spovedi ne glede na splošnost priznanja grešnih dejanj ali njihovo konkretizacijo temelji na dejstvu, da »človek prizna Bogu samemu« grešnost, »grešno usmerjenost«.

11 V SSKJ II, str. 185, je geslo *izvoliti* v 2. pomenu predstavljeno tudi kot starinska sopomenka besedi *izbrati*; vprašanje je, če je v konkretnem primeru časovna stilizacija pri prevodu v sodobno slovenščino učinkovita.

vseh ključnih povedih z retorično figuro tipa – *Bože milostivi /.../, tebe ispovêdê* – ki zavzema tudi osrednje mesto in besedilo, kot je bilo ugotovljeno, tudi osmišlja.

16.1.2.1

III. BS je, kot je znano, besedil no dvodelen: pred glavnim dejanjem, spovedjo in kesanjem, prvoosebni govoreči – brez neposredno razvidnega naslovnika opravi več dejanj, recimo, v izjavljalnem govornem položaju: gre za performativni glagol *zaglagol'q*, glagola *vêrujo, iskq /.../ milosti*. Glede na (anaforični) členek *tože* 'tudi', ki povzema zlasti glagolsko dejanje – /T/ože *vêrujo*, /T/ože *iskq* (4–5, 11) – je mogoče med prvimi tremi glagolskimi organizacijskimi jedri vzpostaviti smiselno vzročno-posledično zvezo: *se odpovedujem, ker verujem, zato prosim*.

Glede na dvojno deiktično predstavitev govorečega – prvoosebni glagolski morfem je poudarjen še z osebnim zaimkom – *Jaz se zaglagolq zlodêju* (1–2) – je osrednje dejanje uvodnega dela vezano prav na ta glagol. Govoreči je v okviru prve povedi izražen tudi z zaimkom *se*. Z dejanjem prizadeti – *se zaglagolq zlodêju* – ki se pojavi v uvodni povedi, se v obliki svojilnega pridevnika ponovi še v zadnji povedi: *grêšnikê izbahviti ozlodêjnê oblasti* (69–71) ← *oblasti zlodeja* ← ki jo ima zlodej. Znotraj uvodne povedi je izražen še s svojilnim zaimkom *njegov* ← (od) njega: *jego dêlom /.../ jeho lêpotam* (2–4).

V drugi povedi govoreči izpove vero v Boga, tudi v smislu njegovega trojstva, kar povzame še z anaforičnim zaimkom *ta* – *da ta tri imena êdin bog /.../ îže stvori nebo i zeml'q* (7–8, 10–11).

V tretji uvodni povedi je govorni položaj govorečega neenoten: v razmerju do Boga, ki ga tu poimenuje zaimensko, ostaja, ko ga prosi za milost, še vedno v nespremenjenem, izjavljalnem položaju: *Tože iskq juga milosti* (11–12). Prvič pa se neposredno obrne s prošnjo na vse »svete« in »božje« ← povezane z Bogom, da bi mu pomagali spovedati se tako, da bi mu Bog odpustil grehe.

Prehod iz izjavljalnega govornega položaja v nagovarjalni je zabrisan, nejasen, ker je glede na naslovnika zabrisana vsebinska in s tem tudi hierarhična različnost prošnje za milost; drugoosebni množinski velelniški obliki (*da mi*) *raçite (na pomot'i biti)* (20–21) manjka namreč kataforični zaimek *Vaš* in seveda ponovitev besede *milost*: *Tože iskq juga milosti i šant Marijê i šant Mihaela /.../ i vsêh božjih sêl i vsêh božjih mččnik /.../ da mi raçite na pomot'i biti k(ə) bogu* (11–22) proti pričakovani obliki *Tože iskq juga*, tj. njegove – božje milosti i /*Vaše milosti/ šant Marij/a/ i šant Mihaela /.../ i vse božjje mot'i, da mi raçite na pomot'i biti k(ə) bogu*; množinski

končniški morfem drugoosebnega naklonskega glagola *račile* (vi) je koreferent hierarhično navedenih naslovnikov govorečega.

Vsebinska zabrisanost tega mesta se lepo vidi tudi iz različnosti dveh prevodov v sodobno slovenščino: medtem ko zadnji prevod ostaja zvest originalu – *Tudi prosim njegove milosti in sv. Marije in sv. Mihaela /.../ da bi mi hoteli v pomoč bilti /.../*; (enako tudi prevod v nemščino in angleščino), si Ramovš dovoli vsaj delni popravek v obravnavanem smislu: *Tudi skušam doseči njegovo milost in milost Sv. Marije*.

16.1.2.2

Tudi v drugem, lahko bi rekli jedrnem besedilu, imamo opraviti z dvema govornima položajema. Ko gre za spoved Bogu, ohranja govoreči še vedno izjavljalni položaj, zato večinoma tudi odpade za spoved v I. BS tako značilna retorična figura z anaforičnim zaimkom: v I. BS torej *Bože, gospodi milostivi /.../, tebe izpovedê vês moj grêh* (2–3), v III. BS pa brez zvalniške oblike in ustreznega zaimka: *Bogu vsemogočêmu ispovêdê vsê mojê grêbê* (25–27). V sami daljši izpovedni periodi so grešna dejanja uvedena tudi z vezniškimi oziralnimi zaimki z zabrisano oziroma opuščeno deiktično referenco: *eže jesam vêdê stvoril ili nevêdê* (30–31), *eže jesam stvoril protivô bogu* (37–39) – /vsega/ kar sem vede storil /.../, /vsega/ kar sem storil zoper Boga. Šele v naslednji samostojni povedi, ko z anaforičnim zaimkom *Togo (vsego)* povzame našeta grešna dejanja, govoreči spremeni govorni položaj in neposredno nagovori duhovnika kot zadnjega, najnižjega v lestvici naslovnikov s kataforičnim zaimkom *tebe*: *Togo vsego izpovêd(ə)n bôdô bogu i šant Mariji i šant Lavrencu¹² gospodi, i vsê m svêtim i tebe, božji rabe* (41–46).

Glede na primerjane prevode v sodobno slovenščino ni jasna zvalniška oblika *gospodi* – *Lavrencu gospodi* (44). Ramovš jo verjetno razume kot oblikovno napako in besedo pridružuje (inverzno) *Lovrencu* – in *Sv. Lovrencu gospodu*, enako tudi Pogačnik; v zadnjem prevodu je vzpostavljena (ali ohranjena?) zvalniška funkcija, uvedena pa členitev z ločili: *tega vsega izpovedan bom Bogu /.../, in sv. Lovrencu, Gospod, in vsem svetim*; beseda *Gospod* je v lastnoimenski vlogi (zapisana z veliko začetnico). Tudi v zadnjem nemškem in angleškem prevodu gre za varianto, ki je blizu pravkar navedeni: *das alles will ich Gott bekennen /.../ und dem heiligen Laurentius, Herr, und allen Heiligen* (str. 118); *Of all that I shall be confessed to God /.../ and St. Lawrence, O Lord, and to all the saints* (str. 128).

12 Pojasnilo v zadnji izdaji BS, str. 98, se sklicuje na Grivčeve utemeljitve navajanja sv. Lovrenca med naslovniki spovedi v smislu »izvirn/osti/ omemb/e Lavrencijevega imena«.

Interpretacija v zadnjem, akademiskem prevodu je seveda glede na Ramovšev in Pogačnikov prevod bistveno drugačna. Če upoštevamo zunajbesedilno okoliščino, vezano na pomembnost sv. Lovrenca – »zglede zmagovalca nad grešnostjo«¹³ – pa tudi že omenjeno dejstvo, da si govoreči Boga do obravnavanega mesta v besedilu ne upa neposredno nagovoriti – to stori šele, ko se kesaja in mu izroča sebe ob prošnji za milost – sta Ramovš in Pogačnik verjetno bližja dejanskemu obvestilu.

Govorni položaj govoreči – ogovorjeni se v zvezi z Bogom vzpostavi šele proti koncu besedila, ko se govoreči kesaja svojih dejanj in izroča sebe Bogu: *Како се мојих грехов /.../ ете мѣ, боже, пощѣдиши* (46–47, 49–50). V zvezi z glagolom izročiti je zaimek *Tebi* v III. BS kataforični, v I. BS pa ob istem glagolu anaforični: *Тѣбѣ, боже милостиви, порѣчь вса моя словеса* (59–62) – III. BS, *Милостиви боже, тѣбѣ порѣчь мѣ тѣло* (29) I. BS.

V predzadnji povedi, ki jo organizira dejanje izročanja sebe Bogu, igra pomembno slogovno (retorično) vlogo svojilni zaimek *moj* → (od) mene (jaz), kot koreferent govorečega: *Тѣбѣ, боже милостиви, порѣчь вса моя словеса и моя дѣла и мое помисленіе и мое сердце и мое тѣло и мой живот и мою душѣ* (59–66).

V zadnji povedi III. BS se govoreči neposredno obrača na Kristusa, ki ga kot Boga predstavlja s pridevnikom božji v svojilnem pomenu: (božji ← (od) Boga): *Кристе, божи синѣ, іже јеси рачил на си свѣт прити /.../* (67–69).

Omembe vreden je prevod glagola *račiti* v sodobno slovenščino: v Ramovševem prevodu in v prevodu zadnje izdaje BS je uporabljen naklonski glagol *hoteti*: *Крист, божи Син, ки си хотел на та свѣт прити* – zadnji prevod, *Kristus, Sin božji, ki si hotel na ta svet priti* – Ramovšev prevod. Glagolu *račiti*, ki ga z oznakama zastarelo (časovnost) in spoštljivo (družbene okoliščine) navaja še SSKJ¹⁴ v pomenu 'milostno, dobrohotno kaj delati' bi glede na naklonskost dejanja verjetno bolj ustrezal glagol blagovoliti, ki ga sicer z blažjo časovno oznako (starinsko) navaja tudi SSKJ.¹⁵

16.2

Razčlenitev I. in III. BS je pokazala, da sta besedili kljub temeljni vsebinski prekrivnosti glede na doslednost kompozicijske izpeljave in izrazno učinkovitost precej različni, kar se kaže zlasti na ravni prvo- in drugoosebnega udeleženca govornega dejanja.

13 Prim. pojasnilo v zadnji izdaji BS (1993) iz op. 10.

14 SSKJ IV, Ljubljana 1985, str. 300.

15 SSKJ I, Ljubljana 1970, str. 146.

Klasična vsebinska tridelnost besedila – uvod, jedro, zaključek – je v I. BS utemeljena na lepo izpeljano menjavo vlog govoreči – ogovorjeni v doslednem nagovornem položaju. V takšnih okoliščinah imata besedilni prvini, kot sta npr. anafora in katafora, velike možnosti, tudi v smislu slogovnega učinkovanja.

Pristnost oziroma prepričljivost razmerja med govorečim in ogovorjenim, ki temelji tudi na neposrednem govornem stiku, se mora zlasti v jedrnem delu besedila dopolniti s pomembno prvino: razvidna mora postati temeljna hierarhična razlika med govorečim in ogovorjenim, saj ima slednji v rokah usodo govorečega. Razmeroma pogosta uporaba zvalnika – oblike, s katero sta ločeni predmetnopomenska referenca od skladijske vloge – omogoča po eni strani izraziti govorečemu različnost čustvenih odtenkov v razmerju do ogovorjenega, po drugi pa ohraniti razvidno omenjeno nujno potrebno distanco med njima.

V III. BS imamo opraviti z neenotnim govornim položajem. Ključni glagoli vežejo govorečega zlasti na izjavljanje. Neposredni govorni položaj se med govorečim in naslovnikom ob ohranjeni hierarhični različnosti oblikuje šele proti koncu besedila.

Lahko povzamemo, da prvoosebni udeleženec govornega dejanja ni v nobenem od obeh besedil natančneje poimenovan: lahko je kdorkoli, ki se želi prek določenih besedil spovedati – grešnik torej – in biti deležen milosti Boga. Tako je preneseno vsebinsko težišče na samo dejanje in seveda naslovnika.

Siceršnja različnost uresničevanja razmeroma prekrivnih vsebin obeh spomenikov pa je mogoče razumeti s pritegnitvijo širših okoliščin, v katerih besedili nastajata. I. BS je določen z obvezno javnostjo in hkrati s popolno neizbirnostjo besedila glavnega govorečega, se pravi množice oziroma posameznika kot člana množice. Besedilo namreč v različnih vlogah realizirata dva hierarhično različna govorca: duhovnik (ali duhovniki) opravlja vlogo prvega govorca in hkrati tistega, ki besedilo glede na določen namen – milost pri Bogu – izbere, množica, ki želi ta namen doseči, pa mora besedilo za njim(i) ponavljati.

V III. BS je govorec en sam – besedilo, kot je znano, ni nujno javno. Kaže, da je prav to zadnje dejstvo pomembno vplivalo na njegovo manjšo kompozicijsko dognanost in izrazno učinkovitost.

17 Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika

(*Jezik in slovstvo 1971/72, XVII/6*)

Namen članka je podati oziroma preveriti misel o dveh osnovnih pojavnih oblikah knjižnega jezikovnega sistema, in sicer z besediščem, zbranim in ovrednotenim v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, ter obenem opozoriti tako na teoretično kakor na praktično vrednost novega slovarja. S tem bo morda omajan tudi bistveni očitek pretežnega dela slovenske kritike, češ da je slovar nenormativen, nesistemski.¹ Novi slovar namreč omogoča uporabniku, ki priznava različne pojavnne oblike sistema knjižnega jezika, prav s stilnim grupiranjem izraznih sredstev njihovo pravilno in funkcionalno uporabo. V njem je knjižni jezik razumljen kot skupek vzporedno živčnih, enakovrednih stilov; noben stil ni kriterij za ocenjevanje drugega. Vendar je treba posebej poudariti, da gre pri vseh, v slovarju potencialno predstavljenih stilnih realizacij ah knjižnega jezika, za enoten, trden knjižni sistem, ki ima to sposobnost, da se zaradi čim pristnejšega posredovanja sporočila lahko pojavlja enkrat v takšni, drugič v drugačni obliki. V Slovarju torej ne gre za direktno odklanjanje oziroma dovoljevanje izraznih sredstev, ampak za njihovo natančno opredeljevanje glede na določen način izražanja, na določen stil knjižnega jezika. Če ima beseda oziroma osnovna leksikalna enota pred razlago kakršnokoli oznako (tako imenovani kvalifikator), pomeni, a) da je sicer iz knjižnega sistema, vendar vezana na določen njegov stil ali celo na več stilov; takšno izrazje ima oznake npr. *knjižno*, *pesniško*, deloma *ekspresivno*, oznake posameznih strok, npr. *kemično*, *filozofsko* ipd., ali b) da je vezana na neknjižni jezikovni sistem (pogovorni, narečni) in je za knjižni jezik sprejemljiva samo kot funkcionalni stilizem sem spada npr. izrazje z oznako *pogovorno*, *narečno*, *žargonsko* ipd.

Za glavno misel članka bo koristno, če najprej na kratko pregledamo stilne kategorije besedišča, kakor jih izkazuje SSKJ. V njem so vsa izrazna sredstva (besede, tipične zveze, stalne zveze, fraze, termini, posamezni pomeni ipd.) opredeljena in razvrščena glede na naslednjih pet osnovnih skupin:

1. Nevtralna, stilno neoznačena (nekvalificirana) izrazna sredstva. Ta skupina je najobsežnejša (nad 60 %) in tvori osnovo jezikovne realizacije; ta sredstva lahko brez pomislekov uporabimo v vsakem jezikovnem sporočilu.
2. Izrazje, ki nosi tako imenovane stilno-plastne kvalifikatorje. S temi kvalifikatorji označene besede razpadajo v dve podskupini: a) besede oziroma

¹ Prim. B. Debenjak, *Prostor in čas II*, št. 4/5, 7/8; – J. Moder, *Nedeljski dnevnik* 1970 (Jezikovni kotiček).

leksikalne enote, ki so izrazito vezane na pisani tekst, ali bolje, na določen stil knjižnega jezika. Kvalifikatorji, ki označujejo take leksikalne enote, so: *pisarniško, publicistično, biblijsko, pesniško* in *knjižno*; *vzneseno* je v tej skupini poseben kvalifikator, vezan predvsem na določen način javnega govora (v pisani ali govorjeni obliki). Sem lahko štejemo še v uvodu slovarja samostojno predstavljeno skupino terminoloških oznak, ki so prav tako stilno vezane; b) stilno-plastne kvalifikatorje imajo tudi besede, ki so vezane na neknjižne jezikovne sisteme (pogovorni jezik, narečje). V to skupino spadajo leksikalne enote, ki nosijo oznake: *pogovorno, nižje pogovorno, narečno* in *žargonsko*.

3. Izrazna sredstva, ki so kakorkoli čustveno obarvana, imajo enega od tako imenovanih ekspresivnih kvalifikatorjev. Če se čustvena prizadetost govorečega ne da natančneje določiti, ima leksikalna enota oznako *ekspresivno* (v ožjem smislu). Če pa je ta čustvena prizadetost določljiva, nosijo leksikalne enote oznake *slabšalno, nizko, evfemistično, ironično, ljubkovalno, šaljivo, vulgarno*.
4. Kot stilistična sredstva so uporabljene v knjižnem jeziku tudi besede, označene s časovno-frekvenčnimi kvalifikatorji. Oznaki *starinsko* in *zastarelo* določata izrazno vrednost glede na čas. *Zastarelo* označene leksikalne enote so že izpadle iz leksikalnega sistema knjižnega jezika in imajo v slovarju samo informativno funkcijo; slovar jih prinaša v taki meri, v kakršni se pojavljajo v pomembnih literarnih delih, zlasti v delih slovenskih klasikov. K oznakam, ki določajo besedo frekvenčno, so prišteti kvalifikatorji: *raba narašča, raba peša, redko*. Če je potrebno, imajo besede frekvenčno oznako tudi v zvezi s pravopisom, pravorečjem in morfologijo. Ti kvalifikatorji so: *in, tudi, stilistično*; po navadi so v glavi gesla. Oznaka *in* pomeni, da sta obe predstavljeni varianti enako rabljeni, oznaki *tudi* in *stil*. pa, da je zapostavljena beseda redkejša: *brinovec* in *brinjevec*, *argo* tudi *argot*, *babjak* stil. *babjek*. – Vendar pogostnosti v slovarju ne podajajo samo te, neposredne oznake, ampak tudi t. im. sinonimne povezave. Leksikalna enota, ki ima namesto razlage naveden samo sinonim ali ki sicer ima razlago, pa ima na koncu razlage za podpičjem še sinonim, je redkeje rabljena, se pravi, da je manj priporočljiva kot sinonim, s katerim je razložena oziroma ki stoji za podpičjem (prim. *duri* – star. vrata, *dalija* – grmičasta jesenska vrtna cvetlica z velikimi raznobarvnimi cveti; *georgina*). Sinonim, ki je naveden na koncu razlage za vejico, ima samo informativno funkcijo. Ta tip je v slovarju razmeroma redek; še največkrat ga zasledimo pri razlagah tistih tujk, ki sicer imajo domač sinonim, vendar se ni uveljavil tako, da bi izpodrinil tuje poimenovanje. V zvezi s sinonimi je treba povedati še to, da imajo po rabi nadrejeno funkcijo in da se načeloma navajajo tudi pri vseh leksikalnih enotah, označenih s kvalifikatorjema *redko* ali *raba peša*.

5. Izrazna sredstva imajo lahko izjemoma tudi posebne normativne kvalifikatorje. Ti opozarjajo, da je tako prikazani jezikovni element sicer trdno zasidran v slovenskem jeziku, da pa se ne ujema a) vsaj z eno od veljavnih norm knjižnega jezika; kvalifikatorja s takšno funkcijo bi bila *neppravilno* in *neustaljeno*, ali b) z veljavno normo v določenem strokovnem, znanstvenem izražanju; takšne oznake so: *nestrokovno*, *strokovno*, *poljudno*; tovrstna poimenovanja so lahko popolnoma sprejemljiva za nestrokovna področja knjižnega jezika; npr. *akacija* – poljud. trnato drevo ali grm z dišečimi belimi cvetovi v grozdastem socvetju, strok. robinija; *baterija* – poljud. električna žepna svetilka; *formaldehid* – nestrok. formalin.

Iz leksike, kakor je zajeta in prikazana v SSKJ, se da torej razbrati, da se slovenski jezik deli na tri samostojne sisteme: na sistem knjižnega jezika, na sistem pogovornega jezika in na narečne sisteme. Pogovorno označene besede lahko večemo na drug sistem prav zato, ker jih, rabljene nasploh v knjižnem jeziku, občutimo kot nepravilne. Če so pa pravilno rabljene, in to nas zanima, imajo funkcijo doseganja določenega efekta, nikoli pa niso v knjižnem jeziku nevtralne. Če bi hoteli dokazati sistemsko samostojnost pogovornega jezika, bi morali analizirati tudi njegovo skladnjo, pravopis, pravorečje itd., kar pa ni namen članka.² Zato se zadovoljimo z ugotovitvijo, da so pogovorno in narečno označene leksikalne enote zunaj sistema slovenskega knjižnega jezika. Slovar, ki je nosilec leksike knjižnega jezika, jih prinaša samo v taki meri, kolikor se kot stilni element v knjižnem jeziku lahko uporabljajo.

Sistem samega knjižnega jezika pa zajema glede na namen sporočanja dve osnovni obliki sporočil: 1. subjektivizirana sporočila in 2. objektivizirana sporočila. Za samo formalno samostojno kategorijo bi lahko imeli tudi publicistiko, ki vključuje tako subjektivizirana kot objektivizirana sporočila.

Delitev jezikovnega sistema v dve osnovni kategoriji zasledimo pri več evropskih lingvistih, le da so poimenovanja teh kategorij zaradi različnih izhodišč različna. Tako npr. delih Ch. Bally (in za njim deloma še K. Baldinger, H. Kronser, L. Spitzer idr.) jezikovni izraz v »logični« oz. »intelektualni« (izraz z ničto stopnjo ekspresivnosti) in »afektivni« oz. »ekspresivni«.³ Vendar poimenovanj za ti dve kategoriji ne moremo prevzeti tudi za naš primer; Bally pojmuje ekspresivnost oz. afektivnost veliko širše in jo enači z vsem, kar je stilistično označeno, torej z vsem, kar ni nevtralno. Prav tako so preozke oznake, ki jih za ti dve kategoriji uporablja I.

2 Prim. J. Toporišič, *Pogovorni jezik*. SR XVIII, 1970, 1–2. str. 55; J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik I, IV*. Maribor 1965, 1970.

3 CH. Bally, *Traité de stylistique française II*, Geneve 1951, 115.

A. Richards; poimenuje jih z »znanstveno in čustveno rabo jezika«.4 Poimenovanji »subjektivizirano« in »objektivizirano« sporočilo sta upravičeni predvsem zaradi pomenske terminološke nezasedenosti in zaradi implicirane vsebine.

Subjektivizirano sporočilo je tisto, pri katerem prihaja v večji ali manjši meri – razpon je zelo velik – do izraza subjektivni odnos do tega, kar se posreduje; učinek, ki naj ga sporočilo doseže, je odvisen od stopnje čustvene aktivnosti govorečega; tudi odzivnost na tako sporočilo ostaja na čustveni ravni. Da govoreči takšno odzivnost doseže, mora biti sposoben izbrati izrazje, ki čim bolj natančno posreduje njegovo čustveno aktivnost in ki to čustveno aktivnost, zlasti pa stopnjo te aktivnosti, posreduje čim bolj sugestivno.

Kot nasprotje takšnega načina sporočanja je **objektivizirano** sporočilo, katerega namen je, posredovati kaj čim bolj objektivno, preverljivo. Čustveno angažiranost nadomešča tu primarna težnja po logičnosti, smiselnosti, kateri je treba najti ustrezen izraz. Učinek takšnega sporočila sloni na čim natančnejšem ujemanju pripovedovanega z dejstvi, realnostjo, odzivnost je v tem primeru razumska.

Tako imenovana nevtralna, v slovarju neoznačena leksika, predstavlja osnovo, skelet obeh tipov sporočil; od tega, kakšen je namen sporočila, pa je odvisno, kakšna izrazna sredstva se bodo dodajala tej osnovi. Če hočemo pri posredovanju kakega dogodka doseči predvsem čustveno reakcijo, bomo dodajali tej osnovi takšna izrazna sredstva, ki ustrezajo npr. črtici, noveli ipd.; če pa hočemo o istem dogodku podati predvsem objektivno, realno sliko, bomo dodajali izrazna sredstva, ki ustrezajo npr. zapisniku, časopisnemu poročilu ipd.; nekaj takega se dogaja npr. na področju likovnega oziroma grafičnega izražanja. Oba, inženir arhitekt in slikar, nam hočeta posredovati isto vsebino, npr. predstavo hiše, vendar bo zaradi bistveno različnih pripomočkov, pogojenih seveda v namenu, enkrat pred nami nastajal načrt, drugič umetniška slika; enkrat bo odzivnost razumska, drugič čustvena. S tem hočem povedati, da leksika, v slovarju označena s kvalifikatorji in s pomočjo še drugih jezikovnih elementov (npr. sintakse), upravičuje oziroma pogojuje takšno delitev sporočil.

17.1

Ustavimo se najprej pri leksiki **subjektiviziranega** sporočila. Tako kot pri vsakem knjižnem sporočilu, predstavlja tudi tu neoznačeni, nevtralni izrazni fond večino. Po tem, kakšno izrazje barva to osnovo, in po obsežnosti »kvalificiranega« izrazja

4 Prim. M. Grosman, *Možnosti razločevanja med leposlovnim jezikom in drugimi rabami jezika*. JiS XVII, 1971 2, št. 1–2, str. 1.

proti »nekvalificiranemu«, delimo subjektivizirana sporočila v dve večji kategoriji, in sicer a) na samo pisana, vedno javnosti namenjena sporočila in b) na govorjena in pisana sporočila.⁵ Besedje prvega tipa karakterizirajo izrazi, označeni v slovarju s kvalifikatorjema *pesniško* in *knjižno*; velikokrat najdemo tudi starinske leksikalne enote in redke besede. Za te tekste je značilna tudi posebna kategorija ekspresivnosti, ki se veže navadno na knjižno označene besede, tako da je v slovarju navedena kot *knjiž.*, *ekspr.* Primer iz Cankarjeve črtice *Tretja ura*:

Dolgo sem mislil, da sem sam, zaklenjen v noč svoje groze, zavržen, odsekan od živega drevesa. Toda ko sem stopil na cesto, sem spoznal, da je mojih drugov brez števila, da jih je, kolikor je src in lic. Spogledali smo se in smo drug pred drugim povsili oči. In vsakdo med nami, kdorkoli in karkoli je bil, je potožil brez besed: »Lahkonoge, jasnooke, mlade sanje –, kje so?« In vsakdo je razodeval na mrtvaško spačenem licu, v osteklelih, zakrvavelih očeh podobo neusmiljenega gospodarja: brezdanko grozo, neizmerno boleost in nad obema črno jezero nezaupanja, zlobe in sovraštva.⁶

V takih tekstih rabita za stilno barvanje v glavnem dve kategoriji besedišča: a) avtohtono besedišče, ki tudi pogojuje ta način izražanja in nosi oznako *pesniško* ali *knjižno*, oziroma *knjižno* + *ekspresivno*; primeri iz navedenega teksta: *boleost*, *brezdanki*, *neizmeren*, *lahkonog*, *jasnook*, in b) neavtohtono besedišče, ki je posledica časovnega premika. Gre predvsem za starinsko označene leksikalne enote, ki so bile v določenem času nevtralne, danes pa so se premaknile na obrobje knjižne leksike in so edino v tovrstnih tekstih še funkcionalne; primeri iz navedenega besedila: *drug*, *črno jezero nezaupanja*.

Drugo kategorijo sporočil, govorjena in pisana subjektivizirana sporočila, pogojujeta v glavnem a) ekspresivno izrazje, ki je včasih celo iz pogovornega jezikovnega sistema⁷ in ima torej v slovarju poleg oznake ekspresivnosti še oznako pogovornosti (*pog.*, *ekspr.* ali *pog.*, *slabš.* itd.), in b) pogovorno ter narečno besedišče. Za primer vzemimo odlomek iz *Cankarjevega pisma Govekarju*:

Hvala, da si objavil moj feljton. – Kdo pa je bil tisti kajon, ki je govoril o moji silni jezi zaradi Levčeve otročarije? Povej mu, da nisem bil jezen, pač pa mi je prišlo slabo, kakor pride slabo vsakemu človeku, če ugleda kaj ostudnega pred seboj ...

S tistim denarjem si me grozno mistificiral. Obljubil si mi čisto trdno in jaz sem čakal, da se Bogú usmili. Še zdaj čakam. Čakam namreč na

5 Z. Lešič, *Jezik i književno djelo*, Sarajevo 1971, 23.

6 I. Cankar, *Zbrani spisi XX*, Ljubljana 1936, 97.

7 M. Ivanova-Šalingová, *Ekspresivný priznak*. Jazykovedný časopis XXI, 1970, št. 2, str. 154.

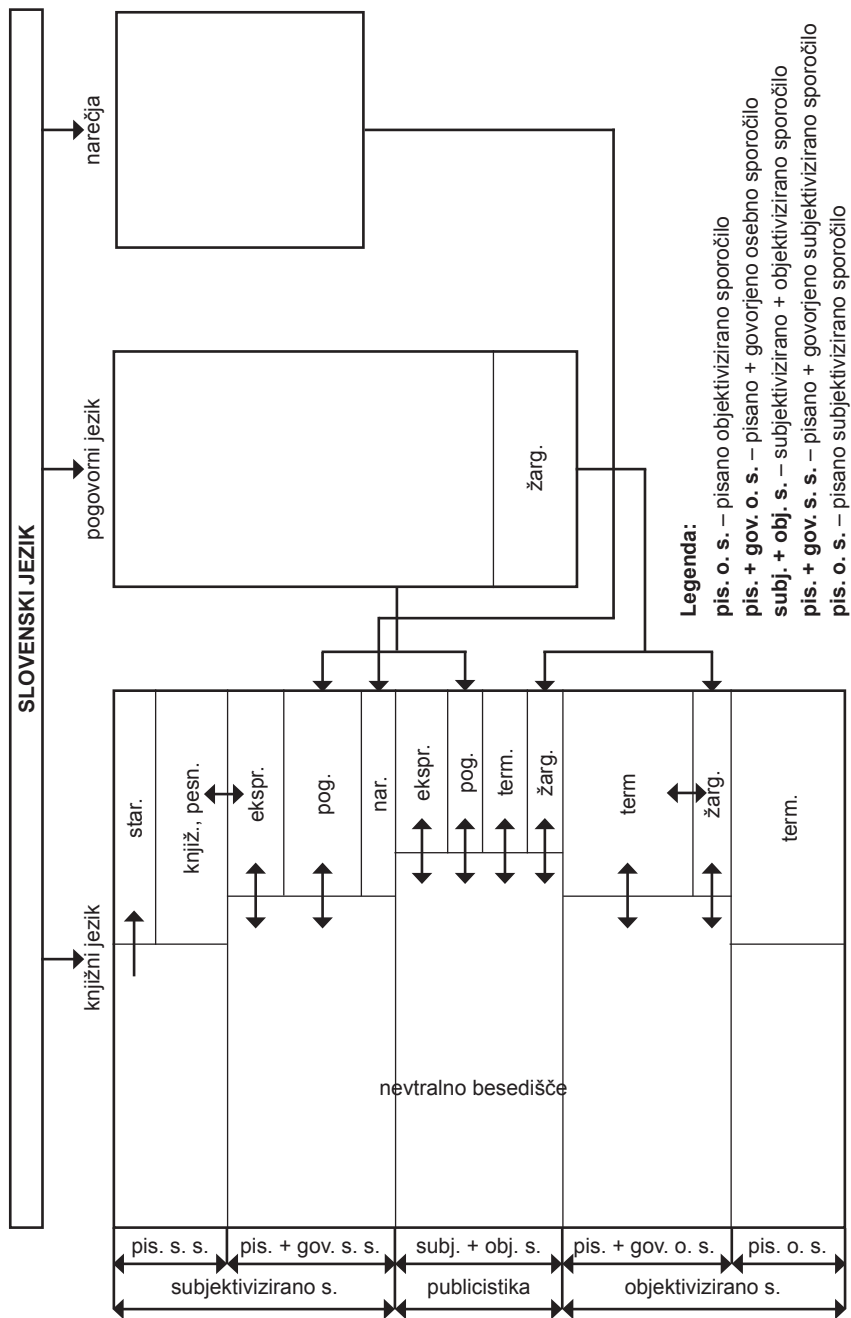
vse mogoče stvari, – še zmerom v Enzersdorfu. Vrag vedi, kdo se bo vpisal namesto mene. Bambergu sem že poslal – dva dela nove knjige; tretjega še nimam: – hudič vzemi vse pošiljavce! ... Kadar izide (naslov je »Onkraj življenja«; – kakó je prišel Prijatelj v zadnjem »Zvonu« do tega naslova, to sam Bog vedi!) si bodo filistri spet ruvali lasé. Posebno v tretjem delu sem prišel takó na debelo z mistiko in najpastoznejšim realizmom, da sem bil skrajno zadovoljen s samim seboj. V prvi povesti (»V daljni deželi«) dajem v obliki sentimentalne pravljice klofute na levo in desno.⁸

Izrazni učinek takih sporočil se dosega s spojojanjem izraznih sredstev iz drugih sistemov slovenskega jezika (pogovorni jezik, narečje) in z uporabo leksike, ki kaže direktno vrednotenje poimenovanega, ali z drugimi besedami, z leksiko, ki direktno posreduje čustveno aktivnost (*ekspresivno*) ali celo usmerjeno čustveno aktivnost (*slabšalno, nizko, ljubkovalno, ironično* itd.). Kakor smo že omenili, je tudi ta specializirana leksika lahko spojena iz drugih jezikovnih sistemov (*pogovorno, ekspresivno*). Zlasti ta, druga skupina je v navedenem besedilu močno zastopana.

Takšne kategorizacije besedišča subjektiviziranih sporočil ne smemo jemati popolnoma absolutno in določeno enkrat za vselej. Šlo nam je le za to, da smo se seznanili pri obeh sporočilih z izrazjem, ki se v posameznem tipu najpogosteje pojavlja in ga zato vsaj v glavnem pogojuje. Tudi v pisanem, za javnost namenjenem sporočilu se lahko, kot smo videli, pojavlja npr. posebna kategorija ekspresivnih poimenovanj, označenih v slovarju s kvalifikatorjem *knjižno, ekspresivno*. Veliko manj verjetno pa je, da bi se v govorjenem subjektiviziranem sporočilu ali tudi v pisanem (privatno pismo, določen tip dramskega dialoga, romana, novele) lahko uporabil izraz, označen v slovarju s kvalifikatorjem *knjižno* ali *pesniško*.

Morda bi bilo zanimivo spregovoriti tudi o odprtosti stilnih izraznih sredstev do nevtralne ga besedišča in obratno. Pisana, vedno javnosti namenjena subjektivizirana sporočila registrirajo predvsem enosmerno gibanje besedišča, in sicer iz nevtralnega izrazja navzven. Tipičen primer za to je starinsko besedišče, ki ga tovrstna besedila precejkrat uporabljajo. Če ima leksikalna enota oznako starinsko, pomeni, da je bila v določenem času nevtralna, danes pa je lahko zaradi različnih vzrokov (novega sinonima, zastarele tvorbe itd.) dobila časovno odmaknjen prizvok in funkcije nevtralnega poimenovanja sploh ne more več opravljati. Popolnoma statična je *pesniško* ali *knjižno* (tudi *knjižno ekspresivno*) označena leksika, ki tovrstna besedila tudi najbolj izrazito barva.

8 I. Cankar, *Zbrano delo XXVI*, Ljubljana 1970, 141.

Slika 1: Slovenski jezik: Pregled kategorij knjižnega jezika in silnic v njem. (Grafična ponazoritev Vinko Muha.)

Veliko bolj odprta je leksika drugega tipa subjektiviziranih sporočil. Tu lahko govorimo o obojestranskem gibanju besedja, torej imamo opravka z nevtralizacijo različnih stilnih elementov in z umikom iz nevtralnosti. Velikokrat se zgodi, da se npr. pogovorna beseda ali zaradi vztrajne rabe ali zaradi potrebe po določenem izrazu počasi nevtralizira, se pravi, da preide v nevtralni izrazni fond; lahko pa se tudi kaka nevtralna beseda začne v pogovornem jeziku uporabljati v novem, dotlej zanjo neznanem pomenu. Še bolj očiten je ta pojav pri ekspresivnih leksikalnih enotah. Mnogokrat rabljeno ekspresivno poimenovanje izgublja prav zaradi pogostne rabe svojo funkcijo zavestnega posredovanja subjektivnega odnosa do pripovedovanega in se nevtralizira. Želja po izvirnosti, prepričljivosti izraza pa, nasprotno, sili posameznika, da začne dajati sicer nevtralnemu poimenovanju funkcijo poimenovanja česa novega.

17.2

Tudi ogrodje **objektiviziranega** sporočila tvori nevtralna leksika. Leksika, ki daje temu ogrodju dokončno funkcionalno obliko, pa je terminologija ali strokovno izrazje. Tudi objektivizirana sporočila razdelimo lahko v dva tipa: a) v izrazito strokovne, znanstvene tekste (v shemi: pisano objektivizirano sporočilo) in b) v poljudnejše in čisto poljudne objektivizirane tekste (v shemi: pisano + govorno objektivizirano sporočilo). Za prvi tip je značilna zelo pogostna raba ozko strokovnih izrazov; število nevtralnega izrazja je glede na poljudnejša objektivizirana sporočila veliko manjše. Za primer naj bo odlomek iz članka J. Strnada *Nov uspeh v fiziki delcev?*:

Vsakemu ohranitvenemu zakonu ustreza invariantnost enačb gibanja za delce proti kaki transformaciji. Zakon o ohranitvi naboja spravimo v zvezo z invariantnostjo proti množenju valovne funkcije za delec z $\exp(i\alpha Z)$, pri čemer je α konstanta in Z naboj delca v osnovnih nabojih: enačbe gibanja so invariantne proti transformacijam, ki tvorijo v enodimenzionalnem abstraktnem prostoru grupo $U(1)$.⁹

Drugi tip karakterizirajo širše znani, aktualnejši termini. Kot primer naj bo del članka F. Žerdina *Laserji kol merilci dolžin*:

Laser je naprava, v kateri pride do stimuliranega (spodbudnega) sevanja svetlobe. 1 ...] Vzbujeni atomi ali molekule imajo lahko več različnih energijskih stanj. Če so prepouščeni sami sebi, bodo izsevali odvečno energijo v obliki svetlobnega sevanja – fotona – in se povrnili v osnovno stanje. Posvetimo na vzbujen atom s svetlobo, katere frekvenca se ujema z eno od frekvenc sevanja atoma. Svetloba stimulira

⁹ *Obzornik za matematiko in fiziko XII*, 1965, št. 1, str. 40.

vzbujeni atom, tako da nastopi prehod na nižje energijsko stanje, atom pa bo pri tem izseval foton.¹⁰

Leksika prvega tipa sporočil je veliko bolj ustaljena, meja med nevtralnimi in terminološkimi izrazjem je trdnjša, skratka, zaradi specifičnosti tega, kar tovrstni termini poimenujejo, navadno ne prihaja do nevtralizacije terminov; mogoč bi bil sicer obraten proces, da bi namreč kako nevtravno poimenovanje prevzelo tudi funkcijo novega terminološkega poimenovanja, vendar se to zaradi ne dvoumnosti izraznih sredstev, ki jo takšna poročila zahtevajo, zelo redko dogaja. Leksika sporočil druge kategorije pa je sposobna sprejemati poimenovanja celo iz pogovornega jezikovnega sistema in jih seveda tako narediti za sestavni del leksike knjižnega jezika, v primeru velike aktualnosti poimenovanja pa celo za sestavni del nevtralne knjižne leksike, npr. *kozmonavt*, *semafor* ipd.. Pomembno je torej dejstvo, da teži tudi terminološko besedišče tovrstnih sporočil zaradi aktualnosti poimenovanega dostikrat k nevtralnosti oziroma se nevtralizira.

Terminološka leksika obeh tipov objektiviziranih sporočil razpada v glavnem na tri kategorije:

1. na tako imenovane klasične, standardne terminološke izraze. Taki primeri iz citiranih tekstov so: *atom*, *molekula*, *energijsko stanje*, *svetlobno sevanje*. Vsebinska, ki jo ti izrazi poimenujejo, je ozko vezana na stroko in se nikoli ne aktualizira. Tovrstne termine zasledimo v obeh kategorijah objektiviziranih sporočil, ker so sestavni del tako znanstvenega članka kot šolske strokovne čitanke;
2. na nove termine, ki nastajajo kot poimenovanja novega na tehniškem ali humanističnem področju; iz citiranega teksta: *laser*, *foton*. Tudi ti izrazi so lahko sestavni del ene ali druge kategorije sporočil, le da je njihova usoda v obeh primerih različna. Nov izraz namreč, vezan na ozko znanstveni tekst oz. poimenujoč kaj, kar je zanimivo samo za ozek krog strokovnjakov, skoraj nima možnosti aktualizacije, ki je seveda pogoj za nevtralnost. Nov izraz pa, ki že apriori poimenuje kaj zelo aktualnega, npr. *laser*, bo velikokrat zapisan npr. v časopisju in bo prešel v zavest širokega kroga ljudi – postal bo vsakdanji, nevtralen. Aktualnost takih terminov oziroma tega, kar poimenujejo, gre včasih tako daleč, da pride celo do osnovnega plastnega premika, to je, do prekategorizacije takšne besede: zelo aktualiziran nov termin postane lahko pesniška metafora;
3. na termine, ki so nastali iz žargonskega poimenovanja. Taki termini so vezani predvsem na poljudna in poljudnejša objektivizirana sporočila. Žargonski izraz se začne uporabljati kot termin iz več vzrokov: a) ker je bil ekonomičnejši kot terminološko poimenovanje; pri tem gre največkrat za enobesedni,

10 Življenje in tehnika 1966, št. 1, str. 24.

prvotno žargonski izraz proti terminološkemu, večbesednemu; prim.: *brom* za kalijev bromid, *cirkularka* za cirkularna žaga oziroma krožna žaga; b) pogovorni jezik oziroma žargon si je za kako novost prej ustvaril poimenovanje kot knjižni jezik, seveda po načelih, ki ne ustrezajo knjižnemu besedotvorju; včasih se ta žargonski izraz tako zelo zakorenini, da ga pravilno tvorjeno, vendar pa kasneje nastalo poimenovanje zelo težko nadomesti ali pa ga nadomesti samo vpisanem sporočilu, v spontani ustni izreki pa živi naprej žargonski izraz. Ta kategorija za knjižni jezik skoro ne pride v poštev; c) v nekaterih primerih, ko gre za natančna poimenovanja zelo aktualnih dejavnosti (šport), se dogaja, da obstaja za posamezne akcije dogajanja, npr. pri nogometu, košarki, sploh samo žargonski izraz; prim. *špička* oz. *špic*, *petka*, *glavca*, *lobati žogo*. Poročevalec ne more z nobenim drugim knjižnim ali terminologiziranim izrazom tako natančno opisati dogajanja kakor z žargonskim.

Pregledali smo obe osnovni kategoriji sporočil, se pravi, subjektivizirana in objektivizirana sporočila. Tretja kategorija, **publicistika**, je predstavljena, kakor smo že omenili, samo formalno kot samostojna oziroma posebna enota. V bistvu je to kombinacija pisanih in govorjenih subjektiviziranih sporočil in poljudnih objektiviziranih sporočil. Tu ne moremo zaslediti tekstov, ki so vezani na pisani subjektivizirani izraz in na ozko strokovno objektivizirani izraz. Vendar je treba omeniti poleg te formalne specifičnosti publicistike še eno njeno zanimivost: kakorkoli označeno izrazje ima ravno v časopisu največjo možnost nevtralizacije. Tu lahko govorimo o nekakšni delavnici za širok krog aktualnih novih poimenovanj, ki se hitro nevtralizirajo. Pritisk nevtralnega besedišča na termine, oziroma na različne stilizme je zato tu najmočnejši, z drugimi besedami, težnja po nevtralizaciji je tu najbolj izrazita.

Za konec je treba poudariti tole: Podoba knjižnega jezika je veliko bolj zapletena in razčlenjena v enotnem okviru svojega sistema, kot jo kaže naše razmišljanje. Zlasti so razčlenjene posamezne stilne podskupine in naloga slovenske stilistike je, da jih podrobno razišče. Tudi novi slovar ima več bogastva in nudi dosti več podatkov ter raznovrstnih opozoril, kot jih je mogoče omeniti v takšnem orisu. Vendar upam, da je razmišljanje vsaj opozorilo na pomembno dejstvo: v zadnjem času se je znanje o slovenskem knjižnem jeziku toliko poglobilo, število pripomočkov, v katerih je jezik podrobno razčlenjen, pa toliko pomnožilo, da je vsakemu zavestnemu uporabniku knjižnega jezika omogočeno, da si potem, ko si jasno določi vsebino svojega sporočanja, odbere jezikovna sredstva, ki bodo stilno najbolj ustrezala namenu njegovega sporočila. In med take pripomočke sodi v prvi vrsti *Slovar slovenskega knjižnega jezika*.

18 Aktualna vprašanja slovenske univerze in znanstvene razprave v slovenščini

(*Obdobja 24, 2005: Razvoj slovenskega strokovnega jezika*)

Prispevek¹ temelji na nujnosti ločevanja med pojmi *slovenska univerza* in *univerza na Slovenskem* ter *globalna univerza*; gre za zapletena razmerja, ki med drugim odpirajo vprašanje opredelitve znanosti in mesta oz. vloge jezika v njej. O razmerju med temi tremi pojmi je danes smiselno razmišljati, saj prihaja do spreminjanja vrednostne opredelitve znanosti zelo hitro in najbolj opazno zlasti pri tistem segmentu, ki naj bo vsebina univerzitetnega študija. Znanost postaja tržno merljiva kategorija, trg pa je prostor konkurence kapitala oz. konkurence neposrednega kapitalskega dobička.

Tema o slovenski univerzi in učnem jeziku oz. znanstveni razpravi v slovenščini nikakor ni hvaležna, saj ustvarja konfliktni prostor med zgodovinsko izkušnjo, utemeljeno v zgodovinskem gradivu, in aktualnimi, lahko tudi malo manj aktualnimi opredelitvami v zvezi s to temo v zakonskih aktih, predvsem pa v različnih časopisih in na spletnih straneh v stališčih vidnih osebnosti s področja znanosti, politike, naravnosti medijskega prostora sploh ipd. Zgodovinska izkušnja in aktualno razumevanje znanosti z vlogo jezika zlasti pri njeni univerzitetni institucionalizaciji je v veliki meri izključujoče.

Glede na to, da je zgodovina slovenske univerze, zavestno ali spontano pripravljane univerzitetne institucionalizacije znanosti na Slovenskem, vedno v tesni povezavi z razvojem jezika oz. knjižnega jezika kot njeno temeljno prepoznavno prvino zelo dobro raziskana² – se bomo v tem trenutku v zvezi

1 Prispevek je bil v nekoliko skrajšani obliki objavljen pod naslovom *Slovenska univerza in znanstvena razprava v slovenščini: jezik slovenske znanosti* v Delu, Ljubljana, 25. jan. 2006, leto 48, št. 20, str. 12.

2 Obsežni dokumentirani prispevki so zlasti v obletničnih zbornikih ustanovitve slovenske univerze v Ljubljani; omeniti velja predvsem J. Polca (1929: 1–231), ki je predstavil najpomembnejša obdobja, povezana z nastankom slovenske univerze: tako 16., 17 in del 18. stoletja zaznamuje predvsem jezuitsko šolstvo, ki se je končalo z razpustitvijo jezuitskega reda; sledi mu ljubljansko višje šolstvo v času prosvetljenega absolutizma, obdobje Ilirskih provinc, čas po letu 1848 s poudarkom na tesni povezavi slovenske nacionalne ideje z idejo slovenske univerze, zaznamovane predvsem s slovenskim učnim jezikom, ki je zlasti na prelomu v dvajseto stoletje z nastopom slovenskih študentov na dunajski univerzi dobila nov zagon. Predstavljene so zasluge vztrajnega, tudi političnega delovanja ljubljanskega župana I. Hribarja, med drugim pomembnega pobudnika ustanovitve vseučiliškega odseka v Ljubljani in njegovega predsednika, institucije, ki je s svojim delovanjem (1902–1911) kljub različnim notranjim političnim konfliktom ves čas ohranjala jasen cilj ustanoviti univerzo v Ljubljani s slovenskim učnim jezikom, se pravi slovensko univerzo (gl. dalje). Predstavljene so priprave vseučiliške komisije, nastale konec 1918. leta po Rostoharjevem predlogu; izpostavljena je Rostoharjeva velika zavzetost za slovensko »vseučilišče«, razvidna med drugim tudi iz njegove zahteve, naj se slovenski docenti habilitirajo v Pragi, saj bi se tako »mogel /.../ izpopolnjevati slovenski znanstveni jezik« (ib. 123). V zvezi s kakovostjo učiteljskega kadra slovenske univerze je nujno izpostaviti soglasnost Komisije, da se »mora vsaka učna moč slovenske univerze

z zgodovino naše univerze omejili res samo na nekaj za današnji čas posebej aktualnih prvin.

Zgodovina nas uči, da je nujno ločevati med pojmi slovenska univerza in univerza na Slovenskem, tudi globalna univerza; gre za zapletena razmerja, ki, med drugim, odpirajo vprašanje opredelitve znanosti in mesta oz. vloge jezika v njej. Vsaj na deklarativni ravni pojem univerza v vseh omenjenih primerih ohranja svojo temeljno vlogo, to je institucionalizacijo znanosti v posredovalnem (pedagoškem) in seveda raziskovalnem smislu. Zakaj se mi zdi potrebno govoriti o deklarativni ravni? Zato, ker se je z aktualnega, sodobnega vidika začelo zatikati pri vrednostni opredelitvi znanosti, zlasti pri tistem njenem segmentu, ki naj bo vsebina univerzitetnega študija. Vrednotenje znanstvenosti oz. znanstvenost postaja tržno merljiva kategorija, trg pa je prostor konkurence kapitala, konkurence neposrednega kapitalskega dobička. Univerza v svoji znanstvenoraziskovalni in pedagoški vlogi, se je znašla v nezavidljivem začaranem krogu.

Pa najprej samo nekaj utrinkov iz zgodovine univerze sploh, ki se dotikajo omenjenih treh pojmov – slovenska univerza, univerza na Slovenskem in globalna univerza.

Izhajajoč iz novodobnejše evropske izkušnje, je mogoče z zgodovinskorazvojnega vidika pojem nacionalne univerze, v katerega se uvršča tudi slovenska, razumeti kot spremembo konceptualizacije znanosti, pogojene s spremenjenim družbenopolitičnim okoljem, kar je seveda moralo najneposredneje odsevati v izbiri jezika: srednjeveška in deloma vsaj še zgodnjenovoveška latinščina je bila t. i. univerzalni izraz znanosti, ki se je v poznem srednjem veku institucionalizirala tudi

habilitirati« (ib. 1929: 147). – Po različnih predlogih, zapletih npr. o stolicah s slovenskih učnim jezikom v Pragi, Zagrebu je kralj Aleksander 8. julija 1919 odredil »ministru za prosveto« Davidoviču, da »Privremeno Narodno Predstavnštvo« sprejme zakon o Univerzi Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani (ib: 172–189). Zakon o ustanovitvi ljubljanske univerze z dne 23. julija 1919 je objavljen tudi v Polčevem prispevku (231–234). – Kot je znano, je 3. decembra 1919, na Prešernov rojstni dan torej, imel profesor Ramovš v zbornični dvorani ljubljanskega deželnega dvorca prvo predavanje na ljubljanski univerzi ne po naključju na temo o historični slovniči slovenskega jezika. Istega leta se je vpisalo na slovensko univerzo – na popolno teološko, filozofsko in pravno fakulteto ter prve štiri semestre medicinske in začetne tehnične – 769 študentov, od tega 26 žensk (Zb. Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929: 483). – Za področja slavistike oz. slovenistike so prevzeli odgovornost eminentni strokovnjaki kot npr. dr. Rajko Nahtigal za slovansko filologijo (1919), dr. F. Ramovš za slovenski jezik (1919), dr. France Kidrič (1920) za slovensko filologijo, dr. Ivan prijatelj (kasneje) za slovensko literarno zgodovino. – V zvezi z zgodovino slovenske univerze je nujno upoštevati vsaj še razprave v zb. Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969 (1969: Zwitter, 13–53; Mikuž, 53–93; Kremenšek, 93–119; Benedetič, 119–143; Grafenauer, 143–169; Vodopivec in Pivec, 169–193), v Zborniku ljubljanske univerze (1989), Zborniku Filozofske fakultete v Ljubljani 1919–1989 (1989). M. Kmecl: 70-letnica ljubljanske univerze (Zb. Obdobja 11: 9–13), B. Pogorelec: Sedemdeset let ljubljanske slavistike in slovenistike (Zb. Sedemdeset let slovenske slovenistike: 18–34). Prispevek M. Mikuža *Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919–1945* izriše tudi konfliktnost stališč v zvezi z učnim jezikom znotraj slovenskih univerzitetnih učiteljev, tako rekoč skozi vso zgodovino knjižne slovenščine razcepjenih med idejo ilirizma in slovenstva; danes idejo ilirizma lahko v veliki meri nadomestimo z idejo globalizma.

na univerzah blizu slovenskega etničnega prostora, kot so npr. univerza v Padovi (1222), Pragi (1348), na Dunaju (1365), tudi v Tübingenu (1477), Pešti (1475). Ta univerza se seveda umešča v čas, ko je bil pojem države bolj ali manj ločen od pojma jezika oz. v čas prednacionalnega koncepta države. Za nacionalne entitete, se pravi državotvorne narode, zlasti v slovenskem primeru razločevalno prepoznavne predvsem jezikovno, in sicer v intelektualizirani zvrsti, imenovani knjižni jezik (Schriftsprache, literary language, literaturnyj jazyk, langue littéraire, spisovný jazyk), ima nacionalna univerza temeljno identitetno vlogo, saj je nosilka izpričane jezikovne zrelosti in s tem utemeljene tudi državotvorne vloge. Slovenska univerza niti v zgodovinskem in, kot bomo kasneje videli, niti v sodobnem smislu ne more biti identična z univerzo na Slovenskem.

Pojem globalne univerze, ki se pojavlja danes, v času postmoderne družbe, skušajo tudi nekateri resni jezikoslovci vzporejati s srednjeveško univerzo, in sicer s poenostavljanjem vzporejanjem učnega jezika, srednjeveške latinščine in t. i. globalne angleščine; univerzalen pojem znanosti se tako enači s pojmom globalne znanosti, srednjeveška latinščina – že tedaj dolga stoletja jezik brez rojenega govorca, z globalno angleščino, se pravi z angleščino jezika svetovnega kapitala. Verjetno danes še ne moremo govoriti o globalni univerzi, čeprav so vrata v to smer na stežaj odprta prav z rabo globalnega jezika, jezika globalnega denotata, vezanega na kapital informacijskotehnološkega ali celo tehnološkoinformacijskega segmenta družbe (gl. tudi str. 37, 59). Univerza z globalnim jezikom, za nekatere morda res že globalna univerza, torej ne vzdrži primerjave s srednjeveško univerzo tudi na ravni vloge obeh jezikov – latinščine in globalne angleščine. Različna izraza, se pravi t. i. univerzalna znanost, izražena z latinščino, in globalna znanost, izražena z (globalno) angleščino, nista sama sebi namen: loči ju skoraj poltisočletna izkušnja, ohranjena in vzdrževana v zgodovinskem spominu in aktivnem življenju nosilcev različnih državotvornih jezikov.

Pri nadaljnjem razmišljanju se velja omejiti na vprašanja slovenske univerze, najprej, kot rečeno, z zelo kratkim zgodovinskim pregledom.

16. stoletje, čas konstituiranja slovenskega knjižnega jezika, njegova slovnično-slovarska utemeljitev, predvsem pa s prevodom Biblije potrjena sposobnost tematsko-izrazne abstrakcije slovenščine, je bila dobra podlaga za institucionalizacijo znanosti, seveda če bi se lahko oblikovale ustrezne družbene in politične okoliščine.

Protestantske stanovske šole, temelječe na načelu, izraženem v Uvodu v Bohoričev slovnico, o koristnosti znanja jezikov ne samo v smislu sporazumevanja, pač pa tudi, kot ugotavlja Pogačnik, v smislu »identičnosti med besedami in stvarmi«, so

uvedle slovenščino kot pomožni jezik v 1. razred za učence in učitelje. Adam Bohorič se je zapisal v slovensko kulturno zgodovino ne samo kot avtor prve slovnice o slovenskem jeziku, pač pa tudi kot avtor prvega besedila s pedagoško vsebino; kot je znano, gre za zapis šolskega reda ljubljanske stanovske šole, katere ravnatelj je bil.

Zasnovo in delovanje stanovskih šol je mogoče razumeti v duhu Jana Komenskega, ki je dobrih sedemdeset let kasneje v svoji Veliki didaktiki iz 1657. leta izpostavil načela, po katerih se je nujno učiti naslednjih jezikov: kot lastni jezik je vsekakor temeljna materinščina, vendar pa je za sporazumevanje potrebno poznati jezike sosednjih narodov in seveda latinščino, da »lahko beremo znanstvene knjige, kakor je navada pri izobraženih ljudeh.« (Komenski 1995: 134). In še pomemben pou-darek: »Najskrbneje se moramo učiti materinščino in latinščino, tako da oba jezika popolnoma obvladamo.« (Ib. 136)

Vemo, da je materinščina, kolikor smo je pač v 16. stol. v šolah imeli, ugasnila. Konec 16. in v začetku 17. stoletja pridejo v slovenski prostor jezuiti, ki kot proti-tež protestantskim stanovskim šolam ustanavljajo jezuitske kolegije v Gradcu, Celovcu, Ljubljani, Gorici, Trstu z latinščino in kasneje deloma tudi z nemščino kot učnim jezikom. Ne glede na učni jezik pa so opravili pomembno vlogo še po-sebej z ustanovitvijo tudi visokošolskega študija v Ljubljani, saj so tako slovenski etnični prostor odprli in ga vgradili v evropsko mrežo (visoko)šolskih okolij, ki je ostal v takšni ali drugačni obliki aktualen skozi vso slovensko kulturno zgodovino.

V zvezi z visokošolskim študijem in slovenskim učnim jezikom zaznamujejo čas razsvetljenstva v smislu širše družbene in politične volje na primer peticije dežel-nih stanov za obnovo filozofskega študija v Ljubljani. Utemeljitev obnove študija v dveh stanovskih peticijah, ki ju je napisal Linhart, izhaja iz pomena posebnega slovanskega jezika, ki ga na deželni ravni govori več kot milijon prebivalcev (Melik 1989: 10–11). In še: »Uradništvo in učiteljstvo, ki bo službovalo na Kranjskem, naj se vzgaja doma, da se nauči deželnega jezika, medtem ko ga kranjski rojaki, če študirajo v tujini pozabljajo /.../.« (Pogorelec 1990: 20 – po Gspanu 1950: 365 d).

Temeljni kakovostni premik v smislu razumevanja vloge univerze znotraj aktual-nega pojma državotvornega naroda pomeni vgraditev zahteve po slovenski univer-zi v nacionalni program Zedinjene Slovenije. Dejanje je bilo upravičeno predvsem z razvojem in krepitvijo intelektualizacije jezika zlasti od razsvetljenstva dalje ob hkratni nezanemarljivi uspešnosti prizadevanj za vstopanje slovenščine v visoko-šolski prostor. Izpostaviti velja katedri v Gradcu in Ljubljani s slovenskim učnim jezikom in učiteljema Primicem in Metelkom. Po letu 1848 postanejo »univerzite-tna vprašanja povezana z vprašanji državne ureditve, vprašanja jezika uradov in šol,

za katere se vzgaja na univerzah višje kvalificirani kader /.../, postanejo sestavni del nacionalnih problemov; povezanost slovenskega nacionalnega vprašanja z vprašanjem višjih šol /.../ postane v letu 1848 vsakomur jasna.« (Zwitter 1969: 45.) Vendar velja, da so se Slovenci v drugi polovici 19. stoletja glede na druge slovanske narode avstro-ogrske monarhije znašli v zahtevnejšem položaju: za razliko od Poljakov, ki so si prizadevali za polonizacijo univerze (v Krakovu, Lvovu), Čehov, ki so hoteli vsaj dvojezično univerzo, so si morali Slovenci prizadevati za ustanovitev nove univerze (ib. 47).

Po 1898. letu, tudi po velikih nacionalnih konfliktih, ki so zaznamovali nemške univerze, zlasti dunajsko in graško, se je v kranjskem deželnem zboru dokončno izoblikovala zahteva po univerzi s tremi fakultetami – filozofsko, pravno in teološko (ib. 48). Zelo pomembna je seveda bila politična volja, ki v je presejala politično razcepljenost. Če je bila druga polovica 19. stoletja še zaznamovana z dvomom o učiteljih, strokovni literaturi, zanimanju študentov, ki jo je intenzivno vzdrževala državna politika s sintagmo »varovati nivo univerze« (ib. 48), je bil čas po letu 1898, zaznamovan z mobilizacijo družbeno in politično odločujočih osebnosti za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. V tem okviru je vredna občudovanja neomajna volja ljubljanskega župana Ivana Hribarja ustanoviti slovensko univerzo, kar si je vzel, kot je zapisal, »za življenjsko nalogo, saj je šlo za uresničitev želje vsega slovenskega naroda« (Hribar 1983/I: 548). Svoja prizadevanja je konkretiziral z ustanovitvijo »vseučiliškega odseka« v Ljubljani (1902–1911), ki naj bi skrbel za vztrajno in kontinuirano akcijo v zvezi s slovensko univerzo, z dopisi vladi na Dunaju, slovenskim intelektualcem po svetu, pa tudi s štipendiranjem slovenskih študentov na nemških univerzah, s prizadevanjem ustvariti finančni fond za potrebe univerze (prostorska vprašanja, plače profesorjev ipd.), ne nazadnje z darovanjem svoje bogate knjižnice mestnemu magistratu, ki naj bi bila del bodoče knjižnice slovenske univerze.

Čprav je do ustanovitve slovenske univerze prišlo šele po 1. svetovni vojni, so bila vsa organizirana prizadevanja, ki so zaznamovala čas po 1848. letu, temeljnega pomena. Vplivala so na dejstvo, da so se lahko teološka, filozofska in pravna fakulteta, z nekaj letniki še medicinska in tehniška, 1919. leta združile v slovensko univerzo in dokazale, da imajo evropsko uveljavljeno učiteljsko zaledje, da je slovenščina s konca 19. stoletja moderen dinamičen jezik z vgrajenimi razvojnimi vzorci, ki lahko spreminja še tako zahtevno intelektualno misel v živo besedo – in nenazadnje, da imamo tudi mladino, ki v svojem jeziku vidi možnost lastnega intelektualnega razvoja.

Danes, nekaj let pred 90-letnico slovenske univerze v Ljubljani, pa se pojavlja vprašanje – zaenkrat ne toliko na deklarativni kot na dejanski ravni – o smiselnosti

slovenske univerze oz. nacionalnih univerz sploh, zlasti seveda tistih, ki so zrastle iz največkrat jezikovno izražene kulturne zgodovine. – Nekaj dejstev: Iz veljavnega Zakona o visokem šolstvu (uradno prečiščeno besedilo, Uradni list 13. 9. 2004) naj izpostavim vsaj tri člene, ki so neposredno ali posredno zanimivi za naše razmišljanje. Bistven je seveda 8. člen, kjer je beseda o učnem jeziku, pritegniti velja pa vsaj še 3. člen, vezan na temeljno vsebinsko opredelitev znanosti na univerzi, in morda še 6. člen o avtonomiji univerze. Poleg opredelitve jezika univerzitetnih vsebin, je zagotovljeno še odprto razmerje do znanosti – znanost, strokovnost, umetnost se ne opredeljuje z zoževalnimi pojmi v smislu vrste, namena, cilja ali česa drugega; izpostavljeno interdisciplinarnost je mogoče razumeti kot pomembno vsebinsko-metodološko možnost, ki prispeva k prepoznavanju splošnega (univerzalnega) glede na posebno (specifično); pri avtonomiji univerze velja izpostaviti prvo alinejo, ki z zagotavljanjem »svobode raziskovanja, umetniškega ustvarjanja in posredovanja znanja« predstavlja temeljni okvir zasnove znanosti na univerzi.

Zakon in tudi Statut univerze v Ljubljani določata, da je učni jezik na univerzi slovenski, vendar z izjemami, (a) ki izhajajo iz same vsebine in so jasno zamejene – gre za študijske programe tujih jezikov, ali študijske programe, če se ti programi izvajajo tudi v slovenskem jeziku, (b) lahko pa so nedorečene, prepuščene bolj ali manj odločitvam posameznih fakultet.³ V javnosti odmevno je bilo zlasti dopuščanje rabe tujega jezika v »delih študijskih programov, če pri njihovem izvajanju sodelujejo visokošolski učitelji iz tujine ali je vanje vpisanih večje število tujih študentov.« Kaj natančneje pomeni »večje število tujih študentov« kot pogoj za izvajanje programa v tujem jeziku, in dalje, če ne gre za tuje jezike, za kateri tuji jezik konkretno gre? se med drugim sprašuje direktor Sektorja za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo.

Vendar pa so med znanstveniki zapisana tudi drugačna stališča: sodelovanje tujcev v naših univerzitetnih programih je »ključno za naš razvoj, za našo univerzo in za našo znanost« (Žekš, Delo 16. 7. 2004). Pri tem se je verjetno smiselno vprašati, kaj pomenita zlasti zvezi naša univerza in naša znanost, po čem naj bo ta univerza prepoznavna oz. po čem naj se loči od univerz in znanosti drugod, od t. i. virtualne globalne univerze. Samo po mestu nahajanja? Le zakaj bi bila geografija tega prostora

3 Ni jasno, kaj se dogaja s položajem slovenščine na slovenski univerzi v novih študijskih programih, temelječih na bolonjski direktivi. V opisu posameznih univerzitetnih učnih predmetov je v obrazcu, veljavnem za vse fakultete slovenskih univerz tudi na prvi študijski stopnji rubrika o vrsti učnega jezika, v katerem se bo predmet izvajal; univerzitetni učitelj kot nosilec določenega predmeta se po lastni presoji, se pravi brez utemeljitve, odloča lahko tudi za tuji jezik. 11. člen slovenske Ustave, Zakon o visokem šolstvu, statuti in drugi pravni akti v zvezi s slovenščino kot uradnim jezikom republike Slovenije izgubljajo smisel. – Zdi se, da tudi nikogar ne moti dvojezičnost listin o doseženih stopnjah univerzitetne izobrazbe, kot so univerzitetna diploma, magisterij, doktorat znanosti, stopnjah napredovanja na univerzi oz. (znanstvenih) inštitutih idr.

tako pomembna? Vprašanje je seveda veliko globlje in odpira problem opredelitve znanosti. Kaj je sploh še ostalo od tega pojma? Smiselno je razmišljanje filozofa s Filozofske fakultete o izgubljanju profila sodobnega slovenskega univerzitetnika v družbi z izrazito funkcionalističnim pogledom na razvoj visokega šolstva (in s tem v veliki meri znanosti na Slovenskem sploh), ki se napoveduje z bolonjskim procesom (Komel, Ampak: febr. 2005). In dalje: glede na povedano – kako še, zakaj še in ali sploh še humanistika, saj se ta dogaja vedno v nekem posebnem in nikoli v kakem splošnem jezikovnem okolju.

Razmerje odgovornih posameznikov do aktualne jezikovne realnosti, ne samo univerzitetne, predstavlja dnevnik Finance z 12. septembra 2005. Novinarka je zapisala v naslov stališče dveh pomembnih sogovornikov: Spremenimo ustavo, naj bo Slovenija dvojezična. Težko si je predstavljati tovrstni naslov npr. v kakšnem poljskem resnem oz. verodostojnem časopisu, še težje v časopisu naše do nedavna sicer vzorčne države Slovaške, zmoget bi ga morda češki smisel za samoironijo. Vendar utemeljitve za dvojezično Slovenijo se ne išče v omenjenih okoljih; navajam mnenje prodekanice Ekonomske fakultete: »Slovenija bi morala postati dvojezična država, podobno kot je Nizozemska storila pred leti, ko se je odločila za internacionalizacijo. S tem nikakor ni izgubila svoje identitete in jezika.« Primerjavo je mogoče razumeti kot komaj verjetno podcenjevanje bralcev, saj jih večina vsaj površno pozna svojo lastno zgodovino in zgodovino Nizozemske ter njenega jezika. Sicer velikokrat s konkretnimi izkušnjami reform, ki jih je preživela slovenska univerza, podprt dvom dotedanjega rektorja ljubljanske univerze o nujnosti brez kritične distance sprejemati vse, kar ponuja bolonjska prenova, pa v zvezi z rabo angleščine v študijskih programih slovenske univerze preseneča njegovo stališče, zaostreno v izjavi kot: »Za najpomembnejši učinek internacionalizacije /univerze/ štejem zmanjšanje zadržtosti in nacionalizma. Da bi povečali izmenjavo študentov, pa bi morali odpraviti ustavno zahtevo po predavanjih v slovenskem jeziku in povečati nastanitvene možnosti v Ljubljani.« Če že govorimo o internacionalizaciji, ali ne označuje ta pojem dvo- ali večšmernege procesa? Enosmerni proces ima čisto drugo, tudi dobro znano ime.

Omenjeno stališče, kar je zelo pomembno, je lastno tudi Strateškemu svetu za reformo gospodarstva, do nedavna zelo vplivnemu organu pri Vladi RS. Zavzemajo se namreč za »odpravo omejitve rabe angleščine pri prenašanju sodobnih znanj, delu tujih učiteljev in oblikovanju mednarodnih izobraževalnih programov« (Navedeno po 3. verziji predlaganih reform, na vladi 3. 11. 2005).⁴ Ker je »omejitev uporabe angleškega jezika na praktični ravni že rešena«, kot ugotavlja v Delu

4 Besedilo mi je prijazno posredoval dr. J. Dular, direktor Urada za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo.

(8. 11. 2005) bivši rektor, se nam obeta neoviran pritok »sodobnih znanj« in tujih učiteljev, ki so, če ponovimo že omenjeno stališče, »ključni za naše univerze in za našo znanost«. Dalje – po mnenju Strateškega sveta, navajam: »Le manjšemu številu študentov, zlasti na področju študijskih programov nacionalnega pomena, ki jih ni mogoče podrediti izključno načelom povpraševanja, se pravi humanističnim študijem, kulturi, jeziku, pa je potrebno zagotoviti pogoje za ohranjanje.« Ob takšni getizaciji humanistike ni znano, kako naj razumemo pristavek o »spodbujanju prevajanja temeljnih del vseh znanstvenih področij v slovenski jezik«.

Smo na razpotju, ko je potrebno razčistiti vlogo slovenskega jezika, v bistvu pa vlogo jezikovne različnosti sploh. Gre za vprašanje, ali zmore slovenščina kot državotvorni jezik upravičiti svoj obstoj v sodobnem univerzitetnem študijskem programu, ali lahko vpliva na uravnoteženost razmerja med »ponudbo in povpraševanjem«, če si sposodim novorek sodobne znanosti, iz katere raste tudi poenostavljena predstava vseevropskosti študijske prenove. Pritrdilni odgovor je mogoče utemeljiti z dejstvom, da nacionalni jeziki vnašajo v univerzitetne programe možnost »ponudbe« tistih segmentov znanosti, ki izvirajo iz posebnih zgodovinskih izkušenj njegovih nosilcev, iz posebnih družbenih, političnih okoliščin njihovega bivanja, ne nazadnje iz izkušenj t. i. selektivne globalnosti, torej iz vseh tistih prvin, ki osmišljajo jezikovno različnost. Gre za nezanemarljivo možnost prispevati svoj ustvarjalni delež k oblikovanju t. i. evropskega kulturnega prostora, gre za bistvo včasih tako popreproščene predstave interdisciplinarnosti in multikulturalnosti. Tudi »povpraševanje« je lahko ustvarjalen proces, pogojen, med drugim, s selektivnostjo predvsem kot posledico omenjenih prvin.

Za prečiščenje lastne samopodobe je nujno imeti v aktivni zavesti občudovanja vreden napor tudi na ravni vseh narodotvornih dejavnikov za ustanovitev slovenske univerze, kasneje za njeno ohranitev in razvoj v zahtevnem, večkrat konfliktnem razmerju navzen v bistvu vse do 90-ih let prejšnjega stoletja. Slovenska univerza je bila namreč razumljena kot pričevanje o enakovredni odličnosti slovensko izražene znanstvene misli, kar je dokazala z evropsko uveljavljenim učiteljskim zaledjem, z rabo slovenščine, ki je že konec 19. stoletja dokazala, da je moderen dinamičen jezik z vgrajenimi razvojnimi vzorci, ki lahko spreminja še tako zahtevno intelektualno misel v živo besedo – in nenazadnje, da ima tudi mladino, ki v svojem jeziku vidi možnost lastnega intelektualnega razvoja.

Tako kot je absurdna zaprtost in samozadostnost, je absurdna tudi naivnost, da bo opustitev slovenščine kot jezika znanstvene razprave rešila slovensko znanost oz. ji dala pečat celo univerzalne vrednosti. Skladno zlasti s kulturnimi prvinami identificiranega državotvornega naroda, je smiselno »humanistične študije, kulturo,

jezik« ne samo »ohranjati« kot zgodovinski relikv, ampak razvijati in smiselno vgrajevati tudi v študijske programe drugih področij znanosti; takšni programi bodo privlačni tudi za tuje študente. Kot je bilo že večkrat zapisano in povedano, naj bi bila slovenski strokovni in znanstveni jezik izraz stopnje razvoja znanosti na Slovenskem; kot taka bi morala biti sestavina študijskega programa vseh fakultet slovenskih univerz.

Lahko povzamemo, da t. i. nacionalna samopodoba ni neke vrste prilepek evropsko naravnane prenovljenega študija, ampak se zlasti v našem in nam podobnih primerih pomika proti jedru konkurenčne ponudbe na evropskem »trgu« intelektualne zmogljivosti, če ohranim sodobni novorek. Priča o tem, da smo, zato je ne morejo imeti na skrbi samo humanistične ali družboslovne vede. Pri tem ne gre za zapiranje prostora, gre za voljo po celovitosti lastnega bivanja, ki izključuje drugorazrednost oz. fragmentarnost geta. Danes morda bolj kot kadarkoli v zgodovini je seveda potrebno tudi kompetentno znanje tujih jezikov, vendar s samoumevno samozavestjo bivanja v lastnem jeziku. Zaenkrat namreč ni globalne univerze, je pa seveda lahko univerza z globalnim jezikom, univerza na Slovenskem kot filiala na kapitalski segment omejene, se pravi informacijsko-tehnološke družbe.

19 Slovenščina kot jezik znanosti in univerze – da ali ne¹

(Jezik in slovstvo 2007, 52/5)

Gre za nevhvaležno temo, ki slovenski strokovni in znanstveni prostor razdvaja: po eni strani se ji očita populizem, domačijskost, po drugi pozerstvo, lov za hitrim učinkom in površno tržnostjo, skratka težišče jezika kot da se je premaknilo samo na jezikovni izraz, na nasprotje slovenščina ali angleščina v katerikoli varianti ali sploh kakršnakoli, vsebina v vsem tem ostaja nekako ob strani.

Vendar je prav, da je tema o jeziku v znanosti tako odmevna. Prav je, da se v tem skrajnem trenutku ustavimo, da premislimo, skušamo argumentirati svoja stališča, da se skratka odločimo, kako naprej. Odprimo samo nekaj, med seboj povezanih vprašanj.

Menim, da bi se tako država, konkretizirana z ustreznimi državnimi institucijami, kot civilna družba zlasti seveda znanstvene ustanove (univerza, SAZU), morale že enkrat odločiti, ali želijo imeti slovensko univerzo ali samo univerzo na Slovenskem, ki bi jo danes lahko opredelili tudi z novorekom globalna univerza. Gre za zelo pomembno vprašanje, ki se sicer izraža z izbiro jezika, dejansko pa se je v aktualnem času začelo zatikati pri vrednostni opredelitvi znanosti, še posebej pri tistem njenem segmentu, ki naj bo vsebina univerzitetnega študija. Namreč vrednotenje znanstvenosti oz. znanstvenost postaja tržno merljiva kategorija, trg pa je prostor konkurence kapitala, konkurence neposrednega kapitalskega dobička. Tako prihaja do hude getizacije humanistike, se pravi do getizacije prav tistega segmenta znanosti, ki utemeljuje jezikovno različnost kot nepresegljivo kulturno vrednoto. Znano humboldtovsko načelo, da je različnost jezikov posledica različnosti videnja in razumevanja sveta je Kocbek v 60-ih letih zaostрил v pravico do resnične in ne diktirane demokratičnosti, ki se najprej dokazuje v svobodni rabi jezika skupnosti, v primeru slovenščine naroda, ki mu posameznik pripada.

Kaj torej lahko prihaja prek nacionalnih jezikov, torej tudi slovenščine, v univerzitetne študijske programe? Po mojem predvsem možnost t. i. »ponudbe« tistih segmentov znanosti, ki izvirajo iz posebnih zgodovinskih izkušenj njegovih nosilcev, iz posebnih družbenih, političnih okoliščin njihovega bivanja, ne nazadnje pri znanosti nasploh iz izkušenj t. i. selektivne globalnosti; gre torej za vse tiste prvine, ki osmišljajo jezikovno različnost.

1 Prispavek je bil predstavljen ob tednu univerze na okrogli mizi o jeziku znanosti in visokošolskega izobraževanja na Slovenskem 8. 12. 2006, ki jo je vodila prof. dr. Monika Kalin Golob.

Z razvijanjem slovenske univerze se nam torej ponuja možnost prispevati svoj ustvarjalni delež k oblikovanju t. i. evropskega kulturnega prostora, gre za bistvo včasih tako popreproščene predstave interdisciplinarnosti. – Menim torej, da je potrebno skladno zlasti s kulturnimi prvinami identificiranega državotvornega naroda »humanistične študije, kulturo, jezik« ne samo »ohranjati«² kot zgodovinski relikv in jih v smislu tovrstne kuriozitet ponujati tujim študentom v angleščini npr. v obliki kakšnih »slovene studies«, ampak jih razvijati in smiselno vgrajevati v študijske programe drugih področij znanosti; takšni programi bodo privlačni za tuje študente. Že večkrat je bilo zapisano in povedano, včasih tudi v dopisih ministrom in ministrstvom, da bi moral biti slovenski znanstveni jezik izraz stopnje razvoja znanosti na Slovenskem. Kot tak bi moral postati sestavina študijskih programov vseh fakultet slovenskih univerz, če želimo ohranjati kolikor toliko živ pojmovni svet znanosti na Slovenskem. Kaj to dejansko pomeni, nam je že v začetku dr. pol. 19. stol. razlagal Levstik med drugim tudi v kritiki Cigaletovega slovarja. Danes, obogateni s sodobno strokovno in družbeno izkušnjo vemo, da ne gre samo za znanost, gre tudi za mnoge aplikativne vede od jezika diplomacije do pravno-upravnega jezika, jezika informacijske tehnologije idr.

Samo z nekaj ponazarjalnimi prvinami naj se dotaknem ravnanja slovenske politike oz. inštitucij, ki so pravzaprav pravi vir npr. tudi »slovene studies ponudbe«. Pred kratkim sem zvedela, da se 160 študentov, ki so prišli v Ljubljano kot Sokrat-Erazmusovi študenti, zanima za slovenščino, da se jo resnično želijo učiti. Država Slovenija tem študentom, drugi namreč sploh niso v njenem tovrstnem razvidu, financira reci in piši enomesečni tečaj slovenščine – kljub želji po vsaj celoletnem učenju jezika države, v katero so prišli; če karikiram, jih torej usposablja za preživetveno stopnjo znanja, za neke vrste pohlinovsko slovenščino, ko se tujec v deželi Kranjski nauči, kako naj vpraša po prenočišču, hrani in drugih nujnih človeških potrebah. Sprašujem se, ali res prevladuje stališče, da študente, ki pridejo na slovensko univerzo, sploh ne zanima slovenski jezik? Od kod tako nepojmljiv občutek lastne malovrednosti? Ali jim s tem, ko jim ponujamo angleške »slovene studies« v najširšem smislu brez vsaj vzporednega učenja slovenščine, ne ponujamo lastnega, slovenskega provincializma? Pa se zgledujmo v tem primeru res po Slovakah, ki jih ni tako veliko kot npr. Italijanov, da ne bodo samo Francozi vedno kvarili slovensko predstavo o vseevropski jezikovni idili.

Nič ne bom govorila o umestitvi humanističnih raziskav v t. i. vrednostno lestvico Agencije za raziskovalno dejavnost RS, nič o stiskah slovenščine na ravni prevajalstva v EU. Navsezadnje nič nisem rekla tudi o slovenskem Nacionalnem programu

2 Pojmi so npr. iz besedila Strateškega sveta za gospodarstvo z dne 3. 11. 2005.

jezikovne politike, ki bi moral biti temeljni akt nacionalne strategije države in ne samo določene vlade, pa tak kot je, se pravi na 74 straneh z akribijo zbranega, vendar problemsko nehierarhiziranega gradiva, naravnost kliče po izpostavitvi treh, štirih jedrnih vprašanj z utemeljitvijo morda na desetih straneh. – Vsak od teh problemov bi si zaslužil temeljit pogovor.

Res, nič nisem govorila o zgodovini, temi, ki mi jo je ponudila voditeljica pogovora. Čeprav je res, da za prečiščenje lastne samopodobe bi bilo nujno imeti v aktivni zavesti občudovanja vreden napor tudi na ravni vseh narodotvornih dejavnikov za ustanovitev slovenske univerze, kasneje za njeno ohranitev in razvoj v zahtevnem, večkrat konfliktnem razmerju navzven. Slovenska univerza je bila namreč razumljena kot pričevanje o enakovredni odličnosti slovensko izražene znanstvene misli.

Na koncu samo še en stavek: Tako kot je absurдна zaprtost in samozadostnost, je absurдна tudi naivnost, da bo opustitev slovenščine kot jezika znanstvene razprave rešila slovensko znanost oz. ji celo dala pečat univerzalne vrednosti. Kot sem že zapisala: Univerza z globalnim jezikom, univerza na Slovenskem je namreč lahko samo filiala na kapitalski segment omejene informacijskotehnološke družbe.³

3 Prispèvek z naslovom *Slovenska univerza in znanstvena razprava v slovenščini*, kjer je beseda tudi o zgodovini nastajanja slovenske univerze z navedeno literaturo, je objavljen v zborniku z mednarodnega simpozija Obdobja 24, v skrajšani in prilagojeni obliki pa je bil objavljen v Delu, KL, 25. 1. 2006, str. 12.

20 **Aktualne prvine slovenskega vojaškega jezika z zgodovinskega in sodobnega vidika**

(Še neobjavljeno)

20.1

Ko je beseda o slovenskem vojaškem jeziku, se je potrebno zavedati dejstva, da je slovenščino kot vojaški jezik z vidika denotata mogoče ločiti na dva sicer razvejana tipa: po eni strani imamo opraviti s celovitim vojaškim denotatom, po drugi strani pa z njegovo okrnjenostjo ali sploh odsotnostjo.

20.1.1

Da se lahko udejani celovit denotat, mora biti izpolnjen temeljni pogoj – vojaški jezik mora biti hkrati tudi jezik države – državni jezik. Če nekoliko parafraziramo stališče zagnanega raziskovalca zlasti zgodovine slovenskega vojaškega jezika in soavtorja vojaških slovarjev, vezanih na slovenščino, Toma Korošca, je o slovenskem vojaškem jeziku kot aktualni, se pravi soustvarjalni vsebini slovenskega jezika mogoče govoriti šele od nastanka samostojne slovenske države (1991. leto) z vojsko kot organizirano inštitucijo in s slovenščino kot zaukazanim sporazumevalnim in poveljevalnim jezikom (Korošec 1998, str. 1). – Izjemna situacija v zvezi denotatne in posledično referenčne celovitosti, izhaja iz 2. svetovne vojne. Najprej neorganizirane in kasneje organizirane slovenske partizanske (vojaške) enote so uporabljale slovenski vojaški jezik (Avšič 1969; Inkret 2011). Jezikovnokulturni vidik tega jezika je bil v večji ali manjši meri zanemarjen, odvisno od izobrazbe posameznika zlasti v poveljujoči strukturi, deloma iz objektivnih razlogov – pretrgana je bila razvojna tradicija, zastavljena v dr. pol. 19.stol., deloma iz subjektivnih – večkrat pomanjkljiva jezikovna izobrazba oz. tujejezična (srbohrvaška) izobrazba. Z zgodovinskega stališča gre za pomemben simbolni vidik državniškega razumevanja upora proti okupatorju.

Iz povedanega sledi, da se je slovenski vojaški jezik tako rekoč skozi vso svojo zgodovino oblikoval v stiku s tujim državnim in s tem vojaškim jezikom: skozi dolgo, skoraj petstoletno zgodovino z nemščino, ki jo zaznamujejo različne stopnje dvojezičnosti, in nekdanjo srbohrvaščino, v prvi Jugoslaviji kot absolutno zaprtim vojaškim jezikom, v avnojski Jugoslaviji pa v bistvu od ustanovitve Teritorialne obrambe republik in pokrajin 1968. leta zaznamovane v Sloveniji z različnimi

turbulencami, povezanimi z željo po oblikovanju nacionalnih vojaških enot s slovenskim vojaškim jezikom znotraj jugoslovanske vojske.

Državna politika večnacionalne in s tem večjezične države je odločala o tem, ali bo vojaški jezik sodil v t. i. zaprti, samozadostni ali odprti tip jezika znotraj države. – Fašistična Italija je za skoraj 400.000 Slovencev, ki so se znašli po Rapalski pogodbi v njenem okviru, primerek dosledne grobo izvajane formalnopravne zaprtosti državnega in s tem seveda tudi vojaškega jezika.

Da se lahko uresničuje Kocbekova sintagma o jeziku kot odsevu demokratičnosti družbe, mora biti najprej izpolnjen pogoj javne rabe jezika brez zadržkov – tudi v vojski. Potrebno se je zavedati, da je konfliktno razmerje med nacionalnim in državnim jezikom v večnacionalni državi pomenilo znotraj vojske na osebni ravni prekinitev rabe maternega jezika v razmerju do državnega tako rekoč za polovico državljanov, saj je bila uzakonjena obvezna vojaška služba.

20.1.2

Ostaja dejstvo, da je vsestranskost javne rabe nacionalnega jezika samo temeljni pogoj za siceršnjo demokratičnost države, sicer bi si težko razložili divergentnost slovenske jezikovne izkušnje v vojski: novejša zgodovina nas uči, da krčevito oklepanje srbohrvaščine v jugoslovanski vojski kljub tako rekoč kronično prisotnem prizadevanju za lastni nacionalni jezik, stopnjevanem zlasti v drugi polovici 80-ih let, je pomembno pripomoglo k osamosvojitvi Slovenije. Na drugi strani je izkušnja iz druge polovice 19. stol., ko so bile organizirane slovenske enote s slovenskim vojaškim jezikom znotraj avstro-ogrske vojske – v tem kontekstu se ne spuščamo v konkretne okoliščine realizacije te možnosti – kar pa ni vplivalo na dejstvo, da je država razpadla. Kot rečeno, samoumevnost rabe jezika v vseh javnih govornih položajih, tudi v vojski, je sicer temeljna, vendar pa sama po sebi nezadostna danost, saj šele odpira vrata za presojo stopnje kakovosti demokracije.

20.2

Na podlagi družbeno-političnega statusa slovenščine sploh, posebej pa knjižne slovenščine, je mogoče razmejiti pojme *slovenski jezik v vojski*, *slovenski vojaški jezik* in *vojaški jezik v slovenski vojski* oz. naslednji korak *vojaški jezik na Slovenskem*.¹ Če pritegnemo k tej razčlenitvi še prepoznavno, se pravi glede na druge jezike

¹ Gre za razločevanje med jezikom s svojimi v (jezikovni) sistem vgrajenimi razpoznavnimi lastnostmi, torej med jezikovnosistemskim stilom oz. funkcijsko zvrstjo – *slovenski vojaški jezik*, in jezikom, ki tovrstne sistemskosti ne izkazuje. Danes bi to lahko bil globalni jezik na Slovenskem.

specifično pojmovnost, se pravi medjezikovno razločevalnost denotata, je mogoče upoštevati še vojaški jezik v slovenščini in tako vzpostaviti razločevalno razmerje prav tako s slovenskim vojaškim jezikom.

20.2.1

Pojem Slovenski jezik v vojski zaznamuje nedržavni, hkrati tudi neuradni status slovenskega jezika sploh, posledično – v vojski raba predvsem znotraj morebitnih skupin s slovenskim maternim jezikom. Tovrstni status slovenščine je lahko primarni – gre za slovenščino v avstro-ogrski vojski nekako do srede 19. stol, se pravi pred pomladjo narodov,² ali pa sekundarni, ko je bila primorskim Slovincem v fašistični Italiji prepovedana vsakršna raba slovenščine, kot smo že omenili.

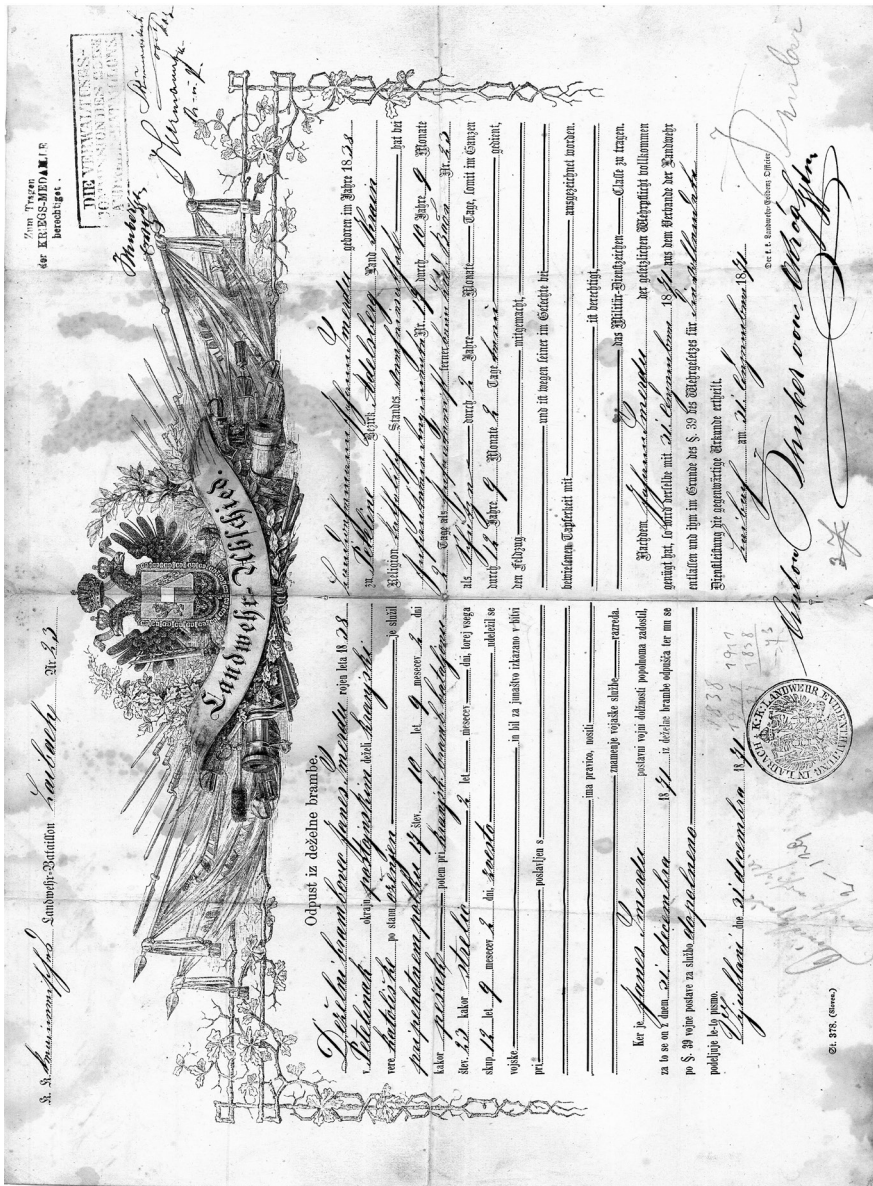
Naj v tem kontekstu izpostavimo za razvoj slovenskega vojaškega jezika, zlasti za njegovo terminologijo, še en pojem, in sicer *slovenski jezik o vojski* oz. o vojaških dogodkih, ki je tesno povezan z razvojem zlasti slovenskega publicističnega jezika. Namreč že za Vodnikove Ljubljanske novice, ki so začele izhajati leta 1797, Korošec (1998, 3–6) ugotavlja, da se je v poročevalskih besedilih tega časopisa na temo vojnih dogodkov pojavilo kar precej vojaškega izrazja, tudi takšnega, ki se je v jeziku prijelo in ostalo, npr. *ranjenec, povelje, komandant*, za čine npr. *generalmajor, adjutant*, za vojaške enote, npr. *eskadron, kolona soldatov* idr. Vodnik se je zavedal dejstva, da je tovrstna terminološka problematika za slovenščino nova, zato je v dvomnih primerih navajal tudi dvojnice, tip *novinec – rekrut*. Zlasti Bleiweisove Novice, Levstikov Naprej in slovenska publicistika druge polovice 19. stol. je bila tematsko vezana tudi na vojaško problematiko in s tem ustvarjalno vplivala zlasti na vojaško izrazje.

20.2.2

Pomemben kakovostni premik slovenskega jezika v avstroogrski vojski, okrepjenega s publicistično, zlasti poročevalsko zvrstjo na vojaško tematiko – poročanje zlasti o vojaških oz. vojnih dogodkih, se je zgodil z oktroirano ustavo leta 1849, ko se je uzakonila vsaj formalna enakopravnost jezikov tudi v vojski.³ Da se je zlasti na ravni uradnega vojaškega jezika konkretizirala dvojezičnost, ki jo je 1861. leta s t. i. februarским patentom utrdila še deželna ustava, dokazujejo npr. dvojezične izpustnice iz vojske.

2 Z začetka 19. stol. omenja Korošec (1998, 4) kot »/e/dino doslej znano samostojno besedilo /.../ z vojaško vsebino /.../ knjižic/ol/ *Vojskini sklepi za cesarsko kraljevo armado* (Ljubljana 1814)«.

3 Češčino so poučevali na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu od njene ustanovitve 1751. leta, od 1827 češki poklicni vojaki (Korošec 2004, 5).

Slika 1: Fotokopija izpustnice iz 1871

Primerak je iz leta 1871, ohranjen med družinskimi listinami

Za uveljavitev slovenščine v avstroogrski vojski ne samo na uradovalni, ampak tudi poveljevalni in poimenovalni ravni seveda znotraj slovenskih vojaških enot, je

zaslužen Andrej Komel pl. Sočebčan, Primorec, doma s Solkana, sicer častnik c. kr. vojske. Po nemški predlogi je v 19 knjigah, tematsko členjenih po vojaških področjih, v slovenščino prenesel tako rekoč celoten vojaški avstroogrski svet, vezan predvsem na pehoto, in tako omogočil tudi poveljujočim uporabljati jezik, ki so ga vojaki razumeli. O njegovem življenju in delu je napisal imenitno monografijo T. Korošec (2004). Vsaki knjigi je bil dodan slovensko-nemški slovarček terminoloških pojmov, ki jih je uporabil v svojih besedilih, predstavljenih v obliki vprašanj in odgovorov. S slovarsko izločitvijo pojmov, ki so oblikovali posamezno vojaško področje, je posredno opredelil termin kot tisti izraz, ki določeno področje definicijsko zamejuje; s tem je seveda oblikoval in utrjeval slovensko vojaško terminologijo, posredno pa tudi vplival na razumevanje vloge terminologije v jeziku. Čas, v katerem je Komel deloval, od srede 19. stol. naprej, je bil seveda pod splošnim vplivom nemščine, vendar pa ta vpliv ni bil homogen: živo so tlele ideje panslavizma in ilirizma.

Po mnenju Korošca, izraženem tako v monografiji o Komelu (2004) kot v monografiji o slovenskem vojaškem jeziku (1998) in v drugih razpravah (npr. 2003), se je Komel v večini primerov znal ustrezno, lahko bi rekli jezikovno kultivirano odločati; poleg svoje izkušnjske podlage – slovenščina je bila njegov materni jezik – je zlasti iz njegove korespondence razvidno, da je živel v tvornem stiku s slovenskimi intelektualci v domovini. O jezikovnokulturni vrednosti njegovih terminov priča tudi dejstvo, da jih je bilo veliko mogoče uporabiti tudi v prvem konceptualno ambicioznem slovenskem vojaškem slovarju iz leta 1977, ostali so še v drugi, predelani in dopoljnjeni izdaji iz leta 2002; v uvod v to 2. izdajo slovarja je takratni minister za obrambo dr. Anton Grizolt zapisal, da se »/ž/al po letu 1918 tradicija Komelovega vojaškega izrazoslovja ni mogla nadaljevati, toda njegovo delo je vendarle dokazovalo, da je slovenščina kot razvit knjižni jezik tudi na vojaškem področju zmožna opravljati sporazumevalno vlogo.« (2002)

Lahko povzamemo: Čas druge polovice 19. stol. je prav po Komelovi zaslugi zaznamovan s kakovostnim premikom pojma slovenski jezik v vojski med jezikovnosistemske stilne variante slovenščine torej v terminološki pojem slovenski vojaški jezik. Kot vemo, je druga polovica 19. stol. izjemno produktiven čas, ko se je slovenščina z novim dvojezičnim statusom zvrstno razmahnila tako, da lahko govorimo o njenem prehodu v moderen vsestransko funkcionalen jezik. Preseneča dejstvo, da Pleteršnik v svojem slovensko-nemškem slovarju iz leta 1894/95 kljub moderni leksikografski zasnovi in bogatemu, zasnovi ustreznemu gradivu Komelovih del ni upošteval, njegovo ime zaman iščemo med navedenimi slovarskimi viri. Lahko samo ugibamo, da je bila Komelova vojaška terminološka leksika zunaj jezikovne zavesti, povezane s slovenščino, kar ima seveda lahko tudi širšo družbeno

in politično obvestilnost. Kakorkoli – s tem je bil aktualen slovenski pojmovni prostor s konca 19. stol., ki ga je Pleteršnik sicer dokumentirano zajel, prikrajsan za bogat nabor terminov, ki odsevajo neposredno slovensko vojaško življenjsko izkušnjo, kakor se je udejanjala v jeziku.

Iz pregledane literature o slovenskem vojaškem jeziku lahko povzamemo, da je z razpadom Avstro-Ogrske prenehala skrb za slovenski vojaški jezik; dvojezičnosti niti v simbolnem obsegu v vojski ni bilo več. Slovenščina se je omejila na publicistično poročanje o vojaških dogodkih doma in po svetu.

20.2.3

Kot vemo, tudi avnojska Jugoslavija ni nadaljevala tradicije vojaške slovenščine iz partizanskih vojaških enot – kljub drugačni obljubi jugoslovanskih oblasti (Avšič 1969; Inkret 2011) idr. Vendar pa dejstva kot ustanovitev teritorialne obrambe RS 1968. leta, neke vrste predhodnice slovenske vojske, tudi začetek izdajanja vplivnega časopisa *Naša obramba* prav tako 1968. leta so vzdrževala idejo civilne družbe o potencialnem slovenskem vojaškem jeziku. S predvojaško vzgojo kot obveznim učnim predmetom, s strokovno in učbeniško literaturo, publicistiko, tudi leposlovno literaturo je nastajalo temeljno gradivo za že omenjeni leksikografsko dobro pripravljen *Vojaški slovar*, ki je svojo 1. izdajo doživel, kot rečeno, leta 1977; pri njem so sodelovali leksikografi, ki so bili tudi soavtorji Slovarja slovenskega knjižnega jezika, zlasti S. Suhadolnik in T. Korošec. Slovar, ki s svojim aktualnim gradivom predstavlja popis tedanjega slovenskega pojmovnega sveta v zvezi z vojsko, ima tudi pomembno simbolno vlogo. Po svoji zasnovi je upravičeno podlaga za nadaljnje tovrstne slovarje; ne preseneča torej, da je seveda gradivno predelana in dopolnjena izdaja izšla tudi leta 2002 v čisto drugačnih političnih in družbenih okoliščinah. Škoda, ker je bil v tej izdaji opuščen nabor slovenskih vojaških povelj,⁴ ki jih je imela 1. izdaja.⁵

Naj se na kratko ustavimo še ob vsaj nekaterih vprašanih aktualnega slovenskega vojaškega jezika. Po podatkih, dosegljivih na spletu, pa tudi zaenkrat sicer še po

4 Nekaj posebnosti slovenskega vojaškega govorjenega jezika, kot se kaže v poveljevanju, je predstavil V. Majdič (1987).

5 Z leksikološko-leksikografskega vidika pa bi bilo zlasti 2. izdaji mogoče očitati še dve pomanjkljivosti: (1) neupoštevanje, morda nerazumevanje t. i. stalnih besednih zvez tipa *artiljerijsko orožje* kot samostojnih poimenovalnih enot, kot en sam leksem torej, v tem smislu seveda kot samostojnih iztočnic; npr. v nemščini so tovrstne stalne besedne zveze vedno zloženke, se pravi tudi formalno ena beseda; (2) neločevanje (pravih) vrstnih pridevnikov, ki edini lahko tvorijo stalno besedno zvezo – kot rečeno, en leksem, od lastnostnih pridevnikov z obrazilom *-(e)n*, ki stalne zveze ne tvorijo, tip *solzni kanal*: (*zelo, čisto*) *solzen* obraz; v slovarski iztočnici imamo torej dosledno obrazilo *-(e)n*, čeprav gradivo izkazuje samo stalne besedne zveze kot npr. *dvocevni top*, *dvocevni mitraljez*, *električni agregat*, *električni impulz* ipd. Spoznano v jezikoslovju bi bilo smiselno prenesti tudi v konkretne slovarske rešitve (Vidovič Muha npr. 2000: 62–75).

premalo izčrpnih pogovorih z osebnostmi v Slovenski vojski⁶ ne moremo reči, da v Slovenski vojski ni skrbi za slovenski vojaški jezik, vendar pa ostaja občutek razdrobljenosti kot posledici pomanjkanja strategije, kako naprej s slovenskim vojaškim jezikom. Je cilj ne samo vzdrževanje, ampak tudi razvijanje te strokovne in znanstvene zvrsti slovenskega knjižnega jezika ali pa je morda vendarle na vidiku samo vojaški jezik v slovenski vojski? Namreč vstop Slovenske vojske v zvezo Nato 2004, tudi že priprava na vstop sta odprli pot angleško-slovenski vojaški dvojezičnosti. Po drugi strani pa se zdi, da je zlasti profesionalizacija Slovenske vojske okrepila prizadevanje za razvoj tudi slovenskega vojaškega znanstvenega jezika; v tem okviru se je aktualiziralo vprašanje visokoizobraževalne vojaške institucije in s tem seveda tudi osmišljanje slovenske vojaške znanstvene ne samo strokovne terminologije (npr. razprave Brožič 2009; Toš 2011; Svete, Garb, Prebilič, Juvan 2011).

Po 13 letih samostojnega slovenskega vojaškega jezika, se pravi po vstopu Slovenije v vojaško-politično organizacijo Nata, se je pojmovni svet vojaškega jezika seveda zelo razširil. Vojaška slovenščina je vzpostavila dvojno jezikovno razmerje – predvsem seveda do globalnega jezika, načeloma do vojaške angleščine oz. ameriške angleščine, in, na kar se večkrat pozablja, vsaj do določene mere tudi do jezika tujega okolja, v katerega je znotraj mirovnih misij poslan slovenski vojaški in poveljniški kader. Članstvo v takšnih misijah zahteva za vse udeležence misije obvezno znanje angleščine po stopnjah, ki jih predpisuje Nato. Lahko rečemo, da je razmerje do vojaške angleščine stalno, trdno, zanj je tudi sistematično poskrbljeno, do jezika okolja pa seveda gibljivo, spreminjajoče se, pač odvisno od vsakokratne napotitve, zato se zdi, da sistematična skrb ni v ospredju. Jezik ima, kot vemo, tudi močno motivacijsko, lahko seveda tudi močno manipulativno vlogo, v določenih razmerah pa lahko omogoča preživetje, zato je znanje jezika okolja zelo pomembno. Ker je udeležba v takšnih misijah finančno motivirajoča, je zanjo tudi v slovenski vojski precejšnje zanimanje.

Lahko povzamemo: hočeš nočeš profesionalizirana slovenska vojska kot potencialna tudi Natova vojska postaja tako zopet dvojezična, sedaj predvsem slovensko-angleška.

20.2.4

Opraviti imamo torej z dvema vojaškojezikovnima sistemoma, pogojenima vsaj do določene mere tudi z dvema različnima tipoma denotatov: tradicionalnim slovenskim in globalnim, vsaj primarno vezanim na vojaško angleščino. Posebno

⁶ Tu naj se zahvalim dr. Lilijani Brožič z Ministrstva za obrambo, sicer odgovorni urednici znanstveno-strokovne publikacije *Sodobni vojaški izzivi*, in častniku Slovenske vojske Alešu Kesiću za podatke in literaturo.

vprašanje je, kako vstopa globalni denotat v slovenski vojaški prostor, natančneje – v kateri jezikovni obliki ga prevzemamo. Vemo, da se nam na poimenovalni ravni ponujajo tri možnosti – primeri so iz nemščine, in sicer iz *Jezikovnega priročnika za tolmače in prevajalce*.⁷ T. i. ustvarjalno prevzemanje temelji na izrazu, ki izhaja iz lastnega razumevanja denotata, torej neodvisnega od jezika dajalca: npr. že naslov citiranega dela *Jezikovi priročnik za tolmače in prevajalce* se v nemščini glasi *Sprachfibel für Sprachmittler*, torej kalkirano Berilo/Abecednik za jezikovne posrednike, tudi tip *Fliegerkräfte* – letastvo : letalske sile; *Hauptmann* – stotnik : *glavni mož, *Feldzeichen* – prapor : bojna zastava (znak). Za kalkiranje, zakrito prevzemanje, ki ga lahko uvrstimo med poustvarjalno prevzemanje, gre v primerih, ko jezik dajalec ohrani razumevanje pojma, vendar pa izraženega s sredstvi jezika prejemnika, slovenščine v našem primeru kot v variantnih tipih zgoraj. Tretji tip, ki ohranja tudi izraz jezika dajalca, se členi zopet na tri podtipe – citatnost, polcitatnost in sistemsko prevzetost: polcitatnost določajo slovenski skladenjski, lahko tudi že slovski morfemi, torej končnice in ev. obrazila, tip *avtogir*, *-a*, sistemsko prevzetost pa tudi glasovna in črkovna vključenost v slovenski jezikovni sistem, tip *artilerija*. V tem smislu, se pravi z vsebinskega in jezikovnostrukturnega vidika bi bilo zanimivo pritegniti v analizo tudi druge jezike znotraj Nata, zlasti tiste z manjšim številom govorcev.

Naj povzamemo: Jezikovna razmerja znotraj Nata, aktualna tudi za Slovensko vojsko izkazujejo naslednje povezave: materni jezik → globalni jezik, materni jezik → jezik okolja, globalni jezik (vojaška angleščina) → knjižna (oksfordska) angleščina,⁸ globalni jezik → jezik okolja. Iz dostopnih virov ni razvidno, ali obstaja kakšen strateški jezikovnopolični dokument, ki bi skušal upoštevati za slovenski vojaški jezik relevantno problematiko tovrstnih razmerij.⁹

20.2.5

Ni znano, v kolikšni meri so ta jezikoslovno sicer zahtevnejša, vendar za strategijo slovenskega vojaškega jezika pomembna vprašanja, prisotna v *Komisiji za*

7 http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/Jezikovni_prirocnik.pdf

8 Znani so razlikovalni slovarji med obema variantama, kar dokazuje različnost pojmovnega sveta ene in druge vrste angleščine.

9 Zanimiv je prispevek Marka Crosseyja (<http://www.nato.int/docu/review/2005/issue2/slovene/art4.html>), iz katerega je razvidna institucionalizirana skrb za t. i. vojaško angleščino znotraj zveze NATO, npr. *Ameriški obrambni jezikovni inštitut*, *Britanski svet*, *Pisarna za mednarodno jezikovno sodelovanje* kot »Natovo telo za politiko jezikovnega usposabljanja«. Jezikovno znanje vojaške angleščine Nata naj bi pomembno vplivalo tudi na napredovanje poveljniškega kadra. Ko je v članku beseda o nujnosti »učinkovite komunikacije /.../, zlasti akutne v operacijah v podporo miru, kjer jezikovni nesporazumi lahko povzročijo žrtve«, je nujno pritegniti tudi znanje jezika okolja, kjer operacije potekajo.

standardizacijo terminologije, ki deluje znotraj Ministrstva za obrambo.¹⁰ Količnik je mogoče razbrati s spletnih strani, je sestav te Komisije načeloma strokovno zanimiv, objavljen je tudi osemstranski *Poslovnik* te komisije, pogrešamo pa problemsko naravnost. Npr. vprašanja, o katerih smo pravkar govorili, kjer gre za razumevanje in posledično reagiranje na širjenje slovenskega vojaškega pojmovnega sveta z vnosom globalnega denotata, so sicer zahtevnejša, vendar zanimiva tako z jezikovnokulturnega vidika – pri prevzemanju gre za možnost ohranitve lastne poimenovalne asociativnosti, kot tudi z vidika razsežnosti nove globalne predmetnosti (denotata) v Slovenski vojski. Potrebno je razmejiti to, kar v slovenski vojaški terminologiji že imamo od tega, kar je glede na Natov globalni denotat nujno sprejeti. Za strokovno verodostojnost Komisije pogrešamo torej jezikoslovna načela delovanja, iz katerih bi bilo v izhodišču razvidno razumevanje terminologije sploh, razumevanje medstrokovnosti terminologije, normativni vidik ipd.

Na podlagi izkazane strokovne kompetentnosti bi bila takšna komisija lahko tudi neke vrste koordinator slovarskega dela, sedaj razdrobljenega na več inštitucij, nastajajočega včasih s pomanjkljivo tako gradivno, predvsem pa zasnovno ustreznostjo. Skratka ambicioznejše zastavljeno delo Komisije bi bilo res še zahtevnejše, strokovno odgovornejše, seveda pa s toliko večjo upravičenostjo bi morala inštitucija, se pravi Ministrstvo za obrambo, znotraj katerega Komisija deluje, zagotavljati vplivnost njenih stališč. Navzven, v zvezi s sodelovanjem z nacionalnimi predstavniki v Natovih organih za standardizacijo terminologije ima Komisija kar velika pooblastila; s tovrstnim konceptualnim pristopom bi lahko utrdila svojo strokovno suverenost in vzpostavila potrebne strokovno korektne, kot take tudi vplivne problemske reference.

20.2.6

V smislu pravkar povedanega ponuja obilno gradivo, ki kliče po tovrstni analizi, zanimiv *Angleško-slovenski vojaški terminološki slovar*,¹¹ ki je leta 2006 izšel na Ministrstvu za obrambo – Poveljstvo za doktrino itd. Z leksikografskega vidika pritegne geslovník oz. t. i. iztočnice, ki ne temeljijo na formalnem vidiku razumevanja besede, ampak načeloma na pojmu leksem oz. t. i. slovarska beseda. Kot smo že omenjali,

10 http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/Poslovnik_komisije_za_standardizacijo_terminologije.pdf
http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/Delovni_program_komisije_za_standardizacijo.pdf

11 http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/AAP6_ENG_SLO_TERM_SLOVAR.pdf

je leksem temeljna poimenovalna enota slovarja jezika; kot tak seveda presega pojem (formalne) besede, saj izhaja iz celovitosti poimenovanega (denotata), zajema torej tudi t. i. stalne besedne zveze (gl. tudi op. 5, str. 246). Iz kratkega niti ne polstranskega uvoda zvemo samo to, da »uveljavlja v slovenski vojski Natov standard STANAG (Glossary of Terms and Definitions), namenjen pa je »pripadnikom Slovenske vojske, delavcem MO, ki uporabljajo literaturo in standarde Nata, sodelujejo v zavezniških vajah in usposabljanjih, opravljajo dolžnosti v zavezniških poveljstvih /.../.«.¹² Vsaj v prvem, formalnem koraku bi bilo mogoče razbrati pojmovno razločevalnost slovenskega vojaškega sveta glede na vojaškoangleški svet, in sicer (1) iz odsotnosti slovenske ustreznice angleškemu terminu; v takšnih primerih je navedena samo razlaga iz Natovega standarda, tip *culture* – objekti na zemljišču, ki jih /je/ zgradil človek in zajemajo ceste, stavbe /.../, *compound helicopter* – helikopter s pomožnim pogonskim sistemom, ki zagotavlja /.../, sledi torej razlaga; vtis je, da so takšni primeri redkejši; veliko več je (2) t. i. opisnih terminov, tip *clear weather air defense fighter* – lovec za zračno obrambo v jasnem vremenu, ali *commander's critical information* – poveljnikove zahteve po ključnih informacijah, (3) strukturno ustreznih terminov, ko angleški zloženki ali stalni besedni zvezi sledi stalna besedna zveza z levim ali desnim prilastkom v slovenščini, tip *day of supply* – oskrbni dan, *decision support template* – predloga za podporo odločanja, *dead mine* – mrtva mina (: neeksplozirana mina?). Govorimo seveda le o strukturni ustreznosti, ostaja pa odprta problematika kalkiranja, pomembni, če ne kar temeljni prvini obsega novih pojmov v vojaški slovenščini, upoštevajoč pri tem veliko verjetnost, da t. i. klasična slovenska terminologija ni poznala kalkiranja iz angleščine.

Potrebno je izpostaviti dejstvo, da nastajajo znotraj *Poveljstva za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje* priročniki, iz katerih je razvidna skrb za slovensko terminologijo oz. za standardizacijo le-te. J. Berlogar navaja, kot pravi, velik projekt, in sicer *Slovensko-nemški vojaški slovar* iz leta 2007; izšel naj bi v desetih zvezkih, »ki bodo obravnavali najpomembnejša področja delovanja Slovenske vojske.«¹³

Na leksikografsko-gradivni ravni se zdi, da je v poosamosvojitvenem obdobju mogoče vezati delo v zvezi z vojaško leksiko vsaj na dva centra, in sicer na Ministrstvo za obrambo, znotraj Ministrstva za obrambo lahko na Poveljstvo za doktrino,

12 O obravnavanem slovarju je pisal dr. J. Berlogar (http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojaska/pdf/terminologija/Berlogar_clanek.pdf), tudi sodelavec slovarja. Naj citiram njegovo misel, ki priča o globljem uvidu v prevajalska vprašanja: »Ni /.../ vseeno, ali nekaj samo prevedemo, morda celo pustimo angleški izraz ali pa ob upoštevanju standarda uveljavljamo lastno razumevanje vojaških postopkov, konceptov in terminov in s tem bogatimo slovenski jezik.« Samo pomisel: ne gre za »bogatenje« jezika, gre za njegovo normalno (polnofunkcionalno) delovanje oz. za zavedanje, da vsakršno opuščanje jezikovne rabe pomeni »umiranje / jezika/ na obroke«, če uporabim znano sintagmo.

13 O prvih dveh zvezkih, ki sta doslej izšla, je pisal T. Korošec (2007, 409–418).

razvoj, izobraževanje in usposabljanje, in na Fakulteto za družbene vede, lahko v sodelovanju z Inštitutom za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU.

Samo omenimo naj, da obstajajo znotraj FDV trije veliki projekti, ki so se nanašali na vojaško terminologijo. Gre za večjezični slovar, gradnjo korpusa vojaških besedil in sodelovanje pri razlagalnem vojaškem slovarju, katerega nosilec je (bil) ZRC SAZU s sodelavci Inštituta za slovenski jezik FR.

Posebno oceno bi zaslužil razlagalni slovar z medinstitucionalno kadrovsko zasedbo,¹⁴ ki pa ima zelo skromen uvod, kar pomeni skromno razlago kocepta. Zvemo le, da »če se bo delo zanj nadaljevalo, /bo/ prikazal terminologijo, ki jo uporabljata Slovenska vojska in Nato, v omejenem obsegu pa bo upoštevano tudi izrazje Jugoslovanske ljudske armade in vojsk drugih držav.« Z internetnih podatkov ni jasno, če se bo začeto delo – 1737 »obdelanih« iztočnic – nadaljevalo.

20.2.7

Na koncu se ustavimo še ob problemsko zanimivem analitičnem besedilu z globljim uvidom v vprašanja slovenske vojske, objavljenem v vojaški »znanstvenostrokovni publikaciji« *Sodobni vojaški izzivi*¹⁵ avtorice majorke Alenke Petek z naslovom *Značilnosti vojaške profesije v slovenski vojski* (2011, 13/2, 81–99), ki se med drugim neposredno dotakne tudi jezikovnega vprašanja oz. vprašanja slovenskega vojaškega jezika v aktualni slovenski vojski.

Povzeti je mogoče dvoje kritičnih misli: (1) Izpostavljena je dvovrstna jezikovna kompetenčnosti pripadnikov Slovenske vojske, kar, vsaj implicitno, vpliva na občutek neenakovrednosti in s tem nehomogenosti Slovenske vojske, ko pravi naslednje: »Del vojaških strokovnjakov uporablja najsodobnejšo vojaško strokovno terminologijo, prevzeto večinoma s šolanj v tujini, iz tuje strokovne literature ter skupnega usposabljanja in delovanja s tujimi vojskami, drugi del vojaških strokovnjakov pa sodobne terminologije sploh ne pozna, ne uporablja in tudi ne razume.« (2) Gre za že omenjeno osebno pripravljenost upoštevati jezikovnokulturni vidik slovenskega vojaškega jezika. Avtorica zapiše: »V posameznih primerih se kljub definirani strokovni terminologiji namenoma uporabljajo termini, ki nimajo podlage v /vojaški/doktrini. /.../ Strokovne literature veliko vojaških strokovnjakov ne pozna, ne uporablja ali jo ignorira. V prepričanju, da za tujo strokovno terminologijo ne obstajajo

14 http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/Gradivo_za_razlagalni_vojaski_slovar.pdf

15 Gre za konceptualno ambiciozno publikacijo, ki jo izdaja *Generalštab Slovenske vojske* pod glavnim uredništvom brigadirja Branimirja Furlana in odgovornim uredništvom dr. Liliane Brožič.

ustrezni prevodi, velik del uporablja kar angleško terminologijo.«¹⁶ Med razlogi za takšno stanje naj izpostavimo samo enega, ki se neposredno nanaša na našo problematiko: »Neustreznost lastnih doktrinarnih dokumentov ali strokovne literature, ki je prevečkrat zgolj prevod enega ali več tujih dokumentov, ni prilagojena posebnostim in potrebam SV ali pa je celo strokovno vprašljiva.« Kako pomembna je jezikovna kultura še posebno v vojaški instituciji, pove avtorica z zaključnim stavkom. »Vse opisano prispeva k vedno večji razdrobljenosti in naključnosti strokovnega znanja in razvoja.«

Kritično sicer na kratko izraženo stališče avtorice bi veljalo vzeti resno, saj, tako se zdi, ni prav veliko tudi vojaških besedil ali slovarskih konceptov, ki bi kot v tej razpravi izhajali iz dejstva, da je Republika Slovenija samostojna država z lastno vojsko, vključena v Nato tako kot veliko drugih tudi evropskih držav; v problematiko suvereni razpravi ni nikjer zaslediti sklicevanja na majhnost vojske, netradicionalnost lastnih vojaških izkušenj ipd. – To medvrstično optimistično sporočilo pa morda izhaja iz prepričanja, da vsaj v bližnji prihodnosti nam ne bo treba pisati o vojaškem jeziku v slovenski vojski.

16 Da pri uveljavljanju slovenske terminologije manjka neko inštitucija, katere vplivnost, se pravi konkretne odločitve bi na podlagi izkazane strokovnosti podpiralo tudi Ministrstvo za obrambo, dokazuje ugotovitev J. Brlogarja iz citiranega članka: »P/ri avtorjih in v različnih organih ter telesih v Ministrstvu za obrambo in zunaj njega nastajajo 'korektni', a različni prevodi za isto besedo ali besedno zvezo. Tisto, kar je zaradi tega nujno, je imeti strokovno telo, ki bo skrbelo za poenotenje in standardizacijo vsega besedja, ki se pojavlja v strokovni rabi.«

21 Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja

(Poudarek na komunikacijskem vidiku Slovarja slovenskega knjižnega jezika)

(35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1999)

Slovar je prva knjiga vsakega naroda

F. Miklošič (Pismo Bleiweißu)

Slovar določene jezikovne skupnosti, še posebej naroda, je stičišče časa preteklosti in prihodnosti, je zgodovinski spomin naroda, hkrati nedvoumno pričevanje njegovega živega trenutka in v veliki meri tudi napoved njegove usode. Slovar je v najširšem smislu kolektivna zavest naroda, je resnica o njem samem v vseh razsežnostih, ki jih ponuja življenje: posameznikovo se najde v skupnem in skupno se uresničuje v posameznikovem. To je temeljna govorica slovarja.

21.1

Jasna zavest o tem, kaj dejansko je slovar določenega jezika, sega pri Slovencih nekako v sredo 19. stoletja. Miklošičeva namera, sporočena 1850. leta I. Muršču (Sturm-Schnabl 1991, 74–75; Vidovič Muha 1995), predstaviti slovar predvsem takratne sodobne slovenščine tako, da je najprej popisan oz. vknjižen pojmovni svet slovenskega prostora in šele nato, seveda v primeru dvo- ali večjezične zasnove, temu svetu poiskani oz. dodani ustrezniki pojmovnega sveta drugega jezika, pomeni glede na celotno slovensko slovarsko tradicijo temeljni preobrat. Gre za spoznanje o celokupnosti materialnega in duhovnega v slovenskem svetu, ki ga izraža slovar tega sveta; verodostojno ga je potrebno zajeti in popisati v knjigi. Kot piše Bleiweißu 1853. leta (Sturm-Schnabl 1991, 94–96) mora dober slovar povezovali ustrezni zasnovi prilagojeno gradivo s »sodobno stopnjo jezikovne znanosti«. S tega vidika ocenjuje tako Murkov (1833) kot tudi dvajset let mlajši Janežičev slovar (1850) negativno: Murkov slovar se mu zdi zastarel, prvi Janežičev slovar pa tako rekoč prava slovarska karikatura: »Takšna zmes jezikov nam ne more nič hasniti, ampak le škoditi.« Janežičev slovar je po njegovem umetna tvorba in dobesedni prevod iz nemščine. – Pojem dobesednega prevoda oz. kalkiranja je v tem primeru vsaj dvosmiseln: po eni strani gre za izrazje, imenujmo ga predmetnostni (denotativni) kalki, ki je brez referenčnega sveta v slovenskem prostoru – slovenski pojmovni svet tovrstne predmetnosti (denotata) preprosto nima –, po drugi pa za izrazje, pomenski (semski) kalki, s takšno izbiro in hierarhično ureditvijo

pomenskih sestavin, ki je glede na izvorni jezik nespremenjena; zadnji tip kalkov – pomenski kalki, so seveda lahko vir nefunkcionalnih sopomenskih vrst, posebej motečih zlasti znotraj znanstvenega oz. strokovnega jezika.

Kar je želel Miklošič dokazati z desetletje in več trajajočim konkretnim slovarskim delom, katerega rezultat naj bi bila predstavitev aktualnega kompetenčnega sveta takratnega slovenskega človeka,¹ je Levstik zapisal nekaj let pozneje (1860) v kritiki Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja. Temeljno humboldtovski spoznanje o vlogi jezika, pri njem genialno izraženo že leta 1957/58 v Napakah slovenskega pisanja (Vidovič Muha 1988), namreč da je jezik najrazpoznavnejši izraz kulturnega in sploh izkušenskega sveta njegovih nosilcev, je prenesel na vprašanje slovarja, kakršnega smo Slovenci v danem trenutku potrebovali; z drugimi besedami: zapisal je misel, da Slovenci potrebujemo slovar, ki bi temeljil na našem pojmovnem svetu, zato se mu zdi naravno izhajati iz slovenščine, ki ta svet izraža. Skratka v kritiki Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja je Levstik jasno izrazil spoznanje, lastno ključnima jezikoslovcema 19. stoletja, Kopitarju in Miklošiču.

Na to spoznanje je mogoče navezati tudi misel, da so za slovenščino smiselno nepotrebni vsi predmetnostni kalki, tisti torej, ki nimajo v slovenskem prostoru, danes bi rekli, svojega referenčnega sveta. Temeljna vloga slovarstva, tako Levstik, ni ustvarjati svet, ampak že ustvarjenega prek jezika predstaviti. To seveda velja tudi za strokovni jezik: da bi zadostili potrebam strok, bi morali »za vsako znanstveno stroko napisati poseben slovar«, meni Levstik že 1860. leta.

Vendar, kot je znano, Levstik kljub jasni predstavi, kaj mora prinesiti zapis slovarja določenega jezika, takšnega dela, se pravi uslovarjenja jezika, ni bil sposoben. Kar je manjkalo Levstiku – sposobnost ustvarjalne podreditve lastne znanstvene radovednosti smiselnemu cilju, česar ni dokončal Miklošič, verjetno do najvišje možne mere strokovno izživet v drugih znanstvenih delih, to je opravil v dobrih desetih letih Maks Pleteršnik. Bil je sposoben dojeti aktualnost Miklošičeve, Levstikove in Cafove slovarske vizije, s tega vidika pretres ti tako rekoč sto let zbirano gradivo in organizirati dodatno izpisovanje aktualnega gradiva, organizirati za nastanek slovarske knjige mnoga dodatna dela – skratka poskrbeti za vse, da je lahko nastal slovar, za katerega danes prav tako kot ob njegovem nastanku velja,

1 Za Miklošiča je sploh značilna zelo živa zavest o potrebi po aktualizaciji tedanjega modernega jezikoslovja v okviru slovenščine. Temeljno delo v tem smislu se mu je vsekakor zdel slovar, saj v svojih pismih, vezanih na to tematiko, navaja misel francoskih razsvetljencev, daje »slovar prva knjiga vsakega naroda« (Sturm-Schnabl 1991, 94–95). Kot je razvidno iz omenjenega pisma Bleiweiβu, pa je takoj ob slovar postavil slovnico; Bleiweiβu sporoča, da se je začel ukvarjati z njo, saj jo prav tako potrebujemo kot slovar. Ne slovenske slovnice ne modernega slovenskega slovarja Miklošič ni nikoli napisal; za slovnico zbrano gradivo je zajel v Primerjalno slovnico slovanskih jezikov, štiri zvezke rokopisnega slovarskega gradiva na več kot tristo straneh pa je posojal najprej Levstiku, kasneje Pleteršniku. Po navedbah K. Sturm-Schnabl (op. str. 664–665) Miklošičev rokopisni slovar velja danes za izgubljenega.

da je verodostojna podoba razvojne stopnje slovenskega jezika in dokaz zanesljive jezikoslovne zmogljivosti.

Lahko povzamemo, da je Pleteršnikov slovar prvi s tujim jezikom neobremenjen zapis oz. popis slovenskega sveta. Nemščina se tu pojavlja kot informacija ne samo o prekrivnosti, ampak tudi o potencialni različnosti dveh kultur v najširšem smislu – slovenske in nemške. – Tovrstna analiza Pleteršnikovega slovarja bi bila seveda zanimiva ne samo z vidika neposredne jezikovne različnosti, ampak predvsem z vidika potencialne kulturne različnosti, kot se zrcali v dveh različnih jezikih, ki pa jima je bilo usojeno sobivanje skozi dolga stoletja.

21.2

Doslej je seveda tako po obsegu kot po zasnovi najambicioznejši slovarski podvig pri Slovencih Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991). Ne samo, da gre za delo z bistvenimi slovaroslovnimi in s tem tudi jezikoslovnimi razsežnostmi, gre tudi za klasično predstavitev oz. razčlenitev leksike knjižnojezikovnega podsistema. Kaj razumemo s pojmom klasična predstavitev? Izpostaviti velja vsaj dva vidika.

- Slovar je nastal na podlagi poskusa relativno objektivnega zajetja aktualnega poimenovalnega gradiva, ki ga je premogla slovenščina – zelo posplošeno rečeno –, v nekako dveh tretjinah dvajsetega stoletja, do druge polovice osemdesetih let; zadnja knjiga je izšla leta 1991. Glede na to, da je korektivni dodatek gradiva v zadnji knjigi izjemno skromen,² pa je seveda nujno imeti v zavesti več kot dvajsetletno gradivno »zgodovinskost« prve knjige (A-H; izid leta 1970). S pojmom relativne objektivnosti gradiva je mišljeno približno uravnoteženo zajetje vseh funkcijskih zvrsti (do določene mere bi lahko govorili o komunikacijskih področjih), vezanih na pisni prenosnik,³ s seveda t. i. predračunalniškimi metodami zbiranja oz. izpisovanja. Pri ocenjevanju objektivnosti gradiva, iz katerega je nastajal SSKJ, in pri tem seveda tudi pri ocenjevanju raziskav, ki nastajajo na tej podlagi, se vedno znova kaže kot temeljna pomanjkljivost nem' gradivo preveriti vsaj na ravni banalnega seznama literature, iz katere je bilo izpisovano. Vendar ne glede na določene kritične pomisleke v

2 Vse štiri predhodne knjige so dopolnjene z izjemno skromnim obsegom gesel, dodanim zadnji knjigi SSKJ od str. 1031 do str. 1052. Sploh bi bila zanimiva analiza tega gradiva npr. vsaj s stališča zajetja strokovnega izrazja novih ali zelo hitro se razvijajočih področij (računalništvo, naravoslovne vede, znotraj humanistike jezikoslovje idr.)

3 O spreminjajočih se načelih zbiranja gradiva za slovar slovenskega jezika, kasneje knjižnega jezika, o prizadevanju za funkcijskozvrstno uravnoteženje tega gradiva nekako od zgodnji šestdesetih let naprej, ko se je pod vplivom domačih in tujih jezikoslovnih in jezikovni dejavnikov (kritika slovnice štirih avtorjev, radikalne kritike Slovenskega pravopisa iz 1962 leta, vpliv zlasti praškega funkcionalističnega strukturalizma idr.) dokončno izoblikoval slovarska zasnova, je kar nekaj napisanega.

zvezi s poimenovalnimi možnostmi, ki nam jih ponuja SSKJ, ostaja dejstvo, da do tega trenut' nimamo popolnejše leksikografsko urejene zbirke slovenske leksike⁴ oz. slovenskega slovarja; s tega vidika je upravičeno jemati njegovo gradivo kot vsaj okvirno podlago leksikoloških analiz.

- T. i. klasičnost SSKJ pa izvira predvsem iz njegove zasnove; ta temelji kot tako rekoč vsi slovarji tega časa,⁵ ki so imeli enake ali podobne ambicije – informirati o knjižnojezikovni leksiki in jo s knjižnojezikovnega stališča normirati –, na zopet »klasični« strukturalni predstavi jezikovnega fenomena.

21.2.1

Zastavlja se vprašanje, v kolikšni meri je SSKJ sledil pozitivni pleteršnikovski slovarski tradiciji v sicer bogati zgodovini našega slovarstva. Vprašanje je mogoče obravnavati s širšega jezikoslovnega oz. sploh kulturološkega vidika, zahvaljujoč Pleteršnikovemu ohranjenemu pismu Miklošiču (z dne 10. maja 1886, Sturm Schnabl 1991, 758), ko mu ta skuša pojasniti, zakaj slovar ne more iziti tako hitro, kot bi vsi želeli, pa tudi z vidika čisto konkretnih postopkov oz. faz, potrebnih za dokončno izdelavo posameznih slovarskih člankov in s tem seveda slovarja sploh. Obe prvini sta bili v slovenskem prostoru že razčlenjeni (Vidovič Muha 1994, 99–113; ista 1995, 459–469). Tu naj samo povzamemo temeljno spoznanje: Pleteršnik je v svojem slovarju izoblikoval leksikografske postopke, ki zagotavljajo temeljne prvine verodostojnosti slovarja, katerega zasnova temelji na predstavitvi aktualnega dokumentiranega jezikovnega gradiva, zbranega in vrednotenega tako z vidika jezikovnega trenutka nastajanja slovarja kot z vidika zgodovinske reprezentančnosti. SSKJ ohranja tovrstno tradicijo, vendar skladno s stopnjo evropskega jezikoslovnega razvoja in aktualnih potreb časa poudari z vidika knjižnojezikovnega standarda celokupnost najrazličnejših jezikovnih vlog in predvsem v tem smislu oblikuje tudi jezikovno reprezentančnost.

Katere so torej tiste prvine, po katerih se SSKJ v večji ali manjši meri loči od Pleteršnikovega slovarja? Skladno z aktualnim širšim, zlasti evropskim jezikoslovnim trenutkom je smiselno izpostaviti naslednje vidike, ki so vplivali na zasnovo:

- (a) aktualni evropski jezikovnozvrstni funkcionalizem, v šestdesetih letih še vedno v okviru strukturalizma, se pravi vezan na jezikovni sistem, kasneje, zlasti v osemdesetih letih ne samo v slovenskem prostoru, ampak tudi širše,

4 S pojmom leksika je seveda mišljen celotni slovar jezika, vse poimenoval ne možnosti, ki jih zajema – besede, stalne besedne zveze –, tiste torej, ki po govornem dejanju ne razpadejo, kot take so del slovarja, npr. *črni bor*, in kraticice – uslovarjene (leksikalizirane) besede, nastale iz krajsane besede ali (stalne) besedne zveze, npr. (pogovorno) *faks*, ev. *eldees(ovec)* ipd.

5 V petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja so nastajali na enaki ali podobni zasnovi moderni normativno-informativni razlagal ni slovarji knjižnih jezikov slovanskih narodov – poljski, ruski češki, slovaški, seveda tudi slovenski.

na dgrajevan s t. i. komunikacijskimi vlogami jezika. Tudi spoznanje o socialno- in funkcijskozvrstni členjenosti jezika, ki je bilo v slovenskem prostoru sicer prisotno, lahko rečemo, od zgodnjih tridesetih let – razprava B. Voduška *Za preureditev nazora o jeziku* izide 1932. leta, tako rekoč hkrati s Havránkovo evropeizacijo te teze v okviru praškega strukturalizma –, vendar nikakor ne sprejeto kot splošnoveljavno temeljno jezikoslovno načelo. Prvi preboj v smislu splošne veljavnosti te teze je napravil v zgodnjih šestdesetih letih šele SSKJ, ko je to spoznanje sprejel v svojo zasnovo in ko je seveda dokazal, da je to zasnovo v veliki meri sposoben tudi razmeroma dosledno uresničevati.

- (b) Razumevanje slovarskega pomena kot (slovarske) vrednosti; takšno razumevanje izpričuje konkretna zgradba slovarske razlage: ko gre za endogene lekseme, samostalnike in glagole, lahko rečemo, da je dosledno ubeseden v obliki podredne nestavčne besedne zveze z uvrščevalno pomensko sestavino v jedru in z razločevalnimi pomenskimi sestavinami v odvisnem delu. Tako se vzpostavljajo slovarske vrednosti – virtualne vsebinske (slovarskopomenske) povezave med posameznimi leksemi na ravni uvrščevalnih pomenskih sestavin istega pojmovnega polja, npr. *baker* → *kovina* → *snov* → *tista*, ki, in seveda znotraj pojmovnega polja, ki ga pokriva posamezna uvrščevalna pomenska sestavina, npr. *kovina* je uvrščevalna pomenska sestavina za *baker*, *železo*, *živo srebro* idr. Zaradi nenavajanja nekaterih podkategorialnih in kategorialnih slovarskih (slovničnih) lastnosti, kot sta podspola živosti in človeškosti, pri glagolu npr. usmerjenosti glagolskega dejanja – glagolske intence, površinsko realizirane v glagolski vezljivosti, pa so v SSKJ izgubljene nekatere njihove t. i. univerzalne pomenske sestavine.
- (c) Vnašanje nekaterih komunikacijskih in pragmatičnih jezikovnih prvin, se pravi okoliščin, nujno potrebnih za ustreznost rabe in s tem ustreznost razumevanja leksemov v besedilu. V okviru »klasične« zasnove slovarja, temelječe na predstavitvi leksike jezikovnega sistema, so seveda lahko uslovarjene le tiste komunikacijske lastnosti in le tiste pragmatične okoliščine, ki so vzorčne in kot take (virtualna) sestavina jezikovnega sistema.

Tako o slovarskem jezikovnozvrstnem funkcionalizmu, o slovarski slovnični obvestilnosti kot tudi o njegovih pomenoslovnih vprašanjih, najsi bo na ravni teorije ali konkretnih rešitev, je bilo že marsikaj napisanega. Posebnim znotraj- in zunajjezikovnim okoliščinam, nujno potrebnim za celovito predstavo referenčnega sveta določenih leksemov, pa se v slovenskem prostoru, kolikor mi je znano, doslej ni posvečala pozornost.⁶ In vendar gre – sodeč predvsem po tovrstnih pojasnilih

6 O okoliščinskih (pragmatičnih) prvinah, ki jih prinaša SSKJ, je sicer bila beseda v okviru mojega besedoslovnega seminarja 3. letnika slavistov in splošnih jezikoslovcev pod nekoliko poljudnim naslovom *Pragmatični pomen v SSKJ*.

v SSKJ, po eni strani za predstavitev mnogih vedenjskih vzorcev, lastnih nosilcem tega jezika, po drugi pa za pomembno informacijo o duhovni in materialni kulturi naroda, za pomemben politični in sploh družbeni dokument našega časa in prostora, ki je zlasti na politični ravni pa tudi na mnogih drugih segmentih življenja postal po letu 1991 samo zgodovinski spomin, vendar v glavnem še žive družbene zavesti. Tako ostaja popolnoma odprto vprašanje, v kolikšni meri se je SSKJ zavedal teh vprašanj, se pravi, v kolikšni meri jih je upošteval. V pričujočem prispevku jim bomo namenili nekaj pozornosti – predvsem z željo opozoriti na doslej zanemarjeno aktualnost SSKJ; seveda pa je za dokončni odgovor o tipološki, sploh pa gradivni razsežnosti uslovarjenih komunikacijskih vzorcev (z upoštevanjem pragmatičnih okoliščin) potrebna celovita obravnava tovrstnega gradiva z jasnimi teoretičnim pristopom. Kot rečeno, tokrat gre le za usmeritev pozornosti na izredno pomembno razsežnost obvestilnosti SSKJ.

21.2.2

V razmišljanje o uslovarjenih komunikacijskih in pragmatičnih prvinah jezika v tipu slovarja, kot je SSKJ, ki je zasnovno vezan na predstavitev (že) sistemiziranih poimenovalnih enot jezika, je smiselno pritegniti ambiciozni angleški slovar Collinsa Cobuilda (1997,¹1995), ki v celoti temelji na komunikacijski vlogi jezika. Slovar namreč predstavlja resen poskus ujeti (jezikovno) izraženo misel, se pravi tako namero tvorca besedila kot tudi (jezikovno) reakcijo naslovnika, ujeti torej smisel jezika z vidika njegove komunikacijske vloge. Pozornost zbuja že na platnicah zapisana obljuba, da gre za slovar »dejanske angleščine« (real English).

Lahko na kratko povzamemo: pri Collins-Cobuildovem slovarju gre za nov tip slovarstva, ki je pogojen z možnostjo računalniške obdelave velike, če se da, kar vse dostopne množice besedil: (angleški) računalniški korpus Banka angleščine (The Bank of English), na podlagi katerega je nastal omenjeni slovar, je lahko za predstavitev »dejanske angleščine« ponudil (1995. leta) 200 milijonov besed v vseh mogočih besedilnih in zunajbesedilnih okoliščinah njihove rabe. Računalniške zbirke besedil omogočajo torej popolnoma nov tip slovarskih zasnov oz. slovarjev z ambicijo, prek jezika prepoznavati vse kulturne, civilizacijske, ideološke idr. okoliščine, ki omogočajo jezikovni rabi biti učinkovita: »Govoreči izbirajo svoje namere in ta izbira se polašča jezika za njihove namere,« (Collins Cobuild 1997, xxxiv). Ker »različni jeziki prinašajo različne pragmatične strategije« (xxxiv), je učinkovitost posameznih jezikov pogojena s poznavanjem tudi različnosti teh, glede na različne jezike različnih strategij. Pragmatična kompetenca, se pravi »sposobnost učinkovite jezikovne rabe za izpolnitev namere in cilja«, je bistvo komunikacijske zasnove

slovarja. Po pričakovanju ostajajo do določene mere zunaj tovrstne slovarske zasnove zlasti znanstvena in umetnostna besedila.

Slovar tako ne prinaša več (slovarske) vrednosti svoje leksike – obeh omenjenih tipov virtualnih pomenskih povezav prek uvrščevalnih pomenskih sestavin-, ampak opis določenega denotata glede na predstavo o njem, izoblikovano na podlagi mnogih, v določenem trenutku po možnosti vseh zapisov njegove rabe. Stavčna oblika slovarskega pojasnila, lahko celo v Če/If-stavku podane najtipičnejše okoliščine pojavljanja predmetnosti, ohranja besedilno aktualne skladenjske kategorialne lastnosti, vendar npr. pri glagolu glede časa v obliki časovno nezaznamovanega sedanjika, in v tem smislu vendar ohranja distanco do konkretne besedilne aktualnosti, npr. *kava je vroča rjava pijača, ki jo naredite iz vroče vode, prelite po praženih in zmletih kavnih zrnih ali po pripravljnem kavnem prahu* (303); *soobstajati. Če neka stvar soobstaja z drugo, obstajata skupaj v istem času ali na istem prostoru. Lahko torej rečete, da dve stvari soobstajata* (303).

21.2.3

Kot rečeno, nas v zvezi s SSKJ zanima predvsem vprašanje, v kolikšni meri nepriemerljivo manjši obseg gradiva, na podlagi katerega so nastajali slovarji v predračunalniškem obdobju, se pravi v evropskem okviru pred osemdesetimi leti, omogoča posredovati podatke o komunikacijskem vidiku jezika, o (posebnih) okoliščinah jezikovne rabe. Glede na jezikovnosistemsko zasnovo teh slovarjev, v primeru SSKJ in njemu podobnih, ki so nastajali v petdesetih in šestdesetih letih zlasti v slovanskem svetu, torej tudi znotraj sistemsko omejenih na knjižni jezik (podsystem jezиковnega sistema), gre seveda, kot rečeno, za morebitni slovarski izraz samo tistih (pragmatično)komunikacijskih prvin, ki so postale neločljivi del jezиковnega sistema oz. njegove leksike.

Prvine SSKJ, ki opozarjajo na najrazličnejše okoliščine jezikovne rabe tako tistih leksemov, katerih razlaga ubeseduje slovarsko vrednost – gre za ubeseditev pomenskih sestavin (slovarskega) pomena –, kot tistih drugih, v SSKJ predstavljenih komunikacijsko, v obliki stavčno zgrajenih »razlag«,⁷ so t. i. pomenska kvalifikatorska pojasnila. Z drugimi besedami: pragmatičnojezikovni vidik v širšem, ne neposredno komunikacijskem smislu, je v SSKJ prek pomenskih kvalifikatorskih pojasnil mogoče iskati ob slovarski razlagi ali pa v tistih tipih razlag, ki pomen leksema ubesedujejo v obliki stavka – že po definiciji temeljne besedilne enote. Prepoznavnost tako izraženega pomena je torej vezana (tudi) na skladenjske (stavčne) kategorialne lastnosti. Sicer pa,

⁷ Že takoj na začetku velja opozoriti, da vse, kar ima v SSKJ stavčni tip »razlage«, ne posreduje nujno komunikacijskih prvin.

kot rečeno, gre za ubeseditev pomenov dveh različnih denotatov – stavek je skladen s predstavo od posameznega abstrahiranega govornega dogodka, nestavčna podredna besedna zveza s predstavo od posameznega abstrahirane predmetnosti oz. dejanj-skosti. Pomenska kvalifikatorska pojasnila se torej v SSKJ lahko najdejo »klasičnem« slovarskem ali komunikacijskem tipu razlage, vendar z delo različnima vlogama.

Če izhajamo iz pojma t. i. organizatorji diskurza (discourse organizers), katerimi se srečamo Collins-Cobuildovem slovarju, opredeljenim kot besede ali besedne zveze, ki pomagajo organizirati govor ali pisavo tako, da jo poslušal ali bralec lažje razume, potem bi do neke mere v tem smislu lahko razumeli le tista pomenska kvalifikatorska pojasnila, ki se razvrščajo ob (stavčna) pojasnila (uslovarjenih) govornih dogodkov; v obeh primerih gre namreč za poseg v potencialno besedilo v smislu njegove učinkovitosti. Pri pomenskih kvalifikatorskih pojasnilih, razvrščenih ob »klasične« slovarske lekseme s predmetnostnim in ne govornodejanskim denotatom, pa gre za pojasnilo leksema, da bi v potencialnem besedilu lahko obvestilno polno učinkoval; v primeru pomenskih kvalifikatorskih pojasnil gre dejansko za neposrednega ali posrednega označevalca potencialne besedilne realizacije.

Lahko torej povzamemo: v SSKJ je mogoče ločiti poleg slovarsko relevantnih slovničnih podatkov (slovničnih kvalifikatorjev) še dve drugi temeljni skupini, ki pojasnjujeta oz. dopolnjujeta slovarski ali besedilni denotat; gre konotativne (soznanomovalne) podatke, vezane na (jezikovno)zvrstne in stilne opredelitve, izražene s t. i. kvalifikatorji – označevalci, in okoliščinske (pragmatične) v najširšem smislu, izražene s pomenskimi kvalifikatorskimi pojasnili. Tako kot za slovnična kvalifikatorska pojasnila velja tudi za pomenska, da SSKJ ni predstavil niti njihovega seznama kaj šele njihove razvrstitve, najsi bo okviru pomenov ali vsaj gesel; tako lahko uporabnik Slovarja oz. morebitni raziskovalec te problematike odkriva njihovo rabo le po naključju; onemogočena preglednost tovrstnih informacij je tudi s stališča stroke nerazumljiva.⁸

21.3

Pri razmišljanju o komunikacijskem vidiku SSKJ velja usmeriti pozornost tako na stavčni tip slovarskih razlag, še posebej pa na t. i. pomenska kvalifikatorska pojasnila,⁹ zadnja se, kot rečeno, lahko pojavljajo ob eni ali drugi skupini

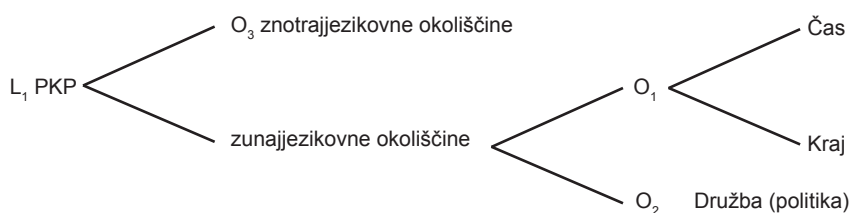
8 Ker sem bila sourednica Slovarja do izida 3. knjige, je lahko različnost pomenskih kvalifikatorskih pojasnil upoštevana le za ta čas, se pravi do vključno 3. knjige SSKJ (1979); tudi zato predstavljena tipologija ni popolna.

9 SSKJ (Uvod v SSKJ XXII) opredeljuje pojem *kvalifikatorsko pojasnilo* lingv. 'dogovorjena besedna zveza, ki natančneje opredeljuje pomen leksikaine enote ali njene sintaktične značilnosti'; na podlagi takšne opredelitve je torej mogoče ločiti pojma slovnično kvalifikatorsko pojasnilo in pomensko kvalifikatorsko pojasnilo, ki ju je uporabljal tudi slovarski kolektiv.

uslovarjenih poimenovanj, se pravi ob poimenovanjih govornih dogodkov ali ob »klasičnih« leksimih.

21.3.1

Zunajjezikovne okoliščine, navajane načeloma ob leksimih s slovarsko (pomenskosestavinsko) razlago, je vsaj v grobem mogoče ločiti nekako na tri skupine, lahko še s podskupinami. Med okoliščine prvega tipa (O_1) sodijo opredelitve kraja in časa, med okoliščine drugega tipa (O_2), tiste, ki so vezane na prepoznavanje družbenega in političnega vzdušja časa nastajanja Slovarja, okoliščine O_3 opozarjajo na različne znotrajjezikovne posebnosti leksema.

Legenda:

L₁ – leksem s pomenskosestavinsko (semsko) zgradbo

Slika 1: Pomenska kvalifikatorska pojasnila (PKP) – okoliščine

21.3.1.1

Krajevne okoliščine, ki prek leksike, sprejete v SSKJ, zaznamujejo slovenski pojmovni svet s prisotnostjo tujega pojmovnega sveta v njem. Glede na to, s čim opredeljujejo prostor, jih je mogoče ločiti na več skupin:

- (a) v določeni državi – teritorialna opredelitev –, ko gre predvsem za podatke o formalni, npr. družbeno-politični ureditvi te države, nosilcih funkcij v okviru takšne ureditve, npr. v Franciji *departma* 'velika upravna enota'; v Angliji *baronet* 'plemič /.../'; v stari Avstriji *glavarstvo* 'urad okrajnega ali okrožnega glavarja /.../'; v carski Rusiji in v Sovjetski zvezi *artel* 'zadružna organizacija različnih tipov'; v carski Rusiji *ataman* 'izvoljeni poveljnik kozaške vojske'; v carski Rusiji *zemstvo* 'organ krajevne samouprave'; v carski Rusiji in v Romuniji *bojar* 'visok plemič, plemiški veleposestnik'; v carski Rusiji *duma* 'državni zbor, skupščina'; v Angliji *lord* 'naslov za višjega plemiča'; zlasti v Angliji in Franciji *marki* 'plemič za stopnjo nižji od vojvode'; na Poljskem in v Ukrajini, nekdanja *bulava* 'okrašena palica kot znamenje hetmanske oblasti'; v

- nekaterih socialističnih državah *ohišnica* 'zemlja, ki jo ima zadružnik za osebno obdelavo';
- (b) v okolju določene države, etnije, lahko tudi širšega, duhovno povezanega prostora, zlasti ko gre za predstavitev prvin materialne ali duhovne kulture, različnih navad, vedenjskih vzorcev, tudi družbene strukturiranosti (ki presega določeno državo) ipd., npr. v angleškem in ameriškem okolju *barel* 'sodu podobna posoda različnih velikosti za tekočine ali razsuto blago'; v angleškem in ameriškem okolju *basketbal* 'košarka'; v ameriškem okolju *bos* 'šef, vodja'; zlasti v ameriškem okolju *farma* 'veliko kmetijsko posestvo, navadno specializirano'; zlasti v ameriškem okolju *linčati* 'ubiti krivca, osumljenca takoj, brez zakonitega sojenja': zlasti v ameriškem okolju *marihuana* 'močno mamilo iz indijske konoplje'; v ameriškem okolju *saloon* 'pivnica, gostilna'; v arabskem okolju *burnus* 'volneno ogrinjalo z oglavnico'; v azijskem okolju *jutra* 'okrogel, kupolast, narejen zlasti iz kož in klobučevine'; zlasti v azijskem in južnoameriškem okolju *piroga* 'preprost čoln iz enega debla'; v balkanskem okolju *čaršija* 'ulica ali trg s trgovskimi in obrtnimi lokali'; v balkanskem okolju *konak* 'nekaj dvorec, palača'; v angleškem okolju *milord* 'naslov za aristokrata, lorda'; v arabskem okolju *emir* 'visok plemič, knez', v arabskem okolju *emirat* 'področje, na katerem ima oblast emir'; *kalif* v arabskem okolju 'vladar, vladar', enako *šejk*, *šejkat*; v azijskem okolju *jurta* 'okrogel, kupolast šotor /.../'; v francoskem in ruskem okolju *bukinist* 'trgovec s starimi knjigami'; v indijskem in kitajskem okolju *palankin* 'zaprta nosilnica'; v orientalskem *arak* 'žgana pijača /.../'; v francoskem okolju *kokota* 'lahkoživa ženska, prostitutka iz višjih družbenih slojev';¹⁰ v ruskem okolju *balalajka* 'ljudsko glasbilo na tri strune'; v neameriškem okolju *jenki* 'Američan, zlasti pripadnik ameriških okupacijskih sil' idr.
- (c) pri prebivalcih določene, zlasti izumrle države, državne, etnične skupnosti, socialno, ideološko, kulturno ali kako drugače povezane skupnosti, npr. pri starih Germanih *marka* 'najmanjša teritorialna enota /.../'; pri starih Medijcih in Perzijcih *mag* 'svečenik, vedež'; pri starih Grkih in Rimljanih *abak* 'plošča za mehanično računanje'; pri starih Grkih *agon* 'tekmovanje v telesnih vajah ali umetnostih'; pri starih Rimljanih *bakanalijske* 'slavje v čast boga Bakha'; pri Keltih *bard* 'ljudski pesnik in pevec'; pri muslimanih *džamija* 'stavba, namenjena za verske obrede'; pri muslimanih *šejtan* 'zli duh'; knjiž., pri Indijancih *kamulet* 'okrašena pipa z dolgim, ravnim ustnikom, ki se uporablja zlasti ob sklepanju miru'; pri Malajcih *amok* 'stanje duševne razdraženosti, ki se stopnjuje v besnost in ubijalsko manijo'; pri Japoncih *barakiri* 'samomor s prerezanjem trebuha'; pri primitivnih ljudstvih *kopje* 'lesena palica /.../';

10 SSKJ torej ustrezno ločuje lastnosti, ki izvirajo iz določene družbene, politične, državne ureditve – tip v Franciji – od kulturnih lastnosti določenega okolja, ki ni nujno vezano npr. na državo, tip v francoskem okolju.

- (č) na določenem teritoriju (države, celine ipd.), npr. na amerškem severu *blizzard* 'mrzel veter, navadno s snežnimi meteži'.¹¹

21.3.1.2

Ob prebiranju pomenskih kvalifikatorskih pojasnil se ustvarja vtis, da so časovne okoliščine rabe katerega izmed leksemov kar natančno določene. Tako sodijo med časovne opredelitve leksemskega denotata naslednji podatki:

- (a) do kdaj (je npr. kaj trajalo); nekaj zgledov: do odprave tlačanstva *fevdalni gospod* '/.../' lastnik zemlje s podložniki; *gručak* '/.../' lastnik zemlje s podložniki', *polsvobodnjak* 'kmet, ki ni glede vseh stvari svoboden' idr.; do 1948 *estetika* 'tretji letnik filozofije', do 1945 *domovinska občina* 'občina, v katero je kdo pristojen /.../', *jetniški paznik* 'paznik v kaznilnici ali sodnem zaporu'; do 1946 *penge* 'madžarska denarna enota', v Sovjetski zvezi do 1946 *ljudski komisar* 'visok državni funkcionar /.../'; *jugoslovanstvo* do 1918 'ideja o združitvi jugoslovanskih narodov v skupno državo'; *borci za severno mejo* do 1918 'udeleženci bojev za priključitev Koroške in Štajerske k Jugoslaviji od 1918 do 1919';
- (b) kdaj (je npr. kaj bilo): med črkarsko pravdo *krevljica* 'metelčica', med narodnoosvobodilnim bojem *cankarjevec* 'borec Cankarjeve brigade'; zelo veliko je primerov brez natančnejše časovne opredelitve z *nekdaj*, npr. *bunda* 'težka suknja, navadno iz kožuhovine', (v povezavi s kje) *car* v nekaterih slovanskih državah, nekđaj 'vladar'; ob koncu 19. stoletja *katedrski socialist* 'pripadnik smeri, ki je /.../ uveljavljala teorije o reformah v buržoazni družbi'; po drugi svetovni vojni *cona A* 'Svobodnega tržaškega ozemlja'; pred drugo svetovno vojno *peta kolona* 'Nemci in pristaši nacizma, ki v nenemški državi podtalno delujejo za nacistične interese', prva leta po oktobrski revoluciji *vojni komunizem* 'strogi politični in gospodarski ukrepi'; prva leta po 1945 *did* 'dom igre in dela /.../'; v 19. stoletju *galop* 'zelo živahen ples s hitrimi poskoki', v fevdalizmu *desetina* 'podložniška dajatev desetega dela pridelka /.../'; v monarhističnih državah *apanaža* 'redni letni prejemki članov vladarske rodbine'; v nekaterih državah *cesar* 'vladar'; opisno časovno pojasnilo je določeno glede na kakšen pomemben zgodovinski, družbeni dogodek, npr. *bela garda* med narodnoosvobodilnim bojem 'protirevolucionarna organizacija v Sloveniji'; *domači izdajalec* slabš., med narodnoosvobodilnim bojem 'okupatorjev sodelavec'.
- (c) od kdaj do kdaj (je npr. bilo kaj): od 16. do začetka 20. stoletja *sveta inkvizicija* 'kongregacija pri apostolskem sedežu /.../', (velikokrat v povezavi s krajevnimi okoliščinami) v nemškem okolju, od 12. do 14. stoletja *minnesänger* 'pesnik in pevec ljubzenskih pesmi /.../.

11 Seveda pa je v SSKJ verjetno kar veliko primerov mešanja predstavljenih tipov; v tem smislu bi bilo potrebno pretestiti celotno gradivo.

V SSKJ je z letnicami zaznamovan samo čas prenehanja česa, tip *do kdaj* ali čas trajanja česa, tip *od kdaj – do kdaj*, ni pa časovno določen začetek česa, kar je vsaj v času nastajanja Slovarja še trajalo, tip *od kdaj*.

21.3.1.3

Poseben tip obveščanja o zunajjezikovnih okoliščinah kot sestavi leksema v SSKJ je vezan na družbeno-politične danosti tedanjega časa. Zlasti tem področju se kaže zgodovinskost SSKJ. Z osamosvojitvijo Slovenije nastalih pomembnih družbenih in političnih sprememb, ki se dotikajo tudi vrednostnega sistema v družbi, SSKJ ni mogel zajeti, saj je njegova zadnja knjiga izšla prav v prelomnem letu 1991. Tako SSKJ brez krajevne, časovne ali kakršnekoli drug opredelitve prinaša poimenovanja iz takratne jugoslovanske in s tem tudi slovenske družbene, politične, gospodarske realnosti, ki danes sodijo v naš neposredni zgodovinski spomin. Omejenost veljavnosti njihovega referenčnega sveta je raz vidna le posredno – z označevanjem idejnih ali ideoloških, gospodarskih o katerihkoli družbenih okoliščin, ki niso sodile v pojmovni svet takrat aktualnega slovenskega prostora.

Tako zaman iščemo kakršnokoli pojasnilo npr. v zvezi s *samoupravljanjem*, ki je 'samostojno neposredno ali posredno odločanje članov delovne ali kake druge skupnosti pri upravljanju skupnih zadev', *delavsko samoupravljanje* 'samostojno neposredno ali posredno odločanje članov delovne ali kake druge skupnosti pri upravljanju skupnih zadev', *družbeno samoupravljanje* 'odločanje članov delovne skupnosti pri upravljanju delovne organizacije', *organ samoupravljanja* 'samoupravni organ' oz. 'oseba ali telo, kateremu je po predpisih, statutu ali z drugim splošnim aktom zaupano neposredno upravljanje', *družbeni pravobranilec samoupravljanja* 'organ družbene skupnosti, ki skrbi za uresničevanje družbenega varstva samoupravnih pravic delovnih ljudi in družbene lastnine', šol. *samoupravljanje s temelji marksizma* 'učni predmet, pri katerem se poučujejo osnove samoupravljanja in marksizma'. Ti pojmi so obravnavani, kot da so samoumevna sestavina sveta nasploh.

Iz današnje izkušnje slovenskega prostora vzemimo primere, ki imajo SSKJ opredelitev v kapitalistični ekonomiki. Takšnih pomenskih leksikalnih enot je v SSKJ kar 74, med njimi npr. *bankir* 'lastnik banke', *igrati na borzi* 'špekulirati s padanjem in dviganjem cen', *borza dela* v stari Jugoslaviji 'urad za posredovanje dela', *delnica* 'vrednostni papir, ki izkazuje pravico do deleža pri glavnici in dobičku delniške družbe', *dividenda* 'del dobička delniške družbe, ki ga dobi delničar na posamezno delnico', *družba* 'podjetje z več solastniki ali delničarji',

holding 'družba, ki sama ne proizvaja, ampak si z nakupom delnic omogoča vpliv v določenih delniških družbah', *kapitalska družba* 'družba s kapitalom več lastnikov, ki se ukvarja s proizvodnjo, trgovino ali s finančnimi posli', *kartel* 'združenje enakih ali sorodnih podjetij za doseg monopolnega položaja na tržišču', *koncern* 'druženje pravno samostojnih podjetij, v katerem ima odločilen vpliv na poslovanje najmočnejša članica', *koncesija* 'dovoljenje države tuji trgovski ali industrijski družbi za opravljanje gospodarske dejavnosti na njenem področju', *konzorcij* 'začasno združenje dveh ali več industrialcev, podjetij, bank zaradi uspešnejšega (finančnega) poslovanja', *manager* 'vodilni uslužbenec podjetja; direktor, ravnatelj', *monopol* 'združenje podjetij, ki ima namen odpraviti medsebojno konkurenco', *multinacionalka* 'veliko podjetje, ki posluje v več državah' idr.; v kapitalizmu *buržoazija* 'ekonomsko in politično vladajoči razred, meščanstvo'; v meščanskodemokratskih državah *parlament* 'zakonodajno, politično predstavniško telo /.../, sestavljeno iz predstavnikov političnih strank'.¹² Primeri sami zase pričajo o aktualnosti sodobnega slovenskega trenutka.

K obveščanju SSKJ o zunajjezikovnih družbenih in širših okoliščinah v zvezi z leksemom sodijo seveda tudi tipi kot npr. jur. *besednik* v fevdalizmu 'nepoklicni zastopnik stranke na sodišču'; v fevdalizmu *činž* 'glavna podložniška dajatev od posestva zemljiškemu gosposdu' ipd.

21.3.1.4

Za kakršnokoli tipološko predstavitev okoliščin, označenih z O₃, bi bil potreben celovit(ejši) pregled gradiva. Tu naj samo omenimo nekaj možnosti.

- (a) Tvorec besedila vzpostavlja razmerje z vsebino določenega leksema v smislu omejitev ugotovitve s sklicevanjem
- (1) na avtorja, katerega pojme (spoznanja, ugotovitve) v svojem besedilu uporablja, npr. po Aristotelu *katarza* 'moralna sprostitve ob umetniškem delu /.../'; po Einsteinovi teoriji relativnosti *četrti dimenzija* 'čas';
 - (2) na načela, spoznanja določenih filozofskih šol oz. smeri, znanstvenih usmeritev, ideologij, verovanj ipd., npr. po jonski filozofiji *prasnov* 'snov, iz katere je nastal kozmos'; v antični filozofiji *logos* 'najvišji red, vrhovna zakonitost sveta'; v behaviorizmu *objektivna metoda* 'metoda, ki proučuje zunanje, javno preverljivo vedenje in ravnanje organizmov'; v cerkvenem pravu *ločitev* 'pri kateri zakonca pretrgata zakonsko skupnost, ostane ta pa v zakonski zvezi'; po nazoru starih Grkov *kaos* 'neizmeren prazen

¹² Zavedati se moramo časa nastajanja SSKJ – njegova 1. knjiga je izšla 1970, zadnja 1991 –, vseskozi v socialistični družbeni ureditvi.

prostor, iz katerega je nastal svet'; za kristjane *pogan* 'pripadnik vere, ki ne priznava Kristusa za boga'; za stare Grke in Rimljane *barbar* 'pripadnik neciviliziranih ljudstev'; v krščanskem okolju *krst* 'obred, s katerim se kdo sprejme med kristjane'; po ljudskem verovanju, npr. *ajdje* 'velikani, ki so živeli pred človeškim rodod', *divja jaga* 'truma duhov prednikov /.../'; v okultizmu *astralno telo* 'duhovni dvojnik fizičnega telesa'; po nacistični ideologiji *arijec* 'pripadnik (večvredne) arijske rase'; v muslimanskem okolju *minaret* 'stolp pri džamiji';

- (3) na krajevno določene okoliščine glede na njihove posebnosti s področja materialne, duhovne kulture, tip v češkem okolju *buhta* 'buhtelj' – prim. 3.1.1.(b).
- (b) Posebno obravnavo bi zaslužila pomenska kvalifikatorska pojasnila, ki seznanjajo uporabnika z enkratnimi okoliščinami rabe določenega leksema, npr. v zvezi z izbiro določene besedilne vrste kot pri cerkveni poroki *oklic* 'obvestilo nameravani poroki', pojavom določene besedilne vrste glede na obliko javljanja besedila, npr. tekst v oblačku pri stripu 'v liku ovalne oblike, navadno s koničastim delom, usmerjenim k ustom, glavi govoreče osebe'; do neke me sodi sem tip pri štetju let (npr.) v četrtem stoletju po Kristusu '/.../' po naše štetju'. Zlasti v tem okviru je problematika samo odprta, nedorečena.

21.3.2

Govorni dogodki v SSKJ kot določene oblike komunikacije so lahko razvidni že iz stavčnega pojasnila pomena, iz stavčno strukturirane »razlage načeloma gre za tipe kot (*Kdo 'govoreči' izraža/poudarja ipd. kaj (kako)*). Razlaga torej ne posreduje slovarskega pomena, (slovarske) vrednosti leksema, ampak namero tvorca besedila kaj povedati, tudi poudariti. V vseh primerih, ko SSKJ pojasnjuje, kaj človek s čim izraža, in ne kaj kaj pomeni, gre za izpostavitev komunikacijskega vidika leksema in s tem njegove pragmatične vloge, lahko posebej izpostavljene s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom. Komuniciranje je lahko nejezikovno ali jezikovno.

21.3.2.1

Za posredovanje pragmatičnih okoliščin nejezikovnega komuniciranja gre v SSKJ v primerih kot pri gladiatorskih igrah *cesar je obrnil palec navzdol* 'palcem dal znak za usmrnitev poraženega'; pri izražanju nesoglasja, zanikanja *odmajati z glavo*; v SSKJ bi v teh primerih pričakovali v kvalifikatorskem pojasnilu predstavitev oz. opis nejezikovne reakcije s komunikacijsko vrednostjo torej *odmajanje z glavo* 'izraža

nesoglasje, zanikanje'; podobno v primeru pri žrebanju s kovancem *cifra* 'obrat kovanca s številko navzgor', ustrežneje po metu kovanca *številka navzgor* '(kdo) izraža, da je (kdo drug) dobil/zgubil npr. stavo'

21.3.2.2

Pri jezikovnem komuniciranju gre lahko za vzpostavljanje razmer med tvorcem besedila in naslovnikom/govorečim in ogovorjenim, med tvorco besedila in besedilom samim tako glede izbire besedil ne vrste kot samih besedilnih prvin, oboje pa največkrat z upoštevanjem posebnih komunikacijskih okoliščin, izraženih s pomenskimi kvalifikatorskimi pojasnili.

21.3.2.2.1

Tvorec besedila vzpostavlja razmerje z naslovnikom – lahko skladu z upoštevanjem različnih okolij glede na narodnost oz. etnijo, družbeno kulturne ipd. danosti –, npr. v naslednjih oblikah:

- (a) nagovor, npr. kot nagovor *tovariš doktor*, kot nagovor *spoštovane gospe in gospodje*, lahko s hkratnim izražanjem spoštovanja, npr. v vljudnostnem nagovoru *blagorodn(i)* 'spoštovan(i), cenjen(i)' (blagorodni gospod); vljudnostni nagovor *blagorodje* 'spoštovani, cenjeni', spoštljivo *gospa* 'naslov za odraslo žensko'; pri tipu pojasnila v nagovoru v primeru kot *drag(i) (oče)*¹³ bi SSKJ moral opozoriti na vezanost na pisno besedilo – za razliko od prav tako nagovarjalnih tipov kot *angel moj*, (*dober dan*), *gospa*; v kmečkem okolju *boglonaj* 'izraža hvaležnost – pojasnilo v SSKJ je dejansko neustrezno; *boglonaj* ne izraža hvaležnosti, ampak pomeni 'hvala', seveda z upoštevanjem navedenih socialnih okoliščin;
- (b) nagovor z izražanjem npr. negativnega čustvenega razmerja – naslovnik je poimenovan s čustveno zaznamovanim izrazjem, npr. kot psovka *ti prekleta avša, je zavpil /.../*; kot psovka *molči, glista gosposka*.¹⁴
- (c) pozdrav ali kaj podobnega, npr. kot pozdrav *dober dan*; pomensko kvalifikatorsko pojasnilo kot pozdrav (npr.) pri slovesu bi pričakovali tudi pri *adijo, nasvidenje*, sedaj z razlago 'izraža pozdrav pri slovesu' ipd.

13 SSKJ na žalost ne loči med besedilno (ne)določnostjo (kakovostnih) pridevnikov in pridevniško vrstnostjo – med tipom npr. *solzen obraz: solzni kanal*; -i je namreč vrstno obrazilo v zvezah tipa *dragi oče* – navajanje zgleda pod kakovostnim pridevnikom *drag* ni upravičljivo.

14 Slovarska konotativnost je torej lahko vezana tudi na določene vsebine govornih dejanj.

21.3.2.2.2

Tvorec besedila izraža razmerje do vsebine besedila navadno prek naslovnika oz. kot reakcija na naslovnikove besede, dejanja idr. z uporabo posebnih leksemov, ki veljajo za kletev, na kar opozarja SSKJ s kvalifikatorskim pojasnilom kot kletvica, npr. kot kletvica *grom in strela naj ga udari /.../, hudič, o ti hudič ti! strela jasna* idr.,¹⁵ navadno v obliki stavčnih povedi izraženo zaničevanje, omalovaževanje, v SSKJ označeno npr. kot psovka *mandi (te) gleda*, ali kot kletvica *naj (ga) koklja brcne* ipd. ne sodi med psovke pa tudi med kletvice ne; v teh primerih bi bil potreben poseben, stavčno aktualiziran tip razlage kot (kdo 'tvorec besedila') izraža npr. omalovaževanje, zavračanje (naslovnika) ipd.

21.3.2.2.3

Z modifikacijo besedila glede na njegovo pomensko podstavo imamo opraviti v primerih:

- (a) ko gre za vedenje v javnosti, npr. kot opozorilo *kaditi prepovedano*;
- (b) ukaz, povelje, npr. kot povelje *roke v bok*; kot poziv *na boj*!; kot poziv pri pitju *do dna*!;
- (c) neposredno – v nagovoru – izraženega negativnega čustvenega razmerja tvorca besedila do potencialnega dejanja naslovnika, in sicer v obliki posledičnega priredja s predvidljivo propozicijo in zamolkom pomenskega jedra v posledičnem stavku; v SSKJ s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom grožnja *samo poskusi, pa boš videl*.

21.3.2.3

V SSKJ so lahko predvideni tudi besedilni vzorci, npr. v malih oglasih *iščem sobo, grem tudi za sestanovalca*; v malih oglasih *iščem sobo s souporabo kopalnice*; predvideni so deli besedila, npr. nekdanj, v naslovih knjig *Veseli dan ali Matiček se ženi*. Znotraj besedila je lahko predvideno, v katerih besedilnih vrstah oz. stalnih oblikah sporočanja se uporablja določen leksem (stalna besedna zveza), npr. v osmrtnicah *cvetje hvaležno odklanjamo*; lahko so predvideni tudi besedilni vzorci za določene zunajjezikovne okoliščine, npr. kot napis na nagrobniku *tukaj počiva XY*; kot napis na spominski plošči *tukaj se je rodil XY*. Za uporabo določenih leksemov v smislu (besedilnih) delov vzorca gre v primerih kot pristavek k imenu *doktor Ivan Prijatelj*. Pomenska kvalifikatorska pojasnila lahko opozarjajo tudi na vlogo ali mesto leksema v (potencialnem) besedilu, npr. kot del kolofona *natisnila tiskarna (Ljudske pravice)*; pri navajanju vira *ibidem /.../ 'prav tam'* idr.

¹⁵ SSKJ ne ločuje med pojmovnimi, kot so kletev, psovka, različni izrazi omalovaževanja, zaničevanja sogovornika. Škoda, da so v tudi v Nežmahovem delu (1997) ti pojmi ostali nedorečeni – predvsem zaradi nekakšne slovarske obravnave problematike, katere prepoznavnost oz. resnična obvestilna vrednost lahko zaživi šele v besedilu.

21.3.2.4

V pomenskih kvalifikatorskih pojasnilih SSKJ so predstavljene različne zunajjezikovne okoliščine, ki zahtevajo določeno jezikovno reakcijo; tako (po SSKJ) velja, da se (lahko) reče npr. ob kolcanju (*kolca se mi*) *le misli name*, ob nakupu vozovnice (*dve*)¹⁶ *karti (do Maribora)*, *prosim*, ob spominu na umrle *Bog bodi milosten njegovim dušam*, pri trkanju s kozarci *čin*, poziv pri pitju *eks* idr.

21.3.3

Skupino zase predstavljajo leksemi, katerih referenca z govornim dogodkom je lahko izražena ali zakrita. V prvem primeru imamo opraviti strukturiranimi frazemi; govorni dogodek, ki ga izražajo, je lahko celovit – frazemi so (lahko) besedila, to je tip pregovorov, rekov –, npr. *Vrana vrani ne izključe oči*, *O kresi se dan obesi*, ali delni, ko so sestavina besedila, npr. *V tem grmu tiči zajec*. S komunikacijskega vidika vsaj v tem okviru niso zanimivi

V primeru slovarske reference z zakritim govornim dogodkom je podoba teh leksemov besedna; gre predvsem za modifikacijski besedni vrsti (Vidovič Muha 1984), medmete in členke.¹⁷ Medmeti kot izraz (globinske) stavčno strukturirane povedi posredujejo celovit govorni dogodek, npr. *Au 'Zelo me je zbolelo'*, členki kot izraz (globinskega) stavčnega dela povedi, stavčnega modifikatorja izraženega stavka, delni (necelovit) govorni dogodek, npr. *Tudi sosed obira hruške* – Vsi obirajo hruške in sosed jih obira.

21.3.3.1

Glede na medmetno gradivo, ki ga prinaša SSKJ, je mogoče reči, da gre, s komunikacijskega vidika, za tri temeljne skupine,¹⁸ ki jih povezuje dejstvo, da kdo (človek) načeloma z različno modifikacijo – ne nujno s čisto (fonemsko) glasovno realizacijo, ki je vsaj izrazno pretežno enobesedna (izgovarja se z zvočnimi lastnostmi, značilnimi za izgovor ene besede) – obvešča

16 V SSKJ brez oklepaja – kot da je *dve* obvezna sestavina vzorca.

17 O tem, da so medmeti »v veliki meri besede stavki«, J. Toporišič (1976, 386), dejansko seveda (stavčne) povedi. – V poljski slovnici (Grammatyka Morfologia 1984, 30–31) beremo, da so medmeti lahko samostojno besedilo (30).

18 J. Toporišič (1976, 387–401) loči naslednje glavne pomenske skupine medmetov: (1) razpoloženski – »izražajo človekovo razpoloženje«, (2) posnemovalni »nekako posnemajo naravne šume in gibe« – iz zgledeov je razvidno, da gre za šume, zvoke, ki nastanejo pri gibih, (3) velelni – »velevajo ali prepovedujejo ali zapovedujejo« (387); k tej skupini so kasneje uvrščeni tudi vabni klici (400), ki so zunaj splošne opredelitve. – Mluvnice češtiny (1986, 2, 242–245) ločuje poleg čustvenih, kontaktnih in onomatopejskih medmetov še zlasti v zvezi s čustveno skupino t. i. presežnost – presežna skupina (249), temelječa med drugim tudi na zvočnem barvanju npr. iste povedi in s tem doseganju obvestilne razliknosti, npr. *A, ti si?* lahko glede na fonetične lastnosti izrazimo v smislu ravnodušnosti, razočaranja, navdušenja.

- (a) o lastnem čustvenem ali telesnem stanju, kot je npr. veselje, žalost, bolečina, (telesno ali duševno) ugodje, pa tudi zavrnitev ali pritrditev, dvom, želja po uresničitvi kakega dejanja v konkretnih govornih okoliščinah, npr. utišanje idr.; gre za razpoloženske medmeti;
- (b) o nameri z določenimi variantami izgovora glasovali glasovnih povezav uresničiti določeno namero v zvezi z živalmi, npr. privabiti žival, t. i. vabni klici, ali jo odgnati, ji ukazati določeno vedenje oz. gibanje; to skupino bi lahko imenovali namerni medmeti;
- (c) o tem, kakšne zvoke tvorijo živali – lahko glede na različno telesno počutje – ali pa tudi različne naprave, stroji ipd. Gre za človekov poseg, natančneje za človekovo interpretacijo zvokov, s tem seveda za njihovo prekvalifikacijo v glasovno gradivo in tako za semantizacijo oz. obvestilnost tega gradiva – kdo posnema glas živali/naprave. Pri tem tipu medmetov načeloma ne moremo govoriti o njihovi stilni vrednosti. Seveda se pojavlja vprašanje, katera oglašanja živali imajo svoj jezikovni (leksikalni) ustreznik. Zdi se, da gre predvsem za živali, s katerimi prihaja človek pogosto v stik, npr. nekatere divje živali (lisica, volk, zajec ipd.) oz. za tiste, ki živijo stalno v človekovi bližini, kot so to prav gotovo domače živali; to so posnemovalni (onomatopejski) medmeti.

S komunikacijskega vidika sta si blizu skupini (a) in (b), razpoloženski in namerni medmeti; skupina (c) poskuša antropomorfizirati »govorico« živali idr.; v tem smislu opravlja (prek človeka) vlogo »komunikacije« živali oz. celo nežive narave.

Stavčno zgrajene razlage medmetov so za predstavitev govornega dogodka lahko samozadostne ali pa morajo imeti obvezno predstavitev zunajjezikovnih okoliščin v obliki pomenskih kvalifikatorskih pojasnil. V prvem primeru ima razlaga obliko stavka z osebnim glagolom *izraziti* ali *posnemati* – *izraža*, *posnema*, pri čemer je vršilec dejanja (osebek) določen z dejstvom, da je že po naravi stvari – antropocentrični vidik medmetov – vedno *kdo*, torej človek. Vzorec z glagolom *izraziti*: Vd Glag_{os} Prisi_n Sam₄¹⁹ – (kdo) izraža kaj (kako) pri čemer Vd → kdo (človek), Glag_{os} → izraža, kaj → 'veselje, bolečino /.../' Prisi_n → z glasovi ← glasovno, npr. z *aj* '(kdo) izraža telesno bolečino', torej 'kdo izraža z (medmetom *aj*) telesno bolečino',²⁰ *jubuhu* '(kdo) izraža (z medmetom *jubuhu*) veselje, razigranost', *pub* '(kdo) izraža (z medmetom *pub*) zoprnost', *na* '(kdo) izraža (z medmetom *na*) presenečenost' ipd. Podobno glagolom *posnemati*, npr. *mu* 'posnema oglašanje goveda – (kdo) (z glasovoma *mu*) posnema oglašanje goveda',

19 19 Vd = vršilec dejanja, Glag_{os} = osebna glagolska oblika, Prisi_n = načinovni prislov, Sam₄, samostalnik v tožilniku.

20 Če torej želimo ohraniti pomensko korektnost, slovarske razlage ne smemo brati, kot da je geslo, v tem primeru *aj*, »vršilec dejanja« in seveda osebek.

pub '(kdo) posnema (z glasovi *pub*) puhanje', *ta* '(kdo) posnema (z glasovoma *ta*) zvok pri streljanju' ipd.

Pri namernih medmetih, se pravi vabnih klicih, velevanjih živalim ipd. morajo biti dane zunajjezikovne okoliščine; referenčni pomen je v obliki velebnega stavka, npr. *ta* klic psu 'pridi sem'; *muc* klic mački 'pridi sem';²¹ *kuš* klic psu 'tukaj ostani', *kec* klic mački 'beži, pojdi'; *geri* klic oslu 'naprej!'; *ks* klic psu 'napadi, zgrabi!'; *bijo* klic vprežni živini 'naprej!'; *bistabor* klic konju 'na levo!'; za vabljenje, v SSKJ s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom kot klic npr. perutnini, vendar ustrežneje s pojasnilom kot vabni klic npr. perutnini *cibe, cibe, na, na, na* ipd.

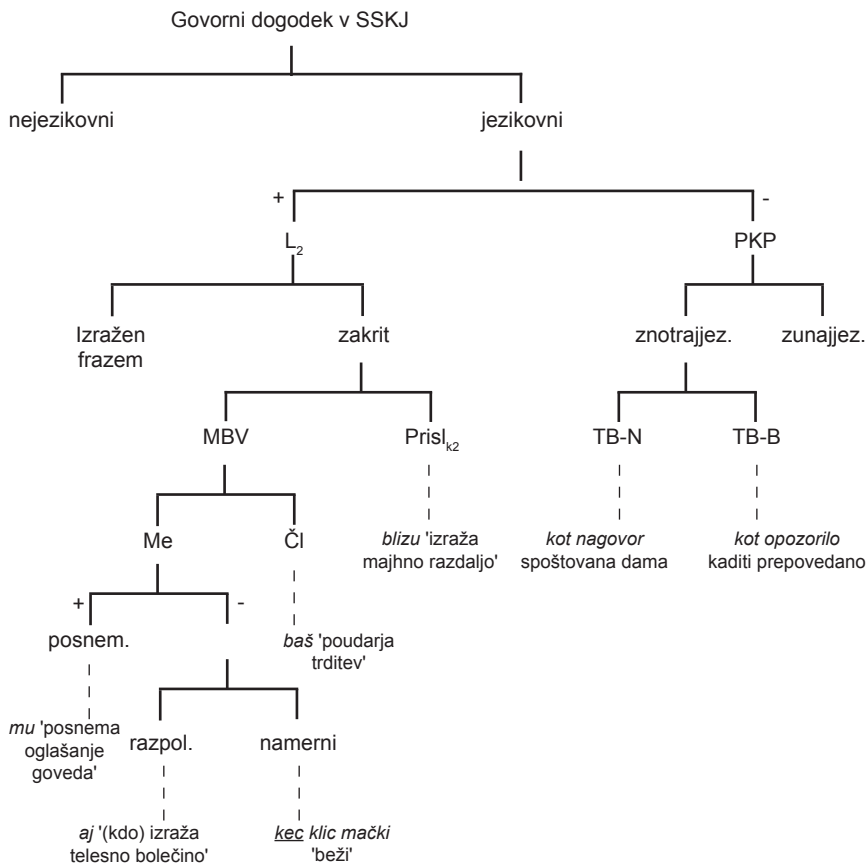
21.3.3.2

V zvezi s členki naj zaenkrat opozorimo samo na namero tvorca besedila, izraženo z razlagalnim vzorcem *kdo* – govoreči/tvorec besedila *poudarja* kaj. V SSKJ je uporabljana v primerih (nekaterih) členkov, v SSKJ označenih kar kot prislov, npr. *baš* (prislv.) 'poudarja trditev; prav, ravno' *baš to mi ugaja*. Poudarna (členkovna) vloga se lahko pojavlja pri (izvornih) pridevnikih ali prislovih; razvrščanje je temu ustrezno, se pravi ob jedrni samostalnik oz. glagol, npr. *bled* (prid., z oslajbljenim pomenom) 'poudarja pomen samostalnika, na katerega se veže'; *dejanski* (prid.) 'poudarja trditev' ipd.

21.3.3.3

Še posebej kritično in natančno bi bilo potrebno pretresti rabo »razlag«, ko gre za prislove. Je ta oblika res uporabljana samo v primerih, ko imamo opraviti z izražanjem krajevnih/časovnih okoliščin v zvezi z govorečim/tvorcem besedila oz. trenutkom govorjenja/nastajanja besedila, torej, ko je takšna raba res upravičljiva? Gre za primere kot *blizu* '(Kdo) izraža majhno razdaljo (od sebe)'; *tu* '(Kdo) izraža kraj, prostor, kjer on (govoreči) je, se nahaja'; *zgoraj* '(Kdo) izraža položaj, ki je od njega (govorečega) višje, ant. spodaj'; *zdaj* '(Kdo) izraža, da se dejanje godi v času, trenutku njegovega govorjenja' ipd.

21 SSKJ nima medmeta *muc* oz. zgled z medmetom (brez opozorila) navaja kar pri samostalniškem geslu *muc -a*.

Legenda:

L₂ – leksikalizirani govorni dogodek

PKP – pomensko kvalifikatorsko pojasnilo,

MBV – modifikacijski besedni vrsti

Prisl_{k2} – prislovi, pomensko vezani na govorni dogodek

TB-N – tvorec besedila – naslovnik

TB-B – tvorec besedila – besedilo

Me – medmeti

Čl – členki

posnem. – posnemovalni

razpol. – razpoloženjski

Slika 1: *Govorni dogodek v SSKJ*

21.4

Komunikacijski vidik, ki ga skupaj s pragmatičnimi okoliščinami prinaša SSKJ, je glede na povedano vsaj v grobem mogoče ločiti na uslovarjene, leksikalizirane govorne dogodke, vezane na določene okoliščine, v katerih se (načeloma/lahko)

realizirajo, na izraženo namero govorečega/tvorca besedila v zvezi s kakim govornim dogodkom in na leksikalizirane okoliščine, v katerih se pojavljajo določeni govorni dogodki.

Pri uslovarjenih govornih dogodkih gre za modifikacijski besedni vrsti (medmet in členek) in za krajevne prislove, katerih pomen določa govoreči/tvorec besedila ali trenutek govorjenja/tvorjenja besedila. Izražena namera govorečega/tvorca besedila se lahko uresničuje prek ogovorjenega/naslovnika, npr. kot nagovor *Spoštovani gospod*, prek besedila, lahko pri tipu pomenskih modifikacij povedi, npr. kot opozorilo, kot povelje ipd. za določitev zunajjezikovnih okoliščin, ki povzročajo neko govorno dejanje, gre v tipu kot ob kolcanju ipd.; sem verjetno lahko prištejemo tudi različne zunaj- in znotrajjezikovne okoliščine, v katerih se lahko pojavljajo različni besedilni vzorci ipd. SSKJ prinaša, kot smo videli, tudi nekatere načine nejezikovnega sporazumevanja.

S pričujočim razmišljanjem smo vprašanja komunikacijske in s tem povezane pragmatičnojezikovne obvestilnosti, ki jo prinaša SSKJ, samo odprli; med drugim tudi pregled pomenskih kvalifikatorskih pojasnil, če bo kdaj izdan, bo spodbudil celovitejšo tovrstno razčlenitev.

IV

Iz novejšje zgodovine slovenskega jezikoslovja

22 **Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja**

(*S poudarkom na Voduškovi razpravi iz leta 1932*)

(*Obdobja 14, 1994: Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi*)

22.1

Ugotavljanje strukturalističnih prvin v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja pomeni hkrati vsaj posredno razmejevanje dveh smeri znotraj tega jezikoslovja.

Skoraj v celoti prevladujoča, recimo ji tradicionalistična smer izhaja vsaj v svojem ambicioznejšem jedru predvsem iz mladogramatičnih načel, zlasti iz posameznosti, zgodovinskosti in razvojnosti, vse to tudi v povezavi z dialektologijo, pa tudi iz idealistične Vosslerjeve stilistike oziroma iz njegove predvsem na estetiki temelječe jezikovne filozofije. Seveda pa je v okviru splošne usmeritve slovenskega jezikoslovja obravnavanega časa skrajno tvegano govoriti o čistih teoretičnih podstavah, zlasti če upoštevamo celovitost njegove pojavnosti z vsemi prvinami populizma ipd. Ovrednotenje t. i. tradicionalizma v slovenskem jezikoslovju, tudi v razmerju do evropskih tokov zlasti druge polovice 19. in začetka 20. stoletja, je predvideno za posebno razpravo.

Aktualno evropsko in svetovno, zlasti strukturalno jezikoslovje je v slovenskem prostoru prve polovice 20. stoletja živelo v glavnem mimo splošno priznane in uveljavljene slovenske jezikoslovne, pa tudi širše intelektualne zavesti. Razumljivo je torej, da osebnosti, ki so bile pri nas s svojim celotnim opusom ali s posameznimi deli nosilci tega jezikoslovja, niso sodile v krog takratne slovenske jezikoslovne elite; predvsem po zaslugi drugega in drugačnega jezikoslovnega delovanja si je katera izmed njih, npr. A. Breznik, doma ustvarila jezikoslovno ime.

Tako menimo, da so del bolj ali manj zabrisane novejšje slovenske jezikoslovne zgodovine dela Radivoja Francisca Mikuša, dve razpravi Antona Breznika – iz 1908. leta o besednem redu v govoru in besedotvorna iz 1944. leta, monografija *Narečje vasi Sele na Rožu* iz 1939. leta Aleksandra V. Isačenka ter razprava Boža Voduška *Za preureditev nazora o jeziku* iz 1932. leta.

22.1.1

Radivoj Franciscus Mikuš je poskušal v drugi polovici štiridesetih in v začetku petdesetih let zanesti tudi v slovenski prostor ženevski funkcionalistični strukturalizem in

ameriški behaviorizem. Z razpravami zlasti o teoriji sintagme pa tudi s svojimi polemničnimi jezikoslovnimi kritikami predvsem na to temo v evropskih in svetovnih jezikoslovnih časopisih, kot so *Word, Lingua, Cahier Ferdinand Saussure, Voprosy jazykoznanija* idr., si je ustvaril vidno mesto med evropskimi strukturalističnimi jezikoslovci. V slovenskem prostoru se je pojavil 1952. leta,¹ ko je pri SAZU z odobritvijo Razreda za filološke in literarne vede izšla njegova polemična v francoščini pisana knjiga (z obsežnim povzetkom v slovenščini) pod naslovom *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* s podnaslovom *K sintagmatiki prof. A. Belića* (200 str.). Zaradi ostre kritike sintagmatske teorije vidnega srbskega jezikoslovca in predsednika srbske akademije znanosti A. Belića se mu je bil slovenski prostor tako rekoč prisiljen odpovedati.²

O delu R. F. Mikuša bo beseda drugje,³ tu naj poudarimo samo nekaj njegovih temeljnih ballyjevskih, pa tudi desaussurjevskih sintagmatskih načel.

Sintagma kot celota dveh dopolnjujočih se funkcij – identifikacijske in diferencialne – je razpoznavna lastnost vsakega jezika tako v njegovem izvornem in zgodovinskoro-zvojnem smislu kot tudi v smislu njegove moderne zgradbe. Izrazna podoba sintagme je nerelevantna z vseh treh omenjenih vidikov. Že t. i. sintetični stavek, ki je zaznamoval začetek človekovega govora (v smislu sposobnosti abstrakcije – mišljenja), je izražal t. i. prostorsko-časovni dogodek ne glede, recimo, na enobesednost njegovega izraza.⁴ »Na začetku je bil stavek,« parafrazira svetopisemski izrek R. F. Mikuš.

Takšno razumevanje bistva jezika je seveda povzročilo mnoge pomembne reinterpretacije njegovega delovanja.

Skladnja s svojima temeljnima razmerjema – podrednostjo in prirednostjo – prevzame mesto oblikoslovja in se tako premakne v središče jezikoslovnega zanimanja; problematika besednih vrst postane drugotna.

1 Vendar je že leta 1945 v Ljubljani v samozaložbi izšla njegova v srbohrvaščini (ekavska latinica) pisana knjižica pod naslovom *Šta je u stvari rečenica? Fragmenti iz teorije jezika i mišljenja*. 24 str.

2 R. F. Mikuš je 1958. leta doktoriral v Zagrebu pri profesorju Guberini s temo *Principi sintagmatike: Rasprava o sintagmatsko-strukturalnom jedinstvu čovječjeg govora*; 1959. leta je prevzel profesorsko mesto na zadrski Filozofski fakulteti. Od 1965. leta pa do upokojitve leta 1972 je bil profesor na univerzi v Lubumbashiju (Université Officielle du Congo). Umrli je v Ljubljani 1983. leta.

3 Kmalu po smrti R. F. Mikuša je v *Naših razgledih* (24. febr. 1984) izšel v prevodu J. Rotarja spominski članek, ki ga je napisal Mikušev zadrski kolega M. Kravar. – Ob desetletnici smrti je izšel v *KL Dela* (6. maja 1993. str. 13) članek A. Vidovič Muhe *Takšni in drugačni spomini na strukturalističnega jezikoslovca*, v katerem se med drugim vsaj do neke mere poskuša osvetliti dogajanje v trikotniku Ramovš – Belić – Mikuš; kot vir je uporabljeno delo J. Rotarja *Korespondenca med Franom Ramovšem in ALeksandrom Belićem* (Ljubljana: SAZU. 1990), 167 str., v zapuščini ohranjen zapis R. F. Mikuša o teh dogodkih, Ramovševo pojasnilo o uvrstitvi Mikuševe knjige med publikacije SAZU, dodano kot neke vrste priloga že natisnjeni Mikuševi knjigi. – Na mednarodnem simpoziju v Ljubljani 1990. leta ob stoletnici rojstva F. Ramovša je A. Vidovič Muha predstavila temo *Jezikoslovni profil R. F. Mikuša*; v tisku za SR 1994, 2–3 (Ramovšev zbornik), je razprava iste avtorice *O izvornu in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša*.

4 Že 1945. leta (gl. op. 1) je zapisal Mikuš, »da je rečenica lingvistički izraz pretstave događaja« (10).

Sintagmatsko (skladenjsko) je strukturirana tudi tvorjena in v določenem obsegu netvorjena beseda; t. i. avtomatizirana sintagma – stalna (frazološka) besedna zveza – je definirana kot funkcijska beseda s še (v različnem obsegu) razvidnim skladenjskim razmerjem.

Izpostavljenih je samo nekaj prvin Mikuševega strukturalizma, do določene mere zajetih tudi v njegovi publikaciji, ki jo je izdala SAZU.

22.1.2

Breznik je, kot rečeno, s stališča evropske aktualnosti napisal vsaj dve razpravi – eno na začetku svojega strokovnega oziroma znanstvenega dela in drugo na koncu, tik pred smrtjo 1944. leta.

22.1.2.1

Breznikovo delo o besednem redu v govoru iz 1908. leta⁵ zasluži posebno predstavitev, tu naj omenimo le nekaj dejstev. Z idejo o členitvi po aktualnosti, pri njem še ne poimenovano neposredno, vendarle pa ustrezno zajeto v interpretaciji pomena besedne stave, je vsaj za četrto stoletja prehitel teoretično predstavitev tega vprašanja v okviru praškega strukturalizma.

Upravičeno smo danes presenečeni nad Breznikovim poznavanjem takratnih aktualnih evropskih jezikoslovnih tokov in nad njegovim suverenim razpravljanjem o tako zahtevni problematiki, kot je besedni red. Dosledno loči, kot sam pravi, prosto in neprosto stavo; postavlja kriterije prosti stavi, ko ugotavlja, da je o njej mogoče govoriti tedaj, »kedar nimajo besede same po sebi nobene določene, stalne stave, temuč jim jo določa vsakokratni pomen stavka« (222); ali da je iz »stavka mogoče določiti besedam le obliko, ne pa stave« (224); da se da stava besed, če je prosta, določati le v »samostojnem govornem odstavku [...], ker je celota besedne oblike stavek, celota besed ne stave pa govorni odstavek« (224); da je poudarjena beseda »ona, ktera podaja jedro stavkovega pripovedovanja« (227); tudi glede na kasnejše izrazje ustrezno poimenuje poudarjeni del – jedro – in ga tako loči od ostalega; čisto strukturalistično glede na funkcijo poudarja, da je lahko že beseda stavek in stavek samostojni govorni odstavek.

5 Anton Breznik, *Besedni red v govoru*, Dom in svet 21 (1908), str. 222–230, 258–267; J. Toporišič je uvrstil razpravo med Breznikova izbrana dela (Jezikoslovne razprave, Ljubljana: SM, 1982), str. 233–255, aktualiziral pa jo je s tem, da jo je kot vir uporabil v svoji *Slovenski slovnici* (Maribor: Obzorja, 1976), v poglavju *Besedni in stavčni red*, str. 532–543, navedena na str. 545; v svoji *Novi slovenski skladnji* (Ljubljana: DZS, 1982) je pod poglavjem *Določitev povedi po aktualnosti*, str. 286–295, ohranil Breznikov zglede Trdinove pravljice *Rajska ptica* za pomembnostno členitev besedila. Prim. tudi A. Vidovič Muha, *Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu*, SR 1993, str. 497–509.

Brez zadržkov se kritično loteva jezikoslovcev, kot so Adelung, Delbrück, Berneker idr., ki niso dojeli bistva besednega reda, ga določali v okviru stavka in mu tako odvzeli njegovo pomensko funkcijo. Tudi domača slovničarska tradicija, npr. v Janetič-Sketovi slovnici, ostaja ves čas na takšnih zgrešenih predpostavkah, znanih, kot pravi Breznik, že od Aristotela dalje.

Sicer pa so bila vprašanja besednega reda aktualna v tretji četrtini 19. stoletja zlasti v okviru evropskega psiholingvizma; W. Mathesius omenja,⁶ da je na ta problem že 1855. leta opozoril francoski jezikoslovec H. Weil, intenzivno pa so se z njim ukvarjali zlasti jezikoslovci in psihologi, zbrani okrog časopisa *Zeitschrift für Völkerpsychologie*.

Sedemindvajset letni Breznik, tudi graški študent, je bil torej tako rekoč sredi evropskega jezikoslovnega dogajanja, sposoben ga je bil celo ustvarjalno aplicirati na slovensko gradivo; njegov zgled členitve po aktualnosti, vezan na Trdinovo pravljico *Rajska ptica*, je bil, kot rečeno, brez spremembe uporabljen v Toporišičevi *Novi slovenski skladnji*.⁷ Primernost pravljичnega gradiva za vzorec besedilne členitve po aktualnosti potrjuje – vsaj posredno – z izbiro takšnega vzorčnega gradiva teoretik tega jezikoslovnega področja W. Mathesius, katerega temeljna dela o obravnavanem vprašanju segajo v trideseta leta, sam problem pa je nakazal nekako hkrati z Breznikom 1907. leta v publikaciji Češke akademije znanosti. Od njega izvira tudi strokovni izraz členitev po aktualnosti.

In kolikšen vpliv so tedaj imela Breznikova spoznanja na slovenski prostor? Na teoretični ravni kaže, da nikakršnega – na njegovo razpravo ni z ustreznim poznavanjem problematike nihče reagiral⁸ – na praktičnouporabni pa tako rekoč zanemarljivo majhnega.

Že v svoji najboljši slovnici iz 1916. leta je omejil Breznik ta vprašanja na šest strani in jih postavil na konec slovnice pred dodatek o t. i. stihotvorstvu. V slovnici iz 1934. leta je problematika še bolj skržena – obravnavana na koncu na niti ne treh straneh, vendar še vedno strokovno korektna. V Slovenski slovnici štirih avtorjev iz 1956. leta so vprašanja besednega reda zajeta na treh straneh, ohranjen je tudi Breznikov zgled členitve, pravljica *Rajska ptica*, govor je o t. i. prosti stavi, vendar pa vprašanja niso ustrezno razumljena, saj je pojem Breznikovega govornega odstavka potisnjen na obrobje, čeprav je za besedni red ključnega pomena; stavek postane spet okvir, v katerem se giblje vse, kar se nanaša na besedni red.

6 *O takzvaném aktuálním členění*, v: Vilém Mathesius, *Jazyk, kultura a slovesnost* (Praha, 1982), str. 174–179 (1. objava 1939).

7 Gl. op. 5.

8 Prim. S. Škrabec, *Cvetje Z vertov sv. Franciška 25* (Gorica, 1908), 10 a-c; kaže, da Škrabec Breznikove razprave ni ustrezno dojel, saj dvomi, »da se bo nauk o odvisnosti besednega reda od pričakovanega in nepričakovanega stavčnega povdarka [...] dal vzdržlati« (10 c).

22.1.2.2

Breznikova besedotvorna razprava *Zloženke v slovenščini*, objavljena 1944. leta v *Razpravah AZU II* (str. 55–76),⁹ je jezikoslovno že razčlenjena.¹⁰ Tu naj poudarimo le, da pomeni to Breznikovo delo v slovenskem prostoru prvo eksplicitno in dosledno skladenjsko interpretacijo in tudi sistemizacijo dela tvorjenk – zloženk. V bistvu gre za neke vrste predhodnico besedotvorne teorije, ki jo je leta 1946 objavil W. Doroszewski pod naslovom *Kategorie słowotwórcze*.¹¹ Lahko naredimo še korak nazaj in jo povežemo s sintagmatskim (skladenjskim) razumevanjem tvorjenk v ženevski strukturalistični šoli, interpretirani, kot smo videli, v delih R. F. Mikuša.

Že leta 1944 je torej Breznik uporabil čisto strukturalno metodo – brez pretvorbe (transformacije) – za klasifikacijo zloženk: glede na (zakrito) skladenjsko podstavo jih je ločil na glagolske in neglagolske, prve pa na podlagi njihove stavčne zgradbe na osebkeve – *drvošek*, predmetne – *konjeder*, in prislovne – *grdogled*, *uholaz*; neglagolske je ločil na podredne – *beloglav*, in priredne *rdeče-bel*.

Bajčevo besedotvorje iz petdesetih let, kot je bilo že ugotovljeno, pomeni zastranitev v smislu Breznikovega strukturalnega razumevanja skladnje, tudi kot temeljne besedotvorne prvine.

22.1.3

Leta 1939 je Znanstveno društvo v Ljubljani izdalo monografijo imenitnega jezikoslovca A. V. Isačenka,¹² učenca med drugim tudi praškega strukturalista fonologa N. Trubeckoja, *Narečje vasi Sele na Rožu* (149 str.). Ne da bi se spuščali v kritično interpretacijo konkretnih Isačenkovih razčlenitev – za to so pač poklicani dialektologi – se nam zdi potrebno izpostaviti vsaj nekaj stališč, ki so bila zunaj tedaj uveljavljene slovenske jezikoslovne metodologije; kot teoretično-metodološka podlaga so predstavljena v prvem poglavju pa tudi v povzetku:

- Že v definicijo narečja (dialekta) je pritegnjena poleg jezikovnih značilnosti tudi njegova »posebn[a] funkcij[a]« (5), zlasti v razmerju do knjižnega jezika; gre kot pravi Isačenko, za »važno socialno omejitev narečja [...] tudi v

9 Tudi to razpravo je J. Toporišič uvrstil med izbrana dela A. Breznika (gl. op. 5), str. 315–335.

10 Prim. A. Vidovič Muha, *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk* (Ljubljana, 1988), str. 40–43.

11 V zb. *Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* 39 (Warszawa, 1946), str. 20–42.

12 Na nujnost upoštevanja Isačenkove monografije pri obravnavi zgodnjega slovenskega strukturalizma je na mednarodnem simpoziju *Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* v Ljubljani junija 1992. leta upravičeno opozorila B. Pogorelec – *K strukturalnojezikoslovni misli na Slovenskem* je prispeval tudi L. Tesnière – o tem M. Orožen, *Le consonantisme de Ramovš dans l'optique structuraliste de Tesnière, Evropski in slovenski jezikoslovec Lucien Tesnière 1893–1993: Povzetki znanstvenih prispevkov, Mednarodni simpozij v počastitev 100-letnice rojstva Luciena Tesnière* (Ljubljana: Filozofska fakulteta, 18.–20. novembra 1993).

primerjavi z drugimi višjimi jezikovnimi plastmi« (6). Ugotavlja definicijsko vezanost narečja na govorni prenosnik, njegov izmik »plast[em] istega jezika«, normiranim »pod umetnimi vplivi« (5). Razmišljanje temelji torej na praški jezikovnozvrstni teoriji.

- Natančno se ločuje med (jezikovno) diahronijo in sinhronijo, se pravi med zgodovinskorazvojno metodo in sočasno sistemsko; Isačenko ugotavlja, da si lahko izberemo »historično metodo ali pa [...] vzamemo za podlago svojih raziskav glasovni sistem sam in postavimo kot kriterij za grupacijo narečij vsako ne skladje v tem in tem glasovnem sistemu« (7). Njegovo vrednostno razmerje do zgodovinskorazvojne metodologije – vsaj v zvezi z določenimi jezikovnimi okoliščinami – narečno koeksistenco – je razvidno iz stališča, da »dokler grupiram koeksistentne sosedne dialekte po diahroničnih, torej historičnih posebnostih, klasifikacija neizogibno bolj ali manj prisiljena in izumetničena« (8), in dalje,

[č]e pa ne izhajamo iz zgodovine posameznega glasu, ampak se oziramo na celotni glasovni sistem, dobimo docela drugačne rezultate. Najprej strnemo vsa tista narečja, ki imajo danes identično intonacijsko strukturo. Potem grupiramo tista narečja, ki imajo enake vokalne in konzonantske siste (8–9).

Sledijo nadaljnji metodološki napotki, povzeti v spoznanju, da če »dosledno načelno razlikujemo med etimološkimi in fonološkimi, to se pravi, med historično nastalimi in današnjimi obstoječimi glasovnimi razlikami, dobimo tudi kartografsko docela različne rezultate« (9).

- Pri definiranju koroških slovenskih narečij je uporabljeno de Saussurjevo nasprotje med sistemom in govorom: »Te tako izrazite, a pomena ne izražajoče značilnosti naših dialektov [stavkovna melodija, ritmika, tempo govora, intonacij in tisti elementi, ki jih fonetika pripisuje artikulacijski bazi, str. 10] ne spadajo, govorimo z de Saussurom, k 'jeziku' (langue), pač pa h 'govorici' (parole)« (11). In še za tisti čas zelo aktualna dihotomna opredelitev slovenske koroščine: »Po Bühlerjevi terminologiji nimajo te značilnosti nobene 'prikazne funkcije' (Darstellungsfunktion), in spadajo med tiste glasovne pojave, ki jih K. Bühler označuje kot 'apelske funkcije' (Apellfunktion)« (11).¹³
- Kot metodološko načelo, ki naj bi vendarle tudi na segmentni ravni pripeljal do določene opredelitve slovenskih narečij na Koroškem, je uvedeno izločanje oziroma »karakteriz[acija] z vrsto negativnih značilnosti« (11). Gre za princip, ki ga je na ravni fonologije definiral praški strukturalizem.
- Poudarjena je pomembnost sociološkega vidika pri raziskovanju narečij; za koroška narečja meni Isačenko, da je dalo »[d]olgotrajno sožitje Slovencev

13 Delo K. Bühlerja *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache* je izšlo 1934. leta (v Jeni).

z Nemci [...] tem obmejnim narečjem svojevrstno lice, tako da se koroška slovenščina brez zveze s koroškimi nemškimi narečji ne da uspešno raziskovati« (9).

Prvine ženevskega, zlasti pa praškega strukturalizma s svojim pojmovno-terminološkim aparatom so bile torej tudi prek Isačenka ali še posebej prek njega navzoče v slovenskem prostoru že ob koncu tridesetih let.

22.1.4

Naše tokratno osrednje zanimanje je vezano na Boža Voduška oziroma njegovo razpravo *Za preureditev nazora o jeziku*, objavljeno v reviji Krog 1932–33 (str. 66–76), v času torej, ko sta se ženevski in praški strukturalizem kot izoblikovani jezikoslovni smeri predstavila Evropi. Leta 1929 je Praški lingvistični krožek nastopil s svojimi tezami, objavljenimi za prvi mednarodni lingvistični kongres v prvih dveh zvezkih *Travaux de Cercle linguistique de Prague*. Z začetkom izhajanja časopisa *Language* leta 1925 se nekako dokončno izoblikuje tudi ženevska strukturalistična šola; temeljno de Saussurjevo delo dograjuje zlasti Charles Bally s svojimi splošnimi jezikovnoteoretičnimi tezami o razvoju in delovanju jezika. Zdi se, da je tudi ženevska šola z de Saussurjem in Ballyjem tista, katere sledove lahko najdemo v omenjeni imenitni Voduškovi razpravi.

Nekatere teze iz razprave B. Voduška, zlasti splošnojezikoslovne, npr. interpretacije o izvoru jezika, o njegovi desausurjevski členjenosti na govor in sistem, o glagolskosti ali samostalniškosti jezikovnega izraza, o zvrstni oziroma, kot pravi Vodušek v skladu praško teorijo, o stilni/stilski jezikovni členjenosti, pa tudi izrazito kritično razmerje do t. i. tradicionalne slovnice, sodijo med temeljna področja, s katerimi se je dobrih deset let kasneje intenzivno ukvarjal tudi R. F. Mikuš. Njuna stališča do omenjenih in morda še katerih drugih problemov dajejo slutiti, da sta oba zajemala tudi iz evropskega strukturalizma, zlasti iz ženevske, Vodušek verjetno tudi iz praške šole; v razmeroma obsežnem Mikuševem jezikoslovnem opusu je to lepo razvidno iz avtorjevega citiranja, kar seveda posredno vzpostavlja vire tudi za Voduškovo bolj programsko kot strogo jezikoslovnoanalitično zasnovano razpravo.

Sicer pa lahko rečemo, da je Voduškova razprava *Za preureditev nazora o jeziku* nekako dvodelna: čisto teoretični jezikovni problemi se navezujejo na splošne jezikovnonormativne, vendar v veliki meri aplicirane na slovenski jezik, njegovo zgodovino in razvojne možnosti; zlasti v zvezi s knjižnim jezikom gre tudi za predstavitev programskih smernic.

22.1.4.1

V okvir teoretičnih razglabljanj sodijo:

- poskusi definiranja jezika, s čimer je povezana, izhajajoč iz humboldtovskega principa jezikovne vloge, tudi definicija naroda;
- vprašanja jezikovnega izvora, na kar je mogoče do neke mere pri Vodušku nasloniti delitev jezika na sistem in govor, če uporabimo za čas nastanka razprave aktualna desaussurjevska pojma;
- do neke mere tudi problemi okrog samostalniškosti – nominalnosti, pa tudi procesa, se pravi nominalizacije, ali glagolskosti – verbalnosti jezika;
- vprašanja funkcijske in socialnozvrstne jezikovne razslojenosti – pri Vodušku lahko vprašanja t. i. stilov, čeprav pojem stil uporablja tudi v pomenu izrazne izbirnosti v okviru posamezne zvrsti;
- vprašanja jezikovne dinamičnosti, kar se vključuje v pojem Mathesiusove prožne jezikovne stabilnosti, in morda še kaj.

22.1.4.1.1

Jezik skuša Vodušek definirati vsaj s treh vidikov – s strukturainega, ontološkega in sociološkega.

Glede na zgradbo je jezik po Vodušku »sestav besedi« – torej sestav, sistem, ne naključni in zato nepredvidljivi zbir poimenovanj niti ne poimenovanja sama. Aktualizacijo tega spoznanja pomeni kasnejša Mikuševa teza, da je – po Ballyju – temeljna prvina jezika besedna zveza kot funkcionalna celota.

Jezik pa pomeni Vodušku tudi razpoznavno človeško lastnost, zavest o sebi in drugem. Je plod človeške kulture in, kot rečeno, ne morda »skladišče izrazov, pripetih na že izdelane logične pojme« (70); po Ballyju razume torej Vodušek jezik vzročno-posledično glede na mišljenje. Hkrati pa je seveda jezik tudi temeljni družbeni pojav, ki definira narod – po Humboldt – kot zgodovinsko in krajevno določeno družbeno enoto. Socialna vloga jezika pri Slovencih – poudarja Vodušek – pa je še dodatna, saj pogojuje narodno zavest; ta je nastala šele iz zavesti skupnega jezika; drugače rečeno: usoda slovenskega jezika pogojuje usodo naroda in obratno.

Predvsem iz družbene vloge jezika izhaja tudi temeljna Voduškova kritika stališča naših slovničarjev in jezikoslovcev zlasti druge polovice 19. stoletja, ki so jezik pojmovali kot »čist[o] racionaln[o] tvorb[o]« (69), odtujeno od kulturnih, zgodovinskih in sploh družbenih okoliščin, kar je imelo za posledico razglašanje

splošnoveljavno tisto, kar je bilo rezultat posebnih družbenih okoliščin; tako je lahko postala t. i. kmečka govorica merilo jezikovne ustreznosti.

Če povzamemo: za Voduška je jezik »produkt najrazličnejših socialnih, kulturnih, gospodarskih in individualno psiholoških okoliščin [...], ni kasnejši od pojma, temveč je zgodovinsko razvojno z njim najtesneje zvezan« (70).

22.1.4.1.2

Voduškovo stališče glede jezikovnega razvoja je vezano med drugim tu na pojmovanje razmerja med glagolskim in samostalniškim načinom izražanja, vprašanje je splošnojezikovno in ne morda specifično slovensko, meni Vodušek.

O tem razmerju je kasneje premišljal tudi R. F. Mikuš in ga reševal v skladu z Saussurjevo teorijo, po kateri je bilo tudi prvotno človekovo sporočilo vedno stavčno – osebkovo-povedkovo, skladno z izražanjem celovitega prostorsko-časovnega dogodka.

Izhajajoč iz stavka kot temeljne govorne enote razume Mikuš jezikoslovno razhajanje glede imenskosti (nominalnosti) ali glagolskosti (verbalnosti) govora za čisto metafiziko, ki ji je tuje spoznanje, da eno brez drugega ne obstaja. Kot smo že omenili, postane v okviru takšne jezikovnoteoretične podlage tudi vprašanje besednih vrst jezikoslovno drugotno: Mikuš jih, skladno z Ballyjem, pojmuje kot »okamenele funkcije« stavčnih členov, sčasoma prekrite z debelo plastjo formalnih elementov – morfologijo, vendar pa z ohranjeno sposobnostjo prehajanja ene v drugo. Vodušek v tem okviru ugotavlja, da je morfologija kot plast formalnih elementov, ki spremlja besedne vrste, v razvitih – po Vodušku t. i. analitičnih jezikih – minimalna.

22.1.4.1.3

Pri interpretaciji razmerja med samostalniškim in glagolskim načinom izražanja ni Vodušek posegel v izvorno strukturiranost človeškega govora, razen morda s splošno ugotovitvijo, da je vsak primitivni jezik sintetični. Vodušek se tudi ni ustavljal ob funkcijah obeh besednih vrst, npr. v okviru t. i. sintetičnega stavka, ampak se je po nekoliko naviziranem komentiranju glagola kot čustvene jezikovne kategorije in samostalnika kot njegove razumske protiuteži spustil na interpretacijo, lastnosti posameznih funkcijskih zvrsti – stilov, kakor jih je imenoval.

Tako ugotavlja za znanstveni jezik, ki ga definira, kot pravi, visoka stopnja racionalnosti, vezanost na nominalno izražanje, umetnostni jezik pa določa verbalnost.

Raziskave znanstvenega jezika podpirajo njegovo tezo v smislu imenskosti zlasti kot posledice poimenjanja ali – z drugo besedo – kot posledice manjše relevantnosti stavčnih (glagolskih) kategorij, zlasti časa in naklona. V okviru glagolskosti oziroma samostalniškosti je zanimiva Voduškova teza, da je izražanje dejanja s predložnim samostalnikom značilno za zelo razvite jezike; t. i. zloženi povedek kaže gotovo na večjo analitičnost jezika, saj sta slovnična in pomen ska funkcija povedka izrazno ločeni.

22.1.4.1.4

Funkcijskozvrstno členjenost jezika Vodušek smiselno veže tudi na socialne zvrsti. Odsotnost znanstvenega jezika v okviru neknjižnih socialnih zvrsti, npr. narečij, vpliva na njihovo manjšo abstraktnost oziroma manjšo racionalnost posledica tega je glagolskost oziroma verbalnost izraza. Tu pride Vodušek do zanimive ugotovitve, da je za naše jezikoslovce, ki vidijo moč slovenskega jezika v glagolu, značilna skromnost njihovega strokovnega oziroma znanstvenega dela, saj jih miselno in seveda izrazno določa še vedno njihovo jezikovno poreklo – narečje.

Sicer pa Vodušek pri socialnozvrstni členjenosti ne ostaja samo pri delitvi jezika na knjižni jezik in narečja, ampak loči več govorjenih jezikov – govoric, kot jim sam pravi; izpostavlja npr. jezik različnih stanov in poklicev, kar bi v glavnem usrezalo praškostrukturnemu pojmu interesnih govoric.

V zvezi s knjižnim jezikom je temeljna Voduškova opredelitev skladna z de-saussurjevsko: knjižni jezik je »organiziran sistem [...], obvezen za določeno socialno ali politično skupnost« (71); je zapletena zgodovinska in kulturna tvorba, zato »je drugotna oblika, le govorjeni jezik [pri Vodušku največkrat imenovan ljudska govorica] je prvotna« (71). Kljub temu, pravi Vodušek, da je knjižni jezik lahko tudi govorjeni, ohrani v vsakem primeru svoj drugotni značaj; prav zato je nujna ločitev knjižnega jezika, ki je, kot rečeno, umetno oziroma zavestno ustvarjen prav na podlagi govorjenega jezika, od tega govorjenega jezika samega.

22.1.4.1.5

Dinamiko jezikovnega razvoja ali prožnost jezikovne stabilnosti, kakor bi pojav imenoval W. Mathesius, pogojuje Vodušek z neprestanim tvornim stikom med govorjenim oziroma ljudskim jezikom in njegovo knjižno tvorbo; če je ta naravna zveza prekinjena, jezik izgublja temeljne prvine svoje kulture.

22.1.4.2

V okviru knjižnega jezika spregovori Vodušek o jezikovni normi in kodifikaciji, jezikovni politiki in jezikovni kulturi – o pojmi torej, ki kot jezikovnosistemske prvine izhajajo iz strukturalizma.

Knjižnojezikovna norma je po Vodušku lahko naravna, in sicer v primeru, ko ustreza načelu skladnosti z ljudsko govorico, ali umetna, ko se upogiba pritiskom zgrešene – nenaravne jezikovne politike, kar se je zgodilo z našim knjižnim jezikom v začetku 19. stoletja, pravi Vodušek. In dalje: zaradi izrazite narodnoozdruševalne vloge našega knjižnega jezika so bili politični posegi vanj zelo izraziti in tudi učinkoviti. Purizem, ki se je pojavil v 19. stoletju, je prekinil naravni tok razvoja govornjene ljudske slovenščine in spodrezal naravno podstavo njene knjižne zvrsti; razvil je nov, arhaični tip knjižnega jezika, temelječega predvsem na ideji panslavizma. Tako je purizem 19. stoletja ločil slovenščino na »slovansko« in »neslovansko« oziroma nemško. Te vrste purizem, pravi Vodušek, krši pravila časa, saj izganja (tudi) staro, že uveljavljeno, pojem slovenskosti pa nadomešča s slovanskostjo. Takšen nenaravni purizem razume Vodušek kot princip delovanja slovenske jezikovne politike, ko postane jezik samo inštrument trenutnih širših političnih interesov; t. i. novi purizem tridesetih let – časa, ko je nastala Voduškova razprava – ki se je tedaj lotil vsega izvorno slovanskega, je po Vodušku dokaz za to; jezikovne politike kot prvine jezikovne kulture Slovenci tako rekoč ne poznamo.

V okvir razumevanja jezikovne kulture lahko uvrstimo tudi Voduškovo kritiko t. i. preprostega jezika: pod pojmom preprostosti se skriva neustreznost jezikovnega izraza vsebini in namenu sporočila – gre torej za kršitev temeljnega načela jezikovne kulture; nabiranje starih, zastarelih narečnih izrazov, če za njimi ni avtentičnega doživetja, je samo sebi namen, meni Vodušek in dokazuje to s kritiko prevajalca poznoantičnega krščanskega filozofa. Vprašanja jezikovne kulture, iz katere mora rasti tako norma knjižnega jezika nasploh kot tudi njenih posameznih zvrsti – stilov po Vodušku –, mora izhajati iz razčlenitve zgodovine knjižnega jezika kot tudi iz kritične razčlenitve tekoče jezikovne ustvarjalnosti; šele potem bo mogoče govoriti o zavezujoči jezikovni kodifikaciji, piše Vodušek.

Vprašanja jezikovne normativnosti in njene uzakonitve – kodifikacije v smislu ohranjanja temeljnih prvin jezikovne kulture so bila v evropskem prostoru zlasti v prvi polovici tridesetih let zelo aktualna; gre na primer za temeljna načela praškega lingvističnega krožka, načela, ki so bila med drugim tudi povod rušilne kritike tradicionalne jezikoslovne revije *Naše řeč* in hkrati pomembna prvina koncepta 1935. leta nastalega glasila praškega strukturalizma *Slovo a slovesnost*. Seveda z ničimer

ne moremo v tem trenutku dokazati neposredne povezave med Voduškovimi stališči in praškim lingvističnim krožkom – gre samo za spoznanje dodatne prvine v naslovu izposlavljenе evropske aktualnosti slovenskega jezikoslovja.

22.2

Dela Antona Breznika, Radivoja F. Mikuša, Aleksandra V. Isačenka, Boža Voduška s prepoznavnimi prvinami ženevskega in praškega strukturalizma v času, ko sta ti dve smeri postajali del splošnega evropskega jezikoslovja, ali celo pred tem, uvrščajo doma sicer manj uzaveščeni del slovenskega jezikoslovja v ta širok okvir in ga z vnašanjem svojih raziskovalnih spoznanj ustvarjalno dopolnjujejo. Drugo vprašanje je seveda možnost njegovega razvoja in uveljavitve doma. Kar preveč tragično zgovoren je »dogodek« R. F. Mikuša.

23 **Tvornost razmerja med slovenskim in češkim jezikoslovjem 20. stoletja**

(32. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996)

23.1

Na tradicionalni intelektualni pretok med Slovenijo in Česko niso bistveno vplivali niti izjemni družbeni in politični pretresi 20. stoletja, trikratno menjavanje formalnega (državnega) statusa s tako rekoč skrajnostnimi notranjimi družbenimi in političnimi premiki, skozi katere sta morala oba naroda oziroma državi. Sto in sto prevedenih literarnih del,¹ pred kratkim oživiljan spomin na Plečnikov delež, ki ga ponuja Praga 20. stoletja sebi in Evropi, številne druge intelektualne oblike sodelovanja – od izmenjave študentov, različnih strokovnjakov in kulturnih delavcev dejansko govori o čvrstih zvezah med državama.²

23.1.1

Vstopnica zlasti v kulturni prostor naroda in države je vezana na znanje jezika. V poletnem semestru študijskega leta 1921/22 – le dve leti in pol po ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani, je tako rekoč hkrati z lektoratom ruščine na Katedri za slovansko filologijo zaživela tudi češčina; V. Burian je kot lektor češčine deloval na ljubljanski slavistiki skoraj dvajset let. Med vojno od 1941 do 1943 je prevzel delo v zvezi s češčino B. Urbančič; nadaljeval ga je tudi po vojni³ za nekajletnim lektorstvom F. Bezlaja vse do upokojitve sredi 70-ih let. Kot bomo videli, si je zlasti v 60-ih letih prizadeval za uveljavitev češke jezikovnozvrstne teorije B. Havránka; kar za nekaj diplomantov slavistike mu je uspelo pridobiti štipendijo in jim tako omogočiti neposreden stik s češkim jezikoslovjem. Po upokojitvi sredi 70-ih let je lektorsko delo prevzela A. Lipovec, tudi sicer intenzivna posredovalka češke, zlasti literarne ustvarjalnosti tako na ravni prevodov kot tudi zanimivih komentarjev.

Pomembno vlogo zlasti pri prenosu avtentičnega slušnega vtisa tujega jezika in sploh njegovega kulturnega in širšega družbenega okolja imajo tudi t. i. gostujoči

1 Za eno samo življenje skoraj nepojmljivo število literarnih del, med njimi tudi tako obsežnih romanov, kot je npr. Svetinova *Ukana*, je iz slovenščine prevedel samo F. Benhart.

2 Bogat pregled kulturniških zvez med Česko in Slovenijo nam ponuja B. Urbančič v knjigi *Slovensko-češki kulturni stiki*, Ljubljana 1994; delo je prevedeno tudi v češčino.

3 Podatki so tudi iz prispevka J. Toporišiča, *Petdeset let jezikoslovne slavistike na ljubljanski filozofski fakulteti, Portreti, razgledi, presoje*, Maribor 1987, str. 327–357 (prva, nekoliko skrajšana objava iz 1969. leta v zborniku *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani*).

lektorji – rojeni govorniki – iz ustrezne države. Dr. H. Poláková kot gostujoča lektorica za češčino je ne samo prevajalka in komentatorica literature in širših kulturniških dogodkov, ampak tudi kot osebnost, ki zna študente angažirati v smislu njihovega lastnega ustvarjalnega deleža – prevajanja, literarnih, dramskih in sploh kulturniških večerov; z izkoriščanjem različnih štipendijskih možnosti mladim ljudem omogoča avtentično spoznavanje češkega jezika, jezikoslovja in sploh življenjskega okolja.

Vse okoliščine – družbeno-politična naravnost, tradicionalna prepletenost obeh kultur, predvsem pa vgrajenost češčine v ljubljansko slavistiko tako rekoč od ustanovitve ljubljanske univerze – govorijo v prid nadgraditve lektorata za češčino s katedro češkega jezika in literature. Upajmo, da bodo v bližnji prihodnosti rešene tudi kadrovske zadrege in da bo tako dobila češčina status diplomskega predmeta, kar bi realno ustrezalo strokovnemu in širšemu družbenemu interesu.

Tudi slovenščina kot lektorski predmet ima najdaljši status prav na Karlovi univerzi v Pragi. Na Filozofski fakulteti jo poučujejo od 1914. leta; njen prvi lektor je bil J. Skrbinšek, hkrati tudi učitelj češčine za tujce in avtor posebej za češke študente prirejenega učbenika, pravzaprav slovnice slovenščine, izdane 1928. leta.

Že v štud. l. 1928/29 pa je na priporočilo svojega profesorja Ivana Prijatelja kot štipendist prišel študirat v Prago Oton Berkopec. Kot vemo, je ta znameniti posrednik med slovensko in češko kulturo ostal zapisan Pragi vse življenje. Po končanem študiju 1933. leta je poleg vodstva slovanske knjižnice 1935. leta prevzel tudi lektorat slovenščine na Filozofski fakulteti. Do ukinitve slovenščine na praški univerzi je prišlo dvakrat, in sicer med vojno in od 1951. do 1965. leta.⁴

Vsaj na formalni ravni je slovenščina od štud. leta 1993/94 na praški filozofski fakulteti diplomski predmet, vendar tako kot v Ljubljani še vedno ni rešeno vprašanje nosilca predmeta oziroma habilitiranega učitelja. Izmenjava gostujočih profesorjev, ki se je začela z letošnjim koledarskim letom, je vsekakor spodbudna in rešuje trenutno kadrovske zadrege.⁵

23.1.2

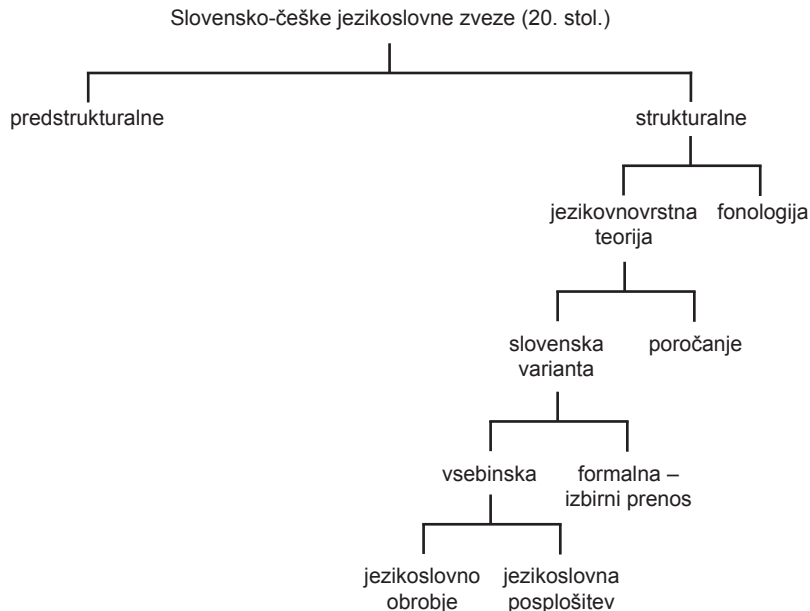
Da bi zanesljivo ugotovili celovitost razvidnih in manj razvidnih slovensko-čeških jezikoslovnih zvez in vplivov z vidika slovenskega jezikoslovja, bi bil

4 Podatki so iz dela J. Pánka, *Dr. Oton Berkopec, Življenje in delo*, Novo mesto 1976; I. Pavlu, *Oton Berkopec a česko-jihoslavské kulturní styky*, Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkine v Brnu, 1986 (dipl. delo).

5 Na enomesečnem izmenjavnem gostovanju v letu 1996 sta (bila) profesorja M. Kvapil na slavistiki (bohemistiki) v Ljubljani in A. Vidović Muha na slavistiki (slovenistiki) v Pragi.

potreben najprej sistematičen pregled jezikoslovnih tokov obravnavanega obdobja na Slovenskem, stopnja njihove morebitne umeščenosti v evropske jezikoslovne okvire in s tem seveda tudi v češke. V tem trenutku lahko predstavimo samo segmente slovenskega jezikoslovnega dogajanja, za katere je mogoče sklepati, da so naključno – pač v povezavi s širšim evropskim jezikoslovnim dogajanjem – sovpadli z jezikoslovnim dogajanjem na Češkem, ali pa gre za dejanske neposredne jezikoslovne vplive zlasti prvin češkega strukturalizma na slovensko jezikoslovje.

Zveze med slovenskim in češkim jezikoslovjem 20. stoletja je mogoče ločiti na predstrukturalno in strukturalno obdobje. V okviru strukturalizma je za slovensko jezikoslovje pomembna tako fonologija, ki jo je v okviru Praškega lingvističnega krožka razvil Trubeckoj, kakor tudi teorija jezikovnih zvrsti zlasti B. Havránka. Kot bomo videli, je za slednjo značilna postopnost njenega sprejemanja, kar je omogočalo prek čiste, vendar glede na njeno celovitost vendarle izbirne aplikacije, do dokončno oblikovane variante, ki je bila sprejemljiva za slovensko okolje, za slovensko jezikovno in jezikoslovno izkušnjo – celo več, zvrstna teorija je bila v celoti sprejeta, ko je postala del slovenskega načina razmišljanja o jeziku.

Slika 1: Slovensko-češke jezikoslovne zveze (20. stoletje)

23.1.2.1

Verjetno moramo v kontekstu evropskega psiholingvizma razumeti skoraj hkratni objavi dveh razprav na temo besednega reda: med leti 1906. in 1910 objavlja V. Mathesius pri Češki akademiji znanosti v več nadaljevanjih obsežno razpravo (64 strani) o besednem redu v angleščini,⁶ leta 1908 pa izda A. Breznik v dveh nadaljevanjih razpravo o besednem redu v govoru, v Posebnem odtisu prav tako na 64 straneh.⁷

V stik s takrat še vedno aktualnim psiholingvizmom je Breznik prišel verjetno v Gradcu, kjer je po končani teologiji študiral še slavistiko. Tudi če zanemarimo tako rekoč časovno hkratnost obeh razprav, je glede na to, da je Mathesius v prvih treh delih svoje razprave (1907, 1908) objavil predvsem pregled in kritično oceno dotedanje literature, ki se je nanašala na besedni red v angleščini, in šele v kasnejših nadaljevanjih prešel na konkretno analizo besedil predvsem na ravni zloženih povedi, je nemogoče, da bi ta razprava kakorkoli vplivala na Breznika oziroma da bi jo vsaj v času pisanja svojega dela poznal.

Kot je znano, je Breznik, ki je od evropskih psiholingvistov navajal zlasti Wundta in Wunderlicha, ločil podobno kot Mathesius vprašanja besednega reda na jezikovno-sistemsko in besedilno pojavnost – na t. i. stalno in prosto stavo. S poskusom zajetja zgledov, ki sodijo v stalno stavo – pridevniški prilastek, naslonke v naslonskem nizu, pa tudi naslonski niz sam (pri čemer navaja M. Murka kot avtorja teh spoznanj) idr. – je nekako omejil vprašanja besednega reda, ki jih lahko rešujemo v okviru jezikovnega sistema, se pravi stavčne strukture. T. i. prosto stavo je vezal na vsebino oz. pomen stavka, na poved, in s tem odprl vprašanje besedilne členitve po aktualnosti – enega izmed pomembnih problemov V. Mathesiusa, ki ga je razvil zlasti v 30-ih letih, takrat že kot eden izmed ustanoviteljev in seveda članov Praškega lingvističnega krožka.⁸ Dragocena je tudi Breznikova besedilna segmentacija – od (oblikoslovnega) morfema prek besede, stavka, govornega odstavka (van Dijkove besedilne sentence) do besedila, pri čemer mu je besedilo lahko tudi že »stavek«.⁹

6 *Studie k dějinám anglického slovosledu, Vestník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 16, 1907, št. 5/6, str. 261–275; 17, št. 3, 1908, str. 195–216; 17, št. 5, 1908, str. 299–311; 18, št. 1, 1909, str. 1–12; 19, št. 2, 1910, str. 125–130.

7 *Dom in svet* 21, 1908, str. 22–230, 258–267. (Posebni odtis, (II) + 64. strani); skrajšan ponatis v zb. A. Breznik, *Jezikoslovne razprave* (Izbral in uredil J. Toporišič), SM, Ljubljana 1982, str. 233–245.

8 *O takzvaném aktuálním členění věty*, Slovo a slovesnost 5, št. 4, 1939, cit. po ponatisu v zb. Jazyk, kultura a slovesnost, Praga 1982, 174–178.

9 O tem in o drugih pomembnih prvinah Breznikove razprave prim. A. Vidovič Muha, *Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu*, SR 4, 1993, str. 497–509, kjer je objavljen tudi slovarček Breznikovih ključnih pojmov iz obravnavane razprave; J. Toporišič je zlasti z vidika členitve po aktualnosti – izhodišče, prehod, jedro – (ponovno) razčlenil Breznikov zgled pravljice o rajski ptici v več objavah: *Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku*, SSJLK ZP 2, 1966, 63–91, redna objava SR 1967, str. 251–274, ponatis v Novi slovenski skladnji 1992, 161–181.

Zanimivo je, da sta si tako Mathesius v 30-ih letih kot Breznik za zgled proste stave oz. členitve po aktualnosti vzela zaključena, in to pravljična besedila: Breznik – *Bil je imeniten grof. Ta grof je šel v Gorjance na lov ...*,¹⁰ Mathesius – *Byl jeden myslivec a ten šel jednoho dne na lov ...*¹¹

23.1.2.2

Tako kot za evropski in prek Jakobsona tudi širši prostor je bil Praški lingvistični krožek z obema temeljnima segmentoma svoje dejavnosti – fonologijo in jezikovnozvrstno teorijo – pomemben tudi za slovenski prostor.

23.1.2.2.1

Lahko rečemo, da je slovenska fonologija, ki jo je postavil J. Toporišič, vsaj v posredni zvezi z utemeljiteljem fonoloških načel N. V. Trubeckojem, (so)ustanoviteljem Praškega lingvističnega krožka; J. Toporišič kot lektor slovenščine v Zagrebu se je med drugim tudi pri zagrebškem glasoslovcu, fonologu Guberini, Trubeckojevem učencu, seznanjal s fonološkimi vprašanji. Že koncem petdesetih let je vnašal fonološka načela v razčlenitev slovenskih glasov,¹² obsežno poglavje je posvečeno glasoslovju tudi v 1. knjigi njegovega Slovenskega knjižnega jezika, posebej pa seveda v njegovi Slovenski slovnici – s posnetki tudi formantnih struktur posameznih fonemov.¹³

Na žalost ostaja na ljubljanski slavistiki oziroma slovenistiki odprto vprašanje nadaljevanja Toporišičevega glasoslovnega raziskovanja, tudi na ravni danes tako aktualne besedilne fonetike, retorike ipd.

23.1.2.2.2

Veliko težje oziroma postopneje se je v slovenskem prostoru uveljavljala jezikovnozvrstna teorija – morda vsaj deloma tudi zaradi naslonitve predvsem na Havránkovo varianto in manj na Jakobsonovo, kar pa si je zopet mogoče razlagati tudi s posebnimi slovenskimi jezikovnimi in jezikoslovnimi okoliščinami.

10 Iz ponatisa v NSS, str. 163.

11 Prim. Mathesiusovo razpravo iz op. 8, str. 292.

12 Glasoslovne razprave J. Toporišiča so zbrane v knjigi *Glasoslovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Maribor 1978.

13 *Slovenski knjižni jezik 1*, Maribor 1965, str. 109–145; *Slovenska slovnica*, Maribor 1976, str. 32–89.

23.1.2.2.3

Praška jezikovnozvrstna teorija je bila v slovenskem prostoru od 30-ih pa tako rekoč vse do začetka 60-ih let – sicer brez večjega vpliva – prisotna na dveh ravneh, in sicer v poročilih o tem dogajanju,¹⁴ pa tudi vsebinsko v smislu oblikovanja vrednostnih (normativnih) meril glede na ustrezno funkcijsko zvrst – pri B. Vodušku ves čas z upoštevanjem posebnih slovenskih jezikovnih in sploh kulturnozgodovinskih danosti; prav to dejstvo briše pri Vodušku možnost interpretiranja njegovih stališč v smislu preproste, neposredne naslonitve na češko jezikovnozvrstno teorijo.

Sicer pa se v slovenskem prostoru pojavijo prvine praškega in deloma tudi ženevskega strukturalizma s svojim čistim pojmovno-terminološkim aparatom 1939. leta, ko A. V. Isačenko pri Znanstvenem društvu v Ljubljani izda monografijo *Narečje vasi Sele na Rožu*. Kritična interpretacija veljavnosti konkretnih Isačenkovih razčlenitev sodi na dialektološko področje, nas zanimajo njegova teoretično-metodološka izhodišča; v grobem jih lahko povzamemo v nekaj točkah:¹⁵

- Iz praške jezikoslovne šole izhaja izpostavljena prvina pri definiranju narečja, to je posebna funkcija, zlasti v razmerju do knjižnega jezika; gre, kot pravi Isačenko, za »važno socialno omejitev narečja /.../ tudi v primerjavi z drugimi višjimi jezikovnimi plastmi« (6). Kot razločevalni glede na knjižni jezik izpostavlja Isačenko govorni prenosnik, predvsem pa izmik narečja vrednostnim (normativnim) kriterijem, veljavnim za knjižni jezik. Pri raziskovanju narečij je sploh poudarjena pomembnost sociološkega vidika.
- Tudi Isačenkovo metodološko načelo izločanja oziroma »karakterizacije/ z vrsto negativnih značilnosti« (11), ki naj bi ne samo na nadsegmentni ampak tudi na segmentni ravni pripeljalo do določene opredelitve slovenskih narečij na Koroškem, izhaja iz praške fonologije.
- Nujnost ločevanja med sinhronijo in diahronijo, med jezikovnim sistemom in govorom, o čemer razpravlja Isačenko v uvodu in povzetku svoje knjige sodi med temeljne prvine predvsem ženevskega in sploh evropskega strukturalizma.

V bolj programsko pisani razpravi s povednim naslovom *Za preureditev nazora o jeziku* B. Vodušek 1932. leta¹⁶ predstavi ideje, ki so lastne tudi članom Praškega

14 Kot je razvidno iz prispevka M. Kalin Golob *Jezikovnokulturne smeri na Slovenskem: romantiki in realisti oz. puristi in protipuristi*, ki je v tisku za zb. *Jezik in čas* (ur. A. Vidovič Muha), je bil v smislu motivirajočega poročanja tudi o jezikoslovnem dogajanju na Češkem zlasti v 30-ih letih in kasneje zelo dejaven literarni kritik, esejist in sploh kulturni delavec B. Borko.

15 Več tudi o teh vprašanih v prispevku A. Vidovič Muha, *Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja* (S poudarkom na Voduškovi razpravi iz leta 1932), zb. *Obdobja* 14, Ljubljana 1995, str. 103–115.

16 Objava v reviji *Krog* 1932–33, str. 66–76.

lingvističnega krožka. Gre zlasti za razumevanje vloge in pomena knjižnega jezika, njegovega posebnega mesta glede na druge pojavne oblike jezika – za Slovence je posebej pomembna njegova narodnapovezovalna in predstavivena vloga –, za pojmovanje jezikovnih funkcij in iz njih izhajajočih vrednostnih (normativnih) meril, za kritično razmerje do jezikoslovcev, zlasti slovnicearjev zaradi njihovega neorganiskega poseganja v knjižni jezik.¹⁷

»Nazor o jeziku«, kot ga je predstavil 1932. leta, je Vodušek ohranil v vsem svojem jezikoslovnem delovanju. Lahko rečemo, da naravno razmerje do jezika, tudi do njegove knjižne variante, je bilo pri Vodušku ves čas zaznamovano z jezikovnokulturnim načelom ustaljenosti (in s tem stalnosti), lastnim tudi praškim knjižnojezikovnim teoretikom. V kritiki zlasti slovarskega dela Slovenskega pravopisa (SP) iz 1950. leta je izpostavil kot temeljno načelo vsakega pravopisa vrednotenje (normiranje): z odsotnostjo razlag, nezaznamovanostjo dialektizmov, zastarelih ipd. besed, je po njegovem SP 1950 brisal razloček med knjižnostjo in neknjižnostjo, s tem pa oviral »zedinjujočo vlogo knjižnega jezika«. Kljub odmenosti svojega razpravljanja ob SP 1950 ni bil razumljen, dvajset let mlajši SP 1962 je v bistvu še vedno izhajal iz zvrstno nečlenjenega, monolitnega knjižnega jezika idealiziranega »dobrega pisatelja« z ohranjenimi simbolnimi normativnimi (prepovedovalnimi, usmerjevalnimi) znamenji (krožec, puščica ipd.)

23.1.2.2.3.1

Jezikoslovna dogajanja predvsem šestdesetih let eksplicitno ali manj eksplicitno zaznamuje v veliki meri prizadevanje po zvrstnem razumevanju jezika. Posebne slovenske okoliščine so vlivale na dejstvo, da v nobenem primeru ne moremo govoriti o čisti aplikaciji češkega pojmovanja jezikovne zvrstnosti, kot sta ga razvila v okviru praškega lingvističnega krožka B. Havránek, pa tudi R. Jakobson ali J. Mukařovski. Slovenska varinta jezikovnih zvrsti tega časa se nam predstavlja v dveh podobah:

- glede celovitosti jezikovne vloge izbirna smer poudarja tako rekoč samo sporazumevalno vlogo jezika; da bi bil končno presežen umetnostni jezik kot edini vrednostni (normativni) kriterij za vse druge jezikovne funkcijske zvrsti, se o posebnostih umetnostnega jezika (zlasti R. Jakobson) tako rekoč ne govori¹⁸ ali pa je njegova vloga zaradi polemičnih okoliščin izrazito poudarjena;¹⁹

17 Prim. razpravo iz op. 16, str. 294.

18 Prim. B. Urbančič: *O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini*. JiS, 8, 1960/61, str. 81–87, 241–246. JiS, 2, 1961/62, 36–40; JiS, 7, 200–20; isti, *Ob novem slovenskem pravopisu (Problem »bravca«)*; SR, 1963, 211–228. B. Pogorelec, 1962: *Slovenski pravopis*. Naši razgledi XI, št. 20 (20. okt.), 1962, 393–394, št. 21 (3. nov.), 412–413.

19 J. Gradišnik npr. *Hvalnica lepi slovenščini*. Jezikovni pogovori, Ljubljana 1965.

- z dokončnim sprejetjem zasnove SSKJ in z njenim uspešnim dograjevanjem ob nastajanju njegove 1. knjige (redatorska dela končana 1968. leta, izid 1970) se uveljavi (na leksikalni ravni) celovita slovenska zvrstno-slogovna teorija.

Širše strokovno vzdušje šestdesetih let je bilo naklonjeno v precejšnji meri drugačnemu »jezikoslovnemu nazoru«, kot ga je uveljavljal SP 1962. B. Urbančič je npr. v radijskih jezikovnih pogovorih prenašal praško zvrstno teorijo v slovenski prostor. Ločil je »umetniški, znanstveni, poslovni, publicistični in konverzacijski stil« (str. 222, 223) sicer z že omenjenim selektivnim poudarkom;²⁰ njegovo protipuristično stališče se kaže predvsem v izrazitem poudarjanju jezika (le) kot »sredstva za sporazumevanje«. Podobno stališče zasledimo tudi pri drugih jezikoslovcih, npr. B. Pogorelec (1965, 132): »/J/ezik kot sredstvo za sporazumevanje ni enotna tvorba.«²¹ Zanemarjanje t. i. pesniške (poetske) vloge jezika je bila v tistem trenutku, kot rečeno, do neke mere razumljivo, ker je pač slovenska normativna knjižnojezikovna tradicija temeljila na bolj ali manj idealiziranem jeziku leposlovja kot najvišjega normativnega merila.

Na poznavanje modernega češkega jezikoslovja je v 60-ih letih vplivala npr. tudi predstavitev teorije praške šole o knjižnem jeziku,²² Havránkovo predavanje na ljubljanski filozofski fakulteti 1968. leta in objava tega predavanja.²³

23.1.2.2.3.2

Za poznavanje strokovnih stališč slovenskih jezikoslovcev je pomembno dejstvo, da so se ob kritiki Poskusnega snopiča Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) – izšel je 1963. leta – avtorji takrat nastajajočega slovarja češkega knjižnega jezika s tako rekoč enako zasnovo,²⁴ kritično ustavili ob podobni mestih kot domači ocenjevalci.²⁵

Tako je splošno zavrnjeno stališče o številčno izraženem pogostnostnem podatku zaradi gradiva, ki je zbrano za leksikalno in ne frekvenčno slovarko obdelavo; pogostnost, pišejo češki kritiki, naj se predstavi opisno z oznakami kot redko, malo rabljeno ipd. Za razvrščanje pojasnjevalnega gradiva mora biti uveljavljeno

20 J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik 3*, Maribor 1967, str. 95, 96 uvede namesto konverzacijskega jezika »praktično sporazumevalni« in namesto poslovnega »praktično strokovni«.

21 *Vprašanja govorjenega jezika*, Jezikovni pogovori, Ljubljana 1965, str. 132–157.

22 JiS 6–7, 1965, str. 186–192.

23 JiS 7, 1969, str. 196–204.

24 M. Helcl, L. Jansky, J. Machač, Z. Sochová, J. Zima 1964: *Pripombe k Poskusnemu snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. JiS, 7–8, 1964, str. 254–262.

25 Gre za oceni Poskusnega snopiča F. Jakopina, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. JiS, 7–8, 1964, str. 161–171, in B. Pogorelec, *Ob Poskusnem snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. JiS, 7–8, 1964, str. 232–243.

skladenjsko načelo kot pomoč semantičnemu; češki jezikoslovci posebej omenijo pomensko problematiko glagolov s t. i. prostim predložnim morfemom – možnost vezave (rekcije) tudi s predložnimi zvezami. Pomembno stališče čeških kritikov je vezano na spoznanje o pomenski samostojnosti vsake leksemse enote, zato je nujno razlaga vseh pomenov z njihovimi »vsebinskimi sestavinami«. ²⁶ F. Jakopin poudarja nujnost upoštevanja aktualne jezikovne norme, kar se začne že pri izbiri slovarskih gesel; tudi pri besednih oblikah in naglasu je nujno upoštevati »jezikovno realnost«. B. Pogorelec meni, da naj SSKJ na ravni zvrstnosti označuje »dinamično sinhronijo jezika«, kar tolmači s »sonavzočnostjo jezika različnih generacij« (str. 236).

Da je lahko nastal slovar, za katerega so tudi tuji ali predvsem tuji kritiki po izidu njegove prve knjige (1970) menili, da ustreza vsem načelom sodobne leksikografije, ²⁷ je bilo nezanemarljivo tudi dejstvo, da so kot postdiplomanti na praški slavistiki, tudi v Havránkovem seminarju, študirali mlajši slovarski sodelavci, ki so se na Inštitutu za češki jezik ČSAV ob podobnem projektu, kot je bil naš, usposabljali za slovarsko delo. ²⁸

Stiki med slovenskim in češkim slovarskim kolektivom, ki so se začeli ob Poskusnem snopiču, so se v 60-ih in deloma 70-ih letih nadaljevali z medsebojnimi obiski in predavanji članov obeh kolektivov; s češke strani so bili zlasti dejavni leksikologi in jezikoslovci Z. Sochová, J. Machač, A. Stich, B. Poštolková; slovensko zvrstno teorijo kot jo je uveljavljal SSKJ, pa je 1972. leta na Inštitutu za češki jezik predstavila A. Vidovič Muha.

Kasneje, nekako od druge polovice 70-ih let dalje, so ustvarjalni stiki med slovarskima kolektivoma iz različnih razlogov v glavnem zamrli. Kot rečeno, z oblikovanjem ustreznih kateder na obeh filozofskih fakultetah, v Pragi in Ljubljani, je upati, da se bodo v kulturniško spodbudnem širšem vzdušju vzpostavljajo na novo – tudi s širšimi jezikoslovnimi temami.

23.2

Namen pričujočega prispevka je kljub fragmentarnosti opozoriti na spodbudno razmerje dveh bližnjih evropskih kultur, kot se kaže tudi na ravni tiste vede, ki se ukvarja z ontološko danostjo človeka, se pravi z jezikom.

26 B. Vodušek v prispevku *O leksikografskem ugotavljanju in urejanju besednih pomenov*, JiS 1, 1961/62, str. 5–10, piše o predstavitvi asociativnih lastnosti vsake slovarske besede; pojem pomenskih sestavin (semov) je bil torej v zgodnjih šestdesetih letih sicer v še ne popolnoma razvidni obliki vendarle prisoten v slovenskem jezikoslovju.

27 Prim. J. Müller, *Slovar in kritika /1964–1992/*, zb. Slavističnega društva Slovenije, Ljubljana, 1993, str. 51–73.

28 Več o jezikoslovnem dogajanju na Slovenskem s poudarkom na času po drugi svetovni vojni, tudi o oblikovanju zasnove SSKJ je povedanega v obsežni razpravi A. Vidovič Muha, *Prvine razvoja normativnosti slovenskega knjižnega jezika*, v tisku za zb. Jezik in čas (ur. A. Vidovič Muha), Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.

24 Praški jezikovnozvrstni funkcionalizem v slovenskem jezikoslovju¹

(v angl. *Slovo a slovesnost*, 2000: LXI/4)

24.1

Funkcionalizem kot imanentna prvina praškega strukturalizma² je na slovensko jezikoslovno misel vplival v dveh vsebinsko koncentričnih krogih. Teorija jezikovnih zvrsti s posebnim poudarkom na knjižnem jeziku je našla intelektualno močan, vendar nepopularen odziv že v 30-ih letih³ (Vodušek 1932/33), se pravi takoj ob svoji pojavitvi. V zgodnjih 60-ih letih v spletu ne samo posebnih strokovnih, ampak tudi širših družbeno-političnih okoliščin, pa se je spoznanjem o členjenosti jezika na podlagi njegovih različnih temeljnih funkcij pridružila še instrumentalizacija jezika v smislu omejitve njegove interpretacije predvsem na sporazumevalnost.

24.1.1

Jezikovni situacija⁴ na Češkem in v Sloveniji v 20-ih in zgodnjih 30-ih letih, ko se je uveljavljal strukturalizem, je bila v temelju različna.

24.1.1.1

Prek ženevskih strukturalističnih idej evropsko aktualna metodologija jezikovnega raziskovanja, izhajajoča iz »objektivizacije« jezika – jezik postane »predmet« opazovanja in raziskovanja –, je našla odziv v tedanjem intelektualnem in širšem družbenem in političnem okolju nove čehoslovaške države. Saussurjevo metodološko pojmovanje jezika kot predmeta, »objekta« raziskovanja je bilo operacionalizirano s pojmom sredstvo: »Jezik kot sporazumevalno sredstvo določene – posebej narodne – skupnosti« (Havránek 1963).

Tovrstno instrumentalizacijo jezika je seveda mogoče razumeti predvsem kot raziskovalno metodologijo. Izstop iz metodoloških okvirov zlasti v neugodnih,

1 Razprava je povzetek spoznanj iz besedil na podobno temo.

2 I. Nebeská (1995) za Praški lingvistični krožek (PLK) ugotavlja, da je funkcijskost splošni pristop k jeziku in temeljni princip njegove regulacije.

3 Sicer pa je tudi o jezikoslovnem dogajanju na Češkem slovensko kulturniško javnost v 30-ih letih in kasneje spodbudno obveščal zlasti literarni kritik, esejist in kulturni delavec B. Borko (Kalin Golob 1996).

4 Pojem jezikovne situacije pri A. Jedlički (1974, 1978) je v bistvu vezan na jezikovnokomunikacijsko dinamiko določene jezikovne (komunikacijske) skupnosti. N. B. Mečkovska (1996) opredeljuje ta pojem kot celokupnost socialno-funkcijskih zvrsti, uporabljenih v okviru določenih politično-teritorialnih enot ali držav.

kakorkoli ideološko obremenjenih družbenih okoliščinah pomeni zoževanje kompleksnega pojma jezik in vzpostavljanje problematične dihotomije: jezik kot človekovo sredstvo za izražanje : jezik kot človeku lasten način izražanja oz. na višji stopnji abstrakcije jezik kot sredstvo za izražanje določene jezikovne skupnosti (npr. naroda) : jezik kot določeni jezikovni skupnosti (npr. narodu) lasten način izražanja. Posledica alienacije jezika v smislu absolutnosti njegove instrumentalizacije (sredstvo človeka) bi lahko bila ideološko obremenjen intervencionizem npr. tudi na ravni semiotičnega praznenja njegovih določenih komunikacijskih funkcij (Vidovič Muha 1998).

Znotraj Praškega lingvističnega krožka (PLK) je bilo pragmatično spoznanje o ključnih funkcijah jezika vgrajeno v Saussurjev pojem (jezikovni) sistem – govor, kar pomeni, da je različnost teh funkcij prepoznavna tako na ravni (pod)sistemov (langue) kot njihove realizacije v govoru (parole). Funkcijski vidik je vsebovan, kot je bilo v novejših čeških ocenah poudarjeno (Nebeská 1995), že v pojmu jezikovne intencnosti (Teze PLK) in pomeni, kot rečeno, eno izmed temeljnih jezikovno-analitičnih izhodišč v okviru praške strukturalne šole. Ta vidik samodejno izloči knjižni jezik kot tisti, ki je prav s stališča funkcij znotraj jezika samega ne samo najbolj razčlenjen, ampak edini tudi obremenjen zunajjezikovno vlogo narodne povezovalnosti in iz nje izhajajoče narodne reprezentativnosti (Havránek 1963). Zlasti za določene zgodovinske okoliščine, ko npr. jezikovna skupnost gradi svojo narodno prepoznavnost predvsem na jeziku ali ko se oblikuje državnost določene (narodne) skupnosti, je knjižni jezik še posebej opredeljen tudi s tema svojima zunajjezikovnima vlogama.

V okviru praške strukturalne šole je t. i. jezikovni intervencionizem (Starý 1995) na knjižnojezikovni ravni sicer še vedno ostajal, vendar poleg jezikovnega sistema in uzusa le kot eden izmed njegovih razvidnih funkcionalističnih normativnih prvin, v tedanjih družbenih okoliščinah z vsemi možnostmi biti skladen z intencno naravo jezika. Jezikovnofunkcijski intervencionizem je tako presegel Hallerjev knjižno-normativni kriterij »dobrega avtorja« (Havránek 1963; Nebeská 1995).

24.1.1.2

Slovenska jezikovna situacija, ki je bila formalno, npr. z inštitucijo, kot je nacionalna univerza (1919), sicer pomembno okrepljena, je bila s češko neprimerljiva. Prav konec 20-ih in začetek 30-ih let zaznamujejo na ravni jezika radikalna unitaristična prizadevanja; slovenščina zlasti npr. v šoli in znanosti naj bi se postopoma prek skupne (srbohrvaške) terminologije opuščala. Jezikovna situacija je bila torej

zaznamovana z eksplicitnim, imenujmo ga medjezikovnoparazitskim funkcionalizmom: jezik (številčne) večine večnacionalne države prevzema predvsem po ilokucijskem in perlokucijskem ključu funkcije jezika (številčne) manjšine. Preprosto rečeno: gre za razmerje med večinskim jezikom (jezikom večine), ki je bil vsaj na dejanski, načeloma pa tudi formalni ravni državni jezik, kot tak določen predvsem s samoumevnostjo rabe v vseh komunikacijskih položajih in področjih, in jezikom manjšine (številčno manjše skupnosti), katerega raba je bila selekcionirana glede na pomembnost oz. izpostavljenost teh položajev in področij.

24.1.2

Reakcija na getizacijo slovenščine je bila nekako dvosmerna: zlasti v zvezi s knjižnim jezikom glede odmevnosti prevladuje t. i. jezikoslovni boljše jezikovno ljubitelski intervencionizem, temelječ na ohranjanju kriterija »dobrega avtorja«, konkretiziranega z možnostjo celo slovničnega »popravljanja« (Breznik ²1967). Takšno poseganje v knjižni jezik je bilo uravnavaano predvsem s stališča dnevno-političnih dogodkov; s tem se je krepila jezikovna frustracija in slabila bistvena razsežnost jezika biti avtentični izraz človeka v vseh komunikacijskih situacijah.

Kljub neodmevnosti v slovenskem prostoru pa je v tem času vredna pozornosti reakcija, izhajajoča iz takrat evropsko aktualnih jezikoslovnih podstav s prepoznavnimi prvini praškega funkcionalizma; njen nosilec je bil predvsem pesnik in jezikoslovec B. Vodušek. Ključne teze iz njegove razprave s povednim naslovom *Za preureditev nazora o jeziku* (1932/33) so vezane npr. na interpretacijo izvora jezika, njegove desausurjevske členjenosti na govor in sistem, na verbalnost in nominalnost jezikovnega izraza, na zvrstno oz., kot pravi Vodušek v skladu praško teorijo, na stilno jezikovno členjenost. Z nekaterimi navedenimi temami, zlasti splošno jezikovnimi, se je dobrih deset let kasneje intenzivno ukvarjal tudi slovenski funkcionalistični strukturalist R. F. Mikuš.⁵ Njuna stališča do omenjenih in morda še katerih drugih problemov dajejo slutiti, da sta oba zajemala tudi iz evropskega strukturalizma, zlasti iz ženevske, Vodušek verjetno tudi iz praške šole. V razmeroma obsežnem Mikuševem jezikoslovnem opusu je to lepo razvidno iz avtorjevega

5 Radivoj Franciscus Mikuš je poskušal v drugi polovici štiridesetih in v začetku petdesetih let zanesti tudi v slovenski prostor ideje ženevskega funkcionalističnega strukturalizma. Z razpravami zlasti o teoriji sintagme pa tudi s svojimi polemičnimi jezikoslovnimi kritikami predvsem na to temo v evropskih in svetovnih jezikoslovnih časopisih, kot so *Word, Lingua, Cahier Ferdinand Saussure, Voprosy jazykoznanja* idr., si je ustvaril vidno mesto med evropskimi strukturalističnimi jezikoslovci. V slovenskem prostoru se je vidneje pojavil 1952. leta, ko je pri SAZU izšla njegova polemična v francoščini pisana knjiga (z obsežnim povzetkom v slovenščini) pod naslovom *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić*. Zaradi ostre kritike sintagmatske teorije vidnega srbskega jezikoslovca je bilo v spletu neugodnih okoliščin – bolezen in smrt takratnega predsednika SAZU profesorja F. Ramovša, tudi politične in širše družbene razmere – Mikuševo delo obsojeno.

citiranja, kar seveda posredno vzpostavlja vire tudi za Voduškovo bolj programsko kot strogo jezikovnoanalitično zasnovano razpravo.

V čem je za čas aktualno bistvo Voduškovega razumevanja jezika, še posebej njegove knjižne variante – oz. drugače: katere so tiste prvine, s katerimi je želel Vodušek preurediti nazor o jeziku? V prevladujočo misel tridesetih let o vrednostnem razmerju med knjižnim in izbranim ljudskim jezikom⁶ je radikalno posegel s tezo o knjižnem jeziku kot umetni tvorbi s posebnimi, samo nanj vezanimi tudi zunajjezikovnimi vlogami.⁷ Knjižni jezik je posledica zahtevnejših intelektualnih potreb človeka, zato je glede na različnost vlog, ki jih mora opravljati, v svoji izraznosti smiselno raznovrsten. Med drugim je npr. nominalnost in s tem abstraktnost izraza tista, ki določa znanstveni jezik glede na takrat normativno aktualno verbalnost, ki določa izraz predvsem umetnostnega jezika.

V okviru knjižnega jezika razmišlja Vodušek o jezikovni normi in kodifikaciji, jezikovni politiki in jezikovni kulturi – o pojmih torej, ki kot jezikovnosistemske prvine izhajajo iz praškega strukturalizma. Tako je za Voduškovo razumevanje slovenskega knjižnega jezika pomembna zlasti njegova narodnozdrževalna vloga, zato se mu zdijo nedopustni posegi v njegove normativne temelje s stališča dnevne politike; takšni posegi spreminjajo jezik v inštrument trenutnih širših političnih interesov. Dinamiko jezikovnega razvoja pogojuje Vodušek z neprestanim tvornim stikom med govornim oz. ljudskim jezikom⁸ in njegovo knjižno tvorbo; če je ta naravna zveza prekinjena, jezik izgublja temeljne prvine svoje kulture.⁹

Sicer pa pomeni Vodušku jezik razpoznavno človeško lastnost, zavest o sebi in drugem oz. zavest o sebi kot družbenem bitju. Hkrati pa je seveda jezik tudi temeljni pojav človeške družbe, ki določa narod – po Humboldt – kot zgodovinsko in krajevno določeno (družbeno) enoto. Socialna vloga jezika pri Slovencih, poudarja Vodušek, pa je še dodatna, saj pogojuje narodno zavest; ta je nastala šele iz zavesti skupnega jezika; drugače rečeno: usoda slovenskega jezika pogojuje usodo naroda in ne obratno. Podobne misli zasledimo v slovenskem prostoru ponovno v 60-ih letih, zapisane prav tako s strani literarnega ustvarjalca, esejista in v določenem trenutku aktualnega politika E. Kocbeka.

6 Izbranst ljudskega jezika je temeljila predvsem na puristično utemeljevanju prednosti ruralnega jezika pred njegovo urbano varianto.

7 Knjižni jezik kot umetna tvorba je po B. Havránku prepoznaven po možnosti zunajjezikovnega uravnavanja njegove norme (kodifikacija njegove norme) – seveda v skladu z njegovimi funkcijami.

8 Naravna ljudska govornica je že od B. Havránka (1963) določena z dejstvom, da njena norma ni podvržena zunajjezikovnemu uravnavanju, kar je seveda samoumevna posledica odsotnosti zunajjezikovnih vlog (v zvezi z narodom predstavitvenost in povezovalnost).

9 V tem smislu se Vodušek kritično odziva zlasti na purizem 19. stol., ki je z idejo panslavizma prekinil naravno podstavo knjižnojezikovne norme, izhajajoče iz naravne ljudske govornice, in na purizem 30-ih let, ki se je lotil vsega izvorno slovanskega.

Slovenski jezikoslovni prostor 30-ih let zaznamuje z novo strukturalno metodo jezikovne analize narečja A. V. Isačenko (1939). Kot teoretično-metodološko podlago svojega dela izpostavlja naslednje prvine:

- različnost (jezikovne) funkcije ločuje dialekt zlasti od knjižnega jezika;
- zgodovinskorazvojna (diahrona) metoda, podlaga dotedanjemu jezikovnemu razčlenjevanju narečij, za razliko od sočasne (sinhrone), nujno vodi vsaj v določenih jezikovnih okoliščinah – narečna koeksistenca – k njihovi nenaravni klasifikaciji;
- ločevanje med pojmom sistem in govor je pomembno metodološko načelo jezikovnega raziskovanja;
- pomembna obogatitev raziskovalne metodologije je tudi (fonološki) binarizem – izločanje oz. karakterizacija z vrsto negativnih značilnosti.

Če dopolnimo jezikovnozvrstni funkcionalizem, kot sta ga v slovensko jezikoslovno misel vsak s svojimi poudarki ustvarjalno vgrajevala zlasti B. Vodusek in A. V. Isačenko, še z drugimi prviniami ženevskega in praškega strukturalizma v delih npr. R. F. Mikuša v 40-ih in 50-ih letih, deloma tudi A. Breznika (Vidovič Muha 1988; 1994; gl. tudi str. 277), lahko uvrščamo doma sicer manj uzaveščeni del slovenskega jezikoslovja v širok okvir tedanjega aktualnega evropskega jezikoslovnega dogajanja.

24.1.3

Burne polemike, prek katerih se je funkcionalistični jezikovnozvrstni vidik v zgodnjih 60-ih letih uveljavljal v splošni slovenski zavesti, je mogoče razlagati po eni strani z že omenjenimi posebnimi slovenskimi jezikovnimi in jezikoslovnimi okoliščinami, po drugi pa morda tudi – glede na svoj izvor – s selektivnim pojavljanjem jezikovnega funkcionalizma v slovenskem prostoru. V danih okoliščinah, ko je moral biti presežen umetnostni jezik kot absolutni vrednostni kriterij, je bila zapostavljena zlasti Jakobsonova poetska funkcija jezika. Že omenjena instrumentalizacija jezika in s tem zoževanje njegovih ontoloških razsežnosti je silila v tehnokratsko pojmovanje jezika, kar bi lahko samodejno pomenilo novo obliko njegove ideologizacije, ustrezne aktualnemu družbenemu in političnemu trenutku (Vidovič Muha 1998).

Zastranitve so bile v veliki meri presežene tako na pragmatičnojezikovni kot tudi širši filozofski ravni. Zasnova modernega slovarja slovenskega knjižnega jezika, ki je znala povezati pozitivne trende aktualnega slovenskega jezikoslovnega trenutka – konstruktivnost iz kritik Slovenskega pravopisa (1962), Poskusnega snopiča

Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1963), neposredno sodelovanje s slovarsko delavnico Inštituta za češki jezik, šolanje postdiplomantov slovenske slavistike na KU v Pragi idr. – lahko rečemo, da je utrdila slovensko varianto jezikovnozvrstnega funkcionalizma. Posredno opozorilo na nevarnost jezikovnega tehnokratizma v primeru zoževanja ontoloških razsežnosti jezika na goli funkcionalizem pa je pomenila filozofsko-jezikoslovna razprava E. Kocbeka (1964).

24.1.3.1

Jezikovnozvrstni funkcionalizem v tem času prihaja na Slovenskem do svoje prepoznavne podobe. Zlasti v zgodnjih 60-ih letih prevladuje glede celovitosti jezikovnih vlog izbirna smer. Poudarja sporazumevalno vlogo jezika, kot rečeno, tudi zato, da bi bil končno presežen umetnostni jezik kot edini vrednostni (normativni) kriterij. O posebnostih umetnostnega jezika (zlasti R. Jakobson) se pri zagovornikih jezikovnozvrstnega funkcionalizma tako rekoč ne govori, oponenti pa izhajajo iz posploševanja samo njegovih normativnih lastnosti.

Zlasti ob izidu Slovenskega pravopisa 1962. leta, ki je še vedno elitiziral umetnostni jezik, je B. Urbančič tudi prek ostrih kritik tega pravopisa prenašal v slovenski prostor praško zvrstno teorijo (1960/61; 1961/62; 1963). Poleg umetnostnega je ločil znanstveni, poslovni, publicistični in konverzacijski stil.¹⁰ Predvsem z izrazitim poudarjanjem jezika (le) kot »sredstva za sporazumevanje« je utemeljeval svoje protipuristično stališče. Podobno instrumentalistično razumevanje jezika zasledimo tudi pri drugih, zlasti takrat mlajših in najmlajših slovenskih jezikoslovcih.

Z dokončnim sprejetjem zasnove *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) v drugi polovici šestdesetih let in z njenim uspešnim dograjevanjem ob nastajanju 1. knjige (izid 1970) se uveljavi (predvsem na leksikalni ravni) celovita slovenska jezikovnozvrstna teorija. Z vidika kocbekovskega razumevanja jezika odlikuje SSKJ glede na dane družbene in politične okoliščine razmeroma uravnotežena zvrstna dokumentacija. Knjižni jezik postane prepoznaven tako na ravni svojih funkcijskozvrstnih podsistemov (strokovni, publicistični, umetnostni jezik) kot tudi na ravni socialnozvrstnih lastnosti glede na vse druge (socialne) zvrsti (na-rečja, pogovorni jezik).¹¹

10 J. Toporišič (1967, 95, 96) uvede namesto konverzacijskega jezika »praktično sporazumevalni« in namesto poslovnega »praktično strokovni«.

11 Velja omeniti, da so prav iz redaktorskih izkušenj ob nastajanju 1. knjige SSKJ nastali nekateri za jezikovno zvrstnost in normativnost knjižnega jezika zanimivi ali zanimivejši članki, npr. T. Korošca, J. Müllerja, A. Vidovič Muhe. Skratka SSKJ je vsekakor razgibal slovenski prostor tudi v smislu širšega, aktualnega razmišljanja o jeziku.

Za strokovna stališča slovenskih jezikoslovcev je pomembno dejstvo, da so se ob kritiki Poskusnega snopiča SSKJ (1963) avtorji takrat nastajajočega slovarja češkega knjižnega jezika s tako rekoč enako zasnovo kritično ustavili ob podobni mestih kot domači ocenjevalci (1964). Za naše razmišljanje relevantni poudarki iz kritike Poskusnega snopiča SSKJ, lastni tako češkim kot slovenskim kritikom, se nanašajo na nujnost upoštevanja aktualne jezikovne norme, temelječe na »jezikovni realnosti«. Na ravni zaznamovanja jezikovne zvrstnosti naj SSKJ ostaja sinhroni priročnik.

24.1.3.2

Trideset let po Voduškovi kritiki jezikovnega provincializma se je pojavila Kocbekova kritika instrumentalizacije jezika – jezik je sredstvo in ne način človekovega sporazumevanja –, ki v ustreznih družbenih in političnih okoliščinah odpira možnost tudi njegove ideologizacije. Tu postane aktualen pojem demokratičnosti v razmerju do jezika; demokracija, ki preprečuje t. i. ideologizacijo jezika, je temeljni pogoj za smiselno zajetje vsakršne, seveda tudi ženevsko-praške interpretacije jezika v njegov celovit ontološki okvir. Kaj je mišljeno s pojmom demokratičnosti, kot jo lahko prepoznavamo prek jezika? V bistvu gre za sprejemanje oz. dojemanje jezika v vseh treh temeljnih kocbekovskih razsežnostih: izraz človekovega osebnega in človeškega – posebnega (narodnega) in skupnega.

Nekateri ključni Kocbekovi pojmi: jezik Kocbek aktualizira z govorom, ki ga razume predvsem kot sposobnost človeku lastne zavesti – ontološki vidik; s strukturalnega vidika je zanimivo njegovo razumevanje jezika v ožjem smislu: gre za sistem človekovega besednega izražanja z »narodnoizkustveno ureditvijo«; utemeljen je v slovarju in slovnici. Obema pojmomoma, se pravi govoru in narodnemu jeziku, kakovostno opredeljenemu kot materni jezik, pridruži Kocbek še pojem besede kot afirmacijo individualnosti in s tem »poziv bližnjiku«. V bistvu gre za sociološki vidik jezika, ki ga Kocbek predstavi z Bühlerjevo jezikovno trisestavinskostjo: razodevalna in predstavitevna vloga glede na govorca sta glede na druge samodejno pozivni.

Eden izmed pomembnih motivov Kocbekovega razmišljanja o jeziku je, kot rečeno, spoznanje o možnosti ideološke zapolnitve referenčnega sveta najvplivnejšega dela knjižnega jezika – javne besede, s čimer bi jezik samodejno prenehal biti celovit semiotični izraz vseh, tudi tistih, ki se z njegovo ev. ideološko zapolnitvijo ne bi mogli ali ne bi hoteli identificirati. Jezik bi tako prenehal opravljati svojo temeljno vlogo – biti način samopredstavitve in s tem samopotrditve človeka posameznika – za mnoge bi postal vir socialne semiotične odtujenosti.

Kaj je torej za Kocbeka jezik? Prek pojma besede mu pomeni človekovo samourešničevanje: sposobnost zavesti (govor) se udejanja prek specifično (glede na narod) urejenega sistema. Eno izmed temeljnih sporočil njegovega razmišljanja izhaja iz spoznanja o moči jezika, o moči »besede«, kajti »beseda svet tolmači«, zato je »močnejša od realnosti«. Jezik prek besede dobiva tako temeljne etične razsežnosti, saj je vrednost jezika hkrati »vrednost govorečega«. Zato je po Kocbeku boj za resnico jezika v bistvu boj za resnico nasploh.

S postavitvijo jezika v središče prepoznavanja človeka kot takega – identifikacije človeka –, je Kocbek v zgodnjih šestdesetih letih napisal kritiko navideznosti oz. utvare resnice, izhajajoče iz nekaterih ključnih političnih ideologemov tedanjega časa. V kritiko videza resnice je Kocbek vgradil tudi kritiko tehnokratske redukcije jezika na goli jezikovni funkcionalizem. V bistvu pomeni Kocbekovo besedilo kritiko dehumanizirajočega pristopa k jeziku. V aktualnem trenutku mu je uspelo povezati pojem jezika, njegove norme in uzakonitve (kodifikacije) z vrednostnim pojmom človeka oz. njegove besede. V tem smislu je aktualnemu dogajanju tudi znotraj jezikoslovne misli tedanjega časa dal temeljno razsežnost.

24.2

Lahko povzamemo: funkcionalistični vidik opredeljevanja jezika, kot je bil utemeljen v okviru Praškega lingvističnega krožka in vgrajen v metodologijo jezikovnega raziskovanja, ostaja, kot ugotavlja J. Kořenský (1997), s svojimi bistvenimi spoznanji aktualen tudi danes; nove in nove komunikacijske možnosti samo potrjujejo njegovo temeljno usmeritev. V trenutnem evropskem in svetovnem kontekstu, ko se nam pod vplivom svetovnih jezikov, zlasti angleščine, krčijo, perspektivno morda celo ukinjajo določena komunikacijska področja (znanost) nacionalnih jezikov, ima še naprej svoj temeljni smisel tudi narodnoreprezentativna in narodnopovezovalna funkcija knjižnega jezika kot njegova imanentna lastnost, opredeljena že v okviru Praškega lingvističnega krožka.

25 O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša

(S predstavitvijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić)

(SR Ramovšev zbornik, Obdobja 12 1994, 42/2–3)

Na začetku je bil stavek

R. F. Mikuš (1945)

25.1

R. F. Mikuš si je konec prve polovice dvajsetega stoletja, zlasti v petdesetih pa tudi šestdesetih letih, z obsežnimi kritični mi objavami v pomembnih evropskih pa tudi ameriških jezikoslovnih časopisih ustvaril vidno mesto med strukturalističnimi jezikoslovc; njegove razprave so prinašali časopisi kot *Lingua*, *Cahier Ferdinand Saussure*, *Voprosy jazykoznanija*, *Zeitschrift für Phonetik*, *Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, *Journal de psychologie normale et pathologique*, *Word* idr.

Svojo jezikoslovno misel, izhajajočo iz ženevskega strukturalizma in ameriškega behaviorizma (bloomfieldizma) je razvijal mimo slovenskega jezikoslovja, čeprav jo je zlasti v začetku petdesetih let, ko je živel in služboval v Ljubljani, skušal zanesti tudi v naš prostor.

Leta 1952 je namreč SAZU v okviru svojih publikacij izdala Mikuševo razmeroma radikalno v francoščini pisano kritiko sintagmatske teorije v temeljnem delu srbskega jezikoslovca A. Belića *O jezičkoj pri rodi i jezičkom razvoitku* (1941) pod naslovom *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić*, s podnaslovom *K sintagmatiki prof. A. Belića* (197 str.) z obsežnim slovenskim povzetkom.

Izid te polemične knjige je bil zaradi ostre kritike sintagmatske teorije srbskega jezikoslovca in takrat tudi predsednika srbske akademije znanosti A. Belića usoden za nadaljnjo Mikuševo življenjsko pot, pa tudi za razmerje med tedanjima predsednikoma obeh akademij znanosti – Franom Ramovšem in Aleksandrom Belićem, s tem pa seveda tudi za razmerje med akademijama sploh.¹

1 Natančneje o dogodkih po izidu Mikuševe knjige pri SAZU sem pisala ob desetletnici Mikuševe smrti v članku *Takšni in drugačni spomini na strukturalističnega jezikoslovca*, Delo, KL, 6. maja 1993, 13. Za osvetlitev teh dogodkov so bili uporabljeni naslednji viri:

• J. Rotar, Korespondenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Belićem (Ljubljana: SAZU, 1990), kjer se neposredno na izid Mikuševe knjige nanašajo štiri Ramovševa pisma, datirana s 30. aprilom, 12., 15. in 24. majem 1952 (123–126), obširne dragocene opombe, pravzaprav komentarji J. Rotarja 207, 208, 209, 211 (Ramovševo Pojasnilo v slovenščini, Mikuševi knjigi priloženo pod naslovom *Mise au point*, kako je prišlo do »nastanka« Mikuševe knjige, ohranjeno v Belićevi zapuščini) in 212 (153–155).

Predvsem boj za širši, ne samo strokovni prestiž je bil tisti, ki je v veliki meri pripomogel, daje bil v petdesetih letih Mikuš žrtvovan kljub nedvomno pomembnemu intelektualnemu dometu, ki bi ga z njim v tistem trenutku lahko doseglo slovensko jezikoslovje.

Poleg evropske odmevnosti Mikuševega jezikoslovja je torej predvsem občutek dolga tisti, ki nas zavezuje, da po desetletjih molka spregovorimo o delu slovenskega jezikoslovca, o njegovih sintagmatskih načelih izvora, razvoja in delovanja jezika, ki jih je dograjeval z občudovanja vredno vero, da služi znanstveni resnici.²

25.2

Mikušev temeljni razpravni jezik je francoščina; tudi ko piše v jeziku katere izmed evropskih ali ameriških jezikoslovnih revij, so zgledi v veliki meri francoski; dru-gojezični zgledi (iz ruščine, nemščine, angleščine, (srbo)hrvaščine) mu služijo večinoma kot dopolnila francoščini, navadno v smislu kontrastivnosti. V naši razpravi tega dejstva brez utemeljitve ne spreminjamo.³

Pri predstavitvi Mikuševega razumevanja sintagme kot središčnega področja njegovega jezikoslovnega delovanja smo se omejili v glavnem na tri njegova dela, in sicer na prvo publikacijo o sintagmاتيki, izdano 1945. leta v samozaložbi pod naslovom *Šta je ustvari rečenica?*, na že omenjeno monografsko kritiko Beličevega

-
- Neditiran Mikušev zapis o teh dogodkih, ohranjen v njegovi zapuščini. Glede na začetni stavek »De mortuis nil nisi bene, pa spodaj podpisani kot edini preživeli protagonist trikotne epizode Belič – Ramovš – Mikuš /.../« priča, daje zapis nastal po Beličevi smrti. Kako travmatično je bilo za Mikuša dogajanje ob izidu njegove knjige, dokazuje tudi njegovo neodposlano pismo stavcu akademijskih publikacij Pirkoviču, napisano 28. 2. 1960, ko je bil Mikuš profesor na zadrski Filozofski fakulteti, ohranjeno prav tako v zapuščini; kaže, daje Mikuš razmišljal o neki javni rekonstrukciji dogodkov iz leta 1952: »/J/ugoslavsko javnost /želim/ obvestiti tem, kako je pravzaprav potekala zadeva z mojo knjigo«. Stavec Pirkovič naj bi potrdil, da »je/ dobil rokopis v celoti, in to ne od /Mikuša/, ampak iz akademijske pisarne«.
 - Že omenjeno Ramovšovo *Pojasnilo*, naknadno dodano Mikuševi knjigi.
- 2 J. Toporišič je v uvodu svoje razprave *Strukturalismus in der Slovenistik* (Am Beispiel der Wortartentheorie), *Linguistica* XXII (1982), uvrstil med strukturaliste na Slovenskem tudi R. F. Mikuša (poleg A. Isačenka), 211–212. – Sicer pa je kmalu po Mikuševi smrti izšel v Naših razgledih (24. febr. 1984) v prevodu J. Rotarja spominski članek, ki ga je napisal njegov zadrski kolega M. Kravar (*Slobodna Dalmacija* 40/11926, 1983, 3); – Ob desetletnici smrti je izšel v *KL Dela* spominski članek A. Vidovič Muhe (gl. op. 1); ista je na mednarodnem simpoziju v Ljubljani 1990. leta ob stoletnici rojstva F. Ramovša predstavila temo *Jezikoslovni profil R. F. Mikuša*, v tisku (za *Linguistica*) pa je tudi njena razprava *La syntaxe Tesnière vue et interprétée par R. F. Mikuš* (daljši povzetek v francoščini objavljen v zb. povzetkov znanstvenih prispevkov za mednarodni simpozij v počastitev 100-letnice rojstva L. Tesnièreja pod naslovom *Evropski in slovenski jezikoslovec Lucien Tesnière, 1893–1993* (Ljubljana 18.–20. nov. 1993, 21–23).
 - 3 Seveda se postavlja vprašanje, zakaj ni Mikuš objavljaj (tudi) v slovenščini. Že v *KL Dela* sem zapisala, da se nam ponujata dva, med seboj povezana razloga: ko je v času življenja in dela v Ljubljani, se pravi po letu 1945 pa do 1958, začel razvijati strukturalno analizo skladnje in hkrati behavioristično interpretacijo jezikovnega izvora in jezikovne funkcije, ni imel v slovenskem prostoru ustreznega naslovnika; kasneje, ko bi se mu s habilitacijo lahko odprla možnost, da si kot univerzitetni učitelj takega naslovnika vzgoji, pa se je izkazalo, da je bilo to zunaj interesa širšega okolja.

razumevanja sintagme *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* (SAZU 1952), predvsem pa na njegovo disertacijo, obranjeno 1958. leta v Zagrebu (pri profesorju Guberini) z naslovom *Principi sintagmatike: Rasprava o sintagmatsko-strukturalnom jedinstvu čovječjeg govora* z letnico 1956. Upoštevana je tudi njegova razprava *Prostorni podatak događaja: Teorija i govorni izraz*, objavljena v zb. zadrške filozofske fakultete *Radovi* 1959/60 kot njegovo habilitacijsko delo: ko gre za predstavitev sintagmatske teorije, se sam večkrat sklicuje nanjo (npr. v kritiki Tesnièrjeve skladnje, VJa, 4, 1962).

25.2.1

Izbiri del utemeljujemo z naslednjimi dejstvi:

- Mikuševa jezikoslovna doktrina ostaja ves čas njegovega znanstvenega delovanja nespremenjena, se pravi, da izbira ne pomeni (bistvenega) problemskega zoževanja.
- Želeli smo zajeti tisti čas Mikuševga jezikoslovnega dela, ki je bil najbližji njegovim jezikoslovnim inspiracijam, se pravi prvi polovici tridesetih let: temeljni deli, na kateri se Mikuš sklicuje – seveda poleg Desaussurjevega *Tečaja splošnega jezikoslovja* iz 1916. leta – sta *Langague L.* Bloomfielda, zlasti pa *Linguistique générale et linguistique française* Ch. Ballyja, ki sta izšli 1934. oziroma 1932. leta. Mikuševa monografija *Principes de syntagmatique* sega v veliko kasnejši čas, izšla je 1972. leta v Parizu (založba Didier, 243 str.), obvestilno pa ne presega disertacijskega dela s srede petdesetih let.
- V saj v grobih obrisih smo želeli predstaviti edino Mikuševo delo, ki je izšlo doma – pri SAZU-ju, in ki je tako pomembno vplivalo na njegovo življenje.

25.2.2

Zasnova razprave ni kontrastivna v smislu kritične razčlenitve Mikuševga pojmovanja sintagme glede na ženevski in ameriški strukturalizem; zaenkrat se omejujemo na predstavitev teorije sintagme, kot jo je Mikuš sam pojasnjeval in po lastnem mnenju tudi dograjeval.

25.3

R. F. Mikuš je bil dosledno zavezan ženevskemu, zlasti ballyjevskemu strukturalizmu in bloomfieldovskemu behaviorizmu. Kot je v svoji disertaciji zapisal, kopenhški in praški strukturalizem nanj nista vplivala, ker nista povedala o sintagmi nič novega.

Sprejel in razvijal je spoznanje, da je sintagma tako strukturna kot tudi semiološka enota jezika glede na njegov izvor, razvoj in delovanje. Določa jo funkcijska binarnost in hkrati linearnost njenih členov.

25.3.1

Čeprav je Mikuš menil, da ameriški strukturalizem po teoriji zaostaja za evropskim, mu je vendarle priznaval vplivnost zlasti v okviru behaviorizma, kjer je prišlo do samodejne ukinitve nenaravne dihotomije mišljenja – govor. Lahko rečemo, da je ameriški behaviorizem kar pomembno vplival na Mikuševo razmišljanje o izvorni sintagmatski določenosti jezika.

Temu vprašanju je posvečena zlasti prva Mikuševa objava *Šta je ustvari rečenica?*, ki jo je avtor sam označil kot »fragment iz teorije jezika in mišljenja« (7). Gre za krajšo razpravo (25. str. manjšega formata), izdano v Ljubljani v samozaložbi. Svoje stališče o nastanku jezika je gradil na sintagmatski teoriji ženevske šole; v tem smislu so relevantne navedbe del Ch. Ballyja, zlasti *Linguistique generale et linguistique française* (1932), *Cours de linguistique générale* F. de Saussurja (1931, 3. izd.) pa tudi deli *Uvod u opštu lingvistikku* (1935) in *Problem postanka jezika* (1939) S. Živkovića.

Z metodološko raziskovalnega vidika velja poudariti, da že ta razprava implicira ukinitve ali vsaj neupoštevanje desaussurjevske členitve jezika na sinhronijo in diahronijo. Na tem stališču je Mikuš tudi kasneje vztrajal, na njem je gradil obsežno predstavitev temeljnega dela J. Rozwadowskega *Wortbildung und Wortbedeutung* (1904). Sploh so vse bistvene prvine, ki jih o nastanku in delovanju jezika prinaša ta razprava, ostale nespremenjene skozi vse Mikuševo jezikoslovno delo, zato jih velja v grobih obrisih povzeti, pri tem pa upoštevati natančnejša pojasnila njenih posameznih segmentov v kasnejši Mikuševi razpravi iz 1. 1959/60.

Mikuš kritizira dotedanji jezikoslovni pozitivizem (mladogramatičarstvo), ker iz svojega interesnega kroga izloča temeljno vprašanje nastanka jezika in ga prepušča predvsem filozofom in teologom. Pri reševanju tako zapletenega problema so seveda nujne interdisciplinarne povezave, vendar odločitev sodi v pristojnost jezikoslovja. Doktrino t. i. absolutne in nespremenljive danosti slovničnih struktur, iz katere izhajajo mladogramatiki pri svojem sicer koristnem proučevanju zgodovine posameznih jezikovnih pojavov, je po Mikuševem mnenju nujno zamenjati z ballyjevskim spoznanjem, da je jezik določenega časa vedno produkt prehodnega ravnotežja dveh, jeziku lastnih nasprotij – tradicije in inovacije.⁴ Desaussurjeva

4 Praški strukturalizem, konkretno V. Mathesius, je ta pojav imenoval prožna stabilnost (jezika); posrečeno poimenovanje je uveljavljeno tudi v slovenskem jezikoslovju.

primerjava časovno določenega stanja jezika s trenutnim stanjem figur med šahovsko igro se mu zdi v celoti sprejemljiva.

Besedno zvezo s stavčno zgradbo povezuje Mikuš z nastankom jezika, zato je razumljivo, da se kritično loteva aristotelovske definicije stavka, lastne tudi dotedanjim slovnicarjem, namreč da je stavek z besedami izražena misel.

Po Mikuševem mnenju mora »dobra definicija stavka in vseh jezikovnih pojavov brezpogojno upoštevati tri vrste realnosti: 1. fizično, materialno, ki nas obdaja, 2. psihično, ki nam je lastna in ki se zrcali v naši zavesti, in 3. jezikovno, katere nosilec je kolektiv in ki obstaja v družbeno natančno določenem sistemu za izražanje naših psihičnih vsebin (realnosti pod 2).« (1945, 7)

Snovno realnost, neodvisno od naše zavesti, sestavljajo prepleti t. i. dogodkov; sam fizikalni dogodek je shematično mogoče razumeti kot sintezo materije in gibanja, ali drugače – kot medsebojno pogojeno prostorsko-časovno sintezo.

Človekova fiziološka zmožnost reakcije na fizikalni dogodek je določena s t. i. refleksnim lokom (RL), ki ga sestavljata stimul (spodbudnik – S) in reakcija (odzivnik – R) nanj: $RL = S + R$. Realnost človekove zavesti je vedno lahko samo slika tako določenega fizikalnega dogodka. Skupaj z behavioristi je bil Mikuš prepričan, da je govor kot enoto vedenja (behavior) (1959/60, 8–9) mogoče razumeti fiziološko – kot ubesedenje (verbalizacijo) refleksnega loka. Glede na povedano pa je za enoto govornega vedenja smiselno obravnavati samo t. i. stavčno poved,⁵ saj je samo ta lahko (govorni) izraz refleksnega loka.

Po mnenju R. F. Mikuša je Ch. Bally neodvisno od fizioloških izhodišč ameriških behavioristov razvil podobno razlago govorne enote – stavčne povedi. Ta je sestavljena iz dveh komplementarnih členov – iz modusa (M) in diktuma (D): modus je izraz reakcije in diktum izraz stimula, npr. *Čutim* (M – reakcija), *da je mráz* (D – stimul) (1959/60, 8). Sicer pa se glede na govorno uresničitev stimul in reakcija lahko vsak zase obravnavata kot samostojna dogodka, refleksni lok pa kot splet dogodkov: na govorni ravni je modus izraz modalnega, fiziološko se pravi reaktivnega (subjektivnega) dogodka in diktum izraz diktalnega, se pravi stimulativnega (objektivnega) dogodka. Tako danes lahko govorimo o modalnem osebku in modalnem povedku (samostalniku, glagolu) ali o diktalnem osebku in diktalnem povedku (samostalniku, glagolu) kot izrazu prostorskih in časovnih reaktivnih in stimulativnih dogodkov.

5 Samo v svojem delu iz leta 1945 imenuje to enoto hrvaško rečenica, kasneje je to iskaz, fr. enonce, angl. utterance, nem. Äusserung.

Mikuš meni, da so bile prvotne odslikave dogodkov v človeški zavesti sintetične, neartikulirane, nepretrgane – pač ustrezne realni naravi dogodka: predstava telesa (protorskosti) se ni ločila od predstave gibanja (časovnosti). Številčnost in intenzivnost dogodkov sta po Mikušu verjetno vplivali na oblikovanje spomina pri človeku, na hkratno nastajanje njegovih razpoznavnih lastnosti – dela, mišljenja in govora. Tako so se prvotne sintetične, neizdelane predstave dogodkov razstavile, posamezne prvine so se abstrahirale od konkretnih predstav, nastajali so pojmi in iz njih nove predstave itd. S tega vidika je govor o analitičnem mišljenju pravi anahronizem – podobno kot »mokra voda« – saj je analitičnost temeljna prvina mišljenja (1945, 9–10).

Skladno s prvotno sintečno predstavo dogodka je bil tudi prvotni stavek (stavčna poved) sintetičen – pomena kasnejšega osebka in povedka se nista ločila. Približno sliko o tem nam po Mikušu danes predstavljajo stavki tipa *Grmi, Bliska* ipd. Prvotne »besede« so torej označevale predmete in dejanja hkrati, zato je (osebkov) stavek zakodiran v vsakem jeziku. Z razstavljanjem predstav je tudi stavek postal analitičen, npr. v indoevropskih jezikih sta se predstavi za čas in prostor različno artikulirali.

Izhajajoč iz tako pojmovanega izvora jezika, uvršča Mikuš jezikoslovno razhajanje glede tega, ali je jezik nominalen ali verbalen, ali je prvotnejši samostalnik ali glagol, med »čisto metafiziko« (1945, 12).⁶ Besedne vrste so v jeziku drugotna pojavnost, saj predstavljajo le »okamenele (figé, erstartt) funkcije« stavčnih členov (1945, 15). Relativna ustaljenost v določeni funkciji je vplivala na nastanek morfoloških lastnosti,⁷ čeprav je t. i. transpozicija – funkcijski prehod ene besedne vrste v drugo, lahko hierarhično višje v nižjo ali obratno – tudi danes razmeroma pogost pojav. Po Mikušu besedne vrste s svojimi morfološko razpoznavni mi lastnostmi sicer obstajajo, vendar ne tako ekskluzivno, kot to želi prikazati klasična slovnica.

V stavku (stavčni povedi) vidi Mikuš temeljno binamo zgradbo jezika – zato je prav stavek lahko prototip vsake sintagme. Polemizira z de Saussurjem, ki veže stavčno poved samo na govor in soglaša s Kalepkom, da je »stavek najmanjša celota sporočila« (1945, 18). Z razstavljanjem predstav in z nastankom prostega stavka je bil po Mikušu položen temelj vsej binarni sintagmatski strukturi našega mišljenja in izražanja.

6 Enako stališče zasledimo že 1932. leta pri B. Vodušku v njegovi razpravi *Za preureditev nazora o jeziku*, Krog 1932/33, 66–76, kar vsaj posredno potrjuje njegovo poznavanje prvin ženevskega strukturalizma – prim. str. 277.

7 B. Vodušek v delu iz op. 6, ugotavlja, daje morfološkija kot plast formalnih prvin, ki spremlja besedne vrste v razvitih – po Vodušku analitičnih jezikih minimalna.

25.3.2

Ženevski strukturalizem je na Mikuša vplival s svojo teorijo jezikovnega znaka, na katerega se navezuje tudi pojmovanje sintagme in zametki spoznanja o strukturalni enotnosti govora, s teorijo govora kot sinteze (govornega) procesa (parole) in jezikovnega sistema (langue) pa še s teorijo relativnega jezikovnega ravnotežja, kjer gre za rezultat dveh nasprotujočih si teženj v jeziku – statičnosti in dinamičnosti. S stališča celovitosti sintagmatske teorije, ki zajema tudi njen časovnorazvojni vidik (t. i. vertikalna sintagmatika), se mu je zdela, kot smo že omenili, manj sprejemljiva ločitev diahronega raziskovanja jezika od sinhronega.⁸

Desaussurjeve prvine, ki jih Mikuš za pojmovanje sintagme sprejema v svoji disertaciji kot definicijske, so naslednje:

- neavtonomnost posameznega znaka sintagme,
- vrednost sintagme, ki je vedno enaka produktu (in ne morda seštevku) njenih členov,
- linearnost sintagme,
- vezanost sintagme na govor in sistem ter
- raznolikost sintagme v smislu zajetja vseh (pomenskih) prvin jezika – od besede oziroma njenih oblikovnih in tvorbenih morfemov do stavčne povedi in besedila.

Ch. Bally je po Mikušu definicijske prvine sintagme dopolnil še

- z binarnostjo tudi ko ne gre več za dvoznakovnost,
- s komplementarnostjo in vzajemno odvisnostjo njenih členov,
- z razmejitvijo sintagmatike in koordinacije,
- z definicijo transpozicije kot sintagmatike »sui generis«.

Svoj delež pri Ballyjevi tipologiji sintagme je Mikuš vezal na naslednje prvine:

- izraženost (eksplicitnosti) oziroma zakritost (implicitnost) sintagmatskih členov, npr. *pire : plus mauvais*;
- zapletenost (kompleksnost) in preprostost; stopnja zapletenosti je določena s številom najmanjših formalnih enot, t. i. formalnih minimov: preprosto sintagmo določata dve takšni enoti; kot bomo kasneje videli, gre za dva jezikovna znaka v dveh različno definiranih vlogah;
- eliptičnost in polnost, npr. *capitale : ville capitale*;

8 Če ni drugačnih navedb, se predstavitev nanaša na Mikuševo disertacijo, razmnoženo v rotoprintu. – Kolikor mi je znano, disertacije nima nobena ljubljanska knjižnica, ni je tudi v zapuščinskem gradivu oziroma v Mikuševi domači knjižnici; iz zagrebske univerzitetne knjižnice je prišlo obvestilo, da je izgubljena. Fotokopijo mi je posredoval dr. A. Jembrih z rektorata Sveučilišta v Zagrebu – Institut informacijskih znanosti, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

- stopnja zgoščenosti, na podlagi katere so se ločile t. i. aglutinirane (tudi avtomatizirane, leksikalizirane) sintagme od diskurzivnih; gre za diahrone sintagme, npr. *aubepine*, *connetable*, ki jih Bally s sinhronega vidika uvršča v t. i. formalni minimum, Mikuš, ki v okviru sintagmatike upošteva tudi zgodovinskorazvojni vidik (diahronijo), pa med sintagme.

Sicer pa je predstavljena tipologija po Mikušu morfološka in kot taka drugotna: sintagma kot semiološki tip po eni strani in po drugi kot splošnogovorna struktura je lastna vsem jezikom, njena morfologija pa se (lahko) od jezika do jezika loči.

Sintagmo s stališča jezikovnega razvoja in delovanja je mogoče obravnavati hkrati, saj Mikuš, kot rečeno, v okviru sintagmatskega razčlenjevanja ne pristaja na jezikovno raziskovalnometodološko nasprotje sinhronija – diahronija: oba vidika sta po njegovem enako upravičena – sinhronija s stališča behavioristične funkcionalnosti govora, diahronija pa s stališča njegovega nastanka in razvoja. Po Mikuševem mnenju je naloga zgodovinske slovnice iskati v današnjih preprostih znakih nekdanje člene sintagme; mladograditki so sicer prav to počeli, vendar brez zavesti o splošni veljavnosti sintagmatskih zakonov in dialektičnih lastnostih sintagme.

Kot rečeno, sintagmatsko strukturo določata dve temeljni prvini: dosledna binarnost ne glede na njeno morebitno zapletenost na nižji (strukturni) ravni in dosledna linearnost členov.

Binarnost pa tudi linearnost sintagme sta že izvornofunkcijski, saj stavčnopovedna sintagma kot govorna prasintagma ubeseduje, kot smo videli, predstavo (psihično odslilkavo) fizikalnega, tj. časovno–prostorskega dogodka. Dvočlenske pa so tudi vse druge, izvorno mlajše sintagme, ki se po Mikuševi (behavioristični) teoriji pojavljajo vedno kot sestavina izvorne (stavčnopovedne) ali pa so vanjo prevedljive.

25.3.2.1

Tako pri stavčnopovednih kot pri mlajših sintagmah je mogoče govoriti o različni pogojenosti njihove binarnosti.

25.3.2.1.1

Desaussurjeva členitev jezika na sistem in govor je pogojevala ločevanje med konkretnim pomenom in vrednostjo pojma znak, definiranega kot medsebojno dopolnjujoči se funkciji označujočega in označenega.

Tudi sintagma – po definiciji vedno sestavljeni znak – ohranja omenjene semiološke lastnosti, zato je smiselno ločevati sintagme na diskurzivne (govorne) in jezikovne

(sistemske): prve določa dejstvo, da po govornem dejanju razpadejo, na druge končanost govornega dejanja ne vpliva – tudi po njem ostajajo nespremenjene. Semiološka vsebina diskurzivnih sintagem je vedno konkretna ali kot takšna zamišljena (pomen), npr. *N. Bonaparte* je konkretna oseba, *est parti* konkretno dejanje. Sintagma, ki jo določa vrednost, pa se od konkretnega vedno oddaljuje – je virtualna potencialna, pojmovna sintagma. Od konkretne situacije oddaljene sintagme imenujemo jezikovne, njihova semiološka vsebina pa se imenuje vrednost; vključenost take sintagme v asociativni sistem omogoča določanje vrednosti v medsebojnem razmerju. Mikuš kot ženevski strukturalist strogo loči sintagmo vrednost (jezikovna sintagma) od sintagme pomena (govorna sintagma). T. i. virtualizacija (konceptualizacija) znaka oziroma sintagme je zgodovinski proces in je nasproten procesu aktualizacije.

25.3.2.1.2

Binarnost sintagmatske funkcije vpliva tudi na strukturno dvočlenskost sintagme: kot sestavljeni znak je sintagma navzven komplementarna celota, navznoter, v sebi sestavljena iz t. i. identifikacijske in diferencialne funkcije (IF, DF) – sintagma je torej celota IF in DF. Navzven kot del zapletenejše sintagme se lahko pojavlja samo v eni izmed omenjenih dveh funkcij.

Vsaka sintagma se torej po Mikušu loči od (preprostega) znaka po tem, da znak združuje IF in DF v enem izrazu (fono-akustični pojavnosti po Mikušu), sintagma pa ima funkciji ločeni v smislu posebnega izraza za IF in posebnega za DF.

Razvrstitev členov omenjenih dveh funkcij je pogojena z linearnostjo sintagme kot njeno prav tako definicijsko lastnostjo: gre za sposobnost govora, da večdimenzionalnost fizikalnega dogodka spreminja v enodimenzionalnost.

Tako je prav zaradi sintagmatske linearnosti možna samo dvojna razvrstitev členov z IF in DF, ki pogojujeta tudi dva sintagmatska vzorca: člen z IF je pred členom z DF – gre za progresivni vzorec, ali obratno – člen DF je pred členom IF gre za anticipativni vzorec. Po obeh vzorcih se lahko oblikujejo diskurzivne ali pa leksi-kalne – avtomatizirane sintagme.⁹

25.3.2.1.3

Kako sploh nastajajo nove in nove sintagme v jeziku? Po Mikušu gre za veriženje sintagem, ki ga je mogoče ponazoriti s t. i. sintagmatskim množenjem, postopkovno popolnoma enakim algebraičnemu množenju: $S(\text{intagma}) = I\text{-člen}$. D-člen. Obe

⁹ Na ravni npr. imenske zveze gre lahko za predvidljivo razvrstitev pridevniškega prilastka, t. i. anticipativni vzorec, na ravni tvorjenk za predvidljivo razvrstitev različnih obrazilnih morfemov idr.

operaciji – sintagmatsko in algebraično množenje vodita do sinteze in v obeh primerih imamo opraviti z dvema mejnima prvinama, pri čemer prva predvideva najvišjo možno ohranjenost in najmanjšo možno ukinjenost členov, druga pa ravno obratno: $16 = 2.8, 4.4, 16.1$. Pri vseh treh množenjih sta člena ohranjena in ukinjena hkrati: v prvem se prvi člen bliža nič ($\rightarrow \emptyset$), v zadnjem drugi. V samem številu 16 pa sta člena ukinjena do te mere, da sta nerazpoznavna, ker ju število 16 ne izraža več; gre za enak pojav kot npr. pri *aubepine + albe pina*, ki ga sinhrono ne moremo več razčleniti. Tako razumevanje sintagme je mogoče zaslediti že pri de Saussurju in Ballyju, vendar po Mikušu gre pri obeh za intuitivnost, brez zavesti o vzroku znaka za množenje.

V sintagmi torej lahko IF atrofira glede na DF ali obratno, vendar pa do popolnega izničenja ene ali druge funkcije ne more priti.

Torej: $IF \rightarrow \infty$ ali $IF \rightarrow \emptyset$

$DF \rightarrow \emptyset$ ali $DF \rightarrow \infty$

Velja spoznanje, da je med skrajnima znakoma vrsta znakov z enakim razporedom IF in DF kot npr. *plus* (IF) *mauvais* (DF).

Sintagmatsko množenje se po Mikušu lahko zaplete s t. i. sintagmatskim seštevanjem, ko imamo opraviti s priredjem (koordinacijo): gre za člene znotraj ene ali obeh sintagmatskih funkcij, ki so funkcijsko nerazločevalni – homofunkcionalni, npr. *Pierre, Paul, Marie / dansent, chantent, sautent* ali: $(A + B + C). (D + E + F)$. Podobno: *chapeau de dame vert, avec ruban, garni de fleurs*, kjer je 1. I-člen *chapeau*, 2. I-člen *chapeau de dame*, 1. D-člen *de dame*, 2. D-člen koord. *vert, avec ruban, garnis de fleurs*.

Priredje nikakor ne more biti sintagmatska jezikovna pojavnost. Gre za najnižjo jezikovno operacijo, ki jo glede na sintagmatiko razločevalno določa tudi možnost medsebojne zamenjave (permutacije) njenih členov. Velja spoznanje, da priredje posamezni sintagmatski člen lahko samo količinsko zapleta, ne da bi se pri tem kakorkoli spremenila funkcijskorazločevalna zgradba same sintagme – priredje ne vpliva niti na notranjo zgradbo sintagme niti na njeno zunanjo funkcijo: *ils ((hommes, femmes, enfants) furent* – sintagma se strukturno ne spremeni, ker priredje opravlja isto funkcijo kot *ils*.¹⁰

Mikuš loči v okviru sintagme tudi t. i. sintagmatsko deljenje, ko skušamo iz sintagme izločiti člen z IF ali DF:

$$I - \text{člen} = \frac{\text{sintagma}}{D - \text{člen}} \quad D - \text{člen} = \frac{\text{sintagma}}{I - \text{člen}} \quad I - \text{člen} = \frac{\text{les amis}}{\text{les}} = \text{amis}$$

10 Mikuš je v svoji disertaciji kritiziral nekatere strukturaliste, zlasti Trubeckoja, pa tudi Freia, Sapirja, Harrisa, ki so priredje enako vrednotili kot podredje – prim. v disert. op. 22, str. 101.

Sintagmatsko deljenje je brez ostanka samo v primerih, ko imamo opraviti s funkcionalnimi eksponenti, katerih semiološka vrednost = \emptyset , funkcijska = ∞ .

25.3.2.2

Na ravni stavčne povedi, t. i. prasintagme, se sintagmatska problematika loči: v okvir stavčne povedi sodi mikrosintagmatika, makrosintagmatika pa ta okvir pre-sega (1952, 46–47).

25.3.2.2.1

S področja mikrosintagmatike je Mikuš v obravnavanih delih natančneje predstavil t. i. transpozicijo (1956) in osebkovo sintagmo – ubeseditev prostorskega dogodka (1959/60).

25.3.2.2.1.1

Pojem transpozicijska sintagma povezuje R. F. Mikuš s Ch. Ballyjem; gre za sintagmo, v kateri imamo opraviti z vsaj enim semantemom in enim funkcijskim eksponentom, npr. -ier v *poirier* ali -us v *dominus*; sintagme s samo funkcijskim eksponentom ni.

Znotraj klasične slovnice gre za vprašanja besed, ki jih je, kot navaja Mikuš, že Rozwadowski (tudi Sapir, ženevski strukturalisti) razumel kot avtomatizirane (tvorjenke) ali pol avtomatizirane (sklonske oblike) sintagme: zaradi svojih formalnih lastnosti so sposobne preiti v govorne (diskurzivne) sintagme. Funkcijski eksponent je lahko zakrit, npr. *rouge, bouge* – gre za ničti funkcijski eksponent – ali izražen, npr. -us, *domin-us*. Ob pojmu funkcijski eksponent govori Mikuš še o ko-funkcijskem, npr. pri pridevniku v prilastkovni vlogi: *robe(- \emptyset) rouge(- \emptyset)*.

Glede na sintagmatsko hierarhično shemo je npr. eksponent -us v *domin-us* kategorialni, sintagma sama pa seveda avtomatizirana. Diskurzivna transpozicijska sintagma nastane, ko znak uvaja svojo funkcijo v toku govornega dejanja po sintagmatskih (avtomatiziranih) vzorcih, kot je v indoevropskih jezikih sklanjatev, npr. *de dame*; v bistvu gre za »prevod« npr. samostalnika v sklonsko funkcijo, ki jo določa (trenutno) govorno dejanje. V takšnih primerih imamo opraviti s polavtomatiziranimi sintagmami. Seveda pa diskurzivna sintagma lahko postane kategorialna in s tem avtomatizirana ali obratno. Kategorialna sintagmatika je po Mikušu v indoevropskih jezikih ujemalna (kongruentna), vezavna (rekcijska) pa je vedno nekategorialna.

Funkcijski eksponent je lingvistični znak, katerega semiološka vrednost se bliža $-\emptyset$, njegova funkcijska vrednost pa se bliža ∞ , kar je mogoče predstaviti v serijskem smislu:

semiološka vrednost $\rightarrow \infty$	semiološka vrednost $\rightarrow \emptyset$
funkcijska določba $\rightarrow -\emptyset$	funkcijska določba $\rightarrow \infty$

Funkcijski eksponent po Mikušu lahko celo preseže to serijo tako, da izraža semiološko vrednost = \emptyset , funkcijsko določbo = ∞ . V jeziki brez formalni kategorij lahko predvidimo znak s semiološko vrednostjo = ∞ , funkcijska določba = \emptyset .

Vse oblikoslovne (kategorialne in nekategorialne) transpozicijske sintagme uvršča Mikuš med čiste transpozicije – v njej transponenti doživljajo samo funkcijske premike, npr. iz kategorialnosti v nekategorialnost, tip *dame* : *de dame*.

Pri leksikalni transpoziciji (zlaganje, izpeljava) gre za tvorbeno (formativno) načelo, po katerem jezik ustvarja poimenovanja po analogijah. Znano je, da se isti sintagmatskofunkcijski eksponent lahko različno udejanja, npr. *malheur-eux*, *metallique*, *rouge- \emptyset* ; *-eux*, *-ique*, $-\emptyset$ so samo različne uresničitve istega, to je pridevniškega eksponenta: *-eux*, *-ique* sta eksplicitna – pridevnika sta nastala s transpozicijo iz samostalnika, *rouge* pa je kategorialni pridevnik, zato ima eksponent $-\emptyset$.

V saka transpozicija je po Mikušu kompleksna sintagma, npr. *chance(- \emptyset)* je preprosta (enostavna) implicitna sintagma, eksplicitna kompleksna sintagma pa je $[(chance^{\emptyset})^{-eux}]^{-euse}$. Kot je znano (npr. že J. Rozwadowski), se vsak nižji člen v višjem sintetično ukinja.¹¹

25.3.2.2.1.2

R. F. Mikuš je v posebni razpravi (1959/60) natančneje predstavil ubeseditev prostorskega dogodka, na ravni stavka osebko (imensko) zvezo.

Prostorski podatek se v govoru (parole) izraža s tremi vrstami znakov: imeni, deiktiki in imenskimi aktualizacijskimi sintagmami. Vse tri vrste znakov določa torej funkcijska prekrivnost, Mikuš jih označuje s pojmom L. Bloomfielda »substitution classes«.

11 V disertaciji je zanimiva Mikuševa razlaga pridevnikov *očetov* (očev) in *očetovski* (očinski): v prvem primeru je v podstavi »aktualizirani« (referenčni) samostalnik oče, v drugem je ta samostalnik »virtualni« (konceptualni, slovarski); podobno tudi npr. *de la dame* : *de dame* – prim. v disert. op. 13, str. 105.

25.3.2.2.1.2.1

Ime je dogovorjeni znak – etiketa s hkratno IF in DF za samo en podatek z golo semiološko vrednostjo, o pomenu pri imenu ne moremo govoriti.¹²

25.3.2.2.1.2.2

Deiktiku je semiološka vrednost vedno dana s sklicevanjem na zunaj ali znotrajbesedilne okoliščine; zgledi kot *lui, celui-ci, tous, la notre* mimo omenjenih okoliščin nič ne pomenijo. Deiktik je nasproten imenu, zato njegova semiološka vrednost teži proti \emptyset (nikoli pa ni enaka nič). Gre za pravi prostorski ali prostorskorelacijski znak; njegova vrednost izhaja iz neposredne umestitve prostorskega podatka v razmerju do govorečega.

Sicer pa je deiktike mogoče ločiti na splošne (globalne) in posebne (specializirane). Prve določa dejstvo, da združujejo vse tri vrste določitev – semiološko, količinsko in prostorsko. V ta okvir sodijo osebni zaimki in zaimki *autrui, personne, rien* – zadnja dva izražata t. i. prazno množico. Za vsako izmed omenjenih treh določitev pa obstajajo tudi posebni deiktiki.

Med deiktike z neko splošno semiološko vsebino sodijo, npr. *quelqu'un, quelque chose, n'importe qui/quoi, qui, (quoi)que ce soit, je ne sait qui (quoi), un autre, le meme* idr.

Med količinske (kvantifikacijske) deiktike sodijo števniki pa tudi besede, ki jih slovnica imenuje »nedoločni zaimki«, npr. *tous, quelques un, chacun, aucun, certains/quelques uns*.

V okviru prostorskih (lokalizacijskih) deiktikov je mogoče ločiti vsaj tri tipe: neposredna umestitev glede na govorečega je vezana na kazalne zaimke. Svojljni zaimki izražajo posredno umestitev; po Mikušu je bistvo ideje lastništva v posredni umestitvi glede na govorečega in neposredni glede na referenčni podatek. T. i. serijski deiktiki so (posamostaljeni) vrstilni števniki: če so tudi urejeni serijsko, so umeščeni (lokalizirani) glede na govorečega, npr. *Il y a la trois soldats; le premier a gauche est mon frere*. Ti deiktiki so prostorski posredno.

25.3.2.2.1.2.3

Med obe skrajnosti, ki ju predstavljajo na eni strani imena – njihova semiološka vrednost se bliža neskončnosti – na drugi pa deiktiki – njihova semiološka vrednost se bliža nič – sodijo samostalniške sintagme, saj vsebujejo po en znak s semiološko

¹² R. F. Mikuš navaja Ullmana, po katerem je ime »čista semiološka vrednost« (1959/60, 12)

vrednostjo in po en aktualizacijski (deiktični) znak. V okvir obravnavanih sintagem uvršča klasična slovnica po Mikušu samostalnike (tudi imena), pridevnike (opisne in determinativne), člene, samostalniška dopolnila, števnike, apozicije, relativne stavke, deležnike.

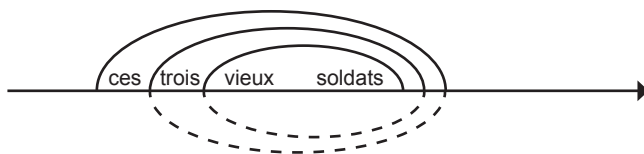
Kot vsaka druga je tudi samostalniška aktualizacijska sintagma lahko zakrita ali izražena, npr. *papa : mon papa*. Izražena je seveda lahko preprosta ali zapletena, ujemalna ali neujemalna, in kar je prav tako pomembno – lahko je diskurzivna ali avtomatizirana, npr. *le rouge : le vin blanc*. Sam samostalnik je v pomenskem smislu brez referenčnega pomena (Mikuš govori o njegovem abstraktnem, tudi virtualnem pomenu), vzpostavi ga šele t. i. aktualizator; z drugimi besedami – aktualizator abstraktni (virtualni) samostalnik udejani. Prehodi so po Mikušu odprti, npr. *Sandwich – sandwich, Panama – panama*.

Sicer pa so tudi samostalniške aktualizacijske sintagme lahko splošne – aktualizacijski znak je člen, ki je v nekaterih jezikih ničti, npr. *un soldat : le soldat, oče : oče mi je povedal*, ali posebne, in sicer označevalne (karakterizacijske), količinske (kvantifikacijske) ali prostorske (lokalizacijske). Ker je splošna aktualizacijska sintagma funkcionalni ustreznik za vse tri vrste posebnih aktualizacijskih sintagem, pomeni, da vse te tri vrste posebnih sintagem tudi implicira, npr. možne so funkcijske zamenjave med *le soldat, ce soldat, votre soldat*.

Pri označevalnih (karakterizacijskih) sintagmah je aktualizator opisni pridevnik, ki bogati semiološko vrednost samostalnika. Zaradi svoje semiološke vrednosti pridevnik pogosto prehaja med samostalnike ali pa se takšna sintagma avtomatizira, npr. *jeune fille, grands parents, salle a manger*. Med obravnavane sintagme sodijo tudi zveze z deležniki in relativnimi stavki. Prav zaradi svojega položaja med konkretnim in abstraktnim (referenčnim in konceptualnim) zahteva označevalec še prisotnost splošnega aktualizatorja (v nekaterih jezikih je, kot rečeno, ničti), npr. *le brave soldat : un brave soldat*.

Tudi pri prostorski aktualizacijski sintagmi je umestitev v prostor lahko neposredna – s kazalnimi zaimki, ali posredna – s svojilnimi pridevniki in vrstilnimi števniki, med katere se uvrščata tudi *le dernier, l'avant-dernier* (1959/60, op. str. 8–9).

Količinska sintagma se realizira s količinskimi izrazi (kvantifikatorji) – glavnimi števnikami, lahko tudi nedoločnimi »pridevniki« kot *beaucoup de, trop de, quelques, plusieurs, aucun, pas un* idr.

Slika 1: Imenska zveza

Veriženje vsake sintagme, tudi samostalniške aktualizacijske, je mogoče ponazoriti s t. i. sintagmatskimi valovi – spiralo:¹³

(1)	imenska označ. sintagma (S1):		<i>vieux soldats</i> , Sam =I-čl., Prid=D-čl.
(2)	" količ. "		S2 =I-čl., količ. dol.=D-čl.
(3)	" prostor. "		S3 = I-čl., kraj. dol. = D-čl.

25.3.2.2.2

Binarnost je po Mikušu univerzalno analitično načelo, ki omogoča spremeniti analizo v klasični slovnici v sintagmatiko.¹⁴

Binarnost ohranja seveda tudi stavčna poved – lahko kot besedilo ali besedilni avtomatizirani znak, npr. pregovori, medmeti kot *Zemlja se vrti okoli sonca*. Au. *Bums.*, ali pa kot diskurzivna dikto-modalna sintagma; Mikuš navaja zgled:

1. *Tartarin est parti a la chasse aux lions*/.
/ loči modus <.> od diktuma
2. *Tartarinl est parti a la ...*
/ osebek od povedkovega dela
3. *est parti/a la chasse ...*
/ Glag od glagolskega določila
4. *est/parti*
/ vezni Glag od opisnega deležnika
5. *part/-i*
/ transpozitor od transponenta
6. *a/ la chasse*
/ enako kot zgoraj
7. *la chasse / aux lions*
/ aktualiziran Sam od dopolnila

13 R. F. Mikuš navaja v disertaciji, da je poimenovanje sintagmatski valovi predlagal F. Ramovš.

14 Po Mikušu je prvi, ki je pisal o kontinuiranosti binarne analize, psiholog oziroma psiholingvist H. Wundt: zakon binarnosti je zakon mišljenja – prim. v disert. op. 9, str. 104. Binarizem je po mnenju Mikuša tudi temeljno raziskovalno načelo J. Rozwadowskega in W. Doroszevskega.

8. *la/chasse*
/ virtualni Sam od aktualizatorja
9. *a/les lions*
(analogno po 5. in 6.)
10. *les/lions*
(analogno po 8).

Stavčno poved definira Mikuš kot enoto govora, zato je tudi v govoru mejna: nižje, mlajše sintagme do formalnega minimuma sodijo, kot smo že omenili, v mikro-sintagmatiko, višje – besedilo, npr. pogovor, roman, pesem, predavanje ipd. – pa v makrosintagmatiko.

V govoru se stavčne povedi nizajo po načelu linearnosti, in sicer koordinativno, kot da smo se vrnili k najprimitivnejši operaciji, zlasti ker vsi členi niza opravljajo po Mikušu isto funkcijo (homofunkcionalnost členov) – stavčnopovedno, se pravi behavioristično. Vendar pa obstaja temeljna razlika med koordinacijo in linearnostjo stavčnih povedi v besedilu: za koordinacijo velja po Mikušu že omenjena zamenjavnost členov, tega pa seveda ne moremo trditi za stavčnopovedne enote besedila: njihovo zaporedje določa vsakokratna konkretna zunajjezikovna dejanskost (referenčni svet).¹⁵

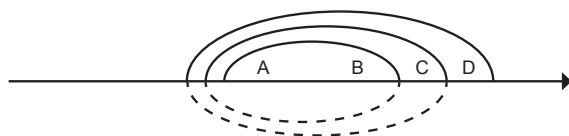
Mikuš je torej razmišljalo sintagmatski strukturiranosti tudi višjih besedilnih enot, čeprav se v nobenem svojem delu ni lotil konkretne analize besedila po načelih sintagmatike.

25.4

Predstavljeno teorijo sintagme je R. F. Mikuš uveljavljal tudi v vsem svojem obsežnem in evropsko odmevnem kritičnem, večkrat tudi polemичnem opusu.

Lahko rečemo, da za ta Mikušev opus veljajo natančno izdelana teoretična izhodišča, njihova jasna hierarhiziranost, na osebni ravni pa v temperamentnem polemичnem tonu izpričana nedvomna vera v svojo znanstveno resnico.

15 Postopek, po katerem nastaja besedilo, se po Mikušu imenuje integracija; dve ali več stavčnih povedi se združuje v makrosintagmo (kontinuirano besedilo), ki je primerljiva z algebrničnim integralom: stavčna poved A tvori s stavčno povedjo B prvo makrosintagmo, ki nastopa glede na C kot celota in tvori novo makrosintagmo – vse do konca besedila velja načelo binarnosti:

Spodbude za Mikuševe polemike so prihajale tako iz strukturalističnih kot tudi iz drugih jezikoslovnih smeri.

25.4.1

Strukturalistično jezikoslovje je bilo za Mikuša zanimivo v primerih, ko so se stališča zlasti v zvezi z razumevanjem sintagme v večji ali manjši meri razhajala z njegovo natančno jezikoslovno shemo, rastočo, kot rečeno, predvsem iz desaus-surjevskega in ballyjevskega strukturalizma, pa tudi ameriškega behaviorizma, ali pa so bile v smislu podpore tej shemi potrebne (po Mikušu) določenih korektur – morda samo določene aktualizacije. Sem sodi predstavitev temeljnega dela ameriškega strukturalizma – Sapirjeve monografije *Language* v jezikoslovni reviji *Cahier Ferdinand Saussure* 1953. leta, iz istega leta polemika z ženevskim sintaktikom H. Freiem v newyorškem časopisu *Word*; leta 1960 je bila deležna kritične ocene Tesnièrejeva sintaksa v *Voprosih jazykoznanja*;¹⁶ v ta sklop sodi tudi kritična ocena šestega mednarodnega lingvističnega kongresa v *Lingui* iz 1958. leta, ocena Benvenistove teorije sintagme v *Revue belge de philologie et d'histoire* iz leta 1978.

25.4.2

V čisto drug sklop sodijo kritike in polemike z jezikoslovci, ki jih ne moremo uvrščati med strukturaliste, njihova dela pa so s svojo sintagmatsko problematiko Mikuša izzvala – lahko v pozitivnem ali negativnem smislu. Tako je v obsežni oceni monografije Jana Rozwadowskega *Wortbildung und Wortbedeutung* (izšla 1904. leta), v *Lingui* v letih 1955–1956, menil, da je mogoče v tem delu že takrat, se pravi na začetku stoletja, razpoznati temeljne prvine sintagmatike. V polemiki z ruskim jezikoslovcem E. A. Sedeľnikovom v *Voprosih jazykoznanija* 1959 in 1962 je glede na t. i. mentalistično interpretacijo jezikovnih pojavnosti, značilno za Sedeľnikova, tempperamentno zagovarjal funkcijski, binarno-strukturalni in linearni jezikovni vidik.

25.4.2.1

V ta drugi sklop sodi tudi že omenjena kritika sintagmatske teorije srbskega jezikoslovca A. Belića *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* (SAZU 1952).¹⁷

To Mikuševo delo je mogoče ločiti na dva temeljna problemska sklopa – v predstavitve desaus-surjevske oziroma ballyjevske sintagmatike – gre za približno tretjino

16 Prim. predstavitev te kritike v razpravi A. Vidovič Muhe, cit. v op. 2.

17 Gl. op. 1.

dela, dve tretjini pa obsega kritika obravnave te problematike v Beličevem delu *O jeziški prirodi i jezičkom razvitku*. Iz obsegovne problemske zgradbe je razvidno, da se je prvotna Mikuševa zasnova predstaviti strukturalistično teorijo v lastni interpretaciji umaknila kritiki Beličevega razumevanja sintagme.

Avtor je ločil svojo knjigo na štiri poglavja, in sicer *Uvod*, *Principi sintagmatike*, *Sintagmatika profesorja A. Belića* s podpoglavjema *Diskurzivna sintagmatika*, *Tvorina (formativna) sintagmatika*, in *Sklep*; delo ima še *Predgovor*, *Povzetek* v slovenščini, *Popravke* in že omenjeno pojasnilo F. Ramovša čisto na začetku pred vsebinskim kazalom.

V *Predgovoru* je Mikuš predstavil predvsem ženevske teoretične vire svoje sintagmatske teorije in izpostavil dialektično razmerje med govorom in jezikovnim sistemom.¹⁸ Zahvalil se je Ramovšu, ki je, kot pravi, v nespodbudnih izrazilo anti-strukturalističnih okoliščinah, temelječih še vedno na jezikovnem historicizmu in esteticizmu, sprejel njegovo delo med akademijske publikacije.

25.4.2.2

Kateri so temeljni Mikuševi očitki Beličevemu razumevanju sintagme? Če upoštevamo jezikoslovno naravnost obeh avtorjev, potem je lažje razumeti njun temeljni strokovni konflikt: kot je razvidno iz že omenjenega dopisovanja med Ramovšem in Beličem, je bil strukturalizem nasploh, se pravi tudi ženevski in praški, slednji zlasti s svojo fonološko eksplikacijo, Beliču tuj.¹⁹ Mikuš očita Beliču zlasti t. i. mentalistično razlago jezikovnih pojavov; po Mikušu omogoča vpogled v psihično življenje samo človekov behavior (obnašanje) z govorom kot njegovo najizrazitejšo obliko.

Sicer pa je mogoče Mikuševe očitke Beličevega razumevanja sintagme ločiti v nekaj temeljnih sklopov.

25.4.2.2.1

O razumevanju sintagme kot konstruktivnega jezikovnega načela. (91) Po Mikuševem mnenju Belić tega temeljnega spoznanja v zvezi s sintagmo ne loči, saj ne

18 V *Predgovoru* je zanimiva omemba B. de Courtenay ja kot avtorja (strokovnega) izraza sintagma, ki ga je potem, seveda z drugačno vsebino, prevzel F. de Saussure (op. 2, str. 10); kot je znano, je bil B. de Courtenay tudi avtor izraza fonem.

19 J. Rotar v op. 207, str. 153–154, svoje knjige (gl. op. 2) povzema tri Beličeva pisma Ramovšu (7. 12. 1930, 9. 1. 1931, 30. 9. 1931 in 2. 8. 1936) v smislu spoznanja, da je bil Belić (po Ramovševi oznaki) mladogramatik, ki je javno vsaj dvakrat izrazil »odklonilno stališče do strukturalizma v jezikoslovju, do de Saussurja in Ch. Ballyja«, in sicer »ob ženevskem lingvističnem kongresu 1931« in na predavanju v Københavnu 1936; v okviru praškega lingvističnega krožka je posebej odklanjal Jakobsona in Trubeckoja.

razpozna dopolnjevalnosti njenih členov kot definicijske lastnosti jezika. V okviru sintagmatike obravnava tudi priredje (95 idr.), čeprav ravno enakost ali različnost funkcij sintagmatskih členov omogoča razmejitev obeh pojavnosti, se pravi sintagmatske in koordinativne (87 idr.).

25.4.2.2.2

O sintagmatskem funkcionalizmu. Mikuš očita Beliću, da npr. postavlja kategorijo besede pred njeno funkcijo in tako zabriše naravno vzročno-posledično razmerje med njima: po Beliću govorimo torej lahko o osebkku zato, ker imamo samostalniki; jezikovnologično je seveda obratno: o samostalniku govorimo lahko zato, ker je ta definiran z osebkom. Sicer pa ostaja pri Beliću stavčna sintagmatika zunaj tega okvira, čeprav pomeni izvir in temelj sintagmatike sploh: Belić namreč izloči iz t. i. (stavčne) fraze sintagmo, saj je ta po njegovem lahko samo člen stavka (74 idr.).

Spremenljivost funkcije kot izhodiščne definicijske lastnosti jezika je mogoče vezati tudi na različnost razvrstitve (distribucije) jezikovnih znakov – celo isti »fonični volumen« (45) opravlja v različni razvrstitvi lahko različno funkcijo: to ameriškostrukturalistično (bloomfieldovsko) prvine po Mikuševem mnenju Belić upošteva pri ločevanju nedoločnih števnikov od prislovov, npr. *mnogo ljudi* : (on) *mnogo (radi)* (154), vendar pa Belić – po Mikuševo – spremembo funkcije pogojuje s tvorbenim procesom; jezikovna logika je obratna – funkcija pogojuje (spremenjeni) tvorbeni proces (163).

25.4.2.2.3

O sintagmatskem binarizmu. Belić tudi ne sprejme tega (ballyjevskega) spoznanja (33–34, 84; 39, 41 idr.); v sintagmi išče tudi tričlensko strukturo namesto celovitosti, nastale z binarnim veriženjem struktur; binarnost veže Belić predvsem na (stavčno) frazo, kjer je po njegovem vodilni člen subjekt (77, 78 idr.).

25.4.2.2.4

O sintagmatski dialektiki. Mikuš meni, da je Beliću tuja problematika t. i. dialektičnega veriženja sintagmatskih struktur (npr. 116–121) po posebnem kalkulu (npr. 113) v kompleksni sintagmi (85 idr.), npr. na ravni zloženega stavka ali na ravni levega prilastka; gre za spoznanje, da vsaka naslednja prvina zajema vse prejšnje, npr. *vsí (trije (dobri vojaki))* (131 idr.); podobno je tudi z desnim prilastkom, ki pa lahko prehaja tudi v levega (91). V okviru sintagmatike sodijo seveda tudi tvorjene

besede: t. i. »supertvorb« (npr. 165), kot pravi višjestopenjskim tvorjenkam Mikuš, ne moremo razlagati s kopicenjem obrazil (npr. 165), kot to po Mikuševi oceni počne Belić: tudi pri njih gre le za kompleksne sintagme.

25.4.2.2.5

O členitvi sintagmatike s stališča desaussurjevske dihotomije govor – sistem. Po Mikuševem mnenju Belić ni dojel nujnosti tega ločevanja, zato seveda tudi ni mogel dojeti bistva jezikovne dialektike. Mikuš citira de Saussurja, da »nič ni v jeziku, kar ni bilo v govoru« ali da »vse, kar je diahrono, je to postalo prek govora« (67).

V okviru sintagmatike ima neločevanje govora od jezikovnega sistema za posledico neločevanje diskurzivnih sintagem, ki so vedno aktualizacijske – od avtomatiziranih, vezanih na jezikovni sistem.

Aktualizacija je v jeziku izražena s posebnimi (jezikovnimi) znamenji – po Ballyju aktualizatorji – kot so za imensko sintagmo členi, razmerni, svojilni pridevniki oziralni stavki, števniki idr. (99, 105, 144, 145 idr.). Tudi oblikoslovne lastnosti so aktualizatorji, npr. določna oblika pridevnika, vez (kopula) kot aktualizator prilastka (atributa). Po Mikušu Belić ne pozna aktualizacije, kot jo je predstavil Bally, zato vse te prvine niso kot aktualizatorji v Belićevi zavesti (154 idr).

Za razliko od aktualizacijskih pa se avtomatizirane sintagme pojavljajo vedno z istimi jezikovnimi znaki, v isti vrednosti in z istimi funkcijami – gre za jezikovne konstante.

25.4.2.2.6

O tvorbeni sintagmatiki. Ločevanje avtomatizirane sintagmatike, imenovane tudi vertikalna, je izredno pomembno, pravi Mikuš, saj je prav na to sintagmatiko vezan ustvarjalni proces besednih (leksikalnih) znakov: tvorjenke so produkt te vertikalne sintagmatike, zato jo upravičeno imenujemo tudi tvorbena (formativna) sintagmatika, definiramo pa kot tvorno načelo leksikalnih znakov. To načelo se realizira z zlaganjem ali izpeljavo (derivacijo), npr. *kop-ač* iz tisti, ki ... – (*-ač*) določan in *kop-* določujoči. Priponska obrazila tipa (*kop*)-*ač* ali (*sedm*)-*ak* so deiktiki (102, 103, 165–167). Obstaja samo ena skupina izpeljank, pri katerih obrazila niso določana; gre za t. i. ocenjevalne – danes bi rekli modifikacijske – izpeljanke (134), podobno kot pri glagolskih prepozicijah tipa *pre-iti* (155–156).

Belić se po Mikuševem mnenju ne more odločiti, da bi izpeljanke in zloženke nedvoumno proglasil za sintagme, čeprav ve, da se struktura tipa *kiselo mleko* po

semiološki vrednosti pogosto ne razlikuje od tipa *Sauermilch*. Ukvarjanje s tem, ali je obrazilo znanega ali neznanega izvora, se Mikušu s sinhronega vidika ne zdi produktivno: bistveno je, ali ima obrazilo danes vrednost, ki jo lahko analiziramo in naredimo razvidno na skladenjski ravni. Tudi ločevanje zloženek na ekso- in endocentrične na izrazni ravni ni potrebno – dovolj je izpostaviti njuni različni skladenjski zgradbi, meni Mikuš.

25.4.2.2.7

O sinhroni in diahroni sintagmاتيki. Mikuš priznava Beliču ločevanje med horizontalno – sinhrono (sočasno), in vertikalno – diahrono (zgodovinskorazvojno) sintagmatiko.

25.5

Kot rečeno, reakcija na Mikuševo kritiko je bila s strani Beliča mimo ustaljenih okvirov. Na (formalno)strokovni ravni Mikuševega dela ni jemal v obzir – tudi v 2. knjigi *O jezičkej pri rodi i jezičkom razvitku*, izšli 1954. leta, Mikuša ne omenja.

25.5.1

Sicer pa je na Mikuševo delo reagiralo kar nekaj jezikoslovcev.²⁰ Omenimo najvidnejše.

- V glavnem z naklonjenostjo se je v *Journal de psychologie* odzval R. L. Wagner. Avtor meni, da delo povzroča simpatije, čeprav ni mogoče z njim popolnoma soglašati. Mentalizem, ki ga Mikuš očita Beliču, je mogoče pripisati tudi avtorju, zlasti ko skuša rekonstruirati genezo govora. Vsekakor pa je po kritikovem mnenju Mikuševo knjigo vredno prebrati.
- R. Godel v CFS povzema stališče slovenske SAZU, da avtor kritizira Beličevo delo na način, ki ga Akademija odklanja. Tudi sicer je očitano Mikušu

²⁰ Kot rečeno, na Slovenskem ni bilo nobene strokovne ocene Mikuševega polemičnega dela. – S. Suhadolnik me je opozoril, da je v zapuščini J. Šolarja, ki jo hrani NUK, tudi Mikuševa knjiga *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belič* s Šolarjevimi opombami. Res je nekaj vloženi popisanih listkov in komentarjev ob robu, ki pričajo, da je imela knjiga tudi pri nas kritičnega bralca. Zanimivo je Šolarjevo razmišljanje o Mikuševi interpretaciji izvora jezika, zapisano na posebnem listku z oznako K & 6 (v knjigi 6. *Le language primitive*): »V času monemov pač še ni poznal govor takih fonično kompliciranih tvorb. Zato je Bally pač mnogo bolje pokazal to ob samih medmetih. Vprašujem se, če prva faza govora ni slonela predvsem na foničnih razlikah istega fonema, npr. za vpraševanje, odgovor, ukaz, milovanje, nejevolja, grožnja ipd., saj je taka »ekonomija« v govoru preprostih ljudi še dandanes: če kdo kaj vpraša z *ǃǃ* in drugi odgovori s kretljivo in padajočim: *ǃǃ* (da ali ne, kakor kaže kretnja). Sunkoviti *ǃǃ* je ukaz, opozorilo, nejevolja; visoka lega z močno padajočo intonacijo je začudenje; nizka lega z umirjeno padajočo intonacijo je milovanje itd. – To so v jedru modulacije, s katerimi se sporazumevajo živali.« Sicer pa se Šolarjeve pripombe nanašajo predvsem na opozorila v zvezi z literaturo, zlasti aktualno francosko.

nenatančno navajanje zlasti F. de Saussurja, jezikoslovni dogmatizem; sploh se zdi, da je ocena pisana pod vtisom akademijske obsodbe R. F. Mikuša.²¹

25.5.2

Najobsežnejši odgovor je napisala Beličeva učenka jezikoslovka M. Ivić v XIX. knj. *Južnoslovenskega filologa*, Beograd, 1951–1952 (344–370). Uredništvo revije je na koncu, vendar pred francoskim povzetkom odgovora M. Ivić, objavilo že omenjeno Ramovševo pojasnilo v zvezi z natisom Mikuševe knjige s pripombo, da ga je redakcija »dobila od predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti«, ko je bil odgovor M. Ivić že oddan, in še – da ga »objavljajo v celoti v srbskem prevodu«. Besedilo, ki ga je sicer podpisal Ramovš kot predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, je naslovljeno s *Stališče Slovenske akademije znanosti in umetnosti*.

M. Ivić v odgovoru kritizira Mikuševo delo tako rekoč z vseh možnih vidikov: očita mu metodološko simplifikacijo in formalizem zlasti v zvezi z vnašanjem algebrailičnosti v jezikoslovje, jezikoslovno neaktualnost glede na funkcionalistični strukturalizem, s tem v zvezi tudi pretirano odvisnost od Ballyja, t. i. ballyjevstvo – za razliko od Beliča, ki je vedno »beličevski«, prirejanje citatov in netočno citiranje, pomanjkljivo oziroma nikakršno argumentacijo, celo neznanje srbohrvaščine in zato nekompetentnost ocen; neverodostojnost oziroma neizčiščenost razmerja do Beliča idr. R. F. Mikuš naj bi bil nekritično samozavesten človek, ki se je lotil ocene Beličevega dela z »mal a fide«, med drugim tudi zato, ker Beliča sploh ni razumel; Mikušu priporoča skromnost, ki se je lahko uči prav pri Beliču, npr. pri njegovi kritiki Musića ipd.²²

21 Tako postaja še bolj razumljiva Mikuševa življenjska travma v zvezi z »lažnimi trditvami za katere bi v drugačnih prilikah lahko tožil SAZU za kleveto«, kot je zapisal v svojem komentarju teh dogodkov, ki ga je naslovil *Ad' MISE AU POINT*, za slučaj, če bi se kedaj postavljalo vprašanje, kako so pravzaprav tekle stvari. Gl. op. 1.

22 Še po štiridesetih in več letih se v srbskih jezikoslovnih in tudi širših krogih aktualizira dogajanje ob izidu Mikuševe knjige. Povedna sta dva komentarja.

- V zb. *Živi jezici*, (Beograd 1991), je objavljen tudi prispevek V. Polovine *O prikazivanju lingvističkih istraživanja na teritorijalnoj osnovi*, 100–106 – nanj me je opozoril dr. V. Osolnik – kjer dobiva izid Mikuševe knjige nove razsežnosti: »IZ/animljiv je prikaz Beličeve sintagmatike od strane Mikuša u knjizi objavljenoj u Slovenačkoj akademiji nauka u Ljubljani na francuskom jeziku, koja je, ocrnivši Beličevu nauku imala, svakako, cilj da obavesti čitaoce na francuskom u svetu o neveličini ovog srpskog lingviste. Na odgovor Milke Ivić, veoma dokumentovan, na 36 strana, koji je pokazao svu neosnovanost kritike Beličeve sintagmatike, Slovenačka akademija se u istom časopisu izvinila Beliču, objašnjavajući, da ona nije znala da se ta knjiga u njoj štampa.« (101)

- V Teoriji in praksi 7/8 (1992), 662–669, je izšla odlična ocena knjige J. Rotarja (gl. op. 1), ki jo je napisala L. PEROVIĆ. V zvezi z dogajanjem okrog Mikuševe knjige je povzela naslednje: »Ramovš je kazal do Beliča veliko mero strpnosti, ki se, kot pravi Rotar, s stališča patriarhalnega občevanja lahko zdi podrejeno, odvisno, prilagodljivo«. Na Beličevo zahtevo je celo pristal na to, da se zadrži knjiga R. F. Mikuša /.../. Čeprav je to kritiko Beličeve knjige *O jezičkoj privodi i jezičkom razvitku* (1941) napisal znanstvenik velikega formata, ki je, kot za Mikuša pravi M. Kravar, »veliko bolj znan v svetu kot v slovenskem okolju«, je dal Ramovš pisno izjavo – *Pejasnilo*, v kateri je razlagal, kako je sploh prišlo do tega, da se je Mikuševa knjiga pojavila v izdaji Slovenske akademije znanosti in umetnosti.« (664)

25.6

Slovensko jezikoslovje je oblikovalo z Breznikom (1908, 1944), Tesnièrejem (npr. 1930–31), Voduškom (1932), Isačenkom (1939),²³ predvsem pa z Mikušem (od 1945 do dogodkov okrog njegove kritične monografije o Beličevi sintagmatici) neko vzporedno, lahko bi rekli alternativno smer, ki je skušala iti vsaj približno v korak z aktualnim evropskim jezikoslovnim dogajanjem. Razlogi, da je vse ostalo res bolj pri poizkusih, so seveda lahko objektivni in bi zahtevali širšo sociološko in politološko razčlenitev.

25.7

Samo nekaj podatkov o Mikuševi bibliografiji: po dostopnih virih obsega 33 enot, od tega tri samostojne monografije – že omenjeno *A propos de la syntaxématique A. Belić*, SAZU v Ljubljani iz 1952. l., 197 strani, z obsežnim slovenskim povzetkom, *La corespondance française*, DZ v Ljubljani 1957. leta, 159 strani, *La structure phonétique du français*, Université Officielle du Congo, 1966. leta, vol. X. 75 strani. Njegovo temeljno delo pa je monografija *Principes de syntagmatique*, Bruxelles – Paris iz 1972. leta, 244 strani; sicer pa je kot samostojna publikacija na 24 straneh izšla v samozaložbi leta 1945 razprava *Šta je ustvari rečenica?*; tudi nekatere druge razprave so izjemno obsežne, npr. *Jan Rozwadowski et la structuralisme*, objavljena v *Lingui* (Amsterdam) 1955–56 v dveh delih, obsega 103 strani, obsežna je kritika Tesnièreja v *VJa*, 40 strani, razprave o teoriji sintagme v zadrski jezikoslovnih reviji *Radovi* idr.

23 V mislih imam razpravi A. Breznika *Besedni red v govoru*, Dom in svet 21 (1908), 222–230, 258–267, in *Zloženke v slovenščini* (Ljubljana: AZU, 1944), 55–76, Tesnièrejevo kritiko Ramovševega *Konzonantizma* (1930–31), razpravo B. Voduška *Za preureditev nazora o jeziku*, Krog 1932–33, 66–76, in monografijo A. Isačenka *Narečje vasi Sele na Rožu* (Znanstveno društvo v Ljubljani, 1939); – prim. A. Vidovič Muha, *Breznikov jezikoslovnih nazor v njegovi razpravi o besednem redu*, gl. str. 331; ista, *Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja*, gl. str. 277; M. Orožen, *Le consonantisme de Ramovš dans l'optique structuraliste de Tesnière*, objavljeno v zb. povzetkov, cit. v op. 2 (celotna razprava v tisku za *Linguistic*).

26 Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu

(*Slavistična revija*, 1993: 41/4)

26.1

Kot sedemindvajsetletni graški študent slavistike je bil Anton Brezniki¹ s svojo razpravo *Besedni red v govoru* iz 1908. leta² začetnik – če se izrazimo nekoliko pogovorno aktualistično – alternativne slovenske jezikoslovne scene prve polovice dvajsetega stoletja, ki so jo kasneje vzdrževali Božo Vodušek z razpravo iz leta 1932/33 *Za preureditev nazora o jeziku*,³ Aleksander Isačenko z monografijo *Narečje vasi Sele na Rožu* iz 1939. leta,⁴ Breznik vsaj še s svojo besedotvornoskladenjsko razpravo iz 1944. leta o zloženkah,⁵ predvsem pa seveda s celotnim svojim jezikoslovnim delom od 1945. leta dalje doma tako rekoč neznan Radivoj Franciscus Mikuš.⁶

26.1.1

Vsem omenjenim jezikoslovcem je skupno dejstvo, da so s svojimi razpravami ločili slovenski jezikoslovni prostor na prevladujoči, recimo mu tradicionalistični del, in na tisti drugi, ki se je oblikoval tako rekoč hkrati z aktualnim evropskim, za Mikuša lahko rečemo tudi svetovnim jezikoslovjem. Razmerje med enim in drugim delom slovenskega

- 1 O A. Brezniku je večkrat pisal tudi njegov učenec v šentviški gimnaziji Stane Suhadolnik, besedoslovec, predvsem pa organizator dela pri *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in v tem okviru tudi avtor idej za oblikovanje različnih (obslovarskih) kartotek, pomembnih za nadaljnje besedoslovno raziskovanje; temeljni Suhadolnikov prispevek o Brezniku nosi naslov *Breznikove raziskave morfoloških vprašanj knjižnega jezika iz druge polovice 19. stoletja*, 27. SSJLK ZP (1981), 143–163; v njem skuša poudariti Breznikovo stališče o nujnosti »normiranja jezik/ovnega/ realizm/a, uravnan/ega/ z načelom dobrega avtorja« (146); ob desetletnici Breznikove smrti (1954) je napisal še spominski prispevek v *Primorskem dnevniku* (št. 10) *Slovnitar, ki ni učil slovnice*, v JiS 13 (1968), 61–65, pa neke vrste oceno pod naslovom *Anton Breznik: Življenje besed*. – J. Toporišič je izbral in uredil zbornik Breznikovih del pod naslovom *Jezikoslovne razprave* (Ljubljana: SM, 1982) in v njem objavil študijo *Delo Antona Breznika (5–24)*, ob tridesetletnici Breznikove smrti pa spominski zapis *Beseda o Brezniku*, JiS 20/4 (1974/75), 99–103. V zvezi s Toporišičevim raziskovanjem obravnavanega Breznikovega dela prim. še op. 10.
- 2 *Dom in svet* 21 (1908), 222–230, 258–267. (Tudi posebni odtis, (II) + 64 str.); ponatis (delni – opuščeni nekoliko razveličeni zglede iz drugega dela razprave) v zb. *Anton Breznik, Jezikoslovne razprave* J. Toporišiča.
- 3 *Krog* 1932–33, 66–76; razpravo sem razčlenila v prispevku *Strukturalistične provine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja* (S poudarkom na Voduškovih razpravi iz leta 1932); oddano za tisk v zborniku *Obdobja 14*.
- 4 Znanstveno društvo v Ljubljani, 149 str.; teoretično-metodološka zasnova monografije je predstavljena v razpravi, za zbornik *Obdobja 14* – gl. op. 3.
- 5 Prim. *Zloženke v slovensčini* (Ljubljana: AZU, 1944), 55–76; natančnejša razčlenitev razprave v delu A. Vidovič Muha, *Slovensko skladdenjsko besedotvorje ob primerih zloženek* (Ljubljana: Partizanska knjiga; Znanstveni inštitut FF, 1988), 33–55, posebej 40–43.
- 6 Prim. A. Vidovič Muha, *Takšni in drugačni spomini na strukturalističnega jezikoslovca*, Delo KL, 6. 5. 1993, 13; gl. tudi razpravo za zbornik *Obdobja 14* iz opombe 3. J. Toporišič v uvodu svoje razprave *Strukturalismus in der Slovenisti k (Am Blispiet der Wortartentheorie)*, *Linguistica* 22 (1982), 211–237, uvršča med strukturaliste na Slovenskem tudi A. Isačenka in R. F. Mikuša (211–212).

jezikoslovja je bilo v bistvu izključujoče: večinski del se je vedel, kot da tega drugega jezikoslovja sploh ni – in za marsikoga ga res ni bilo – vsi predstavniki t. i. alternativnega jezikoslovja pa so že s svojo interpretacijo jezikovnih vprašanj pomenili brezkompromisno kritiko mnogih strokovnih zastranitev jezikoslovnega tradicionalizma.

Zdi se, da je do neke vrste strokovnega konsenza, v veliki meri pa pravzaprav do tihega umika prevladujočega, tradicionalističnega jezikoslovja s prviniami pozitivizma, pa tudi kvazipozitivizma v slovenskem prostoru prišlo ob dokončnem oblikovanju zasnove *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* v začetku 60. let in seveda potem v izpeljavi te zasnove, ko so se ob velikem nacionalnem projektu znašli skupaj in se ustvarjalno sporazumevali jezikoslovci različnih generacij, predvsem pa različnih jezikoslovnih smeri. Problem zahteva posebno razčlenitev.

Postavlja se vprašanje, ali imajo Breznik, Vodušek, Isačenko in Mikuš oz. njihova dela v svoji kritiki slovenskega prevladujočega, zlasti slovničarskega jezikoslovja kakšno skupno izhodišče.

Prizadevanje omenjenih avtorjev je najboljše izraženo v naslovu Voduškove razprave, saj gre pri vseh v bistvu za težnjo po »preureditvi nazora o jeziku« v smislu preseganja v mnogočem že izrojenih prvin jezikoslovnega pozitivizma. Ker so nekatere temeljne prvine njihovega razumevanja vloge in delovanja jezika izpričane že v Breznikovi razpravi 1908. leta, jih je smiselno tu vsaj v povzetku predstaviti.

26.1.1.1

Voduškova razprava iz leta 1932/33 je nastala v času, ko sta se ženevski in praški strukturalizem kot izoblikovani jezikoslovni smeri Evropi komaj predstavila. Kakor je znano, je leta 1929 Praški lingvistični krožek s svojimi tezami nastopil na prvem mednarodnem jezikoslovnem kongresu, z začetkom izhajanja časopisa *Languaque* leta 1925 pa se je nekako dokončno izoblikovala tudi ženevska strukturalistična šola. Zlasti ti dve smeri sta vplivali na Voduškovo razumevanje jezika in na njegov poskus definirati ga s strukturalnega, ontološkega pa tudi sociološkega vidika. Jezik pomeni Vodušku razpoznavno človeško lastnost, zavest o sebi in drugem. Je plod človeške kulture in ne morda »skladišče izrazov za že izdelane pojme«. Hkrati pa mu je jezik temeljni družbeni pojav, ki določa narod – po W. von Humboldt – kot krajevno določeno in omejeno družbeno enoto.

Predvsem iz družbene vloge jezika v povezavi z odvisnostjo jezikovnega izraza od namena sporočila – gre za njegovo razumevanje funkcijske členjenosti jezika izhaja tudi temeljna Voduškova kritika stališč naših slovničarjev in jezikoslovcev zlasti

druge polovice 19. stol., ki so jezik pojmovali kot »čisto racionalno tvorbo«, odtujeno od kulturnih, zgodovinskih in sploh družbenih okoliščin; posledica tega je bilo – po Vodušku – razglašanje za splošno veljavno tisto, kar je bilo rezultat posebnih družbenih okoliščin; tako je kmečka govorica lahko postala merilo jezikovne ustreznosti.

26.1.1.2

Herderjanski atomizem pri razumevanju jezika, konkretno jezikovnega izvora, razvoja in delovanja je po vzorcu ženevske šole, zlasti Ch. Ballyja in de Saussurja, pa tudi pod vplivom ameriškega behaviorizma skušal preseči R. F. Mikuš s svojo teorijo sintagme; ta je sposobna kot celota dveh dopolnjujočih se funkcij – identifikacijske in diferencialne – izražati celovitost prostorsko-časovnega dogodka v obliki stavčnega binarizma, se pravi pomenske podstave osebko-povedkove zveze – recimo torej vršilca dejanja in dejanja samega. Besedna zveza – sintagma – in ne beseda brez svoje referenčne podstave odtujena sama sebi – je razpoznavna lastnost vsakega jezika v vseh treh prej omenjenih razsežnostih – izvorni, zgodovinskorazvojni in (moderno)strukturni.

Tudi brez Mikuševe eksplicitne kritike slovničarskega jezikoslovnega tradicionalizma je že samo njegovo pojmovanje jezikovnega bistva zahtevalo temeljno reinterpretacijo jezikoslovja. Naj poudarimo samo vprašanje besednih vrst, ki postane sedaj popolnoma drugotno, saj so te samo »okamenele podobe stavčnih členov, obložene z debelo plastjo morfoloških lastnosti«. Skladnja, ki zajema tudi problematiko tvorjenih in do določene mere netvorjenih besed, prevzame mesto oblikoslovja in postane tako središče jezikoslovnega zanimanja.

26.1.1.3

Neposredni učenec praškega fonološkega pa tudi socialno- in funkcijskozvrstnega strukturalizma, Aleksander V. Isačenko, je v uvodu svoje dialektološke monografije o govoru vasi Sele na Koroškem s predstavitjo teoretično-metodološke podlage svojega dela že 1939. leta zanesel v slovenski prostor obsežen pojmovno-terminološki aparat praškega in ženevskega strukturalizma. Tako Isačenko razume jezik kot socialno in zvrstno členjeno pojavnost, upošteva de Saussurjevo dihotomijo jezika kot sistema in govora, natančno ločuje med diahronijo in sinhronijo, upošteva prvine Bühlerjeve sporočevalne verige, ločuje – spet po Bühlerju – med t. i. predstavitveno, po njegovem prikazno – in pozivno vlogo jezika,⁷ poudarja pomembnost sociološkega vidika pri raziskovanju narečij itd.

7 Prim. K. Bühler, *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache* (Jena, 1934); delo je torej izšlo le pet let pred Isačenkovo monografijo.

26.1.1.4

Pri opredeljevanju pojma jezik, jezikovna vloga povezujejo obravnavane jezikoslovce glede na njihova omenjena dela naslednja spoznanja:

- Jezik je temeljna oblika človekove socializacije in zato neodtujljiva človekova danost; gre za zavest o neločljivosti pojmov mišljenje jezik, kar pomeni, da je v pojem jezika zajet tudi njegov referenčni svet (zlasti pri Mikušu načelo izvora in delovanja jezika);
- Površinska podoba jezika, kot abstraktna pojavnost do neke mere oblikovana po sistemu pravil danega jezika (čista zavest o tem zlasti pri Isačenko), ni sama sebi namen, ampak je v vzročno-posledični zvezi s svetom, ki ga govoreči želi predstaviti (zlasti Mikuš, Vodušek, tudi Isačenko);
- Prav zato je mogoče izrazno podobo spreminjati le v celovitem kontekstu jezikovne vloge (spet Mikuš, Vodušek), sicer pride do njene odtujitve (zlasti Vodušek).
- Predvsem Vodušku je lastno humboldtovsko načelo, da je prek razpoznavanja jezikovnega izraza, t. j. površinske jezikovne podobe, mogoče priti do mišljenjskega (predstavnega) sveta, ki zaznamuje celotno jezikovno skupnost – ali drugače: iz jezika pri Slovencih izhaja zavest o narodu in ne obratno.

26.1.2

Anton Breznik je že 1908. leta izoblikoval izrazito kritično razmerje do do tedajnjega slovničnega jezikoslovja; kritičnost, kot sam pravi, »ne zadeva samo slovenske ali slovanske slovnice, temuč slovniško znanstvo sploh« (222). Breznik je oblikoval to svoje kritično razmerje z razčlenitvijo slovnične, pa tudi zunajslovnične obravnave besednega reda v govoru; glede na svoje razumevanje jezikovne vloge je to vprašanje utemeljeno postavil v središče skladske problematike. Ugotovil je, da »n/obeden del slovniškega znanstva ni tako slabo obdelan, nego nauk o besednem redu v govoru. Tu so slovničarji še tako malo preiskali, da bi po njih pravilih ljudje še do danes ne mogli govoriti, ako bi jim Bog ne bil že prej vdihnil znanja govora. In že podana pravila, ki se oznanjajo po slovnica, so tako plitva, da bi se ljudje naveličali govoriti, ako bi se ravnali po njih.« (222)

Odtujenost slovničnega nauka dejanskemu jezikovnemu življenju po Brezniku izhaja iz nerazumevanja vprašanj besednega reda in iz tega izhajajoče nesposobnosti predstaviti to vprašanje kot temeljni skladski problem. To dejstvo, pravi Breznik, se je »hudo maščevalo nad slovnico, ker vsled tega skladnja (sintaksa) nima pravega pojma o svojih elementih, na katerih stoji in še do danes ni prišla do definicije stavka.« (222)

Vzrok, da slovníčarji in drugi jezikoslovci niso dojeli besednega reda kot temeljne skladenske problematike, je treba po Brezniku iskati v njihovi zgrešeni raziskovalni metodologiji. »S/slovničarji imajo opraviti navadno le s posameznimi glasovi in črkami, redkokedaj s celimi besedami, zato postanejo tako kratkega pogleda, da ne vidijo čez posamezne besede, in jim je ostala prikrita organizacija besed v stavku in organizacija stavkov v govornem odstavku, ki tvori samostojno, popolno /pomensko/ celoto.« (223)

Iz doslej navedenih odlomkov izhaja nekaj spoznanj:

- Slovnica je po Brezniku izgubila temeljno orientacijo glede svoje vloge. »K sreči se rezultati /zgrešenega/ slovničnega preiskovanja niso prenesli v življenje in niso tako nobenemu škodovali« (222), se glasi porazna Breznikova ugotovitev;
- Brez ustreznega reševanja vprašanj besednega reda v govoru ostaja brez smisla celotna skladnja in s tem tudi celoten slovnični nauk, če ubesedimo posrednost Breznikove kritike. Besedni red v govoru je torej postavljen v samo središče jezikoslovnega in s tem tudi slovniškega interesa;
- Prvine humboldtizma prek recimo Steinthalovega, zlasti pa Wunderlichovega psiholingvizma so bile tedanjemu Breznikovemu jezikoslovnemu nazoru bližje kot mladogramatično načelo raziskovanja posameznega v jeziku, zlasti če to raziskovanje ni temeljilo na namenski jasnosti.⁸

Zastavlja se vprašanje, na podlagi katerih prvin je mogoče sklepati, da je Breznik z razčlenitvijo problematike besednega reda predstavil jezik v njegovi razmeroma celoviti pojavnosti, da je, skratka, površinsko podobo jezika glede na funkcijo neločljivo povezal z dejanskostjo (predmetnostjo) in seveda z ustreznim razumevanjem (interpretacijo) te dejanskosti. Z iskanjem in razčlenjevanjem teh prvin bo med drugim tako rekoč sam po sebi postajal bolj razviden tedanji jezikoslovni nazor Antona Breznika.

26.1.2.1

Pri besednem redu loči Breznik dvojno stavo »prosto« in »neprosto«.

26.1.2.1.1

Neprosto (ali danes stalno) stavo pojmuje kot jezikovnosistemsko danost, kot eno izmed pravil za tvorbo jezikovnih sporočil; na besedilni ravni (npr. po T. van Dijku)

⁸ W. Mathesius v okviru praškega strukturalizma utemeljitelj teorije členitve besedila po aktualnosti, že 1907. leta pa avtor razprave *Studie k dějinám anglického slovosledu*, Věstník České akademie pro vědy, slovesnost a umění 16, 261–275, ugotavlja, da se je o aktualni členitvi stavka (v nasprotju s formalno) največ pisalo v tretji četrtini 19. stoletja; s tem vprašanjem so se ukvarjali jezikoslovci in psihologi, zbrani okrog časopisa *Zeitschrift für Völkerpsychologie*. Poudarjanje psihološkega vidika besednega reda je to problematiko za lep čas potisnilo iz jezikoslovja v psihologijo, ta pa ni bila sposobna ločevati stavka na njegovi formalni – danes bi rekli strukturni ravni od njegove pomenske podstave; prim. Wilem Mathesius, *Jazyk, kultura a slovesnost* (Praga: Odeon, 1982), 174–178.

bi to lahko imenovali konceptualno prvino jezika. Kot zglede stalne stave navaja mesto naslonk, »ki stoje v vseh indoevropskih jezikih skoro brez izjeme za prvo besedo v stavku« (222), stavo prilastka, prilastkovega in delnega (partitivnega) roditelja, pristavka (apozicije) in »stavo nemškega povednega glagola stranskega stavka, ki je stalno na koncu.« (222) Ugotovitve še držijo, pravilo o stavi naslonk in naslonskega niza velja v glavnem nespremenjeno od Murka, se pravi od konca prejšnjega stoletja; danes je stalna stava obogatena še s spoznanjem o stalnosti in nezamenljivosti pridevniških mest v levem prilastku in mest v povedkovem določilu; stalnost prilastkovnih mest je povzdignjena v enega izmed meril pomenske delitve pridevniške besede.

26.1.2.1.2

Sicer pa je Breznikova razprava tako rekoč v celoti namenjena vprašanju proste stave – v prvem delu predvsem v teoretičnem smislu, v drugem pa v nekoliko razvlečeni obliki zglede po avtorjevem mnenju njene neustrezne rabe.

V razpravljanju o prosti stavi je Breznik sprejel spoznanje – citira zlasti Wunderlicha – ki je kasneje postalo eno izmed pomembnih prvin ženevskega funkcionalističnega strukturalizma: da je jezik zbir hierarhično urejenih ravnin, določenih z najmanjšimi enotami. Tako Breznik gradi besedilo od besedne oblike, stavka, govornega odstavka do govora oziroma dokončnega besedila, imajoč pri tem v zavesti dejstvo, da med posameznimi prvinami obstaja pomensko razmerje.

26.1.2.1.2.1

Stavek obravnava Breznik z dveh vidikov, danes bi rekli s strukturnega – izraz stavek ostaja – in pomenskega, kjer gre za stavčno strukturirano poved, pa tudi stavčni del povedi.

Struktura stavka temelji na njegovih besednih oblikah. Breznik navaja zgled oblike besede *oče – očetom*, ki dobi svojo vlogo šele v stavku (224). Stavek mu je torej okvir, ki osmišlja besedne oblike – ali drugače: različnost stavčnih vlog je izražena z različnostjo besednih oblik. Izhajajoč iz stavka kot linearne, torej površinske jezikovne pojavnosti, se Breznik kritično loteva dotedanjih slovničarskih in drugih jezikoslovcev, ki so razglašali iz sobesedila iztrgan stavek v njegovi strukturi pojavnosti za temeljno izhodišče razpravljanja o besednem redu. »Iz /takega/ stavka je mogoče določiti besedam le obliko, ne pa stave« (224), pravi Breznik. Zavrača Bernekerjevo in Đorđevićovo statistično preverjanje pogostnosti pojavljanja posameznih stavčnih členov pri določenem avtorju npr. na začetku stavka: »Koliko truda

/.../, ali koristi nima od tega nihče» (224), brezkompromisno izjavlja Breznik. Tudi v slovenskih slovnica, npr. v Janežič-Sketovi, so uveljavljena zgrešena stališča, da je v stavku »n/ajimenitnejše prvo mesto, potem zadnje; najmanjše veljave v stavku je sreda«. (227) Sicer pa velja, povzema Breznik, za Janežič-Sketovo slovnico »n/ačrt naravnega reda /.../, /ki/ ima /.../ sledečo obliko /.../: osebek + povedek + povedno določilo /.../. Pri tem je poglobitveno, da je osebek prvi /.../. Pri umetnem besednem redu pa postavlja Janežič-Sketova slovnica za poglobitveno to, da je povedek ali povedno določilo na prvem mestu, osebek in drugi členi stoje pozneje« (228–229). Breznik zavrača slovnicaški mehanizem kot neutemeljen.

Stavek pa je po Brezniku lahko tudi temeljna pomenska prvina višje besedilne enote, t. i. govornega odstavka. Prosto stavo besed veže na »vsakokratni pomen stavka« (npr. 222) kot člena te višje besedilne enote. Od tu tudi avtorjeva skepsa ob izrazu prosta stava: »Prostje le jezik, a pisavec je bridko vezan« (223). Tu se pojavlja pomembno vprašanje Breznikovega pojmovanja t. i. vsakokratnega pomena stavka. Tudi v okviru slovenske jezikoslovne literature je izpostavljena referenčna vloga jezika – tista vloga torej, ki prek pomenske podlage – propozicije – povezuje jezikovni izraz in vsakokratni svet, ki je predmet ubesedovanja. Trditev, da je prost le jezik, govoreči pa vezan, dokazuje, da je Breznik dobro ločil med potencialnimi jezikovnimi možnostmi in z razmerjem do konkretne dejanskosti določeno izbiro teh možnosti.

26.1.2.1.2.2

Kako torej razume Breznik pojem govornega odstavka? V strnjeni obliki bi bilo mogoče reči, da je za Breznika govorni odstavek besedilna enota z referenčnim pomenom⁹ kot kvalitetno novo celoto vseh referenčnih pomenov povedi ali stavčnih delov povedi, ki tvorijo govorni odstavek. Referenčno razmerje ustvarja govorni odstavek z vsakokratno konkretno »predstoječo situacijo«. Ta Breznikova t. i. »predstoječa situacija« (224, 225, 229, 259) je seveda na nižji besedilni ravni lastna tudi stavčni povedi, stavku po njegovem, vendar take vrste, da v sebi ni zaključena, predvideva še nadaljnje »predstoječe situacije«, na drugi ravni pomenske podlage, dokler se ne doseže obvestilna popolnost. V govornem odstavku so torej po Brezniku »vsi stavki v zvezi med seboj: vsak stavek stoji z ozirom na drugega /.../. Kakor hitro je bil izgovorjen prvi stavek, je bila s tem že določena stava za drugega, v drugem za tretjega, in ta določba sega tako daleč, dokler se določba nanaša na smer prvega stavka (= samostojni govorni odstavek).« (225) Zgled za

⁹ Referenčni pomen – po besediloslovni teoriji, npr. T. van Dijk, pomen, ki je posledica razmerja (reference) med jezikovnim izrazom (prek propozicije) in predmetnostjo (dejanskostjo).

to daje z razčlenitvijo enega odstavka Trdinove pravljice *Rajska ptica*.¹⁰ S čim je na jezikovnoizrazni ravni določena »smer prvega stavka«, Breznik ni odgovoril; iz razmišljanja o tem v okviru sodobne besediloslovne teorije je razvidna zapletenost vprašanja in hkrati razumljivost Breznikovega molka.

Seveda je po Brezniku lahko tudi stavek – stavčna poved – »sam v sebi tako zaključen, da ne potrebuje nobenega stavka ali nobene pred stoječe situacije, na katero bi se nanašal, /.../ ima /torej/ iste pogoje, kakor samostojni govorni odstavki, n. pr. stavki splošne vsebine« (225); kot zglede navaja pregovore. Vzporednico med možnostjo prekrivnosti stavčne povedi in govornega odstavka vidi Breznik na strukturalni ravni med besedo in stavkom; kot zgled besede stavka navaja tip /G/rem,/B/om (225).

Stavke, ki opravljajo vlogo besedila oz. govornega odstavka, imenuje Breznik samostojne, vse druge pa nesamostojne – posredno tudi kontekstualne (225). Če mladogramatiki, Breznik navaja Paula, Delbrüka, med Slovani dobesedno Vondraka, poudarjajo, da je »/s/tavek /.../ v artikularnem govoru izrečen izraz, ki /.../ velja za govornika in poslušalca kot zvezana in v sebi zaključena celota /.../, more pač /to/ veljati le za samostojne stavke, nikakor pa ne za nesamostojne.« (226) »In one lastnosti /glede besednega reda/, ki jih slovničarji pripisujejo stavkom sploh, morejo imeti le samostojni stavki.« (225)

Tako je Breznik uporabljal šele dvajset in več let mlajšim strukturalistom lastno merilo funkcije pri razvrščanju in povezovanju jezikovnih prvin. Spoznanje, da je beseda lahko strukturalni stavek in da je stavčna poved lahko že besedilo, je do danes ostalo npr. v okviru strukturalnega, tudi besediloslovnega jezikoslovja, nepreseženo.¹¹

Breznik je torej prišel do spoznanja, da o prosti stavi lahko razmišlja le v okviru referenčnopomenske celote – govornega odstavka.¹² Šele znotraj tako zamejenega besedilnega področja ugotavlja Breznik stavo besed v stavčnopovednih enotah na podlagi, kot sam pravi, stavčnega poudarka: njegovo mesto je odvisno od »vsakokratnega pomena stavka« – vsakokratne stavčnopovedne reference, ki jo seveda določa referenčni pomen celotnega govornega odstavka kot besedilne enote.

10 Zanimivo je, da tudi W. Mathesius kot zglede členitve po aktualnosti v smislu izhodišče – jedro navaja pravljice, npr. »Byl jeden myslivec a ten šel jednoho dne na lov«. O *takzvaném aktualním členění větném*, v delu, cit. v op. 7, str. 175 (1. objava članka v SaS 5, 1939). – J. Toporišič je po načelih členitve po aktualnosti, se pravi glede na izhodišče, prehod in jedro, razčlenil Breznikov zgled pravljice o rajski ptici, začenši z razpravo *Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku*, SSJLK ZP 2 (1966), 63–91, redna objava SR 1967, 251–274, ponatis NSS (1992), 161–181.

11 V tem smislu nastopa naš funkcionalistični strukturalist R. F. Mikuš – tudi v edinem delu, ki ga je (po Ramovševi zaslugi) lahko izdal doma: *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* (Ljubljana: SAZU 1952), 201 str.

12 Če v samo zelo grobih obrisih primerjamo Breznikov pojem govornega odstavka s sodobnim besediloslovnim pojmovnim ogrodjem, bi našli okvirno vzporednico v (stavčnopovedni) sekvenci pri T. van Dijk.

26.1.2.1.2.3

Poudarek, ugotavlja Breznik, je načeloma lahko na katerikoli besedi stavčne povedi, dejansko pa je njegov nosilec tista beseda, ki je »jedro stavkovega pripovedovanja« (227).¹³ Poudarjena beseda je torej že pri Brezniku jedro, kasneje v češkem strukturalnem jezikoslovju pri W. Mathesiusu pa tudi koncem šestdesetih let pri F. Danešu, rema, v sodobnem anglosaškem jezikoslovju je to fokus, comment in morda še kaj drugega. Za formalno ugotavljanje jedrne besede je Breznik uporabljal vprašalnico; gre za merilo, ki ga danes sicer nekateri besediloslovci zavračajo, vendar pa ga je je zaslediti, kolikor mi je znano, še pri F. Danešu v njegovi besediloslovni razpravi iz 1970. leta.¹⁴

Z razlago, da »/p/isava veže med seboj stavke z besedno stavo/s stavo besedi in sicer tako, da imajo pisane besede samo tisti pomen kakor govorjene« (225), Breznik vzpostavlja ustrezno odvisnostno razmerje zapisane besede od govorjene. Poudarek je lastnost govora,¹⁵ zato je za pomensko ustrezno interpretacijo – izraz je Breznikov – zapisanega besedila zelo pomembno, da se besede glede na poudarjeno ali jedrno besedo razločevalno razporejajo.

Iz referenčnopomenske povezave med stavčnimi povedmi govornega odstavka je po Brezniku mogoče ločiti t. i. pričakovani ali nepričakovani poudarek. »Stavčni povdarek je z ozirom na predstoječo situacijo pričakovan ali nepričakovan«, pravi Breznik. Pričakovani poudarek je vezan na začetek stavčne povedi, nepričakovani na konec.

26.1.2.1.2.4

Breznik se zaveda, da je besedilo ali njegova temeljna prvina, govorni odstavek, velikokrat tvorjen tako, da so propozicije posameznih stavčnih povedi zaradi siceršnje njihove besedilne razvidnosti opuščene. Če želimo določiti stavčni poudarek in s tem pomensko jedro povedi, moramo upoštevati tudi neupovedene propozicije – izpuščene stavke po Breznikovo: »/Stavek/ si moramo sami misliti, če hočemo kontekst analizirati« (258), pravi Breznik. Z zgledom iz Trdinove pravljice je Breznik dokazal sposobnost t. i. besedilne pretvorbe: »Bog se je začudil čudnim rečem, ki so jih ustvarile njegove oči«. (230) Kljub nepričakovanosti stavčnega poudarka, je ta na začetku povedi. Če bi bile upovedene vse propozicije, bi se besedilo po Brezniku moralo glasiti: »Bog je pogledal čudne reči in se (čudnim rečem) začudil.« (258) Šele iz takega besedila postane razvidna upravičenost mesta pomenškega jedra oziroma stavčnega poudarka. Vzrokov za tako opuščanje, ki izhajajo

13 Pri J. Toporišiču imamo izhodišče, prehod, jedro, gl. op. 10.

14 Gl. *Zum linguistischen Analyse der Textstruktur, Folia linguistica 4* (1970), 72–78.

15 Temeljno zanimanje psiholingvistov je namenjeno, npr. po G. Helbigu, E. Coseriu, ravno govorjeni besedi.

iz zunajjezikovnih okoliščin, kot je npr. njihovo splošno poznavanje v določenem intelektualnem, kulturnem, socialnem, geografskem ipd. okolju, o čemer danes govorijo besediloslovna teorija, Breznik ne omenja.

Na nepredvidljivost mesta jedrne besede vpliva po Brezniku poleg izpuščanja tudi krčenje. Kot zgled navaja besedilo: »Njegov prvi pogled je ustvaril našo lepo zemljo« (230), kar je nastalo, pravi Breznik, iz »ustvaril je njegov pogled, in to je bil prvi, našo lepo zemljo«. (259)

Tudi z besedilnimi pretvorbami, ki so pripeljale do t. i. izpusta in krčenja, je Breznik posegel globoko v besediloslovno problematiko in dokazal, da je v svojem premišljanju o vprašanih besednega reda daleč od mehanicističnega površinskega razumevanja in tolmačenja jezika. S pojmom govornega odstavka pa tudi z besedilnimi pretvorbami se je približal bistvu besediloslovne problematike.

26.1.2.2

Breznikova razprava ni imela tako rekoč nikakršnega vpliva na slovenski jezikoslovni prostor. Škrabčeva ocena iz istega leta, se pravi 1908., dokazuje, da njen avtor ni razumel bistva sporočila, saj je dvomil »da se bo nauk o odvisnosti besednega reda od pričakovanega ali nepričakovanega stavčnega povdarka /.../ dal vzdržati.«¹⁶

Sicer pa je Breznik že v svoji najboljši izdaji slovnice iz 1916. leta omejil ta vprašanja na šest strani in jih postavil na konec slovnice pred dodatek o t. i. stihotvorstvu. V slovnici iz 1934. leta je problematika še bolj skržena – obravnavana na koncu na niti ne treh straneh, vendar še vedno strokovno vzdržna. V *Slovenski slovnici* štirih avtorjev iz 1956. leta so vprašanja besednega reda zajeta na treh straneh, za besedilno členitev po pomembnosti pa je ohranjen tudi Breznikov zgled iz *Rajske ptice*. Govor je o t. i. prosti stavi, vendar pa vprašanja niso ustrezno razumljena, saj je pojem Breznikovega odstavka potisnjen na obrobje, čeprav je za besedni red, kot smo videli, ključnega pomena; stavek postane spet okvir, v katerem se giblje vse, kar se nanaša na besedni red.

Breznikov očitek o neorganskosti obravnave besednega reda v slovnica, izpostavljen na več mestih v njegovi obravnavani razpravi – ta problematika je nekako slovnica priplepljena, pravi Breznik – je veljala še naprej, deloma celo za njegove slovnice, do *Slovenskega knjižnega jezika* 4 J. Toporišiča iz 1970. leta, ko se na podlagi členitve po aktualnosti obravnavajo pojmi izhodišča, prehoda, jedra.

16 Prim. S. Škrabec, *Cvetje z vertav sv. Franciška* XXV (Gorica, 1908), 10 a-c.

26.1.2.3

Namen aktualizacije Breznikove razprave ob petinosemdesetletnici njenega izida je bil spraviti v zavest marsikatero spoznanje – tudi na pojmovno-izrazijski ravni – s katerimi se ukvarja sodobno nastajajoče besediloslovje na Slovenskem. Posebno pozornost pa razprava zasluži tudi zaradi dejstva, daje z idejo o členitvi po aktualnosti, sicer še ne tako poimenovano, vendar pa ustrezno zajeto v predstavitvi pomena proste stave, prehitela za skoraj četrto stoletja teoretično predstavitev tega vprašanja v okviru praškega strukturalizma.

26.2

Tudi za druga jezikoslovna področja – ne samo za besediloslovje velja, da je bilo v okviru slovenistike marsikaj narejenega – pogosto mimo osrednjega toka slovenskega jezikoslovja, vendar pa hkrati z aktualnim evropskim ali celo pred njim.¹⁷ Vprašanje je le, ali smo pripravljeni in seveda predvsem sposobni vse to brati in prebrati.

26.3 *Ključni pojmi iz Breznikove razprave s pojasnili, kot izhajajo iz razprave same.*

Razporeditev je abecedna:

besedni red – predvidljiva razvrstitev besed v določeni jezikovni enoti

človeški govor – (tudi) merilo, po katerem se ravnaajo pravila proste stave govor – govorni odstavek; (govorjeno) besedilo

govorni odstavek – enota besedila (govora) z referenčnim pomenom kot celotno stavčnih (stavčnopovednih) referenčnih pomenov oziroma pomenskih podstav (propozicij), sekvenca

interpretacija – razumevanje zapisanega besedila glede na tvorčvo (Breznik – piščevo) členitev po aktualnosti (prosta stava)

izpuščanje – besedilni postopek, ki povzroči neupovedenje (izpust) določenih pomenskih podstav (propozicij) zaradi sobesedilne jasnosti v govornem odstavku

jedro – kar je pomensko novega v okviru stavka, rema/fokus/comment kontekst – (celotno) besedilo

krčenje – besedilni (tvorbni) postopek, ki povzroči opustitev za (referenčni) pomen nerelevantnih izraznih prvin

muzikalni poudarek stavka – del govorništva (tudi fonetike), ki se ukvarja z načinom (kako) stavčnega poudarka, »dejanstvo poudarka« (Breznik)

¹⁷ B. Nežmah, P. Stanislav Škrabec – slovenski Austin pol stoletja pred J. L. Austinom, Problemi 7–8 (1987), 64–68.

- naglas** – (slovarska) lastnost besede
- nepričakovani stavčni poudarek** – znotraj govornega odstavka nepredvidljivo jedro, umeščeno na začetek (proti začetku) stavka
- neprosta stava** – razvrstitev besed, predvidljiva na ravni jezikovnega sistema kot slovarska (konceptualna) lastnost jezika
- nesamostojni stavek** – (stavčna) enota govornega odstavka
- organska zveza** – smiselno razmerje med enotami znotraj posameznih ravnin jezikovne zgradbe: (organska zveza) glasov v besedo (besedno obliko), besed (besednih oblik) v stavek, stavkov v govorni odstavki, govornih odstavkih v govor (besedilo)
- poudarek** – stavčnofonetična lastnost, vezana na (pomensko) jedro stavka
- (predstoječa) situacija** – referenčna (in upovedovana) dejanskost celotnega govornega odstavka ali samo njegove stavčnopovedne enote
- pričakovani stavčni poudarek** – iz prejšnjega stavka (znotraj govornega odstavka) predvidljivo jedro kot nosilec poudarka, umeščeno na konec (proti koncu) stavka (povedi)
- prosta (svobodna) stava** – razvrstitev besed, predvidljiva na ravni referenčnega (aktualnega) jezikovnega pomena
- samostojni stavek** – stavek (poved) v vlogi govornega odstavka ali besedila
- skladnja (sintaksa)** – del slovnice, katere enota je stavek (v obeh opredelitvah), raziskovalni cilj pa govorni odstavki in govor
- stavek** – enota jezikovne zgradbe s povedkom kot stavčnočlenskim organizacijskim jedrom; enota govornega odstavka s pomensko podstavo (propozicijo) in referenčnim pomenom
- vprašalnica** – način za ugotavljanje (pomenskega) jedra (stavčne povedi)
- vsakokratni pomen stavka** – (glede na upovedovanje aktualni) referenčni pomen stavka

27 Breznikova napoved jezikoslovne teme 20. stoletja – praška teorija členitve po aktualnosti¹

(Ob Škrabčevi oceni Besednega reda v govoru)

(Škrabčev zbornik 5, 2005)

Lani 26. marca je minilo šestdeset let od smrti Antona Breznika; prav se mi zdi, da se, čeprav z zamudo, spomnimo imenitnega jezikoslovca, ki je z nekaj temami posegel v še danes aktualno evropsko jezikoslovno misel. Zanimivo je, da se med take teme uvrščata tudi dve, napisani na začetku njegove strokovne poti in ob koncu življenja: gre za razpravo o besednem redu v govoru, ki jo je 1908. leta objavil v *Domu in svetu* kot 27-letni graški študent slavistike, sicer že duhovnik, z diplomo ljubljanskega bogoslovja, in za besedotvorno razpravo iz 1944. leta, napisano torej tik pred smrtjo.

S svojo razpravo o besednem redu v govoru je tudi na Slovenskem odprl vrata eni izmed osrednjih tem evropskega jezikoslovja 20. stoletja – členitvi besedila po aktualnosti. Ko je zlasti v 30-ih in zgodnjih 40-ih letih Viljem Mathesius, soustanovitelj in sooblikovalec svetovno odmevnega Praškega lingvističnega krožka, z upoštevanjem tvorcev govornega dejanja – govorečega in ogovorjenega – in seveda besedila kot procesa v njunem sporočanjanskem razmerju, postavil trdne temelje besednemu redu, t. i. prosti stavi, je ta problematika v 60-ih letih in kasneje npr. pri Františku Danešu postala ena izmed treh tvornih prvin skladnje – poleg slovnično- in pomenskostrukturne.² Tako se je potrdila Breznikova misel, da je vprašanje besednega reda temeljno vprašanje slovnice. Med teoretiki členitve besedila po aktualnosti naj omenim poleg Mathesiusa in Daneša še npr. Firbasa, ki je uveljavil ne samo znotraj češkega, ampak tudi širšega evropskega jezikoslovja za členitev po aktualnosti izraz funkcijska perspektiva povedi (Daneš 1974), znamenitega ruskega jezikoslovca Apresjana, v 80-ih letih praške jezikoslovce, zbrane okrog Petra Sgalla. – Pri nas je J. Toporišič znotraj tematike besednega reda v slovenskem knjižnem jeziku že 1967. leta obravnaval tudi prosto stavo.

1 Prispevek je z nekaterimi spoznanji dopolnjena in tudi s pritegnitvijo Škrabčeve ocene razširjena analiza Breznikove razprave *Besedni red v govoru*, ki sem jo objavila ob 50-letnici njegove smrti (1993: 497–507).

2 V. Mathesius v podglavju dela *Řeč a sloh z naslovom Hlavní úkoly pořádku slov* ugotavlja že 1942. leta (1992: 128–133): »Besedni red je eden izmed najboljčujivejših izraznih sredstev, ki jih ima češčina. /.../ V tem se češčina izvirno loči od nam najbolj znanih kulturnih jezikov, nemščine, francoščine in angleščine, saj je v teh besedni red večinoma stalen, trden, v nemščini sicer najmanj, najbolj pa v angleščini. Primerjava s temi jeziki nam tudi jasno kaže, katere prvine so najodločilnejše za besedni red v češčini, torej katere so njegove glavne naloge.« (ib. 128). Po Mathesiusu je to pomoč pri členitvi po aktualnosti, z možnostjo oblikovanja t. i. subjektivnega besednega reda pa tudi pomembno stilotvorno sredstvo.

Zanimivo naključje je, da je Breznikova razprava tematsko in časovno sovpadla z razpravljanjem že omenjenega kasnejšega utemeljitelja teorije členitve po aktualnosti Viljema Mathesiusa, ki je od 1907. leta dalje pri Češki akademiji znanosti objavljala razprave na temo besednega reda v angleščini s poudarkom na prosti stavi. Evropski, zlasti nemški psiholingvizem druge polovice 19. stoletja – gre predvsem za jezikoslovce in psihologe zbrane okrog časopisa *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, zlasti Weil, Wunderlich, tudi Steinthal, Marty (zadnja dva izrecno omenja Mathesius), je verjetno na oba jezikoslovca vplival v smislu nujnosti razumeti in osmišljati stavek kot del širše besedilne enote – govornega odstavka po Brezniku, katerega pomenska razlaga ne more temeljiti na »tehnicističnih«, danes bi rekli strukturnih pojmih, kot sta osebek, povedek.

V čem je torej evropska aktualnost Breznikove razprave z začetka 20. stoletja? Izluščiti je mogoče nekaj prvin, temeljnega pomena za razumevanje jezika zlasti v njegovi sporočanjski vlogi:

- S tem, da je Breznik vzel za merilo zakonitosti besednega reda v smislu proste stave v zapisan besedi govorjeno besedo, natančneje, stavčni poudarek, je vzpostavil, kot sam pravi, »naravno« razmerje med obema prenosnikoma: pomenskemu prepletu nepoudarjeno – poudarjeno v govoru, se pravi v besedilu neznano glede na znano in seveda obratno, naj bi v zapisu ustrezal besedni red, ki bi to pomensko razločevanje ohranil.
- Glede na povedano lahko rečemo, da je Breznik premaknil težišče razmišljanja o jeziku s strukturne ravni v smisel jezika, v njegov pomen.
- Da je lahko tako razmišljaj, pa je moral prenesti problematiko besednega reda s področja stavka na področje tematsko zaokrožene besedilne enote, ki jo imenuje govorni odstavek, v besediloslovju danes imenovane sekvenca. Šele znotraj govornega odstavka lahko vzpostavlja razmerje med tematskim okvirjem – temo, in jedrom (remo), torej med znanim in novim v besedilu. Breznik zapiše, da je »/v/sem dosedanjim preiskovalcem /ustavi se ob Delbrücku, Vondráku, Brauneju, Wundelichu idr./ skupna največja napaka, da določajo stavo na posameznih, iz konteksta iztrganih stavkih, zato ne morejo podati nobenega zadovoljivega rezultata.« (Breznik 1982: 249.)
- Vzpostavil je nedvoumno ločnico med stalno stavo, se pravi v jezikovni sistem vgrajen besedni red, in jo tako tipološko kot z ustreznimi zgledi potrdil (stava pridevniškega prilastka, pristavek, delni rodilnik), ter prosto stavo, kjer gre za besedni red, odvisen od »vsakokratnega pomena stavka« (ib. 234), seveda glede na vsebinsko celotnost govornega odstavka. Od vprašanj stalne stave se je omejil: »V nastopnem spisu se bomo bavili le s prosto besedno stavo, ker le-ta potrebuje občutne preustrojitve, medtem ko je neprosta stava po spisih p.

S. Škrabca, M. Murka in (enem delu) Bernekerja že obdelana in tudi v pisavi utrjena.« (ib. 235)

- Lahko rečemo, da Breznik ločuje strukturno vlogo stavka od pomenske vloge: na različni vlogi besednih oblik temelji stavčna zgradba, različen pomen stavkov v govornem odstavku vpliva na različen besedni red v stavku oz. stavčni povedi.
- Upravičenost premika od formalnih prvin jezika (govora), kot so beseda, stavek, v pomenske oz. funkcijske dokazuje Breznik z možnostjo razlaganja besede kot stavka in stavka kot govornega odstavka oz. besedila (gl. dalje).
- Ne nazadnje velja omeniti, da se je s to razpravo 27-letni Breznik predstavil kot zrel strokovnjak, ki se znotraj svoje teme suvereno giblje ne samo v slovenski, ampak tudi v evropski jezikoslovni literaturi, celo več, s to literaturo se spušča v temperamentno, vendar argumentirano polemiko. Kritično razmerje do dotedanjega slovniškega jezikoslovja, kot sam pravi, »ne zadeva samo slovenske ali slovanske slovnice, temuč slovniško znanstvo sploh« (ib. 222). Vzrok, da slovničarji in drugi jezikoslovci niso dojeli besednega reda kot temeljne skladenjske problematike, je treba po Brezniku iskati v njihovi zgrešeni raziskovalni metodologiji. »/Slovničarji imajo opraviti navadno le s posameznimi glasovi in črkami, redkokedaj s celimi besedami, zato postanejo tako kratkega pogleda, da ne vidijo čez posamezne besede, in jim je ostala prikrita organizacija besed v stavku in organizacija stavkov v govornem odstavku, ki tvori samostojno, popolno /pomensko/ celoto.« (ib. 223.)

Razprava *Besedni red v govoru* je tako na formalni kot vsebinski ravni vzor slovenskega znanstvenega besedila z začetka 20. stoletja, časa, ko še nismo imeli ne svoje znanstvene akademije ne slovenske univerze, ko znanstveno razpravljanje v slovenskem jeziku ni bilo samoumevno.

Ustavimo se samo ob nekaterih pojmihi iz Breznikove razprave, npr. *stavek*, *beseda*, *govorni odstavek*, *prosta stava*, nato pa še beseda o Škrabčevi kritiki.

Stavek obravnava Breznik z dveh vidikov, danes bi rekli s strukturnega – izraz stavek ostaja – in pomenskega, kjer gre za stavčno zgrajeno poved, pa tudi stavčni del povedi. Zgradba stavka temelji na besednih oblikah. Breznik navaja zgled oblike besede *oče*: oblika *očetom* dobi svojo vlogo šele v stavku (ib. 224). Stavek mu je torej okvir, ki osmišlja besedne oblike – ali drugače: različnost stavčnih vlog je izražena z različnostjo besednih oblik. – Izhajajoč iz tako razumljenega stavka se Breznik kritično loteva dotedanjih slovničarskih in drugih jezikoslovcev, ki so razglašali iz sobesedila iztrgan stavek za temeljno izhodišče razpravljanja o besednem redu. »Iz /takšnega/ stavka je mogoče določiti besedam le obliko, ne pa stave« (ib. 224), pravi Breznik.

Kako torej razume Breznik govorni odstavek? V strnjeni obliki bi bilo mogoče reči, da je za Breznika govorni odstavek besedilna enota s konkretnim besedilnim (referenčnim) pomenom kot kvalitetno novo celoto vseh besedilnih (referenčnih) pomenov povedi ali stavčnih delov povedi, ki sestavljajo govorni odstavek. V govornem odstavku so torej po Brezniku »vsi stavki v zvezi med seboj: vsak stavek stoji z ozirom na drugega /.../. Kakor hitro je bil izgovorjen prvi stavek, je bila s tem že določena stava za drugega, v drugem za tretjega, in ta določba sega tako daleč, dokler se določba nanaša na smer prvega stavka (= samostojni govorni odstavek).« (ib. 225.) Smer prvega stavka je mogoče razumeti kot določitev teme, tematskega okvira govornega odstavka. Zgled za to daje z razčlenitvijo Trdinove pravljice *Rajska ptica*.³

Kot rečeno, že Breznik ugotavlja, da je lahko tudi stavek – stavčna poved – »sam v sebi tako zaključen, da ne potrebuje nobenega stavka ali nobene predstoječe situacije, na katero bi se nanašal, /.../ ima /torej/ iste pogoje, kakor samostojni govorni odstavek, n. pr. stavki splošne vsebine« (ib. 225); kot zglede navaja pregovore. Vzporednico med možnostjo prekrivnosti stavčne povedi in govornega odstavka vidi Breznik na strukturalni ravni med besedo in stavkom; kot zgled besede stavka navaja tip *Grem, Bom* (ib. 225). – Stavke, ki opravljajo vlogo besedila oziroma govornega odstavka, imenuje Breznik samostojne, vse druge pa nesamostojne – posredno torej sobesedilne (ib. 225). – Tako je Breznik uporabljal šele dvajset in več let mlajšim ženevskim in praškim strukturalistom lastno merilo funkcije pri razvrščanju in povezovanju jezikovnih prvin. Spoznanje, da je beseda lahko stavek in da je stavčna poved lahko že besedilo je do danes ostalo znotraj strukturalnega, tudi besediloslovnega jezikoslovja, nepreseženo.

Breznik je torej prišel do spoznanja, da lahko razmišlja o prosti stavi le znotraj (referenčno)pomenske celote – govornega odstavka. Šele v tako zamejenem besedilnem področju ugotavlja stavo besed v stavčnopovednih enotah na podlagi, kot sam pravi, stavčnega poudarka: mesto poudarka je odvisno od »vsakokratnega pomena stavka«, ta pa je zamejen s pomenom celotnega govornega odstavka.

Poudarek, ugotavlja Breznik, je načeloma lahko na katerikoli besedi stavčne povedi, dejansko pa je njegov nosilec tista beseda, ki je »jedro stavkovega pripovedovanja« (ib. 227). Poudarjena beseda je torej že pri Brezniku jedro, kasneje v češkem strukturalnem jezikoslovju pri V. Mathesiusu pa tudi koncem šestdesetih let pri F. Danešu, rema, v sodobnem anglosaškem jezikoslovju fokus, comment. – Za formalno ugotavljanje jedrne besede – novega na ravni obvestila – je Breznik uporabljal

3 Z razčlenitvijo I. in III. *Brižinskega spomenika* (Vidovič Muha 1996: 229–239) se je sicer v širšem problemskem sklopu izkazalo, da so tudi molitveni obrazci zaradi svoje tematske zaprtosti hvaležni za besedilne, tudi tovrstne analize.

vprašalnico; gre za merilo, ki ga je najti tudi pri F. Danešu (1957: 81–87; 1974), pri Toporišiču že v njegovi razpravi o besednem redu iz 1967. leta.

Z razlago, da »/p/isava veže med seboj stavke z besedno stavo/s stavo besed/ in sicer tako, da imajo pisane besede samo tisti pomen kakor govorjene« (ib. 225) vzpostavlja Breznik, kot rečeno, ustrezno pomensko razmerje med zapisano in govorjeno besedo. Poudarek je lastnost govora, zato je za pomensko ustrezno interpretacijo zapisanega besedila zelo pomembno, da se besede glede na poudarjeno ali jedrno besedo razločevalno razporejajo.

Iz predvidljivosti (besedilno)pomenske povezave med stavčnimi povedmi govornega odstavka je po Brezniku mogoče ločiti t. i. pričakovani ali nepričakovani poudarek. Gre za poskus razločevanja med jedrom (remo), ki ga predhodni stavek napoveduje, je torej predvidljivo, in jedrom, ki ga predhodni stavek ne napoveduje, zato je nepredvidljivo: v prvem primeru imamo opraviti s pričakovanim poudarkom, vezanim na začetek stavčne povedi, v drugem z nepričakovanim, vezanim na konec povedi.

Kedar nosi kaka beseda v stavku pričakovan povdarek, stoji navadno pri začetku stavka (ali natančneje rečeno: tam, kjer jo pripovedovanje prejšnjega stavka napove); kedar pa ima kaka beseda v stavku nepričakovan povdarek, stoji pri koncu stavka (ali natančneje /.../: stoji tedaj, kadar jo pred njo stoječe besede v stavku toliko opišejo, da jo naredo razumljivo). /.../ Nepovdarjene besede pa se ravnaajo po teh dveh povdarjenih vrstah. Pri pričakovanem povdarku stoje nepovdarjene besede navadno vse za njim, in sicer po vrsti, kakor ga izpopolnjujejo; pri nepričakovanem pa stoje navadno vse /.../ pred njim, in sicer po vrsti, kakor ga pripravljajo. (259)

Kot zgled pričakovane stave navaja, med drugim:

Beraški stan, najlepši stan (poševno: jedro, ki napoveduje naslednje jedro); *tič pod nebom ne živi tako brez skrbi, kakor berač postopač* (poševno: napovedano jedro – pričakovani poudarek – umestitev jedra na začetek stavka. *Dela nič, davka nič; toča mu ne škodi /.../.*

Gre torej za napovedano (predvidljivo) jedro → pričakovani stavčni poudarek → jedro na začetku stavčne povedi

Vse poudarjene besede izvirajo iz uvodne oznake beraškega stanu kot najlepšega. Z besediloslovnega vidika bi lahko govorili v najširšem smislu o »kataforičnem« tipu stavčne povedi: paradoksalnost uvodne trditve, da je beraški stan najboljši, potrebuje za svojo verodostojnost utemeljitev, ki se postopoma konkretizira v povedih, ki

sledijo: *ptič pod nebom ne živi tako brezskrbno kot berač*, kar pomeni, da (berač) ne dela nič, da ne plačuje davka, da mu ne škodi celo toča. Lahko izluščimo spoznanje, da kataforične stavčne povedi⁴ napovedujejo pričakovani stavčni poudarek, se pravi umestitev jedra na začetek (naslednje) stavčne povedi.

Drugačen, nenapovedani stavčni poudarek – jedro je na koncu stavčne povedi. Dober zgled za tovrstno umestitev jedra daje Breznik s Trdinovo pravljic o Rajski ptici: Bil je *imeniten grof* (poševno: jedro, ki ne napoveduje naslednjega jedra). Ta grof je šel *v Gorjance na lov* (poševno: nenapovedano jedro – nepričakovani poudarek – umestitev jedra na konec stavka). *Velika družba prijateljev in lovcev* ga je spremila (nenapovedano jedro, zato po Brezniku napaka – pravilno: Spremila ga je *velika družba prijateljev in lovcev*).⁵ Grof ugleda medveda in skoči za njim.⁶

torej

nenapovedano (nepredvidljivo) jedro → nepričakovani stavčni poudarek → jedro na koncu povedi.

Zdi se, da gre pri nenapovedanem besednem redu znotraj stavčnih povedi, ki sodijo v isti govorni odstavek, za rahlejšje medsebojne povezave povedi, skratka za obvestilno samostojnejše enote govornega odstavka oz. besedila.

V razpravi o besednem redu v govoru se je Breznik dotaknil vsaj posredno še dveh besedilnih postopkov – izpuščanja in krčenja: izpuščanje je mogoče razumeti kot besedilni postopek, ki povzroči neupovedenje (izpust) določenih pomenskih podstav zaradi sobesedilne jasnosti v govornem odstavku, s krčenjem pa postopek, ki povzroči opustitev za (referenčni) pomen nerelevantnih izraznih prvin.

Breznik se zaveda, da besedilo ali njegova temeljna prvina – govorni odstavek velikokrat nastaja tako, da so pomenske podstave posameznih stavčnih povedi zaradi njihove siceršnje besedilne razvidnosti opuščene. Če želimo seveda določiti stavčni poudarek in s tem jedro povedi, moramo upoštevati tudi neupovedene pomenske podstave – izpuščene stavke po Breznikovo: »/Stavek/ si moramo sami misliti, če hočemo kontekst analizirati« (ib. 258), pravi Breznik. Z zgledom iz Trdinove bajke je Breznik dokazal sposobnost t. i. besedilne pretvorbe: »Bog se je začudil čudnim

4 Pojem kataforičnosti bi bilo potrebno dodatno obremeniti npr. iz izborom iz t. i. besedilnih aktualizatorjev iz skupine lastnostnih in drugih pridevnikov (gl. op. 7, 8).

5 Besedni red *z* napovedano, torej začetno razvrstitevjo jedra glede na stavčno poved znotraj nenapovedane, torej končne razvrstitve jedra Breznik razume kot napako. Tako je seveda zanemarjena stilistična možnost, ki jo v smislu členitve po aktualnosti omogoča prosta stava. – O vplivu besednega reda na stilno zaznamovanost piše J. Toporišič tudi v zadnji izdaji svoje slovnice (2000: 677–678).

6 Uvodno stavčno poved pa bi bilo mogoče členiti tudi drugače – z jedrom na prilastku *imeniten* (grof), in s tem ustvariti kataforični tip povedi. To bi seveda vplivalo na preusmeritev tematike na utemeljevanje *imenitosti* in s tem na drugačen, napovedani besedni red – jedro na začetku povedi.

rečem, ki so jih ustvarile njegove oči /.../«. (230) Kljub nepričakovanosti stavčnega poudarka, je ta na začetku povedi. Če bi bile upovedene vse propozicije, bi se besedilo po Brezniku moralo glasiti: »Bog je pogledal čudne reči in se (čudnim rečem) začudil.« (ib. 258.) Šele iz takšnega besedila postane razvidna upravičenost mesta pomenskega jedra oziroma stavčnega poudarka. – Vzrokov za opuščanje, ki lahko izhajajo iz zunajjezikovnih okoliščin, kot je npr. njihovo splošno poznavanje v določenem intelektualnem, kulturnem, socialnem, geografskem ipd. okolju, o čemer danes govori besediloslovna teorija, Breznik ne omenja.

Poleg izpuščanja vpliva po Brezniku na nepredvidljivost mesta jedrne besede tudi krčenje. Kot zgled navaja besedilo: » Njegov prvi pogled je ustvaril našo lepo zemljo« (230), kar je nastalo, pravi Breznik, iz »/.../ ustvaril je njegov pogled, in to je bil prvi, našo lepo zemljo.« (ib. 259.)⁷ Breznik je torej lepo izločil nepravi vrstni pridevnik – vrstilni števniki prvi (pogled) kot v tem primeru zakrito jedro in s tem izpostavil besedilotvorno vlogo tudi nepravih vrstnih pridevnikov.⁸

Čeprav je Breznik zelo subtilno razmišljal o možnostih napovedi vsebine stavčnega jedra iz predhodnega stavka, upošteval pri tem tudi pomembna besedilna postopka – izpuščanje in krčenje, pa je zanemaril pomembno prvino – stilno vlogo besednega reda, ki jo je Mathesius poimenoval subjektivni besedni red glede na stilno nezaznamovani objektivni besedni red (1982: 128–133). Če povzamemo Mathesiusa, gre pri objektivnem besednem redu, vezanim predvsem na povedni naklon, za interes naslovnika, se pravi za prehod od znanega k neznanemu, za razliko od subjektivnega besednega reda, kjer govoreči nastopi najprej z jedrom, se pravi s tem, kar je zanj najpomembnejše; načeloma naj bi šlo za velelni naklon, npr. *Sem pridi* : *Pridi sem*; *K njej ne boš hodil* : *Ne boš hodil k njej*; *Tja ne hodi* : *Ne hodi tja*. Kot rečeno, stališče Mathesiusa je, da besedni red služi za jasno členitev besedila po aktualnosti, ko gre za čustveno nezaznamovano, neekspresivno stanje govorečega, sicer v čustvenih besedilih lahko prihaja tudi do drugačnega – obrnjenega besednega reda.

Tudi z besedilnima pretvorbami, ki so pripeljale do t. i. izpusta in krčenja, je Breznik posegel globoko v besediloslovno problematiko in dokazal, da je v svojem premišljanju o vprašanih besednega reda daleč od površinskega razumevanja in

7 Breznik je izhajal iz stavka kot bistva razlage jezika, se pravi njegovega izvora, razvoja in delovanja, kar je dokazal tudi z besedotvorno razpravo iz 1944. leta. Ideja, da je stavek neke vrste prasintagma, je bila lastna kasnejši ženevski strukturalni šoli, zlasti Ch. Ballyju, pri nas R. F. Mikušu.

8 Gre za tiste pridevnike, ki, med drugim, s samostalnikom, ob katerem so prilastek, ne tvorijo stalne besedne zveze, niso torej en leksem oz. ena slovarska beseda; prehodi med prave vrstne pridevnike in s tem med tvorce stalnih besednih zvez s samostalnikom – enega leksema torej, so seveda možni, tip *deseti brat*, *prva dama* (Vidovič Muha 2000: 63–75). – Kot se je pokazalo v tem trenutku v sicer skromnem obsegu – gre za lastnostna pridevnika *najlepsi* (stan) in *imeniten* (grof) ter nepravlega vrstnega *prvi* (pogled) – so tudi pridevniki, ki ne tvorijo stalne besedne zveze s samostalnikom, ob katerega se razvrščajo, z vidika členitve po aktualnosti lahko jedrni in seveda v tem primeru neizpustljivi.

razlaganja jezika. S pojmom govornega odstavka pa tudi z besedilnimi pretvorbami se je približal bistvu besediloslovne problematike.

In sedaj razmerje Škrabec – Breznik, kot ga je mogoče razbrati iz kratke Škrabčeve ocene Breznikove razprave, ki je izšla 1908. leta, se pravi istega leta kot razprava sama (1995: 284–286).

Zdi se, da Škrabec ni zares prevzel nekaterih temeljnih načel Breznikove razprave: bistveni nesporazum izvira namreč iz dejstva, da Škrabec nekako ne sprejme zares ločevanja jezikovnosistemskega besednega reda – stalne stave, od besedilnega – proste stave. Tako v zgledu *Ta vert je lep* dopušča možnost *Lep je ta vert*, vendar »neke razverstitve niso mogoče /.../, npr. ta lep vert je ali je vert lep ta ali vert lep ta je« idr. (ib. 286); seveda niso mogoče, saj gre za preseganje jezikovnosistemskega načela besednega reda, se pravi za poseganje v stalno stavo. Čeprav priznava Brezniku, da vpliva na besedni red razmerje med znanim in neznanim, ki pa se »v stavku samem za se ne da določiti« (ib. 284), se ocena izteče v množico zgledov napačnega besednega reda s stališča »nevjemanja mej knjižno in pravo ljudsko slovenščino /.../. In na ta način bi si želeli vso preiskavo o besednem redu v našem jeziku.« (ib. 286.) Škrabca je torej zanimal predvsem normativni vidik besednega reda, ki ga stalna stava v veliki meri omogoča.⁹

Tudi kasneje, npr. 1911. leta, ko je Škrabec pisal o besednem redu v zvezi z oceno *Obnovljenega Vrta* (1995: 416–418), kjer je pohvalil Vandotovo zgodbo *Gozdarjev Maks*, posebej še »jezik, ki je čeden in domač« (ib. 416), se v zvezi z besednim redom spotakne ob »semtertja malo premoderen« jezik (ib. 416). Iz celotne zgodbe so izpostavljeni in popravljeni le tisti stavki, ki izkazujejo stilno zaznamovani besedni red, se pravi z jedrom na začetku, npr. *Majhna je bila gozdarjeva Cilka, Na zeleni trati se je ustavila gozdarjeva Cilka* idr. – po Škrabcu le *Gozdarjeva Cilka je bila majhna* itd.¹⁰ Dejansko je torej opuščeno spoznanje, da je prosto stavo mogoče utemeljevati le znotraj besedilne enote – govornega odstavka.

Škrabec končuje oceno Breznikove razprave z izpostavitvijo potencialnega bralca in tematsko omejitvijo, saj Breznikovo »knjižico« priporoča v branje vsem našim jezikoslovcem, da bodo zvedeli, »kako stoji to vprašanje v splošnem jezikoslovju in kako posebej v slavistiki.« Škoda – brez spodbude, naj misli iz te razprave postanejo tvorni del slovnice.

9 Trditev velja predvsem za klitične prvine jezika, sicer seveda tudi slogovno zaznamovani tip *strela božja ali oče naš* (Očenaš).

10 Že v svoji razpravi iz 1967. leta, kasneje pa še v svoji slovnici, tudi zadnji izdaji, J. Toporišič ugotavlja, da je Škrabec »/p/objihal Breznika s tem, da sam (namreč Škrabec) ni ločil posebne poudarjenosti, to je stilno zaznamovane, od navadne.« (1982: 165; 2000: 697.)

Pri vsem spoštovanju velikega Škrabčevega jezikoslovnega dela se zdi, da se Breznikova pobuda o drugačnem razumevanju slovnice in posebej skladnje Škrabca nekako ni dotaknila. Morda je Škrabčev sicer nejasno izražen dvom o možnosti pogojevanja besednega reda v zapisu od govorjene besede – poudarjeno jedro glede na nepoudarjeno izhodišče – vplivala na vsaj nespodbudno oceno Breznikove razprave.¹¹

11 Nejasnost Škrabčevega dvoma se kaže v vsaj delni izključevalnosti trditev, da po eni strani »bolj povdarim, za kar mi gre« (ib. 285), po drugi pa da se »bo nauk o odvisnost besednega reda od pričakovanega ali nepričakovanega stavčnega povdarka menda težko dal vzdržati« (ib. 286).

28 Kocbekov in Voduškov delež v slovenski jezikoslovni misli

(34. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1998)

*Vprašanje jezika postaja veliko vprašanje
človekovega uresničevanja.*

(E. Kocbek, 1963)

Za uvod glede na krovno temo letošnjega seminarja: Zavedam se, da razmišljati o Kocbekovem in Voduškovem deležu v slovenskem jezikoslovju pomeni razmišljati o preseganju vseh vrst duhovnega regionalizma, lastnega vsem tistim poskusom vkalupljanja jezika, ki so ostali brez temeljne zavesti o njegovi ontološki razsežnosti: jezik je »človekovo uresničevanje«.

28.1

Dve izraziti osebnosti slovenskega kulturnega življenja, Božo Vodušek in Edvard Kocbek, sta posegli tudi v slovensko jezikoslovno in prek nje tudi humanistično misel v trenutku, ko je bilo potrebno predvsem glede na aktualne družbene in politične dogodke povezati interpretacije jezika, razdrobljene po različnih jezikoslovnih šolah in prepričanjih, in s tem povrniti jeziku njegovo temeljno (ontološko) razsežnost. Iz lastne ustvarjalne izkušnje sta vedela, da je jezik »način človekovega bivanja« (Kocbek 1963), zato je seveda tudi resnični izraz njegove svobode. To temeljno spoznanje jima je skupno in je vgrajeno v njuno razmišljanje o jeziku.

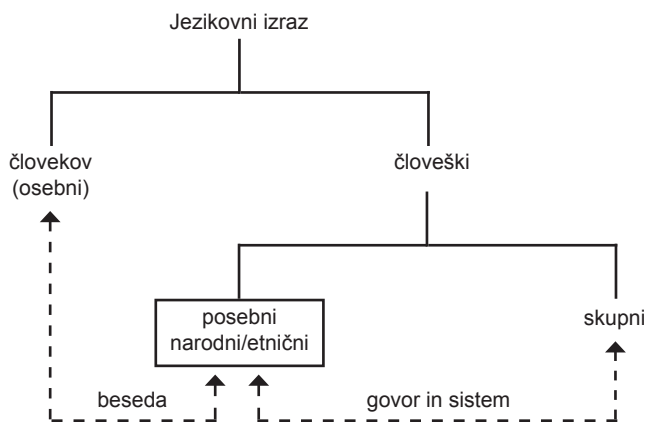
28.2

Naše tokratno zanimanje je vezano na Kocbekovo jezikovnofilozofsko besedilo *Misli o jeziku* (1963) in na Voduškovu bolj programsko besedilo *Za preureditev nazora o jeziku* (1932/33); slednje je bilo razčlenjeno v kar nekaj prispevkih (Vidovič Muha npr. 1994, 1998, tudi str. 277, 289, 299, 331 idr.), zato bo tu predstavljeno le v povzetkih, relevantnih zlasti glede na omenjene Kocbekove jezikovne »Misli«. Čeprav je med nastankom Voduškovega razpravljanja s težnjo po »preureditvi nazora o jeziku« – tudi prek kritike omejevanja jezika v slovničarske ali celo kvazislovničarske vzorce –, in Kocbekovo posredno kritiko dehumanizacije jezika predvsem v smislu tehnokratskega omejevanja njegovega razumevanja, minilo natančno trideset let, se zdi, da vsaj delna motivacija obeh besedil izhaja po eni strani iz konkretnih dogajanj v slovenskem jezikoslovju, še posebej pri Kocbeku pa tudi iz

družbenih in političnih okoliščin tedanjega časa, po drugi pa iz širšega evropskega duhovnega ozračja.

28.2.1

Kot rečeno, oba v izhodišču svojega razmišljanja sprejemata jezik v njegovi temeljni človeški in človekovi razsežnosti, z razvidno prehodnostjo od individualno človekovega prek glede na narod posebnega in kot takega tudi skupnega, vsesplošno človeškega prepoznavanja. Če je pri Vodušku v ospredju posebni (narodni) in skupni človeški vidik jezika z razvidnim vplivom tedaj aktualnega ženevskega in praškega strukturalizma (v segmentih vplivanja na slovenski pa tudi širši slovanski prostor ju je težko ločevati), je pri Kocbeku poudarek predvsem na jeziku kot izrazu človekovega samopotrjevanja, samopredstavljanja in s tem tudi vplivanja; kot tak se lahko uresničuje v posebni človeški, v slovenskem primeru narodni razsežnosti. Poleg osebne, družbeno oz. politično pogojene travmatizirajoče izkušnje, so pri Kocbeku prepoznavne prvine strukturalizma – predvsem v spoznanju, da je jezik (tudi) sistem –, zlasti Bühlerjevo trisestavinsko, na družbeni razsežnosti temelječa razumevanje jezika in seveda filozofske, v prvi vrsti heideggerjanske prvine.

Slika 1: *Jezikovni izraz*

Iz Kocbekovih »Misli« izhajajoče temeljne razsežnosti jezika z vozliščem v narodnem (maternem) jeziku

28.2.2

Glede na to, da je bil praški strukturalizem z vgrajenimi prvini ženevske šole v tridesetih letih pri Vodušku izhodišče jezikoslovne kritike in temelj spremenjenega

»nazora« o jeziku, v šestdesetih letih pa pri Kocbeku po eni strani upoštevanja vreden vir jezikoslovne misli, po drugi pa pomembna spodbuda kritike jezikoslovnega tehnokratizma, je prav, da se vsaj v grobem dotaknemo zlasti tistih segmentov praške in ženevske strukturalne šole, ki so v posebnih družbenih okoliščinah lahko sredstvo za manipulativno interpretacijo jezika.

Vemo, da so na oblikovanje jezikovne, predvsem pa knjižnojezikovne teorije praktičnih strukturalistov vplivale tako jezikoslovne kot tudi novonastale širše družbene in politične okoliščine na Češkem. Dotedanja učinkovitost knjižnega jezika zlasti na ravni njegove pragmatične aplikacije v celonarodno strukturo mlade meščansko-demokratske države ni bila zadovoljiva. Hallerjevo izenačevanje knjižnojezikovne norme z normo umetnostnega jezika (Havránek 1963; Nebeská 1995) je v spremenjenih družbenih in političnih okoliščinah stopnjevalo jezikovno odtujenost.

Prek ženevskih strukturalističnih idej tedaj evropsko aktualna metodologija jezikovnega raziskovanja, izhajajoča iz »objektivizacije« jezika – jezik postane »predmet« opazovanja in raziskovanja – je našla odziv v tedanjih družbenih in političnih okoliščinah nove čehoslovaške države. Saussurjevo pojmovanje jezika kot predmeta, »objekta« raziskovanja je operacionalizirano s pojmom sredstvo; gre za opredelitev jezika na ravni njegove sporazumevalne (komunikacijske) vloge kot sistema sredstev za izražanje z določenim namenom, npr. »/j/ezik kot sporazumevalno sredstvo določene – posebej narodne – skupnosti« (Havránek 1963). S tem je seveda vsaj implicitno vzpostavljena dihotomija: jezik kot človekovo sredstvo za izražanje : jezik kot človeku lasten način izražanja. Za verodostojnost spoznanj nujna kritična raziskovalna distanca je bila v ustreznih družbenih in političnih okoljih, tudi v svojem izvirnem okolju na Češkem nekako od petdesetih let dalje, lahko izrabljena v smislu absolutne interpretacije jezika – jezik je sredstvo oz. orodje človeka (za določeno – komunikacijsko – vlogo) ne pa najprej in vseskozi tudi učlovečenje človeka, v bistvu človek kot tak. Le če je ta ontološki vidik razumevanja jezika v podstavi njegove »instrumentalistične« interpretacije, je ta interpretacija lahko celovita.

Tudi t. i. funkcijski vidik, vsebovan je že v pojmu jezikovne intencionalnosti (Teze PLK), sodi med temeljna izhodišča razmišljanj o jeziku v okviru praške strukturalne šole; Saussurjeva dihotomija (jezikovni) sistem – govor je bila na začetku tridesetih let nadgrajena s pragmatičnim spoznanjem o ključnih funkcijah jezika, prepoznavnih tako na ravni (pod)sistemov (langue) kot njihove realizacije v govoru (parole).

Ta vidik je samodejno izločil knjižni jezik kot tisti, ki je prav s stališča različnosti vlog znotraj jezika samega najbolj razčlenjen, edini obremenjen tudi zunaj-jezikovno, in sicer z vlogo narodne povezovalnosti in iz nje izhajajoče narodne

reprezentativnosti (Havránek 1963). Zlasti za določene zgodovinske okoliščine, ko npr. jezikovna skupnost gradi svojo narodno prepoznavnost predvsem na jeziku ali ko se oblikuje državnost določene (narodne) skupnosti, je knjižni jezik še posebej opredeljen tudi s tema svojima zunajjezikovnima vlogama.

Popredmetenje (objektnost) jezika – jezik je namensko (sporazumevalno) sredstvo – omogoča, njegova funkcionalizacija – zaradi svojih prestižnih prvin z zunajjezikovno razsežnostjo posebej pomembna za knjižni jezik, pa upravičuje poseganje v jezik.¹ Lahko rečemo, da je funkcijsko uravnavanje njegove knjižne variante njegov pomemben vrednostni (normativni) vidik.² Prek uzakonjanja (kodifikacije) knjižnojezikovne norme, da bi se v najboljšem primeru ohranjala njegova stabilnost in druge zaželenosti (Havránek 1963; Nebeská 1995), je bila tudi formalno dana možnost usmerjanja njegovega delovanja. Samo od demokratičnosti družbe je odvisno, ali bo to »usmerjanje« uveljavljala prek ustrezno spodbujanega, se pravi razvitega jezikoslovja,³ ali pa se bo vse skupaj dogajalo (tudi) v okviru ideoloških in siceršnjih ambicij družbene in politične oblasti.⁴ (O pojmu demokratičnosti v zvezi z jezikom prim. pogl 2.3.1.)

28.2.3

Čas tridesetih let zaznamuje na Slovenskem močno samoohranitveno jezikovnopolično delovanje, pogojeno z unitarističnimi težnjami države, ki so se na področju šolstva pojavljale v zvezi z učbeniki – ti naj bi bili vsedržavni, v slovenščino pa naj bi se prevajali le, dokler ne bi postala srbohrvaščina vsedržavni jezik – tudi na področju strokovne terminologije in s tem posredno znanstvenega jezika (J. Rotar: 1996, 65–96).

V tem času se v slovenskem jezikoslovju izoblikujeta dve pojmovanji knjižnega jezika in njegovih vrednostnih meril: recimo mu tradicionalistično – knjižni jezik

1 B. Havránek (1963) ločuje dvostavinsko norme ljudskega jezika, kjer gre za razmerje med jezikovnim sistemom in rabo (uzusom), od trisestavinske knjižnojezikovne norme, kjer funkcijsko načelo daje možnost, da se sistemu in rabi – ta je omejena na knjižni jezik –, pridruži še uravnavanje knjižnega jezika od zunaj.

2 I. Nebeská (1995) za PLK ugotavlja, da je funkcijskost splošni pristop k jeziku in temeljni princip njegove regulacije.

3 O poseganju v knjižnojezikovno normo B. Havránek meni: »Norma knjižnega jezika se oblikuje in razvija praviloma s teoretičnimi posegi, in to s stališča jezikovne in zunajjezikovne teorije« (1963, 31); če pojem zunajjezikovnosti odpira možnost ideološkega ali kakršnegakoli interesno določenega poseganja v normo knjižnega jezika, bi ga moral pojem teoretičnosti omejevati.

4 O stanju duha na Češkem pred drugo svetovno vojno posredno priča tudi dejstvo, da so v okviru PLK našli modus vivendi tudi ruski intelektualci, med njimi pripadniki ruske formalistične smeri; v kontekstu našega razmišljanja je relevanten predvsem delež R. Jakobsona. Vgraditev v *Teze PLK* spoznanja ne samo o komunikacijski (sporazumevalni), ampak tudi o estetski vlogi jezika odpira možnost njegove celovite interpretacije. S pritegnitvijo estetske vloge jezika na ravni umetnostne besede doživi Saussurjev pojem jezikovnega znaka variantno interpretacijo: obvestilnost (lahko) izhaja tudi iz njegove celovitosti.

je monolitna pojavnost z normo slovnicaško popravljenege »dobrega avtorja«,⁵ in drugo, neodmevno tako rekoč alternativno strukturalistično, dejansko aktualna in splošno sprejeta šele v šestdesetih letih, ko se izoblikuje zasnova *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.

28.2.3.1

A. Breznik leta 1933 v sestavkih *O časnikarski slovenščini* (zajame predvsem čas druge polovice 19. stol.) ugotavlja, da se »/u/stvarja dvojen jezik: časnikarski, ki je napolnjen s srbohrv. izposojenkami in romanskimi tujkami, in umetnostni, kjer se za isto dejanje ali isti pojem rabi domač izraz.« (Šolar 1967c: 135). Breznik v svojih jezikovnonormativnih delih sicer piše npr. o časnikarski slovenščini, znanstveni, poljudnoznanstveni »vrsti« jezika (npr. Šolar 1967a: 117, 1967č: 132, 1967d: 187), vendar, kot rečeno, z enotnim normativnim vidikom, izraženim na jezikovnostrukturni ravni že 1918. leta z enotnim skladenskim vzorcem, da je »pri nas /.../ prav v glagolu vsa moč!«, zato je »/g/lavna stvar /.../, da ima slovenski stavek glagol« (Šolar 1967a: 94) in da so »/v/ pravem slovenskem stavku /.../ vsi členi med seboj organsko zvezani« (Šolar 1967a: 85).

28.2.3.2

Vodušek je s svojo zasnovo »preureditve nazora o jeziku« v zgodnjih tridesetih letih razmeroma radikalno posegel v splošno zavest o tem, kaj (knjižni) jezik je oz. natančneje, katera vrednostna merila naj veljajo zanj in na kaj jih je potrebno opreti. V tem času se je, kot rečeno, praški strukturalizem z vgrajenimi prvina mi ženevske šole tako prek tez Praškega lingvističnega krožka (1929) zlasti pa prek utemeljitelja jezikovnega funkcionalizma s poudarkom na zunajjezikovnih vlogah knjižnega jezika B. Havránka (1932) Evropi že predstavil. Voduškova stališča glede izpostavljenih vprašanj so vsaj načeloma skladna s tedaj novimi, aktualnimi prvina mi praške šole, vendar pa upošteva joča tudi posebnosti slovenskih zgodovinskih in aktualnih družbeno-političnih danosti slovenskega prostora.

Tako je za Voduškovo razumevanje slovenskega knjižnega jezika pomembna zlasti njegova narodnozdrževalna vloga, zato se mu zdijo nedopustni posegi v njegove normativne temelje s stališča dnevne politike. V tem smislu se kritično odziva predvsem na purizem 19. stoletja, ki je z idejo panslavizma prekinil naravno

5 Kot je znano, se s pojmom »dobrega avtorja« srečamo tudi v češkem jezikoslovju tega časa. B. Havránek (1963: 31) zapiše, »da sodi v normo knjižnega jezika to, kar je v sodobni knjižni rabi; v bistvu je to Ertlov 'dober avtor'«; K. Hausenblas (1994: 316) ugotavlja, da so Ertlovo pojmovanje »dobrega avtorja« praški strukturalisti v načelu sprejeli.

podstavo knjižnojezikovne norme, izhajajoče iz naravne ljudske govornice,⁶ in na purizem tridesetih let, ki se je lotil vsega izvorno slovanskega. Glede na različne socialne funkcije knjižnega jezika Vodušek zavrača povzdigovanje umetnostnega jezika v normativno merilo; zlasti znanstveni jezik ima s svojo vlogo pogojeno prepoznavno podobo, med drugim tudi v nominalnem izražanju.

Odsotnost znanstvenega jezika v okviru neknjižnih socialnih zvrsti, npr. narečij, vpliva, po Vodušku, na njihovo manjšo abstraktnost oz. manjšo racionalnost. S pritegnitvijo merila samostalniškosti (nominalnosti) izraza, ki določa znanstveni jezik, je Vodušek posegel v tedaj prevladujočo jezikoslovno zavest o enopojavnosti oz. monolitnosti knjižnega jezika. Vsebino mišljenja oz. načina razmišljanja in jezikovni izraz je skušal povezati s smiselno medsebojno pogojenostjo.

Glede na čas pojavitve zasluži posebno pozornost Voduškovo funkcijskozvrstno razumevanje jezika, ki ga je izpeljal tudi na socialni ravni. Zlasti knjižni jezik ima, skladno s tedaj aktualnim pojmovanjem praških strukturalistov, kot rečeno, še dodatno, zunajjezikovno vlogo: po Vodušku je namreč kot »organiziran sistem /.../, obvezen za določeno socijalno ali politično skupnost« (71); je zapletena zgodovinska in kulturna tvorba, zato je drugotna oblika, le govorjeni jezik (pri Vodušku največkrat imenovan ljudska govornica) je prvotna (71). Kljub temu, pravi Vodušek, da je knjižni jezik lahko tudi govorjeni, ohranja v vsakem primeru svoj drugotni značaj. S tem je po njegovem tudi utemeljena nujnost ločitve knjižnega jezika, tudi govorjenega, kot zavestno (umetno) ustvarjenega in zavezujočega, od prvotnega (govorjenega) jezika.⁷

Sicer pa, kot je bilo že zapisano, poskuša Vodušek jezik definirati vsaj s treh vidikov: ontološkemu doda tudi socialni in strukturalni.

- Jezik mu pomeni razpoznavno človeško lastnost, zavest o sebi in drugem oz. zavest o sebi kot družbenem bitju. Je plod človeške kulture in ne morda »skladišče izrazov, pripetih na že izdelane logične pojme« (70); Vodušek torej razume jezik vzročno-posledično glede na mišljenje. Hkrati pa je seveda jezik tudi temeljni pojav človeške družbe, ki določa narod – po Humboldtju – kot zgodovinsko in krajevno določeno (družbeno) enoto. Socialna vloga jezika pri Slovencih, poudarja Vodušek, pa je še dodatna, saj pogojuje narodno zavest; ta je nastala šele iz zavesti skupnega jezika; drugače rečeno: usoda slovenskega jezika pogojuje usodo naroda in ne obratno.

6 Naravna ljudska govornica je že od B. Havránka (1963, 1. izd. 1932) določena z dejstvom, da njena norma ni podvržena zunajjezikovnemu uravnavanju, kar je seveda samoumevna posledica odsotnosti zunajjezikovnih vlog (v zvezi z narodom predstavitvenost in povezovalnost).

7 Knjižni jezik kot umetna tvorba je po Havránku prepoznaven po možnosti zunajjezikovnega uravnavanja njegove norme: t. i. kodifikacija je pot do ohranjanja njegovih, lahko tudi trenutno družbeno aktualnih prvin. (Prim. op. 3, str. 356).

- Predvsem iz družbene vloge jezika izhaja tudi temeljna Voduškova kritika stališč naših slovníčarjev in jezikoslovcev zlasti druge polovice 19. stoletja: ti so pojmovali jezik kot »čist/o/ racionaln/o/ tvorbo/o/« (69), odtujeno od kulturnih, zgodovinskih in sploh družbenih okoliščin; tako je lahko postala t. i. kmečka govorica merilo jezikovne ustreznosti.
- Po svoji zgradbi je jezik, meni Vodušek, »sestav besedi« – torej sestav in ne naključni in zato nepredvidljivi zbir poimenovanj niti ne poimenovanja sama.⁸

V čem je bistvo Voduškovega razumevanja jezika, še posebej njegove knjižne variante – oz. drugače: katere so tiste prvine, s katerimi je želel Vodušek preurediti nazor o jeziku? V prevladujočo misel tridesetih let o neke vrste vrednostnem razmerju med knjižnim in izbranim ljudskim jezikom (izbranost glede na dajanje prednosti ruralnemu jeziku v razmerju do njegove urbane variante iz prepričanja o manjši prisotnosti medjezikovnih interferenc) je radikalno posegel s tezo o knjižnem jeziku kot umetni tvorbi s posebnimi, samo nanj vezanimi tudi zunajjezikovnimi vlogami; ta umetna jezikovna tvorba je posledica zahtevnejših intelektualnih potreb človeka, zato je glede na različnost vlog, ki jih mora v okviru svoje temeljne opredelitve narodne povezovalnosti tudi opravljati v svoji izraznosti smiselno raznovrstna.

28.2.4

Trideset let po Voduškovi kritiki jezikovnega provincializma se je pojavila Kocbekova kritika instrumentalizacije jezika – jezik je sredstvo in ne način človekovega sporazumevanja –, ki v ustreznih družbenih in političnih okoliščinah odpira možnost tudi njegove ideologizacije.

28.2.4.1

Tu postane aktualen že omenjeni pojem demokratičnosti v razmerju do jezika; demokracija namreč preprečuje t. i. ideologizacijo jezika, kar je temeljni pogoj za smiselno zajetje vsakršne, seveda tudi ženevsko-praške interpretacije jezika v njegov celovit ontološki okvir. Kaj je mišljeno s pojmom demokratičnosti, kot jo lahko prepoznavamo prek jezika? V bistvu gre za sprejemanje oz. dojetje jezika v vseh treh njegovih temeljnih kocbekovskih razsežnostih: izraz človekovega osebnega in človeškega – posebnega (narodnega) in skupnega. To temeljno izhodišče je ali bi moralo biti v podstavi tudi vrednostnega (normativnega) razmerja do jezika.

⁸ Neke vrste aktualizacijo tega dejstva pomeni kasnejša teza slovenskega jezikoslovca R. F. Mikuša, da je – po Ballyju – temeljna prvina jezika besedna zveza kot funkcionalna celota.

Politični sistemi z eno samo razvidno ideologijo na oblasti svojo učinkovitost lahko gradijo prav na selektivnosti jezika kot individualnega izraza, v večnacionalnih državah na manjši ali večji selektivnosti, lahko pa celo popolnem izbrisu jezika kot posebnega nacionalnega izraza. V takšnih ideoloških okoliščinah se je po letu 1945 znašel slovanski svet, v določenem segmentu tudi naš.

Eden izmed pomembnih motivov Kocbekovega razmišljanja o jeziku je spoznanje o ideološki zapolnitvi referenčnega sveta najvplivnejšega dela knjižnega jezika – javna beseda, s čimer je jezik samodejno prenehal biti celovit semiotični izraz vseh, tudi tistih, ki se z njegovo ideološko zapolnitvijo niso mogli ali niso hoteli identificirati. Jezik je tako prenehal opravljati svojo temeljno vlogo – biti način samopredstavitve in s tem samopodreditve človeka posameznika – za mnoge je postal vir socialne semiotične odtujenosti.

Zlasti državam vzhodnega bloka lasten semiotično izpraznjen jezik ideologije na oblasti – t. i. ideološki jezik, kot ga imenuje Wierzbicka (1993), v ruskem jezikoslovju imenovan »novojazyk oz. novojaz« (npr. Širjajev 1997; Zemskaja 1997), na leksikalni ravni določen s t. i. ideologemi, je bil prepoznaven tudi v slovenščini. Tako E. Kocbek ugotavlja, med drugim, realno vrednost nekaterih aktualnih ključnih ideologemov (jugoslovanske) politike tedanjega časa: *o miroljubni koeksistenci* (med narodi) piše kot o »paralelizmu monologov« (208), ki temelji na nujnosti neizrekanja in kot tak vodi v »indiferentnost, prikrivanje laži in novo nasilje« (208); »paralelizmu monologov« postavlja nasproti dialog in iz njega izvirajoči pluralizem; internacionalizem (jezikovni unitarizem) postavlja ob narod kot »izvenrazredno kategorijo«, kolektivizem, univerzalizem ob individualizem resnice kot posebne človekove izkušnje idr.

Na podlagi izkušnje s sovjetskim ideološkim vzorcem piše J. N. Širjajev (1997) o besedah ideologemih, ki semantično pokrivajo skupine besed oz. pojmov, npr. koncept kolektivizma (glede na individualizem) zajema pojme kot *naš(e)* v pomenu 'splošno, pripadajoče kolektivu': vse, kar je zunaj kolektiva, je rušilno, protidružbeno; dalje pojma *narod in partija*: *narod* pomeni 'družbo, ki v celoti sledi partiji', *partija* ni ena izmed partij, ampak se v celoti pooseblja z narodom – 'enotnost naroda in partije'; leksika je *naša* in *nenaša*: *delavci, kolhozi* proti *kapitalisti, bankirji* ipd.⁹ – V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) so bila za »nenašo« leksiko uvedena t. i. pomenska kvalifikatorska pojasnila kot v kapitalistični ekonomiki, npr. *delnica, bankir, tovarnar* ipd.; s tem se je SSKJ izognil nujnemu ideološkemu vrednotenju

9 V okviru frazemov, ki jih za obdobje med leti 1945 in 1995 razčlenjuje na podlagi časopisnega gradiva E. Kržišnik (1998), se vsaj posredno kažejo tudi nekateri ideologemi, npr. *kapitalistična politika oz. politika kapitalističnih držav, imperialistične države* ipd.

leksike neposredno v razlagah, kar je bilo značilno za slovarje enakega ali podobnega tipa, vezane na jezike držav vzhodnega bloka (npr. Ožegov idr.).

Nekateri slovanski jeziki so stisko, izvirajočo iz t. i. politične »diglosije« (Širjajev 1997) reševali z jezikovno »diglosijo«: »prostorečje«, »obecna« češčina, substandardna (neknjižna) poljščina je marsikdaj jezik človekove osebne reakcije – v veliki meri tudi na virtualno resničnosti knjižnega jezika.¹⁰ Takšne vrste celovit jezikovni substandard slovenščina in še marsikateri drug slovanski jezik seveda ni oblikovala.¹¹

S postavitvijo jezika v središče prepoznavanja človeka kot takega – identifikacije človeka –, je Kocbek v zgodnjih šestdesetih letih napisal kritiko navideznosti oz. utvare resnice, izhajajoče iz nekaterih ključnih političnih ideologemov tedanjega časa. V kritiko videza resnice je Kocbek vgradil tudi kritiko tehnokratske redukcije jezika na čisti jezikovni funkcionalizem: opredelitev jezika v smislu sredstva/orodja pomeni njegovo alienacijo – z drugimi besedami – pomeni izraz utvare resnice.

Naj se za trenutek ustavimo še ob nekaterih ključnih Kocbekovih pojmi: jezik Kocbek aktualizira z govorom, ki ga razume predvsem kot sposobnost človeku lastne zavesti – ontološki vidik; z normativnega vidika je zanimivo njegovo razumevanje jezika v ožjem smislu: gre za sistem človekovega besednega izražanja – strukturalni vidik, z »narodnoizkustveno ureditvijo« in tudi s takšno kodifikacijo; utemeljen je v slovarju in slovnici. Obema pojmom, se pravi govoru in narodnemu jeziku, kakovostno opredeljenemu kot materni jezik, pridruži Kocbek še pojem besede kot afirmacijo individualnosti in s tem »poziv bližnjiku«; v bistvu gre za sociološki vidik jezika, ki ga Kocbek predstavi z Bühlerjevo jezikovno tristestavinskostjo: razodevalna in predstavitvena vloga glede na govorca sta glede na druge samodejno pozivni.

Kaj je torej za Kocbeka jezik? Prek pojma besede mu pomeni človekovo samourešničevanje: sposobnost zavesti (govor) se udejanja prek specifično (glede na narod) urejenega sistema. Eno izmed temeljnih sporočil njegovega razmišljanja izhaja iz spoznanja o moči jezika, o moči »besede«, kajti »beseda svet tolmači«, zato je »močnejša od realnosti«. Jezik prek besede dobiva tako temeljne etične razsežnosti, saj je vrednost jezika hkrati »vrednost govorečega«. Zato je po Kocbeku boj za resnico jezika v bistvu boj za resnico nasploh.

10 Po Wierzbicki (1993) je to tudi jezik anekdot, ironij, različnih duhovitih jezikovnih obratov na račun aktualni političnih dogajanj.

11 V okviru frazemov, ki jih za obdobje med leti 1945 in 1995 razčlenjuje na podlagi časopisnega gradiva E. Kržišnik (1998), se vsaj posredno kažejo tudi nekateri ideologemi, npr. *kapitalistična politika oz. politika kapitalističnih držav, imperialistične države* ipd.

O odsevanju družbenih in političnih dogodkov v slovanskih jezikih sem pisala v dveh razpravah – obe v tisku za letošnji mednarodni slavistični kongres v Krakovu (Vidovič Muha 1998).

V bistvu pomeni Kocbekovo besedilo kritiko dehumanizirajočega pristopa k jeziku, kritiko instrumentalizma, omejenega na razumevanje jezika (samo) kot orodja oz. sredstva z določeno vlogo. Kocbeku je v zgodnjih šestdesetih letih uspelo povezati pojem jezika, njegove norme in uzakonitve (kodifikacije) z vrednostnim pojmom človeka oz. njegove besede.¹² V tem smislu je aktualnemu dogajanju znotraj jezikoslovne misli tedanjega časa dal temeljno razsežnost.

28.2.4.2

Z dokončnim sprejetjem zasnove SSKJ v drugi polovici šestdesetih let in z njenim uspešnim dograjevanjem ob nastajanju 1. knjige (izid 1970) se uveljavi (na leksikalni ravni) celovita slovenska jezikovnozvrstna teorija. Z vidika kocbekovskega razumevanja jezika odlikujeta SSKJ vsaj dva sklopa prvin: – Glede na dane okoliščine z razmeroma uravnoteženo zvrstno dokumentacijo postane knjižni jezik prepoznaven tako na ravni svojih funkcijskozvrstnih podsistemov kot tudi na ravni svojih socialnozvrstnih lastnosti glede na vse druge (socialne) zvrsti. Vendar pa zlasti s stališča relevantnosti celovite podobe slovenskega knjižnega jezika za SSKJ velja, da iz političnoideoloških razlogov ni mogel zajeti jezikovne ustvarjalnosti slovenskega izseljenstva, slovensko zamejstvo pa je bilo lahko upoštevano le deloma. – Z uvedbo že omenjenih pomenskih kvalifikatorskih pojasnil je poskušal Slovar omiliti političnoideološko vrednostno načelo.¹³

28.3

Tako Voduškova kot Kocbekova razprava sta vsaka v svojem času vgradili v jezikoslovno razmišljanje temeljno humanistično razsežnost. Oba, Vodušek in Kocbek, vsak po svoje, vendar s skupnim ciljem sta »bojevala boj za resnico jezika«.

12 Humanistična prva razumevanja jezika je zelo zabrisana v zasnovi prenove pouka slovenščine na srednji pa tudi osnovni šoli. Temeljita razčlenitev jezika izhaja iz (pragmatično)funkcijskega načela t. i. sredstva javne komunikacije.

13 Velja omeniti, da so prav iz redaktorskih izkušenj ob nastajanju 1. knjige SSKJ nastali nekateri za normativnost knjižnega jezika zanimivi ali zanimivejši članki, npr. T. Korošca, J. Müllerja, A. Vidovič Muhe (prim. tudi str. 115). Skratka SSKJ je vsekakor razgibal slovenski prostor tudi v smislu širšega, aktualnega razmišljanja o jeziku.

V

**Iz novejše zgodovine
ljubljskega
slovenističnega
jezikoslovja**

29 Slovenistika in aktualna vprašanja knjižnega jezika – stanje in perspektive

(Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10, 1999)

Odločitev, da bom letos, ko je srečanje slovenskih slavistov namenjeno jezikoslovju, namesto o svoji trenutni strokovni obremenitvi, vezani zlasti na pomenoslovna vprašanja, spregovorila o družbenem položaju stroke, o njenih vsebinsko-organizacijskih vprašanjih, kadrovski politiki, strategiji njenega razvoja ipd. – tako kot se zarisuje iz njenega, trenutno še posebej aktualnega jedra – knjižnega jezika, ni bila lahka, vendar v tem širšem družbenem trenutku nujna iz enega samega, temeljnega razloga: čeprav sta se z letom 1991 položaj in vloga slovenščine bistveno spremenila na kakovostni ravni – gre za nadgraditev *nacionalnega jezika z državnim jezikom –, in posledično glede na državno vlogo tudi po obsegu – slovenščina je postala v celoti jezik diplomacije, vojske, znanosti, v nekaj prihodnjih letih bo to enakopravni jezik nove Evrope, pa slovenistika kot njena naravna znanstveno-raziskovalna podlaga ni doživela nikakršnega napredka – prej obratno: njeni jezikoslovni in literarnovedni raziskovalni programi so popolnoma na dnu interesno razburkanega, glede meril nacionalnih in državnih prioritet zelo motnega morja.

Vsak dan smo priča paradoksnemu položaju: slovenščina je vsaj na verbalni ravni slovenske politike vitalni interes države – dvomim, da bi kdo od izpostavljenih politikov tvegala javno oporekanje tej trditvi –, kot predmet znanstvenega raziskovanja in prenosa raziskovalnih spoznanj na univerzitetni ravni pa ostaja na obrobju ali celo zunaj državnega interesa, v okvirih, ki si jih je izbojevala pred trideset in več leti v neprimerljivih družbenih in političnih okoliščinah. Če smo se takrat lahko sklicevali na včasih bolj, včasih manj eksplicitno nenaklonjenost državne politike nacionalnim vedam, posebej slovenistiki, pa ne vem na koga ali na kaj naj se sklicujemo danes, ko se njen položaj zlasti če upoštevamo nove naloge, pred katerimi se je znašla, bistveno slabša, se sprašujem. Kje je slovenistika v hierarhiji nacionalnih interesov države, v strategiji uresničevanja teh interesov? Državni jezik uvršča slovenistiko kot svojo naravno podlago v temeljni nacionalni program z razsežnostjo državne prepoznavnosti, se pravi v samo jedro nacionalnega interesa države: slovenistika je strokovno odgovorna za vitalnost in učinkovitost državnega jezika – seveda samo in edino v okoliščinah, ki ji omogočajo razviti lastno strokovno vitalnost in učinkovitost.

V zanimivih stališčih o prioritetah znanstvenih področij nekje na prelomu v 19. stoletje – šlo je za razmerje med filozofijo, jezikom in pravom, – je znameniti filozof in jezikoslovec W. von Humboldt menil, da ne moremo govoriti o pravu, če ne

govorimo najprej o jeziku, filozofija jezika je v jedru filozofije znanosti in umetnosti. V neprijetni vlogi smo se znašli slovenisti: prepričevati moramo najrazličnejše oblastne hierarhije, da je artikulacija filozofije ali prava ali dobre diplomacije nemogoča brez dobre raziskovalne podlage jezika, brez vede, ki ji pravimo slovenistika, da vloga narodne oz. državne povezovalnosti in predstavitvenosti, ki so jo zlasti na ravni knjižnega jezika gradili člani Praškega lingvističnega krožka, ne po naključju na Češkem in ne po naključju v 20-ih in 30-ih letih za Slovenijo danes, v času navideznega zatišja, enako pomembna kot pred desetimi in več leti. Da knjižni jezik v tej svoji zunajjezikovni, najširši družbeni vlogi ni presežen se lahko poučimo kar pri angleščini, kjer se nam zdi vse tako samoumevno in spontano; dejansko gre za elegantno, pa tudi manj elegantno strategijo jezikovnega in s tem seveda vsaj še kulturnega, vrednotenjskega ekspanzionizma, nas poučujejo evropski sociolingvisti.

Pa še o eni temeljni razsežnosti jezika, lastni le demokratični družbi, je pred 35 leti tudi za današnji čas zelo aktualno razmišljal E. Kocbek: na vseh ravneh in v vseh oblikah človekovega obstajanja je jezik odsev njegove osebne svobode, prek človekove osebne svobode tudi odsev svobodnosti naroda oz. države, zavezane določenemu jeziku in tako zrcalo svobodnosti človeške družbe sploh. Ko si torej prizadevamo za moderno, učinkovito znanost o jeziku, gre v bistvu za prizadevanje po jezikovni samoumevnosti kot temeljni prvini samoumevnosti svobode sploh na vseh ravneh človekovega bivanja.

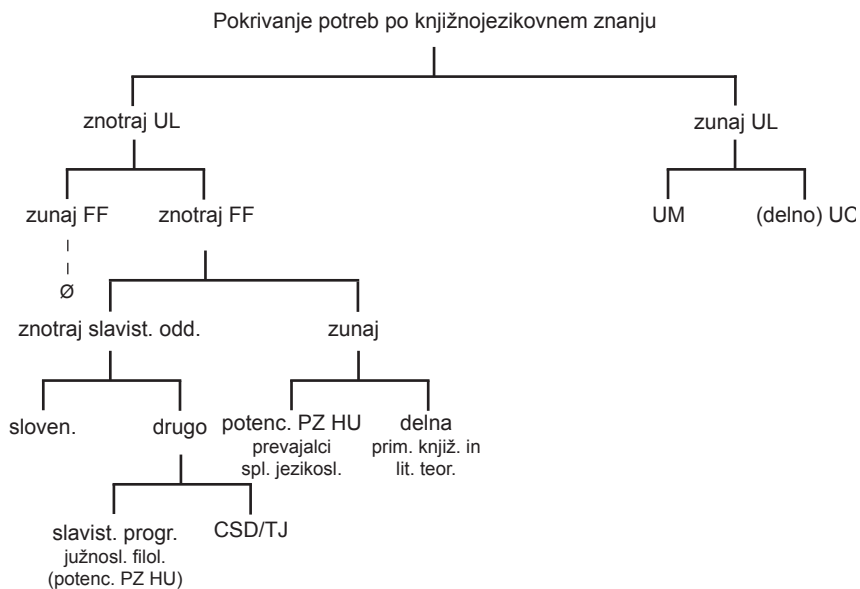
Pa se z nekaj mislimi obrnimo še k sebi, jezikoslovju samemu in vsem tistim, ki naglas razmišljajo o jeziku, njegovi vlogi in pomenu.

- Kocbekovsko razumevanje jezika seveda presega kakršnokoli zoževanje njegovega raziskovalnega interesa: jezik ni samo jezikovni izraz, čeprav se na knjižnojezikovni ravni dobro zavedam nujnosti njegovega kultiviranja v obeh tvornih prvinah pojma kulture – kot ohranjanja tradicije, zgodovinskega spomina jezika in s tem seveda v veliki meri zgodovine kot take – v tem smislu je zanimivo Voduškovo razumevanje tega vprašanja –, s hkratnim ohranjanjem spoznanih zakonitosti o njem; oboje seveda raste iz spoznanja, da je kultura jezika neločljivi del kulture človeka samega. Šola, zlasti prenovljena, upajmo, da gradi na tem spoznanju.
- Jezik tudi ne more biti absolutna resnica ene same jezikoslovne šole, ene same jezikoslovne smeri, tudi ne prioriteta ene same vloge, ki ji pravimo sporazumevalna (komunikacijska): je, kot vemo, tudi umetnikova nuja biti kot tak v svoji besedi; še posebej leposlovni jezik ni sredstvo človeka, je človek sam. Ko zamejujemo pojem jezika s pojmom sredstva/orodja/instrumenta za sporazumevanje, prostodušno zamenjujemo eno izmed sicer aktualnih metod

jezikovnega raziskovanja, artikulirano že v drugem desetletju tega stoletja v okviru ženevskega strukturalizma –, s kar celotno vsebino, ki jo pokriva pojem jezika. Seveda gre za krepko kakovostno siromašenje jezikovnega fenomena.

V tem smislu je zame nerazumljiva večkrat slišana in nekje celo zapisana misel, da ločitev slovenistike od slavistike bo dala polet tudi še radikalnejšemu predlogu o ločitvi jezikoslovnega in literarnovednega študija. Tovrstno razmišljanje pelje, po mojem, v pohabljanje obeh področij: tudi brez sklicevanja na Jakobsona, je jasno, da jezikoslovje, odrezano od jezikovne ustvarjalnosti, ne more biti verodostojna veda, v enaki meri tudi literarna veda ne more ohraniti ustvarjalne celovitosti brez jezikoslovnoanalitičnih vidikov.

S temi vprašanji se nekoliko polemično približujem slovenističnemu jezikoslovju kot živi na slavističnem oddelku Filozofske fakultete. Dovolite mi predstaviti trenutno pokrivanje potreb po knjižnojezikovnem znanju, ki ga imajo na skrbi člani katedre za knjižni jezik in stilistiko – se pravi štirje habilitirani učitelji, en redni profesor in trije docenti:

Slika 1: Pokrivanje potreb po knjižnojezikovnem znanju

Legenda:

PZ HU – polno zaposleni habilitirani učitelj
UM – univerza v Mariboru

UC – univerza v Celovcu

CST/DU – Center za slovenščino kot tuji/
 drugi jezik

Člani katedre za slovenski knjižni jezik in stilistiko (KSKJS) predavajo na univerzi v Mariboru, deloma v Celovcu – v glavnem vsako 2. leto po en semester; znotraj ljubljanske univerze na Filozofski fakulteti na prevajalskem oddelku – splošni jezikoslovci poslušajo knjižni jezik skupaj s slovenisti (vsak oddelek potrebuje polno zaposlenega habilitiranega učitelja) –, in na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo; znotraj slavističnega oddelka imajo predavanja iz knjižnega jezika v okviru južnoslovanskih filologij (potreba po polno zaposlenem habilitiranem učitelju – vzgoja prevajalcev). – Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik (CSD/TJ) ima na svojih programih zaposlene le strokovne sodelavce, načeloma diplomirane slaviste; kot tak je lahko izvajalec dejavnosti, ki jih načrtujejo in vodijo predsedniki posameznih programov; tako kot predsednik celotne ustanove (CSD/TJ) so tudi ti habilitirani slovenistični učitelji. S tem so vse Centreve dejavnosti oz. vsi njegovi programi tudi na formalni ravni del univerzitetnih, konkretno slovenističnih dejavnosti. Vsi habilitirani učitelji imajo še vrsto podiplomskih obveznosti: število postdiplomantov samo za področje knjižnega jezika je blizu trideset, da ne govorim o doktoratih, mednarodnih mentorstvih, različnih strokovnih komisijah ipd.

In sedaj nekaj besed o prvinah razvoja slovenističnega jezikoslovja na ljubljanski Filozofski fakulteti s poudarkom na knjižnem jeziku. Na vsebinski ravni je potrebno izpostaviti temeljno misel: strategijo razvoja knjižnega jezika je potrebno graditi na pozitivnih prvinah tradicije z upoštevanjem aktualnega dogajanja tako na ravni stroke kot povečanega povpraševanja po jezikovnih znanjih iz sodobnega knjižnega jezika.

Nujna za verodostojnost in aktualnost tako temeljnih kot aplikativnih slovenističnih jezikoslovnih raziskav – prenovljeni slovar sodobnega jezika, nepogrešljiv glede na spremenjene družbene in politične okoliščine, akademska slovnica, stilistika, pravorečje, pravopis idr. –, je časovno odprta **računalniška zbirka besedil** (korpus). Če postajajo normativne sklicevalne reference sicer zanimivih prispevkov o vsakdanji rabi jezika npr. Verbinčev slovar, edina ne samo normativna, ampak tudi temeljna stilistična informacija *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, katerega zasnova sega štirideset let nazaj itd., potem se je nujno organizirati ob temeljnih delih; iz česa naj sicer nastajajo učbeniki, najrazličnejši priročniki oz. namensko ožje opredeljeni slovarji, tudi za tujce z različno stopnjo znanja slovenščine, z različnimi maternimi jeziki ipd. Pogoj za verodostojnost takšnega dela je, kot rečeno, poleg strokovnega znanja tudi aktualna računalniška besedilna zbirka. V slovenskem prostoru takšna zbirka nastaja (FIDA), vendar s privatnim kapitalom. V interesu našega raziskovalnega dela je, pridobiti si z določeno finančno soudeležbo države popolno strokovno pristojnost za oblikovanje različnih, s to osnovno zbirko povezanih namenskih (pod)zbirk.

Raziskovalno in pedagoško jedro je potrebno nadgraditi ali na novo postaviti v okviru naslednjih tematskih področij:

- **Jezik posameznih strokovnih oz. znanstvenih ved:** gre za skladnost jezikovnega razvoja z razvojem (slovske) znanosti; slovenski znanstveni oz. strokovni jezik mora v bližnji prihodnosti postati sestavina študijskega programa vseh fakultet slovenskih univerz, če želimo ohraniti avtentičnost pojmovnega sveta znanosti na Slovenskem; kaj to dejansko pomeni nam je že v začetku dr. pol. 19. stol. razlagal Levstik – ne samo v *Napakah slovskega pisanja*, ampak tudi v kritiki Cigaletovega slovarja; obogateni s sodobno strokovno in družbeno izkušnjo je potrebno ta besedila brati ponovno. Sicer pa ne gre samo za znanost, gre tudi za mnoge aplikativne vede od npr. jezika diplomacije do pravno-upravnega jezika idr.
- **Jezikovnokulturni vidik slovsčine z jezikovno svetovalnico:** iz aktualnega gradiva, dostopnega, kot rečeno, v časovno odprti računalniški besedilni zbirki, je potrebno oblikovati strokovno podlago zlasti knjižnojezikovne kulture, iz jezikovne strategije razviti jezikovnopolitično strategijo, ki bo neodvisna od dnevnopolitičnega dogajanja; menim, da je posebej za to področje potrebno izobraziti strokovnjaka – vsaj deloma tudi zunaj.
- **Slovsčina kot drugi/tuji jezik:** slovsčina se kot tuji jezik v tem trenutku pojavlja na 41 univerzah (s toliko univerzitetnimi središči ima Komisija za slovsčino na tujih univerzah stike), v tujini se jo uči ali študira blizu tisoč mladih ljudi; na domači univerzi, konkretno v okviru programov, ki jih izvajamo v Centru za slovsčino kot drugi/tuji jezik, se na leto šolo slovsčine vpiše blizu 70 tujcev, prek tristo tujcev, v glavnem mladih univerzitetnih ljudi se vsako leto udeleži Seminarja slovskega jezika, literature in kulture in Poletne šole slovskega jezika. – Gre za nujno tovrstno raziskovanje slovsčine, pa tudi za čim boljši prenos raziskovalnih izsledkov tako v najrazličnejše učbenike in učne pripomočke kot seveda v konkretno pedagoško delo. Znanstvenoraziskovalni segment bi moral biti vezan na ustrezno katedro s habilitiranim učiteljem, asistentom in lektorjem v okviru perspektivnega slovensističnega oddelka, predvsem izvedba tega pa na Center z ustrezno strokovno in lektorsko službo.
- **Sociolingvistični vidik slovsčine:** v raziskovalni interes je nujno enakovredno zajeti celotni slovenski prostor z avtohtonimi slovenskimi manjšinami v Italiji, Avstriji, Madžarski in slovske poselitvene otoke – Argentino, Avstralijo, ZDA, Kanado.
- **Slovsčina kot izhodiščni (materni) jezik pri prevajanju:** v bližnji prihodnosti bo slovsčina eden od formalno enakopravnih jezikov Evropske

zveze; v kolikšni meri bo ta formalnost udejanjena, je odvisno predvsem od usposobljenosti slovenščine biti središčni oz. izhodiščni jezik.

- **Metodika slovenščine kot drugega/tujega jezika:** na kaj naj se danes glede tovrstnega znanja opira vrsta lektorjev doma in po svetu.
- **Tretjestopenjska/podiplomska šola:** v tem smislu je nujno povezati mentorje, po potrebi pritegniti k sodelovanju tako upokojene univerzitetne učitelje kot strokovnjake iz tujine.

Če želimo v petih do desetih letih priti na predstavljene cilje – razumem jih seveda le kot odsev trenutnega položaja stroke in družbe, se pravi kot odprte in spremenljive glede na potrebe, ki jih bo prinašalo življenje –, moramo ne formalno, ampak z vsebinami oblikovati neke vrste **raziskovalno in pedagoško slovenistično središče na Filozofski fakulteti**, kar konkretno pomeni doseči

- **delno spremembo statusa slovenistov in slovenistike**, se pravi zmanjšanje pedagoške obremenitve ob zaposlitvi na konkretnih, mednarodno ovrednotenih raziskovalnih programih – seveda s časovno določeno obveznostjo zaključka programov in sprotim (npr. polletnim, letnim) ocenjevanjem kakovosti dela; to pomeni seveda tudi strnjevanje jezikoslovnih sil v slovenskem prostoru;
- zagotovitev financiranja strokovno preverjenih študijskih programov ne glede na število prijavljenih **šudentov**;
- sprostitev formalnih okvirov, ki jih določajo posamezni državni resorji (MZT in MŠŠ), glede **števila** univerzitetnih učiteljskih mest; samo za pojasnilo naj navedem dejstvo, da smo v Sloveniji (na obeh slovenskih univerzah), se pravi na svetu sploh, trenutno vsega skupaj trije aktivni habilitirani redni profesorji slovenskega jezika. Pomanjkanje raziskovalcev in univerzitetnih učiteljev je temeljni problem slovenistike; zunaj slovenistike bi v okviru trenutno veljavnih študijskih programov (univerza v Mariboru, delno univerza v Celovcu, oddelki in študijski programi znotraj Filozofske fakultete) potrebovali še (dodatnih) šest habilitiranih učiteljev;
- sprostitev števila mest za mlade raziskovalce in asistente stažiste kot tudi časa njihove nastavitve – zunaj razpisnih rokov, takoj po diplomi, če se pojavi ustrezen kandidat. S koordinatrico za jezikoslovje pri MZT kolegico Aleksandro Derganc sva s predstavitvijo najbolj podhranjenih področij za slovenistično jezikoslovje ministru tega resorja utemeljili potrebo po **10 mladih raziskovalcih oz. asistentih stažistih ali rednih asistentih**; iz vrst uspešnih diplomantov bi jih bilo mogoče pritegniti v 5 letih.

Vse te zamisli seveda izhajajo iz trenutno potencialnega dejstva, da je slovenistika samostojni oddelek FF; vendar, kot sem že večkrat zapisala, smiselnosti samostojne

slovenistike ne vidim v birokratskem aktu malo višjega ranga, ampak v konkretni podpori odgovornih državnih inštitucij našim študijskim in raziskovalnim programom, skratka v dejstvu ustreznosti predstavitve slovenistike stopnji, ki ji glede na slovenščino kot predmet njenega raziskovanja pripada.

Ali pa, če mislite, da se nič ne da storiti, bo pač stroka, ki se ji reče slovenistika, še naprej ostajala eden izmed zadnjih programov, ki zanimajo odgovorne na vseh hierarhičnih stopnjah oblasti, od vlade oz. ustreznih ministrstev do matične fakultete. Slovenisti jezikoslovci pač ne moremo prevzemati odgovornosti za stanje, ko bodo slovenščino čez dvajset ali trideset let raziskovali ameriški ali francoski jezikoslovci kot izjemno zanimiv jezik z mnogimi staroslovanskimi relikti, ki se po nekaterih odročnih krajih celo še govori. – Včasih je potrebno stvari pripeljati do absurda, da so sploh slišane. Kot sva zapisali s kolegico Derganc – profesorico rusistko, ki pa se dobro zaveda odgovornosti v zvezi s slovenščino in ki v tem smislu s svoje strokovne funkcije tudi deluje –, ministru za znanost in drugim odgovornim visokim vladnim osebnostim: perpetuiranje obstoječega stanja vodi v zlom slovenistike.

30 **Od kod in kam – študij jezikoslovja na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani**

(Zbornik Slovenistika, 2009: Slovenistika – pogledi na eno od ustanovnih strok Univerze v Ljubljani ob njeni 90-letnici)

V tem kratkem zapisu bomo skušali odgovoriti na vprašanje, kaj je tisto, kar hočeš nočeš upravičuje posebnost – brez zadržkov lahko rečemo elitnost študija materinščine, v našem primeru slovenščine. Kaj upravičuje pričakovanja, da bodo profesorji slovenščine prek svoje strokovne suverenosti, pridobljene med študijem s sinergijo lastnega in učiteljevega dela, sposobni danes v prepletu različnih kultur, na žalost tudi različno podprtih globalnih interesov kapitala ne samo osmisliti svoje delo, ampak postati tudi pomemben družbeni člen v vrednostni hierarhiji nacionalnih prioritete?

90-letni spomin naše univerze priča, da nismo od danes, da smo hočeš nočeš kot univerzitetna inštitucija skoraj v celoti otroci tudi burnega 20. stoletja z globokimi koreninami, ki segajo v 16. stoletje in še globlje v srednjeveški čas prvih slovenskih zapisov, *Brižinskih spomenikov*. Vendar za obletnico nastanka naše univerze in z njo tudi Filozofske fakultete gre, zato je nujen kratek sprehod tokrat samo skozi letošnje praznično zaznamovano zgodovinsko obdobje; potrebno je izpostaviti predvsem tiste segmente, ki so konstruktivni tudi za sodobni čas, za nujno potrebno aktualno samorefleksijo. – Seveda nas ne določa samo zgodovina, enako ali še bolj smo vpeti v živo dogajanje, ki nas z bliskovito naglico postavlja neprestanemu preverjanju, prilagajanju svojih stališč, zanimanj, prioritet, tudi v zvezi s smislom svoje materinščine, kot rečeno, koreninjene globoko v preteklosti. Kaj pa njena prihodnost? V zgodovinskem trenutku, ki ga živimo, je res odvisna samo od nas samih, znotraj naše skupnosti pa v veliki meri od posebej poklicanih – učiteljev slovenščine.

»Med nacionalnimi vedami zavzema posebno mesto slovenistika«, je zapisal v zborniku ob 70-letnici Filozofske fakultete profesor romanist Vladimir Pogačnik. S čim si zasluži slovenistika in z njo slovenski jezik »posebno mesto? Kar nekaj razlogov upravičuje takšno stališče – od vsaj navidezno formalnih do vsebinskih v najširšem smislu.

Navidezno formalni vidik izhaja iz dejstva, da je bil slovenistični študijski program med prvimi, ki se je znotraj Slavističnega seminarja začel izvajati na novoustanovljeni slovenski univerzi 1919. leta. Štirje redni profesorji, ki so oblikovali prvi

učiteljski kolektiv ljubljanske univerze z imenovanjem 31. 8. 1919, so bili s Filozofske fakultete: trije – jezikoslovca Fran Ramovš in Rajko Nahtigal ter literarni zgodovinar Ivan Prijatelj – so sodili v slavistični seminar, profesor Josip Plemelj pa v matematični, ki je bil tedaj uvrščen na Filozofsko fakulteto; prav tako imenitni profesor slovenske literarne zgodovine, France Kidrič, je zaradi spleta zunanjih okoliščin začel z učiteljskim delom natančno leto dni kasneje, 31. 8. 1920. Profesor Fran Ramovš je imel čast na Prešernov rojstni dan 3. decembra 1919 nastopiti na otvoritveni slovesnosti prve slovenske univerze v zbornični dvorani ljubljanskega deželnega dvorca s predavanjem o historični gramatiki slovenskega jezika; izbrana tema je imela seveda tudi simbolni in reprezentativni pomen. Nič čudnega torej, da sta bila s Slavističnega seminalja tudi prvi dekan in prodekan Filozofske fakultete – profesorja Rajko Nahtigal in Ivan Prijatelj.

Gre za dejstva, ki veliko povedo ne samo o eminentnosti prvih učiteljev slovenščine na novonastali univerzi, ampak tudi o drugih dveh za današnji čas pomembnih dejstvih: humanistika, sui generis določena z nacionalnimi vedami, katere avtentični izraz je jezik, v našem primeru slovenščina, je tudi formalno vgrajena v temeljni kamen slovenske univerze. Kar je za današnji čas še posebej pomembno – vsa slovenska družbena elita, najsi bo znanstvena ali politična in z njo slovenski prostor sploh, so se zavedali, da je slovenska univerza lahko slovenska le prek jezika, ki je s tem, da je prvič v svoji tisočletni zgodovini postal univerzitetni učni jezik dokazal ustvarjalno prožnost. Profesorji, ki so ga kot takega spremenili tudi v univerzitetni študijski predmet, so ne samo zaradi svoje znanstvene kompetence, ampak tudi kot nosilci nacionalnega bistva imeli ustrezno družbeno priznanje. Obeh dejstev se danes morda spomnimo ob podobnih obletnicah, kot je letošnja, še raje pa se jih – nadležne ali celo odvečne – mimogrede potisne v zaprašeno zgodovino.

Lahko rečemo, da so bile z institucionalizacijo znanosti, ki jo je Slovenija dosegla z ustanovitvijo slovenske univerze v modernem smislu 1919. leta in Slovenske akademije znanosti in umetnosti leta 1939, oblikovane tudi formalne okoliščine za skladen razvoj nacionalnih strok – tudi slovenistike; ta zaradi področja svojega raziskovanja, slovenskega jezika, posebej še v primeru Slovenije sodi v nacionalno substanco države.

Za razvoj slovenističnega jezikoslovja, za dohitevanje, v marsičem pa tudi soustvarjanje aktualnih evropskih in svetovnih jezikoslovnih smeri, s tem pa za aktualno preoblikovanje prevladujočega jezikoslovnega nazora so izjemnega pomena 60. leta prejšnjega stoletja, doslej najustvarjalnejše obdobje slovenističnega jezikoslovja in tudi literarne vede.

Če so bila prva desetletja slovenističnega jezikoslovja skladno z večinskimi evropskimi trendi vezana predvsem na zgodovino jezika, na zgodovinsko primerjalno jezikoslovje, se je v 60. letih zgodil velik konceptualni preobrat. V večkrat konfliktnem, polemičnem razmerju med t. i. tradicionalisti in takrat mlajšo generacijo, ki si je začela utrjevati vidno mesto na Oddelku za slovanske jezike in književnosti, izpostavim naj zlasti vplivnega jezikoslovca slovenista Jožeta Toporišiča pa tudi Bredo Pogorelec – oba delujoča predvsem na področju aktualnega knjižnega jezika in njegove zgodovine, Tineta Logarja, odličnega predavatelja dialektologije, nagrajevalca Ramovševe šole, Martino Orožen, profesorico, zavezano raziskovanju zgodovine slovenskega jezika, primerjalnega slavista, z odmevnimi posegi v vprašanja aktualne slovenščine profesorja Franceta Bezlaja – se je skladno z evropskimi trendi oblikoval nov jezikoslovni nazor, temelječ na strukturalističnih konceptih; prek mlajših profesorjev ljubljanske slovenistike je pomembno zaznamoval tudi literarno vedo in si tako utrdil svoje mesto v slovenskem univerzitetnem prostoru.

Nezanemarljivo ostaja tudi dejstvo, da so jezikoslovci slovenisti prve generacije, med njimi zlasti profesor Ramovš, imeli posluš za nove jezikoslovne smeri, ki so se v Evropi začele pojavljati v 20. letih minulega stoletja. Splet negativnih družbenih in političnih trendov v slovenskem prostoru, predvsem pa Ramovševa prezgodnja smrt 1952. leta je bila vzrok, da izjemen poznavalec, tudi zavezanec idejam ženevskega strukturalizma R. F. Mikuš kljub dogovoru ni mogel doktorirati pri profesorju Ramovšu. Svojo disertacijo o teoriji sintagme je zagovarjal v Zagrebu pri prav tako znamenitem jezikoslovcu profesorju Guberini. Lahko rečemo, da če bi se okoliščine, ki so se nakazovale v začetku 50. let, lahko realizirale, bi se slovenistično jezikoslovje bolje pripravilo na kasnejše burno srečevanje z aktualnim jezikoslovjem vplivnih evropskih jezikoslovnih centrov, zlasti seveda z ženevskim, praškim in vsaj deloma tudi poljskim.

Tako pa so si novi jezikoslovni pogledi utirali pot v širši slovenski prostor z izjemno temperamentnimi polemikami, predvsem ob izidu *Slovenskega pravopisa* 1962. leta in leto kasneje ob izidu *Poskusnega snopiča Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, ki so tudi prek političnih aluzij delile slovenski prostor. V tem smislu ne bo odveč omeniti pomemben Kocbekov humanistični poseg 1963. leta v včasih kar pregreto ozračje. V svoji razpravi o jeziku je skušal jezikoslovje vrniti k bistvenemu vprašanju – kaj jezik je; njegova misel, da je jezik najpristnejši izraz stopnje demokratičnosti družbe, je absolutno veljavna, presega torej časovno omejitve: na vseh ravneh in v vseh oblikah človekovega obstajanja je jezik odsev njegove osebne svobode, s tem pa tudi odsev svobodnosti jezikovne skupnosti, naroda oz. države.

Zasnovi obeh priročnikov – iz tradicionalističnega jezikoslovja izhajajoči *Slovenski pravopis* kot normativni priročnik in osnutek *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* prav

tako z normativno ambicijo, saj gre za informativnomativni priročnik, vendar pa izhajajoč predvsem iz praškega funkcionalizma, prilagojenega slovenskim razmeram – sta, kot rečeno, v izjemno konfliktnem razmerju, skušali braniti vsaka svoje izhodišče. Vemo, da si je z napovedano in v petih knjigah realizirano zasnovo Slovarja skupaj s Toporišičevo slovnico, razpravami, revijami, učbeniki idr. utrla pot v drugo polovico 20. stoletja nova smer z mladimi, perspektivnimi jezikoslovci. Pomembno je bilo, da sta se oba centra slovenističnega jezikoslovja, fakultetna slovenistika, tedaj še kot sestavni del slavistike, in Inštitut za slovenski jezik, tedaj neposredno znotraj SAZU, konceptualno ujela, se pravi bila skladna v prizadevanju po uveljavitvi evropsko aktualnega razumevanja jezika. – V takšnih okoliščinah se je na Filozofski fakulteti z ustanovitvijo Katedre za slovenski knjižni jezik in kasneje za slovenski knjižni jezik in stilistiko v štud. 1. 1970/71 tudi formaliziral premik z zgodovinsko usmerjenega slovenističnega jezikoslovja v proučevanje aktualnega, zlasti knjižnega jezika. – K uveljavitvi modernega koncepta SSKJ na Inštitutu za slovenski jezik je pomembno prispevala sposobnost kolektiva tako rekoč celovito sprejeti nov pogled na razumevanje jezika, ga prenesti v slovarsko zasnovo in seveda preseči generacijske, jezikovnonazorske in druge različnosti; tako rekoč neposredno vez s praškim jezikoslovjem kot pomembnim virom novega slovarja je takrat predstavljala najmlajša generacija postdiplomantov ljubljanske slavistike, ki se je šolala v Pragi na Karlovi univerzi in se najprej zaposlila prav na Inštitutu, kasneje pa na slavistiki Filozofske fakultete.

Torej ni naključje, da se je sredi 60. let uresničila tudi ideja o mednarodni predstavitvi slovenskega jezika in s tem seveda tudi slovenske humanistike. V ta čas sodi nastanek Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, hkrati s tem pa tudi posebna komisija, ki ima od tedaj na skrbi poučevanje slovenščine na tujih univerzah; danes zajema že okrog 50 univerzitetnih učnih oz. študijskih centrov – lektoratov slovenščine, kateder, tudi manj formaliziranih univerzitetnih učnih oblik. Iz izvirne seminarske zasnove je koncem 70. let zrasel še mednarodni simpozij Obdobja, ki se je usmeril na znanstveno razpravljanje o vprašanih slovenske literature, jezika in humanistike sploh. – Danes, v svetu, pragmatično naravnane v globalni jezik, je morda bolj kot kadarkoli živ pomen izvirne zasnove ideje Seminarja: predstavljati se tako, da je v avtentičnem okolju omogočeno spoznavanje jezika in svojevrstnosti sveta, ki nam ga ta posreduje. – Vse tri dejavnosti so danes sestavina Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik, ki deluje znotraj Oddelka za slovenistiko.

Na formalni ravni je najnovejši čas ljubljanske slovenistike zaznamovalo štud. leto 2000/01, ko se je Oddelek za slovanske jezike in književnosti razšel, iz njega pa sta nastala dva samostojna oddelka – Oddelek za slovenistiko in Oddelek za slavistiko, ki ju povezuje skupna knjižnica, največja na Filozofski fakulteti, saj šteje čez sto

tisoč bibliografskih enot, ustanovljena pa je bila hkrati s Filozofsko fakulteto oz. ljubljansko univerzo.

Izmed organizacijskih, strokovnih in širših družbenih vidikov, ki so utemeljevali razhod skupnega slavističnega oddelka, naj v tem trenutku izpostavimo samo enega: slovenisti jezikoslovci se hkrati z mnogimi zunaj in znotraj naše fakultete zelo dobro zavedamo, da je v državi z lastnim državnim jezikom nenavadno, če ta jezik nima svojega tudi institucionalno samostojnega študijsko-raziskovalnega centra znotraj univerze, če je študij slovenistike formalno izravnana s študijem drugih slovanskih jezikov; vendar pa se, za razliko od marsikaterega kritika takšnega stanja, zavedamo, da pri oblikovanju samostojnega slovenističnega oddelka ne gre samo za eno izmed mnogih papirnatih zadev. Če slovenska strokovna, kulturniška in sploh širša, zlasti politična javnost resno misli s tolikokrat deklarirano vlogo državnega jezika, je dolžna kaj konkretnega storiti tudi za slovenistiko – stroko, ki je temu jeziku in sploh tovrstnim študijem naravna podlaga.

Letošnje študijsko leto je za slovenistiko na Filozofski fakulteti še posebej pomembno. saj se tudi matični slovenistični oddelek pridružuje vseevropski študijski prenovi, t. i. bolonjskemu tipu študija.

S prejšnjimi, lahko rečemo tudi začetnimi programi ga povezuje členitev študija na zgodovinski del, se pravi zgodovinsko slovnico, v ta koncept verjetno vsaj deloma sodi tudi dialektologija, in na študij sodobnega jezika, na katerem se je vsaj deloma še okrepil količinski poudarek. Če je bilo obdobje zlasti od 60. let prejšnjega stoletja pri študiju sodobnega jezika zaznamovano predvsem s tematiko knjižne zvrsti, je bolonjska reforma dala poudarek sodobni slovenščini nasploh. Upajmo, da bo v bogatem naboru obveznih in izbirnih predmetov še naprej ostalo primerno zanimanje za knjižni jezik, se pravi za temeljno jezikovnokulturno orientacijo; pojmovni svet znanosti in stroke je lasten samo knjižnemu jeziku, samo to zvrst določajo tipično besedišče, terminološki sistemi, in tipične skladenjske zgradbe; intelektualizirana beseda osmišlja torej središčnost te zvrsti. – Trenutno število jezikoslovcev na Oddelku obsega štiri redne profesorje – Ado Vidovič Muha, Eriko Kržišnik, Marka Stabeja, Vero Smole, dve izredni profesorici – Simono Kranjc, Ireno Orel, dva (nazivna) docenta – Mojco Smolej, Hotimirja Tivadarja, eno redno asistentko – mag. Saško Štumberger in mlado raziskovalko – Majo Bitenc; docentka dr. Jerca Vogel je odgovorna za prav tako pomembno področje študija, jezikovno didaktiko.

Glede na tak ali drugačen učinek bomo bolonjsko prenovno študija dejansko lahko ocenili nekako v treh zaporednih, med seboj odvisnih stopnjah. Najprej gre za (samo)oceno prvih diplomantov in njihovih učiteljev z vidika kakovosti, vrste,

količine intelektualnih storitev, z drugo besedo – kompetenc na podlagi pridobljenega znanja; to bo omogočilo kritični pretres študijskega programa, se pravi nabora tem, njihove hierarhije v smislu dodeljenega obsega, načina izvajanja, vsebinskih zapolnitev idr. Rezultati njihovega poklicnega, večinoma pedagoškega pa tudi drugega, predvsem jezikovnokulturnega dela, ki naj bi sodilo v drugo stopnjo vrednotenja prenov, potrebujejo za realno oceno nekaj let. Umestitev vprašanj v zvezi z materinščino v strategijo razvoja države bi morala biti končna posledica pozitivnih teženj bolonjske študijske prenov ne samo v našem, ampak v vseh tistih nacionalnih okoljih, katerih prepoznavnost temelji na jeziku oz. predvsem jezikovno izraženi kulturi. Sicer se lahko zgodi, da bo bolonjska prenova globok tehnokratski poseg v občutljivo substanco jezika – za Slovence in njim podobne narode temeljno identifikacijsko prvino; t. i. internacionalizacija študija, neke vrste pravzrok študijske prenov, bo v tem primeru izgubila svoj temeljni pomen, saj bo proces enosmeren, slovenskemu jeziku iz zgodovine dobro znan.

Namreč skrb zbujajoče ostaja dejstvo, da so se državne institucije s tem, ko so se odrekle vsakršnemu financiranju študijske prenov, tako rekoč od te prenov distancirale. V takšnih okoliščinah – se pravi nespremenjenost kadrovske zasedbe, nespremenjenost infrastrukture, prostorska stiska – ostaja delo v manjših skupinah, individualno delo, ki je temeljni doprinos kakovosti študija, samo papirnata zadeva.

Naj ponovim besede, ki sem jih zapisala pred nekaj leti, ko se je začela poudarjati internacionalizacija bolonjske prenov, iz česar se je razvila polemika o smiselnosti slovenščine kot univerzitetnega učnega jezika. »Smo na razpotju, ko je potrebno razčistiti vlogo slovenskega jezika, v bistvu pa vlogo jezikovne različnosti sploh. Gre za vprašanje, ali zmore slovenščina kot državotvorni jezik upravičiti svoj obstoj v sodobnem univerzitetnem študijskem programu, ali lahko vpliva na uravnoteženost razmerja med »ponudbo in povpraševanjem« /.../, iz katere raste tudi poenostavljena predstava vseevropskosti in interdisciplinarnosti študijske prenov. Pritrdilni odgovor je mogoče utemeljiti z dejstvom, da nacionalni jeziki vnašajo v univerzitetne programe možnost »ponudbe« tistih segmentov znanosti, ki izvirajo iz posebnih zgodovinskih izkušenj njegovih nosilcev, iz posebnih družbenih, političnih okoliščin njihovega bivanja, ne nazadnje iz izkušenj t. i. selektivne globalnosti, torej iz vseh tistih prvin, ki osmišljajo jezikovno različnost. Gre za nezamenarljivo možnost prispevati svoj ustvarjalni delež k oblikovanju t. i. evropskega kulturnega prostora, gre za bistvo včasih tako popreproščene predstave interdisciplinarnosti in multikulturalnosti.«

31 **Nekaj poudarkov iz 30-letne zgodovine simpozija *Obdobja***

(Obdobja 30, 2011: Meddisciplinarnost v slovenistiki)

31.1

Zasnovo vsakoletnega simpozija *Obdobja* – z letošnjim jubilej nim vred – znamuje ambicija razširiti nacionalne meje slovenske humanistične znanost tako, da je ta postavljena v primerjalni mednarodni kontekst in sistematično tipološko proučevana. Sicer pa je o namenu mednarodnosti ob koncu prvega desetletnega ciklusa simpozijev T. Pretnar (1988: 735) zapisal: »Simpoziji naj bi [...] razkrili, kakšno je slovenstvo v 'lastnih' in 'tujih' očeh, pisali naj bi dvojno zgodovino slovenskega kulturnega snovanja in misli«. Interdisciplinarnost je kot prav tako pomembna stalnica vgrajena v zasnovo simpozijev od samega začetka, se pravi od leta 1979 – brez velikih besed, ki jih danes poslušamo v zvezi s tem pojmom, zlasti ko je treba tako in drugače besedi ti o smiselnosti npr. raziskovalne skupine ali projekta. Interdisciplinarnost v simpozijevih zbornikih vidi T. Pretnar v že citiranem zapisu »v tolerantnost[i] in oddprtost[i] razpravljanja, ki sicer natančno obravnava izbrana dejstva in jih argumenntirano posplošuje«.

31.1.1

Tudi pojem sistematičnosti se kot stalnica veže na interdisciplinarnost znotraj humanistike, vendar z izločenima in s tem poudarjenima področjema raziskovanja – slovensko književnost jo in jezikom, torej z literarnoteoretičnega oz. literarnozgodovinskega in jezikoslovnega stališča; pojem kulture, ki znotraj humanistike upravičuje interdisciplinarnost v najrazvidnejši obliki, pokriva vsa druga humanistična področja od filozofije do zgodovine, umetnostne zgodovine, muzikologije, antropologije, arheologije, teologije, etnologije¹ z razumljivo izbimostjo oz. neobveznostjo sodelovanja vseh eksplicitno neimenovanih humanističnih področij pri vsakokratno aktualni temi. Literarnovedni in jezikoslovni vidik sta torej tista, ki do določene mere izbirno nagovarjata posamezna področja humanistike, saj je bil tudi simpozijev odbor s predsednikom vred vezan v glavnem na slovenistične katedre Oddelka za slavistiko, kasneje na

1 Nabor področij, ki sodijo v humanistiko, je povzet po klasifikaciji ARRS (<http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/sifranti/sif-vpp-frascati.asp>).

Oddelek za slovenistiko, kar se z redkimi izjemami kaže tudi v uredništvih zbornikov.²

Čeprav je bila prav nedorečenost nekaterih pojmov iz naslova simpozijev v začetku morda moteča, saj smo pogršali uvodno razpravo z interpretacijo oz. kriteriji utemeljitve predvsem vsebinske in iz tega izvirajoče časovne členitve na posamezna obdobja, se je prav to kasneje izkazalo za pomembno kvaliteto: simpozij Obdobja se je vrasel v slovenistiko tudi zato, ker je njegov široko odprt koncept omogočal sprejeti tudi druge in drugačne teme: bazična časovna razporejenost vsebin omogoča utemeljitve in do določene mere preureditve tudi s kriterijem zvrsti in metod, s katerim se simpozij nadaljuje oz. se je do nedavna nadaljeval.

31.1.2

Organizacijsko je bil simpozij Obdobja zasnovan kot tematsko samostojni dvo-dnevni uvodni del tradicionalnega Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (Seminar) z domačimi in vabljenimi tujimi predavatelji, v glavnem tistimi, ki so se ukvarjali z vprašanji tudi slovenske humanistike. Kot je mogoče razbrati iz zapisnika seje pripravljalnega odbora 14. Seminarja pri takratni Pedagoško-znanstveni enoti (PZE) za slovanske jezike in književnosti z dne 26. 10. 1977, je bil na tej seji sprejet predlog, »naj bo znanstveni simpozij z udeležbo tujih slavistov odslej redna oblika dejavnosti Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, in sicer izmenično jezikoslovni in literarno-zgodovinski.« Uresničitev predloga je bila za eno leto zamaknjena, saj se je v letu 1978 PZE za slovanske jezike in književnosti »organizacijsko priključila Župančičevemu simpoziju«, ki ga je ob 100-letnici pesnikovega rojstva pripravljala SAZU. Iz zapisnikov je razvidno,³ da bi bilo tudi težko upravičiti financiranje dveh mednarodnih simpozijev v istem letu.

Začetna uvrstitev simpozija Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi v (časovni) začetek Seminarja je bila smiselna, saj pojem simpozij vnaša v omenjena

2 V različnih uredniških vlogah je bil v prvem desetletnem in drugem sedemletnem ciklusu Obdobje objavljen zlasti rusist Franc Jakopin, in sicer kot urednik skupaj z Borisom Patemujem Obdobje 8 in 16, sourednik z Jožetom Koruzo Obdobje 2 in 3, s Francetom Bernikom Obdobje 4 in s Helgo Glušič Obdobje 5, z Jožetom Toporišičem in Tineto Logarjem Obdobje 13; rusist Aleksander Skaza je bil urednik z Ado Vidovič Muha Obdobje 9, sourednik z Jožetom Koruzo Obdobje 7; primerjalna slavistka Alenka Šivic Dular je bila urednica Obdobje 17; samo prvi zbornik iz tretjega ciklusa so še imeli na skrbi neslovenistični slavisti rusistka Aleksandra Derganc je uredila Obdobja 18. Tretji ciklus od 18. Obdobje dalje je v samo slovenističnih rokah.

3 Zahvaljujem se vodji slovenistične in slavistične knjižnice na Filozofski fakulteti Anki Sollner Perdih za pomoč zlasti v zvezi z ocenami in poročili, ki so jih o Obdobjih napisali strokovnjaki predvsem v tujini; zahvaljujem se dr. Mojci Nidorfer Šiškovič, ki skrbi za program simpozija Obdobja pri CSD/TJ, za pomoč pri iskanju tako organizacijskih in tematskih začetkov *Obdobje* konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja kot predlogov ob sprejemanju novega koncepta oz. nove krovne teme konec devetdesetih let; hvala tudi kolegu Miranu Hladniku za podatke.

tri področja znanstveno oz. strokovno ambicijo, namen Seminarja pa je seveda predvsem izobraževalni. Prireditvi sta bili vsaj v svoji zasnovi komplementarni: če zelo poenostavimo – spoznanja, ki jih med drugim prinašajo tudi simpoziji, lahko služijo izobraževanju.

Prvi simpozij (1979) je bil zaznamovan z manjšim številom referentov, zbralo se je osemindvajset znanstvenikov, vendar se je že na drugem njihovo število skoraj podvojilo in se z leti ustavilo pri sedemdeset pa tudi več. Organizacijska povezanost s Seminarjem se je kazala poleg samega tako rekoč skupnega naslova,⁴ kot rečeno, v časovni uvrstitvi simpozija pred začetek Seminarja, se pravi nekako konec junija in začetek julija; tudi kot izdajatelj je v zborniku naveden poleg Filozofske fakultete in Oddelka za slovanske jezike in književnosti še Seminar slovenskega jezika, literature in kulture vse do ustanovitve Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik (CSD/TJ); zadnjič je v tej vlogi Seminar naveden v zborniku Obdobja 16 (1997), v 17. zborniku Obdobja (1998) je name to Seminarja naveden CSD/TJ, čas prireditve pa se premakne na začetek zime, november ali začetek decembra. Simpozij Obdobja postane tako znotraj CSD/TJ poleg Seminarja in Slovenščine na tujih univerzah samostojni program, neposredno povezan z Oddelkom za slavistiko, od 2001 pa z Oddelkom za slovenistiko.

Ob tej priložnosti naj še enkrat izpostavim dejstvo, da sta prav Seminar in Obdobja zaznamovala slovenistiko z danes tako zaželenim konceptom mednarodnosti – Seminar že od srede šestdesetih in Obdobja, kot rečeno, od konca sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Obe dejavnosti sta se razmahnila tudi zaradi živahnega in uspešnega delovanja slovenistik na različnih univerzah po svetu, tj. programa Slovenščina na tujih univerzah. Vsi trije programi so dragoceni tako po vsebini kot po danes še posebej pomembni mednarodnosti. Razvijati te tri dejavnosti je prav zaradi njihove afirmativnosti zahtevna, hkrati pa tudi dragocena naloga Oddelka za slovenistiko.

31.2

S tematskega vidika je mogoče simpozij Obdobja členiti na dva temeljna sklopa z neke vrste prehodnim obdobjem, časom med 11. simpozijem 1989. leta z zbornikom, ki je izšel leta 1991, in 18. iz leta 1999, ustreznih zbornikov pa tri leta kasneje 2002. Zlasti ta čas zaznamujejo številni jubileji in obletnice pomembnih dogodkov za slovensko kulturo in slovenstvo sploh; tovrstne teme se tudi sicer vgrajujejo v koncept simpozija Obdobja in ga pomembno zaznamujejo.

4 Ni jasno, zakaj se je literatura iz seminarskega naslova preimenovala v simpozijemski naslov v književnost. Verjetno je jezikovna politika presegla jezikovnokulturno načelo časovno pogojene ustaljenosti; seminarska prireditvev sega v sredo šestdesetih let prejšnjega stoletja.

31.2.1

Poimenovanje simpozija z Obdobjem je utemeljeno zlasti s prvim desetletjem, ki razvojno skozi zgodovino členi slovensko književnost, jezik in druga humanistična področja, kolikor se pač najdevajo v tovrstni členitvi. »[V]sakoletni simpoziji [so] posvečeni obdobjem v razvoju slovenskega jezika, književnosti in kulture«, je zapisal akademik Paternu (J980: 494), idejni avtor zasnove teh znanstvenih srečanj. Dejansko gre za zamejitev časa, ki ga je mogoče (a) tipološko opredeliti načeloma glede na vsebinsko-slogovni vidik v najširšem smislu, pogojen, recimo, s širšim družbenim, političnim kontekstom, kot sta npr. razsvetljenstvo, romantika idr., (b) lahko pa je poimenovan samo čas, ki izkazuje določene za humanistično znanost pomembne posebnosti.⁵ V tem smislu vsaj načeloma variira naslov posameznega simpozija in posledično zbornika:

- v skupini (a) naj bi bila v naslovu relativna stalnica *Obdobje*, spremenljivka *česa* in absolutna stalnica *kje*; imamo torej *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, *Obdobje baroka v [...]*, *Obdobje romantike v [...]*, *Obdobje realizma v [...]*, *Obdobje simbolizma v [...]*, *Obdobje ekspresionizma v [...]*, vendar proti pričakovanju tudi 10. simpozij v uredništvu J. Toporišiča z notranjim naslovom *Obdobje srednjega veka v [...]*, zunanjam pa ustrezno *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*;
- v skupini (b) *Obdobje* odpade; gre torej za tip spremenljivka *kaj* in stalnica *kje*: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, *Sodobni slovenski jezik v [...]*, vendar nepričakovano tudi *Socialni realizem v [...]*

Sicer pa povzemimo misel, ki jo je v zvezi s poimenovanjem teh simpozijev z *Obdobji* zapisal T. Pretnar v že omenjeni oceni: »Poimenovanje obdobjev je zgolj urejevalno in zato ni niti nazorsko niti metodološko enotno: njegovo primernost ali neprimernost, neposrednost ali pretekstualnost znotraj posameznih zbornikov reflektirajo nekatere razprave, ki sicer niso namenjene samo periodizacijskim ali terminološkim vprašanjem«. V zvezi s književnost jo navaja »npr. Olofov[o] o razsvetljenstvu, Flakerjev[o] o romantiki, Daraszev[o] o ekspresionizmu, razmišljanja M. Bobrownicke o simbolizmu in ekspresionizmu itd.«

31.2.1.1

Kot neke vrste stalnica ostaja naslov *Obdobja* kot krovno poimenovanje vseh tovrstnih simpozijev in seveda zbornikov. Sicer pa se z 10. simpozijem 1988. leta in leto

⁵ Tudi besedotvornopomenska (morfemska) členitev *obdobja* je blizu predstavljeni opredelitvi. Beseda sodi med obrazilno dvomorfske tvorjenke iz predložne zveze, torej *ob-dob-je* »tedaj (čas), ko je (kaj) ob 'zraven, poleg' (določene) dobe«. Poljubnostni zaimek *kaj* je torej tisti, ki zamejuje (ob-) posamezno dobo.

kasnejšim zbornikom, vezanim na srednji vek, končuje tematika predvsem literarnovedne členitve časa v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, ki jo je sprejelo tudi jezikoslovje; kot kaže, je bila analiza prav tovrstne tematike temeljna spodbuda zasnove simpozijev. Tako tudi predsednik prvega simpozija na temo razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi in urednik zbornika Boris Paternu (1980: 449) v *Spremni besedi* zapiše: »Glavni namen teh posvetovanj je predstavitev in presoja novih pogledov na obdobja, je znanstvena aktualizacija njihovih temeljnih vprašanj.« Zlasti poudarjena interdisciplinarnost naj bi bila tista, ki bi skupaj z mednarodno sopolstvitvijo aktualizirala vprašanja posameznih obdobj.

V zvezi z že omenjenim dejstvom, da je členitev na obdobja zasnovno izhajala predvsem iz literarnovednih, deloma še jezikoslovnih parametrov, je zanimivo, v kolikšni meri so se v njih znašle tudi druge, humanistične stroke. Ni presenetljivo, da je na vseh simpozijih in v simpozijjskih zbornikih prisotna zgodovina in umetnostna zgodovina, zelo pogosta je muzikologija in etnologija, pričakovali bi pogostejše pojavljanje filozofije – v zborniku je izpričano trikratno sodelovanje, sledi ji teologija, ni najti npr. antropologije, arheologije.

31.2.1.2

V kolikšnem obsegu je zelo ambiciozen namen »znanstvene aktualizacije [...] temeljnih vprašanj« razvojne dinamike jezika, literature, kulture s končanim pregledom bolj ali manj klasificiranih obdobji uspel, si v tem trenutku ne upam soditi; za objektivno verodostojno oceno bi bil potreben kritičen pregled z jasnim teoretičnim pristopom desetih knjig tudi po šeststo, sedemsto in več stranmi – *Obdobje simbolizma* (4. simpozij) v dveh knjigah ima skupaj 824 strani (ur. Franc Zadravec). Lahko samo iz čisto osebnega, predvsem jezikoslovnega, deloma tudi širšega kulturološkega vidika izpostavim vsaj dve spoznanji, ki odsevata evropsko aktualen koncept filozofije našega prostora v določenem času. Iz 1. zbornika *Obdobja*, vezanega na *razsvetljenstvo*, velja izpostaviti več kot 60-stransko Prunčevo analizo Gutsmanovega nemško-slovenskega slovarja iz 1789. leta (1980: 209–265), ki dokazuje vpetost adelungovskega razsvetljenskega koncepta v razumevanje sveta, kot ga odseva leksikografsko zajet pojmovni svet, saj se lahko z avtorjem razprave samo strinjamo, da je »/z/godovina besedišča neke jezikovne skupnosti /.../ neposreden odraz njenega duhovnega osvajanja sveta.« (Prav tam: 209). Škoda, ker avtor doslej ni realiziral napovedanega »Gutsmanovega odnosa do ostalih slovenskih slovarjev in do osrednjeslovenskega knjižnega izročila«, ki ga bo, kot pravi, »iz tehničnih razlogov« – verjetno zaradi za zbornik preobsežnosti take razprave – objavil ob drugi priložnosti.« (Prav tam: 260.)

Neke vrste vpetost slovenske razsvetljenske miselnosti že v 16. stoletje prinašajo razprave iz ustreznega zbornika – *Obdobja 6*, ki po izsledkih presegajo razvojno tričlenskost zasnove Obdobji: prek analize književnosti, funkcije jezika v protestantizmu, se pravi znotraj humanističnega zgodnjenovoveškega duha Evrope se lušči v tem času nova filozofija jezika, ki pomeni odmik od ideologizirane univerzalnosti latinščine v sicer še vedno ideologizirani, vendar pa zdaj že narodno, v širšem smislu nacionalno individualizirani jezik. V evropskem prostoru se humanistično definira tudi slovenski jezikovni in s tem narodni prostor. Kot ugotavlja B. Paternu (1986: 53–75), se z nacionalno individualizacijo slovenščine 16. stoletja odpira pot v osebno individualizacijo, ki jo prinaša razsvetljenstvo, posebej pa seveda romantika s Prešernom. Močna vraščenosť slovenskega predknjižnega, torej kulturnega jezika, se pravi zlasti jezika cerkve pa tudi vsaj nekaj drugih sekularnih področij, v splošno slovensko jezikovno zavest, je preprečila za razvoj knjižnega jezika in z njim nacionalne ideje pogubno »diglosijo, odtujenost ali razkol med 'visokim', cerkvenim in 'nizkim' ljudskim jezikom.« (Prav tam: 61.) Tako je lahko slovenski knjižni jezik v odločilni fazi razvoja prešel v svojo zrelo fazo, zaznamovano s sposobnostjo biti izraz tako osebne, tudi ustvarjalne identifikacije in s tem nedvoumna priča stopnje demokratizacije družbe, če povzamemo Kocbeka. – Kot rečeno, kar nekaj zanimivih razprav, vezanih na 16. stoletje, presega zasnovno triado, zlasti členitev besedil na jezik in književnost, in lahko nosi skupni imenovalec humanistične prvine 16. stoletja. Smiselna je bila odločitev urednice Brede Pogorelec za skupne tematske naslove razprav zbornika 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. O simpoziju je med drugimi za *Slavio* poročal M. Kopecky (1985: 223–224).⁶

Zadnji, 10. zbornik z referati simpozija na temo *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* med drugim odlikuje polemika s Kronsteinerjevim prizadevanjem o »drugačni določitvi« alpskoslovanskega tudi zaradi »neupoštevanja relevantnih fonoloških in oblikoslovnih dejstev v Brižinskih spomenikih« (Cvetko Orešnik 1989: 35). Šlo je za neupoštevanje Ramovševih argumentov »o slovenskem značaju Brižinskih spomenikov«, je zapisala avtorica (prav tam: 50). Odlično argumentirana kritika Varje Cvetko Orešnik je ostala brez odgovora.

31.2.2

Kot rečeno, z desetim zbornikom (1989) je bil končan kritični pregled obdobji v slovenski humanistiki, nastopil je čas neke vrste konceptualnega zatišja, ki se ga

⁶ Vsi navedeni podatki o kritikah samega simpozija ali zbornika Obdobji so iz Knjižnice Oddelka za slovenistiko in Knjižnice Oddelka za slavistiko. Kot poudarja vodja obeh knjižnic, A. Sollner Perdih, ki mi jih je prijazno posredovala, ni nujno, da so podatki dokončni. V prispevku so upoštevani vsi tako dostopni, ki so izšli v tujini, domači deloma.

zapolnjuje na dva načina: z vrsto jubilejnih zbornikov, kot so *Ramovšev zbornik*, Obdobja 12 (1994), edini izšel kot 2–3 številka *Slavistične revije* brez uvodne oz. spremne besede, ki jo sicer imajo zborniki *Obdobja*, v platno vezan *Miklošičev zbornik*, Obdobja 13 (1992), prav tako v platno vezan *Kopitarjev zbornik*, Obdobja 15 (1996), in *Vatroslav Oblak*, Obdobja 17 (1998) – o slednjem sta pisala R. Lenček (1996) in za makedonski prostor L. Crvenkovska (2000) – vsi štirje v naslovu poimenovani z jezikoslovci, ki jim je zbornik posvečen. – Med obeležijske zbornike lahko prištejemo tudi Obdobja 11 (1991), sicer tematsko z naslovom vezana na slovenski narodni preporod, vendar ker je bilo obdobje razsvetljenstva že predstavljeno celo v 1. simpoziju, je bilo tokrat v oklepaju dodano posvetilo *Ob 70-letnici ljubljanske slavistike* – simpozij je bil namreč dve leti pred izidom zbornika – in tako tematsko tudi razširjeno. V uvodu urednik M. Kmecl naniza dogodke, za katere je bilo leto 1989 obletnično in ki vsaj posredno utemeljujejo predstavljene teme. Šlo je za »200 let francoske revolucije, ki je z idejami in dogodki daljnosežno sodelovala pri slovenskem narodnem in kulturnem prerodu [...], 200-letnico prve moderne slovenske gledališke predstave« in »300 let od izida polihistorke *Slave vojvodine Kranjske* J. V. Valvasorja«. Vsi ti dogodki »pripadajo istemu skupnemu imenovalcu – modernemu formiranju slovenskega naroda.« Nizanje vseh teh pomembnih dogodkov nekako utemeljuje dejstvo, da so »Obdobja 11 [...] po svojem značaju nekakšen vmesen simpozij«, je zapisal urednik (Kmecl 1991: 5). – Sicer pa je bil zbornik, kot rečeno, posvečen 70-letnici ljubljanske slavistike; na tovrstno obletnično temo – tudi 70-letnica ljubljanske univerze – ima urednik zbornika M. Kmecl uvodni referat, kjer zapiše: »Slovenistika je bila po doslejšnji zgodovinski logiki eno od jeder nove univerze.« (Prav tam: 11.) Misel nas opozarja, da se s svetlobno hitrostjo spreminjajo vloge v vrednostnem sistemu znanosti na Slovenskem. – V tem zborniku želi biti obletničen tudi prispevek J. Toporišiča *Zadnjih 20 let slovenskega jezikoslovja*, vendar pa je vprašanje, v kolikšni meri želi biti tudi verodostojen. Kar obsežna bibliografija s številnimi prispevki, uvrščenimi med izvirne znanstvene članke, tudi znanstvena monografija – vse to je bilo premalo, da bi se Vidovič Muha znašla vsaj v nekem kratkem »časijem« okviru ob »vsečasnem besedotvorju« A. Bajca (Toporišič 1991: 19).

Kot rečeno, sledili so jubilejni simpoziji, tudi obsežna in po prispevkih najbolj raznovrstna *Miklošičev* ob 100-letnici smrti 1991, zbornik leto kasneje, in *Kopitarjev* ob 150-letnici smrti, 1994, izid zbornika dve leti kasneje. *Miklošičev zbornik* bo ostal v zgodovini »tudi kot pričevanje o tem, kar se je dogajalo v Ljubljani med 26. in 28. junijem 1991. leta«. Objavljene izjave podpore eminentnih mednarodnih strokovnjakov, udeležencev simpozija »aktualizira[jo] zbornik v smislu spomina na usodne zgodovinske okoliščine, v katerih je simpozij potekal; njegovi udeleženci so

nehote postali priče zgodovinskim in v tistem trenutku tudi travmatičnim dogodkom«, če povzamem besede, zapisane v oceni tega zbornika (Vidovič Muha 1993). Mnogi prispevki neposredno ali posredno pričajo o preseganju časovne ujetosti Miklošičevih znanstvenih spoznanj. Še posebej s svojim življenjskim delom, štirimi knjigami *Primerjalne slovnice slovanskih jezikov* je izstopil iz »časovn[e] ujetost[i] – z mladogramatičnim jezikoslovnim historicizmom zaznamovano devetnajsto stoletje« in posegel v »jezikoslovje dvajsetega stoletja, zlasti v funkcionalistični strukturalizem in tvorbeno-pretvorbena jezikoslovje. »[T]o, kar Miklošič išče v zgodovinskih izvorih, je v resnici racionalna »globinska struktura« pomenske narave, iz katere bi se logično izvajala pomenskost moderne povedi«, meni imeniten francoski slavist Paul Garde (1992: 201).

31.2.2.1

Med obletnične simpozije in hkrati tiste, ki napovedujejo nov tematski sklop, sodi tudi simpozij z naslovom *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, vendar s podnaslovom (*Ob 10-letnici smrti Marje Boršnikove*) iz leta 1992 pod vodstvom T. Pretnarja, izid zbornika leta 1994 zaradi Pretnarjeve smrti v uredništvu M. Juvana in T. Sajovica; zbornik prinaša tudi celotno bibliografijo Marje Boršnik. – Novo tematsko usmeritev Obdobja pa nedvomno napoveduje simpozij na temo *Sonet in sonetni venec* iz 1995. leta in z letom kasneje izšlim zbornikom Obdobja 16 v uredništvu M. Juvana, ki ga A. Bjelčevič (1997) v oceni simpozija vidi nekoliko nenavadno »kot nadaljevanje tovrstnih razpravljanj o obdobjih v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi.« Ko je A. Flaker v *Republiki*, hrvaškem časopisu za književnost, pisalo 16. simpoziju in objavil vse povzetke prispevkov, ki so se nanašali na hrvaški sonet (1995: 210–221), je o simpozijih Obdobja zapisal, da »se ne omejujejo na nacionalno književnost, ampak upoštevajo tudi druge slovanske književnosti in sploh obči evropski kontekst« (prav tam: 210).

Kljub tej tako rekoč spontani napovedi prihodnjega tematskega okvira se je reševanje vprašanja, kako naprej, rojevalo v ustvarjalnih, občasno tudi polemičnih okoliščinah kar dolgo; po zapisnikih sodeč se je začelo že po Obdobjih 16 leta 1996, vezanih, kot rečeno, na temo soneta, vmes je bil jubilejni zbornik ob 100-letnici smrti Vatroslava Oblaka, pa vse do 1999, ko je bil organiziran simpozij o historizmu. Iz zapisnikov in zapisov je mogoče izločiti nekako tri koncepte: vsaj nekaj slavističnih kateder je predlagalo dvodelnost simpozija, ostal naj bi samo jezikoslovno-literarnovedni del, kar pa naj ne bi izločalo razčlemba tudi širših kulturoloških vprašanj; slovenistična katedra za knjižni jezik in stilistiko je bila na stališču, naj se obravnavane teme nadgrajujejo – za naslednje štiri simpozije pod naslovom

Konstituiranje slovenskega jezika, literature in kulture v evropskem kontekstu. Glede na uspešnost omenjenih dveh zbornikov, 14. o ustvarjalnih generacijskih ritmi in 16. o sonetu, je bilo smiselno, da se je koncept zvrstnosti nadaljeval, podprl ga je tudi del slavistov. Sprejet je bil sklep o krovni temi z naslovom *Metode in zvrsti*, prvi, se pravi 18. simpozij z naslovom *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*, je vodila A. Derganc, še vedno pa z napovedjo »jezika, literature [ne književnosti] in kulture«, kar je bilo smiselno, saj je naslov usmerjal v raziskovalno metodo, lastno predvsem jezikoslovju pa tudi drugim humanističnim področjem. – S kar obsežnimi povzetki posameznih referatov, objavljenih v zborniku, je pisala Neli Gančeva v *Paleobulgarici* (2003: 111–120).

Tematsko bogat simpozij Obdobja 19 z naslovom *Romantična pesnitev* je bil jubilejni, posvečen 200-letnici Prešernovega rojstva. – 20. obletnica simpozija Obdobja z naslovom *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje* z letnico 2001, izid zbornika 2003, je po naključju sovpadla s 450-letnico prve slovenske knjige, sicer pa je bila »umeščena v evropsko leto jezikov« (Vidovič Muha 2003: IX). Med gosti, ki so pozdravili simpozij, velja omeniti takratnega zunanjega ministra Dimitrija Rupla, ki je v svojem nagovoru izpostavil kar nekaj zanimivih preroških stališč v zvezi z jezikovnim vprašanjem takrat še v prihodnji Evropski uniji (EU). Med drugim pravi: »Razprave o tem [...], ali ne bi bilo prav, ko bi se zedinili za en sam [delovni] jezik [v EU], tečejo že vrsto let. Izid je odvisen od fizične velikosti, finančne in politične moči posameznih jezikov oz. njihovih narodov. *Vsakdanja in redna raba velikih jezikov je večinska odločitev, utemeljitev pa je ekonomska.*« (Poudarila A. Vidovič Muha.) In še: »Prevajanje (iz majhnih jezikov, npr. iz slovenščine) je problem majhnih, ne velikih. [...] Brez zavarovanja jezikovne dediščine in kompetence vseh, tudi najmanjših evropskih narodov, bi prišlo do resne krize.« (Rupel 2003: XVII.) Izjavi sta nekoliko protislovni: kako zavarovati nekaj, česar sploh ni, namreč npr. »majhne slovenščine« znotraj EU. – S povzetki nekaterih referatov je za rusko govoreče okolje simpozij predstavila T. Filimonova (2002: 116–117).

Znotraj krovne teme *Metode in zvrsti* so bili organizirani simpoziji Obdobja 21 *Slovenski roman* leta 2002, zbornik izide 2003, Obdobja 22 *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem* leta 2003, leto kasneje izide zbornik, Obdobja 23 *Slovenska kratka pripovedna proza* 2004, izid zbornika 2006, Obdobja 24 *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*, leta 2005 – informacija o času izida, ki ni več v podnaslovu, je iz *Uvodne besede* predsednice, zbornik iz leta 2007, Obdobja 25 *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode*, leta 2006, zbornik 2008, Obdobja 26 *Slovenska narečja med sistemom in rabo* 2007, izid zbornika 2009. – Zunaj krovne

teme *Metode in zvrsti* so organizirani zadnji trije simpoziji, začenši z jubilejnim simpozijem Obdobja 27 *Reformacija na Slovenskem (Ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*, brez podatka, kdaj je simpozij potekal, čeprav je celo na naslovnici zbornik označen s simpozijem, izid zbornika 2010, Obdobja 28 *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*, izid zbornika 2009 hkrati s simpozijem, enako kot lanska Obdobja 29 *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*, torej simpozij in zbornik 2010; tudi letošnji jubilejni Obdobja 30 brez krovne teme *Metode in zvrsti*.

Obsežno predstavitev posameznih referatov zbornika Obdobja 22 *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem* je v Slaviji objavila J. Špirudová (2007: 353–360), ki prepoznava v zborniku »aktualni pogled na strukturnofunkcijsko metodo in njeno pot od strukturalnega k pragmatičnemu in tudi kognitivnemu pristopu k jeziku.« (Prav tam: 353.) V *Spremni besedi* E. Kržišnik ugotavlja: »Tisto, kar je v prvi vrsti prineslo potrebo po ponovni aktualizaciji [jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem] je bilo [dejstvo, da se je] v zadnjem desetletju ali dveh [...] drastično spremenila resničnost sama in te spremembe nujno odsevajo v jezikovni resničnosti in v členitvi te resničnosti.« (Kržišnik 2004: IX.) Naj nekoliko konkretiziramo navedeno dejstvo: problematika jezikovnosistemske stilistike, v klasičnem smislu zvrstnosti, odpira danes v času močne družbene razslojenosti novo razsežnost proučevanja t. i. vertikalnega členjenja jezika; sociolektologija – proučevanje govornice različnih družbenih slojev, se agresivno vpleta v dialektološko problematiko; tudi členitev govornice na ruralno in urbano v sodobni težko pregledni družbeni dinamiki izgublja svojo prepoznavnost. – Tako Obdobja 24 *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* – tematika posega v danes ranljiv segment znanstvene in sčasoma tudi strokovne terminologije oz. tovrstnega jezika, okolja njunega osmišljanja – kot Obdobja 26 *Slovenska narečja med sistemom in rabo* pa tudi predhodna 20., vezana na knjižni jezik, so usmerjena v vprašanja jezikovnosistemske stilistike; vsi štiri je simpoziji in njim ustrezni zborniki predstavljajo neke vrste problemsko celoto; tako bi jih bilo smiselno tudi oceniti. – O Obdobjih 26 je za makedonski strokovni prostor napisala oceno L. Tanturowska (2008).

31.2.2.2

Kaj se je znotraj tega mednarodnega in medstrokovnega srečevanja zlasti v na videz samo formalni ravni v zadnjem desetletju opustilo in kaj je ostalo? Od 19. simpozija in ustreznega zbornika naprej se je opustilo navajanje strokovnih področij jezik, književnost in kultura. V prvem tematskem sklopu desetih simpozijev je bilo to navajanje še smiselno, saj se je s tem ohranjala povezava s Seminarjem, katerega uvodni del je predstavljal; koristno je bilo tudi tako uzavestiti interdisciplinarni

koncept Obdobj. – Vendar pa je težko upravičljivo dejstvo, da so se brez posebnega komentarja na potovanju proti 30. simpoziju, konkretno pri Obdobjih 28, Obdobja 27 so bila jubilejna, izgubile metode in zvrsti, povezovalna tema Obdobj. Ne tako daljna zgodovina oblikovanja tega pojma dokazuje, da je bila izbira domišljena, primerna tudi za interdisciplinarno zasnovano. Seveda pa nikakor ne gre za vztrajanje pri temi, ki je morda vzbujala občutek nasičenosti, čeprav že prelet »infrastrukture slovenščine in slovenistike« upravičuje tudi metodološki vidik ali vidik jezikovno-sistemske stilistike. Celo jubilejni zbornik o reformaciji na Slovenskem, se pravi žanrsko razvejeno 16. stoletje, bi preneslo pojem zvrsti, sploh pa z literarni teoriji ustrezno interpretacijo. Vendar, kot rečeno, ne gre za vztrajanje pri določeni temi, gre za nujnost tematske krovne povezovalnosti, se pravi za ohranitev intelektualne znamke Obdobj; kot taka seveda zahteva temeljit premislek, sodelovanje, disciplino – vse to, kar je rodilo uspešnost »metod in zvrsti«.

Kritično se velja ustaviti tudi ob zahtevi oddaji referatov za zbornik pred začetkom simpozija. Namreč izid simpozijskega zbornika po predstavitvi teme na simpoziju je pomemben tako za referenta kot urednike, saj pri izdaji prispevka omogoča upoštevanje kritične diskusije predavanj in s tem osmišlja pojem simpozija; poseg v to časovno zaporedje, ki se je zgodil z 28. simpozijem, se pravi prevzem vzorca izhajanja seminarskega zbornika, posredno pomeni odvzem pomembne vloge simpoziju oz. njegovo nekritično izenačevanje z vlogo Seminarja. Kot rečeno, ta zahteva gre v škodo vrednostne opredelitve simpozija in pomeni opuščanje pomembnega kriterija znanstvene verodostojnosti. Ne gre torej samo za formalnost, saj kljub temu, da se je Simpozij časovno odlepil od Seminarja, je ohranil svoje temeljne konceptualne prvine kot mednarodnost, interdisciplinarnost, do nedavna tudi krovno kohezivno tematiko.

Odločiti se je treba, kako naprej tudi v organizacijskem smislu, saj ostaja obremenitev slovenistov, kot kaže, nepresegljiva stalnica. V tem trenutku se zdi, da sta na vidiku dve oz. tri možnosti: vezati simpozij na dve leti – o tem se je resno razmišljalo konec 90. let, ko se je tako prizadevno razpravljalo o novi krovni temi; pritegniti k organizaciji sloveniste tudi z drugih slovenističnih institucij – ta misel se mi zdi za razvoj zelo smiselna; in tretja možnost – pritegniti v vsebinsko-organizacijske postopke druge humanistične stroke; ta slednja možnost bo seveda vplivala na izhodiščno tematsko slovenistično oz. slovenistično kontrastivno jedro. V vsakem primeru pa bi bilo treba že težko obvladljivo množico nastopajočih najmanj razpoloviti, kar pomeni nujnost veliko večje kakovosti izbire.

Kaj sicer Obdobja povezuje? Da, lahko gre za neke vrste simbolni pomen, ki se je oblikoval skozi časovno stalnost – za neke te intelektualno znamko skupinske

mednarodnosti in interdisciplinarnosti slovenistov, vendar z nujno potrebno povezovalno krovno temo. Ostaja namreč skrb, da se bodo Obdobja sicer izgubila in s tem nekaj, kar ima že 30 let, posebej pa še danes, aktualne preference – mednarodnost in medstrokovnost slovenistike.

31.3

Naj končam z besedami predsednika prvega simpozija Obdobja in idejnega snovalca moderne literarne vede sredi 20. stoletja, prek nje seveda tudi simpozija Obdobja akademika Borisa Paternuja: »[Pri simpoziju Obdobja] gre za spoštovanja vredno količino in kakovost novih spoznanj znotraj naših dveh temeljnih nacionalnih ved: slovenskega jezikoslovja in slovenske literarne zgodovine [...] v bogatem kontekstu opažanj in ugotovitev mednarodne slavistike. Nobena kulturna, literarna in jezikoslovna zgodovina Slovencev ne bo mogla nastajati mimo tega pomembnega opusa, zbranega v obsežni zbirki Obdobji [...].« Pa še nekaj velja poudariti iz besed akademika: »[Z Obdobji] je prišlo do zelo izrazite tvorne delovne osredinjenosti sicer zelo divergentnih raziskovalnih smeri in različnih človeških nravi« (Patemu 2003: XVI) – sporočilo, ki ga v razsutem okolju našega strokovnega življenja ne gre zanemariti.

32 Dinamika lektoratov slovenščine po svetu

(31. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1995)

32.1

Zaokrožene obletnice, kakršno je lani s svojim vstopom v četrto desetletje doživel Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, so primeren čas za različne kritične premisleke celovitega delovanja v našem primeru že tradicionalnega prizadevanja predvsem slavističnega oddelka Filozofske fakultete spodbuditi zanimanje mednarodne javnosti za slovensko kulturniško ustvarjalnost. Dejstvo, da prihaja k nam na ljubljansko filozofsko fakulteto v zadnjih letih celo po stopetdeset in več humanističnih intelektualcev z vsega sveta, ki prek vsaj pasivnega znanja jezika želijo priti v neposredni stik z življenjem pri nas, je ob lanski tridesetletnici šlo v glavnem mimo širše družbene zavesti; kot kaže, ima pač osrednja medijska pozornost svoja merila slovenskega svetovljanstva in »evropeizacije« Slovenije.

V pričujočem prispevku bo tekla beseda o lektoratih slovenščine po svetu, o dejavnosti torej, ki je s Seminarjem slovenskega jezika, literature in kulture povezana posredno: razširjenost in učinkovitost slovenskih lektoratov zunaj matične domovine je med drugim eden izmed temeljnih virov bogatitve Seminarja tako v smislu njegove številčnosti kot vsaj posredno tudi strokovne in siceršnje raznolikosti njegovih udeležencev. Obe inštituciji imata glede na posamezne segmente svojega delovanja skupni končni cilj: prek znanja slovenščine omogočiti avtentično doživljanje vsega, kar slovensko entiteto določa.

32.2

Organizirana skrb za lektorate slovenščine po svetu se je začela nekako sredi šestdesetih let, ko je bilo pri ljubljanski univerzi v okviru komisije za mednarodne odnose ustanovljeno posebno telo, zadolženo za spremljanje slovenističnega lektorskega dela zunaj matične domovine.

Po letu 1972 je ljubljanska univerza prepustila skrb za tovrstne lektorate Filozofski fakulteti; v njenem okviru je začela delovati komisija za pospeševanje slovenščine na tujih univerzah (dalje KPSNU). Tako predsednik te komisije kot njeni člani so poleg vodje kadrovsko-pravne službe oziroma tajnika Filozofske fakultete habilitirani učitelji z Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Predsedniki so

bili (po vrsti) akad. prof. dr. Tine Logar, prof. dr. Jože Toporišič, prof. dr. Tomo Korošec, prof. dr. Helga Glušič in sedaj (ponovno) prof. dr. Jože Toporišič; zunanja člana te komisije sta predstavnica Ministrstva za zunanje zadeve in predstavnica Ministrstva za šolstvo in šport; slednje ima na skrbi finančna vprašanja v zvezi z delovanjem lektoratov.

Z ustanovitvijo Centra za slovenščino kot tuji ali drugi jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti je fakultetni svet Filozofske fakultete leta 1992 sprejel sklep o vključitvi KPSNU v dejavnost Centra; tako je eden izmed njegovih petih programov – poleg Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, simpozija Obdobja, Celo letne in Poletne šole slovenskega jezika – vezan tudi na delovanje KPSNU.¹

Tako je dejavnost te komisija tudi formalno prešla v roke univerzitetnih slavistov – (posredno) slavističnega oddelka Filozofske fakultete, inštitucije torej, ki glede na svoj strokovni položaj oziroma znanstveno kvalifikacijo svojih kadrov lahko pripravi raznovrstne interdisciplinarne strokovne programe za ustrezno usposabljanje naših lektorjev (tudi) v tujini. Pri tem je seveda odprto temeljno vprašanje, v kolikšni meri obstaja za takšen projekt širši dejanski družbeni interes – z drugimi besedami: odprto ostaja vprašanje pripravljenosti ustreznih inštitucij, predvsem ministrstev, za njegovo financiranje.

32.2.1

Pojem dinamike lektoratov slovenščine po svetu je mogoče obravnavati vsaj z dveh vidikov: gre za spreminjanje njihove številčnosti in razpršenosti po eni strani, po drugi pa tudi za njihovo vitalnost v smislu sposobnosti oblikovanja različnih tvornih razmerij tako v državi gostiteljici – v prvi vrsti seveda znotraj univerze – kot tudi v matični državi oziroma v ustreznih univerzitetnih inštitucijah; povratne informacije so pomembne ne samo za neposredno in učinkovito pomoč pri lektorskem delu, ampak tudi za načrtovanje in dograjevanje nujno potrebnih strokovnih in siceršnjih programov v zvezi z uspešnim lektorstvom v tujini.

1 Arhiv Komisije za pospeševanje slovenščine na tujih univerzah se v okviru Centra za slovenščino kot tuji ali drugi jezik hrani od leta 1972; ustrezne podatke iz tega arhiva sem dobila z ljubeznivo pomočjo strokovne tajnice Komisije prof. Darinke Počaj Rus. – Podatki o delovanju organa v okviru univerze, ki je skrbel za lektorate slovenščine po svetu, pa so zaradi neurejenosti univerzitetnega arhiva, kot mi je pojasnila ga. Benedetič, vodja tega arhiva, tako rekoč nedostopni. Tako mi je nekaj dejstev o zgodnejšem delovanju tega organa po spominu posredovala ga. T. Kovačič z Ministrstva za zunanje zadeve, sicer članica Komisije za pospeševanje slovenščine na tujih univerzah. Marsikaj v zvezi z delovanjem KPSNU mi je prijazno posredovala tudi njena nekdanja predsednica prof. dr. Helga Glušič.

32.2.2

V našem pregledu bodo lahko obravnavana le tista lektorska mesta, s katerimi je KPSNU prek lektorjev tvorno povezana vsaj tako, da jih skuša oskrbeti z najnужnejšo literaturo,² lektor sam pa v vsakoletnem poročilu obvešča komisijo o delovanju slovenističnega lektorata.³

Da bi lahko posredovala kar se da aktualno stanje v zvezi s slovenističnimi lektorati po svetu, sem za to priložnost sestavila poseben vprašalnik, ki ga je strokovna tajnica KPSNU prof. Darinka Počaj Rus razposlala v 29 univerzitetnih središč po svetu, kjer delujejo lektorji slovenščine in s katerimi ima Komisija, kot rečeno, kakršnekoli stike.⁴ Glede na to, da je bil vprašalnik pripravljen in seveda razposlan precej pozno – v začetku maja – je nanj v še sprejemljivem roku (lahko) odgovorilo 26 lektorjev oziroma (univerzitenih) učiteljev slovenščine.⁵

Vprašalnik obsega šest glavnih tematskih sklopov:

- 1) podatki o lektorju – tudi visokošolska diploma, morebitni študij na tretji stopnji (končan, vpisan) in izkušnje z lektorskim delom;
- 2) podatki o lektoratu: (a) mesto slovenščine v okviru slavističnega študija (samostojni diplomski predmet, obvezni/izbirni v okviru drugih diplomskih predmetov, lektorat idr.), (b) od kdaj deluje lektorat (neprekinjeno, s prekinitvami), (c) zanimanje za študij slovenščine (slovenistični lektorat), podprto s številčnimi podatki zlasti za zadnja leta;
- 3) dejavnost matične fakultete (KPSNU) in drugih državnih inštitucij (predvsem ministrstev) v zvezi z lektoratom: (a) primernost priprave na lektorsko delo – posebej glede na državo gostiteljico (družbeno okolje, kultura, jezik idr. – za lektorje, ki jih lahko izbira ali na katerih izbiro lahko vsaj vpliva KPSNU), (b) mnenje o nujnosti organizirane priprave in o njenem trajanju; (c) učbeniki in učni pripomočki – razporeditev učbenikov glede

2 Glede na sprejeto izhodišče je torej izpadla predstavitev zelo živega lektorata slovenščine oziroma slovenistike na dunajski univerzi pod dolgoletnim vodstvom dr. Pavleta Zdovca in dr. Katje Sturm Schnabl.

3 Za lektorska poročila je predsednik KPSNU prof. dr. J. Toporišič leta 1987 oblikoval neke vrste vsebinski obrazec, po katerem lektorji poročajo v glavnem o svojem formalnem in siceršnjem razmerju do KPSNU in drugih ustanov, ki skrbijo za lektorate, o mestu slovenistike v okviru slavističnega študija na fakulteti gostiteljici, v kar sodi tudi število študentov in število ur po posameznih letnikih, o porabi denarja, ki ga KPSNU namenja za lektorate, predvsem za slovenistično literaturo in o mestu hranjenja te literature, o materialnem položaju lektorja (količina dohodkov s strani države oziroma univerze gostiteljice in matične univerze, izdatki za stanovanje), o publicistični in siceršnji dejavnosti lektorja v zvezi s popularizacijo slovenistike, o publicistični dejavnosti v zvezi s slovenistiko sploh v državi gostiteljici, o stiku z našimi predstavništvi v tujini.

4 Nekoliko preuranjeno je bil vprašalnik poslan na Visoko šolo modernih jezikov v Trstu, kjer naj bi slovenski lektorat, kot sporoča prof. dr. Marija Pirjevec, po vsej verjetnosti začel delovati prihodnje leto; po mnenju dr. M. Pirjevca pa je že sedaj vzpostavljena spodbudna zveza med Filozofsko fakulteto oziroma KPSNU in Visoko šolo modernih jezikov v Trstu.

5 Glede na ne tako redko zamudnost pošte so anketirani odgovorili res v najkrajšem možnem času; še enkrat se jim zahvaljujem za razumevajoče sodelovanje.

na njihovo ustreznost v okviru začetne in nadaljevalne stopnje,⁶ potreba po novih učbenikih glede na različne zahtevnostne stopnje in različna jezikovna okolja lektoratov, lastna angažiranost pri pripravi novih učbenikov ali učnih gradiv; (č) skrb matične fakultete oziroma KPSNU v zvezi z lektoratom, (d) ustreznost količine denarja, namenjenega za slovenistično literaturo, tehnične in druge pripomočke, potrebne za sodobni jezikovni pouk; (e) problemi, ki lektorsko delo obremenjujejo, bi jih pa morda lahko reševale matične inštitucije;

- 4) dejavnost univerze gostiteljice v zvezi z lektoratom slovenščine: (a) predstavitev problemov, (b) predstavitev tistih dejavnosti, ki so za lektorat spodbudne;
- 5) stiki z našimi predstavništvi v tujini: (a) veleposlaništva oziroma konzulama predstavništva, (b) druga, npr. predstavništva gospodarskih organizacij;
- 6) načrt lektorjevega nadaljnjega strokovnega dela: (a) pripraviti (dokončati) magistririj, doktorat, (b) zaposliti se kot lektor doma (npr. Celoletna šola na FF), (c) zaposliti se v drugem pedagoškem delu, (č) zaposliti se zunaj pedagoškega dela – po možnosti z navedbo področja.

Zlasti v primerih, ko odgovori na vprašalnik niso prispeli, so bili podatki povzeti po vsakoletnih poročilih lektorjev. Tudi sicer sem natančneje pregledala zlasti prva dostopna lektorska poročila iz leta 1972/73 in poročila iz zadnjih petih let, se pravi iz zadnjega leta pred slovensko osamosvojitvijo in iz naslednjih štirih let.

32.2.2.1

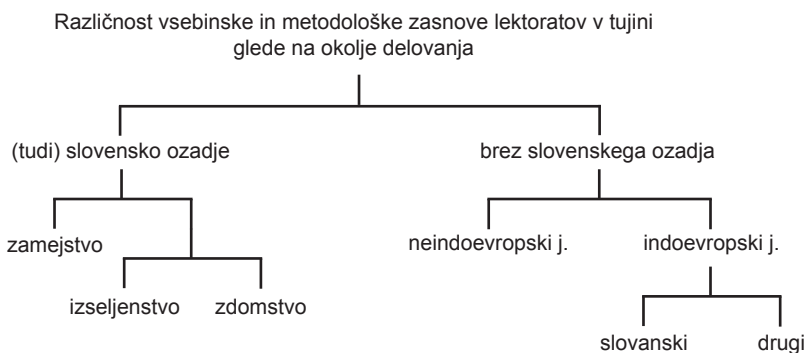
Če vzamemo za tipološko izhodišče lektoratov slovenščine po svetu njihovo vsebinsko in metodološko zasnovo, predstavljajo posebno skupino tisti, ki delujejo na univerzah s (tudi) slovenskim zaledjem.⁷ V tem okviru se nam oblikujeta dve izhodiščni podskupini, in sicer lektorati v slovenskem zamejskem prostoru – v Italiji zlasti Trst pa tudi Videm, v Avstriji Celovec in vsaj deloma Gradec, na Madžarskem Szombathely – in (morebitni) lektorati v univerzitetnih središčih držav z močnim slovenskim izseljenstvom, npr. Argentina, Avstralija, deloma ZDA, vsaj do neke mere pa tudi s trajnejšim zdomstvom, npr. Nemčija.

6 Kot so pokazali nekateri odgovori, je bil tu vprašalnik premalo pregleden, saj je bilo mogoče, če se je prezrlo dvopije, kar obkrožati točke v smislu ustrezni, manj ustrezni, neustrezni, čeprav je bil pričakovani odgovor vezan na navedbo konkretnih učbenikov za začetno in višjo stopnjo v smislu njihove ustreznosti; kot rečeno, tu je glede preglednosti odpovedal predvsem vprašalnik.

7 Na posebno vlogo lektoratov v slovenskem zamejstvu v svojih poročilih vseskozi opozarjata zlasti lektorica in višji predavatelj slovenščine na Inštitutu za slovansko filologijo Filozofske fakultete v Trstu prof. Ljudmila Cvetek Russi in prof. Zoltan Jan; zlasti slednji tudi v kar nekaj objavah, nazadnje v prispevku *Položaj in delo slovenskega lektorata na tržaški univerzi*, JiS 1992/93, št. 4, str. 135–140; prim. tudi njegov prispevek *Vpogled v delo Inštituta za slovansko filologijo v Trstu*, JiS 1987/88, št. 3, str. 79–80.

Zlasti glede na metodološko zasnovo je mogoče lektorate slovenščine, ki delujejo na univerzah brez slovenskega zaledja, ločiti glede na okolja z indoevropskimi jeziki, znotraj teh je nujno izločiti države s slovanskimi jeziki in na vse druge; vprašanje zase predstavlja učenje slovenščine v okoljih z neindoevropskimi jeziki, kjer kaže, da zaenkrat nimamo nobene oblike slovenistike.

Eno izmed pomembnih izhodišč za oblikovanje vsebinskih in metodoloških programov lektorskega dela in iz njih izhajajoče priprave učnih gradiv, učbenikov in drugih učnih pripomočkov bi morale temeljiti tudi na predstavljenih lastnostih lektorskega okolja.

Slika 1: *Različnost vsebinske in metodološke zasnove lektoratov v tujini glede na okolje delovanja*

Delovanje lektoratov slovenščine po svetu bo predstavljeno po navedenih skupinah.

32.2.2.2

Lektorati slovenščine na univerzah s (tudi) slovenskim zaledjem

32.2.2.2.1

Lektorati slovenščine v zamejskem ali nekoliko širšem prostoru so v Trstu in Vidmu, v Celovcu in (deloma) Gradcu, v Szombathelyju.

32.2.2.2.1.1

Kot je razvidno iz lektorskih poročil in anketnih odgovorov npr. zlasti lektorjev s tržaške Filozofske fakultete pa tudi s Pedagoške fakultete v Szombathelyju gre tu načeloma za oblikovanje vsaj dveh bistveno različnih programov: za študente,

katerih materni jezik je slovenščina – program izhaja iz znotrajjezikovnih interferenc, npr. knjižno – narečno, in za vse tiste, ki se učijo slovenščine kot tujega jezika.

Zaradi obsežnih in natančnih lektorskih poročil in javnih objav pa tudi zaradi močne slovenske manjšine se bom natančneje ustavila zlasti ob lektoratu slovenščine na tržaški filozofski fakulteti.

Slovenščina na Inštitutu za slovansko filologijo Filozofske fakultete tržaške univerze je samostojni diplomski predmet, lahko pa tudi izbirni v okviru drugih diplomskih predmetov na Filozofski fakulteti; do nedavna je bila tudi eden izmed možnih tujih jezikov v okviru študijskih programov drugih fakultet.

Lektorat, ki deluje od 1970. leta, vodita dva lektorja – Ljudmila Cvetek Russi od leta 1972 (pred njo dve leti France Drolc) od 1978 pa še univerzitetni predavatelj Zoltan Jan. Po mnenju obeh učiteljev vpliva na opazno zmanjševanje zanimanja študentov v zadnjih letih za slovenistični lektorat poleg kadrovskih sprememb na slavističnem inštitutu prav dejstvo, da slovenščina ni več možni izbirni tuji jezik na drugih fakultetah tržaške univerze. Deluje seveda tudi določena bolj ali manj zakrita protimanjšinska politika, saj je npr. izpit iz slovenščine, kot piše Zoltan Jan, bistveno težji od izpita iz katerega drugega tujega jezika. Tako je zanimanje zlasti študentov z italijanskim maternim jezikom za lektorat slovenščine razmeroma majhno. Učitelja opozarjata na poseben problem, ki se je pojavil v zadnjih letih, ko primorski študentje iz Slovenije želijo pridobiti slovenistično diplomu na tržaški univerzi; zaradi razumljivo nižje zahtevnosti v primerjavi z matičnima univerzama v Ljubljani in Mariboru se pojavlja pomembno vprašanje nostrifikacije teh diplom v Sloveniji.

Oba učitelja menita, da je organizirana priprava na slovenistično lektorsko delo v tujini nujna, biti pa bi morala nekako dvosmerna, in sicer strokovna s poudarkom na specialni metodiki in splošnoinformativna v smislu seznanitve bodočega lektorja zlasti s strokovnim (univerzitetnim, inštitutskim) pa tudi siceršnjim okoljem, v katerem se bo znašel; za kontinuiranost delaje nujno tudi poznavanje izkušenj (morebitnega) prejšnjega lektorja. Učitelja občutita potrebo zlasti po učbenikih za višjo zahtevnostno stopnjo, pisanih z vidika slovensko-italijanskih jezikovnih interferenc. Gre vsekakor za upoštevanja vredno pobudo, če pomislimo na lastno manjšino v italijanskem okolju in seveda na celotno državno in sploh jezikovno sosedstvo. Več denarja bi lektorat potreboval zlasti za slovenistično knjižnico na Inštitutu, tudi za več izvodov učnih oziroma strokovnih priročnikov in za študijske obiske lektorskih skupin v Sloveniji.

Oba izkušena lektorja slovenščine na tržaški univerzi menita, da je skrb ljubljanske filozofske fakultete oziroma KPSNU živa in spodbudna. Z lektorati pa bi morala biti

tvorno povezana tudi diplomatska predstavništva, ki bi s tem lahko dala slovenskemu jeziku in kulturi primerno veljavo. Nenavadno se bere zapis prof. Zoltana Jana v odgovoru na vprašalnik: »Ne pomnim, da bi nas kateri delavec konzulata obiskal, še nikoli nisem prejel nobenega vabila niti na slovesnosti ob državnih praznikih.«⁸

V Vidmu deluje slovenistični lektorat od 1976. leta. Kot poroča lektorica Vanda Husu, se zanimanje za slovenščino v zadnjih letih povečuje. – Učbeniki za višjo stopnjo se ji zdijo manj ustrezni in v tem okviru bi bilo nujno premišljati o novih. – Meni, da bi bilo treba okrepiti sodelovanje z matičnimi inštitucijami, npr. v obliki profesorskih gostovanj, predavanj, seznanjanj z najnovejšimi jezikoslovnimi in literarnimi raziskavami.

32.2.2.2.1.2 Lektorat slovenščine v Celovcu

Slovenščina na Slavističnem inštitutu univerze v Celovcu je tako kot na tržaški univerzi samostojni diplomski predmet ali pa izbirni predmet v okviru drugih diplomskih predmetov. Lektorat slovenščine deluje neprekinjeno od štud. leta 1973–74. Kot je razvidno iz anketnih odgovorov lektorice Ljube Črnivec, se zanimanje za slovenistični lektorat znatno povečuje.

Sicer pa lektorica meni, da je vsaj znanje jezika in poznavanje kulturnega oziroma življenjskega okolja države gostiteljice za lektorja nujno. V zvezi z našimi učbeniki za slovenščino kot tuji jezik poudarja, da so ustrezni tisti, ki so uporabni za vse stopnje; pogreša slovar in slovnico za učenje slovenščine kot tujega jezika na vseh stopnjah; nujno bi bilo pripraviti interferenčni slovensko-nemški učbenik. Sama pripravlja priročnik za začetnike. Skrb matične fakultete za lektorate slovenščine v tujini ocenjuje kot utečeno, dejavnost, ki bi jo morali ohraniti ali še okrepiti, pa je vezana na organiziranje strokovnih lektorskih srečanj. Stik z našimi diplomatskimi predstavništvi ocenjuje kot zgolj formalen, brez spodbud.

Na univerzi v Gradcu je lektorat slovenščine na slavističnem in prevajalskem inštitutu. Slovenščina je lahko samostojni diplomski predmet ali izbirni predmet v okviru drugih diplomskih predmetov. Zanimanje za lektorat slovenščine se v zadnjih letih veča; kot poroča lektorica mag. Erika Kržišnik, ima slovenščina v Gradcu od štud. leta 1994/95 dva lektorja, poleg gostujočega še t. i. stalnega. Organizirana priprava na lektorstvo v tujini se ji zdi koristna, prav tako znanje jezika države gostiteljice. Stikov z diplomatskim predstavništvom ni.

8 Vsi dobesedni navedki v članku so iz odgovorov na vprašalnik.

32.2.2.2.1.3

Na Visoki pedagoški šoli v Szombathely ju deluje lektorat slovenščine neprekinjeno od leta 1980, od 1982 pa je slovenščina samostojni diplomski predmet. Zanimanje za lektorat se je v zadnjih dveh letih močno povečalo.

Visokošolski učiteljici in lektorici slovenščine mag. Elizabeti Bernjak se zdi priprava na lektorsko delo koristna, znanje jezika države gostiteljice nujno; glede na lektorat posebej v Szombathely ju se ji zdi potrebna seznanitev z jezikovnim stanjem porabskih študentov. Sicer pa mag. E. Bernjak predlaga, podobno kot njena kolega s tržaške univerze, nekako dvostopenjsko pripravo: ožjo strokovno v smislu poznavanja uporabnosti strokovne literature, priročnikov idr. ter širšo, nanašajočo se na seznanitev bodočega lektorja z visokošolsko organiziranostjo in sploh družbenim okoljem, v katerem se bo znašel. – Po mnenju mag. Bernjak bi bili potrebni zlasti specializirani učbeniki in priročniki za študente s katerim izmed slovanskih in neslovanskih maternih jezikov. – Z dejavnostjo univerze gostiteljice je zadovoljna, saj omogoča študentom slovenistom v Sloveniji pedagoško prakso, različne kulturniške nastope ipd. – Tudi stik z našim veleposlaništvom je po mnenju mag. Bernjak spodbuden in tvoren, veleposlanik je navzoč pri vseh javnih dejavnostih študentov ipd.

32.2.2.2.2 Lektorati slovenščine med izseljenci in zdomci

Ker lektorata slovenščine ni na nobeni od argentinskih univerz, bi bil v tem okviru zanimiv morda le lektorat slovenščine na univerzi v Sydneyju v Avstraliji (Macquarie University), ki deluje neprekinjeno od 1989. leta; v okviru študija slovanskih jezikov je slovenščina samostojni diplomski predmet ali v okviru drugih diplomskih predmetov. Kot je zapisala v svojem delovnem poročilu za leto 1993/94 lektorica Metka Čuk, je slovenščina v Avstraliji kot vsi drugi jeziki uradno upoštevana, imamo slovenske osnovne in srednje šole. Metoda lektorskega delaja v veliki meri dopisna, tako daje učenje slovenščine prostorsko lahko tudi zelo razpršeno. Med kar številnimi študenti – 25 v lanskem in letošnjem štud. letu – je kar precej tudi takšnih, ki jim slovenščina ni materni jezik in so neslovenskega porekla.

Prof. Metki Čuk se zdi priprava na lektorsko delo nujna za lektorje brez izkušenj zlasti v smislu metodike učenja slovenščine kot tujega jezika; zlasti v okolju, kot je avstralsko, je obvezno znanje angleščine; potrebna je tudi kontinuiranost lektorskega dela – posredovanje lektorskih izkušenj. – Lektorica Metka Čuk meni, da sicer ni nikoli dovolj priročnikov za poučevanje slovenščine kot tujega jezika, vendar se ji novi trenutno ne zdijo potrebni, »ker jih je pred kratkim veliko izšlo.« Sama skupaj

z M. Mihelič in G. Vuga pripravlja učbenik *Odkrivajmo slovenščino*. – Tehnična opremljenost lektorata in prostorske možnosti so odlične. – Lektorica posebej poudarja tako v svojem poročilu kot v odgovoru na vprašalnik zgledno sodelovanje z našim veleposlaništvom: »/Z/ g. Aljažem Gosnarjem sva redno v telefonskem stiku, po faksu mi z ambasade pošilja agencijske novice iz Slovenije, g. Aljaž Gosnar se ne bi mogel bolj truditi, ko je bilo treba urediti finančni položaj lektorata.«

32.2.2.2.3 Lektorati slovenščine v državah s katerim izmed slovanskih jezikov

32.2.2.2.3.1

Verjetno je Karlova univerza v Pragi tista, na kateri ima lektorat slovenščine najdaljšo tradicijo. Kot piše v svojem odgovoru na vprašalnik sedanja lektorica mag. Jasna Honzak Jahić, živi slovenščina na Filozofski fakulteti od 1914. leta s samo dvema prekinitvama, in sicer med drugo svetovno vojno od 1939–45 in od 1951–65. Za prvim lektorjem J. Skrbniškom je lektorstvo slovenščine prevzel 1935. leta znameniti Oton Berkopec, človek z izjemnimi zaslugami za slovensko-češko sodelovanje zlasti na področju kulture.⁹

Od leta 1993/94 ima slovenščina v Pragi vsaj formalni status (zaenkrat še brez habilitiranega učitelja slovenista) samostojnega diplomskega predmeta v okviru dvopredmetnega študija z možnostjo vpisa vsako drugo leto. – Glede na svoje lastne dolgoletne lektorske izkušnje mag. Jasna Honzak Jahić meni, da je organizirana priprava na lektorsko delo v tujini nujna. Po njenem mnenju bi morala takšna priprava upoštevati tri vidike, in sicer državo gostiteljico, lektorja v smislu lektor začetnik in lektor novinec v državi gostiteljici ter seveda strokovno usposobljenost lektorja predvsem glede na specialno metodiko (poučevanje slovenščine kot tujega jezika). – Po mnenju mag. Jasne Honzak Jahić je učbenike težko uvrščati med dobre in slabe, vsak je v čem dober in v čem slab. Potrebni pa bi bili novi učbeniki »odprtega tipa« za vse stopnje in smeri s skupnim »komunikacijskim konceptom«. – Zelo se ji zdi pomembno razvijati in podpirati celovit (strokovni in človeški) lektorjev »občutek pripadnosti matičnim inštitucijam«.

⁹ Prim. B. Urbančič, *Slovensko-češki kulturni stiki*, Ljubljana 1994. V zvezi z mnogimi, tudi monografskimi zapisi o Otonu Berkopcu naj izpostavim delo J. Panka, *Dr. Oton Berkopec. Življenje in delo*. Bibliografija za leta 1926–1975, Novo mesto 1976; med zanimivejšimi prispevki velja omeniti diplomsko delo Ivane Pavlu iz 1986. leta *Oton Berkopec a česko-jihoslavské kulturní styky*, Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkine v Brnu, 193 str. Seveda je bila tudi češčina med prvimi tujimi lektorati na ljubljanski slavistiki. Že tri leta po ustanovitvi univerze, sta nastopila lektor za ruščino N. Preobraženski in lektor za češčino V. Burian; srbohrvaščino je začel predavati izr. prof. A. Stojičević 1921. leta – prim. prispevek J. Toporišiča, *Slavistika*, zb. *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani*, Ljubljana 1969, str. 243–263.

– Poudarja sodelovanje z našim veleposlaništvom zlasti ob različnih prazničnih in kulturnih prireditvah. Tudi stik z našimi gospodarskimi predstavništvi je tvoren, saj bosta npr. Gorenje in Intertrade omogočili študentom enomesečno počitniško delo v Sloveniji.

32.2.2.2.3.2

Na Poljskem je slovenščina kar na treh univerzah – v Varšavi, Katovicah in Krakovu.

Kot samostojni diplomski predmet je slovenščina v Varšavi od 1993. leta, kot izbirni pa od leta 1973. Lektorica Jasmina Šuler Galos poroča, da se je zanimanje za slovenščino zlasti v zadnjih dveh letih izrazito povečalo. – Sicer pa je zanimivo in pravzaprav izjemno stališče prof. J. Šuler Galos v zvezi z organizirano pripravo na lektorstvo v tujini: zdi se ji nujno le v smislu »poglobljene metodike pouka tujega jezika« in za lektorja znanje jezika države gostiteljice; pri vsem drugem »lahko veliko pomagajo pogovor s »starim lektorjem«, občasna srečanja lektorjev, kot je novoletno, morda »lektorska knjiga vtisov« ter seveda individualna razgledanost; sicer pa po njenem »ni vzroka, da bi /.../ priprave prestopile okvire slavistike na FF, prevelika birokratizacija bi stvar otežila.«

Novi učbeniki se ji zdijo potrebni zlasti za nadaljevalno stopnjo, skupaj z lektorico slovenščine v Katovicah, prof. Jano Unuk, pripravlja učbenik za študente začetnike in nadaljevalce s katerim izmed slovanskih maternih jezikov. Predlaga, da bi lektorji svoje delovne programe medsebojno primerjali in morda sestavili nekakšno »optimalno« okvirno učno zasnovo, pri kateri bi tudi sama z veseljem sodelovala. Zanimiva zamisel in vsaj v okviru skupinjenja lektoratov, kot smo ga predstavili v pričujočem prispevku, uresničljiva. Sicer pa je skrb matične fakultete oziroma KPSNU živa in spodbudna: »Nikoli se nisem obrnila na Komisijo, ne da bi mi ta pomagala ali skušala pomagati.« – Stiki s slovensko ambasado so občasni. – Lektorici je uspelo vzpostaviti zlasti za študente zelo spodbudno zvezo z našimi gospodarskimi predstavništvi: Lek, Krka, Merkur, Gorenje bodo pomagali študentom s štipendijami za SSJLK, z občasnimi zaposlitvami v svojih podjetjih v Sloveniji ipd.

Na šlezijiški univerzi v Katovicah deluje lektorat slovenščine od 1974. leta, samostojni diplomski predmet je slovenščina od štud. leta 1992/93. – Lektorica Jana Unuk meni, da je organizirana priprava za lektorska delo v tujini potrebna le v zvezi z metodiko pouka tujega jezika. Podobno kot lektorica slovenščine v Varšavi vidi potrebo po novih učbenikih predvsem za študente začetnike in nadaljevalce, katerih materni jezik sodi med slovanske. Tudi prof. Jana Unuk pogrša neko

optimalno učno zasnovi za lektorska delo in morda še neka merila vrednotenja znanja po določenem številu ur. Kot meni, za znanje slovenščine ni spodbudno dejstvo, da študentje poslušajo vsa predavanja v okviru slovenističnega študija v poljščini in da tudi diplomsko nalogo pišejo v poljščini. – Stikov z diplomatskimi in drugimi slovenskimi predstavništvi ni.

Na Jagelonski univerzi v Krakovu je slovenščina izbirni predmet v okviru drugih diplomskih predmetov. Zaradi nenadnega odhoda našega lektorja je prevzel slovenistični lektorat mednarodni štipendist (Tempus) v Krakovu Aleksander Križ, sicer študent umetnostne zgodovine. Tako je uspelo premostiti krizo lektorata, ki deluje neprekinjeno od leta 1962/63. Z vzorno delovno vneto in angažiranostjo je Aleksander Križ ohranil lektorat na ustreznem nivoju in obdržal število študentov.

32.2.2.2.3.3

Na Filozofski fakulteti v Bratislavi je slovenščina izbirni predmet v okviru drugih diplomskih predmetov. Kot poroča lektorica Alenka Šalej, zanimanje za slovenščino raste, saj so potrebe po znanju slovenščine precejšnje (intenzivnejše gospodarske in druge povezave s Slovenijo). – Povezava s KPSNU je spodbudna. – Organizirana priprava za lektorsko delo v tujini je koristna (ne pa nujna), dosedanji učbeniki za vse stopnje se ji zdijo ustrezni, nove predlaga za študente s katerim izmed slovanskih jezikov kot maternim. Sicer pa je položaj lektorata slovenščine samo formalno izenačen s položajem lektoratov drugih slovanskih jezikov. Ni stikov z našimi diplomatskimi ali drugimi predstavništvi.

32.2.2.2.3.4

Na Filološki fakulteti v Beogradu je slovenščina izbirni predmet v okviru drugih diplomskih predmetov; univ. asist. mag. Maja Đukanović, profesorica francoščine z (izrednim) izpitom iz slovenščine in izpopolnjevanjem na Filozofski fakulteti v Ljubljani (višja lektorica mag. Katjuša Zakrajšek), poroča o stabilnem zanimanju za slovenščino v zadnjih dveh letih – približno 90 študentov. Sicer pa se slovenščina poučuje od leta 1956 – prvi (honorarni) profesor dr. Rudolf Kolarič. – Organizirana priprava na lektorsko delo je nujna, po mnenju mag. M. Đukanović zlasti za sloveniste, ki niso študirali v Sloveniji; zanje je sploh potrebno občasno študijsko bivanje v Sloveniji zaradi živega stika z jezikom pa tudi zaradi spremljanja aktualne slovenistične literature. – Novi učbeniki bi bili potrebni zlasti za nadaljevalno stopnjo, in sicer glede na materinščino, vezano na katerega izmed slovanskih jezikov.

Na Filozofski fakulteti v Novem Sadu je slovenščina izbirni predmet v okviru drugih diplomskih predmetov. Kot poroča mag. Željko Marković, deluje lektorat slovenščine od 1954. leta, zanimanje za slovenščino narašča. – Zanimiva je misel, da bi bili novi učbeniki z bolj privlačnimi besedili potrebni za vse stopnje. Za jezikovni pouk bi želel zlasti sodobno literaturo.

32.2.2.2.3.5

Lektorat slovenščine v Skopju deluje neprekinjeno od 1959. leta. Kot poroča lektorica Lidija Arizankovska, zanimanje zanj narašča (80–100 študentov). – Priprava na lektorsko delo je bila primerna, sicer pa je organizirana priprava na takšno delo nujna. – Lektorica meni, da so novi učbeniki potrebni tako za začetno kot nadaljevalno stopnjo. – Skrb matične fakultete oziroma KPSNU se ji zdi živa in spodbudna. – Z diplomatskimi predstavništvi je stik le formalen.

32.2.2.2.3.6

Na Pedagoški fakulteti v Osijeku deluje lektorat slovenščine od 1977. leta, in sicer v okviru diplomskih predmetov, kot poroča mag. Zlata Šundalić. – Lektorica meni, da bi bil potreben učbenik za začetno stopnjo s hrvaškim metajezikom. – Skrb KP-SNU ocenjuje kot živo in spodbudno, tudi količina denarja za materialne stroške lektorata se ji zdi primerna.

32.2.2.2.3.7

Lektorat slovenščine na univerzi v Sofiji deluje v okviru drugega diplomskega predmeta (srbohrvaščina). Lektorica Vera Zalokar v svojem rednem poročilu (1993/94) piše o velikem zanimanju bolgarskih študentov za slovenistiko. – V zvezi z učbeniki je mogoče vsaj posredno razbrati potrebo po učbenikih za študente, katerih materni jezik sodi med slovanske. – Lektorica je v stiku s predstavništvom Metalke, ki je hkrati tudi diplomatsko predstavništvo.

Nesposobne življenjske razmere, v katerih se znajde v Bolgariji tudi naš lektor,¹⁰ bi bilo nujno nekako preseči z ustrežno materialno spodbudo (individualni dogovor z lektorjem oziroma lektorskim kandidatom), saj je zanimanje za slovenščino v slavističnih centrih, kot je Sofija, potrebno gojiti. To, kar se nam dogaja v zvezi z Moskvo, kjer imamo že vrsto let slovenistično katedro s habilitiranim univerzitetnim učiteljem (prof. dr. O. Plotnikova), nimamo pa strokovnjaka, ki bi bil pripravljen prevzeti

10 Naključni pogovor z lektorico ob njenem zadnjem prihodu domov.

slovenistični lektorat, je velika škoda. Kot rečeno, težke delovne, bivalne in sploh življenjske razmere, o katerih je poročala zadnja lektorica v Moskvi in sedanja v Sofiji Vera Zalokar, bi se morda le dalo preseči, kot rečeno, z ustrežno finančno spodbudo lektorja; seveda v tem smislu problem presega fakultetne zmožljivosti.

32.2.2.2.4

Lektorati slovenščine v državah s katerim izmed neslovanskih jezikov.

32.2.2.2.4.1

Na univerzi v Budimpešti (Katedra za slovanske jezike) deluje lektorat slovenščine od 1981. leta. Lektor Mladen Pavičić poroča, da se je zanimanje za slovenščino po slovenski osamosvojitvi znatno povečalo – tudi zunaj univerzitetnega študija. Organizirana priprava na lektorsko delo se mu zdi nujna predvsem z vidika metodike poučevanja tujega jezika,¹¹ prav tako znanje jezika države gostiteljice. – Novi učbeniki bi bili potrebni za vse skupine, sam pripravlja učbenik za slaviste, ki govorijo vsaj en slovanski jezik. KPSNU se mu zdi dovolj odprta za vse pobude; pomembno je tudi, da imajo lektorji enkrat letno »možnost neposrednega pogovora s kulturnim ministrom, rektorjema univerz, predsednikom akademije«. – Stiki s slovensko ambasado so res konstruktivni – »/vodja slavističnega oddelka prof. Nyomarkóí si skupaj s slovenskim ambasadorjem g. F. Hajósem prizadeva, da bi slovenščina postala študijski predmet.«

32.2.2.2.4.2

V Parizu na univerzi INALCO je katedra za slovenski jezik in književnost. Kot poroča lektorica Vera Pejović, poteka lektorat slovenščine od leta 1961; katedra je od 1969; ima habilitiranega učitelja prof. dr. A. Bernard in zadnji dve leti gostujočega učitelja z romanističnega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani prof. dr. V. Pogačnika. Zanimanje za slovenščino v zadnjih letih narašča.¹² Skrb Filozofske fakultete oziroma KPSNU je vzorna. – Priprava lektorja na delo v tujini je nujna, obsegati bi morala programe za spoznavanje kulture države gostiteljice, šolskega sistema; nujno je tudi znanje jezika te države. – Dr. J. Šumrada, kulturni ataše, je v živem stiku s slovenistiko – posredovanje v zvezi s štipendijami, skrb za literaturo idr.

11 Prim. zanimiv intervju, ki ga je pripravil M. Pavičić z direktorjem Inštituta za raziskovanje poljščine (Instytut Badan' Polonistycznych) prof. dr. Władysławom Miodunko o izkušnjah poučevanja materne jezika kot tujega, objavljenega v *Razgledih* 20. novembra 1992.

12 V prijetnem spominu mi je ostal letošnji naključni obisk slovenistične katedre v Parizu in prisostvovanje živahnim lektorskim uram slovenščine.

32.2.2.2.4.3

Slovenščina je na univerzi v Nottinghamu izbirni predmet v okviru drugih diplomskih predmetov; lektorat deluje od 1974. leta. Lektorica Adriana Krstič poroča, da se število študentov v glavnem ne spreminja. – Organizirana priprava na lektorstvo v tujini se ji zdi koristna (ne pa nujna) – učenje jezika, seznanjanje z univerzitetnim študijskim sistemom na univerzi gostiteljici idr. V zvezi z učbeniki meni, da so za začetno stopnjo prelahki, sicer pa bi bila nujna neke vrste kontinuiteta med njimi. Novi učbeniki bi bili potrebni tako za začetno kot za nadaljevalno stopnjo. Skrb matične fakultete – KPSNU je vzorna. – Vodstvo slavističnega oddelka fakultete gostiteljice je zelo naklonjeno slovenistiki. Lektorica ocenjuje stik z veleposlaništvom pozitivno.

32.2.2.2.4.4

Na Inštitutu za slovanske jezike univerze v Rimu je slovenščina samostojni diplomski predmet; lektorat slovenščine deluje od 1966. leta, kot poroča lektorica Rada Lečić. Zanimanje za študij slovenščine se v zadnjih letih povečuje. – Organizirana priprava na lektorsko delo v tujini je koristna, zajemati pa mora predvsem vse prvine, ki pripomorejo k poznavanju okolja, v katerem se bo lektor znašel; znanje jezika države gostiteljice je nujno. – Skrb matične fakultete se ji zdi živa in spodbudna; želela bi več štipendij za študente sloveniste, redno pošiljanje naročenih učbenikov, leposlovnih del, dnevnega tiska, revij. Potrebni se ji zdijo zlasti učbeniki za višje stopnje, zasnovane za študente z neslovanskim maternim jezikom. – S strani univerze gostiteljice je občutiti nezainteresiranost za slovenistiko, kar se kaže tudi v neinformiranju študentovo obstoju študijske smeri, v težavah z učilnicami ipd. Stik z diplomatskim predstavništvom ocenjuje lektorica kot zgolj formalen.

Kot poroča lektorica Saša Žabjek Scuteri, deluje v Neaplju lektorat slovenščine neprekinjeno od 1946. leta, slovenistična katedra pa od leta 1973. – Število študentov – nekako med 4 in 7 – je stalno. – Priprava na lektorstvo v tujini se ji zdi nujna, zlasti v smislu poznavanja družbenega okolja, kulture, jezika države gostiteljice. – Potrebni bi bili novi učbeniki za vse stopnje, prirejeni izobraževalnemu sistemu države gostiteljice, prav tako različno video- in audiogradivo, kompaktne plošče, npr. za fonetiko; za dopolnjevanje znanja slovenščine in o slovenščini bi bili nujni obiski slovenskih strokovnjakov; »nepogrešljiv« se ji zdi Seminar slovenskega jezika, literature in kulture – »smatram ga za sestavni del študija vseh naših študentov«; lektorica pogreša raznovrstne dobre slovarje, npr. sinonimnega, etimološkega. Sicer pa se ji zdi skrb KPSNU živa in spodbudna.

32.2.2.2.4.5

Na novi filološki fakulteti v Tübingenu ne gre za lektorat slovenščine v pravem smislu,¹³ čeprav pouk slovenščine poteka brez prekinitve od 1992. leta, število študentov pa se, kot poroča lektorica Ina Ferbežar, iz leta v leto povečuje. – Slovenščina je obvezni predmet v okviru študija južne slavistike in izbirni v okviru vzhodne in zahodne slavistike. – Prof. Ina Ferbežar meni, da je organizirana priprava na lektorsko delo nujna v smislu »poznavanja kulturne, gospodarske, politične podobe države, seznanitev z delovnimi razmerami, načinom dela in pričakovani univerze gostiteljice.« – Za začetno stopnjo so učbeniki ustrezni, novi bi bili potrebni zlasti za študente slavistike, katerih materni jezik je eden izmed slovanskih. – Skrb matične fakultete (KPSNU) se ji zdi premalo živa. – Stik s konzulatom v Münchnu ocenjuje kot zgolj formalen.

32.2.2.2.4.6

Slovenščina na slavističnih inštitutih univerz v Münchnu, Regensburgu in Frankfurtu je vezana na t. i. honorarna lektorja. – Prof. Slavo Šerc skrbi za slovenistična lektorata v Münchnu in Regensburgu, odkar lektorata delujeta, se pravi od 1985. leta; zlasti v Münchnu, ko se je, kot poroča lektor, število ur slovenščine v letošnjem štud. letu celo povečalo s šest na osem ob rastočem zanimanju študentov za slovenščino, je morda vendarle mogoče računati na normalen lektorski status slovenščine.¹⁴

32.2.2.2.4.7

Tudi na Inštitutu za slovanske in baltske jezike in literature na švicarski univerzi v Bernu je možnost slovenskega lektorata po dogovoru. Zanj volontersko, se pravi brez vsakršnega plačila prizadevno skrbi mag. Ljudmila Schmid Šemrl,

13 Vseskozi doslej skrbijo za neke vrste lektorat slovenščine na univerzi v Tübingenu postdiplomanti ljubljanske slavistike, enoletni stipendisti DAAD. Ker je Tübingen z okolico intenzivno povezan s slovensko kulturno, zlasti pa literarno zgodovino, kar izpričujejo tudi izjemno bogate knjižnice, je razumljivo veliko prizadevanje tako Filozofske fakultete v Ljubljani kot tudi tübinske univerzitetne slavistike, zlasti njenega nekdanjega predstojnika prof. dr. J. Raeckeja, da bi se v njenem okviru dokončno oblikoval slovenistični lektorat. – Veliko podatkov o slovenščini tudi na nemških univerzah prinaša monografija S. Štumberger, izšli dvanajst let kasneje, (2007), nekdanje zavzete lektorice na tübinski univerzi.

14 Lahko pa se nam seveda zgodi kaj takega kot v Heidelbergu: iz na pol osebnega odgovora lektorice Ane Žabkar na pismo strokovne tajnice KPSNU prof. Darinke Počaj Rus je razvidno, daje bil na heidelberški univerzi zelo živ slovenistični lektorat v štud. letu 1993/94; ko je profesor, ki je slovenistiko podpiral, sprejel mesto na univerzi v Bonnu, je slovenistika ugasnila. V zanimivem pismu piše prof. Ana Žabkar med drugim, da npr. na romanistiki Katalonci, deloma Italijani sami plačujejo svojega lektorja. »Par ur jezika na univerzi je velikega pomena. Še Nemci smatrajo prisotnost svojega jezika na šolah v tujini kot Sympathi Werbung, kot reklamo. To velja tudi za nas. Kako so tu takoj opazili, da se na slavistiki uči tudi slovenščina!«

profesorica angleščine in nemščine. Njeno veliko angažiranje, da bi se naš edini lektorat, ki ga imamo v Švici na bernski univerzi, razvil v neke vrste »informatijski« slovenistični center, bi zaslužil s strani naših pristojnih institucij vso podporo.

32.2.2.2.4.8

Redni slovenistični lektorat deluje na slavističnem inštitutu univerze v Bukarešti. Kot piše v svojem zadnjem rednem letnem poročilu lektorica Vera Rus, je interes ne samo za slovenščino ampak za slavistiko nasploh od leta 1989 upadel; sicer pa je slovenščina izbirni jezik v okviru drugih diplomskih predmetov. Lektorica je znanstveno izjemno dejavna – kontrastivne romunsko-slovenske jezikoslovne razprave, romunsko-slovenski slovar (pred izidom), priročniki slovenščine za romunske študente.

32.2.2.2.4.9

Zanimiv položaj ima slovenščina na ameriški univerzi Indiana v Bloomingtonu, kjer deluje lektorat slovenščine od leta 1990 v okviru Poletne šole slovanskih jezikov vsako drugo leto, in sicer pod vodstvom prof. Marte Pirnat-Greenberg.¹⁵ Lektorica meni, da je glede na kratko tradicijo lektorata težko presojati zanimanje. Vsekakor skuša skupaj z vodstvom Poletne šole in našim veleposlaništvom v ZDA z boljšim obveščanjem povečati zanimanje za slovenistiko.

Po mnenju prof. M. Pirnat Greenberg je organizirana priprava na lektorat nujna, saj »lektor ne more uspešno opravljati svojega dela, če ne zna dobro jezika države gostiteljice, če ne pozna in razume njenega družbenega okolja in kulture«; splošni vidik priprave je vezan na primerno strokovno in metodično usposobljenost, glede na državo gostiteljico pa mora zajemati »jezik; kultur/o/; izobraževalni sistem države gostiteljice; organiziranost slavističnega študija /.../, pričakovanja in zahteve od slovenističnega študija v državi gostiteljici; praktičn/e/ vidik/e/ življenja v državi gostiteljici.« Učbenike tako za začetno kot za višjo stopnjo ocenjuje lektorica kot manj ustrezne oziroma neustrezne. Sama pripravlja slovenska učna gradiva za angleško govoreče.

15 Prim. tudi njen prispevek v KL, Delo, 28. julija 1994, z naslovom »Rusov« je kot mravelj, »Slovenca« pa sta dva, da je laže z dvojino, kjer nas med drugim seznanja tudi z dejstvom, da »slovenščin/a/ /.../ trenutno ni redno vključena v slavistični program nobene univerze v ZDA«, in dalje: »Ne glede na to, kako majhne so skupine za manj številčne jezike, pa je pomembno, da na Poletni šoli sploh so, saj je za mnoge od teh jezikov to edino mesto, kjer se jih redki entuziasti lahko naučijo.«

Skrb matične fakultete oziroma KPSNU se ji zdi živa in spodbudna (zlasti glede na status lektorata). »Da se energije ne bi podvajale«, kot sama pravi, »bi bile koristne informacije o tem, kaj se v zvezi s poučevanjem slovenščine kot tujega jezika pripravlja doma.« Gre za vsekakor zanimivo spodbudo v smislu preglednosti in hkrati smiselnega načrtovanja dela glede na omejene kadrovske zmogljivosti. Za vse lektorate v tujini predlaga obveščanje o knjižnih novostih slavistične knjižnice; KPSNU naj bi tudi »spodbudila naše založbe, da bi sezname svojih knjižnih novosti pošiljale našim lektorjem v tujino.« – Stik z našim veleposlaništvom v Washingtonu ocenjuje lektorica kot spodbuden in tvoren; veleposlaništvo razširja informacije o lektoratu, lektorat pa oskrbuje s časopisjem in drugim informativnim gradivom iz Slovenije.

32.2.3

Iz odgovorov lektorjev slovenščine po svetu na poslani vprašalnik je mogoče glede na zastavljene tematske¹⁶ sklope oblikovati trenutno aktualno sliko naših lektoratov:

- 1) Podatki o lektorju: (a) povprečna starost: 38,2 leta; (b) visokošolska diploma: enopredmetna slovenistična – 3, dvopredmetna s slovenščino kot A-predmetom – 12, B-predmetom – 2, brez slovenistike – 8; končan magistrski študij – 8, vpisan magistrski študij – 5; (c) prvič lektor – 5.
- 2) Podatki o statusu slovenščine v okviru univerze gostiteljice: (a) (tudi) samostojni diplomski predmet na 9 univerzah; (c) zanimanje za študij slovenščine zlasti v zadnjih (dveh) letih: narašča – 13, je stabilno – 10, upada – 2.
- 3) Dejavnost matične fakultete (KPSNU): Zlasti starejši lektorji niso imeli posebnih priprav na lektorsko delo; mlajši jo večinoma ocenjujejo kot primerno; tako rekoč vsi so zadovoljni s strokovnimi letnimi lektorskimi srečanji. Večina lektorjev slovenščine v tujini meni, da so pripravljalni programi za lektorsko delo nujni, biti pa bi morali nekako dvovrstni: strokovni s poudarkom na metodiki pouka slovenščine kot tujega jezika in splošnoinformativni glede na državo gostiteljico – vsestransko poznavanje okolja, v katerem se lektor znajde (vključno seveda z univerzitetnim oziroma študijskim režimom) – in seveda glede na lastno državo (kultura, kulturna zgodovina ipd.); znanje jezika države gostiteljice se zdi večini nujno, če ne vsaj koristno.
- 4) V zvezi z učbeniki in učnimi pripomočki je izražena potreba po vse vrste novih učbenikih (dve izjemi): prednost naj bi imela konverzijska zasnova in t. i. »odprti« tip učbenika (omogoča dograjevanje z upoštevanjem konkretnih

16 Še enkrat: od poslanih 29 vprašalnikov, jih je do skrajnega roka (lahko) odgovorilo 26; odgovorov nisem prejela od lektorjev iz Bukarešte, Sofije in Frankfurta.

okoliščin); lektorji želijo učbenike, zasnovane glede na materni jezik naslovnika za okolje s katerim izmed slovanskih jezikov, angleško, nemško, italijansko okolje; zlasti za okolje z italijanskim (večinskim) jezikom manjkajo vse vrste slovenistični priročniki. – Mnogi lektorji so že sami napisali učbenike, mnogi jih pišejo in pripravljajo različna učna gradiva (za objavo). Upoštevanja vredna je pobuda, da naj bi se pisanje učbenikov in pripravljanje učnih gradiv usklajevalo glede na potrebe, seveda tudi interese piscev; s tem bi se racionalizirale že tako šibke kadrovske zmogljivosti – izognili bi se tudi morebitnemu podvajanju in pokrile bi se vsaj najnujnejše potrebe.

- 5) Lektorsko delo se zdi večini s strani matičnih inštitucij plačano primerno. Vendar pa je tu nujno (ponovno) opozoriti vsaj na dva temeljna problema naših lektorjev v tujini, in sicer na težke delovne okoliščine v vzhodnoevropskih državah – posebej izstopata Moskva in Sofija, in na zelo hudo stanovanjsko stisko v zahodnoevropskih, glede na poročilo naravnost drastične zlasti v Parizu, Rimu, tudi Tübingenu. Ker gre za pomembne svetovne slavistične in sploh kulturne centre, mora biti naš interes, da slovenistika v takšnih centrih enakopravno živi; v prvem primeru je pač potrebno lektorje nagraditi tako, da bo zanimanje tudi za te naše lektorate ostalo, v drugem pa poskrbeti, da se stanovanjska vprašanja urejajo morda recipročno na meduniverzitetni ali medfakultetni ravni; prepustiti lektorju, da se v takšnih okoliščinah sam znajde, včasih resnično presega njegove zmogljivosti. – Količina denarja, ki ga KPSNU namenja za t. i. materialne stroške lektorata (strokovna in siceršnja zlasti slovenistična literatura z različnimi drugimi učnimi pripomočki), po mnenju večine zadovoljuje osnovne potrebe. Zdi se, da je tu zelo pomembna tudi pobudnost lektorjev, saj je v poročilih in odgovorih na vprašalnik večkrat poudarjena pripravljenost KPSNU v okviru danih možnosti ustreči predlogom lektorjev.
- 6) Čeprav gre za pomembne povezave, se zdi – sklepam pač iz odgovorov na vprašalnik –, da stiki z našimi diplomatskimi predstavništvi v tujini niso povsod dovolj zaživel – ostajajo zgolj na formalni ravni, ali pa jih sploh ni. Seveda je potrebno iskati razloge za nezainteresiranost tudi pri lektorjih, saj je zelo pomembna njihova pobudnost. Tudi iz tovrstnih pozitivnih lektorskih izkušenj izhaja spoznanje o obojestranski utemeljenosti oziroma smiselnosti teh povezav. Če izpostavimo enega izmed čisto praktičnih vidikov, dokumentiranega v odgovorih na vprašalnik, pomeni takšno zaledje za lektorja živ, neposreden stik z aktualnim dogajanjem v domovini, kar seveda lahko tvorno vključi v lektorsko delo in ga s tem aktualizira; dober, živ slovenistični lektorat pa je seveda lahko za diplomatsko službo pomembna predstavitevna prvina lastne države. – Nekateri lektorji so se povezali tudi s predstavništvi naših

pomembnejših podjetij, npr. z Gorenjem, Lekom, Krko, Merkatorjem. Korist je seveda zopet obojestranska: različne štipendije, poletna delovna praksa v Sloveniji konstruktivno vplivajo na študente slovenščine in sploh na zanimanje za slovenščino, podjetja sama pa so deležna svoje promocije in reklame tudi med univerzitetno populacijo.

- 7) Dejavnost univerze gostiteljice je v zvezi z lektoratom slovenščine večinoma konstruktivna – nekaj izjem ne kaže izpostavljati, saj gre, upajmo, za prehodne probleme. Včasih res hude zadrege, npr. v zvezi s prostorom lektorja, predavalnico, (slovenistično) knjižnico, izhajajo pač iz splošnih družbenih danosti oziroma iz splošnega težkega položaja univerze ali fakultete.
- 8) V okviru vprašanja o načrtovanju lastnega strokovnega delaje večina sedanjih lektorjev odgovorila, da bi želela ostati pri lektorskem (ali vsaj pedagoškem) delu doma ali v tujini. Za razmišljanje o možnostih izrabe njihovih dragocenih izkušenj pa je pomemben podatek, da si večina želi magistrski študij dokončati oziroma ga vpisati – skratka priti do magistrskega naziva.

32.2.4

Nekaj besed še o številčnosti oziroma razpršenosti naših lektoratov slovenščine po svetu, in sicer od začetka arhiva, ki ga hrani KPSNU oziroma Center za slovenščino kot tuji ali drugi jezik, se pravi od štud. leta 1972/73 prek 1990/91 do danes.

- 1) V štud. letu 1972/73 je bila pošiljana slovenistična literatura 19 lektoratom, in sicer:¹⁷ Celovec, Krakov, Moskva, Praga, Rim, Trst, Frankfurt, nezasedena sta bila lektorata v Leipzigu in Nottinghamu – v vseh naštetih primerih gre za lektorate, ki so bili v pristojnosti naših lektorjev – in Gradec, Salzburg, Dunaj, Sofija, Bratislava, Sosnovec (šlezjska univerza), Toruń, Varšava, Leningrad, München.
- 2) Iz poročila o lektoratih slovenščine na neslovenskih univerzah predsednika KPSNU prof. dr. J. Toporišiča za štud. leto 1990/91 je razvidno, daje bilo (a) v organizaciji KPSNU 16 lektoratov: Bukarešta, Budimpešta, Celovec, Gradec, Krakov, Leipzig, Moskva, New York (lektorat je vzdrževala Fullbrightova štipendistka, mesečni dohodki z Univerze v Mariboru) Nottingham, Pariz, Praga, Rim, Sydney, Szombathely (mesečni dohodki z Univerze v Mariboru), Trst, Videm, (b) v zvezi s KPSNU (literatura ipd.) 4 lektorati: Tübingen (priložnostno), Sarajevo, Beograd, Osijek, (c) mimo KPSNU (v vednosti predsednika) 10: Neapelj, Rim, Ulm, München, Regensburg, Dunaj, Bloomington, Berlin, Katovice, Novi Sad. Lektorati slovenščine so v obravnavanem štud. letu živeli na 30 univerzah po svetu.

17 Podatki so iz poročila o razpošiljanju literature, financirane iz sklada za pospeševanje slovenščine na tujih univerzah, ki gaje pripravil takrat višji bibliotekar Marko Kranjec.

- 3) Kot poroča predsednik KPSNU, je bilo v štud. letu 1993/94 16 lektoratov v organizaciji te komisije in 13 takšnih, ki jih vzdržujejo samo tuje univerze, vendar je KPSNU z njimi kakorkoli povezana; glede na distribucijo vprašalnika so podatki za štud. leto 1994/95 ostali nespremenjeni. V prvo skupino sodijo lektorati na naslednjih univerzah: Bratislava, Budimpešta, Bukarešta, Gradec, Katowice, Krakov, Nottingham, Pariz, Praga, Rim, Sofija, Sydney, Trst, Tübingen, Varšava, Moskva (lektorat vakanten); druga skupina: Bern, Beograd, Frankfurt, Heidelberg,¹⁸ München, Regensburg, Neapelj, Osijek, Skopje, Trst, Videm, Bloomington, Novi Sad.

32.3

Tako številčno kot glede na distribucijo je slovenščina prisotna na univerzah velike večine evropskih držav, pa tudi v Avstraliji in ZDA. Razmišljanje odgovornih inštitucij tako strokovnih kot državnih v zvezi s slovenistiko in slovenističnimi lektorati po svetu se zdi, da bi moralo biti nekako dvosmerno: na že odprtih lektorskih mestih si je treba prizadevati za okrepitev lektorskega položaja tako v širšem družbenem kontekstu kot tudi znotraj strokovne ravni; posebna pozornost pri tem velja lektoratom v našem zamejstvu oziroma lektoratom s tudi slovenskim zaledjem. Seveda pa je zelo pomembna naloga omogočiti slovenistični študij na univerzah v državah z močnim slovenskim izseljenstvom (npr. Argentina) in ga vnesti v vse večje slavistične in sploh kulturne centre po svetu (Španija, Portugalska, Kanada idr.).

18 Gl. op. 16

33 Slovenščina na tujih univerzah

(Zb. *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik*, 1999)

33.1 Kratek pregled zgodovine institucionalizacije dejavnosti slovenščine na tujih univerzah

Organizirana skrb za slovenistiko, predvsem lektorate slovenščine na tujih univerzah, se je začela nekako sredi 60. let, ko je bilo pri ljubljanski univerzi v okviru komisije za mednarodne odnose ustanovljeno posebno telo, prek svojega člana slovenista zadolženo za spremljanje slovenističnega lektorskega dela na univerzah zunaj matične domovine. Povečevanje števila slovenistik v tujini je med drugim vplivalo na povečevanje strokovne odgovornosti zanje, zato je v štud. l. 1972/73 ta skrb prešla v pristojnost Filozofske fakultete; v njenem okviru je začela delovati Komisija za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah (KPSNU).

Z ustanovitvijo Centra za slovenščino drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti je Svet Filozofske fakultete leta 1992 sprejel sklep o vključitvi KPS U v dejavnosti Centra s preimenovanjem v program Slovenščina na tujih univerzah (STU). Z vključitvijo v Center za slovenščino za drugi/tuji jezik je ta dejavnost postala eden izmed njegovih programov: poleg STU še Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Simpozij Obdobja, Tečaji slovenščine in Izpitni center; seveda pa zaradi mednarodnih univerzitetnih povezav, na katerih temelji dejavnost STU, njen pomen presega samo strokovne okvire in sodi v širši nacionalni oz. državni interes.

Vodstvo tako KSPNU kot kasnejše STU je vedno sodilo v okvir univerzitetnih slovenistov oz. habilitiranih učiteljev Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Komisijo oz. dejavnost STU vodi predsednik, voljen za dve leti z možnostjo podaljšave še za dve leti, njeni člani pa so ves čas njenega delovanja notranji in zunanji: v sestav prve skupine sodi poleg predstojnika slavističnega oddelka in predstojnika Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik tudi vodja kadrovsko-pravne službe in tajnik Filozofske fakultete, med zunanje člane pa predstavnik mariborske Pedagoške fakultete, predstavnik slovenistike na tujih univerzah pa tudi Univerze v Ljubljani in predstavnik Ministrstva RS za zunanje zadeve in RS za šolstvo in šport; slednje ima na skrbi celotno strukturo financiranje: dejavnosti. Od začetka organizirane skrbi za slovenistiko na tujih univerz, predsedniki (po vrsti) akad. prof. dr. Tine Logar, akad. prof. dr. Jože Toporišič, prof. dr. Tomo

Korošec, prof. dr. Helga Glušič, (ponovno) akad. prof. dr. Toporišič in od jeseni 1996 prof. dr. Ada Vidovič Muha.¹

S prehodom STU v okvir programov Centra je ta dejavnost tudi formalno v pristojnosti univerzitetnih slovenistov – (posredno) Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, institucije torej, ki glede na svoj strokovno oz. znanstveno kvalifikacijo svojih kadrov lahko pripravi raznovrstne interdisciplinarne programe za ustrezno usposabljanje naših lektorjev (tudi) v tujini.

33.2 Tipi slovenističnih lektoratov na tujih univerzah in z njimi povezano financiranje

Komisija STU trenutno vzdržuje stike z 41 slovenistikami na tujih univerzah, kar seveda še ne pomeni, da je to število prekrivno tudi z dejanskim številom slovenistik na univerzah v tujini; tudi glede svojih delovnih oz. študijskih povezav so univerze namreč suverene, pač »svet zase«. Sicer pa ostaja dejstvo, da imamo na tujih univerzah nezanemarljiv intelektualni potencial: med našimi učitelji slovenisti je 15 magistrov, več doktorjev znanosti, kar nekaj jih je tudi sredi magistrskega ali doktorskega študija. V veliki večini so to ljudje z enopredmetno (slovenistično) dvopredmetno diplomo (poleg slovenistike npr. še diploma iz kakšnega tujega jezika).

Tipološko so lektorati – zelo splošno rečeno – štirih vrst:

- Izmenjavni lektorat (tip A) lahko nastane na podlagi meddržavnih sporazum npr. o kulturnem sodelovanju – lektorat tujega jezika na naši univerzi načeloma pogojuje slovenistični lektorat na ustrezni tuji univerzi. Tovrstni lektorati omogočajo matični univerzi, v našem primeri komisiji STU, da zainteresirani univerzi sama predlaga kandidata za lektorsko mesto; s tem ima seveda posredno možnost vpliva tudi na kvaliteto lektorskega dela oz. na uveljavljanje svojih načel slovenističnega delovanja na univerzi v tujini. V takšnih primerih prejema lektor s slovenske strani poleg materialnih stroškov za svoje delo tudi celotno plačo, ne glede na plačo univerze gostiteljice. Življenjske razmere zlasti v nekaterih vzhodnoevropskih državah so tako težke, daje bila npr. univerza v Sofiji dve leti brez slovenskega lektorja, ker preprosto za to mesto ni bilo kandidata. Za spodbudo učiteljem, ki se odločijo za delo v takšnih okoliščinah, so potrebni posebni finančni dodatki, npr. za (do) plačilo stanovanja zunaj študentskega naselja ipd.
- Tuja univerza sama, npr. zaradi svoje celovite slavistične študijske ponudbe, lahko odpre tudi slovenistični lektorat (tip B). Vse kadrovske in seveda tudi

1 Arhiv KPSNU oz. STU (danes v okviru Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik) se hrani od leta 1972. (Več o tem v op. 1, str. 392.)

vsebinske pristojnosti v zvezi s slovenističnim delom pripadajo v tem primeru tuji univerzi. Predvsem za kakovost strokovnega dela je koristno, če so tudi ti lektorati prek komisije STU v stiku s slovensko univerzo, zato jim MŠŠ namena določeno vsoto denarja za kritje vsaj glavnih materialnih stroškov, kot je nakup literature in drugih strokovnih oz. učnih pripomočkov, za krajša gostovanja v Sloveniji tako učiteljev kot ambicioznejših slovenističnih študentov idr. Takšnih lektoratov je dobra tretjina.

- Glede enakovrednosti pa tudi enakopravnosti študijskega dela na tuji univerzi je slovenistika v najslabšem položaju v primerih, ko v okviru študijskih programov univerze ni sistemizirana (tip C); pojavlja se le z omejenim številom ur, honorarnim učiteljskim delom, z neenakovrednim priznavanjem izpitov ipd. Učitelj prejema s slovenske strani denar za materialne stroške in enkrat letno neke vrste honorar.
- Zlasti v zadnjih letih se je pojavil še en tip slovenistik: tuja univerza je sicer zainteresirana za ustanovitev slovenističnega lektorata ali vsaj delno slovenistično študijsko ponudbo, vendar ga njena država ni pripravljena (v celoti) financirati. Ker je tudi Slovenija z našo univerzo vred posebej zainteresirana, da bi na takšni univerzi imeli svoj slovenistični center, prevzame celotno finančno breme (tip A'/C'), npr. lektorat v Bruslju, Sidneyju (do lanskega študijskega leta), delno v Tübingenu (gl. dalje).

33.3 Merila za odpiranje lektoratov na tujih univerzah in z njimi povezano financiranje

Komisija STU je v svoji strategiji povezovanja s slovenistikami po svetu pa tudi njihovega širjenja lahko sicer zelo pobudna, nikakor pa ne more biti odločujoča; tudi njena pobudnost oz. uspešnost v tem prizadevanju ima ustrezno težo, če izhaja tako iz lastnih strokovnih utemeljitev kot iz interesov ustreznih državnih oz. družbenih institucij; slednje je s stališča odmevnosti oz. vplivnosti morda najpomembnejše. Tako nam je šele v najnovejšem času uspelo preseči nerazumljivo situacijo in (ponovno, po več desetletjih) vzpostaviti, upajmo, konstruktivni stik z dvema sosednjima univerzama, kjer ima slovenistika dolgo zgodovinsko tradicijo – z univerzo v Zagrebu na letošnjem aprilskem strokovno uspešnem srečanju zagrebških in ljubljanskih jezikoslovcev in literarnih zgodovinarjev in z univerzo na Dunaju.

Kljub temu da je komisija STU trenutno v stiku z 41 univerzitetnimi slovenistikami v tujini, je še vedno kar veliko povpraševanja po ustanavljanju novih slovenističnih lektoratov, čeprav je pričakovati, da se bo njihovo število počasi ustalilo. Pred

kakšnim letom smo zato oblikovali neke vrste merila za njihovo odpiranje. Katere so tiste prvine, ki tudi s širšega, ne samo strokovnega stališča upravičujejo prizadevanje za povečevanje števila tujih univerz s slovenističnim študijskim programom oz. za povezovanje matične slovenistike z njimi?

- Na prvem mestu je nacionalni interes oz. poseben državni interes v zvezi s Slovenci v zamejstvu, izseljenstvu in (deloma) zdomstvu; slovenščina bi morala biti na vseh univerzah oz. visokošolskih institucijah v našem zamejstvu, prav tako na univerzah tistih držav, kjer živijo slovenske izseljenske skupnosti na prvem mestu je tu seveda Argentina, sledijo Avstralija, ZDA, Kanada – pa tudi na univerzah držav z velikim številom naših zdomcev. Nenavadno je, da v Argentini kljub številčno in intelektualno močnemu slovenskemu zaledju, v celotni dodiplomski šolski strukturi nimamo niti ene univerze s slovenističnim študijskim programom. Neke vrste lektorat slovenščine v Bloomingtonu (ZDA) je deloval v okviru Poletne šole slovanskih jezikov samo vsako drugo leto; zaradi premajhnega zanimanja pa je tudi v tem okviru ugasnil. Trenutno slovenščina ni redno vključena v noben študijski program univerz v ZDA. Po lanskem obisku kolumbijske univerze, predvsem pa spodbudnih stikih s profesorjem te univerze dr. Radom Lenčkom je upati, da bo slovenistika na tej univerzi vsaj začasno zaživela. Slovenistika v Avstraliji (Univerza Macquarie v Sydneyju), ki je v celoti finančno bremenila naše ministrstvo za šolstvo, je trenutno v svoji klasični obliki ugasnila. V privatnem okviru, vendar z zagonskimi sredstvi ministrstva za šolstvo, se pripravlja posebna ponudba učenja slovenščine na daljavo (prek interneta) – upam, da le kot dragocena pomoč živemu, neposrednemu, tudi motivacijskemu delu učitelja slovenista, ne pa morda kot njegovo nadomestilo.
- Temeljnega pomena za umestitev slovenistike na tujo univerzo je tudi tisti politični oz. državni interes, ki ga vsaj na formalni ravni izpričuje obstoj naših veleposlaništev oz. konzularnih predstavništev. Gre torej zlasti za države, s katerimi imamo dobre diplomatske odnose; različni meddržavni sporazumi, npr. o kulturnem sodelovanju, omogočajo že omenjeno recipročno ustanavljanje univerzitetnih lektoratov – slovenistika na tuji univerzi, ustrezní tuji jezik na naši univerzi. Tako upamo, da bo v kratkem ustanovljen lektorat na univerzi v Madridu prva univerzitetna slovenistika na Iberskem polotoku. V tem okviru velja opozoriti na pomembnost kakovostnega sodelovanja univerzitetnih slovenistik in naših konzularnih predstavništev v tujini. Iz odgovorov na vsakoletne vprašalnike, razposlane našim lektorjem na tujih univerzah, je razvidno, da so ti stiki kljub možni obojestranski koristnosti marsikje zgolj formalni ali pa jih sploh ni.

Tako ostaja učitelj slovenist v svojem prizadevanju, da bi v konkurenčni univerzitetni študijski ponudbi ustrezno uveljavil tudi slovenistiko, brez pomembnega zaledja, hkrati pa se zapravlja možnost, da bi država Slovenija prek dobrega slovenističnega centra zaživela v tako izbranem okolju, kot je univerzitetno – ne samo na ravni svojega jezika, ampak tudi v svoji prepoznavni kulturni in siceršnji danosti.

- Pomemben pragmatični vidik utemeljenosti slovenščine na univerzi kake tuje države vnašajo tudi naši gospodarski oz. širši družbeni interesi pa tudi interesi oz. pobude, ki prihajajo marsikdaj prav iz omenjenega vidika tudi s strani tuje države. Tako se je oblikovala slovenistika na eni izmed univerz v Tokiu; npr. univerza v Permu v ob uralski Rusiji je v pričakovanju slovenskega lektorja vključila slovenščino v svoj študijski program. Z letošnjim poletnim semestrom se je začel slovenistični lektorat na univerzi v Brnu – sicer je najstarejša slovenistika na tuji univerzi sploh vezana na Karlovo univerzo v Pragi (1914) –, zaenkrat financiran iz sredstev, ki jih je doslej Filozofska fakulteta uporabljala za režijo; od stalnosti teh sredstev je odvisna njena nadaljnja uoda. Pri (so)financiranju potencialnih univerzitetnih slovenistik, pogojenih predvsem z gospodarskimi interesi (tudi) naše države, ne gre zanemariti možnosti sponzorstva.
- Pri odpiranju novih univerzitetnih slovenistik imajo seveda pomembno vlogo posebni strokovni, kulturni oz. kulturnozgodovinski in drugi interesi: tako je slovenistika v študijskih programih večine univerz slovanskih držav – izjemi sta Ukrajina in Belorusija – bila pa naj bi tudi na vseh pomembnih svetovnih in evropskih univerzah. V Parizu je slovenistična katedra na Inalcu, slovenistična katedra je v Rimu, v Angliji je slovenistika na univerzi v Nottinghamu, deloma Londonu. V Nemčiji je naš poseben kulturnozgodovinski interes povezan s Tübingenom, kjer slovenistični lektorat sicer deluje, vendar kljub velikim prizadevanjem tako tamkajšnje slavistike kot tudi naše komisije STU skupaj z Ministrstvom RS za šolstvo in šport in Ministrstvom RS za zunanje zadeve še vedno ni ustrezno sistemiziran.

33.4 Nekaj aktualnih vprašanj v zvezi s slovenistiko na tujih univerzah

Kar se je v zadnjih desetletjih dogajalo z dunajsko slovenistiko, je nemogoče upravičiti. Ne gre samo za zgodovinsko dejstvo, da je slavistični inštitut na dunajski univerzi, v katerega sodi tudi slovenistika, ustanovil v ča u pomladi narodov 1849. leta znameniti Slovenec Fran Miklošič in ga vodil celih 36 let, gre tudi za aktualno

politično in pravno vprašanje, ki se prek naše koroške in štajerske manjšine tiče slovenske države: slovenščina je v Avstriji uradni jezi k na dvojezičnem ozemlju; po 7. čl. Avstrijske državne pogodbe je dolžna usposablјati (tudi) srednješolske učitelje za pouk slovenščine. Ni samo prestižnega pomena, daje to usposablјanje mogoče (tudi) na nacionalni univerzi: gre za dejstvo, daje samo nacionalna univerza tista, ki lahko omogoča vse raziskovalne študijske potenciale.

Kritični prostor glede univerzitetne slovenistike je tudi Nemčija. Nepojmlјivo je, da na nobeni nemški univerzi nimamo sistemizirane slovenistike. Slovenščino imamo sicer na petih univerzah (slovenistika tipa C) – v Hamburgu, Würzburgu, Regensburgu, Tübingenu in Münchnu, toda ker ne gre za sistemizirane lektorate, pomeni, da slovenščina formalno nima tistega statusa, kot ga imajo lektorati drugih slovan-skih jezikov – konkretno: nima za lektorate predvidenega števila ur, izpiti niso enakovredni, učitelj je slabše plačan ipd. Problem je namreč v tem, da se je slovenščina na teh univerzah znašla v istem položaju kot jeziki, ki imajo veliko večje število govorcev in, proporcionalno, tudi možnost za večje število slušateljev na lektoratih tujih univerz. Tako npr. tübinska univerza ne more sistemizirati slovenističnega lektorata, čeprav ga naša država v celoti plačuje, ker število študentov, vsaj trenutno, ne ustreza številu, ki ga ta univerza predpisuje za sistemizacijo.

Sicer pa je problem slovenističnega lektorata v Tübingenu star vsaj deset let. V začetku 90. let ob predavateljskem obisku tübinske slavistike je tudi po pogovoru z rektorjem univerze in po takrat podpisanem meduniverzitetnem sporazumu vse kazalo, da se bo formalno uredil tudi položaj lektorata. S strani nemške univerze se ni zgodilo nič takega. Ne pomagajo tudi poskusi s strani STU v zadnjih dveh letih, da bi se prek profesorja Raeckeja, sicer bivšega predstojnika slavistike na Novofilo-loški fakulteti, tudi slovenistični lektorat uvrstil v enakovredno študijsko ponudbo; kot kaže, bo za preseganje formalističnih okvirov tübinske univerze potrebno še kar nekaj angažiranja. Na Tübingen in njegovo okolico je namreč vezan pomemben del našega zgodovinskega spomina, zato bi bilo dobrodošlo posredovanje morda naše univerze oz. v ustrezni obliki tudi države.

33.5 Usposablјanje lektorjev za delo na tujih univerzah

Uspešnost slovenistike na tuji univerzi, tudi v smislu njene ustvarjalne odprtosti, je seveda v prvi vrsti odvisna od sposobnega učitelja. Velika večina anketiranih lektorjev slovenščine na tujih univerzah meni, daje zlasti za mlade kandidate, ki se želijo preizkusiti v tem zahtevnem delu, poleg znanja jezika države gostiteljice potrebno še posebno podiplomsko izpopolnjevanje tako na ravni slovenistike zlasti

v zvezi z metodiko pouka slovenščine kot tujega jezika – kot tudi na ravni izbranih splošnih informacij v zvezi z lastno državo in v zvezi z državo gostiteljico. Tovrstno stališče anketirancev – med njimi tudi mnogih izkušenih učiteljev slovenščine na tujih univerzah – samodejno dograjuje lektorsko vlogo v smislu univerzitetnega kulturnega ambasadorstva.

Spodbujeni s takimi predlogi želimo v okviru katedre za slovenščino kot drugi/tuji jezik, katere ponovno ustanavljanje se na Oddelku za slovanske jezike in književnosti, konkretno njegove katedre za slovenski knjižni jezik in stilistiko, aktualizira, na ravni podiplomskega študija uvesti neke vrste specializacijo za tiste univerza predpisuje za naše diplomante, ki se bodo odločili za slovenistično lektorsko delo na tuji univerzi. Kot rečeno, naj bi bili poudarki tovrstnega usposabljanja vezani na tri prvine:

- strokovno (slovenistično) vsebino s kontrastivnim vidikom,
- metodiko učenja slovenščine kot drugega/tujega jezika in
- na medstrokovno usposabljanje (kulturološki, zgodovinski, družbeno-politični idr. vidik).

Ta podiplomski program bi moral usposobiti zlasti mlade kandidate, ki želijo kot slovenisti delovati na tuji univerzi, prvenstveno sicer za dobre učitelje, ki znajo slovenščino enakovredno umestiti v konkurenčno univerzitetno ponudbo učenja različnih jezikov, hkrati pa tudi za dobre promotorje lastne nacionalne kulture in države sploh. Vse se seveda ustavi ob vprašanju financiranja takšnega programa. Vendar, kot je bilo javno že večkrat povedano, temeljnega pomena bi moralo biti spoznanje, da gre za možnost, o kateri bi bilo v državi z objektivno omejenim kadrovskim pa tudi finančnim potencialom smiselno razmišljati. Skratka program tovrstne podiplomske specializacije bi moral biti zasnovan z vidika razumevanja tudi širše kulturološke vloge, ki naj jo ima naš učitelj slovenist v univerzitetnem okolju v tujini.

Povzetek

1

Predstavitev referenčnih polj nekaterih temeljnih sociolingvističnih pojmov, vezanih na izraz *jezik*, ki so uporabljeni v monografiji, omogoča prepoznavanje zanimive usmerjenosti družbenih procesov na širšem evropskem in ožjem nacionalnem prostoru. V novoreku združene Evrope je opazna delno različna distribucija posameznih pojmov glede na pojmovnik v »klasičnih nacionalnih« državah.

1.1

V (evropskih) državah, tudi kandidatkah za članstvo v EU, se pojavlja izrazje kot *svetovni jezik*, *nacionalni jezik*/*jezik naroda*; *državni jezik*; prekrivno izrazje, lahko z deloma različnim referenčnim svetom, je npr. *materni jezik*, *prvi/drugi jezik*, tudi *uradni jezik*. Besedilno okolje omenjenega izrazja je pogosto vezano na razpravljanje o EU – po eni strani z elementom napovedovanja, predvidevanja, sklepanja, po drugi pa s stališča trenutno še aktualnega (nacionalnega) referenčnega sveta, ki pa se umika oz. izgublja svojo izvorno opredelitev – je skratka defenziven. – Zanimivo je, da se pojem *nacionalni jezik*, v primeru nacionalne države tudi njena pomembna razpoznavna ali vsaj simbolna prvina, v novoreku združene Evrope sicer pojavlja, vendar v drugačnem besedilnem oz. pojmovnem svetu – z razvidnim protekcionizmom ob *regionalnem*, *manjšinskem*, *etničnem jeziku*. Z vidika deklarirane demokratičnosti (jezikovne) politike je razumljivo, da se ne formalizira pojem *globalnega jezika*, ki tudi sicer presega okvire Evropske unije; nekako nadomešča ga funkcijsko pragmatični pojem *delovni jezik*. Referenčni svet globalnega jezika je izrazno poistoveten s *svetovnim jezikom*, ki pa ga za razliko od globalnega opredeljuje predvsem ozemeljska razširjenost. – Načeloma lahko rečemo, da je v pregledanih tekstih EU, ki obravnavajo položaj jezikov, na poimenovalni ravni opazna težnja tudi po formalni (izrazni) prepoznavnosti demokratične naravnosti jezikovne politike evropskega povezovalnega procesa ob hkratnem izogibanju opredelitve posameznih pojmov.

Ustaviti se velja ob *globalnem jeziku*, enem izmed temeljnih pojmov aktualnega časa, saj prepoznavno določa postmoderno informacijsko družbo; primarno je izražen z različnimi variantami angleščine po svetu. Na ravni semiotičnega prostora ga definira *globalizem*. V zvezi s semiotiko globalnega jezika se odpirata dve temeljni vprašanji – razsežnost prostora, ki ga zavzema, in njegov jezikovni izraz. – Je ta prostor že presegel komunikacijsko vlogo jezika in prevzel/začenja prevzemati

identifikacijo, vendar katerega segmenta družbe? Zdi se, da prihaja do drugačnega, t. i. vertikalnega družbenega skupinjenja, kjer klasični (jezikovni) prostor izgublja svojo temeljno razsežnost. Pojem funkcije jezika postaja tudi globalni pojem oz. odprto vprašanje tudi globalnega jezika. Gre za zahtevni problem, celovit(ejši) odgovor je interdisciplinarni. – V zvezi z (jezikovnim) izrazom semiotičnega prostora globalnega jezika bi bilo vsaj v tem trenutku mogoče govoriti o primarnosti, kot rečeno, vezani na različne variante svetovne angleščine, in sekundarnosti, vezani na jezike, ki prihajajo v globalnointeresni stik s tovrstno angleščino. Kaj se danes dogaja v jezikih, kot je npr. slovenščina, z zgodovinsko izpričano sposobnostjo različnih stopenj vgrajevanja pridobljenih svetov v lastno izkušnjo, se pravi v lastni jezik? Seveda globalizmi niso npr. internacionalizmi v klasičnem smislu – z njimi nimamo (zgodovinskih) izkušenj, te izkušnje živimo, saj so vsakodneвне, sprotne. Vsaj kar se tiče slovenščine, reakcija nanje ni bila še nikoli tako popolnoma odvisna od nas samih; ali pa si morda vendarle preveč domišljamo?

Obravnavano izrazje je lahko motivirano z naslednjimi prvinami: (a) prostor, ozemlje, ki ga zavzemajo govorniki, je nujna (nikakor pa ne edina) sestavina, npr. *narodni, nacionalni, državni jezik*, tudi *regionalni, lokalni jezik*; (b) okoliščine komunikacije, npr. *materni jezik, jezik etnije in globalni jezik*; samo prva dva imata lahko tudi svoj izvorni geografski prostor; globalni jezik se lahko pojavlja znotraj kateregakoli (tudi) geografsko določenega jezika, zaradi funkcijske razvitosti pa predvsem znotraj državnega oz. nacionalnega jezika; v tem trenutku zaseda predvsem tudi javne govorne položaje knjižnega (nacionalnega) jezika in s tem seveda krči prostor njegovega delovanja; (c) vloga jezika; gre zlasti za pojma *uradni jezik* in *delovni jezik*; slednji je pogojen s pojmom *globalni jezik* – načeloma gre za njegovo živo, tvorno različico.

Lahko povzamemo: Jezikovno situacijo v evropskih državah v večji ali manjši meri zaznamuje sindrom globalnega jezika – angleščine, kot sindrom razumljen seveda predvsem s površinskim, vendar lahko tudi kulturnim univerzalizmom. – Aktivna jezikovna politika gradi svoje delovanje na dveh ključnih sposobnostih nacionalnega jezika: (a) sprejemati in ustrezno prilagajati referenčni svet globalnega jezika, dejansko je to poustvarjalni proces na primer na določenih segmentih znanosti; gre za aktualiziranje in s tem vzdrževanje celovite jezikovne kompetence rojenih govorcev nacionalnega jezika; (b) vzdrževati avtentično ustvarjalnost subjekta – konkretnega in abstraktnega, se pravi posameznega in nacionalnega; gre za prizadevanje po ustvarjalnem mestu referenčnega sveta subjekta v univerzalnem svetu kulture pa tudi znanosti. – Brez interesne sinergije civilne družbe (kulturne, znanstvene inštitucije) in državnih inštitucij uspeh ni mogoč, zato je nujno vgraditi jezikovno vprašanje v koncept nacionalnih oz. državnih prioritet.

1.2

Iz obsežnega in kompleksnega področja jezikovne politike je bila za obravnavo izločena problematika zakonov v zvezi s francoskim, poljskim in slovaškim jezikom ter predlogov zakonov o slovenskem in češkem jeziku.

Ne glede na različnost položaja jezika v državah, v katerih je aktualna problematika jezikovnih zakonov, velja, da dejansko jezikovno vedenje v javnih govornih položajih po presoji, s katero se organi državne oblasti lahko poistovetijo, ne ustreza ali ne ustreza dovolj državnoidentifikacijski vlogi jezika; zato zakonodajna veja oblasti, načeloma parlament, jezikovno vedenje zakonsko predpiše. Lahko rečemo, da je jezikovni zakon, ki se nanaša na državni jezik v postmodernej informacijski družbi, izraz *krize jezikovne identitete kot temelja ali vsaj temeljne prvine identitete nacionalne države*. Načeloma gre za vpliv tujega, lahko globalnega jezika, tudi jezika ali jezikov sosednjih držav, jezikov z dominantno zgodovinsko izkušnjo ipd., ki je po presoji v zadnji stopnji zakonodajnega telesa države tako izrazit, da ga je potrebno preprečiti ali vsaj omejiti s prepovedjo. Dejansko je to posredno priznanje poraza tistih inštrumentov jezikovne politike, ki jih dopušča narava jezika kot samo človeku lastnega načina sporočanja.

1.3

Tri prvine novodobnega družbenega dogajanja vplivajo na položaj *slovenske javne besede*; vse tri je mogoče neposredno ali posredno prepoznavati v večkrat konfliktnem razmerju med naravnostjo družbe in uradno sprejeto aktualno jezikovno politiko. Gre predvsem za že omenjeno vprašanje globalizacije in z njo povezanega vpliva globalnega jezika, dalje za individualizacijo postmoderne družbe, kjer se vedno bolj aktualizira razmerje med knjižnim in (neknjižnim) pogovornim, predvsem pokrajinsko zaznamovanim sociolektom, ter nenazadnje tudi za moč stroke, moč njenega družbenega vpliva, kar je do določene mere odsev njene realne notranje moči. Vse tri prvine so med seboj prepletene, dinamične in seveda kot take v različnih trenutkih z različno prepoznavno močjo vplivanja tudi navzven.

2

Ko je beseda o knjižnem jeziku, se je nujno ustaviti ob pojmu *norma, normativnost*, ki je tesno povezana z jezikovno kultiviranostjo. Jezikovna norma nasploh, zlasti pa njena knjižnojezikovna varianta je uvrščena znotraj Praškega lingvističnega krožka (PLK) (zlasti B. Havránka) v zgodnjih 30-ih letih prejšnjega stoletja med imanentno jezikoslovna vprašanja. Opredeljena je s pojmom jezikovnega sistema

in realizacije tega sistema v dejanski (knjižno)jezikovni rabi, t. i. uzusu; na knjižni ravni pa je odvisna še od (jezikoslovnega) uravnavanja razmerja med tema dvema konstitutivnima prvinama. – Svojo izvirno teorijo jezikovne norme so člani Praškega lingvističnega krožka (PLK) aktualizirali v evropskem in širšem prostoru; z njo so vplivali tudi na slovensko jezikoslovno misel, na razumevanje slovenske jezikovne realnosti.

2.1

Vprašanje norme knjižnega jezika in spreminjanja njenih meril je interpretirano tudi kot reakcija na družbene in politične dogodke, ki so v 20. stoletju bistveno spremenili slovanski svet, posegli so v njegov vrednostni sistem. V tem okviru je prišlo do redefinicije normativnih meril knjižnega jezika. Avtentičnost jezikovne realnosti in zahtevana ideološka korektnosti kodificiranega knjižnega jezika je ustvarila politično nepresegljivo konfliktno razmerje. Z ideološko zapolnitvijo referenčnega sveta zlasti najvplivnejšega dela knjižnega jezika je ta jezik samodejno prenehal biti celovit semiotični izraz svojega prostora. Knjižni jezik in njegova kodificirana norma je postal za mnoge vir socialne semiotične frustracije; s tem je prenehal opravljati svojo temeljno vlogo – biti način samopredstavitve in s tem samopodreditve človeka posameznika. Prišlo je do ločitve jezika realnosti z njemu lastno zelo vplivno, čeprav nikoli kodificirano normo, od jezika ideologije na oblasti – t. i. ideološkega jezika, na leksikalni ravni določenega s t. i. ideologemi, v ruskem jezikoslovju imenovanega »novojazyk oz. novojaz« z normo, ki je dosledno kodificirana. Zanimiva reakcija na to konfliktno jezikovno stanje je bila v 60-ih letih na Češkem: semantično izpraznjen knjižni jezik zlasti publicistike je bil kompenziran z izjemnim literarnim ustvarjanjem v jezikovnem substandardu t. i. obecnje češčine (Hrabal, Škovorecký, Kohout idr.).

Globinsko nasprotje med ideološkim jezikom, »novojazom«, in vsaj do določene mere »prostorečjem« (v ruščini), »obecnjo« češčino, nekknjižno poljščino idr., ki je v veliki meri javno artikulirano v času demokratizacije družbe, je torej v bistvu konflikt med formalno kodificirano normo semiotično izpraznjenega (virtualnega) jezika predvsem javnih medijev in nekodificirano normo individualiziranega jezika realnosti.

Znotrajjezikovna »diglosija« torej ni mogla ostati brez spontanega medsebojnega vplivanja: spremenjena jezikovna situacija po letu 1990 zlasti v omenjenih slovanskih državah je določena tudi z aktualiziranjem kriterija normativnega znotraj knjižnega jezika, se pravi z nujnostjo upoštevanja jezikovnega substandarda. Tako

se je aktualizirala težnja po izvirnem pojmovanju norme knjižnega jezika oziroma po aktualizaciji koncepta »prožne stabilnosti«, iz katerega izhaja, saj ta po svoji definiciji zavezuje upoštevanje jezikovne realnosti oz. družbenih in individualnih komunikacijskih potreb.

Z zastavljenega vidika je podan pogled na ruščino kot tisti jezik, ki je po 2. svetovni vojni oz. po letu 1948 znotraj vzhodnega bloka imel ambicije prevzeti določene segmente jezikovne komunikacije: perspektiva sporazumevalnega jezika v znanosti znotraj držav vzhodnega bloka, v glavnem vsiljen drugi jezik v teh državah, šolski programi, izjemno močne rusistike na univerzah idr.; gre za težnjo po delni ali popolni dvojezičnosti. Samodejno vplivnost je imela ruščina tudi kot izvorni jezik različnih variant ideologije na oblasti. – Češčina je za obravnavo zanimiva tako z jezikovnega kot z jezikoslovnega vidika: gre za primer jezika, ki je bil v dvonacionalni državi dominantnejši – slovaščina, vsaj v glavnem, se ne pojavlja kot problematična glede na normativna vprašanja češčine, obratno da.

Izvirna trikomponentnost knjižne norme – sistem, govor, jezikoslovec – je imela v slovanskih jezikih, če zelo posplošimo, temeljno zastranitev, in sicer politično ideologizacijo. – Vsaj v nekaterih do nedavna t. i. nedržavnih jezikih pa se je ob tem pojavila še ena zastranitev, t. i. sakralizacija (nacionalnega) jezika, ki je, med drugim, vsaj delno vplivala na jezikovno odtujenost zlasti mlajše generacije.

2.2

Dve temeljni prvini določata slovenski jezik skozi vso njegovo zgodovino – nedržavnost vse do leta 1991, in vsaj za evropske pojme razmeroma majhno število govorcev. V danih okoliščinah je razumljivo, da je na oblikovanje norme slovenskega knjižnega jezika skozi vso njegovo zgodovino imela viden vpliv jezikovna politika, za katero pa velja, da je bila zaradi neizdelanosti lastnih meril v veliki meri odvisna od dnevne politike.

V celotni zgodovini razvoja slovenskega knjižnega jezika in njegove norme so bila posebej pomembna tri obdobja: protestantizem (16. stol.) – čas prehoda slovenskega kulturnega jezika v moderno pojmovani knjižni jezik s temeljno (narodno)koherentno vlogo, 19. stoletje – čas tik pred dokončno ustalovitvijo njegove moderne podobe, in čas od začetka 30-ih let prejšnjega stoletja, ko se z evropskim jezikoslovnim strukturalizmom tudi na Slovenskem pojavlja »prevrednotenje nazora o jeziku« (B. Vodušek), s sprejetjem zasnove Slovarja slovenskega knjižnega jezika v zgodnjih 60-ih letih tudi s posplošitvijo razumevanja jezika kot funkcijsko kompleksnega nabora jezikovnosistemskih stilov – jezikovnih zvrsti.

Besedila 16. stol. izkazujejo prvine, ki, zelo posplošeno rečeno, ves čas sooblikujejo slovensko knjižnojezikovno normo: poudarjena pragmatičnost, lastna zlasti Trubarju, bolj ali manj konstruktivni purizem, v svojih začetkih do neke mere zaznamovan s Kreljem, in uravnoteženost razmerja med obvestilnostjo, določeno z namenom tvorca besedila, in jezikovnim izrazom; v tem smislu lahko razumemo uspešnost Dalmatinovega prevoda Biblije (1584).

Slovensko jezikoslovje 19. stoletja posebej zaznamujeta polemični jezikovni razmerji, do neke mere aktualni pri nas vse do danes oz. vsaj do konca 60-let 20. stoletja: medjezikovno, zaznamovano s pojmom *domače : tuje*, tudi na miselnopodstavni ravni (vpliv humboldtivizma), in znotrajjezikovno, zaznamovano s pojmom *knjižni : ljudski jezik*. Purizem kot eksponent medjezikovnih vplivov je v posebnih družbenih in političnih okoliščinah (jezikovno)razvojno lahko konstruktiven, dokler je sprotno ustvarjal. Razmerje med knjižnim in ljudskim jezikom je zapleteno z nejasnostjo pojma ljudski jezik. Doslejšnje izkušnje nam ponujajo dve razlagi: naivna, lahko tudi namerno zavajajoča, izhaja v svojih skrajnostih iz vrednotenja socialne vezanosti nosilcev ljudskega jezika na (jezikovno) pozitivno ruralnost. Zlasti pri Levstiku, kasneje pri Vodušku idr. je pojem ljudskega jezika vezan na njegovo naravno vlogo kot izraza naravne države njegovega uporabnika.

Nekako od tridesetih let dalje je mogoče dogajanje na Slovenskem v zvezi s knjižnim jezikom ločiti na več problemsko različnih obdobj. – Zlasti trideseta leta zaznamuje močno samoohranitveno jezikovnopolitično delovanje, pogojeno z unitarističnimi težnjami države, npr. na področju šolstva, znanstvene terminologije oz. znanstvenega jezika sploh. V tem času se v slovenskem jezikoslovju izoblikujeta dve pojmovanji normativnosti knjižnega jezika: prevladujoča tradicionalistična – knjižni jezik je monolitna pojavnost z normo idealiziranega »dobrega avtorja«, in neodmerna strukturalistična zlasti z Voduškovim prizadevanjem definirati jezik s strukturalnega, ontološkega in sociološkega vidika. Poskuse (politične) getizacije slovenskega knjižnega jezika zavračata obe smeri s svojima osrednjima predstavnikoma – A. Breznikom in B. Voduškom.

Slovenska varianta jezikovne zvrstnosti se v šestdesetih letih izraža v dveh smereh:

- Glede celovitosti jezikovne vloge izbirna smer z izrazitim poudarkom na samo sporazumevalni vlogi jezika kot reakcija na umetnostni jezik v vlogi temeljnega vrednostnega merila. Smer se je izkristalizirala zlasti v polemikah ob jezikoslovno preživeli zasnovi Slovenskega pravopisa 1962 vključno s ponesrečeno pravopisno reformo zapisa za vršilca dejanja z *-vec* namesto uveljavljenega *-lec* – znameniti *bralec : bravec* (B. Urbančič, B. Pogorelec, F. Bezljaj).

- Celovita slovenska zvrstno-slogovna teorija se je uveljavila s kritikami Poskusnega snopiča Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1963) – domače zlasti B. Pogorelec, F. Jakopin, večavtorske češke – z dokončnim sprejetjem njegove zasnove in z njenim uspešnim dograjevanjem ob nastajanju 1. knjige (izid 1970), in seveda z novo (tudi šolsko) slovnico J. Toporišiča.

Druga polovica sedemdesetih in začetek osemdesetih let v veliki meri spominjata na dogodke iz zgodnjih tridesetih let: ponovno se pojavlja težnja po poenotenju šolskih programov, učbenikov idr. Jezikovna politika se pojavi kot pomemben spodbudnik nacionalne zavesti in s tem kot neke vrste vrednostni (normativni) filter zlasti nasproti (tedaj) srbohrvaščini.

Še vedno živ občutek jezikovne »ogroženosti« slovenščine, danes zlasti s strani globalnega jezika – angleščine, pa tudi nemščine – izvira iz pomanjkljive državniške (samo)zavesti, ta pa iz pomanjkljivega prepoznavanja lastne entitete. Nujno potrebna intelektualizacija države, se pravi njena »evropskost« prek nje same, bi se morala začeti s celovito prenovo šolstva; vprašanje ostaja, ali si bo danes znala materinščina kot temeljna ontološka danost v tej prenovi zagotoviti mesto, ki ji po naravi pripada.

3

Vprašanje jezikovne funkcije je težko ločiti od razumevanja jezika samega, saj kaj naj bo jezik drugega kot funkcija – pa najsi bo družbena (sporazumevalna), s tem pa tudi identifikacijska ali razločevalna v osebнем, narodnem in seveda občečloveškem smislu.

3.1

Pritegnitev v širšo obravnavo tudi skladijsko razčlenitev Brižinskih spomenikov in jezika 16. stoletja na Slovenskem je mogoče utemeljiti z dejstvom, da se je že predknjižna slovenščina v javni besedi, kot jo prinašajo Brižinski spomeniki, predstavila tudi na skladijski ravni kot izrazno suveren jezik, ki upravičuje poimenovanje *kulturna slovenščina*; s tem so se z jezikovnostrukturnega vidika zaokrožila spoznanja morfemske (besedotvorne) in leksikalne razčlenitve teh besedil. – Prehod slovenskega jezika iz kulturnega v knjižni v 16. stoletju je mogoče utemeljiti neposredno predvsem s pojavom zavestnega jezikovnega funkcionalizma v teološkem in pragmatičnem smislu, posredno pa z zavestjo ontološke vrednosti jezika in iz tega izvirajočega temeljnega spoznanja o neupravičenosti vrednostne hierarhizacije jezikov. – Analiza Uvoda v Bohoričevo slovnico izloča tako funkcionalistični kot ontološki vidik razumevanja jezika, Dalmatinov prevod Biblije pa udejanja

jezikovno kompetenčnost tedanjega časa na takšni ravni, da lahko govorimo o 16. stoletju kot narodotvornem času slovenstva.

V zvezi s 16. stoletjem velja poudariti še nekaj temeljnih značilnosti knjižnega jezika, na katera velja misliti tudi danes. – Slovenska literarna zgodovina je že izpostavila pomembno dejstvo: posledica protestantske doktrine o nujnosti neposredne dostopnosti Biblije vsakomur je bila intelektualizacija živega, govornega jezika. S tem je bila osmišljena obvestilna vloga knjižnega jezika, hkrati pa tudi preprečena »diglosija«, ki bi imela tudi daljnosežne negativne posledice za konstituiranje modernega jezika. – Pojem knjižne slovenščine se je pojavil s temeljnim kakovostnim premikom jezikovne funkcije iz osebno-, bolj interesnoidentifikacijske, značilne za kulturno slovenščino predknjižnega obdobja, v občo, se pravi družbenoidentifikacijsko in s tem družbenokonstitutivno. Slovenščina kot materni jezik je postala nosilec avtentičnega razumevanja temeljnega ideološkega konflikta tedanjega evropskega časa, katerega vir je bil v pomembnem humanistično-teološkem načelu, naj bo jezik kot učlovečenje človeka neposredna vez med posameznikom in Bogom. Bistvo humanizma, ki je zaznamoval protestantsko ideologijo tedanjega časa, izhaja iz jezika v vlogi prepoznavne identifikacije človeka kot mislečega bitja brez vrednostne hierarhije njegovega (jezikovnega) izraza, saj bi ta v bistvu pomenila vrednostno hierarhijo človeka samega.

Lahko povzamemo: Čas zgodnjega novega veka, se pravi s humanizmom zaznamovanega protestantizma na Slovenskem, je bil čas vstopa Slovencev v evropski kulturni prostor kot narodne skupnosti, prepoznavne prek knjižnega, se pravi intelektualiziranega jezika.

3.2

Stilistika jezikovnega sistema, ki osmišlja vlogo knjižnega jezika, izhaja v svojih najbolj prepoznavnih prvinah predvsem iz znanstvenega in strokovnega jezika na eni strani, na drugi pa iz umetnostnega oz. leposlovnega. Zlasti pojmovni svet znanosti s svojimi terminološkimi sistemi in podsistemi je lasten pač samo temu intelektualiziranemu svetu, saj ga narečja, sociolekti in druge neknjižne govornice nimajo, ker ga pač ne potrebujejo. Tudi besedilna in jezikovnosistemska stilistika leposlovja postane v celoti funkcijsko prepoznavna šele v razmerju do knjižnega jezika.

3.3

Desetletje novega tisočletja je na Slovenskem zaznamovalo vedno bolj glasno prizadevanje po opustitvi slovenščine v univerzitetnih predavalnicah in sploh v

znanstvenih razpravah. – Presenetljiv molk inštitucij civilne družbe tudi ob koncu razprave o sprejemanju tako pomembne listine kot je *Nacionalni program visokega šolstva* sporoča vsaj dvoje: da je bila slovenska univerza samo epizoda v nacionalnem izzvenenju 20. stoletja, samo neka ovinkasta pot do panevropskih, še boljše globalnih vsebin, in pa da je jezik in z njim predvsem humanistika prešibka podlaga za nacionalno identifikacijo – z drugimi besedami, slovenska humanistika nima v nacionalnem programu visokega šolstva omembe vrednega razmisleka.

Namreč če je hitra in radikalna sprememba Zakona o univerzi, ki bo omogočila brisanje slovenščine z univerze in sploh iz znanosti na Slovenskem »ključna za razvoj«, gre po eni strani za temeljno nerazumevanje pojma internacionalizacija, po drugi pa za vrednostno hierarhizacijo tistega segmenta znanosti, ki se institucionalizira v univerzitetnih vsebinah. Tako torej humanistika in vsaj del družboslovja tudi na formalni ravni izgubljata smisel, slovenska univerza pa se spreminja v bolj ali manj sposobnega aplikatorja ponudbe »evropskih standardov znanja« kot najvišje stopnje univerzitetnega dometa; slovenska univerza se spreminja v univerzo na Slovenskem oz. kar globalno univerzo. Zanimarjeno je torej humanistično načelo vrednostnih meril razvrščanja znanstvenih področij, ki izhaja iz temeljito preišljene celovitosti človekove intelektualne zmogljivosti in s tem ustvarjalnosti.

3.4

Politiko kot se danes kaže v razmerju do slovenskega znanstvenega jezika je bilo slutiti tudi npr. v 90-ih letih v razmerju do univerzitetnega slovenističnega jezikoslovja. – V novih družbeno-političnih okoliščinah se je znašlo slovenistično jezikoslovje pred zahtevno nalogo: razvijati znanstveno verodostojnost akademske študijske discipline ob upoštevanju povečanega povpraševanja po jezikoslovnih znanjih zlasti iz živega knjižnega jezika. Tu gre predvsem za slovenščino kot strokovni jezik na različnih fakultetah slovenskih univerz, izhodiščni jezik kontrastivnega študija na različnih jezikoslovnih oddelkih, izhodiščni – materni – jezik pri najrazličnejših prevajalskih povezavah tako znotraj države kot na ravni Evropske unije, za slovenščino kot drugi/tuji jezik na univerzah doma in po svetu idr. Ob tem se nam zdi potrebno zjeti v relevantno gradivno bazo knjižne slovenščine tudi javno besedo v zamejstvu in v strnjjenih slovenskih poselitvah po svetu.

Besedilo v zvezi s položajem slovenističnega jezikoslovja potrebuje opombo: članek o ljubljanski slovenistiki, natančneje slovenističnem jezikoslovju je iz leta 1999, ko se mi je zdelo še smiselno opozarjati na družbeni položaj stroke, njena vsebinsko-organizacijska vprašanja, kadrovska politiko, strategijo njenega razvoja ipd., kot se

je zarisovala iz njenega, kot je bilo rečeno, »trenutno še posebej aktualnega jedra – knjižnega jezika«.

3.5

Ni naključje, da se je v 60-ih letih prejšnjega stoletja pojavila tudi ideja o mednarodni predstavitvi slovenske humanistične misli, saj so ta leta v konceptualnem smislu zaznamovana kot najustvarjalnejše obdobje slovenističnega jezikoslovja in literarne vede 20. stoletja. Kot je bilo že omenjeno, gre na ravni jezikoslovja za čas voduškovske »preureditve nazora o jeziku«.

Zlasti za prva desetletja delovanja Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture je posebej pomembna zasnova ambicija ustvarjati razmerje do nas samih na podlagi neposredne izkušnje bivanja v našem prostoru in – prek učenja jezika – prihajati v neposredni stik z našo kulturo. – Uspešnost teh 40-ih let se meri ne samo z danes skoraj podeseterjenim številom udeležencev Seminarja, z blizu 50 univerzami po Evropi in svetu sploh, ki imajo v svojem študijskem programu slovenščino, ampak tudi z odmevnostjo že tradicionalnega mednarodnega simpozija Obdobja, ki je zrasel iz izvirne seminarske zasnove, usmeril pa se je na znanstveno razpravljanje o vprašanjih predvsem slovenske humanistike.

Danes gre za mnogo več kot za preseganje samo nacionalnih oz. jezikovnih meja; prostor našega bivanja je na vseh ravneh v intenzivnem stiku z globalnim svetom, zaznamovanim s pragmatično naravnostjo v globalni jezik. Zato se mi zdi bolj kot kadarkoli aktualen izziv, posredno ali neposredno razviden že iz zasnove Seminarja: v ustvarjalnem prepletu z drugimi jeziki in kulturami osmišljati slovenstvo kot občekulturno dobrino.

4

Ko razmišljamo o celovitosti, polnofunktionalnosti slovenščine ne moremo mimo vojaškega jezika. Na podlagi družbeno-političnega statusa (knjižne) slovenščine, je mogoče razmejiti pojme *slovenski jezik v vojski*, *slovenski vojaški jezik* in nenazadnje *vojaški jezik v slovenski vojski*.

Pojem *slovenski jezik v vojski* zaznamuje nedržavni, hkrati tudi neuradni status slovenskega jezika sploh – gre za slovenščino v avstro-ogrski vojski nekako do srede 19. stol. – Čas druge polovice 19. stoletja je zaznamovan s kakovostnim premikom tega pojma med jezikovnosistemske stilne variante slovenščine, torej v terminološki pojem *slovenski vojaški jezik*. Na izraznojezikovni ravni ima zasluge za to A.

Komel, ki je v tem času prenesel v slovenščino velik del avstroogrškega vojaškega sveta (Korošec 2004).

Vojaški jezik znotraj Republike Slovenije – poosamosvojitveno obdobje – je potrebno ločiti na čas pred pridružitvijo zvezi Nato in po njej. Prvo obdobje (1991–2004) zaznamuje celovita operacionalizacija slovenskega vojaškega jezika, ki je bila omogočena tudi zaradi intenzivnega razvoja vojaške terminologije zlasti v predosamosvojitvenem času – Vojaški slovar 1977. leta, vplivna revija Naša obramba od srede 60-ih let, raba v (slovenski) teritorialni obrambi. – Drugo obdobje, ki se začneja z vstopom Slovenije v zvezo Nato (2004), zaznamuje slovenski vojaški jezik globalna angleščina tako na ravni jezikovnega izraza kot globalne pojmovnosti. Dodatno jezikovno razsežnost znotraj zveze Nato odpira vprašanje poznavanja jezika okolja svetovnih kriznih žarišč, v katerega so napoteni tudi vojaki Slovenske vojske. Ob neposrednem stiku vojaške slovenščine z Natovo globalno vojaško angleščino se oblikujeta dva vzporedna prepletajoča se pojmovna (in izrazna) sistema, globalni angleško-slovenski, ki odpira vrata v t. i. *vojaški jezik na Slovenskem*, in tradicionalni slovenski. Ob prepoznavni skrbi za vojaško slovenščino ostaja vtis predvsem institucionalne razdrobljenosti, ki ima za posledico odsotnost problemske hierarhije, jasnih strokovnih konceptov in seveda ustrezne vplivnosti.

5

Za razumevanje vpetosti slovenskega jezikoslovja v evropski in vsaj posredno tudi svetovni jezikoslovni prostor je nujno poznati tudi že omenjeno alternativno jezikoslovno sceno zlasti prve polovice 20. stoletja. Namreč možnost umestitve slovenskega, zlasti slovenističnega jezikoslovja v širši kontekst Evrope priča tudi o stopnji raziskanosti jezika, s tem o stopnji njegove kultiviranosti in izrazne moči.

5.1

Dve izraziti osebnosti slovenskega kulturnega življenja, Božo Vodušek in Edvard Kocbek, sta posegli v slovensko jezikoslovno in prek nje tudi humanistično misel v trenutku, ko je bilo potrebno predvsem glede na aktualne družbene in politične dogodke povezati interpretacije jezika, razdrobljene po različnih jezikoslovnih šolah in prepričanjih, in s tem povrniti jeziku njegovo temeljno (ontološko) razsežnost. Iz lastne ustvarjalne izkušnje sta vedela, da je jezik »način človekovega bivanja« (Kocbek 1963), zato je seveda tudi resnični izraz njegove svobode. To temeljno spoznanje jima je skupno in je vgrajeno v njuno razmišljanje o jeziku. Gre za Kocbekovo jezikovnofilozofsko besedilo *Misli o jeziku* (1963) in Voduškovu

že omenjeno bolj programsko besedilo *Za preureditev nazora o jeziku* (1932/33). Čeprav je med nastankom Voduškovega razpravljanja s težnjo po »preureditvi nazora o jeziku«, in Kocbekovo posredno kritiko dehumanizacije jezika minilo natanko trideset let, se zdi, da vsaj delna motivacija obeh besedil izhaja po eni strani iz konkretnih dogajanj v slovenskem jezikoslovju, še posebej pri Kocbeku pa tudi iz družbenih in političnih okoliščin tedanjega časa, po drugi pa iz širšega evropskega duhovnega ozračja.

5.2

S svojo razpravo *Besedni red v govoru* je Anton Breznik že 1908. leta zajel v slovnično obravnavo jezika tudi pomen stavka, prepoznaven iz temeljne besedilne enote – govornega odstavka. Prosta stava je postala ob stalni stavi tvorna prvina besednega reda, podvržena pravilom členitve besedila po aktualnosti. S tem, da je problematika besednega reda prenesena s področja stavka na področje tematsko zaokrožene besedilne enote, na govorni odstavek (blizu pojma sekvenca), se je težišče razmišljanja o jeziku razširilo s strukturne ravni v smisel, pomen jezika. Členitev besedila po aktualnosti, ki zajema tudi vprašanje proste stave, je pomembno teoretično področje Praškega lingvističnega krožka in z njim evropskega jezikoslovja 20. stoletja.

5.3

R. F. Mikuš, odmevni evropski funkcionalistični strukturalist, je sprejel in razvijal spoznanje ženevskih in ameriških strukturalistov, da je sintagma strukturno-semiološka enota jezika glede na njegov izvor, razvoj in delovanje. Gre torej za pojmovanje sintagme kot univerzalnega jezikovnega bistva. – V sklop Mikuševih vidnih polemičnih ocen strukturalističnih pa tudi drugih jezikoslovcev sodi negativna kritika sintagmatske teorije jezikoslovca A. Belića, ki jo je 1952. l. izdala SAZU. Delo je usodno vplivalo na nadaljnjo Mikuševo življenjsko pot.

5.4

Imenitni jezikoslovec A. V. Isačenko 1939. leta izdal monografijo *Narečje vasi Sele na Rožu*. Ne da bi se spuščali v kritično interpretacijo konkretnih Isačenkovih razčlenitev se nam zdi potrebno izpostaviti vsaj nekaj stališč, ki so bila zunaj tedaj uveljavljene slovenske jezikoslovne metodologije. Tako je Isačenko pri definiranju slovenskih koroških narečij uporabil de Saussurjevo nasprotje med sistemom in govorom ter praško jezikovnosistemsko stilistiko, ko je definiral funkcijsko razmerje med knjižnim jezikom in narečji. Natančno je ločeval tudi med (jezikovno)

diahronijo in sinhronijo, se pravi med zgodovinskorazvojno metodo in sočasno sistemsko. Njegovi metodološki napotki so povzeti v spoznanju, da nam zgodovinskorazvojna metodologija da lahko čisto drugačne rezultate kot metodologija raziskovanja aktualnega sodobnega jezika.

Prvine ženevskega, zlasti pa praškega strukturalizma s svojim pojmovno-terminološkim aparatom so bile torej tudi prek Isačenka in del omenjenih avtorjev navzoče v slovenskem prostoru že ob koncu tridesetih let oz. z upoštevanjem Mikuševih del v začetku 50-ih let prejšnjega stoletja.

6

Kot sem že zapisala, so bila 60-a leta prejšnjega stoletja čas, ko se je s sprejetjem zasnove *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in solidno uresničitvijo te zasnove v petih obsežnih knjigah v polni meri uveljavil nov koherenten pogled na jezik, ki je izhajal iz analize živega realnega jezika tedanjega časa. Teorija jezikovnih zvrsti, funkcionalistična uveljavitev slovenskim razmeram prilagojene variante jezikovnosistemske stilistike Praškega lingvističnega krožka, je v slovenskem prostoru dobila domovinsko pravico. Tudi strukturalna teorija sintagme je v verbalizaciji pomena, v pomenskih razlagah SSKJ, zaživela v polni meri in se dokazala kot verodostojna interpretacija človekovega razumevanja realnosti. – Pomembnost SSKJ pa izhaja tudi iz njegove kulturno- oz. družbenoinformacijske vloge. S t. i. pomenskimi kvalifikatorskimi pojasnili, vezanimi zlasti na družbeno-politične okoliščine rabe posameznih leksemov, se nam predstavlja kot dragocen informator časa, v katerem je nastajal.

Summary

1

The presentation of the referential fields of certain basic sociolinguistic concepts connected with the expression *language* which are used in the monograph facilitates the identification of interesting developments in social processes in the wider European and narrower national contexts. In the newspeak of the united Europe one can discern a somewhat different distribution of individual concepts to those in the thesaurus of the 'traditional' national states.

1.1

In (European) states, including candidates for EU membership, expressions appear such as *world language*, *national language* and *state language*; overlapping terminology, which may have a slightly different referential domain, includes the expressions *mother tongue*, *first/second language* and *official language*. The textual environment of this terminology is often connected with discussions about the EU: on the one hand, with an element of predicting, anticipating, concluding; on the other from the standpoint of the still relevant (national) referential domain, which is withdrawing or losing its original definition – it is, in other words, on the defensive. It is interesting that while the concept *national language*, which in the case of nation states is an important identificatory or at least symbolic element, does appear in the newspeak of the united Europe, it does so in a different textual or conceptual context: in relation to protectionism, alongside *regional*, *minority* and *ethnic language*. From the standpoint of the declarative democracy of (language) policy it is understandable that the concept of *global language*, which of course transcends the borders of the EU, is not formalised; it is replaced in a way by the functionally pragmatic concept of *working language*. The referential domain of *global language* is expressively identical with *world language*, except that the latter is defined primarily in terms of its territorial extent. In principle, we can say that at the lexical level of EU texts discussing the role of languages there is a noticeable tendency towards formal (terminological) recognition of the democratic stance of language policy within the process of European unification, but at the same time an avoidance of defining individual concepts.

It is worth pausing at *global language*, one of today's basic concepts, since it helps define the post-modern information society: it is primarily expressed with the different variants of English around the world, while at the semiotic level it is defined

by *globalism*. In relation to the semiotics of the global language two fundamental questions arise: the extent of the space that it occupies and its linguistic expression. Has that space already gone beyond the communicative role of language and taken over or begun to take over an identificatory role – but for which segment of society? It seems that a different kind of ‘vertical’ social grouping is occurring, with the traditional (language) space reducing in scope. The concept of the function of language is also becoming a global one, or perhaps global language is becoming an open question. It is a demanding issue to which the (more) complete answer must be interdisciplinary. With regard to the (linguistic) expression of the semiotic space of the global language, it is currently possible to speak at least about its primary nature, connected with different variants of world English, and its secondary nature connected with languages that come into contact with this kind of English. What is now happening to languages such as Slovene, which has a historically attested capability of incorporating into itself, to differing degrees, different fields or domains? Of course, global expressions are not international ones in the traditional sense – we have no (historical) experience with them, but are rather living that experience since it is an ongoing, everyday one. At least as far as Slovene is concerned, the reaction to it has never been so completely dependent on us alone; or perhaps we flatter ourselves too much?

The discussed terminology can be motivated by the following elements: (a) the space or territory occupied by speakers is a necessary (but not the only) element, e.g. *national*, *state language*, but also *regional*, *local language*; (b) the communication circumstances, e.g. *mother tongue*, *ethnic language* and *global language* (only these first two elements can have their original geographical space; the global language can occur within any geographically determined language, but because of the level of functional development it does so primarily within a national or state language – currently it mainly takes over the public speech role of the literary (national) language and in so doing, of course, restricts its field of operation); (c) the role of language, in particular *official language* and *working language*, with the latter conditional on the concept *global language* – in principle it involves its living, productive version.

To summarise: the language situation in European states is marked to differing extents by the global language phenomenon of English, with this understood primarily through a superficial but also possibly cultural universalism. An active language policy builds upon two key capabilities of the national language: (a) monitoring and suitably adapting the referential domain of the global language, which is basically a creative process, for example in certain scientific fields, involving

modernising and thus maintaining the comprehensive language competence of native speakers of the national language; (b) maintaining the authentic creativity of the subject, both concrete and abstract, both individual and national – this involves striving for the subject’s creative referential role in the universal domains of culture and science. Without a synergy of interests between civil society (cultural and scientific institutions) and state institutions success is not possible, so it is essential to incorporate the language question into national or state priorities.

1.2

From the wide, complex area of language policy it was decided to discuss the issue of legislation in relation to French, Polish and Slovak, as well as legal proposals relating to Slovene and Czech.

Regardless of the different positions of the language in countries where language laws are a current issue, it is the case that actual language behaviour in public speech roles, judged in a way that organs of state power can identify with, do not satisfy – or inadequately satisfy – the national identificatory role of language and so the legislative branch, in principle parliament, legislatively prescribes language behaviour. It could be said that a language law relating to a national language in a post-modern information society is an expression of a *crisis of language identity as the foundation or at least a fundamental element of the identity of the nation state*. Generally, this is due to the influence of a foreign, possibly global language, or the languages of neighbouring states, languages with a dominant historical experience, and so on, which in the ultimate judgement of the legislative body is so marked that it needs to be prevented or at least restricted. In reality, this is an indirect admission of defeat for those instruments of language policy that are enabled by the nature of language as a means of communication possessed only by man.

1.3

In contemporary society, three factors influence the status of *the public use of Slovene* and all three can be directly or indirectly recognised in what is often a conflict relationship between the attitude of society and the current official language policy. This involves above all the already mentioned issue of globalisation and the concomitant influence of the global language, plus the individualisation of post-modern society in which the relationship between literary and (non-standard) colloquial – particularly regionally marked sociolects – is ever more pertinent, and last but not least the power of academic and professional bodies, their social influence,

which is to a certain extent a reflection of their internal strength. All three elements are interconnected, dynamic and, of course, at different moments enjoy differing degrees of external influence.

2

When we talk about the literary language we necessarily come up against the concepts of *norm* and *normativity*, which are closely linked with the general level of language development. The language norm in general, particularly its literary language variant, was included by the Prague Linguistic Circle (particularly Bohuslav Havránek) in the early 1930s among the essential language questions. It is defined using the concept of the language system and the realisation of this system in actual (literary) language use; on the literary level it is also dependent on a (linguistically) balanced relationship between these two constituent elements. The linguists of the Prague School adapted their original theory of language norms for a wider European and international space, thus influencing, among others, Slovene linguistic thought – the understanding of Slovene language reality.

2.1

The question of literary language norms and their changing criteria can also be interpreted as a reaction to the social and political events that in the 20th century fundamentally changed the Slavic world, encroaching upon its value system. In this way, the normative criteria of the literary language came to be redefined. The authenticity of language reality and the demand for ideologically correct codification of the literary language created a politically insurmountable conflict situation. With the ideological padding of the referential domain, particularly of the most influential part of the literary language, that language automatically ceased to be a comprehensive semiotic expression of the society that utilised it. The literary language and its codified norms became for many a source of social semiotic frustration, and it thus ceased to fulfil its basic role as a means of individual self-presentation and thus self-confirmation. There arose a separation between the language reality, which had its own influential though never codified norms, and the language ideology in power – the ‘ideological language’, defined at the lexical level by ideological terms that in Russian linguistics are referred to as “*novojazyk*” or “*novojaz*”, and with norms that are consistently codified. There was an interesting reaction to this conflict situation in language in 1960s Czechoslovakia: the semantically depleted literary language, especially in journalistic writing, was compensated for with exceptional literary creativity in the linguistically non-standard

'familiar Czech' (Hrabal, Škovorecký, Kohout etc.). The profound opposition between the ideological language (*novojaz*) and, to at least some extent, 'ordinary language' (*prostorečje*) in Russian, 'familiar' Czech, non-standard Polish and so on, which was to a large extent articulated at the time of the democratisation of society, was thus basically a conflict between the formally codified norms of the semiotically depleted (virtual) language used mainly by the media and the uncoded norms of the individualised language of reality. This intralinguistic 'diglossia' could not exist without spontaneous mutual influence: the changed language situation after 1990, especially in these Slavic societies, is also determined by the updating of normative criteria within the literary language that necessarily takes into account the linguistically non-standard. In this way there became established a tendency towards a new conceptualisation of literary language norms or towards the concept of 'flexible stability', which by definition dictates the taking into account of language reality or social and individual communicative needs.

It can be seen here that within the Eastern Bloc after World War 2, or at least after 1948, it was Russian that had the ambition to take over certain segments of language communication: the language of science and the enforced second language within these countries, school programmes, extremely strong departments of Russian Studies at universities and so on – in effect, a striving for partial or complete bilingualism. Russian also had a self-evident influence as the source language of the different varieties of ideology in power. The case of Czech is interesting from both a language and a linguistics point of view: It was the dominant language in the bi-national state and Slovak, on the whole, did not appear as problematic with regard to normative questions relating to Czech, whereas the reverse does apply.

We can generalise here by saying that in Slavic languages the original three components of literary language norms – system, speech, linguists – underwent a basic distortion in the shape of political ideologisation. And in the case of at least some until recently 'non-state languages' a further distortion occurred, i.e. sacralisation, which contributed to the sense of language alienation felt by younger generations.

2.2

Throughout its history, two basic elements have determined Slovene: the lack of its own nation state and, in European terms, the relatively small number of speakers. In these circumstances, it is understandable that throughout the literary language's history there has been a visible influence of language policy which, because of its own unrefined criteria, has to a large extent been dependent on the politics of the day.

In the development of the literary Slovene language and its norms there have been three particularly important periods: Protestantism (16th century), the time of transition from the Slovene cultural language to the modern concept of a literary language with a fundamental (national) unifying role; the 19th century, the time just before the final establishment of its modern appearance; and from the early 1930s, when European linguistic structuralism, including in Slovenia, led to “the re-evaluation of views on language” (Božo Vodušek), and in the early 1960s agreement on the design of the *Dictionary of the Slovene Literary Language*, as well as the general acceptance of the view of language as a functionally complex collection of language systemic styles or language varieties.

16th century texts display elements that, in a very general sense, have continually helped shape Slovene literary language norms: an emphatic pragmaticness, especially in the case of Trubar; differing degrees of constructive purism, initially marked to some extent by Krelj; and a balanced relationship between informativity, determined by the text creator’s intention, and language expression; it is relation to all of these that we can understand the success of Dalmatin’s translation of the Bible (1584).

The Slovene linguistics of the 19th century was particularly marked by polemical language relations, present at least to some extent until the late 1960s: interlinguistic, marked by the concepts *domestic vs. foreign*, including at the conceptual level (the influence of Humboldt’s ideas), and intralinguistic, marked by the concepts *literary vs. folk language*. In particular social and political circumstances, purism in relation to interlinguistic influences can be developmentally constructive, as long as it is also creative. The relationship between the literary language and the ‘folk’ language is made difficult by the lack of clarity of the latter concept. Experience to date offers two interpretations: the naïve or even deliberately misleading one, in its most extreme form, arises from assigning value to the social attachment of the users of the folk language to ‘positive rurality’. Particularly in the case of Levstik, as well as later Vodušek and others, the concept of ‘folk’ language is linked to its natural role as an expression of the natural stance of its user.

From approximately the 1930s onwards it is possible to divide events in Slovenia in connection with the literary language into a number of different thematic phases. The Thirties in particular were marked by a strongly self-preserving language policy conditioned by aspirations towards a unified state, for instance in education, scientific terminology, and in scientific and academic language in general. During this time two important stances developed regarding the normativity of the literary language: the prevailing traditional one that saw the literary language as a

monolithic phenomenon connected with the norm of the idealised “good author”; and the relatively uninfluential structuralist one, particularly Vodušek’s efforts to define language from a structural, ontological and sociological viewpoint. Attempts towards the (political) ghettoisation of the Slovene literary language were rejected by both these approaches and their main representatives, Breznik and Vodušek.

In the 1960s, language style variation in Slovene took two main forms:

- With regard to the comprehensive nature of the role of language, a tendency to place a strong emphasis on the communicative role of language as a reaction to artistic or literary language as the basic evaluative criterion. This approach crystallised particularly through polemics on the linguistically outdated design of the Slovene Orthography or normative guide of 1962, including the failed reform of the transcription of the agent of the action with *-vec* instead of *-lec*, i.e. the infamous *bralec* vs. *bravec* debate (Urbančič, Pogorelec, Bezlaj).
- A comprehensive theory of varieties and styles in Slovene became established through critical responses to the trial volume of the *Dictionary of the Slovene Literary Language* (1963) – among local linguists in particular Pogorelec and Jakopin, plus a number of Czech authors – with the final acceptance of its design and its successful enhancement with the publication of Volume 1 (published in 1970), and of course with the new grammar (also for schools) by Toporišič.

The second half of the Seventies and the early Eighties are strongly reminiscent of the early Thirties: once again, an aspiration to unify school programmes, text books, etc. Language policy appears as an important initiator of national consciousness and thus as a kind of value (normative) filter, in particular in relation to what was then referred to as Serbo-Croatian.

The still lively sense that Slovene is “threatened” – now in particular by the global language, English, but also by German – arises from deficient national (self-)confidence, which in turn arises from an inadequate recognition of one’s own identity. The urgently needed intellectualisation of the country – or the “Europeanness” it expresses – should begin with a comprehensive reform of education; but the question remains whether today the mother tongue as a fundamental ontological resource can be guaranteed the kind of place in this reform that by rights it deserves.

3 The question of language function is difficult to separate from understanding of language itself, since what is language other than function, albeit social (communicative) and thus identificatory or distinguishing in a personal, national and, of course, human sense?

3.1

Bringing into wider debate the syntactic analysis of the Freising manuscripts and the language of the 16th century in Slovene lands can be justified by the fact that even the pre-literary Slovene in public use that appears in the manuscripts represents such an expressively confident language at the syntactical level that it justifies the label *cultural Slovene*: and at the language structure level this complements findings relating to the morphemic (word-formational) and lexical analysis of these texts. The Slovene language's transition in the 16th century from the cultural to the literary can be justified directly by the occurrence of conscious language functionalism in the theological and pragmatic sense and indirectly by the awareness of the ontological value of language, and the recognition that arises from that of the non-justifiability of ordering languages hierarchically. Although analysis of the introduction to Bohorič's grammar excludes both the functionalist and ontological aspect of the understanding of language, Dalmatin's translation of the Bible actualised the language competence of the time at such a level that we can speak of the 16th century as a nation-forming period for the Slovenes.

In connection with the 16th century, it is worth emphasising some other basic characteristics of the literary language that are still worth thinking about today. Slovene literary history has already put forward an important fact: one consequence of the Protestant doctrine of the need for direct access for all to the Bible was the intellectualisation of the living, colloquial language. In this way the communicative role of the literary language was achieved and at the same time "diglossia" prevented, which would have had far-reaching negative consequences for the founding of the modern language. The concept of literary Slovene appeared through a fundamental qualitative shift of language function, from the personal or rather individual-identificatory character of cultural Slovene in the pre-literary period, to a common or social-identificatory and thus social-forming character. Slovene as a mother tongue became the vehicle for authentic understanding of the basic ideological conflict within the then Europe, the source of which was in the important humanist and theological principle that language as the humanising agent of man should be the direct link between man and God. The essence of humanism that marked the Protestant ideology of the time arises from language as identifying man as a thinking being without hierarchically evaluating his language expression, since that would basically mean the hierarchisation of man himself.

To summarise: the early modern period, in other words humanism marked by Protestantism in Slovene lands, was the time when Slovenes entered the European

cultural domain as a national community recognisable through its literary or intellectualised language.

3.2

The stylistics of the language system, which gives sense to the role of the literary language, arises from its most recognised elements – primarily from scientific and technical language on the one hand and artistic or literary language on the other. In particular the conceptual world of science and its terminological systems and sub-systems is only really a part of this intellectualised world – dialects, sociolects and other non-standard forms of language do not have these systems since they simply do not need them. Similarly, the textual and language system stylistics of literature becomes wholly functionally recognisable in relation to the literary language.

3.3

The new millennium has been marked in Slovenia by an ever louder desire to exclude Slovene from university lecture rooms and from academic debate in general. The surprising silence of civil society institutions at the conclusion of the discussion of the *National Programme for Higher Education* sends at least two messages: that the Slovene university was only an episode in the national ‘fading away’ of the 20th century, a bend in the road on the way to pan-European, or rather global content; and that language, plus the humanities in particular, is too feeble a basis for national identification – in other words, the Slovene humanities have no significant contribution to make to the national programme for higher education. For if the rapid and radical change to the Law on the University, which will facilitate the erasure of Slovene from the university and from science in general in Slovenia, is “crucial for development”, then this involves both a fundamental misunderstanding of the concept of internationalisation and the value hierarchisation of that segment of science that is institutionalised in university content. This would mean that at the formal level, too, the humanities and at least part of the social sciences would lose their rationale, and the Slovene university would become, at best, a more or less capable applier of “European standards of knowledge” – the Slovene university becomes the university in Slovenia or even the global university. In this way we neglect the principle of valuation criteria for classifying academic-scientific fields that arises from the well thought-through integrity of human intellectual capability and, with it, creativity.

3.4

The policy now apparent towards Slovene scientific and academic language was already being hinted at in the 1990s in the attitude towards Slovene Studies linguistics at the university level. In the new socio-political circumstances the discipline found itself faced with a demanding task: to develop the credibility of the academic study while taking into account the increased demand for language knowledge, particularly of the living literary language. This involves primarily Slovene as a technical language at different university faculties, as the base language for contrastive studies at different language departments, as the first language or mother tongue for highly diverse translation connections both inside the country and at the EU level, Slovene as a foreign/second language at universities at home and abroad, etc. In addition, we should also include in the relevant material base for literary Slovene public language use in border areas of neighbouring countries and wherever Slovene settlement occurs in concentrated form around the world.

The text in connection with this requires a note: an article about Slovene Studies in Ljubljana, or more precisely on Slovene Studies linguistics, dates from 1999, when it still seemed worthwhile issuing a warning on the social position of the discipline, questions relating to its content and organisation, staffing policy, development strategy and so on; here it is stated that “currently the most topical theme is the literary language”.

3.5

It is no coincidence that in the 1960s people also began to think about the international presentation of Slovene thought in the humanities, as in a conceptual sense that decade was the century's most creative period of Slovene linguistics and literary theory. As already mentioned, this was the time when linguistics was influenced by Vodušek's “re-evaluation of views on language”. Particularly during the first few decades of the Seminar of Slovene Language, Literature and Culture, considerable importance was attached to establishing an attitude towards the Slovenes based directly on time spent in Slovenia and – through language learning – coming into direct contact with Slovene culture. The success of those 40 years is measured not only by the hundreds of percent increase in the number of seminar participants, or the close to 50 universities in Europe and around the world where Slovene is included in the study programme, but also by the response to the now already traditional *Obdobja* Symposium, which has grown beyond the original seminar format and has moved towards academic debate, particularly of questions

from the Slovene humanities. Now, much more is involved than merely reaching beyond national and linguistic borders; the space we inhabit is at all levels in close contact with the global world, marked by a pragmatic orientation towards a global language. This is why, more than ever, I find the challenge that is directly or indirectly apparent in the very format of the seminar highly topical: to give 'Slovenism', in a creative combination with other languages and cultures, the significance of a general cultural good.

4

When we think about the completeness or full functionality of Slovene we cannot ignore the military language. On the basis of the socio-political status of (literary) Slovene it is possible to differentiate the concepts of *Slovene language in the army*, *Slovene military language* and, last but not least, *military language in the Slovene army*.

The concept of *Slovene language in the army* is marked by the non-national and at the same time unofficial status of the Slovene language in general – we are talking here about Slovene in the Austro-Hungarian army up to approximately the mid-19th century. The second half of the 19th century was marked by a qualitative shift of this concept to linguistic systemic stylistic variants of Slovene, i.e. into the terminological concept of *Slovene military language*. At the terminological and linguistic level the credit for this goes to Komel, who at that time transferred into Slovene a large part of the Austro-Hungarian military language (Korošec 2004).

In the post-independence period, military language within the Republic of Slovenia needs to be divided into pre- and post-NATO membership. The first period (1991–2004) was marked by the comprehensive operationalisation of military language, which was facilitated partly by the intense development of military terminology, particularly in the pre-independence period – the Military Dictionary of 1977, the influential journal *Naša obramba* (Our Defence) from the mid-Sixties and the use of the language in the (Slovene) territorial defence force. In the second period, which begins with Slovenia's NATO membership (2004), Slovene military language is marked by global English, both at the level of language expression and of global terminology. The additional language dimension within the NATO Alliance opened the question of familiarity with the language environment of world crisis points to which Slovene troops were despatched. Through the direct contact of military Slovene with NATO's global military English two interwoven and parallel conceptual (and expressive) systems are taking shape: the global English-Slovene system, which opens the door to what might be called *military language*

in Slovenia, and the traditional Slovene one. Alongside the recognisable concern for military Slovene there remains an impression of fragmentation, particularly at the institutional level, which results in the absence of a hierarchy of issues, clear professional concepts and, of course, appropriate influence.

5

To be able to understand the integration of Slovene linguistics into the European and also indirectly the world linguistic sphere, one also needs to be familiar with the already mentioned alternative linguistic scene of the first half of the 20th century in particular. The possibility of locating Slovene linguistics and Slovene Studies in a wider European context also bears witness to the level of research into the language and thus its level of cultivation and expressive power.

5.1

Two prominent personalities in Slovene cultural life, Božo Vodušek and Edvard Kocbek, intervened in Slovene linguistic thought – and consequently that of the humanities – at a moment when, particularly in view of the social and political events at the time, it was necessary to connect the interpretations of language scattered among the various linguistic schools and convictions, thus returning to the language its fundamental (ontological) dimension. They knew from their own creative experience that language is “the mode of man’s existence” (Kocbek 1963) and therefore, of course, also a true expression of man’s freedom. The two men share this basic premise, which is also incorporated into their thoughts about language. What we have in mind here is Kocbek’s linguistic-philosophical text *Misli o jeziku* (Thoughts About Language, 1963) and Vodušek’s already mentioned programmatic text *Za preureditev nazora o jeziku* (For a Re-evaluation of Views on Language, 1932/33). Even though there were exactly thirty years between Vodušek’s discussion and Kocbek’s indirect criticism of the dehumanisation of language it seems that at least a partial motivation for both texts is based on actual events in Slovene linguistics and, particularly in the case of Kocbek, on the social and political situation at the time, as well as on the wider European spirit of the times.

5.2

As early as in 1908, in the paper *Besedni red v govoru* (Word Order in Spoken Language), Anton Breznik included in his grammatical debate the meaning of the sentence, identifiable from the basic textual unit – the spoken paragraph. Alongside

fixed word order, free word order became an element of the word order that was subject to the rules of functional sentence perspective. By transferring the issue of the word order from the realm of the sentence to the realm of the thematically complete unit of text, to the spoken paragraph (close to the concept of sequence), the focus of reflection on language shifted from the structural level to the sense or meaning of language. Functional sentence perspective, which includes the question of free word order, is an important theoretical area of the Prague School and European 20th century linguistics.

5.3

The influential European functional structuralist Mikuš adopted and developed the findings of the Geneva and American structuralists that the syntagma is a structural-semiological language unit with regard to its origin, development and activities. The syntagma is thus seen as a universal linguistic essence. Mikuš's more important evaluations of structuralists and other linguists also includes the negative critique of the syntagma theory by the linguist Belić published in 1952 by the Slovene Academy of Sciences and Art. This work had a decisive influence on Mikuš's life.

5.4

In 1939, the eminent linguist Isachenko publish the monograph *The Dialect of the Village of Sele na Rožu (Zell im Rosental)*. Without going into a critical interpretation of Isachenko's analysis, it is necessary to mention at least a few standpoints that were outside the established Slovene linguistic methodology of the time. In defining the Slovene Carinthian dialects and the functional relationship between the literary language and dialects, Isachenko uses de Saussure's dichotomy of language and speech, as well as Prague linguistic-systemic stylistics. He also drew a precise distinction between (linguistic) diachrony and synchrony, i.e. between the historical development method and the synchronous systemic method. His methodological guidelines can be summarised in the conclusion that historical developmental methodology can give us completely different results to the method of studying a contemporary modern language. Thus even in the 1930s, the elements of the Geneva School of structuralism and the conceptual-terminological apparatus of the Prague School were present in Slovenia via Isachenko and the works of the above-mentioned authors or, taking into account Mikuš's works, in the early 1950s.

As already noted, in the 1960s, through the adoption of the design of the *Dictionary of the Slovene Literary Language* and its realisation in five extensive volumes, a new coherent view of language was established, derived from an analysis of the living language of the time. The theory of language varieties, the functionalist establishment of a variant of Prague School structuralist stylistics adapted to Slovene circumstances, gained the right of domicile in Slovenia. The structuralist theory of the syntagma came fully to life in the verbalisation of meaning, in the semantic definitions in the *Dictionary of the Slovene Literary Language*, and proved itself to be a credible interpretation of our understanding of reality. The dictionary's importance also derives from its cultural and social informative role. With its semantic qualificatory explanations, tied particularly to the socio-political circumstances of the use of the individual lexemes, it is a valuable source of information about the time when it was created.

Spremna beseda

Zasluzna profesorica na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani Ada Vidovič Muha je več kot štiri desetletja z razpravnim razmišljanjem vpeta ne samo v jezik(osl)ovne analize slovenščine, ampak tudi v (vsaj zanjo) samoumevno skrb za družbeno polnofunkcijskost slovenščine. Njeno tvorno spremljanje jezikovnega vedenja (naglašena in posledično tudi razumljenega tako in drugače) je tokrat predstavljeno s triintridesetimi izbranimi razpravami, ki tvorijo koherentno celoto. Monografija problemsko oz. kritično in razvojno obravnava bivanjskost slovenščine skozi čas v razponu enega tisočletja, od kulturnega do knjižnega jezika, tj. razvoj od deželnega prek nacionalnega v državni jezik – razložen in hkrati problematiziran je nujni stalni razvoj celovite funkcionalnosti slovenščine. Bistvo vsega pa je živeti jezik v smislu samozavedanja in utrjevanja jezikovne samozavesti; vključuje zlasti aktualno procesno razumevanje jezika, ki je pogoj za utrjevanje polnofunkcionalnega knjižnega jezika.

Avtoričina zasluga je, da so prvič ovrednotene tudi vloge nekaterih eminentnih osebnosti slovenske kulturne zgodovine pri kultiviranju in navsezadnje tudi normiranju knjižne slovenščine kot sodobnega dinamičnega intelektualiziranega jezika. Ta vrednotenjski in hkrati problemski pregled odraža veliko avtoričino strokovno angažiranost, pospremljeno tudi s čisto osebno prizadetostjo, kar je povsem razumljivo, če raziskuješ in razvijaš nič manj kot materinščino. Z vidika funkcionalističnega strukturalizma se potrjuje, kako šele združevanje sistemskosti jezika z njegovo družbenostjo omogoča dovolj celovito ovrednotenje položaja slovenščine v različnih obdobjih. Odras vsebine je tudi zbrano in opredeljeno jezikoslovno izrazje; glede na poudarjen sociolingvistični značaj izbranih razprav, so večinske sintagme s pojmom *jezik* v jedru.

Naj si izberemo katerokoli izmed poglavij, ob vsem sporočenem ostane tudi vtis, da ne glede na družbene procese, ki nujno bolj ali manj posegajo tudi v jezik – v zadnjih desetletjih zagotovo globalizacija, individualizacija postmoderne družbe, populistična demokratičnost ipd., ostajata glavna cilja ohranjati polnofunkcionalnost slovenščine in v tesni soodvisnosti s tem je seveda ohranjanje in razvijanje slovenistike kot nacionalne stroke. Kolikšna je dejanska vzajemna odvisnost moči stroke (slovenistike) in moči jezika (slovenščine) se najbolj praktično izraža npr. v današnji jezikovni kompetenci. Zdi se namreč, da se slednja za ceno večje všečnosti preveč prilagaja uporabniku in da se jezik že kar prepogosto ceneno ponuja kot vsak drug izdelek pod sloganom »uporabniku prijazno«. In kje tu (za)ostaja stroka, slovensko jezikoslovje ... se jezik(osl)ovno raziskovanje tudi že prepogosto in očitno zamenjuje z jezikovnim menedžmentom? Tudi na to opozarja ta monografija.

Sicer pa so tovrstne monografije v našem prostoru, vsaj do sedaj, redke, avtorskih pa takorekoč ni.

Tudi teh nekaj spremnih besed ne more mimo jasnega spremnega sporočila monografije, da je samo od nas odvisno, kaj bo v prihodnje s slovenščino – besedilo poleg vsebinske in izrazijske sporočilnosti namreč jasno izraža, da je današnje stanje slovenščine odvisno izključno od nas samih. Vendar samo dober in lagoden občutek ob tem dejstvu seveda še zdaleč ni dovolj, zato je to delo lahko tudi spodbuda, naj bo trenutno ukvarjanje s slovenščino čimbolj angažirano, proaktivno, in naj piše že nove razprave.

Andreja Žele

Postface

For more than four decades Ada Vidovič Muha, professor emerita at the Slovene Studies Department at the Faculty of Arts in Ljubljana, has played a polemical role not only in linguistic analyses of Slovene, but also in what is (at least for her) a self-evident concern for the full social functionality of the language. Her productive study of linguistic behaviour (accented and consequently understood differently) is presented here through forty selected papers that form a coherent whole. The monograph takes a critical look at the development of Slovene over a millennium, from a cultural language to a literary language, i.e. from a language spoken in a province, then by a nation and finally in an independent state; the necessary constant development of the comprehensive functionality of Slovene is also explained. The key here is to live the language in the sense of self-awareness and of strengthening linguistic confidence; this includes particularly the understanding of language processes, which is a precondition for the affirmation of the full functionality of the literary language.

It is thanks to the author that the roles of some of the eminent personalities in Slovene cultural history involved in the cultivation and the creation of the norms for literary Slovene as a modern, dynamic and intellectualised language are evaluated for the first time. This overview, its evaluations and the issues it discusses, reflects the author's professional engagement, but also her purely personal striving, which is perfectly understandable for someone who is researching and developing no less than her mother tongue. From the viewpoint of functionalist structuralism it is confirmed that only the combining of the systemic properties of the language with its social dimensions facilitates a sufficiently comprehensive evaluation of the position of Slovene through different periods. Another expression of this content is the collected and defined linguistic terminology; in view of the socio-linguistic emphasis of the selected papers, most of the expressions have the concept of *language* at their core.

Whichever chapter we choose, we are left with the impression with regard to all the messages they convey that, irrespective of the social processes which are bound to encroach on the language in various degrees – over the last few decades globalisation, the individualisation of post-modern society, populist democracy, etc. have been at the forefront – the two main goals remain the same: to preserve the full functionality of Slovene and, in close connection with this, the preservation and development of Slovene Studies as a national discipline. The extent of the actual mutual dependence of the strength of the discipline (Slovene Studies) and the

strength of the language (Slovene) is most clearly expressed in present day linguistic competence. It seems that the latter, in order to be more popular, is adapting to the user and that the language is all too frequently offered cheaply, just like any other product under the slogan of “user-friendly”. And what space is left for the discipline, for Slovene linguistics... is linguistic research also too frequently and obviously replaced by language management? This is another issue to which the monograph draws attention. Books of this kind are very rare in Slovenia and, at least until now, there have been almost none by a single author.

This short foreword cannot ignore the clear message that it depends solely on us what happens to Slovene in the future – the book, in addition to what its content and terminology tell us, clearly expresses the view that the present day state of Slovene is entirely down to us. But the positive, easy feeling accompanying this fact is not enough, and so this text can also serve as an stimulus for the idea that Slovene should be dealt with in a more engaged and proactive way, and for new papers to be written as we speak.

Andreja Žele

Literatura

- Ahačič, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti.
- Ahmanova, S. Olga, 1966: *Slovar` lingvističeskib terminov*. Moskva: Izdatel'stvo »Sovjetskaja enciklopedija«.
- Ammon, Ulrich, 1994: *Encyclopedia of language and linguistics*, 4. Oxford, New York, Soul, Tokyo: Pergamon Press. 1725, 1729.
- Anić, Vladimir, 1993: *Jezik i sloboda* (Stare i nove dileme). Erazmus 1. 64–76.
- Anić, Vladimir, 1998: *Jezik i sloboda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Avšič, Jaka 1969: O poveljevalnem jeziku NOB v Sloveniji. *Jezi in slovnstvo* XIV, 4, 97–104
- Babić, Stjepan, 1986: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bajec, Anton, 1951: *Rast slovenskega jezika*. Ljubljana: Novinarsko društvo Slovenije.
- Bajec, Anton, Rupel, Mirko, Kolarič, Rudolf (Šolar, Jakob), 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Bartsch, Renate, 1985: *Sprachnormen: Theorie und Praxis*. Tübingen: Niemeyer.
- Bergmann, Rolf, 1995: »Europäismus« und »Internationalismus«. *Zur lexikologische Terminologie. Sprachwissenschaft*, 20 (ur. Bergmann, Rolf, Eroms, Hans-Werner, Vennemann, Theo). 239–277.
- Bezljaj, France, 1967: *Blišč in beda slovenskega jezika. Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 9–75.
- Bjelčević, Aleksander, 1997: Vse o sonetu. *Razgledi* 14, 9. julij. 20–21.
- Bohorič, Adam, 1987 (¹1584): *Arcticae horulae succisivae Zimske urice proste* (Prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič). Maribor: Založba Obzorja.
- Bohorizh, Adam, 1987 (¹1584): *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice – proste*. Maribor: Založba Obzorja.
- Bosák, Ján, 1989: Tendencia k demokratizácii. V: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (ur. Horecký, Ján, Buzássyová, Klára, Bosák, Ján a kol.). Bratislava: Slovenska akademia vied. 295–296.

- Bosák, Ján, 1995a: Systemový a komunikačný prístup v skúmaní slovenčiny z aspektu protirečivých vzťahov normy, uzu a kodifikácie. V: *Języki słowiańskie 1945–1995* (Gramatyka – leksyka – odmiany) (ur. Gajda, Stanisław). Opole: Uniwersytet Opolski – Instytutu Filologii Polskiej. 9–15.
- Bosák, Ján, 1995b: Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny. *Studia Academica Slovaca* 24. Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK. 23–31.
- Bosák, Ján, 1997: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. V: *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy* (ur. Ondrejovič, Slavomír). Bratislava: Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Braun, Peter, 1990: Internationalismen – Gleiche Wortschätze in europäischen Sprachen. V: *Internationalismen. Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie* (ur. Braun, Peter, Schaefer, Burkhard). Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 13–34.
- Breznik, Anton, 1908: Besedni red v govoru. *Dom in svet* 21. 222–230, 258–267.
- Breznik, Anton, 1920: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Breznik, Anton, 1935: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Breznik, Anton, 1944: Zloženske v slovenščini. *Razprave II*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 55–76.
- Breznik, Anton, 1967a (¹1918): Novejše napake slovenskega sloga. V: *Življenje besed*. Maribor: Obzorja. 82–96.
- Breznik, Anton, 1967b (¹1919, 1920, 1923): Jezikovne ocene. V: *Življenje besed*. Maribor: Obzorja. 96–114.
- Breznik, Anton, 1967c (¹1924): Stritarjev slog. V: *Življenje besed*. Maribor: Obzorja. 114–123.
- Breznik, Anton, 1967č (¹1933): O časnikarski slovenščini. V: *Življenje besed*. Maribor: Obzorja. 132–187.
- Breznik, Anton, 1967d (¹1934): Jezik naših pripovednikov. V: *Življenje besed*. Maribor: Obzorja. 187–242.
- Breznik, Anton, 1967e (¹1943): Kako besede izgubljam. V: *Življenje besed*. Maribor: Obzorja. 75–82.
- Breznik, Anton, 1982 (¹1913–1915): Razvoj novejše slovenske pisave pa Levčev pravopis. V: *Jezikoslovne razprave* (ur. Toporišič, Jože). Ljubljana: Slovenska matica. 83–133.

- Breznik, Anton, 1982 (1908): Besedni red v govoru. V: *Jezikoslovne razprave*. Izbral in uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 233–245.
- Brodnjak, Vladimir, 1991: *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Brozović, Dalibor, 1970: *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brožič, Liliana 2009: Vidiki razvoja in motiviranja kadrov z znanstvenimi nazivi v Slovenski vojski. *Bilten Slovenske vojske*. December 2009 11/št. 4. Ljubljana: Generalštab Slovenske vojske. 51–67.
- Buzássyová, Klára, 1995: Lexikalné zmeny v súčasnej slovenčine (tendencie, motívy, komunikačné efekty). V: *Języki słowiańskie 1945–1995* (Gramatyka – leksyka – odmiany) (ur. Gajda, Stanisław). Opole: Uniwersytet Opolski – Instytutu Filologii Polskiej. 195–205.
- Bühler, Karl, 1934: *Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Verlag von Gustav Fischer.
- Campbell, Lyle, 1994: *Encyclopedia of language and linguistics*. Oxford – New York – Seul – Tokyo: University of Edinburgh, UK. Pergamon Press.
- Chloupek, Jan a kol., 1991: *Stylistika češtiny*. Praha: Statní pedagogické nakladatelství.
- Chloupek, Jan, 1988: Normativní povaha struktury, stylu a komunikatu. V: *Československá slavistika 1988*. Praha: Československá akademie věd. 119–127.
- Chomsky, Noam, 2003: *Hegemony or survival. America's quest for global dominance*. London: Penguin books.
- Chrystal, David, 2000: *Language Death*. Cambridge: Cambridge university Press.
- Chrystal, David, 1997: *The Cambridge encyclopedia of language* – 2nd ed. Cambridge university Press.
- Crystal, David, 2000: *Language Death*. Cambridge: Cambridge U. P.
- Coseriu, Eugenio, 1970: System, Norm und Rede. V: *Sprache*. Tübingen: UTB. 193–212.
- Coseriu, Eugenio, 1988a: *Sprachkompetenz*. Tübingen: UTB Francke.
- Coseriu, Eugenio, 1988b: *Einführung in die allgemeine Sprachwissenschaft*. Tübingen: UTB Francke.
- Crvenkovska, Emilija, 2000: Značajen simpozium za deloto na Vatroslav Oblak. *Makedonski jazik XLVIII–L, 1997–1999*. 355–360.

- Cvetko Orešnik, Varja, 1989: Slovenskost Brižinskih spomenikov in nekatere novejšje hipoteze o njih. *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 10* (ur. Toporišič, Jože). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Znanstveni inštitut. 35–50.
- Daneš, František, 1957: *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: Nakl. Československé akademie věd.
- Daneš, František (ed.), 1974: *Papers on Functional Perspective*. Prague: Academia.
- Daneš, František, 1995: Situace češtiny: perspektiva a retrospektiva. V: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 23–32.
- Daneš, František, 1997: Situace a celkový stav dnešní češtině. V: *Český jazyk na přelomu tisíciletí* (ur. Daneš, František a kolektiv). Praha: Academia. 12–25.
- Derganc, Aleksandra, 2003: Nekateri vidiki odnosov med ruščino in cerkveno slovanščino. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. (ur. Vidovič Muha, Ada). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 87–95.
- Doroszewski, W., 1946: Kategorie słowotwórcze. *Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*. 39. 20–42.
- Dular, Janez, 1974: Zvrstnost slovenskega jezika. V: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* – Informativni zbornik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 57–75.
- Dular, Janez, 1975: Zvrstna pripadnost prvin v publicističnem besedilu. *Slavistična revija*. 23/2. 197–222.
- Dular, Janez, 1988: Med jezikovno politiko in jezikovno kulturo. XXIV. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Eastman, Carol. M., 1994: *Encyclopedia of language and linguistics*, vol 5. Oxford – New York – Seul – Tokyo: University of Edinburgh, UK. Pergamon Press. 2702–2706.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, 1993 (EJO). Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- English Dictionary*, 1997. Collins Cobuild. The University of Birmingham.
- Filipec, Josef, 1995: Lexikalní norma. *Slovo a slovesnost*. 56/3. 190–203.
- Filipović, Rudolf, 1986: *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: Školska knjiga.

- Filimonova, Tatjana, 2002: Mednarodny simpozium »Slovenski literaturny jazyk – aktualnye voprosy i istoričeskij opyt«. K 450-letiju izdannija pervoj slovenskoj knigi. *Slovjanovedenie* 5, sentjabr', oktjabr'. Moskva: Rossijskaja akademija nauk. 116–117.
- Flaker, Aleksandar, 1996: Hrvatski sonet u Ljubljani. *Republika* LII, ožujak-travanj. 210–221.
- Gančeva, Neli, 2003: Istorizm't i paleoslavističnata problematika v dokladite na XVIII. međunaroden simpozium »Obdobja«. *Paleobulgarica/starobulgaristika* XXVII/2. 111–120.
- Garde, Paul, 1992: Les catégories grammaticales chez Miklošič. *Miklošičev zbornik. Obdobja 13*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Odsek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Znanstveni inštitut, Univerza v Mariboru (ur. Toporišič, Jože). 201–209.
- Gjurin, Velemir, 1974: Interesne govornice sleng, žargon, argo. *Slavistična revija*. 22/1. 65–81.
- Gjurin, Velemir, 1980: Slovenski pravopis 1945. *Slavistična revija*. 28/4. 425–445.
- Gjurin, Velemir, 1991: *Slovenščina zdaj*. Ljubljana: Art agencija.
- Glušič, Helga, 1996: Značilnosti kulturnega delovanja slovenske izseljenske skupnosti v Argentini. V: *Jezik in čas* (ur. Vidovič Muha, Ada). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 125–135.
- Gorjanc, Vojko, 2009: Slovenska jezikovna politika pred izzivi Evropske unije. V: *Med politiko in stvarnostjo* (ur. Požgaj Hadži, Vesna, Balažič Bulc, Tatjana, Gorjanc, Vojko). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 13–25.
- Gorjanc, Vojko, 2012: Vyzovy sovremenosti i jazykovoe planirovanie v Slovenii. V: *Slovanski jeziki: iz preteklosti v prihodnost* (ur. Gorjanc, Vojko). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 79–95.
- Gradišnik, Janez, 1965: Hvalnica lepi slovenščini. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Cankarjeva založba (ur. Vurnik, France).
- Gradišnik, Janez, 1967: *Slovenščina za Slovence*. Maribor: Obzorja
- Gradišnik, Janez, 1974: *Slovenščina za vsakogar*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Gradišnik, Janez, 1981: *Še znamo slovensko?* Celje: Mohorjeva družba.

- Gradišnik, Janez, 1993: *Slovensko ali angleško? : priročnik za dobro slovenščino*. Celje: Mohorjeva družba.
- Grafenauer, Ivan, 1919: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Morfologia, 1984. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Gutschmidt, Karel, 1995: Struktur, Substanz und Normen in slawischer Gegenwartssprachen. *Zeitschrift für Slavistik*. 40/4. 382–387.
- Hausenblas, Karel, 1962: Styly jazykových projevu a rozvrstvení jazyka. *Slovo a slovesnost*. 23/3. 189–201.
- Hausenblas, Karel, 1994: Approach to Standard Language, its Culture, and to Style. V: *The Prague School of Structural and Functional Linguistics*. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 311–344.
- Havránek, Bohuslav, 1963: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd.
- Havránek, Bohuslav, 1963 (1932): Úkoly spisovného jazyka českého a jeho kultura. *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Havránek, Bohuslav 1969: Teorija knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo*. XIV/17. 196–204.
- Hecl, Miloš, Janský, L., Machač Jaroslav, Sochová, Zděna, Zima, Jaroslav, 1964: Pripombe k Poskusnemu snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* IX/I7–18. 254–262.
- Horálek, Karel, 1979: O znacích spisovného jazyka. *Teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. 87–89.
- Horálek, Karel, 1954: K problematice dějin spisovného jazyka. V: *Studie a práce lingvistické*. Praha: ČSAV 369–376.
- Horecký, Ján, 1979: Všeobecné a špecifické črty jazykovej kultury v našich jazykoch. V: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: ČSAV
- Horecký, Ján, 1979b: Vychodisky k teorii spisovného jazyka. V: *Teorie spisovného jazyka*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. 13–23.
- Horecký, Ján, 1999: Internacionalizácia a europeizácia slovenčiny. V: *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti* (ur. Bosák, Ján). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 80–83.

- Hribar, Ivan 1983 (1928): *Moji spomini, I. del*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Inkret, Andrej 2011: *In stoletje bo zardelo*. Ljubljana: Modrijan, 2011.
- Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti*, 1999. (ur. Bosák, Ján). Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Isačenko, Aleksander V., 1939: *Govor vasi Sele na Rožu*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Jakobson, Roman, Havránek, Bohuslav, Mukařovský, Jan (¹1929), 1986: Problemi ispitivanja različitih funkcija jezika, posebno u slovenskim jezicima. V: *Teze Práškog lingvističkog kružoka*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (3).162–169.
- Jakopin, France, 1964: Slovar slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* IX/17–18. 161–171.
- Jedlička, Alois, 1965: Teorija praške šole o knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo*. X/6–7. 186–192.
- Jedlička, Alois, 1974, 1978: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Univerzita Karlová.
- Jedlička, Alois, 1982: Typy norem jazykové komunikace. *Slovo a slovesnost* 43/4. 272–281.
- Jedlička, Alois, 1988: Rozvoj badání o slovanských spisovných jazycích v dějinách slavistických sjezdu. V: *Československá slavistika 1988*. Praha: Československá akademie věd.
- Jerman, Frane, 1978: Jan Mukařovský in strukturalna estetika. V: *Jan Mukařovský. Estetske razprave*. Ljubljana: Slovenska matica. 5–27.
- Jezik in čas*, 1996. Ur. Vidovič Muha, Ada. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Jezikovno razsodišče 1980–1982*, 1984. Ur. Moder, Janko. Trst: ZTT; Celovec: Drava.
- Kalin Golob, Monika, 1996: Jezikovnokulturne smeri na Slovenskem: romantiki in realisti oz. puristi in protipuristi. V: *Jezik in čas* (ur. Vidovič Muha, Ada). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Kidrič, France, 1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kidrič, France, *Zgodovina slovenskega slovstva: 1929–1938*. Ljubljana: Slovenska matica.

- Kmecl, Matjaž (ur.), 1991: Urednikova začetna beseda. *Obdobje slovenskega narodnega preporoda. Obdobja 11* (ur. Matjaž Kmecl). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 5.
- Kmecl, Matjaž 1991: 70-letnica ljubljanske Univerze. *Obdobje slovenskega narodnega preporoda. Obdobja 11* (ur. Matjaž Kmecl). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 9–13.
- Kocbek, Edvard, 1963: Misli o jeziku. *Sodobnost* XI, 6, 205–222.
- Kočiš, František, 1979: Pojem jazykovéj normy a normovanosti. V: *Z teorie spisovného jazyka* (red. Ružička, J.). Bratislava: Veda. 32–43.
- Kolarič, Rudolf, 1931: *Jezikovno rešeto*. Ljubljana: Slovenski tisk.
- Komenský, Jan Amos, 1995 (¹1632): *Velika didaktika*. Novo mesto: Pedagoška obzorja.
- Kopecký, Milan, 1985: Mezinárodní symposium v Lublani na téma 16. století v slovinském jazyce, literatuře a kultuře. *Slavia* 54/2. 223–224.
- Kořenský, Jan, 1988: Koncepty, znak, jazyková jednotka, funkce, pravidlo, norma v procesualním modelování jazyka. *Československá slavistika* 1988. Praha: Československá akademie věd. 109–119.
- Kořenský, Jan, 1997: Procesualna slovnica in linearnost besedila. V: *Slavistična revija*, 3–4, 421–428.
- Kořenský, Jan, 2003: Intencionalizace současných slovanských jazyků – možnost nebo nutnost. *Jazykovedný časopis* 54/1–2. 7–13.
- Korošec, Tomo, 1972: *Pet minut za boljši jezik*. Ljubljana: Državna založba.
- Korošec, Tomo, 1977: Razslojenost slovenskega besedišča. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* – Informativni zbornik (ur. Tine Logar z Matjažem Kmeclom in Jožetom Toporiščem). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 75–91.
- Korošec, Tomo 1998: *Slovenski vojaški jezik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Korošec, Tomo 2003: Slovensko vojaško izrazje v delih Andreja Komela od 1872 do 1891. V: *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje : ob 450-letnici izida prve slovenske knjige. Obdobja 20* (ur. Vidovič Muha, Ada). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 655–668.

- Korošec, Tomo 2004: *Andrej Komel pl. Sočebnan*. Ljubljana: Založba FDV.
- Korošec, Tomo 2007: Slovensko-nemška terminološka zbirka. *Slavistična revija*, 55/1–2. 409–419
- Koruza, Jože (1984). 1991: Pomen protestantizma za nastanek in razvoj slovenske književnosti. *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 67–79.
- Koštiál, Ivan, 1927 in 1931: *Brus*. Prevalje, Celje: Družba sv. Mohorja.
- Krasil'nikova, Elena, V., 1984: Zur russischen Umgangssprache (razgovornaja reč). V: *Handbuch des Russisten* (ur. Jachnow, Helmut). Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 352–378.
- Kravar, Miroslav, 1984: Prof. dr. Radivoj Mikuš (In memoriam). *Naši razgledi*, 24. febr.
- Kržišnik, Erika, 1996: Dejavnosti in naloge Centra za slovenščino kot drugi ali tuji jezik. Zb. *Srečanja* (ur. Krakar Vogel, Boža, Nardoni Grah, Leonora) Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti (Filozofska fakulteta). 41–49.
- Kržišnik, Erika, 1998: Frazeološka sredstva v vlogi razkrivanja družbenih sprememb med leti 1945 in 1995. V: *Slovenski jezik* (ur. Vidovič Muha, Ada). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Kržišnik, Erika, 2004: Spremná beseda. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22* (ur. Kržišnik, Erika). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. IX–X.
- Kultura spisovnej slovenčiny*, 1967. Bratislava: Slovenska akademie vied.
- Kunert, Ilse, 1984: Russische Sprachtypologie und Sprachkulturation. V: *Handbuch des Russisten* (ur. Jachnow, Helmut). Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 378–404.
- Lapteva, Olga, A., 1966: O nekodificirovannyh sferah sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. *Vja* 2. 40–55.
- Lenček, Rado, 1996: Alenka Šivic-Dular, ed. Vatroslav Oblak, Mednarodni simpozij Obdobja. *Slovene Studies* 18/1. 95–97.
- Levec, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.
- Levstik, Fran (1858), 1956: Napake slovenskega pisanja. *Zbrano delo* 6. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 38–88.

- Majdič, Viktor 1987: Ne zgolj puška, tudi jezik je bil orožje. V: *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 7* (ur. Franc Zadavec s sodelovanjem Jožeta Koruze, Aleksandra Skaze in Jožeta Toporišiča). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 561–571.
- Markowski, Andrzej (red.), 1999: *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mathesius, Vilém: Studie k dějinám anglického slovosledu. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 16, 1907, 5/6, 261–275; 17, 1908, 3, 195–216; 17, 1908, 299–311; 18, 1909, 1, 1–12, 19, 1910, 2, 125–130.
- Mathesius, Vilém, 1982 (¹1939): Řeč a sloh. V: *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praga: Odeon. 92–147.
- Mathesius, Vilém, 1982 (¹1939): O takzvaném aktuálním členění větěném. V: *Jazyk, kultura a slovesnost*. 174–179.
- Mečkovskaja, Nina B. 1996: *Socialnaja lingvistika*. Moskva: Aspekt Press.
- Merku, Pavle, 1980: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: ZTT.
- Metzler Lexikon Sprache*, 2000 (Zweite, überarbeitete und erweiterte Auflage). Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Mikhailov, Nikolai, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*. Trst: Mladika.
- Mikuš, Radivoj, Franciscus, 1945: *Šta je u stvari rečenica?* Ljubljana: samozaložba.
- Mikuš, Radivoj, Franciscus, 1952: *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mikuš, Radivoj, Franciscus, 1958: *Principi sintagmatike: Rasprava o sintagmatskostrukturnom jedinstvu čovječjeg govora*. (Disertacija.)
- Mikuš, Radivoj, Franciscus, 1959: Prostorni podatak događaja: Teorija i govorni izraz. Zadar: zb. Filozofske fakultete *Radovi* 1959/60.
- Mikuš, Radivoj, Franciscus, 1972: *Principes de la syntagmatique*. Pariz: Didier.
- Mikuš, Metod 1969: Gradivo za zgodovino slovenske univerze v letih 1919–1945. V: *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. 53–93.
- Milewski, Tadeusz, 1964: Razvoj jezikoslovja v 20. stoletju. *Jezik in slovstvo* IX/7–8. 161–171.
- Mluvnice češtiny 2*, 1986. Academia/Praha.

- Mukaržovský, Jan (1940), 1986: *Struktura pesničkog jezika*. Prevod Aleksandar Ilić. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Müller, Jakob, 1974: Razmišljanja o(b) Slovenskem knjižnem jeziku 4. *Prostor in čas* 6. 305–322, 393–407.
- Müller, Jakob, 1993: Slovar in kritika /1964–1992/. *Zb. Slavističnega društva Slovenije* (ur. Novak, France, Kranjc, Simona). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 51–73.
- Načrt pravil za novi slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Nebeská, Iva, 1987: Ke klasičkému pojetí normy v české lingvistice. *Slovo a slovesnost* 43. 272–279.
- Nebeská, Iva, 1995: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Univerzita Karlova.
- Nežmah, Bernard, 1997: *Kletvice in psovke*. Ljubljana: Nova revija.
- Novak, Pavel, 1990: Konstanty a proměny Havránkových metodologických postojů (se zvláštním zřetelem k jeho pojetím marxistické orientace v jazykovědě). *Slavica Pragensia XXXIV*. Praha: Univerzita Karlova. 21–39.
- Orešnik, Janez, 1972: Formalizacija senmantičnih definicij najmanjših jezikovnih enot s pomenom. V: *Problemi semantike, sintakse in obravnave tekstov*. Ljubljana: Inštitut Jožef Štefan. 27–33.
- Orešnik, Janez, 1995: *Uradi za jezik v Skandinaviji*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Orožen, Martina, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Orožen, Martina, 1994: Le consonantisme de Ramovš dans l'optique structuraliste de Tesnière. *Linguistica*, 34/1. 165–179.
- Pánek, Jaroslav, 1976: *Dr. Oton Berkopec, Življenje in delo*. Novo mesto: Študijska knjižnica Mirana Jarca
- Panov, Mihael, V., 1962: O razvitii russskogo jazyka v sovetskom občestve. *VJa* 3. 3–17.
- Paternu, Boris (ur.), 1980: Spremna beseda. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Boris Paternu s sodelovanjem Brede Pogorelec in Jožeta Koruze). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut. 449–450.

- Paternu, Boris, 1986: Protestantizem in konstituiranje slovenske književnosti. *16. stoletje v jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 6* (ur. Breda Pogorelec s sodelovanjem Jožeta Koruze). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut. 53–75.
- Paternu, Boris, 1994: *France Prešeren*. Ljubljana: Zal. dr. Anton Kovač, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Paternu, Boris, 2003: Nagovori ob začetku jubilejnega simpozija Obdobja 20. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20* (ur. Vidovič Muha, Ada). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. XV–XVI.
- Pattanayak, Debi Prasanna, 1994: *Encyclopedia of language and linguistics*, vol. 4. Oxford – New York – Seul – Tokyo: University of Edinburgh, UK. Pergamon Press. 1959.
- Perović, Latinka, 1992: Neko dopisovanje kot pomemben zgodovinski vir o odnosih med Srbi in Slovenci. *Teorija in praksa* 7/8. 662–669.
- Perušek, Rudolf, 1894: Zloženke v novej slovenščini. *Izvestja novomeske gimnazije* Novo mesto: J. Kranjec. 3–42.
- Petek, Alenka, 2011: Profesionalna (slovenska) vojska? *Sodobni vojaški izzivi*. Izdajatelj: Generalštab Slovenske vojske. 13/2. 81–99.
- Phillipson, Robert, 1992: *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, Robert, Skutnabb-Kangas, Tove, 1994: *Encyclopedia of language and linguistics*, vol. 4. Edinburgh: University of Edinburgh.
- Phillipson, Robert, Skutnabb-Kangas, Tove, 1994: *Encyclopedia of language and linguistics 2*. Oxford, New York, Soul, Tokyo: Pergamon Press. 994–995.
- Pleteršnik, Maks, 1894–85: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Pogorelec, Breda, 1962: Slovenski pravopis. *Naši razgledi* XI/20 (20. okt.), 393–394, XI/21 (3. nov.). 412–413.
- Pogorelec, Breda, 1964: Ob Poskusnem snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo*. IX/7–8. 232–243.
- Pogorelec, Breda, 1965: Vprašanja govorjenega jezika. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 132–157.
- Pogorelec, Breda, 1970: Še o slovanskih sposojenkah v jeziku zamejskih Slovencev. *Delo*, 24. 9. 1970. 18.

- Pogorelec, Breda, 1974: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* – Informativni zbornik, Dodatek (ur. Tine Logar z Matjažem Kmeclom in Jožetom Toporišičem). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 1–24.
- Pogorelec, Breda, 1979: Slovenski jezik: jezikovna politika in praksa. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 3–29.
- Pogorelec, Breda 1991: Sedemdeset let ljubljanske slavistike in slovenistike. *Sedemdeset let slovenske slovenistike*. Zb. Slavističnega društva Slovenije (ur. Orožen, Martina, Orel-Pogačnik, Irena). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 34–48.
- Pogorelec, Breda, 1993: Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje. V: *Jezik tako in drugače. Uporabne jezikoslovje* (ur. Štrukelj, Inka). 2–18.
- Polec, Janko 1929: Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo. V: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega v Ljubljani. 1–231.
- Polovina, Vesna, 1991: O prikazivanju lingvističih istraživanja na teritorijalnoj osnovi. V: *Živi jezici*. Beograd: Društvo za strane jezike in književnost SR Srbije.
- Poskusni snopič Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, 1963: SAZU.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Tom 1, 1994. Poznan: Wydawnictwo »Kupisz«.
- Pranjaković, Ivo, 1997: *Jezikoslovná sporenja*. Zagreb: Konzor.
- Pretnar, Tone, 1988: Obdobja, stili, pomeni. *Naši razgledi* 37/24, 23. december. 735.
- Prijatelj, Ivan, 1937: *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika*. Ljubljana: Slavistično društvo Ljubljana.
- Prunč, Erich, 1980: Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Paternu, Boris). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, PZE za slovanske jezike, književnosti in kulture. 209–267.
- Raecke, Jochen, 1995: »Windisches« in der »Windischen Sprach« der Truberschen »Hishna Postila«. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen* (ur. Kluge, Rolf Dieter). München: Verlag Otto Sagner. 382–414.

- Ramovš, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademsko biblioteka.
- Redakcija Slovarja slovenskega knjižnega jezika, 1964: Odgovor uredništva Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* IX/7–8. 262–265.
- Rigler, Jakob, 1970: Sheme za dinamični naglas in oblikoslovje. *Slovar slovenskega knjižnega jezika I. Uvod*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. XXV–LVIII.
- Rigler, Jakob, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Rotar, Janez, 1996: *Slovenščina in slovenstvo*. Maribor: Obzorja.
- Rotar, Janez, 1990: *Korespondenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Beličem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Rupel, Dimitrij, 2003: Nagovori ob začetku jubilejnega simpozija Obdobja 20. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20* (ur. Vidovič Muha, Ada). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. XVII–XIX.
- Rupel, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje*. Ljubljana: DZS.
- Růžička, Josef, 1967: Problémy jazykové kultúry. V: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. 9–23.
- Sgall, Peter, 1960: Obichodno-razgovorný český jazyk. *Vja* 2. 11–20.
- Sgall, Peter, 1963: K diskusi o obecné češtině. *Slovo a slovesnost* 24. 244–254.
- Sgall, Peter, Hronek, Jan, 1992: *Čeština bez příkras*. Praha: HŠH.
- Sgall, Peter, 1994: Spisovnost a kultura vyjadřování. *Slovo a slovesnost*. 34–47.
- Skalička, V., 1962: Poznamky o obecné češtině. *Slovo a slovesnost*. 201–204.
- Skubic, E. Andrej, 2003: Jezikovna zvrstnost in sociolekti (Odziv na rešitve v Slovenskem pravopisu 2001). *Slavistična revija*. 51/2. 239–245.
- Skubic, E. Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1970, 1975, 1979, 1985, 1991: Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Poskusni snopič, 1963. Ljubljana: SAZU.
- Slovenija v evropski uniji?*, 1999. Ljubljana: Urad vlade za informiranje.

- Slovenska medicinska beseda*, 1984: ur. Fliser, Danilo, Meh, Duška. Ljubljana: OO ZSMS Medicinske fakultete
- Slovenski jezik v znanosti 1*, 1986: Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (ur. Vidovič Muha, Ada).
- Slovenski jezik v znanosti 2*, 1989. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (ur. Vidovič Muha, Ada, Šumi, Nace).
- Slovenski pravopis*, 1950: Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Slovenski pravopis*, 1962. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- Slovenščina v javnosti*, 1983: ur. Pogorelec, Breda. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije.
- Stabej, Jože, 1966: Nekaj ugotovitev ob popolnem izpisu Vodnikovega rokopisnega nemško-slovenskega slovarja. *Jezik in slovstvo* XI, 1–2. 42.
- Stabej, Marko, 2001: Institucionalizacija jezikovne politike v državnih organih Republike Slovenije. V: *Zb. prvega slovensko-brvaškega slavističnega srečanja v Novigradu* (ur. Požgaj Hadži, Vesna). Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 33–42.
- Stabej, Marko, 2006: Obris slovenske jezikovne politike/The Outlines of Slovenian Language Policy. V: *Slavistična revija, Slovensko jezikoslovje danes/Slovenian linguistics today*. Posebna številka (ur. Vidovič Muha, Ada). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 309–326/685–703.
- Starý, Zdeněk, 1994: *Vě jménu funkce a intervence*. Praha: Univerzita Karlova.
- Starý, Zdeněk, 1995: Jazykověda a teorie jazykové kultury. V: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993* (ur. Jančáková, Jana, Komárek, Miroslav, Uličný, Oldřich). Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 60–65.
- Stich, Alexandr, 1979: K pojmu jazykové kultury a jeho obsahu. V: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: ČSAV, 98–108.
- Stich, Alexandr, 1991: O počátcích moderní spisovné češtiny. *Naše řeč*, 74. 57–62.
- Stich, Alexandr, 1995: Česká spisovnost a nespisovnost – kořeny a přítomnost. V: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993* (ur. (ur. Jančáková, Jana, Komárek, Miroslav, Uličný, Oldřich). Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 49–56.

- Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 33, 1996. Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk.
- Sturm Schnabl, Katja, 1991: *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven/ Korespondenca Frana Miklošiča z južnimi Slovani*. Maribor: Obzorja.
- Suhadolnik, Stane, 1968: Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* XIII/7. 219–224.
- Suhadolnik, Stane, 1981: Breznikove raziskave morfonoloških vprašanj knjižnega jezika iz druge polovice 19. stoletja. *27. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. 143–163.
- Svete, Uroš, Garb, Maja, Prebilič, Vladimir, 2011: Sodobni pristopi k šolanju častnikov: primer vojaškega obramboslovnega modula. *Sodobni vojaški izzivi*. Izdajatelj: Generalštab Slovenske vojske. Junij – 13/2. 123–141.
- Swiggers, Pierre, 2007: Ključna pojma jezikovne ogroženosti: pešanje in smrt. *Linguistica* XLVII. 21–33.
- Širjajev, Evgenij, 1997: Obščie processy v razvitii russkogo jazyka v 1945–1995 gg. V: *Russkij jazyk* (ur. Širjajev, Evgenij). Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. 15–27.
- Škrabec, Stanislav, 1908 (1995): Knjižna novost. *Jezikoslovna dela* 3 (ur. Toporišič, Jože). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 284–286.
- Škrabec, Stanislav, 1911 (1995): Knjižne novosti. *Jezikoslovna dela* 3 (ur. Toporišič, Jože). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 416–418.
- Šolar, Jakob, 1967: *Anton Breznik. Življenje besed*. Maribor: Obzorja, 8–75.
- Špirudová, Jana, 2007: Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti. Mednarodni simpozij Obdobja. Metode in vrsti. *Slavia* 76/3. 353–360.
- Štumberger, Saška, 2007: Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Tanturovska, Lidija 2008: Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26. Metode in vrsti. *Makedonski jazik* LVIII–LIX, 2007–2008. 319–322.
- Teze Praškog lingvističkog kružoka, 1929. *Jan Mukaržovski, Struktura pesničkog jezika*, 1986. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 151–191.
- Tominšek, Josip, 1910: *Antibarbarus*. Ljubljana: L. Schwentner.

- Toporišič, Jože, 1960: Probleme der slovenischen Schriftsprache. *Scando-Slavica* (Kopenhagen) 6. 53–74.
- Toporišič, Jože, 1965: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1967 (1982): Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku. V: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 161–183.
- Toporišič, Jože, 1970: Slovenski pogovorni jezik. *Slavistična revija*. 55–70.
- Toporišič, Jože, 1971: Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija*. 19/1. 55–75. 19/2. 222–229.
- Toporišič, Jože, 1974: Beseda o Brezniku. *Jezik in slovstvo*, 20/4, 1974/74. 99–103.
- Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja Maribor.
- Toporišič, Jože, 1978: *Glasoslovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1980: O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu biti). *Linguistica* 151–167.
- Toporišič, Jože, 1981: Norma in predpis v Kopitarjevi slovnici. *Slavistična revija* 29/2. 123–149.
- Toporišič, Jože, Gjurin, Velemir, 1981: *Slovenska zvrstna besedila*. Ljubljana: Univerza EK v Ljubljani.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 1982: *Breznik Anton. Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Toporišič, Jože, 1987: Zimske urice, prva slovenska slovnica. *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice – proste*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1987a: Bohorič, Adam. *Enciklopedija Slovenije 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 303.
- Toporišič, Jože, 1987: Povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika in njegove naloge. V: *Portreti, razgledi, presoje*. Maribor: Obzorja. 297–315.
- Toporišič, Jože, 1991: Zadnjih 20 let slovenskega jezikoslovja. *Obdobje slovenskega narodnega preporoda (Ob 70-letnici ljubljanske slavistike)*. *Obdobja* 11 (ur. Kmecl, Matjaž) Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 19–32.

- Toporišič, Jože, 1991: Mali jezik v večjezikovni državni skupnosti s stališča zgodovine slovenskega knjižnega jezika. *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 143–155.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toš, Dušan 2011: Slovensko vojaško šolstvo, zamujene priložnosti in izzivi za prihodnost. *Sodobni vojaški izzivi*. Izdajatelj: Generalštab Slovenske vojske. Junij – 13/št. 2. 99–122
- Travníček, František, 1955: K otázkam jazykové normy. *Slovenská reč*. 4. 205–209.
- Urbančič, Boris, 1960/61, 1961/62: O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini. *Jezik in slovstvo* 3/8. 81–87, 241–246. *Jezik in slovstvo* 2. 36–40. 7. 200–209.
- Urbančič, Boris, 1963: Ob novem slovenskem pravopisu (Problem »bravca«). *Slavistična revija*, 1–4. 211–228.
- Urbančič, Boris, 1964: Naš novi pravopis. *Jezik in slovstvo* IX/4–5. 103–118.
- Urbančič, Boris, 1965. O jezikovnih stilih. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 221–228.
- Urbančič, Boris, 1972: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Urbančič, Boris, 1994: *Slovensko-češki kulturni stiki*. Ljubljana: Založba Mladika
- Ustava Republike Slovenije*, 1993: Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije.
- Vade-Mecum, A guide to legal, political and other official international documents pertaining to the lesser used languages of Europe*, 1998. European Bureau for Lesser Used Languages with the financial assistance of European Union. Dublin.
- Vidmar, Josip, 1932: *Kulturni problemi slovenstva*. Ljubljana: Tiskarna zadruga.
- Vidovič Muha, Ada, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–53.
- Vidovič Muha, Ada, 1981: Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija*. 29/1. 19–42
- Vidovič Muha, Ada, 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija* 4. 142–155.

- Vidovič Muha, Ada, 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženik*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- Vidovič Muha, Ada, 1986: Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordnigi. V. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Obdobja 6. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 349–374.
- Vidovič Muha, Ada, 1993: Presežena časovna ujetost. *Razgledi* 42/8. 20–21.
- Vidovič Muha, Ada, 1994: La syntaxe de Tesnière interprétée par Mikuš. *Linguistica*. 34/1. 225–234.
- Vidovič Muha, Ada, 1994: Aktualnost slovaropisnih načel Pleteršnikovega slovarja. 30. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. 99–109.
- Vidovič Muha, Ada, 1995: Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja. *SR* 4. 459–469.
- Vidovič Muha, Ada, 1995a: Dva tipološka zgleđa normativne vrednosti slovenske besedotvorne morfematike. V: *Języki słowiańskie 1945–1995* (ur. Stanisław Gajda) Opole: Unywersitet opolski. 153–167.
- Vidovič Muha, Ada, 1997: Slovenščina na tujih univerzah – med željami in resničnostjo. *Delo, KL*, 10. aprila. 13 in 16.
- Vidovič Muha, Ada, 1998: Slovnice slovenskega jezika. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 79–81.
- Vidovič Muha, A., 1998: Dynamika normativnych kritérií v slovanských jazykoch: (na základe slovinských skúseností). *Jazykovedný čas* 49/1–2. 35–56.
- Vidovič Muha, A., 1999: Spremenjena vloga slovenskega jezika. *Razgledi* (Ljublj.), 10. nov., št. 21, str. 14–15.
- Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vidovič Muha, Ada, 2000: Prague functional stratification of language in Slovene linguistic. *Slovo a slovesnost*, 61, 4. 276–283.
- Vodušek, Božo, 1932–33: Za preureditev nazora o jeziku. *Krog*. 66–76.
- Vodušek, Božo, 1950: Pripombe k Slovenskemu pravopisu. *Novi svet* V. 947–954, 1045–1052, 1147–1152.
- Vodušek, Božo, 1952: O Slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih. *Slovenski poročevalec*. (Nadaljev. 1–10)

- Vodušek, Božo, 1958–59: Historična pisava in izreka. *Jezik in slovnstvo*. IV. 193–200.
- Vodušek, Božo, 1961/62: O leksikografskem ugotavljanju in urejevanju besednih pomenov. *Jezik in slovnstvo* VII. 5–10.
- Vodušek, Božo, 1961/62: Pomenska ureditev glagola »vzeti«, izdelana na podlagi leksikološkega materiala iz kartotečne zbirke SAZU. *Jezik in slovnstvo* V/3. 117–121.
- Vojaški slovar* 1977. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Vojaški slovar* (Predelana in dopolnjena izdaja) 2002. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo.
- Volmert, Johannes, 1990: Interlexikologie – theoretische und methodische Überlegungen zu einem neuen Arbeitsfeld. V: *Internationalismen* (ur. Braun, Peter, Schaefer, Burkhard, Volmert, Johannes). Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 47–63.
- Wierzbicka, Anna, 1993: Antitotalitarny jazyk v polše: mehanizmy jazykovoj samooborony. *Vja* 4. 107–126.
- Z teorie spisovného jazyka*, 1979. Bratislava: Slovenská Akadémia Vied.
- Zemskaja, Elena A., 1997: Aktivnye tendencii slovoпроизводства. *Russkij jazyk*. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. 167–200.
- Zemskaja, Elena A., 1997: I. *Russkij jazyk*. Ur. Širjajev, E. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytutu Filologii Polskiej. 167–200.
- Zwitter, Fran 1969: Višje šolstvo na Slovenskem do leta 1918. V: *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Str. 13–53.
- Žele, Andreja, 2012: Slovenščina v pravu. V: *Slovanski jeziki: iz preteklosti v prihodnost* (ur. Gorjanc, Vojko). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 111–120.

Elektronski naslovi

Evropsko leto jezikov 2001: http://ec.europa.eu/languages/orphans/european-year-of-languages_sl.htm

International Constitutional Law: <http://www.servat.unibe.ch/icl/>

Mark Crossey: <http://www.nato.int/docu/review/2005/issue2/slovene/art4.html>

[http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/
Poslovník_komisije_za_standardizacijo_terminologije.pdf](http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/Poslovník_komisije_za_standardizacijo_terminologije.pdf)

[http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/
Delovni_program_komisije_za_standardizacijo.pdf](http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/Delovni_program_komisije_za_standardizacijo.pdf)

[http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/
AAP6_ENG_SLO_TERM_SLOVAR.pdf](http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/AAP6_ENG_SLO_TERM_SLOVAR.pdf)

[http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/
Berlogar_clanek.pdf](http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/Berlogar_clanek.pdf)

[http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/
Gradivo_za_razlagalni_vojaski_slovar.pdf](http://www.slovenskavojska.si/fileadmin/slovenska_vojska/pdf/terminologija/Gradivo_za_razlagalni_vojaski_slovar.pdf)

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011: [http://
www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200743&stevilka=2355](http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200743&stevilka=2355)

Resolucija o nacionalnem programu za kulturo: [http://www.uradni-list.si/1/
objava.jsp?urlid=200835&stevilka=1428](http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200835&stevilka=1428)

Zakon o javni rabi slovenščine: [http://www.uradni-list.si/1/objava.
jsp?urlid=200486&stevilka=3841](http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200486&stevilka=3841)

Stvarno kazalo

A

- afektivnost 219
- aktivno (ustvarjalno) prevajanje 44
- aktualno poimenovalno gradivo 255
- aktualno razumevanje knjižnega jezika 130
- amerikanizacija 99
- amerikanščina 247
- ameriški
 - behaviorist 311
 - behaviorizem 278, 307, 333
- angleščina 83, 97, 104, 106, 146, 207, 229, 233, 238, 292
 - globalna 229
 - vojaška 247–248
- anglicizem 140
- anglosaško jezikoslovje 339
- arhaizem 128
- aristotelovska definicija stavka 311
- avtonomija univerze 232

B

- ballyjevsko sintagmatsko načelo 278
- barbarizem 141
- bazični slovarski del 133
- behaviorist 311
- behavioristična funkcionalnost govora 314
- beseda 154, 339, 345, 390
 - funkcijska 279
 - govorjena 141
 - intelektualizirana 377
 - javna 53, 55, 94, 98, 113, 177, 305, 360
 - pokrajinska 127

- poudarjena 346–347
- prevzeta 128
- besedilna
 - členitev po aktualnosti 292
 - realizacija 260
 - vrsta 266
- besedilni vzorec 268
- besedilo
 - jedrno 206–207, 210, 214
 - motivacijsko 199
 - protestantsko 118
 - strokovno 145, 180
 - zgodnjenovoveško 196
 - versko 118
 - znanstveno 180
- besediloslovje 341
- besedišče 128, 217, 225, 377
 - nevtrarno 222, 226
- besedna vrsta 285, 312
- besedni red 123, 160, 280, 331, 335, 340–341, 343
 - subjektivni 349
 - v govoru 279, 348
- besedotvorna razprava 109, 130, 343
- besedotvorna sestavina 155
 - teorija 281
- besedotvorni postopek 159
- binarna sintagmatska struktura
 - mišljenja in izražanja 312
 - zgradba jezika 312
- binarnost 314, 321
 - sintagmatske funkcije 315
- bivanje v lastnem jeziku 75
- bloomfieldovski behaviorizem 309
- bolonjska študijska prenova 378
- bolonjski proces 233

C

citatnost 41, 248
civilna družba 237, 246

Č

časovna okoliščina rabe leksema 263
časovno-prostorski dogodek 314
češčina 93, 95, 100
 knjižna 104
 obecna 103
 pogovorna (obecna) češčina 71
češki
 jezik 290
 jezikoslovec 104
 knjižni jezik 104
členek 269, 271
členitev
 po aktualnosti 279–280, 293
 besedila 123
členjenost jezika 299
človeški govor 341

D

deiktik 318–319
dejanska (knjižno)jezikovna raba 94
dejavnost matične fakultete 407
denotat 241
desaussurjevska
 členjenost na govor in sistem 283, 301
 dihotomija govor – sistem 326
deželna ustava 243
diahronija 282, 294
dialektizem 127–128
dialektologija 277
dialektološka monografija 109
diferencialna funkcija sintagma 315
diktum 311

dinamična jezikovna skupnost 75, 85
dinamičnost knjižnojezikovne norme 98
dinamika
 jezikovnega razvoja 286
 knjižnojezikovne norme 98
 lektoratov slovenščine po svetu 392
diplomski predmet 393, 396–397, 401–402
diskurzivna transpozicijska sinntagma 317
dodiplomska šolska struktura 414
domačijskost 237
družbena
 prestiznost komunikacijskega položaja 106
 vloga jezika 127, 193, 359
 knjižnega jezika 194
 slovenščine 11
družbeno okolje 393
družboslovna veda 235
država
 dvojezična 233
 gostiteljica 393, 406–407, 417
 večjezična 242
 večnacionalna 242
državna institucija 378
državni interes 414
Državni urad za jezik 54–55
državotvorna jezikovna skupnost 177
državotvorni narod 79
dvočlenskost sintagme 315
dvojezična
 izpustnica iz vojske 243
 dvojezičnost 69, 87, 105, 107, 115, 241, 243, 246
 delna 93
 popolna 93

- dvojezikovnost 69
 dvonacionalna država 93
 dvopredmetni študij 399
- E**
- eksplicitnost sintagmatskih členov 313
 ekspresivni kvalifikator 218
 ekspresivno poimenovanje 222, 224
 ekspresivnost 219
 evropeizem 39
 evropska aktualnost slovenskega
 jezikoslovja 288
 evropski
 psiholingvist 292
 psiholingvizem 292
- F**
- fakulteta slovenske univerze 369
 filozofija
 jezika 384
 znanosti in umetnosti 366
 fizikalni dogodek 311, 315
 fokus 339
 fonologija 293
 fonološko načelo 293
 formalni minim 313
 formalnopравни položaj slovenščine 87
 francoščina 308
 funkcija
 jezika 45, 101, 355, 384
 knjižnega jezika 98
 funkcijska
 različnost jezika 81
 zvrst 255, 294
 zvrst jezika 122
 funkcijski
 eksponent 317–318
 princip razumevanja jezika 102
- funkcijsko uravnavanje knjižne
 variante 101
 funkcijskozvrstna členjenost jezika 286
 funkcijskozvrstno razumevanje jezika
 358
 funkcionalistična normativna prvina
 300
 funkcionalistični
 strukturalist 109
 vidik opredeljevanja jezika 306
 funkcionalistično jezikoslovje 81
 funkcionalizem
 jezikovnozvrstni 256, 299, 303–304
 praški 299
 medjezikovnoparazitski 301
 praški 301, 376
 sintagmatsko 325
- G**
- getizacija humanistike 234, 237
 glagolski način izražanja 126, 285
 glagolskost – verbalnost jezika 284
 globalizacija 9, 43–44, 59–60, 82–83
 jezika 84
 globalizem 37
 globalna javnost 37
 globalni
 denotat 37, 248–249
 globalnost
 selektivna 234, 237
 govomo dejanje 317
 govor 294, 311, 322
 govoreči 205–208, 210, 212, 215–216,
 218, 220, 267, 319
 govorica
 ljudska 358
 slovarja 253
 vertikalno členjena 59

govorjeni knjižni jezik 170
govorjeno subjektivizirano sporočilo
221, 226
govorni
dogodek 260, 266, 269–270, 273
celovit 269
leksikalizirani 272
necelovit 269
uslovarjeni 273
odstavek 123, 280, 292, 337–339,
341, 346–348, 350
položaj 103, 141, 210
izjavljalni 213
nagovarjalni 213
govorno
dejanje 199, 205, 212, 315
sporazumevanje 79
grecizem 173
grščina 150

H

hrvaščina 87–88, 97, 105
hrvaški knjižni jezik 97
humanistična
ideologija 202
raziskava 238
stroka 383
veda 149, 235
znanstvena misel 149
humanistični
intelektualec 391
jezikoslovni nazor 200
humanistično področje 225, 379
humanistika 149, 233, 374, 379
slovenska 87, 376, 380, 384
humanizem 194, 197–198
humanost 85
humboldtovsko načelo 237

I

idealiziran jezik leposlovja 135, 296
idealizirana podoba jezika 194
identifikacijska
funkcija sintagme 315
vloga jezika 62
ideologem 95, 306, 360
ideologija na oblasti 360
ideologizacija jezika 93, 97, 305, 359
ime 318–319
imenska aktualizacijska sintagma 318
imenskost 286
imperialistična jezikovna ambicija 72
implicitnost sintagmatskih členov 313
individualizacija 59–60, 83
jezika 84
informativskotehnoška družba 235,
239
informativno–normativna zasnova
SSKJ 132, 178
informativno–normativni Slovar
slovenskega knjižnega jezika 170
institucionalizacija
znanosti 80, 228–229, 374
na Slovenskem 195
dejavnosti slovenščine na tujih
univerzah 411
instrumentalistični vidik jezika 73
instrumentalizacija jezika 101, 299,
303, 305, 359
intelektualizacija 195
jezika 230
intelektualizacijska
funkcija 196
vloga 78
intelektualizem 40, 181
intelektualna prestižnost 83
intelektualni kapital 59, 83

intenčna narava jezika 300
 interdisciplinarnost 238, 379
 interdisciplinarnost študijske prenove
 378
 interleksem 40
 internacionalizacija 9, 44, 99
 študija 378
 bolonjske prenove 378
 internacionalizem 38–39, 41–42, 97
 interpretacija 341
 izvora jezika 301
 jezika 81
 italijanščina 81, 106, 138
 izbira jezika 237
 izbirni predmet 397, 401–402
 izpeljanka 326
 izpit iz slovenščine 396
 izposojenka 125, 127–128
 ljudska 128
 izpust 340
 izpuščanje 341
 izseljenstvo 395, 414
 iztočnica
 slovarska 246
 izvor
 in delovanje jezika 307
 jezika 283, 312

J

javni govorni položaj 242
 jedro 339, 341, 347–348
 jedro povedi 339
 jezik 55, 75, 105, 111–113, 180, 194,
 230, 247, 253, 284, 289, 296, 300–
 302, 305–306, 314, 325, 334, 354–
 355, 358–362, 366, 369, 377, 379
 aktualni 10
 aktualni (knjižni) 169

analitični 285
 avtorski 16
 ciljni 38
 dajalca 201, 248
 dajalec 38
 delovni 16, 73
 deželni 50
 dialoški 99
 domači 62
 dominantni 95
 drugi 25
 federalne države 18
 drugi (tujji) 201
 drugorazredni jezik 145
 države gostiteljice 400, 403–404
 državni 15–16, 18–19, 23, 25,
 50–51, 61–63, 65, 75, 77, 81, 85, 96,
 106, 115, 124, 136, 140, 169, 241,
 301, 365, 377
 polnofunkcionalni 67
 državni (knjižni) 116
 enakopravni 81
 etnični 16
 globalizacijski 59
 globalni 9, 21, 25–26, 37, 42–43,
 45, 50, 60, 66, 82–83, 239, 247–
 248, 376
 globalnega sporazumevanja 25
 govorjeni 131, 286
 ideologije 95
 ideološki 95, 360
 italijanski materni 396
 javnega nastopanja 99
 klasični 39
 knjižni 7, 19, 24, 48, 50–52, 59–60,
 62–63, 66, 71, 74, 77–79, 81, 83,
 94–96, 99, 101–103, 106, 117,
 119, 124–128, 138, 151, 169, 177,

193–196, 217–218, 226, 247, 259,
 281, 283, 286–287, 294–295, 299,
 302, 304–305, 355, 360, 362, 366,
 368, 377, 388
 normiran 103
 sodobni 124
 kulturni 78, 117, 118–119, 195,
 197, 202, 384
 ljudski 50, 117, 120–121, 128, 286,
 302
 izbrani 302
 lokalni 44
 manjšine 301
 manjšinski 16, 28
 manjšinski uradni 23, 65
 materni 9, 16–17, 21, 25, 26, 62,
 84, 87, 136, 143, 145, 146, 197,
 198, 202, 242, 245, 248, 305, 361,
 404–405, 408
 mednarodni 42
 nacionalni 9, 11, 15–16, 18, 23, 26,
 39, 50, 72, 105, 106, 194, 234, 237
 knjižni 26
 narodni 23, 305
 neknjižni pogovorni 59
 nematerni 18
 normativni 98
 občevalni 128, 196
 okolja 247–248
 parlamentarni 79
 pogovorni 99, 128, 188, 195–196,
 222
 polnofunkcionalni 128
 poveljevalni 241
 prejemnik 38, 99
 prejemnika 201
 prvi 17, 26
 federalne enote 18
 prvi/drugi 16
 prvi tuji jezik 21
 razpravni v znanosti 66
 regionalni 16
 regionalni/lokalni 22, 26
 simbola 150
 slovanski 103, 107, 401
 slovenski 47, 69, 107, 115, 193,
 219, 233–234, 238, 243, 255, 283,
 373, 376, 380
 strokovni 79, 84, 146, 167,
 235, 254, 369
 učni 55, 77, 230
 vojaški 241–242, 245–248, 251
 znanstveni 147, 238, 369
 splošni pogovorni 131
 sporazumevalni 93, 241
 standardni 7, 59, 62–63
 strokovne in znanstvene zvrsti 63
 svetovni 26, 42, 72, 85, 99,
 116, 140
 tuji 18, 26, 87, 104, 232, 235, 289,
 369, 396–397, 414
 učni 145
 učni 55, 66, 77, 82, 227, 229–230
 na univerzi 232
 umetni 162–163, 166
 umetnostni 81, 109–110, 117, 122,
 131, 285, 302–303
 univerzitetni učni 378
 uradni 16, 19, 26, 62, 63
 državni 30
 manjšine 81
 RS 54
 večinski 96, 301
 vojaški 241, 247
 na Slovenskem 242
 v slovenski vojski 242, 247, 252

- v slovenščini 243
 - vsedržavni 70, 356
 - znanosti 62
 - znanosti in univerze 237
 - znanstveni 82, 108–109, 123, 167, 235, 254, 285–286, 302, 358
- jezikoslovec 79
 - evropski strukturalistični 278
 - slovenist 57, 375
 - slovenski 305
- jezikoslovje 365–366
 - aktualno 375
 - besediloslovno 338
 - češko 289, 291, 296
 - strukturalno 339
 - evropsko 78
 - slovaško 100, 106
 - slovensko 81, 120, 179, 277, 288, 290–291, 299, 303, 307, 329, 390
 - slovenistično 84, 368, 374–375
 - strukturalistično 323
 - strukturalno 277
 - tradicionalistično 80
- jezikoslovna smer 374–375
- jeziko(slo)vni nazor 80
- jezikoslovni
 - nazor 81, 135, 177, 331
 - pozitivizem 310
 - tehnokratizem 355
 - vidik 37
- jezikoslovno-filozofsko besedilo 81
- jezikovna
 - agresija 140
 - anarhija 177
 - demokratizacija 98–99
 - frustracija 101
 - getizacija 140
 - getiziranost 141
- identifikacija 194
- identiteta 55
- individualizacija 99
- intencionalnost 355
- intenčnost 300
- izobrazba 147
- kompetenčnost 193, 251
- komunikacija 93
- konkurenčnost 107
- kultiviranost 140
- kultura 7, 53, 55, 79, 88, 137–141, 143–145, 150, 173, 252, 287, 302
 - javne besede 66
 - posameznih strok 147
- logika 325
- nacija 29
- nezmožnost 32
- normativnost 287
- odtujenost 94
- ogroženost 107, 115–116
- politika 15, 19, 26–27, 32, 34, 53, 56, 62–63, 67, 70, 75, 108, 116, 136–137, 141, 287, 302
 - aktivna 31
 - uradna 67
- polnofunkcionalnost 67
- prehodnost 25
- različnost 234
- reakcija 269
- realnost 297
- sakralizacija 97
- samozavest 75
- sintagma 314
- situacija 142, 299–300
- skupnost 96
- stratifikacija 106
- svetovalnica 57, 113, 369

- svoboda 97
 - vulgarizacija 100
 - zmožnost 32, 52, 169
 - zvrst 71
 - jezikovni
 - čut 169
 - funktionalizem 193–194, 202, 306, 361
 - intervencionizem 72–73, 300
 - izraz 75, 150, 198, 237
 - izvor 284
 - nacionalni program 64
 - normativist 105
 - položaj 34, 93
 - priročnik 79
 - program šolanja 145
 - razvoj 285
 - sistem 94, 219, 292, 294, 300, 313
 - snobizem 83
 - standard 106
 - substandard 106
 - urad 33
 - zakon 28, 30–31, 67
 - znak 326
 - jezikovnofunkcijski intervencionizem 300
 - jezikovnoidentifikacijska vloga 141
 - jezikovnoizrazna nezadostnost 140
 - jezikovno
 - komuniciranje 267
 - vedenje 8, 27–28, 32, 54, 74
 - vprišanje 51
 - jezikovnokulturni
 - vidik 241
 - knjižne normativnosti 169
 - slovenskega vojaškega jezika 251
 - slovenščine 369
 - jezikovnokulturno
 - delo 378
 - merilo 138–139
 - načelo ustaljenosti 295
 - vrednotenje 138
 - jezikovnonormativna kodifikacija 8
 - jezikovnopolitična strategija 369
 - jezikovnopolitični
 - program 64–65
 - jezikovnopolitično
 - delovanje 356
 - vprišanje 143
 - jezikovnopredstavno poustvarjanje 45
 - jezikovnosistemska
 - stilistika 66, 179, 388
 - variantnost 160
 - jezikovnozакonski predpis 33
 - jezikovnozvrstna teorija 293
 - jezikovnozvrstno pojmovanje 135
 - jubilejni
 - simpozij 385
 - zbornik 385
- K**
- kalk 254
 - denotativni 253
 - pomenski 253–254
 - predmetnostni 253–254
 - kalkirana oblika 148
 - kalkiranje 248, 253
 - kalkiranje – pasivno prevajanje 44
 - kataforični zaimek 206
 - katedra za
 - knjižni jezik in stilistiko 367
 - slovenski jezik in književnost 403
 - slovenski knjižni jezik in stilistiko 368, 376, 417
 - slovenščino kot drugi/tuji jezik 417

- kategorialna lastnost 259
 - književni jezik 137
 - knjižna
 - prekmurščina 107
 - varianata 47, 115
 - zvrst 10
 - knjižnojezikovna
 - kompetenca 60
 - kultura 57, 369
 - raba 51, 102
 - teorija praških strukturalistov 100
 - varianata 94
 - knjižnonormativni vidik 41
 - knjižno pravorečje 131
 - knjižnost 78, 94, 97, 127
 - knjižnost slovenščine 193
 - kodificirana norma 95
 - kodifikacija 287
 - jezika 105
 - količinska sintagma 320
 - kompetenca
 - jezikovna 44, 146, 169
 - pragmatična 258
 - komunikacija
 - knjižna sodobna 104
 - komunikacijska
 - jezikovna prvina 257
 - vloga 258
 - jezika 257–258
 - zasnova slovarja 258–259
 - komunikacijski
 - položaj 94, 106
 - tip razlage 260
 - vidik 269–270, 272
 - jezika 259
 - Slovarja slovenskega knjižnega jezika 253
 - vzorec
 - uslovarjeni 258
 - komunikacijsko področje 94, 96
 - konceptualizacija znanosti 228
 - konglomerat jezikov 73
 - koreferenčnost 209
 - medpovedna (anaforična) 210
 - koordinacija 313, 322
 - korpus 7, 43
 - kranjski deželni zbor 231
 - krčenje 340–341, 349
 - kriterij proste stave 279
 - kultiviranje 139
 - jezika 143
 - knjižne slovenščine 184
 - znanstvenega jezika 146
 - kultiviranost 7, 139
 - javne besede 8
 - kultiviranost javnega jezikovnega vedenja 177
 - kultura 139
 - javne besede 136
 - knjižnega jezika 139 k
 - nacionalna 85
 - slovenska 27, 137, 146, 380
 - kulturna identiteta 72
 - slovenščina 117, 196
 - kulturni
 - evropski prostor 238
 - latinizem 173
 - kvalifikatorsko pojasnilo 134
- L**
- lastnostni pomen pridevnika 175
 - latinščina 119, 150, 201, 230
 - srednjeveška 228
 - zgodnjenovoveška 228

leksem 122, 260
 endogeni 257
 leksemska enota 297
 leksemski denotat 263
 leksika 219, 225
 knjižnega jezika 225
 leksikalna enota 218, 224
 leksikalizirana okoliščina 273
 leksikalni internacionalizem 40
 leksikografska izkušnja 134
 leksikografski
 kriterij 179
 postopek 256
 lektor slovenščine 393, 407
 slovenščine na tujih univerzah 416
 lektorat 393, 406
 češčine 290
 izmenjavni 412
 ruščine 289
 slovenistični 397, 405–406, 408,
 412, 415–416
 slovenščine 290, 391, 394, 397–
 398, 400, 402–405, 411
 na tujih univerzah 411
 po svetu 391
 v zamejskem prostoru 395
 lektorski predmet 290
 lektorsko
 delo 394, 398, 402, 408–409
 v tujini 399, 400
 poročilo 396
 lektorstvo v tujini 404
 leposlovni jezik 366
 lineamost
 sintagmatska 315
 stavčnih povedi 322
 členov sintagme 314
 sintagme 313, 315

ljubljanska
 slavistika 289–290, 293
 stanovska šola 230
 ljublanščina 141

M

madžarščina 81, 138
 magistrski naziv 409
 makrosintagmatika 317
 materinščina 62, 87, 143–144, 230
 matična fakulteta 393, 402, 404–405,
 407
 meddržavni sporazum 412
 medjezikovna
 raven 66
 situacija 113
 medjezikovno razmerje 120
 medmet 269–270
 medmetno gradivo 269
 mednarodnost 390
 medstrokovnost terminologije 249
 meduniverzitetni sporazum 416
 mentalno-socializacijska vloga jezika
 141
 merila za odpiranje lektoratov na tujih
 univerzah 413
 metodika
 poučevanja tujega jezika 403
 pouka slovenščine kot tujega jezika
 407, 417
 pouka tujega jezika 400
 slovenščine kot drugega/tujega
 jezika 370
 učenja slovenščine kot drugega/
 tujega jezika 417
 mikrosintagmatika 317
 miselna podstava 148

mladogramatični jezikoslovni
 historicism 386
mladogramatično načelo 277
moč jezika 306
modus 311
morfem 154, 292
 prosti predložni 133
morfematika 175
morfemska sestavina 154
morfemska sopomenskost 175
morfologija 218, 285, 314

N

nacionalna
 samopodoba 235
 strategija 27
 strategija države 239
 stroka 26, 80, 374
 univerza 228–229, 232, 300
 veda 390
nacionalni interes 414
Nacionalni program za jezikovno
 politiko (NPJP) 61, 67
Nacionalni program za kulturo 62
nacionalnorazvojna strategija 29
nacionalno vprašanje 34
načelo jezikovne kulture 287
 linearnosti 322
nadnarečje 106
naglas 297, 342
 tonemski 134
nagovor 267
narečje 106, 222, 281, 286
narodnodruževalna vloga knjižnega
 jezika 109
narodotvorna vloga jezika 193
narodotvorni čas slovenstva 198
naslovník 267–268

nastanek jezika 311
neknjižna socialna zvrst 286
neknjižnost 127
nemščina 79, 106, 138, 148, 241, 245,
 248
nemška zloženka 149
neposlovenjenost 159
nepoudarjeno izhodišče 351
neupovedena propozicija 339
neuradni status slovenskega jezika 243
nevtralizacija termina 225
nevtralna izrazna sredstva 217
nominalno izražanje 109, 285
norma
 jezikovna 90–95, 97, 137–138, 141,
 287
 aktualna 305
 knjižna 94, 96 105
 knjižnega jezika 102, 117, 123,
 138, 287
 knjižnojezikovna 66, 94, 98, 100,
 102, 127, 134, 136, 169, 287, 356,
 358
 sodobna 170
 komunikacijska
 slovenskega knjižnega jezika 108,
 116
 sodobnega strokovnega jezika 144
 umetnostnega jezika 100
normativna zasnova SSKJ 179
normativni
 jezikovni filter 112
normativnost
 knjižna 98
 slovenskega knjižnega jezika 115
 slovenščine 79
 strokovnojezikovna 145

notranjejezikovna diglosija 103
novojaz 95
novojazyk 95
novorek 15, 234
 sodobni 235
novotvorba 172

O

občnoimensko besedje 178–179
obrazilni morfem 152, 209
obvezni učni predmet 246
odvisnik 207
odzivnik 311
ogovorjeni 205–207, 210, 215–216,
 267
 v vlogi prejemnika 210
ogroženost slovenščine 119
okoliščina
 jezikovne rabe 259
 pragmatična 266, 272
 zunajjezikovna 261, 269–270, 273
ontološka vrednost jezika 193
opisnost 178
organska zveza 342
osebni zaimek 207
osnovna šola 145
oznaka
 normativna 171, 173
 stilna 171
 zvrstna 171
oženje vloge knjižnega jezika 59

P

pasivno prevajanje – kalkiranje 44
pedagoška obremenitev 370
pedagoško delo 369
perestrojka 99
performativni glagol 213

pesniška (poetska) vloga jezika 110
pesniška zvrst jezika 135
pisano subjektivizirano sporočilo 221
pleteršnikova slovarska tradicija 256
podiplomski program 417
podiplomsko izpopolnjevanje 416
podrednost 278
pogovorni jezikovni sistem 225
poimenovanje govornega dogodka 261
poimenovanje osebe 172
pojmovni svet lastnega jezika 57
pojmovno polje 257
polcitatnost 248
politična ideologizacija 94
politična stvarnost 60
politični ideologem 111
politično jezikovna frustracija 103
poljščina 95
poljudno objektivizirano sporočilo 226
položaj slovenščine 66
polprevzetost 41
 izrazna 39
pomen
 besedotvorni 167
 leksema 259
 slovnični 163
 slovarski 155, 257
pomenska sestavina (slovarskega)
 pomena 259
pomensko kvalifikatorsko pojasnilo
 111, 259–260, 263, 266, 267, 269–
 271, 273, 362
populizem 237
poročevalsko besedilo 243
poselitev Slovencev po svetu 65
postmoderna družba 229
postmoderna informacijska družba
 83

- potencialna jezikovna zmožnost 337
 poučevanje slovenščine kot tujega jezika 407
 poudarek 339, 342, 346
 muzikalni stavka 341
 nepričakovani 347
 stavčni 342
 pričakovani 347
 stavčni 342
 stavčni 348
 poudarjeno jedro 351
 pouk slovenščine 143
 poved 205
 stavčna 311–312, 317, 338–339, 346, 348
 uvodna 213
 pozerstvo 237
 pragmatična
 jezikovna prvina 257
 motivacija pisanja 119
 prvina jezika 258
 pragmatično-funkcijski vidik jezika 196
 pragmatičnojezikovna funkcija 117
 pragmatičnojezikovni vidik 259
 pragmatičnokomunikacijska prvina 259
 pragmatika 7
 prasintagma 317
 praška
 jezikoslovna šola 99, 294
 strukturalna šola 101, 300
 zvrstna teorija 135, 304
 praški
 lingvistični krožek 131, 287–288
 strukturalist 358
 pravo 365
 pravopis 127, 218
 pravopisec 127
 pravopis (slovar) 128
 pravorečje 218
 predknjižno obdobje 8
 predlog jezikovnega zakona 31
 predmet dejanja 206
 predpisnost 178
 predstoječa situacija 342
 predstrukturalno obdobje 291
 predvojaška vzgoja 246
 prenosnik
 pisni 255
 pretvorbena varianta 209
 prevajanje 84
 prevzemanje
 zakrito 248
 prevzetost 41
 sistemska 248
 pridevnik
 vrstni 174, 246
 pridevniška
 določnost 181
 vrstnost 174
 priredje 316
 prirednost 278
 priročnik
 normativni 169, 175, 177
 privilegirana jezika 49
 procesnost jezika 62
 profesionalizirana slovenska vojska 247
 prostorečje 99, 71
 prostorski
 deiktik 319
 podatek 318
 prostorsko-časovni dogodek 278, 285, 333
 protestantizem 118–119, 193, 384

protestantska
 ideologija 197–198
 stanovska šola 229
protipuristično stališče 110, 135, 296
prožna stabilnost 105, 113
prožnost
 jezikovne stabilnosti 286
 knjižnega jezika 51
publicistika 80–81, 112, 226
puristično stališče 122
purizem 109, 119, 127, 287

R

raba
 aktualna 8
 javna 66
 jezikovna 29, 65
 knjižnojezikovna 51, 102
 nacionalnega jezika 242
 poljavna 66
 splošna jezikovna 201
računalniška besedilna zbirka 368
razločevalna pomenska sestavina
 257
razmerje
 domače – tuje 120
 knjižno – ljudsko 120
razsvetljenje 230
razvoj visokega šolstva 233
reakcija 311
reakcija naslovnika 258
referenčni svet
 globalnega jezika 52
 nacionalnega jezika 52
refleksni lok 311
rema 339, 347
reprezentativna vloga knjižnega jezika
 50

Resolucija o nacionalnem programu za
 jezikovno politiko 63–64
retorična prvina 118
rusistika 93
ruščina 93, 95, 98–99
 knjižna 99

S

sakralizacija
 jezika 72, 97
 (nacionalnega) jezika 94
samostalniški način izražanja 126, 285
samostalniško jedro 175
samostalniškost – nominalnost jezika
 284
samostojni diplomski predmet 397–400,
 404
samoumevnost rabe jezika 242
sedanjik
 nazaznamovani 259
sekvenca 123
semiološka
 vrednost 317, 319, 320
 vsebina 315
simpozij Obdobja 379, 380
sindrom globalnega jezika 26
sinhronija 282, 294
sinonim 134
sinonimna povezava 218
sintagma 130, 278, 308, 313, 315, 324
 avtomatizirana 279, 320
 diahrona 314
 diskurzivna 314–315, 320
 govorna 314
 kompleksna 318
 polavtomatizirana 317
 preprosta 313
 prostorska aktualizacijska 320

- samostalniška 319
 - aktualizacijska 320
- sistemska 315
- transpozicijska 317
- sintagmatika 313–314, 325
 - avtomatizirana 326
 - diahrona 327
 - sinhrona 327
 - tvorbena 326
- sintagmatska
 - dialektika 325
 - struktura 314
- sintagmatski
 - binarizem 325
- sintagmatsko
 - deljenje 316–317
 - množenje 315–316
 - seštevanje 316
- sistem
 - družbenih vrednot 71
 - jezikovni 94, 219, 292, 294, 300, 313
 - konzerviran 169, 178
 - knjižnega jezika 217, 219
 - koordinatni 140
 - narečni 219
 - pogovornega jezika 219
- skladenjska določnost 174
 - podstava 152, 155, 209
- skladnja 351
- skladnja (sintaksa) 342
- slavistični
 - center 402
 - seminar 80, 374
- slogovna oznaka 181
- slovanska država 94
- slovar 7, 85, 112, 122, 132–133, 218, 253–255, 297, 368
 - pravopisni 170, 174, 178–179
- slovaropisno načelo 122
- slovarska
 - delavnica 134, 171
 - razlaga 111, 257, 259
 - referenca z zakritim govornim dogodkom 269
 - slovnična obvestilnost 257
 - vrednost 257, 259
 - zasnova 258
- slovarski
 - jezikovnozvrstni funkcionalizem 257
 - kolektiv 297
 - koncept 252
- slovarsko delo 122
- Slovar slovenskega knjižnega jezika 56
- slovar srednjega obsega 169
- slovarstvo 256
- slovaščina 93, 105
- slovenistična
 - katedra 404, 415
 - literatura 408
- slovenistični
 - oddelek 377
 - študijski program 373, 414
- slovenistično
 - delovanje na univerzi v tujini 412
 - lektorsko delo 396
- slovenistika 10, 56, 80, 365–366, 370, 373, 377, 380, 402, 413–415
 - dunajska 415
 - ljubljska 376
 - matična 414
 - na tujih univerzah 414–415
 - na univerzah v tujini 84
 - po svetu 413
 - sistemizirana 416
 - univerzitetna 416

- Slovenska akademija znanosti in umetnosti 77, 80, 195
- slovenska
- fonologija 293
 - humanistična znanost 379
 - jezikovna izkušnja 85
 - politika 136, 142
 - situacija 142, 300
 - zavest 112
 - književnost 379–380
 - (knjižno)jezikovna norma 109
 - manjšina 138
 - nacionalna politika 70
 - normativna knjižnojezikovna tradicija 110, 135
 - publicistika 243
 - razsvetljenska miselnost 384
 - slovarska tradicija 170
 - stilistika 226
 - vojaška terminologija 249
 - znanost 234, 239
- slovenski
- časopis 82
 - etnični prostor 229–230
 - jezikovni otok 65
 - kulturni prostor 65
 - slovenski pravni jezik 57
 - pravopis 179
 - vojaški slovar 245
- slovensko
- izseljenstvo 111
 - narečje 388
 - slovensko slovarstvo 108, 121
 - vojaško povelje 246
 - zamejstvo 65, 111
- slovenščina 65, 67, 69, 75, 81, 85, 88, 105, 113, 115, 117, 148, 173, 177, 193, 196, 200, 202, 229, 234, 237, 244–245, 254, 290, 365, 373, 378, 396, 403, 405–406, 414
- časnikarska 125
 - govorjena ljudska 137
 - knjižna 54, 63, 83–84, 107, 242
 - sodobna 84, 215
 - knjižnojezikovna 59
 - kot drugi/tuji jezik 369
 - kulturna 117, 196
 - polnofunkcionalna 136
 - poznosrednjeveška 118
 - srednjeveška 118, 197
 - vojaška 247
 - zgodnjenovoveška 197
 - slovnica 112, 122, 335, 340, 351
 - slovnični jezikovni pomen 149
 - slovniško jezikoslovje 345
 - socialna semiotična frustracija 95
 - socialna vloga jezika 284, 302, 358
 - socialnofunkcijsko razumevanje jezika 109
 - socialnozvrstna členjenost 286
 - sociolekt 59
 - pokrajinsko zaznamovan 59–60
 - sociolingvistični vidik slovenščine 369
 - sociološki vidik jezika 305
 - sodobno jezikovno vedenje 74
 - sopomenka 156
 - specialna
 - didaktika 144
 - metodika 399
 - splošni terminološki slovar 67, 84
 - spodbudnik 311
 - sporazumevalna vloga jezika 131
 - sporočevalna veriga 333
 - sporočilo
 - objektivizirano 219–220, 224
 - subjektivizirano 219–220, 222, 224

- srbohrvaščina 112, 123, 138, 148, 179, 241–242
- srbščina 87, 88, 97
- srednja šola 145
- srednješolsko znanje 146
- stalna besedna zveza 181, 246, 279
- status slovenistike 370
- status slovenščine 407
- stava
- neprosta 279, 342
 - prosta 279, 292–293, 336–337, 344, 346
 - prosta (svobodna) 342
 - stalna 160, 344
- stavčna
- oblika slovarskega pojasnila 259
 - zgradba 311
- stavčni binarizem 333
- del povedi 269
 - modifikator 269
 - tip slovarske razlage 260
- stavek 336–338, 342, 345
- glavni 207
 - sintetični 278, 285
- stil 284
- stilistični priročnik 171, 175
- stilistično sredstvo 218
- stilna
- jezikovna členjenost 283
 - kategorija besedišča 217
 - vrednost 270
- stilno nezaznamovani objektivni
- besedni red 349
- stimul 311
- strategija
- družbenega položaja jezika 61
 - jezikovne politike 65
- Strategija razvoja Slovenije 63–64
- strokovna literatura 251
- strokovni izraz 181
- strukturalistična prvina v slovenskem jezikoslovju 277
- strukturalizem 256, 299, 324, 354
- ameriški 309–310
 - ballyjevski 309
 - češki 291
 - evropski 117, 294
 - praški 100, 282–283, 288, 294, 302–303, 332, 354, 357
 - funkcionalistični 277
 - ženevski 283, 288, 294, 303, 307, 309, 313, 332, 367,
 - funkcionalistični 375
- strukturalna enotnost govora 313
- obdobje 291
- Š**
- šolska jezikovna vzgoja 137, 146
- šolski program 135
- število naglasov 170
- študent slovenist 404
- študij
- jezikoslovja 373
 - materinščine 373
- študijska prenova 234
- študijski
- predmet 84
 - program 232, 238, 369–370
- T**
- tehnokratska redukcija jezika 111, 361
- tehnokratsko pojmovanje jezika 303
- teoretični kratki stik 174
- teorija
- češka jezikovnozvrstna 289
 - členitve po aktualnosti 343
 - govora 313

- jezikovnega znaka 313
 - jezikovne norme 94
 - jezikovnih zvrsti 299
 - jezikovnozvrstna praška 294
 - sintagmatska 278, 307
 - sintagme 278, 307, 322, 333
 - praške šole o knjižnem jeziku 296
 - zvrstna 179
 - termin 225–226, 245
 - angleški 250
 - opisni 250
 - terminologija 66, 249, 2514
 - strokovna 108, 123, 247, 251
 - vojaška 251
 - znanstvena
 - terminološka leksika 225
 - terminološki sistem 173, 180, 377
 - terminološko
 - izrazje 225
 - poimenovanje 225
 - tonematika 170
 - tonemskost 179
 - trajanje glasov 170
 - transpozicija 313, 318
 - tretjestopenjska/podiplomska šola 370
 - trikomponentnost knjižne norme 94
 - tuji študent 232
 - tujka 125–126, 128, 140
 - tvorec besedila 258, 265, 267–268, 273
 - tvorjenka 154, 209
 - zapletena 172
- U**
- učbenik 135, 368–369, 393, 396, 400–401, 404–407
 - specializirani 398
 - za slovenščino 397
 - za začetno stopnjo 402
 - učitelj slovenist 414–415
 - učni
 - načrt 144
 - pripomoček 369, 393, 407
 - učno gradivo 406
 - udeleženec
 - govornega dejanja 205
 - prvoosebni 205, 216
 - drugoosebni 205
 - udeleženska vloga 206
 - umetnostno besedilo 196
 - univerza 230, 232
 - argentinska 398
 - dunajska 415
 - globalna 227–229, 232, 235, 237
 - gostiteljica 394
 - ljubljska 233, 290, 374, 391
 - nacionaionalna 228–229, 232, 300
 - na Slovenskem 227–228, 237
 - nemška 231
 - slovenska 77, 80, 84, 227–235, 237–239, 289, 413
 - s slovenističnim študijskim programom 414
 - srednjeveška 229
 - tuja 413, 417
 - z globalnim jezikom 235
 - univerzalna znanost 229
 - univerzitetna institucionalizacija znanosti 227
 - univerzitetni
 - predavatelj 396
 - slavist 392
 - študij 227–228
 - študijski program 234, 237
 - univerzitetno strokovnojezikoslovno delo 146
 - uradna jezikovna politika 67

uslovarjenje jezika 254
uslovarjeno poimenovanje 261
ustalitev modernega knjižnega jezika
79
uvrščevalna pomenska sestavina 134,
257
uzakonitev knjižnega jezika 178
uzakonjanje (kodifikacije)
knjižnojezikovne norme 101
uzus 94, 105, 300

V

večjezični slovar 251
večjezikovnost 17
verbalnost 285
verbalnost in nominalnost jezikovnega
izraza 301
virtualna resničnost 95
visokošolska institucija 414
visokošolski
študij 230
učitelj 232
vitalna sposobnost jezika 52
vloga terminologije v jeziku 245
vojaška institucija 247
vplivajska in učinkovalna vloga jezika
94
vprašalnica 339, 342
vprašanje jezika 61
vrednostna
hierarhija jezikov 200
hierarhizacija jezika 193
vrednostni vidik jezika 201
vsakokratni pomen stavka 342
vzorec sintagme
anticipativni 315
progresivni 315
vzporedna tvorba 172

Z

Zakon o javni rabi slovenščine 62, 64
zakon o jeziku 55
zamejstvo 84, 395, 414
zasnova Slovarja slovenskega knjižnega
jezika 125
zbornična dvorana ljubljanskega
deželnega dvorca 374
zdomstvo 84, 395, 414
zgodovina 228
kulturalna 202
literarna 390
slovenskega vojaškega jezika 241
univerze 228
zloženka 281, 326
znanje slovenščine 401
znanost na Slovenskem 238
znanstvena razprava v slovenščini
227
znanstveno raziskovanje slovenščine
31
znotrajjezikovna
okoliščina 273
diglosija 113
znotrajjezikovno
razmerje 120
medzvrstno 138
znotrajjezikovnost 71
zunajjezikovna okoliščina leksema
264
vloga knjižnega jezika 194
zunajjezikovnost 71
zvrstna
členjenost jezika 180
jezikovna zakonitost 147
varianta 59
zvrstno pogojena sistemskost 180

Ž

žargon 63, 99

žargonski izraz 226

ženevska

 strukturalistična

 ideja 101, 299, 355

 šola 333, 354, 357

 šola 281

ženevsko-praška interpretacija jezika

 305

Imensko kazalo

A

Ahačič, K. 196
Ahmanova, S. O. 17
Ammon, U. 22
Anić, V., 55 97
Apresjan, Ju. 343
Avšič, J. 115, 141, 241

B

Babić, S. 97
Bajec, A. 127–129, 132, 385
Baldinger, K. 219
Bally, Ch. 126, 219, 283–285, 309–
311, 313–314, 324, 349
Bartsch, R. 100
Beaugrand 60
Belić, A. 278, 307, 309, 323–324, 328
Benhart, F. 289
Berkopec, O. 290, 399
Berlogar, J. 250
Bernard, A. 403
Bernik, F. 380
Bezljaj, F. 69, 107, 115, 289, 375, 424
Bitenc, M. 377
Bjelčević, A. 386
Bleiweiß, J. 243, 253
Bloomfield, L. 318
Bobrownicka, M. 382
Bohorič, A. 15, 199, 200–202, 230
Borko, B. 294, 299
Bosák, J. 95, 105–106
Breznik, A. 10, 80, 117, 122–123,
126, 187, 280, 293, 334–340, 343,
347–350

Breznik-Ramovš 122
Brodnjak, V. 97
Brozović, D. 59, 97
Brožič, L. 247, 251
Burian, V. 289
Buzassyová, K. 96, 105
Bühler, K. 111, 133, 282, 361

C

Campbell, L. 17, 59
Cankar, I. 72, 221–222
Chloupek, J. 102, 104
Cigale, M. 183
Colins Cobuild 258
Coseriu, E. 100, 116
Courtenay, B. 324
Crossey, M. 248
Crvenkovska, L. 385
Cvetko Orešnik, V. 384
Crystal, D. 16–18, 22, 25

Č

Čop, M. 120

D

Daneš, F. 72, 93, 104–105, 339, 343,
346–347
Darasz 382
Debenjak, B. 157, 217
Derganc, A. 195, 370–371, 387
Dijk, T. 123, 292, 335, 337
Dobrovský, J. 104
Doroszewski, W. 281, 321
Dular, J. 61, 112, 135, 142, 233

E

Eastman, C. M. 18

F

Filipec, J. 102

Filipović, R. 125

Filimonova, T. 387

Flaker, A. 382, 386

Furlan, B. 251

G

Galunič, M. 132

Gančeva, N. 387

Garde, P. 386

Gjurin, V. 96, 107, 112, 115, 128, 135,
141

Glušič, H. 107, 380, 392

Godel, R. 327

Gorjanc, V. 65

Gradišnik, J. 110, 131, 135, 141–142,
295

Grafenauer, I. 77, 116, 193, 228

Grivec, F. 206, 214

Grizolt, A. 245

Grosman, M. 220

Gspan, A. 230

Guberina, P. 97, 278, 293, 375

Gutschmidt, K. 52, 71, 93

H

Haller, J. 100

Hausenblas, K. 104, 117, 123, 357

Havránek, B. 50–51, 99–102, 109,
116–117, 131, 289, 291, 293, 355,
358, 421

Helcl, M. 131, 296

Hladnik, M. 380

Horálek, K. 106, 117–118, 195–196

Horecký, J. 105–106, 115, 141

Hribar, I. 227, 231

Hribar, T. 159

Hronek, J. 104

I

Inkret, A. 246

Isačenko, A. V. 109, 130, 277, 281, 303

Ivanova-Šalingová, M. 221

Ivič, M. 328

J

Jakobson, R., 102, 110, 116–117, 131,
295, 304, 324

Jakopin, F. 110, 131–132, 188, 380,
425

Jan, Z. 397

Janežič, A. 183, 186

Janský, L. 131, 296

Jedlička, A. 52, 71, 93, 99, 100, 102,
116, 133, 142, 299

Jembrih, A. 313

Jerman, F. 102

Jungmann, J. 104

Juvan, M. 386

K

Kalin Golob., M. 237, 294, 299

Kesič, A. 247

Kidrič, F. 77, 80, 116, 124, 193, 228

Klopčič, M. 132

Kmecl, M. 228, 385

Kocbek, E. 10, 60, 81, 95, 110–112,
194, 302, 353, 360–361, 366, 429

Kolarič, R. 122, 129–130, 401

Komel, D. 233

Komel, A., (Sočebnan) 245, 429

Komenski, J. 202, 230

Kopecki, M. 384
Kopitar, J. 79, 120–121, 179, 254
Korošec, T. 111–112, 135, 241, 243,
245–246, 250, 304, 392
Koruza, J. 118, 196, 380
Kořenský, J. 102, 306
Kranjc, S. 377
Kravar, M. 308, 328
Krelj, S. 120
Kremenšek 228
Kronser, H. 219
Krstić, K. 97
Kržišnik, E. 111, 360–361, 377, 388
Kunert, I. 98, 99
Kutnab-Kangas, T. 21
Kvapil, M. 290

L

Lapteva, A. O. 99
Legiša, L. 132
Lenček, R. 385, 414
Lesić, Z. 221
Levec, F. 80, 122
Levstik, F. 57, 79, 120–122, 126, 149,
179, 243, 254, 369, 424
Linhart., A. T. 120
Lipovec, A. 289
Logar, T. 375, 392

M

Machač, J. 131, 296–297
Majdič, V. 246
Mathesius, V. 100, 123, 194, 280, 286,
292, 335, 338–339, 343, 346, 349
Mečkovskaja, N. B. 52, 71, 93, 299
Megiser, H. 202
Melik, A. 230
Merku, P. 118

Metelko, F. 120–121, 230
Mikhailov, M. 196
Miklošič, F. 17, 79, 120, 122, 253–254,
415
Mikuš, R. F. 10, 109, 123, 126, 277,
278, 307, 311, 314–328, 349, 359,
375
Mikuž, M. 228
Milewski, T. 133
Moder, J. 217
Muha, V. 223
Mukařovský, J. 117, 131, 194, 295
Murko, A. 12, 161, 336
Muršec, I. 253
Müller, J. 111, 133, 135, 297, 304

N

Novak, P. 103
Nahtigal, R. 80, 123, 228, 374
Nebeská, I. 99–101, 299–300, 355
Nežmah, B. 268, 341
Nidorfer Šiškovič, M. 380

O

Oblak, V. 386
Olof, K. D. 382
Orel, I. 377
Orešnik, J. 32, 147
Orožen, M. 117, 281, 329, 375

P

Panov, M. V. 98
Paternu, B. 12, 194–195, 197, 380,
383–384, 390
Pattanayak, D. P. 17
Pavlu, I. 290
Perušek, R. 150
Petek, A. 251

Phillipson, R. 21, 72, 125
Pirjevec, D. 47, 50, 58, 82
Pirnat Greenberg, M. 406
Plemelj, J. 374
Pleteršnik, M. 184, 245, 254
Plotnikova, O. 402
Pogačnik, J. 206
Pogačnik, V. 373, 403
Pogorelec, B. 110, 116, 124, 131–132,
135–136, 142, 187, 228, 281, 296,
384, 424
Poláková, H. 290
Polec, J. 227
Polovina, V. 328
Poštolčková, B. 297
Pretnar, T. 379, 382, 386
Prešeren, F. 120–121
Prijatelj, I. 115, 374
Primic, J. 230
Prunč, E. 383

R

Raecke, J. 118, 197, 405, 416
Ramovš, F. 69, 77, 80, 107, 115, 124,
130, 205, 228, 278, 328, 374
Richards, A. 220
Rigler, J. 11, 119–120, 128, 134, 171,
179, 202
Rostohar, M. 227
Rotar, J. 70, 108, 123, 278, 307, 308,
324, 328, 356
Rupel, M. 123, 129
Růžička, J. 105
Rozwadowski, J. 310, 318, 321

S

Saussure, F. 283, 310, 312, 316, 324, 326
Sedel'nikov, E. A. 323

Servan-Schreiber 49
Sgall, P. 103–104, 106, 343
Skalička, V. 104
Skaza, A. 380
Skrbinšek, J. 290, 399
Skubic, A. E. 59
Smole, V. 377
Smolej, M. 377
Sochová, Z. 131, 296–297
Sollner Perdih, A. 380
Spitzer, L. 219
Stabej, J. 186
Stabej, M. 30, 60, 377
Snoj, M. 85
Starý, Z. 100, 103–104, 106, 300
Stich, A. 33, 116, 139, 297
Sturm-Schnabl, K. 122, 253–254,
256
Suhadolnik, S. 132–135, 246, 327,
331

Š

Širjajev, E. 95–96, 98, 100, 360
Šivic Dular, A. 380
Škiljan, D. 60
Škrabec, S. 79, 120, 280, 340–341,
345, 350
Šolar, J. 123, 129–130, 327, 357
Špirudiva, J. 388
Štumberger, S. 377, 405

T

Tanturovska, L. 388
Tesnièr, L. 130, 281, 309
Tivadar, H. 377
Tominšek, J. 122
Tomšič, F. 132

Toporišič, J. 17, 96, 107, 110, 112,
115, 118, 121, 123–124, 131,
134, 138, 170, 174, 178, 197, 202,
219, 269, 281, 293, 337, 348, 380,
392–393, 425

Tomšič, F. 132

Travníček, F. 103

Trnko, B. 194

Trubeckoj, N. 281, 291, 324

Trubar, P. 119, 129, 159, 424

U

Uličný, O. 16

Urbančič, B. 110, 131, 138, 289, 295–
296, 399, 424

Ullman, S. 319

V

Vidmar, J. 55, 72, 115, 133

Vidovič Muha, A. 18, 29, 33, 37, 51,
60, 66, 97, 99, 107–109, 113, 116,
120, 122, 134–136, 147, 157, 229,
246, 256, 279, 281, 290, 297, 308,
349, 377, 380, 412

Vodnik, V. 121, 243

Vodušek, B. 10, 33, 80–81, 109, 120–
121, 126, 129, 133, 142, 195, 277,
284–285, 287, 353, 423,

Vogel, J. 377

W

Wagner, R., L. 327

Weil, H. 280

Wierzbicka, A. 95, 360, 361

Wittgenstein, L. 53

Wunderlich 292, 336

Wundt, W. 292

Z

Zadavec, F. 383

Zemskaja, E. 95, 98–100, 360

Zima, Z. 131, 296

Zwitter, F. 228, 231

